ΜΑΡΚΟΥ ΒΑΦΕΙΑΔΗ

ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ

Η ΖΩΗ ΣΤΗΝ ΤΟΣΙΑ ● ΠΡΟΣΦΥΓΑΣ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ ● Η ΕΝΤΑΞΗ ΣΤΟ ΕΡΓΑΤΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ ● ΣΤΕΛΕΧΟΣ ΤΗΣ ΟΚΝΕ ΚΑΙ ΤΟΥ ΚΚΕ ● ΚΑΤΑΔΙΚΕΣ ΚΑΙ ΦΥΛΑΚΙΣΕΙΣ ● Η ΗΓΕΣΙΑ ΝΙΚ. ΖΑΧΑΡΙΑΔΗ ● ΤΟ ΚΙΝΗΜΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ ● ΑΚΡΟΝΑΥΠΛΙΑ



ΔΙΦΡΟΣ

oktaimerobooks.gr

ΜΑΡΚΟΥ ΒΑΦΕΙΑΔΗ
ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ
Η ΖΩΗ ΣΤΗΝ ΤΟΣΙΑ ● ΠΡΟΣΦΥΓΑΣ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ ● Η ΕΝΤΑΞΗ ΣΤΟ ΕΡΓΑΤΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ ● ΣΤΕΛΕΧΟΣ ΤΗΣ ΟΚΝΕ ΚΑΙ ΤΟΥ ΚΚΕ ● ΚΑΤΑΔΙΚΕΣ ΚΑΙ ΦΥΛΑΚΙΣΕΙΣ ● Η ΗΓΕΣΙΑ ΝΙΚ. ΖΑΧΑΡΙΑΔΗ ● ΤΟ ΚΙΝΗΜΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ ● ΑΚΡΟΝΑΥΠΛΙΑ



ΔΙΦΡΟΣ
oktaimerobooks.gr
ΜΑΡΚΟΥ ΒΑΦΕΙΑΔΗ
ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ
Η ΖΩΗ ΣΤΗΝ ΤΟΣΙΑ ● ΠΡΟΣΦΥΓΑΣ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ ● Η ΕΝΤΑΞΗ ΣΤΟ ΕΡΓΑΤΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ ● ΣΤΕΛΕΧΟΣ ΤΗΣ ΟΚΝΕ ΚΑΙ ΤΟΥ ΚΚΕ ● ΚΑΤΑΔΙΚΕΣ ΚΑΙ ΦΥΛΑΚΙΣΕΙΣ ● Η ΗΓΕΣΙΑ ΝΙΚ. ΖΑΧΑΡΙΑΔΗ ● ΤΟ ΚΙΝΗΜΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ ● ΑΚΡΟΝΑΥΠΛΙΑ

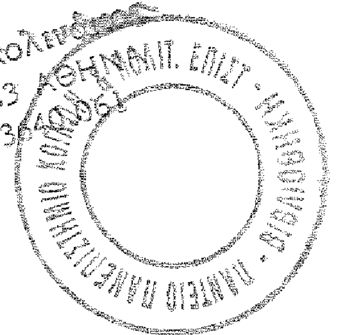


ΔΙΦΡΟΣ
oktaimerobooks.gr
ΜΑΡΚΟΥ ΒΑΦΕΙΑΔΗ
ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ
Η ΖΩΗ ΣΤΗΝ ΤΟΣΙΑ ● ΠΡΟΣΦΥΓΑΣ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ ● Η ΕΝΤΑΞΗ ΣΤΟ ΕΡΓΑΤΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ ● ΣΤΕΛΕΧΟΣ ΤΗΣ ΟΚΝΕ ΚΑΙ ΤΟΥ ΚΚΕ ● ΚΑΤΑΔΙΚΕΣ ΚΑΙ ΦΥΛΑΚΙΣΕΙΣ ● Η ΗΓΕΣΙΑ ΝΙΚ. ΖΑΧΑΡΙΑΔΗ ● ΤΟ ΚΙΝΗΜΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ ● ΑΚΡΟΝΑΥΠΛΙΑ

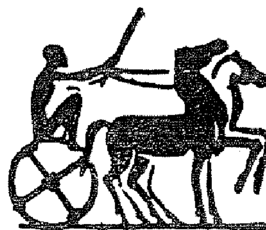


ΔΙΦΡΟΣ
oktaimerobooks.gr

ΜΑΡΚΟΥ ΒΑΦΕΙΑΔΗ



ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ



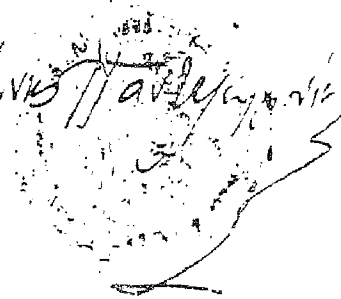
ΑΘΗΝΑ * 1984 * ΔΙΦΡΟΣ


SVassiliou

Τὸ ἐν Τοσσίᾳ Παρθεναγωγεῖον

Διευθύνοντος ἐν αὐτῷ τοῦ ἐλλογιμωτάτου κ. Ἰωάννου Παντελεημονίδου Εὐτέρπη Ἰωάννου ἐκ Τοσσίας ἐπαρχίας Νεοκαισαρείας ὁρμωμένη τὴν σειρὰν δὲ πᾶσαν τῶν κανονισμένων μαθημάτων ἐπιμελῶς διανύσασα διαγωγὴν δὲ ἐπιδειξαμένη Ἀρίστη καὶ ἐν τῇ γενομένῃ ἀπολυτηρίῳ δοκιμασίᾳ ἀξίαν ἑαυτὴν τοῦ βαθμοῦ 10 Ἄριστα ἀναδείξασα δίδοται τὸ ἀπολυτήριον τὸ δὲ σεσημασμένον μὲν τῇ τῆς κοινότητος σφραγῖδι ταῖς δὲ ~~προσηκούσαις~~ κεκυρωμένον ὑπογραφαῖς ἐξεδόθη ἐν μηνὶ Ἰουνίου 28 ἔτους 1915 ἐν τῷ ἐν Τοσσίᾳ Παρθεναγωγείῳ

Οἱ ἔφοροι | Ὁ Διευθυντὴς | Ἡ Διδασκάλισσα



Ἰωάννης Παντελεημονίδης | Μαρίνα [illegible]

Καθηγ. Μάριος Νικολινάκος
Σταυράκη 5, 106 83 ΑΘΗΝΑ
Τηλ. 3610.427 - 3640.061

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Θεωρώ καθήκον μου να υπογραμμίσω τα εξής: Παρόλα που, η πρόθεση μου κάτι να βάνω στο χαρτί γύρω από τη ζωή καί τη δράση μου από τα περασμένα και τα σημερινά, με απασχολούσαν ακόμα από το 1950, λόγοι σοβαροί καί λιγότερο σοβαροί, με εμπόδιζαν να καταλήξω σε μιά τελική απόφαση. Αλλά, η επαφή μου από το 1971 με μερικούς συντρόφους της Μόσχας που είχαν αποτελέσει την ομάδα του ΚΚΕ (εσ.) όπως ο αξέχαστος σύντροφός μας Πέικος Γεωργούλας που τόσο ξαφνικά και πρόωρα τον χάσαμε, όλο και μου λέγανε για την αναγκαιότητα (και υποχρέωση) μιάς τέτοιας προσπάθειας μέκαναν νὰ αφήσω τὴ διστακτικότητα.

'Ετσι αρχίσαμε το 1972 και μέχρι το 1976 κατά αραιά διαστήματα συνεχίσαμε να κάνουμε μία σύντομη καταγραφή στη μαγνητοταινία, σειρά από επεισόδια της ζωής μου μαζί με τον Φιλόλογο Γιάννη Μότσιο, πολιτικό πρόσφυγα και κάτοικο της Μόσχας τότε. Γι' αυτή του την σοβαρὴ βοήθεια, στον Γιάννη Μότσιο πρώτα ή σ' όλους τους άλλους συντρόφους που με τον έναν ή τον άλλον με βοήθησαν, θεωρώ καθήκον μου να εκφράσω και δημόσια, από την πρώτη σελίδα του Γραφτού μου, τις θερμές μου ευχαριστίες.

Το λοιπόν, με ξεκίνημα και την παραπάνω καταγραφή που ανάφερα, άρχισε τό γράψιμο της αυτοβιογραφίας μου που, αν και με μεγάλη συντομία σ' όλα τα επίπεδα, μόλις τώρα κατόρθωσα να «ολοκληρώσω» το πρώτο μέρος (πρώτος τόμος) που είναι αυτό που κρατάτε στα χέρια σας.

'Ηθελα πολύ να σας αρέσει, να τό διαβάσετε μέχρι το τέλος και στο τέλος να πείτε και τη γνώμη σας, να το κρίνετε, αν και, ξέρω, και αντιρρήσεις πολλές θα υπάρχουν ίσως και κατακρίσεις ακόμα απ' όσους που κάτι το διαφορετικό θα περίμεναν...

Η αρχική αυτοβιογραφική μου παρουσίαση θάχει τρία μέρη (τόμους).

1) Πρώτος τόμος μέχρι το 1939 και Α' Παγκ. πόλεμος.

2) Δεύτερος τόμος 1939 - 1946. Δηλ. Δεύτερος Παγκόσμιος πόλεμος, κατοχή αντίσταση και απελευθέρωση.

3) Τρίτος τόμος: Εμφύλιος πόλεμος και θα κλείσει ο πρώτος κύκλος των απομνημονευμάτων. Δυστυχώς δεν είμαι σε θέση να πω πότε ακριβώς — χρονικὰ — θα κλείσει αυτός ο πρώτος κύκλος, πιστεύω όμως θάναι όρια επιτρεπτά.

Μ. Β.

Σκιές προγόνων στην Τόσια

Γεννήθηκα το 1906 στην πόλη Τόσια —στη Θεοδοσία, όπως τη λέγαμε εμείς οι 'Ελληνες της Μικρασίας στην ελληνική της ονομασία. Βρίσκεται στην αρχαία Παφλαγονία, στη Βόρεια Τουρκία, μεταξύ 'Αγκυρας και Κασταμονής. Πρωτεύουσα του Νομού είναι η πόλη Κασταμονή. 'Ητανε τότε πόλη μικρή, είχε περί τους 20.000 κατοίκους (μπορεί νά 'τανε και λιγότεροι) Τούρκους και απ' αυτούς περί τις 250-300 οικογένειες ήταν Χριστιανοί-'Ελληνες, όσοι είχαν μείνει απ' αυτούς που κατοικούσαν στη Μικρασία πριν την κατάχτησή της από τους Τούρκους. Ανάμεσά τους ήτανε και περί τις 10-12 οικογένειες Αρμένιοι. 'Ολοι οι 'Ελληνες σαν μητρική τους γλώσσα είχαν την τουρκική (ενώ όλοι οι Αρμεναίοι και την τουρκική τη μιλούσαν αλλά και τα αρμενικά μικροί και μεγάλοι τα μιλούσαν) και γι' αυτό, ίσως, όταν ήρθαμε εδώ στην Ελλάδα σαν πρόσφυγες, μας λέγανε Τουρκόφωνους — και καμιά φορά Τουρκόσπορους— γιατί μιλάγαμε τουρκικά. Ελληνικά δεν μιλούσε καμιά οικογένεια. 'Ομως, όλοι ήταν εγγράμματοι και να διαβάζουν και να γράφουν στα ελληνικά ήξεραν, γιατί στο σχολείο όλα τα μαθήματα διδάσκονταν στα ελληνικά, αλλά πολλές φορές και ο ίδιος ο δάσκαλος, ακόμα και στα μαθήματα, μιλούσε στα τουρκικά με τους μαθητές του. Στο σπίτι και σ' όλες τις άλλες σχέσεις του ο κόσμος μιλούσε στην τουρκική γλώσσα. Αυτή ήτανε, ας πούμε, η ιδιομορφία που υπήρχε. 'Οταν όμως οι δάσκαλοι ήταν από τα παράλια της Μικρασίας, π.χ. από την Ινέπολη, τη Σμύρνη, τη Σινώπη ακόμα και από την 'Ηπειρο —από τα Γιάννενα είχαμε δάσκαλο— εκεί που η πλειοψηφία των κατοίκων αυτών των πόλεων ήτανε ελληνική και μιλούσαν την ελληνική (που ήταν η μητρική τους γλώσσα), αυτοί μας μίλαγαν σχεδόν πάντα ελληνικά, οπότε και οι μαθητές αναγκάζονταν να μιλάνε στα ελληνικά. Βασικά όμως μιλούσαμε στην τουρκική γλώσσα. Γράμματα, όπως είπα, ήξεραν όλοι. Οι άντρες ήξεραν όλοι, την εποχή τη δική μου, αλλά και τα κορτίσια πήγαιναν σχολείο, όχι όμως υποχρεωτικά. 'Οσα έστελνε η οικογένεια. Συνήθως γινόταν αυτό το πράγμα: κράταγαν κανένα από τα κορίτσια που είχε η οικογένεια για τη σπιτική δουλιά. 'Ομως, οι γυναίκες της γενιάς των γονιών μου σχεδόν όλες ήτανε αγράμματες. Μετά, στη δική μας τη γενιά καθιερώθηκε να πάνε και οι κοπέλες στο σχολειό. Πιο σωστά, θα είχε αρχίσει προτού ακόμα γεννηθώ εγώ, γιατί οι αδελφές μου, που ήτανε αρκετά

μεγαλύτερες από μένα, ήτανε γραμματισμένες και μάλιστα πρόλαβαν και πήγαν πολύ περισσότερες τάξεις από μένα. Η μια μάλιστα πήγε μέχρι την ύη τάξη, δηλ. τέλειωσε το σχολείο. Η άλλη, η μεγαλύτερη απ' όλα τ' αδέλφια, δηλ. το πρώτο παιδί της οικογένειας, πήγε λιγότερες τάξεις γιατί την παντρέψανε σε πολύ μικρή ηλικία.

Τώρα για την ίδια την πόλη: 'Οπως είπα ήτανε μικρή και σε ψήλωμα, δώθε από βουνό με πάνω από 2.000 μέτρα υψόμετρο και άρχιζε με τα πρώτα της σπίτια από μια πλαγιά και σε αρκετή απόσταση από τα δάση και κατέβαινε μαλακά που όλο και ξανοιγότανε σε πλάτος και μάκρος προς την πεδιάδα, μια πεδιάδα εύφορη και γεμάτη με κήπους, αμπέλια και οπωροφόρα δένδρα και παραπέρα με τα ρυζοχώραφα κυρίως. Δεν θυμάμαι αν είχε και άλλη παραγωγή, αλλά η παραγωγή του ρυζιού ήταν η κυρίαρχη. Τα θυμάμαι πολύ καλά γιατί μια συγγένισσά μας, που το σπίτι της ήταν στην ίδια σειρά και κολλητό στο δικό μας, είχε ρυζοχώραφα και πως το κουβάλαγαν με τους αραμπάδες —βοϊδάμαξες— το ρύζι και τα παράγωγά του —ας πούμε το άχυρο— που το λέγανε «τσελτίκι». Το κουβάλαγαν Τούρκοι χωρικοί που δούλευαν τα χωράφια, όμως δεν ξέρω αν τα δούλευαν σαν κολίγοι στα μισακά, είτε σαν νοικιαστές. Πάντως κανένας 'Ελληνας εκεί στην περιοχή μας δεν ζούσε σε χωριό, δεν ασχολούνταν με αγροτικές δουλιές. Για το ρύζι θυμάμαι ακόμα και γιατί, όσους άκουγα από τους μεγάλους, ήτανε ένα από τα καλύτερα ρύζια που έβγαζε η Τουρκία, και το λέγανε «Τόσια πιριντζή» και το προτιμούσαν στο εσωτερικό και στο εξωτερικό. Επίσης και η αμπελουργία ήτανε αρκετά αναπτυγμένη όπως και η φρουτοπαραγωγή. Τη σταφίδα οι Τούρκοι την πούλαγαν αλλά οι 'Ελληνες φτιάχναν ρακί και κρασιά για το σπίτι τους, αλλά και για εμπόριο. Πρόκειται βέβαια για σταφίδα από συνηθισμένα σταφύλια με κουκούτσια και όχι σταφίδες σαν εκείνες της Σμύρνης, της Προύσσας, είτε και της Κρήτης κλπ. Στάρια, καλαμπόκια (το ίδιο) είχαν, αλλά όχι σε αρκετή ποσότητα και θυμάμαι πως αλεύρια αγόραζαν στο παζάρι απ' αυτά που φέρναν από άλλες πόλεις, κυρίως την Τσάγκυρα, που βρίσκεται σε δυο μέρες περίπου απόσταση με ζώα, γιατί άλλη συγκοινωνία δεν υπήρχε, αυτοκίνητα και τέτοια εμείς δεν είχαμε δει ακόμα και μέχρι τότε που φύγαμε κι εγώ ήμουνα περίπου 16 χρονών, εκτός από ποδήλατο που είχε φέρει ο γιος μιας οικογένειας που σπούδαζε στην Αμερική. 'Οταν αυτός έβγαινε με το ποδήλατο καβάλα, εμείς τρέχαμε από πίσω του με φωνές «σεϊτάν αραμπασί», δηλ. διαβολάμαξο. 'Ετσι, όλη η μεταφορά, κάθε είδος μεταφορές γίνονταν με ζώα, με μεγάλα καραβάνια. 'Ητανε νοικοκυραίοι που είχαν και 100 - 150 μουλάρια με υπηρέτες κλπ. Φυσικά και οι άνθρωποι με ζώα μετακινούνταν σε μακρινές αποστάσεις, όπως και το ταχυδρομείο. Αυτά

τα καραβάνια με τα πολλά μουλάρια πηγαινοέρχονταν στην πόλη περισσότερο από μια φορά τη βδομάδα, ανάλογα με την απόσταση - δρόμο που χρειαζόντανε να κάνει το κάθε καραβάνι για κει που πήγαινε και πολλές φορές 2 και 3 καραβάνια πέρναγαν από την Τόσια για άλλους τόπους. Κείνο όμως που τράβαγε την προσοχή μικρών και μεγάλων δεν ήτανε τόσο η περιέργεια για το τι κουβάλαγαν αυτά τα εκατοντάδες μουλάρια, αλλά η μεγαλοπρεπής εμφάνιση και πορεία τους... Για να μπεις στην πόλη έπρεπε να περάσεις από ένα υποχρεωτικό πέρασμα —μπουγάζι θα λέγαμε— ανάμεσα σε δύο λόφους. Κι ενώ ο θόρυβος από το πανδαιμόνιο των κουδουνιών ακούγονταν από πιο μπροστά, το καραβάνι ξεμύταγε μόλις όταν αρχίναγε και το πέρασμα του «μπουγαζιού». Και το πρώτο που 'βγαινε στο μαϊντάνι φανερό ήτανε ένα γεροδεμένο και περήφανο μουλάρι, μπροστάρικο το λέγανε, στολισμένο με χίλια πιχλεμπίδια «χρυσαφένια» και «ασημένια» λαμπαχτερά από το κεφάλι μέχρι τα νύχια και με τη μουσική των κουδουνιών του, με σηκωμένο το κεφάλι και το λαφρό του βάδισμα, σαν να μην ήτανε φορτωμένο, δεν άφηνε να το ξεπεράσει κανένα από τα μουλάρια του καραβανιού, λέγανε και πρέπει να 'τανε σωστό, το αφεντικό το φόρτωνε με ψιλοπράγματα για να μην κουράζεται το ζώο για πολλούς λόγους, που ανάμεσά τους ήτανε και να παινευτεί για το καραβάνι του, αλλά και για τον ουσιαστικό λόγο που αυτό το μπροστάρικο έδινε κουράγιο σ' όλο το καραβάνι και το τράβαγε πίσω του με το δικό του το παράδειγμα. Δίπλα από το μπροστάρι έβλεπες, καβάλα στο όμορφο άλογό του, το νοικοκύρη του καραβανιού στα τσερκέζικα ντυμένο και οπλισμένο με όπλα και δίκοπες. Και πίσω τους ακολουθούσε μια «ατελείωτη» σειρά από φορτωμένα μουλάρια και με πολλούς υπηρέτες, το ίδιο οπλισμένοι πολλοί από αυτούς, και κατηφόριζαν προς την πόλη...

'Αλλο χαμπάρι σου 'δινε και ο ταχυδρόμος. Συνήθως κινιόνταν με τα καραβάνια και σε εξαιρετικές περιπτώσεις είχε και τζανταρμάδες μαζί του. Ντυμένος και αυτός στα τσερκέζικα και οπλισμένος, πάνω από το άλογό του μπόραγε καὶ φώναζε τόσο δυνατά, έτσι που να τον ακούνε πολλοί στα γύρω σπίτια και στην αγορά ακόμα και μάθαινε ο κόσμος πως ο ταχυδρόμος έρχεται! Με μεγάλη λαχτάρα ο κόσμος περίμενε τον ταχυδρόμο την περίοδο τοῦ Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου και ξέχωρα κείνοι οι Τούρκοι και οι Χριστιανοί που 'χαν τα παιδιά τους στο στρατό κι όπως είναι γνωστό από τους 'Ελληνες που όλοι τους ήτανε στα «αμελέ ταμπουρού». Ελάχιστοι γύρισαν στην πατρίδα και δεκάδες χιλιάδες χάθηκαν από την πείνα, γυμνοί και ξυπόλυτοι, ψειριασμένοι. 'Οπως είπα, τα μόνα μεταφορικά μέσα ήταν τα ζώα, σπάνια ήτανε η οικογένεια που να μην έχει κανένα γάιδαρο, μουλάρι,

είτε άλογο, ανάλογα με την οικονομική της κατάσταση, και μ' αυτά πηγαινοέρχονταν από το σπίτι στο αμπέλι της το καλοκαίρι, κουβαλούσε τα προϊόντα που μάζευε κλπ. Αυτά είναι λίγα από τα χαραχτηριστικά του τόπου και απ' τη ζωή των ανθρώπων. Εκεί, σ' αυτή την πόλη, τη Θεοδοσία με το ελληνικό της όνομα, γεννήθηκα εγώ στα 1906 και, απ' ό,τι θυμάμαι, στις 15 του Γενάρη —παλιά ημερομηνία— που την έχει σημειώσει ο πατέρας μας στο τελευταίο φύλλο ενός βιβλίου που σημείωνε την ημερομηνία που γεννιούνταν όλα τα παιδιά του —κορίτσια και αγόρια. Και παρά τις λίγες αμφιβολίες που είχα είμαι πια σίγουρος γι' αυτή την ημερομηνία ύστερα από τις συζητήσεις που είχαμε με τον τελευταίο αδελφό μου το Σάββα, που ζούσε μετά τον εμφύλιο, σαν πολιτικός πρόσφυγας στην Τσεχοσλοβακία και του επιτράπηκε να 'ρθει στην Πένζα με δίμηνη άδεια στα 1966 και ειδωθήκαμε. Πέθανε στην Τσεχοσλοβακία στα 1968 που δυστυχώς δεν μπόρεσα να παραβρεθώ ούτε στην κηδεία του!! Εκεί στη Θεοδοσία και μεγάλωσα μέχρι την Μικρασιατική εκστρατεία και καταστροφή οπόταν απ' τα μέσα του 1922 —εμείς φύγαμε απ' εκεί όταν πια είχε αρχίσει η υποχώρηση του ελληνικού στρατού και το κύμα των προσφύγων της Μικρασίας για να περάσουν στην Ελλάδα.

Λίγα για τους προγόνους: Του παππού μας Βαφειάδη το οικογενειακό του επίθετο ήταν Μπακιρτζόγλου γιατί όλο τους το σόι ήταν μπακιρτζήδες στο επάγγελμα. Ο παππούς όμως, άγνωστο σ' εμένα γιατί, άλλαξε επάγγελμα και έγινε μπογιατζής (βαφέας). Έτσι, σιγά-σιγά ξεχάστηκε το Μπακιρτζόγλου και τη θέση του πήρε το Μπογιατζόγλου. Τα τρία του όμως αγόρια —κορίτσι είχε μόνο ένα— ο Γιάννης (ο πατέρας μου), ο Αναστάσης και ο Χατζηχριστόφορος, που τα σπούδασε και μέχρι το γυμνάσιο, ελληνικοποίησαν το επίθετό τους, εκεί στην Τουρκία, από Μπογιατζόγλου σε Βαφειάδης. Η οικογένεια είχε αρκετή περιουσία (δηλ. ο παππούς) και την άφησε με διαθήκη του στη γυναίκα του —στη γιαγιά μας. Αυτή τη διέθεσε κατά τον εξής τρόπο: Όταν ο πατέρας παντρεύτηκε ήταν δημόσιος υπάλληλος. Η γιαγιά του αγόρασε ένα σπίτι και τον χώρισε από την οικογένεια. Του έδωσε ακόμα και ένα κομμάτι γης που ήτανε δίπλα στο πατρικό τους αμπέλι, όπου ο πατέρας φύτεψε δικό του αμπέλι. Το μεσαίο γιό της όταν παντρεύτηκε, τον χώρισε επίσης και του έδωσε τὸ 1)3 του πατρικού σπιτιού —το πάνω πάτωμα— και του αγόρασε και αμπέλι. Όλη την υπόλοιπη περιουσία, σε ακίνητα και μετρητά, την άφησε για το μικρό γιο —τον τρίτο— του άνοιξε ψιλικατζίδικο, αρκετά μεγάλο (εκεί στα ψιλικατζίδικα έβρισκες ό,τι ήθελες) και όταν παντρεύτηκε του έδωσε και όλη την άλλη περιου-

σία. Αλλά άρχισαν να μην τα πάνε καλά με τη νύφη, κυρίως με τη μάνα της νύφης γιατί, όπως ήταν μεγάλο το σπίτι, όλη η οικογένεια της νύφης, από 5 άτομα, ήρθαν στο σπίτι του γαμπρού, γιατί σαν ξένοι που ήταν από άλλη πόλη —την Κασταμονή— δικό τους σπίτι δεν είχαν, ζούσαν σε σπίτι νοικιασμένο. Και ύστερα από κανένα εξάμηνο τη γιαγιά μου τη διώξανε από το σπίτι και την πήρε ο πατέρας όπου έζησε μέχρι το τέλος και πέθανε στα 1917, ένα-δύο μήνες ύστερα από τον πατέρα.

Τώρα για τη δική μας οικογένεια: Η οικογένειά μου αποτελούνταν από τον πατέρα, τη μητέρα και από 7 παιδιά. Τρία αγόρια και τέσσερα κορίτσια. Ο γέρος μου ήτανε εγγράμματος, ήξερε καλά τα ελληνικά, φυσικά όσο οι γραμματισμένοι άνθρωποι της εποχής του, ήξερε αρκετά γαλλικά και αρμενικά και φαρσί τα τουρκικά, γιατί είχε τελειώσει το τουρκικό γυμνάσιο. (Ελληνικό γυμνάσιο δεν είχαμε). Ένα διάστημα ήτανε δημόσιος υπάλληλος (φορολογικός), κατά διαστήματα έκαμνε το δάσκαλο και ήταν ένας από τους Δημογέροντες, όχι βέβαια για τα πλούτη του που δεν είχε, αλλά επειδή ήταν μορφωμένος άνθρωπος, τους εκλέγανε στην εκκλησιαστική ή σχολική επιτροπή, αλλά ήτανε και κομματάρχης. Εκεί στην κοινότητα ήτανε χωρισμένοι στα δυο, δεν ξέρω συγκεκριμένα αν τους χώριζαν αρχικά ζητήματα και ποια, αλλά αγώνας ανάμεσά τους γίνονταν με φανατισμό, με τις κακίες τους, τους καβγάδες τους γύρω από τα κοινοτικά ζητήματα όπως ακριβώς γίνεται και ανάμεσα στα κόμματα. Στα τελευταία 2-3 χρόνια της ζωής του οι Τούρκοι τον είχαν διώξει από δημόσιο υπάλληλο και έκαμνε το δάσκαλο, όταν δεν υπήρχε δάσκαλος, γιατί δάσκαλοι και παπάδες έρχονταν απ' έξω σε μας, τους έστελνε το Πατριαρχείο της Κωνσταντινουπόλεως και όταν δεν έστελνε, ίσως και γιατί δεν θέλαν να έρχονται σε τέτοιες μικρές και απομακρυσμένες κοινότητες, ίσως λόγω και της γενικότερης κατάστασης που υπήρχε με τους πολέμους κλπ., τότε αναγκαστικά έκαμνε το δάσκαλο ο πατέρας. Δούλευε και σαν εργάτης, κούρευε το μαλλί από κατσικίσια και προβατίσια δέρματα. Η ζωοτροφία ήτανε αρκετά αναπτυγμένη, μόνο δεν ξέρω αν τα δέρματα τα εμπορευόντουσαν ανεπεξέργαστα, είτε τα επεξεργαζόντουσαν. Αλλά το τυφτίκι, δηλαδή το μαλλί της γίδας, το επεξεργαζόντουσαν και στα εργαλεία πού 'χαν στημένα στα μαγαζιά τους, ανάμεσα στ' άλλα φτιάχναν και ζωνάρια με πολλά χρώματα που 'χαν μεγάλη κατανάλωση, γιατί κάθε Τούρκος τυλίγονταν στη μέση του με μερικούς πήχες ζωνάρι μαζί με το σελαχλίκι που φορούσε στη μέση του. Το μαλλί από τα πρόβατα το ίδιο πρέπει να το επεξεργαζόντουσαν, γιατί εκτός από τους ατομικούς

αργαλειούς είχαν και μια-δυο φάμπρικες με 5-10 αργαλειούς, αλλά, όπως στα ατομικά έτσι και στις φάμπρικες, δούλευαν μόνο άντρες. Αργαλειούς είχαν και στα σπίτια όπου πια ύφαιναν κορίτσια και γυναίκες, το ίδιο και χαλιά. 'Ετσι, ένα μέρος από τα ντόπια μαλλιά καταναλώνονταν επί τόπου. Το μεγαλύτερο όμως μέρος θα πρέπει να εξάγονταν, τότε μάλιστα με τον πόλεμο που θα είχε μεγάλη ζήτηση. Ο γέρος μου, το λοιπόν, είχε το ψαλίδι του, πήγαινε για το μεροκάματο, για το ψωμί της οικογένειας, πράγμα που δείχνει ότι δεν ήταν από τους εύπορους. 'Ολη η περιουσία που είχε ήτανε: ένα σπίτι με 3 δωμάτια στο πάνω πάτωμα, με 1 δωμάτιο στο κάτω και με όλα τα άλλα, τα κελάρια, παραπέρα το αχούρι κλπ., δηλ. απ' αυτά τα συνηθισμένα τα σπίτια σε μικρόπολη. Ζώα είχε μια αγελάδα, κάτι κότες και τα καλοκαίρια, όταν είχε το αμπέλι, αγόραζε γάιδαρο και δεν θυμάμαι άν είχε άλογο καμιά φορά, αλλά έχω ακούσει πως κάποτε και άλογο είχαν μαζί με το μικρότερο τον αδελφό του μια που τα αμπέλια τους ήτανε δίπλα-δίπλα, αλλά εγώ θυμάμαι μόνο γάιδαρο. Το σύστημα της ζωής όλων των κατοίκων ήτανε: το χειμώνα ζούσαν στα σπίτια τους στην πόλη και το καλοκαίρι, από τα μέσα-τέλη Μάη κουβαλιόντουσαν οικογενειακώς —όσοι είχαν φυσικά αμπέλια— στα αμπέλια και ζούσανε εκεί όλο το καλοκαίρι. Το ξεχωριστό που είχαν αυτά τα αμπέλια: ήτανε φυτεμένα σε δυο σειρές από 10-12 κλήματα η κάθε μια πάνω σε «κρεβάτια» που τα χώριζε με ενδιάμεση βαθιά λακκούβα για πότισμα, κοπριές κλπ. Επίσης, γύρω-γύρω από το αμπέλι φύτευαν διάφορα οπωροφόρα δένδρα. Είχαν μπαχτσέδες για λαχανικά και για μποστάνια. Μερικοί κράταγαν και μελίσσια και κουκούλια για μετάξι. Η γη ήτανε εύφορη. Στα αμπέλια είχανε σπίτια καλοκαιρινά, όμως καλοχτισμένα από ξύλο είτε από χωματένια κερπίτσια που τα φτιάχναν επί τόπου. 'Οπως και τα χειμωνιάτικα σπίτια στην πόλη, έτσι και τα αμπέλια των Ελλήνων ήτανε συγκεντρωμένα σε περιοχή σαν σε ξεχωριστή συνοικία με τα τελευταία αμπέλια που φτάνανε μέχρι σ' ένα ποτάμι —με λίγο νερό το καλοκαίρι και από κει και πέρα άρχιζαν τα τούρκικα σε έκταση όση παίρνει το μάτι σου, που λέμε. 'Ηταν μια περιοχή εξαιρετικά όμορφη, με πλούσια δάση, με κανάλια (αρίκια) με νερό για πότισμα και πιομό στα χαβούζια, το ποτάμι. Πράσινο παντού και φυσική ομορφιά. Και παρόλο που ήμουνα πολύ μικρός κείνη την εποχή, μέχρι σήμερα τα θυμάμαι όλα, ακόμα και τις πετρίτσες πώς και πού ήτανε βαλμένες. Και μέχρι το θάνατο του πατέρα, δεν ξέρω από πόσο χρονών, σχεδόν το ίδιο καλά θυμάμαι, πώς ζούσε ο κόσμος εκεί.

Επειδή όμως ο τρόπος της ζωής μας, έξω από μερικές τοπικές συνήθειες, βασικά θα πρέπει να 'ταν όμοιος με κείνον του ελληνισμού, ιδιαίτερα κείνου που ζούσε σε απομακρυσμένες από τα παράλια περιοχές της Μικρασίας, και γι' αυτήν θα 'χει γίνει λόγος, γι' αυτό μόνο για μερικά που μου 'χουν κάνει ξεχωριστή εντύπωση, όπως π.χ. ένα επεισόδιο με το γέρο μου, όταν ακόμα ζούσαμε χωρίς στερήσεις. Σ' εμάς εκεί, στην Τόσια, ήτανε σταλμένος ένας παπάς, ο Παπαγιάννης, ήτανε από την Μπάφρα. Μαζί του είχε και το γιο του, Φιλήμονα τον λέγανε. Είχανε καλές, φιλικές σχέσεις, ο παπάς και ο πατέρας μου και ο γιός του είχε βαφτίσει τον αδελφό μου τον Κλεάνθη. 'Οταν φύγαν από τη Θεοδοσία, ο νουνός έστειλε του αδελφού μου ένα κοστούμι ναυτικό —ρούσικο. Πολλοί απ' αυτούς που ζούσανε εκεί στα παράλια της Μαύρης Θάλασσας, όπως Τραπεζούντα, Κερασούντα, Σαμψούντα, Σινώπη, Μπάφρα κλπ. ήτανε Ρωσόφιλοι. 'Ητανε καλοκαίρι και ζούσαμε στο αμπέλι. Μια Κυριακή, ο πατέρας είπε στον αδελφό μου να φορέσει το κοστούμι και να πάνε μαζί στην εκκλησία, στην πόλη. Ο αδελφός μου δεν ήθελε να το φορέσει και παρά το αμάν-ζαμάν του γέρου μου, δεν σηκώνονταν από το στρώμα να το φορέσει. Ο γέρος είδε και παραείδε που δεν έβγαινε με το καλό και αρπάζει την ομπρέλα που την κουβάλαγε μαζί του τα καλοκαίρια, και άρχισε να του δουλεύει στα καλά. Είχε θυμώσει πολύ φαίνεται, παρόλο που δεν είχε το συνήθειο να μας χτυπά, αλλά εκείνος ούτε κουνιόταν από το στρώμα και ούτε το φόρεσε. Είχε μαζωχτεί όλη η οικογένεια, η μάνα προσπαθούσε να ησυχάσει το γέρο, αλλά πού! Γίνονταν μεγάλος σαματάς, και ακούγονταν σ' όλη τη γειτονιά, ακόμα γιατί σε μικρή απόσταση από το δικό μας ήταν άλλα τρία σπίτια. Παρακολούθησα κι εγώ όλη τη σκηνή όπως στεκόμουνα παραπέρα σαν ο πιο μικρός, λυπόμουνα τον αδελφό που έτρωγε τόσο ξύλο κι από την άλλη έβλεπα το κοστούμι που ήτανε τόσο ωραίο και λιμπιζόμουνα και από μέσα μου έλεγα πως εγώ θα το φόραγα αμέσως. Στα ανέλπιστα έτσι και βγήκε. Απ' τα πολλά, βλέπω τον πατέρα να λέγει απελπισμένα: « 'Ελα παιδί μου, Μάρκο, φόρεσέ το εσύ και να πάμε στην πόλη». Δεν χάνω καιρό και αμέσως το φοράω με τη βοήθεια της μάνας και του πατέρα μου. 'Ητανε μεγαλούτσικο για μένα, αλλά τα κατάφεραν να το κάνουν στα «μέτρα» μου, οπότε με παίρνει ο γέρος από το χέρι και μου λέγει: «Πάμε, παιδί μου». Η απόσταση από τα αμπέλια μέχρι την πόλη και την εκκλησία θα 'τανε καμιά ώρα, είχε και αρκετό ανήφορο αλλά ήτανε συνηθισμένος δρόμος και λιγότερο από τον μισό ήταν κατήφορος μέχρι τα σπίτια —την πόλη. Πήγαμε

στην εκκλησία κι έτσι όπως κολυμπούσα μέσα στο ναυτικό ποιος ξέρει τι θωριά είχα. Αλλά, όταν το εκκλησίασμα τέλειωσε, τα παινέματα παίρναν και δίναν και ο πατέρας δεν αργούσε να παινεύεται ότι είναι δώρο του Φιλήμονα του Παπαγιάννη και τέτοια. Από την εκκλησία με πήγε στο Τσαρσί —την αγορά με τα μαγαζιά, τα παζάρια κλπ. Ανάκατα τούρκικα και ελληνικά, είχαν τα μαγαζιά τους σ' αυτή την αγορά και τα πιο πολλά ήτανε πια τα τούρκικα, γιατί οι Τούρκοι είχαν αρχίσει να ασχολούνται με εμπορικές δουλιές (με το εμπόριο), και όχι μόνο να μαζεύουν λίρες και άλλα κοσμήματα από έσοδα από τα χτήματά τους —τσιφλικάδες— όπως έκαναν πριν και δημιουργούσαν θησαυρούς. Στην αγορά Κυριακή μέρα, αλλά τα τούρκικα μαγαζιά ήταν όλα ανοιχτά, γιατί αυτοί είχαν αργία την Παρασκευή. Εκεί οι Τούρκοι μόλις με είδαν με το ρούσικο ναυτικό κοστούμι άρχισαν να αστειεύονται με τον πατέρα: «Γιάννη εφέντη, Μοσκόφ-Μοσκόφ» και τέτοια και ο γέρος τους απαντούσε με τον ίδιο τρόπο με τα «τογρού - τογρού» δηλ. μάλιστα-μάλιστα. Στο μεταξύ όλοι ξέρανε ότι ήταν Ρουσόφιλος, όπως και όλοι σχεδόν οι 'Ελληνες της Τόσιας εκτός από μερικούς της αντίθετης παράταξης που, όπως άκουγα, κλείνανε προς τους Γάλλους, τους 'Αγγλους, κάτι τέτοια. Στην πλειοψηφία τους, όμως, ήταν Ρουσόφιλοι και απ' τη Ρωσία περίμεναν ότι θα τους λευτερώσουν. Τώρα για το νουνό, το Φιλήμονα Παπαγιάννη, που έστειλε αυτό το κουστούμι. Αυτόν τον σκότωσαν οι Τούρκοι, και μάλιστα με φριχτό τρόπο, γιατί σ' αυτές τις περιοχές, στην περίοδο του πολέμου αναπτύχθηκε μεγάλη πατριωτική-αντάρτικη δράση και μετά την Οκτωβριανή επανάσταση αυτοί εξακολουθούσαν να έχουν επαφή με τη Ρωσία και εφοδιάζονταν με όπλα, πυρομαχικά κλπ. και αυτός, κείνη την περίοδο, είχε πια εξελιχθεί σε οπλαρχηγό. Δεν ξέρω πώς έπεσε στα χέρια των Τούρκων, αλλά τον σκότωσαν με βασανιστήρια, σ' ένα υπόγειο που αναφέρουν, νομίζω, και τα ιστορικά ντοκουμέντα που δημοσιεύονται σε Ποντιακά περιοδικά που εκδίδονται στην Ελλάδα από Πόντιους πρόσφυγες διανοούμενους-ιστορικούς. Φαίνεται, αυτοί οι αντάρτες φτάνανε και μέχρι τις περιοχές που ζούσαμε εμείς, γιατί πολλές φορές, ο γέρος μου εξαφανίζονταν τις νύχτες αφού έπαιρνε μαζί του δέματα με τρόφιμα κλπ. που τα ετοίμαζε η μητέρα μου την ημέρα. Και φυσικά, είτε ο ίδιος ο Φιλήμονας ήτανε, είτε οι αντάρτες του με δική του σύσταση, διατηρούσανε επαφή με το γέρο μου.

Η τραγωδία των Αρμεναίων

Μια άλλη περίπτωση που θυμάμαι και που μου είχε κάνει μεγάλη εντύπωση, ήτανε με τους Αρμεναίους. Πρέπει να ήτανε κατά το 1915,

δεν το θυμάμαι αυτή τη στιγμή με ακρίβεια, πάντως τα γεγονότα αυτά είναι γνωστά και δεν είναι δύσκολο να εξακριβωθεί η καθ' αυτή ημερομηνία και ο χρόνος είναι στα 1915. Η σφαγή των Αρμεναίων άρχισε στις 20 Απριλίου και τελείωσε στις 21 Μαΐου 1915, δηλ. έναν ολόκληρο μήνα κράτησε. Στο διάστημα αυτό σφάχτηκαν 1.500.000 με πρωτεργάτες τους Νεότουρκους πασάδες: Εμβέρ, Σαΐτ, Χαλίτ, Τζεβιτέτ, Τζεμάλ και Ταλιάτ. 'Ηταν η συνέχεια των σφαγών 35.000 Αρμεναίων της Κωνσταντινούπολης που έγινε με διαταγή και με πρωτεργάτη την Υψηλή Πύλη στα 1895-96. Αλλά και σε άλλες πόλεις, όπως η Ούρφα, 3.000 γυναικόπαιδα κάηκαν στον καθεδρικό τους Ναό που είχαν κλειστεί εκεί για να γλιτώσουν και οι Τούρκοι του βάλανε φωτιά. Οι σφαγές συνεχίστηκαν και σε άλλες πόλεις όπως στην Τραπεζούντα, Σεβάστεια, Μαλάτεια, Μαρντίνη, Μπιτλίκ —σ' ολόκληρη τη Μικρασία— Ανατολία και σφάχτηκαν κάπου 300.000. Στα 1908 ό Αμπτούλ Χαμίτ αναγκάζεται να συνθηκολογήσει με τους Νεότουρκους που ξεκίνησαν εναντίον του με το σώμα στρατού της Σαλονίκης κάτω από την καθοδήγηση του κομιτάτου «'Ενωση και Πρόοδος». Οι Αρμένιοι παίρνουν το μέρος των Νεότουρκων, αλλά ο Σουλτάνος ύστερα από λίγο καιρό γίνεται πάλι απόλυτος κύριος —εκμεταλλευόμενος τις αντιθέσεις ανάμεσα στους Νεότουρκους. Και στρέφεται πάλι ενάντια στους Αρμεναίους με σφαγή 30.000 στα 'Αδανα, στην Κιλικία και αλλού (Τα παραπάνω είναι παρμένα από τα άρθρα του Ανδρέα Λαμπίκη, δημοσιευμένα στην «Ελευθεροτυπία», 16.4.1979. Δυστυχῶς, το δεύτερο άρθρο δεν το 'χω). 'Ηταν, όπως λέγω και αλλού, λίγες αρμενικές οικογένειες εκεί στην Τόσια. Και δίπλα από το δικό μας το σπίτι ήτανε δυο - τρεις οικογένειες Αρμένιοι και, όπως όλες οι αρμενικές οικογένειες, ήτανε εύποροι και ζούσανε καλά. Και τα σπίτια τους ήτανε καλοχτισμένα —πέτρινα. Και ξαφνικά ένα βράδυ, δεν ξέρω αν κάτι είχανε μάθει και περίμεναν, άρχισε επιδρομή Τούρκων με φωνές και αλαλαγμούς στα σπίτια τους. Φανατισμένοι εθνικιστές θα 'πρεπε να 'τανε οι περισσότεροι αλλά και πλιατσικολόγοι και κλέφτες που δεν λείπουν από τέτοια. 'Ηταν καὶ τζανταρμάδες βέβαια. Αυτοί λοιπόν κάνανε την επιδρομή στα διπλανά από μας σπίτια, τα αρμενάικα, 'Ηταν όμως γερά τα σπίτια, τις πόρτες φαίνεται να τις είχαν διπλομανταλώσει και άρχισαν να κάνουν απόπειρα να μπούνε μέσα στα σπίτια από τα παράθυρα με σκάλες. Πώς ακριβώς έγινε δεν ξέρω, αλλά δυο - τρεις Αρμεναίοι άντρες έφτασαν σε μας —φαίνεται από σπίτι σε σπίτι— και τους έκρυψε ο πατέρας εκείνη τη νύχτα. Και ο ίδιος βγήκε από το σπίτι και σαν γνωστοί που ήτανε εκεί πέρα όλοι αναμεταξύ τους, Τούρκοι - 'Ελληνες - Αρμένιοι, τους μάλωσε και φαίνεται να φιλοτίμησε τους επικεφαλής, γιατί σταμάτησαν να σπάνε

πόρτες και παράθυρα και χωρίς να πάρουνε κανένα Αρμένιο μαζί τους φύγανε. Την άλλη μέρα άρχισαν να τους μαζεύουν. Αν κρίνει κανένας απ' ό,τι έγινε σ' άλλα μέρη, η διαταγή έπρεπε να ήταν όχι να τους μαζεύουν αλλά και να τους σφάζουν όπου και όσους μπορούν. Τους μάζεψαν όλους, πήγαν και παρουσιάστηκαν και αυτοί που είχαν κρυφτεί σε μας, μια που είχαν πάρει τις οικογένειές τους. 'Ολους αυτούς τους στείλανε μαζί με άλλους Αρμεναίους από άλλες περιοχές που πέρναγαν από μας με πορεία προς απομακρυσμένες περιοχές της Ανατολίας. Από την Τόσια πρέπει να 'τανε περί τα 100 άτομα όλοι όλοι, μπορεί και λιγότεροι ακόμα, και ύστερα από δύο περίπου χρόνια γύρισε μόνο μια οικογένεια με όλα της τα μέλη και όλοι οι άλλοι πέθαναν στο δρόμο από τις κακουχίες, την πείνα και τις αρρώστιες, γιατί η πορεία ήτανε μακρινή προς τα βάθη της Ανατολής, και άλλους τους σφάζανε κατά χιλιάδες στο δρόμο. Πώς γλίτωσε αυτός ο Αρμένιος και η οικογένειά του. Πρώτα απ' όλα ήτανε πολύ πλούσιος, πλουσιότερος από τους άλλους και είχε πολλά λεφτά μαζί του και τάιζε συνέχεια. 'Οπως ο ίδιος διηγούνταν, κείνο που τον γλίτωσε δεν ήτανε τόσο τα λεφτά που έδινε γιατί κι έτσι μπορούσαν και τους παίρνανε τα λεφτά και τελείωσε. Κατάφερε να γίνει πιστευτός, ότι αυτός έχει κρυμμένα πολλά λεφτά στην Τόσια, κάπου στο σπίτι του, οι Τούρκοι πίστευαν εύκολα κάτι τέτοια, ξέρουν ότι οι Αρμένιοι είναι πλούσιοι και στους επικεφαλής τους υπόσχονταν και όταν τον πίεζαν να τους πει πού τα 'χει κρυμμένα τους απαντούσε: «'Οχι, δεν σου λέγω πού τα 'χω κρυμμένα. Με σκοτώνεις, χάνεις, δεν βρίσκεις τίποτα. Θα γυρίσω, κι αν γυρίσω θα κερδίσεις, θα πάρεις πολλά και θα μείνω και εγώ ζωντανός». 'Ετσι διηγούνταν ο ίδιος. Δεν ξέρω αν χρησιμοποίησε και άλλες μέθοδες για να γλιτώσει τη δική του και της φαμίλιας του τη ζωή. Τον λέγανε Γκαζαρός εφέντη στ' όνομα. Αυτός ήταν ένας από αυτούς που είχε φάμπρικα, υφαντουργείο με κάμποσα εργαλεία, θα 'χε όμως και άλλα έσοδα γιατί αυτοί και το σαράφη κάμνανε και σε τόκους λεφτά δίνανε και ό,τι θες.

'Αλλο γεγονός είναι: μόλις άρχισε ο Ελληνοτουρκικός πόλεμος από τα δικά μας τα μέρη πέρναγαν και άλλοι, δεκάδες χιλιάδες πρόσφυγες, 'Ελληνες αυτή τη φορά που τους εξορίζανε από τα παράλια και τους στέλνανε στα ενδότερα ανατολικά, σε βάθος κυρίως, εκεί που δεν υπήρχαν 'Ελληνες και ζούσαν μόνο Τούρκοι. 'Ηταν οι περισσότεροι Λαζοί και σχεδόν όλοι τους μίλαγαν ελληνικά, περισσότεροι Ποντιακά που κατάγονταν από την Τραπεζούντα, τη Σαμψούντα, την Κερασούντα και τα χωριά τους και άλλοι από το Ζογκουλτάκ, την Ινέπολη, τη Σινώπη κλπ. Γίνονταν σχεδόν το ίδιο ό,τι και με τους Αρμεναίους. 'Ηταν εξαντλημένοι, οι περισσότεροι φτωχοί που κουβάλα-

γαν στην πλάτη τα υπάρχοντά τους, ήτανε θεονήστικοι. Δεν είχαν πια και τίποτα να πουλήσουν. Μόλις τους σταμάταγαν για στάση για καμιά-δυο μέρες, αμέσως ρίχνονταν στα χόρτα, στις τσουκνίδες ό,τι έβρισκαν, τα έβραζαν και τα τρώγανε. Εκεί στην Τόσια, όπως ήταν λίγοι οι Έλληνες και τεράστιος ο όγκος κείνων που πέρναγαν, έτσι που ήτανε αδύνατο αποτελεσματικά να τους βοηθήσουν. Αλλά τους δίναν ό,τι είχαν και δεν είχαν από τρόφιμα και ρουχισμό, κάναν ό,τι μπόραγαν και τους ξεπροβοδούσαν σαν τ' αδέλφια τους, όπως εξάλλου και τους Αρμεναίους προηγούμενα. Μερικοί πλούσιοι, μαζί με δικούς τους ανθρώπους κατάφεραν να μείνουν στην Τόσια. Αυτοί νοίκιασαν δωμάτια σε σπίτια ελληνικά και ζούσαν χωρίς να κάνουν καμιά δουλιά, αλλά και μερικοί που ήτανε στη δική τους δούλεψη στα μέρη τους άρχισαν να ασχολούνται με διάφορες δουλιές.

«Απ' εδώ θα 'ρθούνε οι Έλληνες να μας απελευθερώσουν...»

Άλλο γεγονός που συνέβηκε σε μας εκεί, στην Τόσια. Οι Τούρκοι σφάξανε έναν Έλληνα δικό μας, ντόπιο, σε λίγη απόσταση από το σπίτι του. Ήτανε και μακρινός συγγενής μας. Τον λέγανε Σαψούζογλου. Ήταν οικογένεια μαρμαράδων και χτίστες. Και πολύ καλά θυμάμαι το περιστατικό γιατί γίνονταν πολλές συζητήσεις γύρω από το γεγονός και πολλοί λέγανε ότι δεν τον σφάξανε γιατί ήταν Έλληνας, αλλά για εκδίκηση κλπ. Ήταν ηλικιωμένος άνθρωπος και όπως διέδωσαν η αφορμή ήτανε: όταν αυτός γυρνούσε απ' το αμπέλι στο σπίτι του στην πόλη, ήτανε καλοκαίρι και ζούσαν όλος ο κόσμος στα αμπέλια, αλλά κάθε πρωί οι άντρες πήγαιναν στην πόλη, όσοι δηλ. δούλευαν και είχαν δουλιές στην πόλη. Ο δρόμος απ' τα αμπέλια προς την πόλη περνούσε από ένα μπουγάζι, από όπου άρχιζε να φαίνεται η πόλη. Ήταν κατηφοριά και ύστερα από λίγα λεπτά της ώρας έμπαινες στην πόλη. Μόλις όμως πέρναγες το μπουγάζι, απ' τον κύριο δρόμο έστριβε κι ένας άλλος δρόμος, το ίδιο κατηφορικός, αλλά στενότερος και πολύ φιδωτός, και ύστερα από λίγο έφτανες στα πρώτα σπίτια. Και το πρώτο αυτό σπίτι —μεγάλο και πέτρινο— ήταν του έλληνα Σαψούζογλου. Αυτή η μικρή απόσταση σχεδόν όλη ήταν δασωμένη και έχει τέτοια μέρη που είναι δύσκολο να δεις το τι γίνεται λίγο παραπέρα. Ακριβώς σ' ένα τέτοιο καλό και βολικό σημείο του 'χαν στήσει καρτέρι, τον πιάσαν και τον σφάξανε και τον βρήκαν με κομμένο το κεφάλι. Και διάδωσαν πως τον άκουσαν να λέγει σ' έναν άλλο χριστιανό που βάδιζαν μαζί: «Νά, απ' εδώ θα 'ρθούνε οι Έλληνες και θα μπούνε στην

πόλη μας να μας απελευθερώσουν». Και δήθεν οι Τούρκοι άκουσαν αυτή τη συζήτηση και γι' αυτό τον πιάσανε και τον σφάξανε. Δηλαδή μια εκδήλωση εθνικιστικού φανατισμού την περίοδο εκείνη που έγινε στα δικά μας τα μέρη κατά χριστιανού 'Ελληνα και ήταν η μοναδική. Φυσικά, οι 'Ελληνες αναμεταξύ τους τέτοιες συζητήσεις κάμνανε και τον καιρό του πολέμου. Στο μεταξύ κανένας δεν έμαθε ποιος ήταν ο άλλος, δεύτερος 'Ελληνας, με τον οποίο συζητούσε ο γερο-Σαψούζογλου και ποιοι ήταν οι Τούρκοι που τον σφάξανε. 'Ητανε, βέβαια, απ' τα γεγονότα που κάναν μεγάλη εντύπωση σε μεγάλους και μικρούς παρόλο που εμείς, λόγω ηλικίας, δεν μπορούσαμε να νιώσουμε σ' όλο τους το βάθος και την ανησυχία των μεγάλων μπας και ήταν κακά προμηνύματα. 'Ομως, σ' αυτό το γεγονός πολλοί —Χριστιανοί και Τούρκοι— δίναν μιαν άλλη εξήγηση. Λίγο καιρό πιο μπροστά είχε συμβεί το εξής: ένα από τα ανίψια των Σαψουζογλαίων, ονόματι Παύλος που θα 'χε τα 25 του, φημίζονταν για παλικάρι και με άλλους σαν κι αυτόν 'Ελληνες και Τούρκους νέους παρέα, συχνά-πυκνά οργάνωναν διασκεδάσεις με πιοτά, γυναίκες και τέτοια. Δεν έλειπαν και τα τσακώματα με άλλες παρέες και με μαχαίρια, πιστόλια, αλλά οι αρχές φαίνεται να 'καμναν «στραβά μάτια». Είχε πεθάνει ο πατέρας του, αλλά η οικογένεια είχε τον τρόπο της και ήταν μοναχοπαίδι. Απ' τη διαγωγή του φαίνεται θα θιγόντουσαν οι συγγενείς, δεν ξέρω αν του κάναν συστάσεις με το καλό, αλλά κείνο που μαθεύτηκε και ήταν σωστό, ήταν τούτο: Μια Κυριακή —αρχές άνοιξης πρέπει να 'ταν, γιατί δεν είχαν ακόμα κουβαληθεί οι οικογένειες στα αμπέλια— ο γέρο Σαψούζογλου με όλη του την οικογένεια είχε πάει στο αμπέλι του, ας πούμε σαν εκδρομή. 'Ηταν βέβαια και τα δυο του τ' αγόρια, οι μαρμαράδες, μαζί. Ο Παύλος ήταν αυτός στο αμπέλι του, που ήτανε δίπλα απ' το αμπέλι του θείου του, και μόνος. 'Ισως να ήταν και λίγο πιομένος και όπως λέγανε τραγουδούσε. Τον φώναξε ο θείος του να περάσουν μαζί την ημέρα τους, αλλά στο τέλος τον χτύπησαν σε τέτοιο βαθμό που μισοπεθαμένο τον κουβάλησαν στο δικό του τ' αμπέλι και τον εγκατέλειψαν. Και, παρόλο που συνήλθε και γύρισε στο σπίτι του στην πόλη, σε μια βδομάδα πέθανε. Τον θάψανε στα γρήγορα, αλλά ύστερα από μερικές μέρες έκαναν νεκροψία με γιατρούς που φέρανε απ' την πρωτεύουσα του Νομού, την Κασταμονή. Φαίνεται τη νεκροψία την οργάνωσαν οι φίλοι του στους οποίους ο Παύλος θα διηγήθηκε το πάθημά του. Φίλοι, λοιπόν, του Παύλου, όπως πίστευαν, σφάξανε το γερο-Σαψούζογλου. Μάλλον έτσι θα πρέπει να 'ταν, νομίζω κι εγώ, για εκδίκηση του φίλου τους. Πρέπει να σημειώσω ακόμα πως ο Παύλος, παρά τις τέτοιες εκδηλώσεις του, ήταν πολύ αγαπητός στον

κόσμο, τον εκτιμούσαν πολύ γιατί και απ' τους μορφωμένους ήτανε και βοήθαγε όσους είχαν ανάγκη.

Το Γαλλικό μονοπώλιο καπνού

Τώρα εγώ αν και πολύ μικρός ήμουνα, θυμάμαι και ορισμένα π.χ. πάλι για τις σφαγές των Αρμεναίων στην Κωνσταντινούπολη, πριν απ' τις σφαγές του 1915, απ' τις διηγήσεις του πατέρα μου που διηγούνταν στους σπιτικούς με ζωντάνια και παραστατικά και πώς γλίτωσαν αυτοί —Ρωμιοί— απ' τις σφαγές γιατί βρέθηκε στην Κωνσταντινούπολη, δεν ξέρω για τι δουλιές ακόμα και για κάτι άλλο: από συζητήσεις των μεγάλων στο σπίτι, και όσο μεγαλώναμε τα βλέπαμε και τα καταλαβαίναμε και εμείς οι ίδιοι, ένα απ' τα προβλήματα που αντιμετώπιζε εκεί ο κόσμος, ιδιαίτερα ο Τούρκικος, ήταν ο καπνός. Δεν θυμάμαι πόσα και τι είδος καπνά βγάζαμε. Αλλά στην Τουρκία δικαίωμα αγοράς και πώλησης κάθε μορφής καπνού (καπνός άκοπος και κομμένος, σε τσιγάρα κλπ.) είχε το μονοπώλιο καπνού που ήτανε γαλλικό. Και στην Τόσια υπήρχε το υποκατάστημα αυτού του μονοπώλιου που το λέγανε «Ρετζί». Ήταν ένας οργανισμός «κράτος εν κράτει» με υπαλληλικό προσωπικό στην πλειοψηφία τους Έλληνες και Αρμένιοι, όλοι τους φερμένοι από αλλού και δικό του ένοπλο τμήμα —«γκολτζήδες» τους λέγανε— που κυνηγούσε τους λαθρέμπορους και τον καθένα που κάπνιζε λαθραίο. Και γίνονταν αιματηρές συγκρούσεις γιατί και οι λαθρέμποροι συνόδευαν οπλισμένοι το εμπόρευμά τους και είχαν και ομάδες από οπλισμένους στη δούλεψή τους. Όπως διαδίδονταν, τις περισσότερες φορές νικητές βγαίναν οι λαθρέμποροι, ίσως και γιατί αυτοί είχαν και τη λαϊκή υποστήριξη που μισούσε το μονοπώλιο που τους εκμεταλλεύονταν απάνθρωπα και ήταν και αλλόθρησκο.

Η σύντομη αυτή αναφορά μου στα παραπάνω οφείλεται και στο εξής γεγονός. Το «Ρετζί» ήτανε μια από τις αιτίες που δημιουργούσε ψυχρότητα ανάμεσα σε Έλληνες και Τούρκους όχι μόνο γιατί ήταν ένας οργανισμός ληστρικός και ξενικός, αλλά το κυριότερο γιατί ο διευθυντής (τον λέγανε «Ρετζί μεμουρού») ήταν Έλληνας, όχι ντόπιος, αλλά σταλμένος στην Τόσια σαν ανώτερος υπάλληλος του Γαλλικού μονοπωλίου. Ζούσε σ' ένα μεγάλο σπίτι που ήταν και έδρα του υποκαταστήματος και το φρουρούσαν μέρα-νύχτα οι γκολτζήδες του. Σπάνια τον έβλεπες στο δρόμο και πάντα με συνοδεία και σαν τη «μύγα στο γάλα», γιατί ξέχωρα από όλους τους άλλους Έλληνες και

Τούρκους, έτσι αλαζονικός και στητός σαν μπαλούκι με το μπαστούνι, με το σκληρό κολάρο, το καπέλο που φορούσε. 'Ηταν τύπος αντιπαθής που δεν τον χώνευαν ούτε οι 'Ελληνες, δεν δημιουργούσαν σχέσεις μαζί του ατομικές και οικογενειακές, πράγμα που το απόφευγε και ο ίδιος, αλλά και τον φοβόντουσαν οι 'Ελληνες γιατί σαν να 'ταν ένα και το αυτό ό,τι και οι τουρκικές αρχές για τους 'Ελληνες. Εμείς τα πιτσιρίκια όταν παίζαμε του «γκολτζή - κατσακτζή» κανένας δεν ήθελε να πάρει το ρόλο του γκολτζή, αλλά και στα αληθινά μου έτυχε μια φορά να δω μαζί με άλλα παιδιά μια σύντομη σύγκρουση ανάμεσα σε γκολτζήδες και κατσακτζήδες που τελικά το βάλανε στα πόδια οι γκολτζήδες.

Από τα παιδικά μου χρόνια στην Τόσια

Θα 'ταν κατά το 1914. 'Οπως είπα και αλλού, οι Τούρκοι μας είχαν κάψει το σχολείο. ('Ητανε σχολείο νεόχτιστο και κατά το 1915-1916 το ξαναχτίσανε. Αλλά, στα 1920 το ξανακάψανε). Στην αρχή σ' ένα σπίτι αρχίσανε τα μαθήματα, το είχε παραχωρήσει ένας που το 'χε περίσσιο, και μετά συνεχίσαμε στην εκκλησία. Αυτή την περίοδο είχαμε δάσκαλο από την Ινέπολη, ο οποίος ήξερε καλά και τα ελληνικά, φυσικά και τα τούρκικα. Εμείς στο σχολειό, ενώ διαβάζαμε ελληνικά όπως και μαθήματα παραδίνονταν στα ελληνικά, ο δάσκαλος τις ερωτήσεις του τις έκαμνε στα τούρκικα και στα τούρκικα απαντάγαμε κι εμείς. Κι έτσι ενώ καταλαβαίναμε τα ελληνικά, να μιλήσουμε δεν μπορούσαμε. Φαίνεται όμως πως αυτός ο τρόπος της διδασκαλίας ήταν αποτέλεσμα και των περιορισμών που έβαζαν οι τούρκικες αρχές. Εν πάση περιπτώσει όλοι εμείς εκεί στην Τόσια —μικροί και μεγάλοι— μιλούσαμε στα τούρκικα. Γράφαμε και διαβάζαμε ελληνικά, αλλά όχι και να μιλάμε. Το λοιπόν υπήρξε μια τέτοια περίπτωση: ο δάσκαλός μας, σαν ξένος που ήταν, ζούσε σε νοικιασμένο δωμάτιο. Φαίνεται πως δεν του άρεσε το σπίτι και αποφάσισε να αλλάξει δωμάτιο. 'Επρεπε να μεταφερθούν τα λιγοστά έπιπλα που είχε. 'Ετσι, μετά το τέλος του μαθήματος κράτησε μερικούς μαθητές, ανάμεσά τους κι εμένα, ίσως επειδή ήξερε πως οι γονείς μας δεν θα μας μαλώσουν για την άργητα, για να μεταφέρουμε τα έπιπλά του από το παλιό στο νέο δωμάτιο. Πήγαμε 3-4 παιδιά, πήραμε κάτι πράγματα και περνάγαμε από μια πλατεία που ήταν μπροστά στο σπίτι του θείου μου, του αδελφού του πατέρα μου (ήταν το πατρικό τους σπίτι). Εκεί σ' αυτή την πλατεία πάντα μαζευόμασταν τα παιδιά και παίζαμε. Στη μέση της πλατείας ήτανε μάλιστα και ένα ντουπέκι όπου χτύπαγαν το σιτάρι για πλιγού-

ρι κλπ. με μεγάλα στουπιά. Λοιπόν, κείνη την ώρα ήταν εκεί μια ομάδα παιδιά κι έπαιζαν με το «αγί» που λέγαμε (αγί στα ελληνικά σημαίνει «αρκούδα», αλλά πρόκειται για «σβούρο» που το κάνεις να γυρίζει χτυπώντας το με σπάγκο δεμένο στην άκρη της βέργας). Το σβούρο τον πούλαγαν στα μαγαζιά, μπορούσες όμως να τον φτιάξεις και ο ίδιος από ένα κομμάτι κατάλληλο ξύλο. Το αγί λοιπόν το χτυπάς μ' ένα σπάγκο συνέχεια κι εκείνο γυρίζει χωρίς διακοπή και δυνατά και ακίνητο, στο ίδιο μέρος, πράγμα που εξαρτάται και από τα δικά σου μαστορικά χτυπήματα. Το αφήνουν όπως γυρίζει, σταματάνε δηλ. να το χτυπάνε για να δούνε τίνος θα γυρίσει πιο πολύ. 'Ετσι δημιουργιέται και ένα είδος διαγωνισμού ανάμεσα στα παιδιά όπως και σε κάθε παιχνίδι που δοκιμάζεις και την ικανοποίηση του νικητή. Το λοιπόν, παιδιά κι εμείς σταματήσαμε εκεί για να κάνουμε χάζι και φυσικά ενθουσιαζόμασταν από τα καλύτερα. Χωρίς άλλο θα τα ζηλεύαμε και λίγο γιατί ήτανε και παιδιά της τάξης μας από κείνα που παίζανε, κι αν δεν μας είχε κρατήσει ο δάσκαλος, θα παίζαμε κι εμείς. Ανάμεσα στα παιδιά που παίζανε ήταν κι ένας δεύτερος εξάδελφος δικός μου, Αναστάση τον λέγανε, στη δικιά μου την ηλικία. Μόλις με είδε εκεί που στεκόμασταν και τους κοιτάγαμε λέγει: «Μάρκο, έλα κι εσύ να παίξεις λίγο, νά, πάρε» και μου δίνει τη βέργα του με το σπάγκο. Πήρα τη βέργα και άρχισαν να χτυπώ το σβούρο. Εκείνος πήγε και στάθηκε στο ψηλό ντουβάρι που χώριζε την πλατεία-δρόμο από ένα οικόπεδο που ήταν δίπλα από το σπίτι του θείου μου. Ακούμπησε σ' αυτό το ντουβάρι και κοίταζε. Ε, πώς γυρίζει η σβούρα μου, πώς κοιμάται και τέτοια που λέγονταν την ώρα του παιχνιδιού απ' όλους. Για μια στιγμή εμένα στο χέρι μου μένει ένα κομμάτι από τη βέργα. Το άλλο κομμάτι, με το σχοινί, πήγε και καρφώθηκε στο μάτι του παιδιού, του ξαδέλφου μου. 'Ολα αυτά στο δευτερόλεφτο, εγώ τίποτα δεν πρόλαβα ακόμα να καταλάβω και ο Αναστάσης με τις λέξεις «ωχ Μάρκο» κάθεται στα γόνατα με τα χέρια στο μάτι και μόλις παίρνει τα χέρια του από το μάτι του, χύνεται το μάτι στη γη. Παιδιά τώρα, καταλαβαίνεις και δεν καταλαβαίνεις πόσο σοβαρό είναι το δυστύχημα, ε, έγινε κάτι σαν τίποτα, δεν έχεις την αίσθηση ότι έγινε κάτι το εξαιρετικό. Παρ' όλα αυτά κι εγώ και τα άλλα τα παιδιά θορυβηθήκαμε απ' αυτό που έγινε κι εγώ πήρα και τα δυο κομμάτια και τα έριξα στα κεραμίδια. Σα να κατάλαβα το κακό που 'γινε και «στο διάβολο να πάτε» είπα. Από το απέναντι σπίτι, από το παράθυρο, γυναίκες, κοπέλες κάνανε χάζι (διασκέδαζαν δηλ. με το παιχνίδι) και είδαν όλη αυτή τη σκηνή όπως έγινε. 'Οσο και να 'ναι, εγώ κάπως τά 'χασα καιι φαίνεται, ανησύχησα κι αυτό το παρατήρησαν οι γυναίκες. Τότες κατεβαίνει μια από τις γυναίκες και μου λέγει: «Παιδί μου,

μη φοβάσαι, γιατί εσύ δεν φταις». Τι είχε γίνει: όταν εγώ χτύπαγα («μαστίγωνα») το σβούρο, η άκρη της βέργας, που είναι με το σχοινί, άγγιξε λίγο τη γη —όπως πολλές φορές γίνονταν τέτοιο πράγμα με όλους—και η βέργα έσπασε. Η βέργα όμως δεν ήταν από δέντρο όπως συνήθως φτιάχναμε, αλλά καμωμένη από σανίδα, και έσπασε έτσι που σχηματίστηκαν δυο πολύ σουβλερές άκρες στο ένα και στο άλλο το κομμάτι. Λοιπόν έσπασε κατ' αυτό τον τρόπο από τη μέση και το ένα το κομμάτι με το σχοινί πήγε και καρφώθηκε —όχι από τη μεριά που ήταν δεμένο το σχοινί αλλά από την άλλη— στο μάτι του παιδιού κατευθείαν χωρίς να βλάψει τίποτα άλλο γύρω από το μάτι, στο ανοιχτό μάτι. Τα παιδιά πήγαν τον ξάδελφο στο σπίτι του, εμείς μεταφέραμε τα έπιπλα και πήγα κι εγώ στο σπίτι. Η μάνα βρίσκονταν στο κάτω δωμάτιο καί, όπως θυμάμαι, ζύμωνε. 'Εκατσα απέναντί της και προσπαθούσα να κάνω τον αδιάφορο, αλλά φαίνεται να έδειχνα ανήσυχος, γιατί η μάνα ρώταγε τι έχω. Στην αρχή δεν τολμούσα να μιλήσω. 'Ισως και να νόμιζα, από παιδική αφέλεια βέβαια, πως δεν θα μαθευτεί στο σπίτι τη στιγμή που το 'ξερε πια όλος ο μαχαλάς. 'Οταν άρχισα να της διηγιέμαι και η μητέρα έβαλε τα κλάματα, ήρθε σ' εμάς η γειτόνισσα που τα 'χε δει όλα και διηγήθηκε πώς έγινε το κακό. Το βράδυ όταν ήρθε ο πατέρας εγώ, φοβισμένος πια, άρχισα να καταλαβαίνω ότι ήταν πολύ σοβαρό το κακό που έγινε, με κλάματα άρχισα να τον διηγιέμαι, νά, πατέρα, έγινε το και το. Του στοίχισε φυσικά πολύ, άρχισε να φωνάζει, δεν θυμάμαι τώρα αν μου 'δωσε και κάνα-δυο. Πάντως δεν είχε συνήθειο να δέρνει τα παιδιά του και σε εξαιρετικές περιπτώσεις καμιά φορά. 'Οταν, λοιπόν, ο πατέρας έμαθε από τη μάνα και από μένα τα όσα έγιναν, ειδοποίησαν και τον πατέρα του ξαδέλφου που ήταν ακόμα στο τσαρσί. 'Ηρθε στο σπίτι μας. Ο πατέρας σ' εμένα: « 'Ελα παιδί μου, Μάρκο, να μας πεις πώς έγινε αυτό το πράγμα». Εν πάση περιπτώσει εγώ διηγήθηκα πώς έγινε το δυστύχημα και ανάμεσα σ' άλλα είπα, νά, κατέβηκε και η τάδε και μου είπε πως δεν φταίγω εγώ, ότι αυτή τα είδε όλα. Είπε «καλά» και σηκώθηκε και πήγε σ' αυτήν. Ο πατέρας του Αναστάση δεν θέλησε να πάγει μαζί του. Ρώτησε, έμαθε πώς έγινε αυτή η δουλιά, ποιος φταίγει κλπ. από άνθρωπο που τα είδε και ηλικιωμένη όπως ήτανε αυτή η γυναίκα — εξάλλου δεν ήταν μονάχα αυτή, ήτανε και άλλες και όλα τα παιδιά που ήταν στην πλατεία— ο γέρος ησύχασε. Τα ίδια στο μεταξύ είπε και ο ίδιος ο Αναστάσης, ο παθών που λέμε. 'Οτι δεν φταίγει ο Μάρκος, εγώ του έδωσα το δικό μου σβούρο για να παίξει, ότι η βέργα έσπασε μόνη της που την είχα φτιάξει εγώ από σανίδι, δικά μου ήτανε κλπ. όλα αυτά τα πράγματα, εντάξει ήτανε. Αλλά εδώ η υπόθεση ήταν πια των μεγάλων να αποφασίσουν και έγινε μεγάλη φασαρία. Ο

πατέρας του παιδιού ήτανε πυρ και μανία. Καβγάδες θέλησε να κάνει, έλεγε ότι «φταίει το παιδί σου» και τέτοια. Ο πατέρας όμως, άνθρωπος λογικός που χωρίς άλλο καταλάβαινε και τον πόνο του γονιού που σακατεύτηκε το παιδί του, φέρθηκε με ψυχραιμία, δεν ακολούθησε τον ίδιο δρόμο και παρόλο που 'χε αποδειχτεί πως ο γιος του δεν φταίγει, ανάλαβε όλα τα έξοδα της θεραπείας που του έκαμνε ο μοναδικός γιατρός που υπήρχε εκεί σ' εμάς, Τούρκος γιατρός ήταν. (Αλλού έχω σημειώσει πως ο τόπος έμενε συχνά χωρίς γιατρό και όσοι είχαν ανάγκη θεραπείας πήγαιναν στην Κασταμονή είτε στην Τσάγκιρη, ακόμα και στην 'Αγκυρα). Κι έτσι του θεράπευσαν δηλ. το τραύμα, αλλά το μάτι χάθηκε όλως διόλου. 'Ετσι έμεινε τυφλός από το ένα μάτι ο δεύτερός μου εξάδελφος. Η κατάληξη αυτού του παιδιού που ζούσαν οικογενειακώς στον Πειραιά μετά την προσφυγιά, όταν ήταν πια και αρκετά ηλικιωμένος —ἐα 'ταν 25 χρονώ περίπου— στα 1930-1931 αυτοκτόνησε όχι με αφορμή το μάτι μόνο, αλλά γιατί είχε γίνει φυματικός. Φαίνεται και οι οικογενειακές συνθήκες που δημιουργήθηκαν από την αρρώστια, τα μέσα που χρειάζονταν για θεραπεία, οι διακρίσεις, με το μάτι κλπ., όλα αυτά μαζί τον οδήγησαν στην αυτοκτονία.

'Ανθρωποι δεμένοι με αλυσίδες

Πρέπει να 'τανε κατά το 1915 όταν, μια μέρα, ο αδελφός μου Σάββας μαζί με το συνομήλικο και φίλο του Μιχάλη Κορφίδη περιεργαζόντουσαν κάποιο πιστόλι μπροστά στην πόρτα του σπιτιού του Μιχάλη. Δεν ξέραν ότι είχε μια σφαίρα και όταν ο αδελφός μου άρχισε με τη σειρά του να τσακμακάζει πήρε φωτιά και πήγε και καρφώθηκε στο πόδι του Μιχάλη. Αν και το πιστόλι ήτανε του ίδιου, η υπόθεση έφτασε στα δικαστήρια και τον αδελφό μου τον βάλανε μέσα για 4 μήνες. Ο άλλος μου αδελφός, ο Κλεάνθης, που του κουβάλαγε φαγητό από το σπίτι, μια μέρα πήρε μαζί του κι εμένα. Ο φύλακας δεν με άφησε να πλησιάσω στα κάγκελα κοντά στον αδελφό μου, αλλά ένας ιδιόρρυθμος θόρυβος θες δε θες σου τράβαγε την προσοχή απόταν είδα, ανάμεσα στους φυλακισμένους ήταν πολλοί που περπάταγαν κρατώντας στην αγκαλιά τους μακριές και χοντρές αλυσίδες περασμένες με χαλκάδες στο λαιμό και στα δυο πόδια τους.

Πρέπει να 'ταν πολλοί αυτοί με τις αλυσίδες, γιατί όταν με δυσκολία σέρναν τα πόδια τους κάμναν πολύ σαματά. Η εντύπωση που μου προκάλεσε αυτή η εικόνα ήτανε σα να άνοιγα έναν άλλο κόσμο, άγνωστο σε μένα μέχρι τότε μαζί και πολλές απορίες μου που δεν

μπορούσα να καταλάβω γιατί τους ανθρώπους έτσι τους φόρτωναν με αλυσίδες. Και σ' αυτές μου τις απορίες, ούτε ο αδελφός μου μπόρεσε να μου εξηγήσει, ίσως γιατί κι αυτός ήταν μόλις στα δεκατρία του, αλλά ούτε και στο σπίτι οι γονείς που, χωρίς άλλο, δεν θα ήθελαν να με πουν τα καθέκαστα στην ηλικία που βρισκόμουνα και ο πατέρας μάλωσε τον αδελφό μου γιατί με πήρε μαζί του.

Κατάλαβα περί τίνος πρόκειται μόνο όταν πέθανε ο πατέρας και η μάνα μου, όταν άρχισα να πηγαίνω στα παζάρια και έβλεπα και τους κρεμασμένους!

Μια άλλη περίπτωση - επεισόδιο - από τα παιδικά μου χρόνια

Πρέπει να 'τανε κατά το 1920 γιατί και η μητέρα μας είχε πεθάνει και τα δύο μεγαλύτερα αδέλφια ήτανε στον τούρκικο στρατό: Πα να πει, τότες ήμουνα μεγαλύτερος πια. Ο δάσκαλος είχε φύγει και μας είχε έρθει δασκάλα. Το σχολειό κατά το 1919 οι Τούρκοι το ξανακάψανε και τα μαθήματα γίνονταν πάλι στην εκκλησία, στο γυναικωνίτη. Και, όπως πάντα, για όλες τις τάξεις ήταν ένας δάσκαλος —δασκάλα αυτή τη φορά. 'Ηταν από τα παράλια που ήξεραν καλά τα ελληνικά. Είχε έρθει με τη μητέρα της, ήταν ανύπαντρη, θα 'ταν 28-30 χρονώ, μια ψηλή, κι έτσι, και όμορφη και άσχημη μπορούσες να την πεις, συνηθισμένη κοπέλα. Είχαμε μάθει και το εξακριβώσαμε πως αυτή είχε σχετιστεί με κάποιον που ήταν μέλος της εκκλησιαστικής και σχολικής επιτροπής, δηλ. είχε πιάσει ερωτικές σχέσεις. 'Ητανε αυστηρά τα ήθη και τα έθιμα. Δεν τα συγχωρούσε ο κόσμος τα τέτοια και προπαντός. από οικογενειάρχες. Είχε αρχίσει να γίνεται σούσουρο, μίλαγαν όλοι, μαθαίναμε κι εμείς τα παιδιά. Να ξεδιαλύνει το πράγμα, άθελα, το βοήθησε η ίδια η δασκάλα, αλλά και η δική μας περιέργεια. Αρχίσαμε να παρακολουθούμε την υπόθεση και νά πώς: η δασκάλα ζούσε στο απέναντι σπίτι από το δικό μας. 'Οπως οι δρόμοι ήτανε στενοί, από τα δικά μας τα παράθυρα την πόρτα του άλλου σπιτιού την είχες μπροστά στα μάτια σου. Και πράγματι μια-δυο φορές είδαμε τα βράδια - νύχτα στα σκοτεινά να 'ρχεται αυτός σ' αυτή. Στο μεταξύ αυτός είχε οικογένεια με 4-5 παιδιά, λέγαν ότι στο σπίτι —στην οικογένεια— γίνονταν καβγάδες και τέτοια και βαλθήκαμε να την εκδικηθούμε, να τους χαλάσουμε τις σχέσεις. Αλλά όπως είπα πιο πολύ βοήθησε η ίδια η δασκάλα: μια μέρα αυτή μου δίνει ένα μασούρι καμωμένο από πανί και καλά ραμμένο από παντού (μάλλον τρίγωνο ήταν) και μου λέγει: «Πήγαινέ το, σε παρακαλώ, και βάλ' το κάτω από την Αγία Τράπεζα, κοίταξε να μη σε δει κανένας». Η κοπέλα θα προ-

τίμησε εμένα, ίσως γιατί τότε έκαμνα και τον καντηλανάφτη. 'Ομως εγώ κατέβηκα από το γυναικωνίτη, αλλά δεν το έβαλα εκεί που μου είπε, το έκρυψα σ' άλλο μέρος. 'Υστερα, με άλλα παιδιά το ανοίξαμε για να δούμε τι είναι αυτό που μου έδωσε η δασκάλα. Και βλέπουμε εκεί μέσα κάτι σκόρδα, μαλλιά και κάτι άλλα πράγματα τυλιγμένα. 'Οπως μας είπαν ήτανε μάγια. Και ύστερα απ' αυτό εμείς αποφασίσαμε να της κάνουμε κάτι που να πονέσει, να της δώσουμε δηλ. μάθημα για το πώς να φέρνεται, όπως νομίζαμε. Και τι σκεφτήκαμε: αυτή κάθονταν σε μια πολυθρόνα που το κάθισμά της ήταν σκεπασμένο με μαλακό δέρμα. Το ξυλώσαμε το δέρμα από το πλάγι, στήσαμε τρεις (3) βελόνες σε ένα σανιδάκι και το βάλαμε στο κάθισμα κάτω από το δέρμα. Αν δηλ. κάθονταν η δύστυχη ποιος διάβολος ξέρει τι θα γίνονταν. Οι βελόνες ήτανε μεγαλούτσικες και θα της χωνόντουσαν ποιός ξέρει πώς και πού. 'Ηταν βαλμένες σε σχήμα τριγωνικό. 'Ερχεται η δασκάλα και —ευτυχώς— προτού καθίσει στην πολυθρόνα και αρχίσει το μάθημα, κάλεσε μια κοπέλα και της είπε να ξεσκονίσει λίγο το τραπέζι και την πολυθρόνα της. Ποιος ξέρει τώρα, κάτι να της είχε πει κάποιος είτε τυχαίο ήτανε, μάλλον τυχαίο, γιατί αυτή πράγματι είδε σκόνη, είτε ήθελε απλώς να βεβαιωθεί ότι ήταν καθαρή η πολυθρόνα, ζήτησε το ξεσκόνισμα. Πήγε η κοπέλα, ξεσκόνισε όλα τα άλλα πράγματα, και όταν έφτασε στο κάθισμα που το είχε αφήσει τελευταίο, άρχισε με το χέρι της να καθαρίζει το δέρμα. Μόλις έφερε το χέρι της στα σημεία που ήταν οι βελόνες, όχτισε από τον πόνο και πετάχτηκε στην πάντα. Μια από τις βελόνες την είχε σουβλίσει την παλάμη. Η δασκάλα ρώτησε: «Τι έγινε, τι φωνάζεις;». «Μάτωσε το χέρι μου», απαντάει η κοπέλα. Το πράγμα αποκαλύφτηκε. Κοίταξαν απ' εδώ, απ' εκεί, βρήκαν τις βελόνες. Το ζήτημα είναι τώρα ποιος σκάρωσε αυτή τη δουλιά. Είμασταν τρεις (3) και μας λογάριαζαν σαν τους πιο ήσυχους. Η υπόθεση έφτασε στη σχολική επιτροπή και άρχισαν να εξετάζουν όλους τους μαθητές με τη σειρά. «Ποιος έκανε αυτή τη δουλιά;», ήταν η ερώτηση. 'Ενας από τους τρεις που την είχαμε κάνει, ομολόγησε. Δημητρό τον λέγανε. Καλό παιδί, φίλοι ήμασταν και γι' αυτό είχαμε συμφωνήσει και τη φτιάξαμε μαζί τη δουλιά. Είπε και για τους τρεις μας. Φοβήθηκε, όπως φάνηκε, γιατί μπήκε ζήτημα όποιος την έκανε αυτή τη δουλιά θα διωχτεί από το σχολειό. Αφού λοιπόν αποκαλύφθηκε η υπόθεση, τι άρνηση θα κάνεις. Μας φώναξαν: —Ποιος έκανε; —Ε, εμείς την κάναμε. —Γιατί; —Γι' αυτό κάναμε. —Τι είναι αυτά που λέτε; Τους δείξαμε τότε το μασουράκι με τις σκορδιές, τις τρίχες-μαλλιά, κάτι σακουλάκια και τέτοια, τα μάγια. —Καλά, ποιος σας το έδωσε; —Η δασκάλα μας το έδωσε να το βάλουμε εκεί. Ξέρουμε ακόμα πως σ' αυτή πηγαίνει ο τάδε, το μέ-

Καθηγ. Μάριος Νικολινάκος
Στουρνάρα 5, 106 83 ΑΘΗΝΑ

λος δηλ. της επιτροπής που ήταν κι αυτός στην ανάκριση. Ύστερα απ' όλα αυτά, πήραν απόφαση να μας αποβάλουν για καμιά δεκαριά μέρες από το σχολειό, αλλά η υπόθεση ήταν πια εναντίον τους, ενάντια στη δασκάλα, ενάντια στον επίτροπο και ύστερα από διαμαρτυρίες που έγιναν —ήταν και ο θείος μου στην επιτροπή που λογαριάζονταν σαν κομματάρχης— από τον κόσμο που λέγανε καλά κάναν τα παιδιά και τέτοια, και άρχισε να γίνεται σκάνδαλο σ' όλη την κοινότητα, σε λίγες μέρες μας ξαναπήραν στο σχολειό και τη δασκάλα τη διώξανε. Και στη θέση της ήρθε ο παπάς και άρχισε αυτός να μας κάνει μαθήματα. Είναι αλήθεια πως εμείς παρ' όλα που μάθαμε τα μυστικά της δασκάλας μας, δεν είχαμε σκοπό να τα πούμε σε κανένα, γι' αυτό και βάλαμε τις βελόνες για τιμωρία της! Όταν όμως αποκαλυφθήκαμε, υποχρεωθήκαμε να εξηγήσουμε γιατί κάναμε τέτοιο πράγμα.

Τα αμπελόφυλλα από ξένο αμπέλι

Τ α α μ π έ λ ι α —είναι αμπελώνες με δένδρα οπωροφόρα— μηλιές, αχλαδιές, συκιές, κερασιές, τούτια, καρύδια, ροδάκινα, κυδώνια κλπ. φυτεμένα γύρω-γύρω από το αμπέλι ακόμα, με μπαχτσέ για λαχανικά, για μποστάνια και με καλοκαιρινό σπίτι. Τ' αμπέλια ήτανε φυτεμένα όχι σε ίσιο έδαφος αλλά με «κρεβάτια» ανάμεσα σε δυο «χαντάκια» μακρουλά κάμποσα μέτρα για πότισμα δυο φορές το χρόνο. Αμπέλια είχαν όλοι εκτός από μερικές οικογένειες, ανάμεσα σ' αυτές ήμασταν κι εμείς. Ο πατέρας μας, λίγο πριν πεθάνει, είχε πουλήσει το αμπέλι του για να δώσει το μέρος της προίκας της μεγάλης αδελφής που χρωστούσε και δεν μπορούσε να το πληρώσει γιατί δεν έ'χε δουλιά. Τον είχαν απολύσει από την υπηρεσία —από δημόσιο υπάλληλο— σαν χριστιανός που ήταν, μα και γενικά η ζωή είχε γίνει πιο δύσκολη. Έτσι έμεινε και χωρίς περιουσία με μόνο το σπίτι που ζούσαμε οι ίδιοι. Θα 'ταν Μάης μήνας περίπου και τα φύλλα στα αμπέλια ήτανε μεγαλούτσικα. Ένα παιδί, λίγο μεγαλύτερο από μένα, από οικογένεια που δεν είχε κι αυτή αμπέλι, εκεί που παίζαμε μου λέγει: «Πάμε, Μάρκο, στ' αμπέλια, να κόψουμε αμπελόφυλλα;». Τα αμπέλια δεν ήταν μακριά, μισή ώρα, τρία τέταρτα της ώρας βάδισμα στον ανήφορο στην αρχή, ύστερα ένα κατήφορο κι ήμασταν στ' αμπέλια. Λέγω, «πάμε». Και νόμιζα, τώρα, πως θα κάνω και έκπληξη. Νά, μητέρα, έκανα μια δουλιά, έφερα αμπελόφυλλα. Φυσικά ούτε ιδέα σου περνούσε ότι πας να κάνεις κακό κλπ. Έκοψα αμπελόφυλλα και τέλειωσε η υπόθεση. Εγώ τουλάχιστον δεν το καταλάβαινα. Τέλος, πήγαμε. Αυτός, φυσικά, ήταν ο οδηγός, μπήκαμε σ' ένα αμπέλι που ήταν κοντά

στο πρώην δικό μας, καμιά 500-600 μέτρα πιο πέρα, κι αρχίσαμε να μαζεύουμε τα φύλλα. Κατά τύχη η νοικοκυρά ήτανε στο αμπέλι της και μας βλέπει. —Τί κάνετε εδώ πέρα, γιατί σπάτε τα κλήματα και τέτοια. Εμείς τα χάσαμε, πιο πολύ εγώ, δηλαδή, που δεν ήμουν μαθημένος σε τέτοια, αλλά και ούτε πέρασε από το μυαλό μου πως κάνω κάποιο κακό. Στο μεταξύ με την οικογένεια αυτή χρόνια ήμασταν γειτόνοι και είχαμε πολύ καλές σχέσεις. Κι εμάς, τα παιδιά, πολύ μας αγάπαγαν. «Έλα παιδί μου Μάρκο», μου λέγει, μαζεύει πολλά αμπελόφυλλα, μου τα δίνει, «νά, πήγαινέ τα στη μητέρα σου και να 'ρθεις πάλι να σου δώσω» και τέτοια. Αυτή φαίνεται πολύ λυπήθηκε γι' αυτό που έγινε, δηλ. μας τσάκωσε και σκέφτηκε από μέσα της: νά, πουλήσανε το αμπέλι τους και τρέχει το παιδί για αμπελόφυλλα και νόμισε, φαίνεται, πως σ' αυτή τη δουλιά μ' έστειλε η μάνα μου. Εγώ πήγα στο σπίτι τ' αμπελόφυλλα και διηγήθηκα όλα όπως έγιναν στη μητέρα. Αυτή συγχύστηκε στο σημείο που έβαλε τα κλάματα, την πήραν τα παράπονα, νά σου λέγει πού καταντήσαμε. Με μάλωσε και με χτύπησε κιόλας. Σου λέγει: ποιος σου είπε να πάρεις αμπελόφυλλα και μάλιστα από ξένο αμπέλι. Πράγματι, παραπέρα ήτανε του θείου το αμπέλι και δίπλα της νουνάς μας, που μπορούσες να μπεις μέσα και να κάνεις ό,τι θέλεις. Το λοιπόν, σηκώνεται και πηγαίνει στη νοικοκυρά, αυτή την καθησύχασε. Μαζεύανε λέγει όχι τα φύλλα που έπρεπε, σπάγανε και βεργούλες και τέτοια, άλλα παιδιά είναι, πάντως γύρισε ήσυχη. Με το παιδί που πήγαμε φάνηκε πως έφτιαχνε αυτή τη δουλιά ταχτικά, γιατί τον έστελνε ή μητέρα του. Μου έμεινε το λοιπόν σαν ανάμνηση και μιά τέτοια ιστορία με τα αμπελόφυλλα.

Η διωγμένη γιαγιά

Όπως είπα κιόλας, ο πατέρας μου είχε άλλα δυο αδέλφια και μια αδελφή, μικρότερη απ' αυτόν. Το μεσαίο τον αδελφό το λέγανε Αναστάση και τον τρίτο, το μικρότερο, Χριστόφορο. Επειδή όμως είχε πάγει στο χατζιλίκι μαζί με τη μάνα του, τη γιαγιά μας, τον λέγανε Χατζηχριστόφορο. Όπως ακούγαμε να λένε οι μεγάλοι, ήτανε ένα όμορφο και γεροδεμένο παλικάρι πολύ δουλεφτάρικο, χουβαρντάς, ανοιχτόκαρδος και πολύ αγαπητός απ' όλους. Προτού παντρευτεί συχνά έρχονταν στο σπίτι μας κι όπως ήμουνα πολύ μικρός μου 'βγαζε τον αδόξαστο από τα σφιξίματα και τις δαγκωνιές. Όταν παντρεύτηκε, κάμαν γάμο με σαλτανάτια και όπως λέγανε η κοπέλα ήτανε πολύ όμορφη. Η οικογένειά της κατάγονταν από την πρωτεύουσα του νομού, την Κασταμονή, και πριν λίγο καιρό είχαν εγκατασταθεί στην Τόσια, όπου είχε νοικιάσει ένα μαγαζί και αγόραζε από τους χωριάτες

μαλλιά, τυριά και βούτυρα και τα μεταπουλούσε. Οι μεγάλοι λέγαν ότι κέρδιζε πολλά γιατί έκλεβε τους αγράμματους χωριάτες. Πρέπει να 'ταν τύπος ενδιαφέρων, παραμυθάς, του 'χαν βγάλει παρατσούκλι «Κιοτού Πογιούκ», που σημαίνει «κωλαράς». Παινεσιάρης όπως ήτανε, μίλαγε όλο για τι ειδών φαγητά, πώς και πόσα φάγανε. Ζούσαν σε σπίτι νοικιασμένο κι όταν ο θείος μου παντρεύτηκε την κόρη τους πήγαν στο σπίτι του γαμπρού. 'Ομως ύστερα από λίγο, μια μέρα, κατά το φθινόπωρο έπρεπε να 'ταν, αναστατώθηκε η γειτονιά από κάτι φωνές που έρχονταν από το σπίτι του θείου μας Χατζηχριστόφορου που 'ταν καμιά 400-500 μέτρα απόσταση από το δικό μας. Ο πατέρας μας ήτανε στο σπίτι, έτρεξε να δει τι γίνεται και μπροστά στην εξώπορτα —στο δρόμο— βρήκε τη μάνα του να στέκεται σαστισμένη ανάμεσα σε μερικά σκόρπια πράγματα —ρούχα, παπλώματα, μαξιλάρια κι άλλα. Τι είχε συμβεί: από τσακώματα σε τσακώματα ανάμεσα στις δυο συμπεθέρες, η πεθερά έβαλε στο γαμπρό της να διαλέξει: τη μάνα του είτε τη γυναίκα του, φυσικά με όλη την οικογένεια. Και ο γιός έβγαλε τη μάνα στο δρόμο απ' την πόρτα και απ' το παράθυρο της πέταξε τα λίγα πράγματα που νόμιζαν ότι της πρέπει. Ο παπάς μας έφερε τη μάνα του στο σπίτι κι έστειλε τ' αδέλφια μου να κουβαλήσουν και τα πράγματα. Πήγα μαζί τους, κάτι πήρα κι εγώ, γιατί όμως γίναν όλα αυτά δεν καταλάβαινα.

Στο κάτω δωμάτιο που άρχισε να ζει η γιαγιά εμένα μου 'χε μόνιμη παρέα της. Κάπου-κάπου έρχονταν να τη δει η νουνά μας που 'ταν και ξαδέρφη της και ζούσε κι αυτή μόνη της, μια που 'χε πεθάνει ο άντρας της ο Χατζή Δημήτρης και το μοναχογιό της, όταν ένα πρωί πήγαινε από το αμπέλι του στην πόλη τον μαχαίρωσε ένας Τούρκος και πέθανε από αιμορραγία. Μόλις 25 χρονώ παλικάρι ήτανε. Η γιαγιά σπάνια έλεγε καμιά κουβέντα, τίποτα δεν ζήταγε κι επειδή δὲν ανέβαινε στο πάνω πάτωμα όχι επειδή δεν μπορούσε, αλλά γιατί δεν ήθελε για το κοινό το σουφρά, ο πατέρας αποφάσισε να τρώμε στο κάτω δωμάτιο. Η γιαγιά θα 'πρεπε να 'τανε πολὺ στενοχωρημένη απ' όσα γίνανε κι όπως άκουγα από τους μεγάλους, σα να ταράχτηκε όταν, σαν ξεπίτηδες, γκρεμίστηκε το πίσω ντουβάρι στο πάνω πάτωμα του σπιτιού που 'ταν χτισμένο, σχεδὸν κολλητά, με το υψωματάκι που 'ταν πίσω από το σπίτι. 'Ητανε κατάγερη όταν διώχτηκε από το σπίτι της και, παρά τις περιποιήσεις και την αγάπη όλων μας, σα νά 'λιωσε και σε κανένα χρόνο πέθανε.

Η μητριά των ξαδερφιών

'Οταν πέθανε η αδελφή του πατέρα μας —Βηθλεέμ τη λέγανε— δεν είχα γεννηθεί ακόμα. 'Αφησε τρία παιδιά, δύο αγόρια κι ένα κορίτσι. Ο πατέρας τους είχε ξαναπαντρευτεί και κάναν άλλα δύο αγόρια που, με τον μεγάλο, ήμαστε της ίδιας ηλικίας. Τα σπίτια μας ήτανε δίπλα-δίπλα κι όταν ήμουνα πολύ μικρός ακόμα, τα βράδια συχνά ακούγαμε φωνές και κλάματα παιδιών. 'Ητανε που τα 'δερνε η μητριά τους τα ξαδέρφια μας προτού πάνε για τον ύπνο, φταίγαν δε φταίγανε. Φαίνεται κάτι να 'ξερε από το Ναστραντίν που 'δερνε το γιο του όταν του 'στελνε να φέρει νερό από τη βρύση γιατί, έλεγε, θα 'χει το νου του να μη σπάσει τη στάμνα.

Πολλές φορές, ιδίως τα δυο αγόρια, ερχόντουσαν σ' εμάς και με τα παιχνίδια με τα ξαδέρφια τους —τα δικά μου αδέρφια κι αδερφές — στη μικρή αυλή του σπιτιού μας βράδιαζαν, η μητέρα τα τάιζε κι αυτά μαζί με τα δικά της τα παιδιά και τα 'βαζε να κοιμηθούν. Σε τέτοιες μέρες δεν ακουγόντουσαν πια φωνές και κλάματα από της θείας το σπίτι.

Μια νύχτα, μετά τα μεσάνυχτα πρέπει να 'τανε, πήγε ο πατέρας μας να ανοίξει την εξώπορτα που κάποιος τη χτύπαγε. 'Ηταν το ένα από τα ξαδέρφια που μόλις πρόλαβε να δείξει τα χαμνά του και με μούγκρισμα αγριμιού σωριάστηκε χάμου. Αναστατώθηκε όλο το σπίτι. Κουβάλησαν το αγοράκι στο κάτω δωμάτιο και με κατάπληξη είδαν το φουσκωμένο σαν μπάλα μπροστινό του. Τι είχε γίνει: ξέχωρα σ' αυτό το αγόρι, το πολύ το ξύλο, από τη μητριά του 'πεφτε γιατί το παιδάκι είχε το ατύχημα να κατουριέται στον ύπνο του, στο στρώμα, οπόταν το πρωί πάλι τις μάζευε.

Νόμισε, φαίνεται, πως μπορούσε να γλιτώσει απ' όλα αυτά αν έδενε με σπάγκο την άκρη από το πράμα του. 'Ετσι κι έκανε. Ξύπνησε από φριχτούς πόνους κι έτρεξε στο θείο. Ο πατέρας με τη μητέρα βάλθηκαν να κόψουν το σπάγκο αλλά η μύτη του ψαλιδιού τρύπησε το δέρμα απ' όπου βγήκε όλο το κάτουρο, οπόταν και το σπάγκο του κόψανε και το αγόρι ησύχασε.

Ο πετροπόλεμος

'Αλλη ανάμνηση είναι ο λεγόμενος «πετροπόλεμος» με τα τουρκάκια και τα ελληνόπουλα που σχηματίζονταν δυο αντίπαλα στρατόπεδα με βάση την έχθρα την πατροπαράδοτη, ας πούμε, που υπήρχε ανάμεσά μας, παρόλα που, εκεί σ' εμάς τουλάχιστον, σοβαρά τέτοια γεγονότα, σαν μειονότητα που ήμασταν, δεν παρουσιάστηκαν. Οι

Τούρκοι δεν είχανε το φανατισμό στις σχέσεις τους ενάντια στους Έλληνες, αλλά ούτε και ενάντια στους Αρμεναίους κι αυτά που 'γιναν στα 1915 ήταν αποτέλεσμα εντολής από τα πάνω, από το κέντρο. Γενικά επικρατούσε ειρηνικό πνεύμα συνύπαρξης-συμβίωσης, ιδιαίτερα ανάμεσα στους Έλληνες και Τούρκους, παρόλα που και επιχειρηματίες και υπάλληλοι περισσότερο από Έλληνες ήτανε λίγο παλιότερα και μόλις πριν από μερικά χρόνια είχαν αρχίσει οι Τούρκοι να ασχολούνται με το εμπόριο, σαν κρατικοί υπάλληλοι κλπ. Πάντως και μέχρι τότες που φύγαμε εμείς, μετά τη μικρασιατική καταστροφή στα 1921-1922 δεν υπήρχε εχθρικό πνεύμα ανάμεσά μας εκεί στα δικά μας τα μέρη, δεν ήτανε οξυμμένες οι σχέσεις ανάμεσα στους Τούρκους και Έλληνες, μέσα στις πλατιές μάζες, παρά το μικρασιατικό πόλεμο. Αλλά, αυτή η παραδοσιακή εχθρότητα, η εθνικιστική, ας πούμε, ανάμεσα στον Τούρκο και Ρωμιό υπήρχε υπόκουφα και μια από τις εκδηλώσεις της είχε κι αυτό το πράγμα που «πολέμαγαν», μαλώνανε Τούρκοι με Έλληνες —η νεολαία— και μια μορφή της ήτανε ο λεγόμενος «πετροπόλεμος». Πρώτα-πρώτα υπήρχε αυτός ο χωρισμός: όλοι οι Έλληνες και Αρμεναίοι ήταν σ' ένα μέρος συγκεντρωμένοι, γιατί τα σπίτια τους ήταν χτισμένα σε μια πλαγιά υψώματος που σχηματίζονταν από σειρά λοφίσκους. Αν λογαριάσουμε πως η πόλη άρχιζε απ' αυτούς τους λοφίσκους στην αρχή-αρχή σε μια πλαγιά, σα σε χωριστή έκταση, ήταν η ελληνική συνοικία, σε συνέχεια άρχιζαν τα τουρκικά σπίτια, κατέβαινε στο κέντρο της πόλης όπου ήταν η αγορά και όλα τα κρατικά ιδρύματα. Αλλά, τουρκικά σπίτια υπήρχαν και πίσω απ' αυτούς τους λοφίσκους —το ύψωμα. Όμως τούρκικα σπίτια ανάμεσα σε δικά μας δεν υπήρχαν. Μόνο στα τελευταία χρόνια οι Τούρκοι αγόρασαν μερικά σπίτια από Έλληνες που φύγαν σ' άλλες πόλεις και πούλαγαν τα σπίτια τους και εγκαταστάθηκαν και 4-5 οικογένειες τούρκικες. Όμως οι σχέσεις ήταν καλές και μ' αυτούς. Εν πάση περιπτώσει, ακριβώς σ' αυτούς τους λόφους που γίνονταν ο χωρισμός των ελληνικών και τουρκικών σπιτιών ήτανε πεδία διαρκών συγκρούσεων με τον πετροπόλεμο. Τα ελληνόπουλα δεν θέλαν να ανεβαίνουν τα τουρκάκια εκεί στις κορυφογραμμές που μας χώριζαν και πολύ περισσότερο δεν τα άφηναν να κατέβουν και να μπούνε στο μαχαλά μας, τον ρωμέικο. Και οι Τούρκοι το ίδιο με τη δικιά τους την πλευρά. Κι εδώ αρχίναγε ο πόλεμος με τις σφενδόνες και με τα χέρια ρίχνονταν οι πέτρες. Και γίνονταν, άσ' τα να πάρει η ευχή. Τραυματισμοί, ελαφροί και βαριοί, αιχμαλωσίες καμιά φορά, πράγματα που θεωρούνταν κάτι σαν φυσική συνέπεια αυτής της καθιερωμένης παραδοσιακής συνήθειας. Ένα διάστημα, όταν εμείς ήμασταν μικροί, ο ρόλος που παίζαμε ήτανε να μαζεύουμε πέτρες και να εφοδιάζουμε τους

μεγάλους που πολέμαγαν με τις σφενδόνες, με τα χέρια. Αυτό το ρόλο τον έπαιζα κι εγώ μέχρι τη στιγμή που κάπως μεγάλωσα κι άρχισα κι εγώ να παίρνω μέρος σαν τους μεγάλους, αλλά για λίγο διάστημα, γιατί στο μεταξύ ήρθε η προσφυγιά. Κι έτσι όποιος πιο πολύ βάσταγε, κρατιούνταν οι θέσεις του, έβγαινε και νικητής, κυνηγούσε τον αντίπαλο και κατέβαινε και μέχρι κοντά στα σπίτια τους, στη συνοικία τους. 'Ετσι τέλειωνε ο «πόλεμος» και ο «στρατός» γύριζε νικητής-θριαμβευτής και με ικανοποίηση και περηφάνεια μίλαγαν-διηγούνταν, πώς πολέμησαν, τι ανδραγαθήματα κάνανε και τέτοια. Μίλαγαν για τον πολεμάρχη τους πόσο καλά σημαδεύει, πώς ρίχνει με τη σφενδόνα του και πόσο μακριά, πώς επιτίθεται, πόσο γρήγορα τρέχει κλπ. Υπήρχαν δηλ. αρχηγοί, υπαρχηγοί απ' αυτούς που ξεχώριζαν, από τους πιο καπάτσους όπως και σ' όλα τα άλλα παιχνίδια. Υπήρχαν, βέβαια, και στιγμές πίκρας, όταν υποχρεώνονταν να υποχωρήσουν μπροστά στον πιο δυνατό αντίπαλο, όταν ήτανε πιο πολλοί εκείνοι. Το λοιπόν, εμείς τα μικρά παίζαμε αυτό το ρόλο. Καμιά φορά μας πιάναν και μας τις δίνανε γιατί στην υποχώρηση έπρεπε να τρέχεις πιο πολύ κι εμείς δεν μποράγαμε. Σ' ένα αυτού του είδους τα επεισόδια πήρα μέρος κι εγώ. 'Ημασταν στα αμπέλια μια ομάδα από παιδιά. Και κατηφόριζε ένα τουρκάκι προς τα δικά μας, τα ελληνικά αμπέλια, γιατί για να φτάσει στο αμπέλι του που ήτανε πέρα από το ποτάμι που ήταν όλα τα τούρκικα αμπέλια —εκτός από 1-2 ελληνικά— έπρεπε να περάσει από τα ελληνικά γιατί όπως η ελληνική συνοικία στην πόλη, έτσι ήταν και τα ελληνικά αμπέλια μαζεμένα σε μια περιοχή.

Θα 'ταν κατά το Μάη μήνα, γιατί μόλις είχαν αρχίσει να μετακομίζουν οι οικογένειες από την πόλη στα αμπέλια που ζούσαν όλο το καλοκαίρι. Το λοιπόν, εμείς είδαμε το τουρκάκι να κατεβαίνει, δεν θυμάμαι καλά αν ήτανε μόνο είτε ήτανε 1-2 ακόμα. Εμείς αρχίσαμε να τρέχουμε προς τη μεριά του πετροβολώντας τον με οδηγό τον αρχηγό που ήτανε και αρκετά μεγαλύτερός μας όχι όμως από τα γνωστά παλικάρια. Το τουρκάκι όμως φάνηκε πως ήτανε καπάτσος. Πέφτανε πάνω του οι πέτρες και μάλιστα μάτωσε κιόλας, αλλά αυτός όλο και προχωρούσε κατά πάνω μας και κατάφερε να πιάσει τον πιο μεγάλο, δηλαδή τον αρχηγό. Του λέγει: «Τι να σου κάνω τώρα;» Και ύστερα: «'Αιντε, δὲν πειράζει, άλλη φορά να μην το κάνεις. Εγώ, λέγει, δεν είμαι απ' εκείνους που σας εχθρεύονται». 'Εγινε έτσι ειρήνη και πήγαμε στο κοντινό αμπελόσπιτο όλοι μαζί. Ρώτησε αν καπνίζει κανένας μας να στρίψει τσιγάρο. Κάπνιζε ο αρχηγός μας, βγάζει και του δίνει την ταμπακέρα του. Το τουρκάκι άρχισε να μυρίζει τον καπνό λέγοντας: είναι καλός καπνός, δεν είναι αποτσίγαρα. Οπότε κάπνισαν. Τότες εγώ έμαθα ότι καπνός-καπνός, αλλά υπάρχει καπνός και

3

αποτσίγαρα. Πιτσιρίκια ήμασταν αλλά καμιά φορά καπνίζαμε και από κανένα από καπνά «κλεμμένα» από το σπίτι. Εκεί είχαν το συνήθειο να αγοράζουν καπνό κομμένο κατσάκικο (λαθραίο) σε αρκετές ποσότητες και τον διατηρούσαν μέσα σε πιθαράκια. Το ίδιο έκαμνε και ο πατέρας και στο σπίτι πάντα είχαμε καπνό. Μας βάζανε τα μεγαλύτερα παιδιά και τους φέρναμε από λίγο καμιά φορά και τον δοκιμάζαμε και οι ίδιοι. Δεν μπορώ να πω τι ακριβώς δοκίμαζα μ' εκείνα τα καπνίσματα, αλλά το κάπνισμα δεν μου έγινε συνήθειο τότες και άρχισα να καπνίζω σχετικά αργά, σχεδόν ύστερα από ένα χρόνο από τότες που 'γινα καπνεργάτης, δηλαδή κατά το 1925. Πάντως, η ιστορία με το τουρκάκι τέλειωσε έτσι: αυτός μας είπε πως δεν κάνουμε καλά να τον εχτρευόμαστε και ότι αυτός αγαπάγει τους χριστιανούς κλπ.

Να μη φύγετε, αλλάξτε τη θρησκεία και να μείνετε στον τόπο που γεννηθήκατε

Το 1921 θα 'ταν όταν πια άρχισε να γίνεται η προετοιμασία για την προσφυγιά, εγώ δούλευα σαν παραγιός σ' ένα μαγαζί ψιλικατζίδικο, αλλά το ίδιο μαγαζί πούλαγε και άλλα πράγματα (μπακάλικα, υφάσματα κλπ.). Τέτοια ήτανε εκεί τα μαγαζιά. 'Ητανε μαγαζί τούρκικο. Επειδή και ο θείος μου είχε παλιότερα ψιλικατζίδικο και ήτανε πολύ γνωστοί, με σύστησε και με πήραν στο μαγαζί τους και δούλευα σαν βοηθός του νοικοκύρη που ο ίδιος εξυπηρετούσε το μαγαζί του χωρίς άλλους υπαλλήλους, αν και ήταν μαγαζί από τα μεγαλύτερα. Η πληρωμή για τη δουλιά μου ήταν: έτρωγα το πρωί και το μεσημέρι και κάθε βδομάδα μου έδινε και μερικά λεφτά που αγόραζα κάτι για το σπίτι. Αυτός είχε πεθερό που ήταν χότζας, δηλ. άνθρωπος διαβασμένος και σεβάσμιος. Στη δουλιά όλοι τους μου φερνόντουσαν πολύ καλά, με πολλή ευγένεια, με εκτίμηση και δείχναν φροντίδα, χωρίς διάκριση σαν σε μη Τούρκο. Το λοιπόν, μια μέρα, όταν πια ετοιμαζόμασταν για το φευγιό —την προσφυγιά— αυτός ο πεθερός του, ο χότζας, είχε αγοράσει κάτι πράγματα και με παρακάλεσε να τον βοηθήσω να τα πάμε στο σπίτι τους, δηλαδή μαζί με τον ίδιο. 'Οταν φτάσαμε στο σπίτι —ήταν πάνω στο δρόμο που πηγαινοερχόμουνα από το δικό μας το σπίτι στο μαγαζί— με πρότεινε να περάσω μέσα, να καθήσω λίγο να ξεκουραστώ. Εκεί ήταν όλη η οικογένεια: η γυναίκα του, οι κόρες του και άρχισαν να με περιποιούνται σαν σε μουσαφίρη και αρχίζει ο χότζας κουβέντα: «Ετοιμάζεστε να φύγετε». Λέγω: «Ναι, ετοιμαζόμαστε». Λέγει: «Γιατί να φύγετε, εσείς εδώ γεννηθήκατε, τόσα χρόνια ζήσατε εδώ, είναι ο τόπος σας, η πατρίδα σας, καλά περάσα-

με, εμείς δεν έχουμε τίποτα αναμεταξύ μας, άφησε ας μαλώνουν αυτοί, γιατί να φύγετε, να μείνετε». Λέγω: «Φεύγουν όλοι κι εμείς θα φύγουμε για την Ελλάδα». Στο μεταξύ εμείς περιμέναμε με λαχτάρα την ώρα του φευγιού, η μεγάλη ιδέα ήτανε πολύ ριζωμένη σ' εμάς και πιστεύαμε πως θα ξαναγυρίσουμε, πιστεύαμε πως όλα κείνα τα χώματα που ζούσαμε αιώνες ήτανε δικά μας, ελληνικιά ήτανε όλη η Μικρασία. Αυτά μαθαίναμε στο σχολειό και στο σπίτι, αυτά μας δίδασκαν, αυτά γράφαν τα βιβλία που διαβάζαμε, στην ελληνική ιστορία είχαμε μαθήματα για το Μεγαλέξανδρο, τον Κολοκοτρώνη, οργάνωναν θεατρικές παραστάσεις μ' αυτά τα θέματα στα σχολεία με τους μαθητές και πολλά, πολλά άλλα. Τότες μου λέγει: «Καλά, ας φύγουν οι άλλοι, εσύ γιατί να φύγεις, μείνε με τις αδελφές σου μαζί. Πού θα πάτε. Δεν έχετε ούτε μάνα, ούτε πατέρα, παιδιά είστε, θα χαθείτε στο δρόμο. Δεν καθόσαστε καλύτερα εδώ πέρα; Για δες πόσο μεγάλο σπίτι έχουμε εμείς, στο κάτω-κάτω να αλλάξετε θρησκεία, να φυλαχτείτε εδώ σ' εμάς. Θέλεις να σε παντρέψω και με την κόρη μου;» Λέγω: « 'Οχι, θα φύγουμε». Στο μεταξύ η ψυχή μου πήγαινε στον πάτο, που λέμε. 'Εχει γούστο, λέγω από μέσα μου, να με κλείσουν εδώ μέσα, να με κρατήσουν ώσπου να φύγουν οι άλλοι 'Ελληνες —σου λέγει χάθηκε— και τι μπορείς να κάνεις ύστερα, τρέχα-γύρευε! 'Ομως εκεί σταμάτησε η υπόθεση. Μου λέει ο χότζας: «Καλά, να σκεφτείς, πες και στην αδερφή σου αυτά που σου είπα, αλλά σε κανέναν άλλο να μην πεις τίποτα. Και άμα θέλεις να μείνεις, ό,τι ώρα θέλεις να 'ρθεις να μου το πεις.

Στο μαγαζί αυτό δούλεψα μόλις 3-4 μήνες. Μου 'κανε όμως εντύπωση μια ιστορία που συνέβηκε με το αφεντικό. 'Ηταν νέος και όμορφος άνδρας. Κι όταν πήγα στο μαγαζί του ήταν ανύπαντρος ακόμα. Μια μέρα τσακώθηκαν στα καλά μ' ένα άλλο παλικάρι, της ίδιας ηλικίας θα 'ταν, και αν δεν τους χώριζαν οι γειτόνοι, μπορούσε να 'χε και άσχημο τέλος ο καβγάς. 'Εγινε το εξής: το άλλο παλικάρι, το ίδιο πλούσιος που 'χε το μαγαζί του λίγο πιο πέρα, ήρθε και σταμάτησε μπροστά στο μαγαζί το δικό «μας» και άρχισε να μιλάγει μαζί του. Κείνος τον έδιωχνε με τη δήλωση πως, αν ξανάρθει, θα γίνει κακό. Τότε ο άλλος άρχισε, σχεδόν φωναχτά που ν' ακούνε κι οι γειτόνοι: «Σου λέγω να μην την παντρευτείς, θα μετανιώσεις. Αυτή είναι δική μου αγαπητικιά. Δεν θα τη βρεις κορίτσι... έρχεται κάθε μέρα στο αμπέλι μου!». Το αφεντικό, το ίδιο φωναχτά, με τα λόγια: «Και μέχρι τον αφαλό της να 'ναι σχισμένη, θα την πάρω γυναίκα μου», πετάχτηκε έξω από το μαγαζί και αρπάχτηκαν στα γερά. Τους χώρισαν οι γειτόνοι. Και πράγματι αυτός την παντρεύτηκε την αγαπημένη του και βέβαια μόνο οι δυο τους θα ξέρανε αν ήτανε αληθινά αυτά που είπε ο αντίζηλος, που επίσης την αγαπούσε φαίνεται. Εμένα όμως μου 'κανε

εντύπωση άλλο πράγμα: ακόμα και τις ελληνοπούλες, μόλις λίγο μεγάλωναν χωρίς γιασμά δεν τ' άφηναν έξω να βγούνε. Κι όλο τα συμβούλευαν: μόλις δεις κανένα αγόρι να γυρίσεις το πρόσωπο αλλού, να το σκεπάσεις, να μη σε δει. Πώς, τώρα, τις τουρκοπούλες, που 'ταν καλυμμένες με φερετζέ και, όπως λέγανε, απαγορεύεται να τη δει άντρας στο πρόσωπο και στο σώμα πριν παντρευτεί, μια κοπέλα την ξέραν τόσο καλά δυο παλικάρια!

Ξεπουλώντας για να ζήσουμε...

'Οπως είπα κιόλας, η δική μας η οικογένεια αποτελούνταν από εννιά άτομα και μαζί με τη γιαγιά μας, που έζησε τα τελευταία χρόνια της μαζί μας, δέκα άτομα. Τον πατέρα μας τον λέγανε Γιάννη, τη μητέρα μας Κυριακή το γένος Μαρκοπούλου-Αμπατζόγλου, από τη Σινώπη. 'Ολοι γεννηθήκαμε στην Τόσια. Σήμερα ζωντανός έμεινα μόνο εγώ. Το πρώτο παιδί ήταν κορίτσι, η Βικτόρια. Αυτή πέθανε στα 1926 στον Πειραιά, σε ηλικία 30 χρονώ, και άφησε 4 παιδιά —2 αγόρια και 2 κορίτσια. Ο δεύτερος, ο Σάββας, πέθανε στην Τσεχοσλοβακία στα 1968, η τρίτη, κορίτσι —Ευτέρπη— που πέθανε τα τελευταία χρόνια στη Θεσσαλονίκη, άφησε 2 κορίτσια και ένα αγόρι, ο τέταρτος, Κλεάνθης, πέθανε το ίδιο τα τελευταία χρόνια στη Θεσσαλονίκη και άφησε ένα αγόρι, η πέμπτη, Ελένη, πέθανε σε ηλικία 14 χρονώ, αμέσως μετά που πέθανε ο πατέρας εκεί, στην Τόσια. 'Εκτος είμαι εγώ και η έβδομη κορίτσι, Βαρβάρα, που πέθανε στη Θεσσαλονίκη στο νοσοκομείο, σε ηλικία 16 χρονώ, στα 1933, όταν εγώ ήμουνα φυλακή στο Επταπύργιο.

Ο πατέρας μας πέθανε στα 1917, στην Τόσια, σε ηλικία 47 χρονώ, όταν μόλις 20 μέρες πριν. είχε γεννηθεί το τελευταίο παιδί —η Βαρβάρα. Και θυμάμαι, της μητέρας, από τη στενοχώρια πέτρωσε το στήθος της, κόπηκε το γάλα και της έκανε εγχείριση περαστικός γιατρός που είχε έρθει πριν από λίγες μέρες γιατί μόνιμο γιατρό ο τόπος δεν είχε. Πρέπει να ήτανε πολύ δύσκολη η θέση της που έμεινε μονάχη με μικρά παιδιά και χωρίς περιουσία, και οι γυναίκες και τα κορίτσια τότες δεν είχαν δικά τους έσοδα και ασχολούνταν μόνο με σπιτικές δουλιές. Εξάλλου, δεν υπήρχαν ούτε εργοστάσια εκτός από 2 μικρά υφαντουργεία, αλλά δούλευαν άντρες σ' αυτά, καμιά δεκαριά στο καθένα. Το αμπέλι ο πατέρας μας το είχε πουλήσει 6-8 μήνες προτού πεθάνει. Φαίνεται πως βρέθηκε σε δύσκολη οικονομική κατάσταση και μια από τις δυσκολίες του θα 'πρεπε να 'τανε η προίκα που έπρεπε να δώσει για τη μεγάλη μας την αδερφή που την είχαν παντρέψει για δεύτερη φορά, γιατί ο πρώτος άντρας της, ύστερα από 5-6

μήνες από την παντρειά τους πέθανε, και αυτή γύρισε ξανά στο πατρικό της σπίτι. Αλλά ύστερα από λίγο καιρό την ξαναπαντρέψανε γιατί, όπως αργότερα κατάλαβα, δεν το 'χαν για καλό να κρατάνε για πολύ τις κοπέλες στο σπίτι ανύπαντρες και μάλιστα χήρες. 'Ετσι την παντρέψανε σε μια από τις καλές οικογένειες από την πόλη Τσάγκιρι, όμως σε χήρο με 3 υπέροχα παιδιά και πεθερικά. Πάντως τέτοια ήτανε τα καθιερωμένα της εποχής και παντρειά για τις κοπέλες σήμαινε δουλιά ξεθεωτική. Κι έτσι, η μοναδική περιουσία που άφησε ο πατέρας ήτανε το σπίτι που ζούσαμε. Και, όπως είπα κιόλας, ύστερα από λίγο οι Τούρκοι πήραν στο στρατό το Σάββα, που θάταν 18-19 χρονώ, και μετά και το μικρότερο —τον Κλεάνθη, μεγαλύτερο από μένα κατά δύο παιδιά— που μόλις θα 'ταν στα 17 - 18 χρόνια του. 'Οπως όλους τους 'Ελληνες της Μικρασίας κι αυτούς τους κατάταξαν στα «αμελέ ταπουρού», δηλαδή «τάγματα εργασίας». Αυτός ο δεύτερος μόλις είχε τελειώσει σα μαθητευόμενος σε ραφτάδικο, δηλαδή ήταν ράφτης πια, όμως ο μάστορας που τον είχε 4-5 χρόνια και του μάθαινε την τέχνη αλλά και τον εκμεταλλευόταν, γιατί τον είχε σαν υπηρέτη για τις σπιτικές δουλιές, στο αμπέλι του κλπ. και χωρίς πληρωμή όλα αυτά τα χρόνια, δεν του έδειχνε το «ψαλίδι», δηλαδή το πώς να κόβει, γιατί το είχαν σαν επαγγελματικό μυστικό. Απαιτούσε σεβαστό χρηματικό ποσό που δεν μπορούσε να το πληρώσει η οικογένεια γιατί δεν είχε. Γι' αυτό το λόγο δεν μπορούσε να δουλέψει σαν ανεξάρτητος επαγγελματίας, αλλά στο στρατό έκανε το ράφτη. Αυτός ο μάστορας με το ραφτάδικο, με την προσφυγιά βρέθηκε στην Κοζάνη, δεν ξέρω αν είναι ζωντανός ακόμα. Μαζί με τον αδελφό του —ράφτη επίσης— είχε ανοίξει ένα μαγαζάκι και δούλευε κυρίως σε μεταποιήσεις παλιών ρούχων. Εκεί στην Τόσια ήταν πλούσιος, απ' αυτούς τα λεγόμενα τα «τζάκια» - μαστοράδες με κατοχυρωμένο το επάγγελμα του ράφτη, τσαγκάρη, μπογιατζή, μπακιρτζή κλπ., δηλαδή όλοι αυτοί που είχαν δικά τους μαγαζιά, είχαν και άλλους που τους δούλευαν είτε και μοναχοί τους. Και χωρίς τη δική τους άδεια δεν μπορούσε να ανοίξει άλλος μαγαζί σαν ανεξάρτητος μάστορας.

Δεν ξέρω συγκεκριμένα για το μικρότερο τον αδερφό μου, αλλά ο μεγάλος, ο Σάββας, έφτασε με τα «τάγματα εργασίας» μέχρι τα σύνορα της Ρωσίας στο Σαρί-Καμίς. Κατάφερε να 'ρθει στην Ελλάδα μόλις το 1924, φυματικός και σα μισοπεθαμένος. Και κατά το 1926 ο μικρότερος —όπως μας διηγούνταν τους μεταχειριζόντουσαν σαν ζώα, δεν τους λογάριαζαν ούτε και για αιχμαλώτους και χιλιάδες απ' αυτούς πέθαιναν καθημερινά από τις στερήσεις και τις κακουχίες. 'Ητανε στην κυριολεξία γυμνοί, ξυπόλυτοι, νηστικοί, χωρίς γιατρούς και φάρμακα. Τους σκότωναν όποταν θέλαν, είτε τους άφηναν να πεθάνουν

από την πείνα και τις ψείρες. Ο Σάββας γλίτωσε το θάνατο γιατί ήτανε τελειόφοιτος τούρκικου γυμνασίου, δεν είχαν Τούρκους γραμματισμένους και τον βάλανε σιτιστή. Αλλά και αυτοί οι ίδιοι που ήτανε σε τέτοιες υπηρεσίες πεινούσαν και με πολλές δυσκολίες κατάφερναν να 'χουν ένα κομμάτι ψωμί που τους διατηρούσε στη ζωή. Και το μεγαλύτερο μέρος απ' αυτά που προορίζονταν για τους «στρατιώτες», τα κλέβανε οι αξιωματικοί. Και πράγματι, αυτός που πήγε γερός και νέος 20 χρονώ, γύρισε φυματικός και σε άθλια κατάσταση —μισοπεθαμένος και σαν γέρος, γεγονός που δείχνει ποια ζωή περνούσαν αυτοί οι άνθρωποι με τη γύμνια, την πείνα, τις αρρώστιες και τα φοβερά κρύα και τη βαριά δουλιά στα οχυρωματικά έργα. Και ιδιαίτερα, όταν άρχισε ο ελληνοτουρκικός πόλεμος, αυτούς τους μεταχειριζόντουσαν πια σαν να 'ταν σε κάτεργα, που δεν τους λογάριαζαν σαν ανθρώπους. Όταν, το λοιπόν, αυτά τα δύο αδέρφια που ήτανε ικανοί για δουλιά και κάπως κατάφερναν να συντηρούν το σπίτι μετά το θάνατο του πατέρα, όταν τους πήραν στο στρατό μείναμε 4 άτομα, δηλ. η μητέρα μας, η μεγαλύτερη από μένα αδερφή, εγώ και η μικρή αδερφή, ενός χρονώ. Έτσι μείναμε χωρίς πόρους για ζήση. Αρχίσαμε να ζούμε αποκλειστικά με το ξεπούλημα απ' ό,τι υπήρχε στο σπίτι σε διάφορα πράγματα κυρίως σε μπακιρικά που όλα τα σπίτια είχαν αρκετά απ' αυτά που τους μέναν από πάππου προς πάππου, που συνηθίζανε να τα δίνουν προίκα, παπλώματα και στρώματα, κρεβάτια, ωρολόγια και άλλα χρυσά αντικείμενα. Στο δικό μας το νοικοκυριό εκτός από μπακιρικά που 'ταν αρκετά, ήταν ελάχιστα τα χρυσά αντικείμενα και καθόλου πολύτιμες πέτρες και τέτοια. Αυτά, το λοιπόν, άρχισε να τα πουλάει η μητέρα και μάλιστα κρυφά και πρέπει μισοτιμής, γιατί αυτή τα έδινε σε μια-δυο γνωστές της, εκείνες τα πούλαγαν στις Τουρκάλες και της φέρναν τα λεφτά. Καμιά φορά ερχόντουσαν οι ίδιες οι Τουρκάλες και στο σπίτι, τα βράδια, για τον ίδιο σκοπό. Το ξεπούλημα γίνονταν τα βράδια για να μην το πάρει χαμπάρι καμιά Ρωμιά γειτόνισσα και μαθευτεί ότι η οικογένεια του τάδε βρίσκεται στην ανάγκη να πουλάει τα σπιτικά της. Στην προσπάθειά της να βρει τίποτα άλλους πόρους, κατάφερε να αγοράσει κάτι νήματα και εργαλεία και η μεγάλη αδερφή άρχισε να υφαίνει σατίνια —βαμβακερά για σεντόνια, εσώρουχα κλπ. Τότες είχανε μεγάλη πέραση αυτά τα υφαντά και όπως λέγανε ήτανε λιγοστά στα μαγαζιά και ακριβά. Το πανί η μητέρα το πήγαινε στο παζάρι που γίνονταν κάθε Δευτέρα, για πούλημα. Αλλά ήτανε, φαίνεται, τόσο ανήμπορη-άβγαλτη, που ενώ άλλες γυναίκες κατάφερναν να τα πουλάνε σχεδόν όλα, αυτή πάντα πούλαγε λίγα και υπήρχαν μέρες που έφερνε όλο το «εμπόρευμα» πίσω μη μπορώντας να πουλήσει ούτε αρσίνι και απ' αυτό το πούλημα εξαρτιόνταν η τροφή

της οικογένειας. Γιατί, όπως κάθε Δευτέρα γίνονταν το παζάρι εκεί πέρα, αν δεν το πούλαγε, έπρεπε είτε από τον σερμαγιά να χαλάσει για να πάρει 5-6 οκάδες αλεύρι και τίποτα άλλα πράγματα για να ζήσει η οικογένεια όλη τη βδομάδα, είτε να περνά όπως-όπως, σε σημείο δηλ. που να μην έχεις ψωμί και κρεμμύδι. Και η μάνα συνέχεια βρίσκονταν σε αγωνία που να μην μπορεί να δώσει στα παιδιά της κάτι να φάνε (μια λεπτομέρεια: από το παζάρι της Δευτέρας ο κόσμος αγόραζε όσα του χρειάζονταν για την οικογένεια για ολόκληρη τη βδομάδα. Ξεχωριστά όμως αυτό έπρεπε να γίνει για το αλεύρι της βδομάδας και όλες οι οικογένειες την Τρίτη ζύμωναν και ψέναν σε δικό τους είτε στου γείτονα το φούρνο, το ψωμί τους για ολόκληρη τη βδομάδα. Φουρνάρικα στην αγορά υπήρχαν, δεν φτιάχναν όμως καρβέλια και άλλα χοντρά ψωμιά όπως σήμερα, αλλά μόνο κουλούρια, πιτίτσες και τέτοια για κατανάλωση στην αγορά στους περαστικούς κλπ.). Στο μεταξύ και στο σπίτι δεν είχε μείνει σχεδόν τίποτα, κανένα πράγμα αξίας για πούλημα εκτός από ένα χρυσό ωρολογάκι και οι βέρες τους, που τα φύλαγε και δεν τα πούλαγε. Και κάτι άλλο: ούτε στους συγγενείς που είχαμε πήγαινε να ζητήσει κάτι και μάλιστα ήτανε συγγενείς πολύ κοντινοί, ζούσαν τα δυο μικρότερα αδέρφια του πατέρα, είχαν λίγο-πολύ τον τρόπο τους και μπορούσαν να βοηθήσουν. Φαίνεται πως η μητέρα δεν απευθύνονταν σ' αυτούς, μια που εκείνοι οι ίδιοι δεν έδειχναν ενδιαφέρον. Είχα τελειώσει την 4η τάξη όταν στις αρχές του 1920, ύστερα από λιγόχρονη αρρώστια, πέθανε κι αυτή, οπόταν μείναμε οι τρεις μας, δηλ. η αδερφή, εγώ και η μικρή αδερφή που ήτανε μόλις 3 χρονώ και η κατάσταση έγινε πιο χειρότερη για μας, γιατί, στο μεταξύ, τα δύο μας αδέρφια, που είχαν λιποταχτήσει από το στρατό 2-3 μήνες πριν από το θάνατο της μητέρας και δούλευαν στην πόλη Τσάγκιρι και μας στέλναν κάτι λεφτά, σύντομα κι αυτούς τους πιάσανε και τους ξαναπήγαν στο «αμελέ ταμπουρού». Είναι αλήθεια πως, ύστερα από το θάνατο της μητέρας, ο ένας θείος μας, ο Χατζηχριστόφορος, άρχισε να δείχνει κάποιο ενδιαφέρον για μας, αλλά τις περισσότερες φορές έπρεπε να πας και να του ζητήσεις για να σου δώσει κάτι για 1-2 οκάδες αλεύρι, πράγμα που εμείς δεν το κάμναμε. Στο μεταξύ άρχισε να αντιμετωπίζει δυσκολίες και ο ίδιος γιατί αναγκάστηκε να γίνει λιποτάχτης και άρχισε να κρύβεται στο σπίτι του και όπως αργότερα διηγιούνταν, δεν τον έπιαναν γιατί τάιζε μερικούς μέσω γνωστών του Τούρκων. Προηγούμενα είχε πληρώσει «μπετέλι», δηλαδή αντισήκωμα 50 χρυσές λίρες, αλλά όλους αυτούς άρχισαν σύντομα να τους μαζεύουν ξανά για το στρατό, ποιος ξέρει, για να ξαναπάρουν παράδες ίσως.

Στο ίδιο διάστημα, αυτός ο θείος φρόντισε και με βάλανε καν-

τηλανάφτη στη θέση εκείνου που είχε φύγει, δεν ξέρω γιατί, και μαζί, σαν μαθητευόμενο στον ίδιο ράφτη που είχε μάθει την τέχνη και στον αδερφό μου. Και γίνονταν το εξής: ο παπάς προτού ακόμα ξημερώσει άρχιζε να μας χτυπά την πόρτα για να με ξυπνήσει, σηκωνόμουνα και πηγαίναμε μαζί στην εκκλησία. Μετά από την εκκλησία πήγαινα και άνοιγα το μαγαζί —το ραφτάδικο— το σκούπιζα κλπ. οπόταν έρχονταν ο μάστορας, ο νοικοκύρης και άρχιζε τη δουλιά.

Μαθητευόμενος ράφτης και υπηρέτης

Εμένα, την πρώτη μέρα μου έδεσε το δάχτυλο για να μάθω να πιάνω τη βελόνα και όλες τις άλλες μέρες που έκανα μαθητευόμενος μου έδινε να ράβω μερικά κουμπιά, κάτι να ξηλώσω όλο και όλο. Απ' αυτόν έφυγα ύστερα από λίγο —μάλλον μ' έδιωξε— γιατί αυτός δεν με κράταγε στο μαγαζί και αντί να μου μάθει τέχνη, με είχε σαν υπηρέτη, όπως δηλ. και τον αδερφό μου που τον άκουγα πολλές φορές να παραπονιέται στον πατέρα. Στο διώξιμο βοήθησα κι εγώ, όπως θα φανεί παρακάτω, γιατί έπρεπε να δουλέψω κάπου αλλού για κάποιο μεροκάματο, για το σπίτι.

'Οπως είναι γνωστό, στους Τούρκους το Κοράνι απαγορεύει να πίνουν ρακί και τέτοια, όπως και το κρασί και το χοιρινό, αλλά εκείνοι και κρασί και ρακί πίναν και χοιρινό πολλοί τους τρώγανε και το ακριβοπλέρωναν. Και τους τα προμήθευαν αυτοί οι μαγαζάτορες που όλοι τους είχαν αμπέλια και φτιάχναν ρακιά και κρασιά και τα μοσχοπουλούσαν στους Τούρκους. Οι Τούρκοι κρυφά το παίρναν το ρακί, χώνανε τα μπουκάλια στη μέση τους και βγαίνανε από το μαγαζί σαν να μην είχαν τίποτα, αλλά απ' όσα καταλάβαινα, ο καθένας ήξερε ότι και ο άλλος ο παραπεριανός κάνει τα ίδια. Εγώ, το λοιπόν, έπρεπε να πάγω στο σπίτι με το ζεμπίλι, να πάρω ένα-δυο γαλόνια ρακί και μαζί με το μεσημεριανό το φαγητό να τα φέρω στο μαγαζί. Και μετά, όταν τα πιάτα άδειαζαν και μεθούσε και ο ίδιος έπρεπε να τα ξαναπάγω στο σπίτι και ύστερα από δουλιές του σπιτιού να γυρίσω πάλε πίσω και έμενα μέχρι το βράδυ στο μαγαζί που το κλείναμε μαζί. Αλλά, τις περισσότερες φορές γίνονταν το εξής: από το βράδυ μου 'λεγε πως το πρωί να μην πάγω στο μαγαζί αλλά στο σπίτι, στη μάνα του. 'Ανοιξη ήτανε, είχανε το γάιδαρό τους και μου έλεγε, μαζί με τη μάνα μου θα πας στο αμπέλι. Φορτώναμε το γάιδαρο κοπριές, εργαλεία κλπ. και πηγαίναμε (στο αμπέλι) και όλη τη μέρα έπρεπε να σκάφτω, να σπέρνω και να φυτεύω, ό,τι δηλ. με διέταζε. Στο μεταξύ, αυτή ήτανε κουτσή, δεν λύγιζε το ένα της πόδι ή και δεν μπορούσε, δεν έκαμνε σχεδόν τίποτα. Ε, μια, δυο, δέκα φορές τα ίδια, λέγω μέσα

μου, τι διάβολο, τέχνη να μάθω είτε υπηρέτης είμαι εδώ σ' αυτούς; Η επιθυμία και η ανάγκη να μάθω τέχνη απ' τη μια, απ' την άλλη όμως κάτι να κερδίσω για ψωμί αλλά και τέχνη δεν μάθαινα, για να με διώξει βρήκα αυτή την πονηράδα: πηγαίναμε μαζί στο αμπέλι και ύστερα από λίγο εγώ πήγαινα και ξάπλωνα κάπου κάτω από τα δέντρα —κρυβόμουνα δηλ. έτσι που αυτή έψαχνε και δεν μ' έβρισκε, στις φωνές της εγώ δεν απαντούσα. 'Υστερα, το λοιπόν, από κάτι τέτοια αυτή τα 'πε στο γιο της ότι αυτός δεν κάνει για μας, δεν έχει μάτι να μάθει τέχνη και τέτοια και μου δώκανε τα παπούτσια στο χέρι. Αυτό ήθελα κι εγώ. Μόνος μου να φύγω, φοβόμουνα το θείο μου, γιατί θα μου 'λεγε γιατί δεν κάθεσαι, γιατί δεν κάνεις αυτά που ζητάγει ο μάστορης, δεν θέλεις να μάθεις τέχνη και τέτοια, αλλά μια που και μ' έδιωξε εκείνος, η υπόθεση δεν πήρε συνέχεια.

Και την παρακάτω ιστορία είχα μ' αυτό το αφεντικό, με το μαγαζί του πιο σωστά. Μεσάνυχτα μιας καλοκαιρινής μέρας θα 'ταν, όταν ξυπνήσαμε από τις φωνάρες του τελάλη ότι καίγεται το τσαρσί. 'Οτι δηλ. άρχισε πυρκαγιά στην αγορά. 'Ολος ο κόσμος ήταν στα αμπέλια κι ώσπου να πάρουν χαμπέρι και να 'ρθουν όσοι είχαν μαγαζιά, η πυρκαγιά θα 'χε κάνει τη δουλιά της. 'Ετρεξα κατευθείαν στο ραφτάδικο του πρώην μάστορά μου, έσπασα την πόρτα κι έβγαλα έξω στο δρόμο πρώτα τη ραφτομηχανή και προτού προλάβω να βγάλω και ό,τι άλλο υπήρχε, το μαγαζί πήρε φωτιά και σε λίγα λεφτά της ώρας έγινε λιώμα όπως ήταν καμωμένο από ξύλα, σαν όλα τα άλλα, με λίγες εξαιρέσεις που ήτανε χτισμένα από τούβλα και πέτρες.

Χάρηκα γι' αυτό που 'χα κάνει. Φαίνεται όμως ο μαστρο-Παντελής ήταν στα γιομάτα τσατισμένος μαζί μου γιατί ούτε ένα ευχαριστώ δεν μου είπε.

'Ηρθε ο παλιός καντηλανάφτης στη θέση του κι έφυγα και απ' εκεί. Τότες με πήρε στη δουλιά του ένας φίλος του πατέρα, γείτονάς μας, ασβεστάς στο επάγγελμα, άνθρωπος εξαιρετικός και μαζί με το μικρότερο γιο του, στην ίδια με μένα περίπου ηλικία, και πηγαίναμε εκεί που 'φτιαχνε τον ασβέστη, στον ασβεστοκάμινό του, στο δάσος και τις κατάλληλες για τον ασβέστη πέτρες, αρκετά μακριά από την πόλη και τον βοηθάγαμε. Τρεφόμασταν μαζί και με πλήρωνε —όπως αργότερα άρχισα να καταλαβαίνω, περισσότερο από τη δουλιά που έκαμνα, οπόταν και στο σπίτι κάπως καλύτερα τα βολεύαμε. Μέχρι το άλλο καμίνι περνούσε αρκετός καιρός και στο ενδιάμεσο έκαμνα μεροκάματα μέσα στην πόλη, στα γιαπιά που κουβάλαγα ασβέστη, πέτρες, τούβλα και κεραμίδια στην πλάτη και ό,τι άλλο χρειαζόντανε στους μαστόρους —όμως πολύ δυσκολευόμουνα γιατί από μικρός είχα κήλη. 'Ηταν καθιερωμένο, οι ιδιοχτήτες που χτίζανε να ταΐζουν τους

δουλευτάδες. Και σχεδόν πάντα με κρέας και ρύζι-πιλάφι και στις περιπτώσεις πού μας το μοίραζαν το φαγητό, χωριστά στον καθένα, έτρωγα το ρύζι και το κρέας το έφερνα στο σπίτι, όμως το αφεντικό δεν έπρεπε να σε δει ότι κάνεις τέτοια δουλιά γιατί, όπως λέγανε, «αν τρως πολύ και πολύ θα δουλέψεις», και μπορούσε να σε διώξει απ' τη δουλιά.

Συζητώντας ελληνικά και πολιτικά

Από τους πρόσφυγες που πέρναγαν από την Τόσια, καμιά τριανταριά κατάφεραν να μείνουν. Ανάμεσά τους ήταν και ένας που τον λέγανε Ιστίλ Αγά (δεν θυμάμαι το επίθετό του) και, όπως λέγανε, είχε ανθρακωρυχείο στο Ζόγκουλτακ. Αυτός μπόρεσε να κρατήσει ακόμα μερικούς «δικούς» του που δούλευαν στην επιχείρησή του. Τους ενίσχυε, φαίνεται, και οικονομικά, αλλά αυτοί άρχισαν να ασχολούνται και με διάφορες δουλιές. Δύο απ' αυτούς έκατσαν σαν νοικιαστές σε δικό μας δωμάτιο. Ο ένας ήταν μάγειρας, τον λέγαμε Δερβίση (ψευδώνυμο) και ο άλλος άρχισε να φτιάχνει σκαλιστά —στάμπες με λουλούδια κλπ. για γιασμάδες (κεφαλομάντιλα), για τραπεζομάντιλα και τέτοια. Αυτός με πήρε για βοηθό του και με πλήρωνε από τα λίγα που έπαιρνε και ο ίδιος. Αλλά, αυτό το χρονικό διάστημα έπαιξε σοβαρό ρόλο για μένα γιατί, όπως λέγει ο Μ. Γκόρκι, «βγήκα στους ανθρώπους». Δουλεύαμε στο σπίτι και χώρια από τις ατομικές συζητήσεις που γίνονταν μόνο στα ελληνικά, συχνά ερχόντουσαν και άλλοι δικοί τους για τραπέζι που τους ετοίμαζε ο Δερβίσης, αλλά μόνο και για παρέα με συζητήσεις που πήγαιναν πολύ πιο πέρα από τα ατομικά τους ενδιαφέροντα. Το ίδιο γίνονταν και στις εκδρομές που οργάνωναν τις Κυριακές, οπόταν εγώ ήμουνα, ας πούμε, οδηγός τους και τους πήγαινα στο αμπέλι του θείου μου.

Στις συζητήσεις τους γίνονταν λόγος για Βενιζέλο και βασιλιά, για Αγγλογάλλους, Αμερικάνους και Γερμανούς, για Σμύρνη και Κωνσταντινούπολη και, φυσικά, και για την Τουρκία. Δεν μπορώ να βεβαιώσω από ποιες πολιτικές θέσεις κρίνανε τα γεγονότα, αλλά ότι σύντομα θα κυματίζει η ελληνική σημαία σ' όλη τη Μικρασία ήτανε βέβαιοι. Μίλαγαν στα ελληνικά, με συμβούλευαν να προσέχω τις συζητήσεις τους, για να με ενθαρρύνουν στη γλώσσα, μου λέγαν ότι μιλάς καλά τα ελληνικά και προσπαθούσα κάτι να πω κι εγώ. Στο ίδιο διάστημα σ' εμάς έρχονταν και ένας από τη Σινώπη, συγγενής από μητέρα, Μαρκόπουλος, λέγονταν. Αν δεν κάνω λάθος ύστερα από 5-6 μήνες όλους αυτούς τους γύρισαν στα μέρη τους. 'Ομως, σ' αυτό το διάστημα εγώ άρχισα όχι μόνο να μιλάω αρκετά καλά τα ελληνικά, αλλά η θωριά

στα τρέχοντα γεγονότα σαν να απόκτησε κάποια σιγουριά και πρέπει να βοήθησαν στους παραπέρα προβληματισμούς.

Ένα άλλο διάστημα, ο ζωγράφος Νεόφυτος —αυτός δεν ήταν εξόριστος, αλλά Έλληνας από την Κασταμονή— που τον είχαν καλέσει να έρθει στην Τόσια (λέγανε ότι ήρθε και για να παντρευτεί) και του δώσανε —μια εργολαβία— να ζωγραφίσει εικονίσματα στην εκκλησία, δηλ. στους τοίχους, στον τρούλο κλπ., κι αυτός πήρε κι εμένα μαζί του με ένα άλλο παιδί της ίδιας περίπου ηλικίας με μένα, σαν βοηθούς του. Τι κάμναμε; Κρατάγαμε τις στάμπες που έφτιαχνε, αυτός τις τύπωνε στον τοίχο και μετά ζωγράφιζε, αλλά έδινε και σε μας κάτι να κάνουμε, χοντροδουλιές, που λέμε, και μας πλήρωνε. Όταν τέλειωσε κι αυτή η δουλιά, εγώ ήμουνα αναγκασμένος πάλι να τρέχω για δουλιά και πήγαινα όπου έβρισκα και οποιαδήποτε δουλιά, αρκεί να κέρδιζα κάτι για ψωμί κι αυτό ήταν το βασικό. Και κέρδιζα τόσα ίσα-ίσα για να ψωμοζούμε τα τρία αδέρφια. Και ήμασταν ικανοποιημένοι αφού μπορούσαμε να αγοράσουμε για να τρεφόμαστε όλη τη βδομάδα. Π.χ. τα εξής: 3-4 οκάδες αλεύρι, καμιά οκά ρύζι, μισή οκά λάδι —σπορέλαιο—, λίγα κρεμμύδια, αλάτι, πετρέλαιο, σαπούνι και τέλος. Κρέας και τέτοια, πολύ σπάνια. Όπως αργότερα κατάλαβα, αν εξαιρέσουμε τον εξόριστο σκαλιστή και τον ασβεστά που, όπως μου φαίνεται και τώρα, πλήρωναν περισσότερα απ' ό,τι άξιζε η δουλιά μου, όλοι οι άλλοι, ενώ σε ξεθέωναν στη δουλιά 14-15 ώρες το 24ωρο, κοίταζαν να σου δώσουν όσο μπορούν λιγότερα και στο τέλος της δουλιάς, γιατί, όπως δεν υπήρχαν καθορισμένες ώρες το ίδιο και το μεροκάματο και σε πλήρωνε όσο ήθελε ο νοικοκύρης είτε ο μάστορας που σε έπαιρνε στη δουλιά και χωρίς προηγούμενη συμφωνία. Και, κατά την κρίση τους, πρέπει να είχες δουλέψει λιγότερο απ' ό,τι έπρεπε και να τον ευγνωμονείς που σε πήρε στη δουλιά και εκτίμησε τη δουλιά σου με τόσο χουβαρταλίκι! και θα 'πρεπε να 'σαι ικανοποιημένος.

Πρόσφυγες μέσα στον πόλεμο

Φύγαμε από την Τόσια στις αρχές του 1922, συγκεκριμένη ημερομηνία δεν θυμάμαι, αλλά θα πρέπει να 'τανε τότες που άρχισε η ουσιαστική υποχώρηση του ελληνικού στρατού απ' τη Μικρασία, μετά τη νίκη του τουρκικού στρατού στο Σαγγάριο ποταμό το Σεπτέμβρη του 1921 και, ύστερα και από άλλες καταστροφικές ήττες του ελληνικού στρατού, όπως στη μάχη του Τουλού-Μπουνάρ στις 13-27 Αυγούστου 1922, που φέρανε την καταστροφή, τη Μικρασιατική που λέμε. Θυμάμαι όμως πως το πιστοποι-

ητικό που μου είχαν δώσει οι τουρκικές αρχές έγραφε ότι είμαι 16 χρονώ, που πα να πει πως και η χρονιά που φύγαμε πρέπει να 'ταν το 1922, μια που εγώ έχω γεννηθεί στα 1906. Ο ελληνικός στρατός δεν έφτασε ώς εμάς. 'Εφτασε μέχρι κοντά στην 'Αγκυρα, μέχρι τον ποταμό Σαγγάριο. Εκείνο όμως που κατηγορηματικά μας βεβαίωναν ήτανε ότι εμείς δεν μπορούμε πια να μείνουμε στα μέρη μας και πρέπει να φύγουμε για την Ελλάδα και ότι όλους τους 'Ελληνες της Μικρασίας τους μαζεύουν και τους στέλνουν στην Ελλάδα. Λέγανε ακόμα ότι δεν έχουν να σκεφτούν για τίποτα γιατί, μόλις φτάσουν στην Ελλάδα, θα τους δώσουνε εκεί ό,τι αφήνουν στον τόπο τους, δηλ. σπίτια και μαγαζιά και χωράφια κα αμπέλια καλύτερα απ' αυτά που έχουν σήμερα και αποζημίωση για ό,τι άλλο αφήνουν. Από την άλλη μεριά όμως, οι Τούρκοι κάμνανε προπαγάνδα να καθήσουμε και να μη φοβηθούμε τίποτα και ότι δεν μας πειράζει κανένας. Αλλά άφηναν να καταλάβεις πως με τον καιρό έπρεπε να γίνουν Τούρκοι όσοι θα μείνουν. Δηλαδή να τουρκέψουν, να αλλάξουν θρησκεία, γιατί Τούρκοι υπήκοοι ήτανε έτσι κι αλλιώς. Τώρα εμείς παραπέρα μάθαμε πως είχε αρχίσει κίνημα, το λεγόμενο «κίνημα Παπαευθύμη», που δεν έβαζε ζήτημα υποχρεωτικής αλλαγής θρησκείας και μένανε σαν «τουρκορθόδοξοι» και, όπως λέγανε, θέλανε νά δημιουργήσουν και δικό τους Πατριαρχείο κλπ. Στο μεταξύ, από την ανταλλαγή είχε εξαιρεθεί ο ελληνισμός της Κωνσταντινούπολης όπως μάθαμε όταν φτάσαμε στην Πόλη, κοντά στους συγγενείς μας που ζούσαν εκεί από πολλά χρόνια —μια αδερφή της μητέρας, παντρεμένη στον ηπειρώτη - γιαννιώτη Παπαδόπουλο τον λέγανε, και είχε έρθει σ' εμάς σαν δάσκαλος, έκαμνε και το γιατρό, ήτανε πολύ μορφωμένος άνθρωπος κι έκανε πολλά για την Τόσια.

Είναι, βέβαια, μια σοβαρή δική μου αδυναμία που δεν μου 'ρχεται στη θύμηση πιο συγκεκριμένα το πότε ακριβώς φύγαμε από την Τόσια, που δεν είναι και κανένας να τον συμβουλευτώ, αλλά ήτανε χειμώνας, τέλος 1921-αρχές 1922, και ο ελληνοτουρκικός πόλεμος συνεχίζονταν ακόμα. Και, όπως είπα κιόλας, εκείνο που έβαζε συνέχεια η κεφαλή της κοινότητας ήτανε, ότι χωρίς άλλο, θέμε δεν θέμε, θα φύγουμε για την Ελλάδα. Κείνο όμως που προκαλούσε πραγματική αναστάτωση — πόνο στον κόσμο που 'φευγε— ήταν σα να 'νιωθε ότι ήρθε το τέλος στα αιώνιά του όνειρα γιατί, παρόλα που θεωρούσε σαν καθαυτή πατρίδα του την Ελλάδα, γαλουχημένος όλος ο μικρασιατικός ελληνισμός με τη Μεγάλη Ιδέα, Ελλάδα του θεωρούσε τον τόπο που ζούσε, πίστευε ότι τα μέρη που ζει ήτανε ελληνικά και κάποτε ο ελληνικός στρατός θα διώξει τους Τούρκους καταχτητές. Και το σχολείο πριν απ' όλα ήτανε το φυτώριο, η καρδιά αυτής της διαπαιδαγώγησης σ' όλα τα χρόνια και παρά την τουρκική γλώσσα που μίλαγε ο κόσμος

στα μέρη μας, έπαιρνε διαπαιδαγώγηση ελληνικότατη —πατριωτική αλλά μεγαλοϊδεάτικη. Τραγούδια ελληνικά, στρατιωτικές ασκήσεις με ξύλινα όπλα και όλα αυτά μπροστά στα μάτια των Τούρκων που δεν λέγανε τίποτα, δεν είχαν «καμιά» συνέπεια, τουλάχιστον στα δικά μας τα μέρη.

Είναι αλήθεια ότι οι Τούρκοι είχαν κάψει το σχολείο μας, αλλά η κοινότητα έχτισε άλλο, ακόμα μεγαλύτερο, στα 1915-1916. Το κάψανε κι αυτό, τον τελευταίο χρόνο —στα 1919 μου φαίνεται— και τα μαθήματα γίνονταν στο γυναικωνίτη της εκκλησίας.

Στην αυλή αυτού του σχολείου γυμνάζονταν οι μαθητές και σε στρατιωτικά γυμνάσια και ταχτικό μάθημα. Στις αίθουσες του σχολείου δίνανε παραστάσεις για το «Μεγαλέξανδρο» και άλλες από την αρχαία ελληνική ιστορία και τη νεότερη ελληνική. Όλα τα βιβλία ήτανε ελληνικά μαζί και ιστορία και γεωγραφία. Ξένη γλώσσα διδάσκονταν η γαλλική και στις τελευταίες τάξεις και η τούρκικη. Λέγονταν ότι το Πατριαρχείο προμηθεύει αυτά τα πράγματα στην κοινότητα. Αν η εικόνα αυτή που προσπαθώ να δώσω για τη γενικότερη κατάσταση του ελληνισμού παρουσιάζονταν έτσι περίπου ακόμα πολύ πριν από τον παγκόσμιο πόλεμο, στο βαθμό που αναπτύσσονταν το κίνημα των νεότουρκων, το ελληνικό στοιχείο όλο και περισσότερες θέσεις έχανε. Και στον κρατικό μηχανισμό, στον επιστημονικό, επαγγελματικό και εμπορικό τομέα, πολύ πιο χειρότερα έγινε με τον ελληνοτουρκικό πόλεμο και με την ψυχολογία του φευγιού και οι ίδιοι οι Έλληνες, φαίνεται, να πέφταν στην αδράνεια οι περισσότεροί τους. Αλήθεια είναι ότι σε μας δεν γίνανε, δεν φτάσανε αυτές οι σφαγές και άλλες διώξεις κλπ. Εκτός βέβαια από ορισμένες μεμονωμένες περιπτώσεις, οι σχέσεις μας με τον τουρκικό πληθυσμό μείναν σχετικά καλές. Δεν είχαν κείνον το φανατισμό που υπήρχε, είτε δημιουργήθηκε αλλού, είτε γιατί ήμασταν ενδότερα και οι φρικαλεότητες του πολέμου δεν φτάσαν σ' εμάς που δημιουργούν φανατισμό και μίσος, είτε γιατί ήμασταν κοινότητα μικρή και έντονη —ανοιχτή αντιτουρκική δραστηριότητα δεν υπήρχε. Πάντως δεν υπήρχε μίσος ανάμεσα στο τουρκικό και ελληνικό στοιχείο. Πώς φύγαμε; Εμείς δεν είχαμε τσακιστή. Όταν πια έγινε καθαρό ότι θα φύγουμε χωρίς άλλο, αρχίσαμε ένα ξεπούλημα ό,τι είχε μείνει στο σπίτι με κάποια αξία και μπορούσες να πάρεις, πουλώντας το, κανένα γρόσι, όμως αρχίσαμε και πουλάγαμε και άλλα πράγματα σαν από κομμάτι του σπιτιού. Θυμάμαι, π.χ.: εκεί στο πάνω πάτωμα, μπροστά στα δωμάτια, ήτανε ένας σοφάς ανοιχτός και σ' αυτόν είχαν ένα μεγάλο αμπάρι ξύλινο, βέβαια, όπου αποθήκευαν τα εφόδια —τρόφιμα που ετοίμαζαν για το χειμώνα, όπως αλεύρι, πλιγούρι, σπιτικά μακαρόνια, τραχανά και άλλα και από

το ζωντανό —αγελάδα είτε δαμάλι— που έσφαζε κάθε οικογένεια το Σεπτέμβρη - Οχτώβρη. Το ίδιο και ξερούς καρπούς και άλλα πράγματα που έφτιαχναν από σταφύλι, από μήλα και δαμάσκηνα κλπ. Και μ' αυτό τον τρόπο η κάθε οικογένεια έκαμνε το κομάντο της, τα βασικά προϊόντα που της χρειάζονταν για όλο το χειμώνα. Στα τελευταία όμως χρόνια υπήρχαν και οικογένειες που δεν ήτανε σε θέση να κάνουν τα παραπάνω και πρόβλημα ήτανε πώς να εξασφαλίσουν το μεροδούλι - μεροφάι. Εμείς πουλήσαμε κι αυτό το αμπάρι. Το ξηλώσαμε απ' εκεί, το κατεβάσαμε με σχοινιά, με τη βοήθεια και του αγοραστή όλα αυτά. 'Ηρθε ένας γνωστός του πατέρα Τούρκος, και το αγόρασε. 'Εγινε έτσι το πράγμα. 'Οταν ήρθε και είδε πως δεν είχαμε τίποτα πια στο σπίτι για πούλημα γυρίζει και λέγει: «Αυτό να το πουλήσετε». Κι όταν του 'παμε πως αυτό δεν θα βγει από εκεί που στέκεται και κανένας δεν το αγοράζει, λέγει: «Τι σας μέλλει, εγώ θα το βγάλω και θα το αγοράσω». Αν δεν το αγόραζε τι θα το έφτιαχνες δηλ. τι, μαζί σου θα το έπαιρνες; Και πολλοί μάλιστα αγόρασαν μερικά πράγματα με την πρόθεση, φαίνεται, να ενισχύσουν, γιατί αυτά τα πράγματα δεν θα τους ήταν και πολύ χρήσιμα. Αυτή είναι τουλάχιστον η δική μου η εντύπωση, βέβαια κυρίως από τα ύστερα, και μάλιστα τώρα όταν καμιά φορά κάθομαι και προσπαθώ να εξηγήσω γιατί να αγόραζαν εκείνα τα τιποτένια πράγματα (που δεν μπορούσαν να τους ήταν χρήσιμα και να 'χαν ανάγκη απ' αυτά).

Από την Τόσια στην Πόλη

Σ' αυτό το διάστημα του ξεπουλήματος η παρουσία κάπου - κάπου του θείου μας σ' εμάς δεν ήτανε από τα ευχάριστα. 'Ερχονταν σοβαρός και αγέλαστος και πάντα με την ίδια ερώτηση: πόσα χρήματα μαζέψατε; Τον δείχναμε κι έφευγε. Επειδή τις πρώτες μέρες μας είχε πει «με τόσα λεφτά πού θα πάτε;», μας είχε μείνει η εντύπωση πως μπορεί και να μη μας πάρει μαζί του και μας έπιανε τρόμος. Πάντως φύγαμε όλοι μαζί. Δηλαδή ο θείος μου με τη γυναίκα του και τις κόρες του, ο πεθερός του με τη γυναίκα του και τα τρία παιδιά τους, από 13 μέχρι 25 χρονώ περίπου. Εμείς τα τρία αδέρφια, το όλο ένδεκα άτομα. Αυτοί για τον εαυτό τους νοίκιασαν ανάλογα με την οικογένειά τους και τα ζώα που χρειάζονταν για τα πράγματά τους και για καβάλα για όλους, εκτός από το θείο που πήγαινε πεζός. Εμείς για δικό μας λογαριασμό καταφέραμε να νοικιάσουμε ένα μουλάρι από τον ίδιο τον αγωγιάτη που έρχονταν και αυτός μαζί με τα μουλάρια του. 'Ετσι, από τη μια μεριά φορτώσαμε ένα στρώμα και ένα πάπλωμα και κάτι άλλα πράγματα, και από την άλλη ένα κοφίνι

με μερικά άλλα πράγματα. Το κοριτσάκι που δεν ήτανε ακόμα 5 χρονώ το βάλαμε μέσα στο κοφίνι, η μεγάλη αδερφή καβάλα και ξεκινήσαμε. Η οδοιπορία, που θυμάμαι καλά, βάσταξε 8 - 9 μέρες. Πρώτα πήγαμε στην Κασταμονή που βρίσκεται σε απόσταση δύο περίπου μέρες πορεία απ' την Τόσια. Εμείς την κάναμε σε 3 - 3½ μέρες για να φτάσουμε εκεί, γιατί με τις πολλές γυναίκες κάμνανε στάσεις πιο συχνές, χειμώνας καιρός ήτανε, χιόνια κλπ. Στην Κασταμονή αφήσαμε αυτό τον αγωγιάτη και αποκεί και πέρα πήραμε ένα αμάξι με άλογα. Αλλά δεν ξέρω γιατί δεν πήγαμε μ' αυτό το αμάξι μέχρι το Ζογκουλτάκ που έπρεπε να φτάσουμε, αλλά πήραμε πάλι τα ζώα στη διαδρομή ώσπου φτάσαμε στο Ζογκουλτάκ.

'Ολο αυτό το διάστημα —εκτός με το αμάξι— εγώ πήγαινα με τα πόδια σχεδόν ξυπόλυτος όπως είχα μείνει, γιατί με τα τσαρούχια που 'χα ξεκινήσει από την Τόσια είχαν γίνει για πέταμα. Και φτάσαμε εκεί στο Ζογκουλτάκ τελείως εξαντλημένοι. Το ζήτημα είναι ότι, σ' όλη τη διαδρομή, όπως θα πω παρακάτω, και στο Ζογκουλτάκ, εμείς, στα μουλωχτά, πηγαίναμε σαν ξεχωριστή οικογένεια και τρεφόμασταν πιο πολύ με τον αέρα και από τις «προμήθειές» μας, και προσπαθούσαμε να ταΐσουμε πριν απ' όλα το μικρό. Φτάσαμε στο Ζογκουλτάκ, είναι πόλη παραλιακή, πήγαμε στο ξενοδοχείο, στο ίδιο με το θείο, αλλά εκεί μας χώρισε πια και τυπικά και μέναμε (ζούσαμε) μόνοι μας. Μείναμε εκεί πέρα περί τον ένα μήνα ώσπου να φτάσει το πλοίο και απ' εκεί φύγαμε για την Κωνσταντινούπολη. Το πλοίο ήτανε ελληνικό, όχι, κάνω λάθος, από Ζογκουλτάκ μέχρι την Πόλη μας μετέφερε τουρκικό καράβι, γιατί, όπως μου φαίνεται, σε άλλα τουρκικά λιμάνια δεν επιτρέπανε πια να μπούνε ελληνικά καράβια εκτός από της Πόλης. Εκεί στην Κωνσταντινούπολη είχε γίνει τεράστια συγκέντρωση προσφύγων. Είναι ολόκληρο δράμα το τι γινόταν. Από την Τόσια μέχρι την Κωνσταντινούπολη δεν είχαμε καμιά ενόχληση από την πλευρά των Τούρκων. 'Ομως, σ' όλο το διάστημα του ταξιδιού άλλη ήταν η «ενόχληση» που είχαμε και χωρίς άλλο ήταν πιο βαριά από κάθε άλλη, γιατί ήταν από τους ίδιους μας. 'Ολο και μας δημιουργούνταν η εντύπωση ότι ήμαστε βάρος με τις διακρίσεις και τη συμπεριφορά του ίδιου μας του θείου και ακόμα περισσότερο από την οικογένεια του πεθερού του. Αυτά όλα άφηναν φυσικά κάποια κατάλοιπα, δημιουργούσαν πικρίες και σ' εμάς, αν και ήτανε ακόμα δύσκολο να εξηγήσουμε όσο πρέπει γιατί γίνονται τέτοια πράγματα ανάμεσα σε συγγενείς. Ωστόσο και αυτά, μαζί με κάτι άλλα, μακρινά για την τοτινή ηλικία μας γεγονότα, κάπως άρχιζαν να ρίχνουν φως και στην άλλη πλευρά των ανθρώπινων σχέσεων. Παρ' όλα αυτά εμείς ήμασταν ευχαριστημένοι, γιατί δεν μας άφησαν μόνους, μας πήραν μαζί τους. Είχα

μείνει ξυπόλυτος κι εκεί στο Ζογκουλτάκ αγόρασα από μπαλωματή ένα ζευγάρι παλαιά άρβυλα που τα 'χε μερεμετίσει και, παρόλο που 'γιναν γρήγορα σαράβαλο, τα 'σουρνα κάμποσο καιρό ως και στην Κωνσταντινούπολη.

Κουλουρτζής στην Πόλη

Μόλις φτάσαμε στην Κωνσταντινούπολη εκεί βρήκαμε τους συγγενείς μας που ζούσαν στην Πόλη από χρόνια. 'Ηταν οι δυο μεγαλύτερες αδελφές της μητέρας μου με τις οικογένειές τους.

Η μια αδελφή της μητέρας μας, η θεία Ευφροσύνη, ήτανε παντρεμένη μ' έναν πλούσιο σαράφη, το Θεοχαρίδη και ζούσαν στην 'Αγκυρα. Κι αυτοί, σαν πρόσφυγες είχανε έρθει στην Κωνσταντινούπολη, λίγο πιο μπροστά από μας, αλλά είχαν χάσει σχεδόν όλη τους την περιουσία και όπως ήτανε μεγάλη οικογένεια, δύσκολα τα φέρναν βόλτα. Σήμερα βρίσκεται στη ζωή ο μικρότερος από τα αδέλφια, ο ξάδελφός μου Παντελής Θεοχαρίδης και ζει στην Αθήνα με τη γυναίκα του την Ελευθερία και τις δύο κόρες τους, τις υπέροχες καλλιτέχνιδες αδελφές Θεοχάρη και τον επίσης καλλιτέχνη γαμπρό τους Μάνο Βαφειάδη και τον τρίχρονο γιο τους Νίκο. 'Ετσι μας πήρε σπίτι της. Κείνη που ζούσε από παλιά στην Πόλη ήταν μαμή, με δάσκαλο τον άντρα της από την 'Ηπειρο την καταγωγή, από τα Γιάννενα. Παπαδόπουλο τον λέγανε στο επίθετο. Είχε έρθει εκεί στα δικά μας τα μέρη και παντρεύτηκε. Ελληνικά, τούρκικα ήξερε καλά, δάσκαλος και γιατρός μαζί ήτανε σαν φοιτητής της γιατρικής που δεν πρόλαβε να πάρει δίπλωμα έκανε και το γιατρό, γιατί ο τόπος δεν είχε και γιατρό. Εγώ δεν τον θυμόμουνα γιατί ήμουν πολύ μικρός, αλλά τα λίγα ελληνικά που τσάτρα - πάτρα μίλαγε καμιά φορά ο κόσμος, όπως λέγαν, ήτανε απ' αυτόν όταν βρισκόνταν εκεί σ' εμάς και όλο επέμενε ν' αρχίσει ο κόσμος να μιλάγει ελληνικά αναμεταξύ τους. Σ' αυτόν πήγαμε, αυτοί μας πήραν από το καράβι στο σπίτι τους, γιατί μόλις φτάσαμε τους ειδοποιήσαμε. 'Ηταν οικογένεια από 12 άτομα και τα δυό απο τα παιδιά τους είχαν σπουδάσει ο ένας γιατρός και ο άλλος φαρμακοποιός και τους δυο είχαν επιστρατεύσει στον τουρκικό στρατό και υπηρετούσαν σαν αξιωματικοί. Ο μικρότερος, Σόλων τον λέγανε, που ήταν φαρμακοποιός, είχε σκοτωθεί, είτε τον σκότωσαν οι Τούρκοι, δεν θυμάμαι καλά, και ο μεγαλύτερος, 'Αγγελο τον λέγανε, ο γιατρός, αναγκάστηκε να λιποταχτήσει, κρύφτηκε για αρκετό καιρό στην Προύσσα, στα Μουδανιά κλπ. και κατάφερε να φύγει για την Ελλάδα στα 1922 και εγκαταστάθηκε στη Θεσσαλονίκη. Η υπόλοιπη οικογένεια αποτελούνταν από κορίτσια, αγόρια και εγγόνια, μερικοί τους πήγαιναν ακό-

μα στο σχολείο και όλους τους συντηρούσε η θεία η μαμή. Μείναμε μερικό καιρό μαζί τους και ύστερα μας βρήκανε ένα δωμάτιο εκεί γύρω (στο Κετίκ-Πασά) και Κουμ-καπού, το νοικιάσαμε κι εγώ άρχισα να δουλεύω. Στην αρχή πουλούσα κουλούρια στο δρόμο. Σηκωνόμουνα πρωί - πρωί, εκεί είχαν αυτό το συνήθειο. Ο κόσμος που πάγει στη δουλιά αγόραζε κάνα - δυό κουλούρια για κολατσό. Εγώ άρχισα αυτή τη δουλιά γιατί δε χρειάζονταν να ξέρεις και πολλά πράγματα, να 'χεις ειδικότητα. Με συστήσανε οι συγγενείς στο φούρνο γιατί αποφάσισαν, κι έτσι όταν, τι μπορεί να κάνει αυτό το παιδί, μπορεί να πουλάγει κουλούρια να κερδίσει το ψωμί του. Δούλευε κι ένας Ρωμιός εκεί σ' αυτόν το φούρνο σαν αρτεργάτης, εγγυήθηκαν για μένα κι έτσι άρχισα απ' εκεί να παίρνω κάθε μέρα πρωί 100- 150 κουλούρια στο πανέρι και ύστερα στους δρόμους γυρνούσα με την πραμάτεια —φρέσκα κουλούρια - φρέσκα κουλούρια, τα πούλαγα και γυρνούσα στο φούρνο, έδινα το λογαριασμό. 'Ολη τη μέρα αυτή τη δουλιά έκαμνα και με αυτό τον τρόπο ζούσαμε οι δυο αδελφές κι εγώ. Η μεγάλη αδελφή ήτανε πια κοπέλα, στα 20 και πάνω χρόνια της, όμως κατάλληλη δουλιά δεν μπορούσαν να της βρούνε εκτός σαν υπηρέτρια σε κανένα πλουσιόσπιτο, αλλά δεν το θέλαμε αυτό ούτε εμείς ούτε οι συγγενείς. Εν πάση περιπτώσει δουλιά για την αδελφή δεν βρέθηκε ούτε στην Πόλη. 'Ετσι εγώ δούλευα και ζούσαμε. 'Εβγαινε κάπως το μεροκάματο με τα κουλούρια, από λίγο μας βοήθαγαν και οι συγγενείς. Παράτησα τα κουλούρια και μαζί με έναν από τα ξαδέλφια αρχίσαμε να πουλάμε πορτοκάλια, λεμόνια. Τα αγοράζαμε χοντρικά από τους εμπόρους, όχι με πίστωση, γιατί τα πλερώναμε αμέσως. Τα χωρίζαμε σε ποιότητες, τα βάζαμε σ' έναν ταμπλά τετράποδο ας πούμε, τον ρίχναμε στο κεφάλι και δρόμο. Κάπου μια ώρα και περισσότερο βαδίζαμε ώσπου να περάσουμε από τη γέφυρα στο Πέραν και φτάναμε στα Σκαλάκια. Εκεί μαζευόντουσαν πολλοί μικροπουλητές με τα παγκάκια τους με διάφορα εμπορεύματα και έβρισκες ό,τι ήθελες, σε δύο σειρές από τη μια και απ' την άλλη πλευρά στα Σκαλάκια απ' τα κάτω μέχρι τα πάνω. Ανάμεσά τους πιάναμε κι εμείς θέση όσο μπορούσαμε πιο πέρα από άλλους που πουλούσαν το ίδιο, πορτοκάλια κλπ. 'Ετσι τα Σκαλάκια, όπως ήταν ανηφοριά, ήτανε πιασμένα από τις δυο πλευρές τους απ' τα κάτω προς τα πάνω και έτσι ανέβαινες σα να 'ταν κρεμαστάρια ειδών - ειδών χρώματα ή πάντα με πολύ κόσμο που ανεβοκατέβαινε. Απ' αυτή τη δουλιά βγάλαμε πιο πολλά απ' ό,τι τα κουλούρια, ήτανε όμως δουλιά βαριά. 'Υστερα σταματήσαμε αυτή τη δουλιά και με σύσταση της ίδιας θείας έπιασα δουλιά σ' ένα γραφείο μεταφορικό, του Ιορδάνη Κεβεντζόγλου, 'Ελληνα Κωνσταντινουπολίτη, παλιό τζάκι και πλούσιο, όμως αυτός που δούλευα εγώ, ο

γιος Ιορδάνης, είχε χωριστεί από την οικογένεια, του είχαν ανοίξει αυτό το γραφείο που είχε δύο καραβάκια —τσάτενες τα λέγανε— και έκαμναν συγκοινωνίες στα νησιά, έσερναν μαούνες κλπ. Είχε και συνεταίρο έναν άλλο Κωνσταντινουπολίτη, Μιχάλη Μπαγανέλη τον λέγανε στο επίθετο. Εκεί δούλεψα σαν υπάλληλος μερικούς μήνες και απ' εκεί φύγαμε για την Ελλάδα. Απ' αυτή τη μεγάλη οικογένεια των Παπαδοπουλαίων βρίσκονται σήμερα στη ζωή μερικά από τ' αγγόνια και, ανάμεσα σ' αυτά, ο Χαράλαμπος Μιχαηλίδης, με τον οποίο πουλούσαμε τα πορτοκάλια στα Σκαλάκια της Κωνσταντινούπολης. Θα πρέπει να μείναμε στην Κωνσταντινούπολη περισσότερο από ένα χρόνο. Εκεί στο σπίτι της θείας μίλαγαν φυσικά όλοι ελληνικά και μαζί κι εμείς στα ελληνικά, αλλά και όταν ήμασταν μόνοι μας στο σπίτι —στο δωμάτιο που ζούσαμε.

Έλληνες πρόσφυγες και Ρώσοι εμιγκρέδες

Οι θύμισες από την Πόλη είναι πολλές και διάφορες. Δεν ζήσαμε σφαγές και τέτοια, όπως στη Σμύρνη και αλλού. Αλλά η τραγωδία της Μικρασιατικής Ρωμιοσύνης που στοιβάχτηκε στην Κων/πολη δεν ήτανε μικρότερος εφιάλτης. Η Πόλη είχε γίνει σαν ένα κέντρο μεταβατικό της προσφυγιάς απ' όλη τη Μικρασία, την Τουρκία προς την Ελλάδα. «Εσκή Κισλάκ», δηλ. «Παλιός Στρατώνας» πρέπει να 'ναι στη μετάφραση. Εκεί είχαν μαζωχτεί πάνω από 200 - 300 χιλιάδες πρόσφυγες — όπως λέγανε. 'Ερχονταν καραβιές ολόκληρες, τους κλείναν εκεί και περίμεναν να 'ρθουν καράβια να τους πάρουν για την Ελλάδα. Αλλά καράβια δεν ερχόντανε, έπεσε χολέρα και πολλές χιλιάδες κόσμος εξοντώθηκαν εκεί. 'Οπως διηγούνταν, κατά εκατοντάδες τους φορτώνανε στα καραβάκια και σε μαούνες και τους φουντάρανε στα ανοιχτά, στη θάλασσα. Κι αυτά παρά την εξαιρετική αλληλεγγύη του Ελληνισμού της Κωνσταντινούπολης, που ειδικές επιτροπές τους φρόντιζαν για τους πρόσφυγες ολόπλευρα. 'Αλλη περίπτωση που μου 'χει κάνει εντύπωση ήτανε ότι κείνην την περίοδο, η Κωνσταντινούπολη είχε κυριολεχτικά «κατακλειστεί» από εμιγκρέδες Ρώσους. Από αξιωματικούς που γύρναγαν στους δρόμους με τη στολή τους, από ανώτερους κλπ. κρατικούς υπαλλήλους και τους δείχναν με το δάχτυλο —να αυτός είναι Ρώσος πρόσφυγας κλπ. Εγώ, βέβαια, δεν είχα ιδέα από σοσιαλισμό και τέτοια, δεν είχα ακούσει για «Οχτωβριανή Επανάσταση» στους κύκλους αυτούς που βρισκόμουνα, άκουγα όμως που μίλαγαν ότι έπεσε ο Τσάρος στη Ρωσία κλπ., αλλά απλώς άκουγα, έτσι χωρίς εξήγηση στον εαυτό μου το πώς και γιατί, ίσως και επειδή κανένας

δεν έκανε λόγο σε μένα για τέτοια πράγματα. 'Ακουγα όμως να λένε, για δες τον που κατάντησε σε χαμάλη, για μερικούς που δούλευαν στο λιμάνι, είτε γ'α άλλους που δούλευαν σαν σωφέρηδες και λέγανε πως ήτανε Ρώσοι αξιωματικοί και πλούσιοι. 'Αλλος πάλε πούλαγε το σπαθί του για να εξοικονομήσει, πούλαγε τα παράσημά του κλπ. Εκεί, στο γραφείο που δούλευα εγώ, όλα τα μαγαζιά γύρω - γύρω ήταν ελληνικά. 'Ητανε διάφορα μικρά και μεγάλα μαγαζιά. Αυτοί ώρες - ώρες μαζευόντουσαν και μίλαγαν για τέτοια που τα 'κουγα, σου 'παιρνε δηλαδή τ' αυτί σου όταν δεν σου λέγανε «φύγε απ' εδώ», ας πούμε, πήγαινε να φέρεις κάτι κλπ. Πρέπει να υποθέσω ότι θα 'ταν κάποια επιτροπή τους αυτοί που μαζευόντουσαν, γιατί συζητούσαν κυρίως για τους Μικρασιάτες πρόσφυγες. Για τους εράνους ανάμεσά τους κλπ. Μεγάλα ποσά μαζεύανε σε χρήματα και τρόφιμα, αλλά αν αυτά μαζευόντανε με πρωτοβουλία του Πατριαρχείου ή όχι, δεν ξέρω. 'Ομως, συχνά άκουγα τα σχόλια που κάνανε αναμεταξύ τους, «α, μπράβο τους, νά πόσα έδωσε ο τάδε, ο τάδε», και τέτοια. Και όλα τα άλλα, για τις αρρώστιες ή την τραγική κατάσταση που βρισκόντουσαν οι πρόσφυγες σ' αυτό το στρατόπεδο, τα ξέρω από τις συζητήσεις αυτές. Το ίδιο και για τον αριθμό των προσφύγων που βρίσκονταν στο στρατόπεδο. Και όρκο δεν παίρνω ότι ήτανε δεν ήτανε 200 - 300 χιλιάδες, γιατί ο ίδιος με τα μάτια μου δεν είδα, όμως και ο θείος μου κάτι γι' αυτά τα πράγματα ήξερε, γιατί αυτός μπερδεύτηκε εκεί πέρα μ' αυτό τον κόσμο στο διάστημα αυτό, και περίπου τα ίδια έλεγε. Μάλιστα αυτοί μείνανε και περισσότερο από μας, γιατί εμείς φύγαμε σχεδόν ένα χρόνο νωρίτερα απ' αυτούς, απ' την Πόλη για την Ελλάδα. Και την εποχή που φύγαμε είχανε αρχίσει να οξύνονται οι σχέσεις ανάμεσα στους Τούρκους από τη μια και τα ξένα στρατεύματα Αγγλογάλλοι που βρίσκονταν εκεί στην Πόλη, δηλαδή τα λεγόμενα διασυμμαχικά, το ίδιο και ανάμεσα στους Τούρκους και στους 'Ελληνες από την άλλη. Αυτά τα στρατεύματα οι Τούρκοι θα τα βλέπανε σαν καταχτητές —και είχαν δίκιο. 'Ετσι, ας πούμε, είχε αρχίσει μια αβεβαιότητα να δημιουργείται με μια επικείμενη αποχώρηση των στρατευμάτων αυτών από την Κωνσταντινούπολη, πράγμα που πιθανολογούνταν, όπως και έγινε αργότερα. Χαρακτηριστικό που έδειχνε τις κάποιες ανησυχίες μέσα στον ελληνικό πληθυσμό, ντόπιο και προσφυγικό, της Πόλης, ήταν ότι πολλοί 'Ελληνες άρχισαν να κάνουν μια τέτοια εμφάνιση στους δρόμους, ώστε να μη φέρνονται σαν 'Ελληνες, να καμουφλάρονται. Π.χ. εκεί που φόραγαν τραγιάσκα είτε καπέλο, άρχισαν να φορούν φέσι. Πράγματι είχαν αρχίσει να γίνονται συχνές οι επιθέσεις ενάντια σε ανθρώπους που ήτανε ντυμένοι ευρωπαϊκά, ας πούμε, κι αυτό ήτανε το διακριτικό γνώρισμα ανάμεσα σε Τούρκους και 'Ελ-

ληνες —χριστιανούς γενικά— γιατί οι Τούρκοι δεν είχαν αρχίσει ακόμα να φοράνε τέτοια πράγματα —ίσως ελάχιστοι υπήρχαν— όπως άρχισαν αργότερα, σχεδόν όλοι, στην Πόλη με την Κεμαλική επανάσταση που έγινε και νόμος, καταργήθηκε δηλαδή το φέσι. Αλλά και όσοι ντύνονταν «ευρωπαϊκά», φόραγαν δεν φόραγαν φέσι —για τότες που μιλώ— φαίνονταν από μακριά ότι ήτανε Τούρκος, γιατί ντύνονταν με ένα δικό του τρόπο, που τον ξεχώριζε από τους χριστιανούς.

Δουλιές και επεισόδια του δρόμου

Αυτή λοιπόν την περίοδο είχαν αρχίσει ομάδες-ομάδες να οργανώνουν επιθέσεις, διαίτερα η νεολαία ενάντια στους 'Ελληνες που γυρνούσαν στους δρόμους με τραγιάσκα είτε καπέλο, με παρότρυνση και των μεγάλων βέβαια, που έγινα και ο ίδιος μάρτυρας για κάτι τέτοια επεισόδια. Μια μέρα που περνάγαμε τη γέφυρα μαζί με τον ξάδελφό μου που πουλάγαμε τα πορτοκάλια, μας επιτέθηκε μια τέτοια ομάδα, αλλά κατά σύμπτωση βρέθηκε εκεί περαστικός ένας εφέντης καλοντυμένος, με μπαστούνι κλπ. και με μεγάλο στόμφο τους απείλησε, οπόταν τα τουρκάκια παραμέρισαν. Μας λέγει: «Βγάλτε τις τραγιάσκες και φύγετε, τι καθόσαστε;», αλλά εμείς φερνόμασταν έτσι που να δείχνουμε πως δεν τους φοβόμαστε, σα να τους προκαλούσαμε, παρόλα που μπορούσαν να μας κάνουν ζημιά, αλλά σαν παιδιά που ήμασταν και το Τουρκοέλληνας μέσα μας δούλευε οπωσδήποτε. Αυτός που μας υπεράσπισε μιλούσε ελληνικά σε μας, ίσως να ήταν και 'Ελληνας ντυμένος εφέντης, ποιος ξέρει. 'Ετσι, λοιπόν, περάσαμε ένα τέτοιο επεισόδιο, πράγμα που δεν γίνονταν προηγούμενα και δείχνει πως πραγματικά όξυνση υπήρχε και όλο και οξύνονταν. Είχαμε, βέβαια, και άλλα επεισόδια αλλά ήτανε, ας πούμε, του επαγγέλματος, του πουλητή. Μια φορά π.χ. ένας Εγγλέζος με την παρέα του ήθελε να αγοράσει πορτοκάλια. Εμείς τα είχαμε σε γκρούπες, τα μεγαλύτερα —τα καλύτερα μια τιμή, τα άλλα άλλη— κατά ποιότητα. Το λοιπόν ο Εγγλέζος ρωτάγει πόσο έχει αυτό, πόσο εκείνο. Είχαμε μάθει να απαντάμε στη γλώσσα τους, του λέγω. Αυτός αντί να πάρει και να τα πληρώσει, αρχίζει να τα δαγκώνει, 1, 2, 3, 4, και ούτω καθεξής, καμιά δεκαριά πορτοκάλια και δείχνοντάς τα λέγει: «Πόσα θέλεις γι' αυτά;». Τι να του πεις, να ζητήσεις την τιμή τους δεν θα τα πάρει και θα σου μείνουν. 'Ετσι τα πήρε σε μισοτιμής και ξεκουμπίστηκε. Μια άλλη περίπτωση είναι πάλι με Εγγλέζο, αλλά αυτή τη φορά με έναν πορτοφολά. Ο Εγγλέζος ήτανε αξιωματικός και κοίταζε τα πορτοκάλια, να τα πάρει, δηλαδή τα διάλεγε. Δίπλα του κολλητά στάθηκε ένας καλοντυμένος νεαρός, καμιά 25αριά χρονώ θα 'τανε, και άρχισε να διαβάζει εφη-

μερίδα. Αλλά την εφημερίδα την κράταγε με το 'να χέρι τόσο όμορφα και επιτήδεια, που μπόρεσε να σκεπάσει το στήθος του Εγγλέζου κάτω από το γιακά που ήταν και η τσέπη και με το άλλο το χέρι άρχισε να ξεκουμπώνει το καπάκι της τσέπης που ήτανε, φαίνεται, και το πορτοφόλι με τα λεφτά. Εγώ κοίταγα έτσι ξαφνιασμένος και για μια στιγμή του λέω: «Βρε τι κάνεις;». Αυτός δαγκώθηκε, ο Εγγλέζος ψυλλιάστηκε, φυσικά, αγόρασε τα πορτοκάλια κι έφυγε. Μόλις έφυγε ο Εγγλέζος έρχεται ο φίλος και βάζει τις φωνές: «Παλιόπαιδο, τι σε ενδιαφέρει εσένα τι κάνω εγώ, τη δουλιά σου να κοιτάζεις, μου χάλασες τη δουλιά» και βρισιές, κατάκορφα που λες μου στόλιζε. Ελληνικά με έβριζε. Ευτυχώς δεν είχαμε συνέχεια και τέλειωσε εδώ η υπόθεση. Μια άλλη φορά, βράδυ ήτανε όταν γυρίζαμε για το σπίτι. Δεν μπορέσαμε να πουλήσουμε όλα εκείνη τη μέρα, πόσα ήτανε δεν ξέρω, αλλά με αυτά γυρνούσαμε στο σπίτι. 'Οταν περάσαμε από τη γέφυρα, και φτάσαμε κοντά στους γαλλικούς στρατώνες, μας κυκλώνουν μια ομάδα στρατιώτες Γάλλοι. 'Ητανε και μαύροι από τα αποικιακά φαίνεται. Αντί να αγοράσουν μας λεηλάτησαν. Τα πήραν όλα, μας ξαλάφρωσαν και από το τελευταίο το πορτοκάλι και τραπ - τραπ φύγανε μέσα στους στρατώνες. Τι να κάνεις τώρα, του λέγω του ξαδέρφου μου «πάμε να φύγουμε», αλλά εκείνος, «τί λές, μωρέ ξάδερφε, εγώ δεν αφήνω έτσι το ζήτημα». 'Ηξερε καλά τα γαλλικά, σηκώθηκε και πήγε εκεί πέρα, βρήκε αξιωματικό και, αυτό κι αυτό. Αυτή η ληστεία μας βγήκε σε καλό γιατί πήραμε δυο και τρεις φορές περισσότερο από την αξία που είχαν τα πορτοκάλια που μας άρπαξαν. Δηλαδή μας πλέρωσαν τόσα όσα είχε πει ο ξάδερφος. Αυτός ο αξιωματικός μας πλέρωσε αμέσως γιατί έστειλε άλλον αξιωματικό εκεί στους θαλάμους και βεβαιώθηκε φαίνεται ότι πράγματι μας τ' άρπαξαν χωρίς να μας πληρώσουν. Τι κάναν φυσικά με το πλιατσικολόγι δεν ξέρω, αλλά εμείς πληρωθήκαμε με το παραπάνω, είναι αλήθεια, εμείς περνάγαμε κάθε μέρα απ' αυτόν το δρόμο, γιατί ήτανε κεντρικός, αλλά τέτοια τύχη άλλη φορά δεν μας βρήκε. Αυτά είναι τα επεισόδια με το εμπόριο, ας πούμε.

«Να αποκάνουμε το δρόμο της προσφυγιάς στην Ελλάδα μας»

'Υστερα εμείς φύγαμε. Είχε έρθει ελληνικό καράβι για να παραλάβει πρόσφυγες και άρχισε να φορτώνεται. Ενδιαφέρθηκε αυτός ο άνθρωπος που με είχε στη δουλιά του, κι αυτός ετοιμάζονταν φαίνεται να φύγει, γιατί όλο έλεγε: «Τι θα γίνουμε, θα φύγω για την Ελλάδα, θα πάω να δω τι γίνεται εκεί πέρα, μπορεί να 'ρθουν και οι δικοί μου». 'Ητανε οικογένεια από τις πλούσιες, ίσως και απ' εκείνους που θα 'χαν ανοίξει τίποτα λογαριασμούς με τους Τούρκους, και θέλαν να φύγουν χωρίς να

ήταν και ανταλλάξιμοι. Και σε μας έβαλε το ζήτημα: τί καθόσαστε εδώ, να σηκωθείτε να φύγετε για την Ελλάδα, έτσι κι αλλιώς εσείς δεν μπορείτε να μείνετε εδώ γιατί είστε στην ανταλλαγή, νά τώρα που ήρθε καράβι είναι ευκαιρία να σας βάλω στο καράβι και να φύγετε. Σκέφτομαι το λοιπόν, και δεν φεύγουμε; Κι ετοιμαστήκαμε να πάμε για την πατρίδα Ελλάδα απ' όπου, σχεδόν από την ώρα που ξεκινήσαμε για την προσφυγιά, τα χαμπέρια σαν να 'τανε όχι από τα συνηθισμένα. 'Ημασταν ακόμα στο δρόμο προς την Ελλάδα όταν, από τις αρχές ακόμα του Σεπτεμβρίου του 1922, είχε φύγει πια όλος ο ελληνικός στρατός από τη Μικρασία.

Στη Χίο ή Μυτιλήνη, στις 24 Σεπτεμβρίου 1922, ο Πλαστήρας ή ο Γονατάς είχαν σχηματίσει επαναστατική επιτροπή και με τελεσίγραφο ζητούσαν παραίτηση του Βασιλιά, διάλυση της Βουλής και σχηματισμό κυβέρνησης αχρωμάτιστης, που να 'χει και την εμπιστοσύνη της Αντάντ και να κάνει εκλογές.

Στις 27 Σεπτ. είχε γίνει απόβαση στρατευμάτων στον Πειραιά και γύρω απ' την Αθήνα, με αποτέλεσμα να παραιτηθεί ο βασιλιάς Κωνσταντίνος και στη θέση του είχε έρθει ο γιός του Γεώργιος ο Β' και στις 28 του Σεπτέμβρη σχηματίστηκε κυβέρνηση με πρωθυπουργό τον Κροκιδά. Στις 28 του Νοέμβρη του 1922, στο Γουδί, είχε γίνει η εκτέλεση των 6: Γούναρη, Πρωτοπαπαδάκη, Μπαλτατζή, Θεοτόκη, Χατζηανέστη (αρχιστράτηγος) ύστερα από καταδίκη τους απο στρατοδικείο.

Και τα γεγονότα αυτά, που χωρίς άλλο θα βρίσκαν και την ανάλογη τοποθέτησή τους από κείνους που μπόραγαν, σ' εμάς, στον πολύ κόσμο —μικρό και μεγάλο— μας φτάνουν με τρεις μονάχα λέξεις: «'Ηρθε ο Βενιζέλος στα πράγματα». 'Ετσι, με Ελλάδα και Βενιζέλο στην καρδιά, εγώ και οι δύο αδερφές μου μαζέψαμε τα λίγα μας υπάρχοντα, αποχαιρετήσαμε τους συγγενείς και αφήσαμε το μικρό δωματιάκι κάπου εκεί στο Κουμ-καπού της Κωνσταντινούπολης που 'ταν και το τελευταίο μας στέκι, το Μικρασιατικό, για να ξεκινήσουμε, να αποκάνουμε το δρόμο της προσφυγιάς στην Ελλάδα μας!

Πράγματι μ' αυτό το καράβι εμείς φύγαμε από την Πόλη για την Ελλάδα. Το καράβι γιόμισε τόσο που «βελόνα να 'ριχνες δεν έπεφτε χάμω» που λέμε. Και δεν πρόλαβε ακόμα να σηκώσει την άγκυρα και να ξεκινήσει όταν, άξαφνα, ξέσπασαν κραυγές: «Ζήτω ο Βενιζέλος», «Ζήτω η Ελλάς - Τούρκος μπουνταλάς» και η θάλασσα γύρω από το καράβι έγινε κόκκινη από τα φέσια τους που 'ριχναν όλοι οι άνδρες, χωρίς εξαίρεση. Μ' άλλα λόγια, ήτανε απερίγραφτες εκδηλώσεις απολύτρωσης απ' την αιώνια σκλαβιά, η λαχτάρα που δοκίμαζαν ότι πάνε για την Πατρίδα Ελλάδα, ο πόθος να φτάσουν να τη δουν μια ώρα

νωρίτερα χωρίς να λογαριάζουν πως, σε αντάλλαγμα, αφήνουν πίσω τους τα πάντα, τη γη που γεννήθηκαν και μεγάλωσαν, τους νεκρούς προγόνους και ακόμα ζωντανούς δικούς τους στα διάφορα «αμελέ ταμπουρού», τις περιουσίες τους, μια ζωή αιώνων! Αγκαλιάσματα και φιλιά, κλάματα και δάκρυα και γέλια και τραγούδια στα ποντιακά, στα ελληνικά, στα τούρκικα, βούιζε ο αέρας!

Βοηθός σερβιτόρου στη Σαλονίκη

Και φτάσαμε στη Σαλονίκη. Φυσικά μαζί με τις δύο αδερφές, και μάλιστα, τη μικρή την αδερφή την πήραμε από το ορφανοτροφείο που την είχαν βάλει οι συγγενείς —η θεία μας— στην Κωνσταντινούπολη, που ήτανε πολύ καλό ορφανοτροφείο (κάποιας αμερικάνικης αδελφότητας) και αν είχε μείνει εκεί στο ορφανοτροφείο μπορεί και να μην είχε πεθάνει το κορίτσι τόσο γρήγορα (πέθανε μόλις 16 χρονών). 'Ομως εμείς το πήραμε, δεν μπορούσαμε να το αφήσουμε γιατί μας φαίνονταν σαν να το εγκαταλείπαμε σε ξένα χέρια και έπρεπε να 'μαστε μαζί. 'Ετσι το πήραμε και φτάσαμε στη Σαλονίκη. Το καράβι πήγαινε για τον Πειραιά αλλά εμείς βγήκαμε στη Θεσσαλονίκη. Γιατί στη Θεσσαλονίκη ήτανε ο ξάδερφός μας, ο γιος της θείας που ήτανε στην Κωνσταντινούπολη. Είχε έρθει στη Σαλονίκη, όπως είπα, σαν καταδιωκόμενος και είχε ανοίξει κλινική - ιατρείο. Τον ειδοποιήσαμε, μάλλον όχι εμείς, αλλά ο καπετάνιος. 'Εγινε έτσι: μέσα στο καράβι ήτανε, σχεδόν όλοι, κατά οικογένειες κανονικά, δηλ. γονείς κλπ. Εμείς ήμασταν τρία παιδιά, καθόμασταν σε μια γωνιά στο κατάστρωμα. Πέρναγε ο καπετάνιος, έφερνε γύρα στο καράβι και μας έβλεπε φαίνεται όλο μόνους.

Και μια φορά σταματάει κοντά σε μας και ρωτάει: «Εσείς πού πάτε, τι; μόνοι σας είστε;», μας είδε κι έτσι που ήμασταν και κακοντυμένοι κάπως. «Δεν έχετε πατέρα, μητέρα, άλλους μεγαλύτερους δεν έχετε;» Λέγω: «Δεν έχουμε, πηγαίνουμε στη Θεσσαλονίκη, έχουμε θείο εκεί». «Πόσοι είσαστε», ρωτάει, τον λέμε «τρία αδέρφια». «Βρε παιδί μου, πού ξεκινήσατε έτσι» κλπ. Ενδιαφέρθηκε και όταν φτάσαμε στη Σαλονίκη ειδοποίησε τον ξάδερφο, ήρθε εκείνος και μας πήρε από το καράβι. Μας έβγαλε πάλε αυτός ο καπετάνιος, κατ' εξαίρεση, πρέπει, γιατ' το καράβι βρίσκονταν σε καραντίνα, δεν άφηναν να βγαίνει ο κόσμος έξω και προορισμό είχε τον Πειραιά.

Δεν ξέρω αν μείναν και τίποτα άλλες οικογένειες και πότε ακριβώς έφυγε το καράβι για τον Πειραιά. Φαίνεται πως άλλα καράβια πιάναν άλλα λιμάνια στην Πελοπόννησο κι αλλού, ανάλογα με το πού προορίζονταν για αποκατάσταση οι πρόσφυγες, είχαν δημιουργήσει

και κέντρα προσφυγικά. Αργότερα όταν πήγα στην Καβάλα κι εκεί ήτανε γιομάτο πρόσφυγες και μάλιστα περισσότερο από τη μισή Καβάλα ήτανε προσφυγιά, δηλ. ήταν πια η πλειοψηφία του πληθυσμού. Εκεί, λοιπόν, στη Θεσσαλονίκη εμείς μείναμε κάμποσο καιρό στο σπίτι του ξάδερφου. Είχε νοικιασμένο αρκετά μεγάλο σπίτι με κλινική στο απάνω πάτωμα. Ζούσε με μια γυναίκα με όλη της την οικογένεια. Σε λίγες μέρες εγώ έπιασα δουλιά σε εστιατόριο σαν βοηθός σερβιτόρου στην αρχή και ύστερα με πήρανε στη λάντζα, έπλενα πιάτα κλπ. Το εστιατόριο λέγονταν «Μαγευτική Νάουσα», ήτανε πιο κάτω από το Σιντριβάνι, κοντά στην πλατεία του Λευκού Πύργου. 'Εφυγα από κει και πήγα να δουλέψω σ' ένα εξοχικό, πάλι σαν βοηθός γκαρσονιού. Με πήρε μαζί του το γκαρσόνι που δουλεύαμε μαζί. 'Εφυγα μάλιστα ύστερα από κάτι τσακώματα που 'χαμε μ' έναν άλλο βοηθό γκαρσονιού, γιατί την ώρα που καθαρίζαμε πατάτες μου 'πε «τουρκόσπορο», σαν πρόσφυγας που ήμουνα. Κι υπήρχε αυτό το πνεύμα στους ντόπιους: νά, ήρθανε ξένοι στον τόπο μας και τέτοια... 'Ισως επειδή υπήρχαν και οι διαφορετικές ιδεολογικές τοποθετήσεις, γιατί στη βάση τους όλοι οι πρόσφυγες ήτανε βενιζελικοί, ενώ οι πιο πολλοί από τους ντόπιους πρέπει να 'τανε βασιλικοί. Υπήρχε δηλ. κι αυτή η εχθρότητα. Κι έτσι σε μια παρεξήγηση αυτός μου είπε «τουρκόσπορο». Η αλήθεια είναι ότι εγώ του απέδωσα με βαρύ τίμημα, τον χτύπησα άσχημα αλλά κι έφυγα, περισσότερο όμως για να γλιτώσω από τη λάντζα. Πήγαμε στο Καραμπουρνού. Εκεί πέρα ήτανε δύο εξοχικά εστιατόρια και τα βράδια —τις νύχτες— σαν καμπαρές ήτανε εκεί μέσα. Τις καθημερινές, τα βράδια κυρίως, έρχονταν εκεί πέρα πλούσιοι με γυναίκες και κλείνονταν μέσα στα δωμάτια. 'Ολα όσα θέλαν τους τα πήγαινες στην αρχή, φαγητά, μεζέδες, ρακί, κρασιά και σαμπάνιες, όλα δηλαδή. Τα ποτά και ό,τι άλλο σου παράγγελναν. Απ' εκεί και πέρα δεν έπρεπε να τους ενοχλεί κανένας, εκτός αν φώναζαν οι ίδιοι. 'Αφηναν πολλά λεφτά και πολλές φορές πολλά από τα ποτά ήταν απείραχτα και τα μπουκάλια οι σαμπάνιες χωρίς φελό. Τα άνοιγαν δηλ. και με το μπουμπούνισμα σπάγαν κέφι. Τα πλήρωναν όμως όλα και με το παραπάνω και τους παίρναν πολύ ακριβά. Οι σερβιτόροι πολλούς απ' αυτούς τους ξέρανε πια ποιοι ήτανε, αν ήτανε χουβαρντάδες, και ανάλογα τους φέρνονταν. Λέγανε πως πολλοί απ' αυτούς ήτανε καπνέμποροι, αλλά ήτανε φαίνεται και κάθε καρυδιάς καταφερτζήδες και χαραμοφάηδες και χαρτοπαίχτες κι ερχόντουσαν καμιά φορά ολόκληρες παρέες και ξενύχταγαν.

Αλλά τα σαββατοκύριακα και στις γιορτές έρχονταν πολύς κόσμος —οικογένειες και παρέες. 'Ητανε κέντρα παραθαλάσσια και κυριολεχτικά γιόμιζαν τα τραπέζια που βάζαμε μπροστά από το χτί-

ριο και όποιος προλάβαινε να καθήσει στα πρώτα τραπέζια είχε τη θάλασσα κάτω από τα πόδια του. Και μαζί με τη θάλασσα κείνο που τράβαγε τον κόσμο ήτανε το φρέσκο - ζωντανό ψάρι που μπορούσε να το διαλέξει ο πελάτης απ' τη βάρκα για να του τοιμάσουν στη σχάρα. Η επιχείρηση δούλευε καλά και πολύ δουλιά είχαμε εμείς τις Κυριακές και τις γιορτές. Τις άλλες μέρες είχε λιγότερη δουλιά και για μας ήτανε πιότερο αναπαυτικά. Και η πληρωμή ήτανε αρκετά καλή γιατί εκτός από τα ποσοστά που έπαιρνε ο σερβιτόρος, κι εμείς οι βοηθοί κάτι παίρναμε γιατί ήτανε τα νυχτερινά που άφηναν περισσότερα και έβγαινε μεροκάματο καλούτσικο. Εν πάση περιπτώσει, αυτή την περίοδο δεν έμπαινε πρόβλημα το πώς θα ζήσουμε κλπ. 'Υστερα ουσιαστικά ήμουνα πια μόνος μου γιατί τη μικρή αδερφή φρόντισε αυτός ο ξάδερφος και τη βάλαμε πάλι στο ορφανοτροφείο η «Μέλισσα», η μεγάλη δούλευε, εκεί στο σπίτι βοήθαγε. Συνεπώς εμείς δεν είχαμε πια ζήτημα εξόδων για τη συντήρησή μας, γιατί εγώ τρεφόμουνα εκεί που δούλευα και τα λεφτά που κέρδιζα για ντύσιμο, κανένα δώρο στην αδερφή, επίσκεψη στη μικρή νά, σ' αυτά πήγαιναν. Δεν ήτανε βέβαια πολλά αλλά μας φτάνανε, δεν ήμασταν κι εμείς με αξιώσεις για περισσότερα. Δεν με άρεζε όμως η δουλιά. 'Ολο τεμενάκια και σούζα έπρεπε να 'σαι, σε μάλωναν τις πιότερες φορές άδικα ποιος ξέρει ποιος κι όταν σε μάλωνε ο πελάτης, δεν καλοπέρναγες και με τ' αφεντικά. 'Υστερα και ο κόσμος του φαγοποτιού δεν σου 'λεγε πολλά πράγματα, σαν να μου ήταν ξένος και αποκρουστικός με τις σπατάλες και τα ξενύχτια του, τα χαρτοπαίγνια με τις χιλιάδες, η περιφρονητική του συμπεριφορά αφέντη προς υπηρέτη σου 'καναν να τους αντιπαθείς. Τέλος, μαζί με πολλά άλλα, όπως η ανυπαρξία ατομικής ζωής, πολύ κούραση χωρίς αντικείμενο δημιουργίας, ίσως και μια ανέκφραστη ακόμα αναγκαιότητα πιο έντονης ενεργητικότητας, απωθούσαν. 'Επρεπε ν' αλλάξω επάγγελμα και με αφορμή ένα επεισόδιο με τον ξάδερφό μου το γιατρό, έφυγα από τη Σαλονίκη στην Καβάλα τους πρώτους μήνες του 1924. 'Εγινε το εξής: όταν εμείς ερχόμασταν για την Ελλάδα, η θεια, στην Κων/πολη, μας είχε πει ότι ο γιος της ο γιατρός που βρίσκεται στη Σαλονίκη δεν τους γράφει και δεν τους στέλνει χρήματα. Αυτούς, πραγματικά, τους είχαν περιορίσει πολύ τότες. Δούλευε μόνο η θεία και δύσκολα τα βγάζανε πέρα. 'Ητανε και πολλά στόματα, είχε κόρη χήρα με τα τρία παιδιά της, κόρη και αγόρι δικό της, άλλα δύο αγγόνια από άλλη κόρη που 'χε πεθάνει, δηλ. 10 άτομα. Και για να ζήσεις στην Πόλη με τόση φαμελιά κι όπως ήτανε καλομαθημένοι, χρειάζονταν αρκετά μέσα. 'Οταν ήρθα στη Θεσσαλονίκη του μίλησα γι' αυτά τα πράγματα, ότι δηλ. αυτή είναι η κατάσταση των δικών του, αυτά μου 'παν να σου πω. 'Υστερα πήρα γράμμα και

λέγανε ότι ο 'Αγγελος συνεχίζει να μη μας γράφει, να μη μας στέλνει τίποτε. Εγώ πήρα αυτό το γράμμα και πηγαίνω σ' αυτόν, του το δείχνω και από κουβέντα σε κουβέντα φτάσαμε σ' έναν καβγά τρικούβερτο, φτάσαμε στα χέρια. Αυτός ξαφνιάστηκε, «βρε Μάρκο, παιδί μου, πρόσεξε, δεν είναι καλά αυτά τα πράγματα που κάνεις», δηλαδή αυτός τα πήρε σαν παιδιαρίστικα, «εγώ θα τους στείλω χρήματα, τώρα δεν έχω» και τέτοια. Αλλά παράδες αυτός έβγαζε, και μάλιστα πολλούς, αλλά τα 'παιζε στα χαρτιά. Επίσης πολλά λεφτά του 'παιρνε και η γυναίκα που συζούσε και την είχε στο σπίτι του μ' όλη την οικογένεια — άνδρας της και τα δυο της παιδιά. 'Ετσι ύστερα από το επεισόδιο αυτό εγώ σηκώθηκα κι έφυγα.

Μαθητευόμενος καπνεργάτης στην Καβάλα

Πήγα στην Καβάλα κι έγινα καπνεργάτης. Κάποια παράλειψη στη βιογραφική μου περιγραφή υπάρχει: Κατά τα μέσα του Μάη του 1924 πρέπει να 'ταν, όταν από την Καβάλα πήγα στη Θεσσαλονίκη και στο Δημοτικό Νοσοκομείο μου έκαμαν εγχείριση στην κήλη που είχα από μικρός. Στο λίγο διάστημα που έμεινα μετά την εγχείριση στη Θεσσαλονίκη, δούλεψα πάλι σαν βοηθός σερβιτόρου. Στο μεταξύ είχε έρθει και ο αδερφός μου ο Σάββας, έμεινε μερικές μέρες στη Σαλονίκη και μετά έφυγε στην Καβάλα για δουλιά. Η αδερφή μας έμεινε μερικές μέρες στη Σαλονίκη κοντά στον ξάδερφο, όπως και η μικρότερη αδερφή μας η Βαρβάρα, που ήτανε στο ορφανοτροφείο. Η μεγάλη αδερφή ήρθε στην Καβάλα μετά, στα 1925, γιατί όταν πήγαμε εμείς εκεί δεν είχαμε τίποτα και, φυσικά, ούτε σπίτι. Στο διάστημα αυτό βρήκαμε σπίτι με νοίκι και πήραμε και την αδερφή. 'Οταν πήγα στην Καβάλα, ο Σάββας έμενε σ' ένα χάνι, σε δωμάτιο μ' έναν άλλο. Το 'χε νοικιασμένο ένας πρόσφυγας - Λαζός και το 'λεγε ξενοδοχείο, αλλά εκεί ερχόνταν κόσμος πολύς από τα χωριά με τους αραμπάδες με βόδια και τ' άλογα, χάνι με τα ούλα του ήτανε. Και σ' αυτό το δωμάτιο πήγα κι εγώ. Κείνο τον καιρό τα σπίτια είχαν γιομίσει με πρόσφυγες, ήταν γιομάτες πολλές καπναποθήκες από κόσμο που ζούσαν φύρδην - μίγδην πίσω από μπερντέδες που είχε τραβήξει η κάθε μια οικογένεια. Δεν είχε μείνει άδειο μέρος. Μετά από πολλά βάσανα καταφέραμε να βρούμε μέσα στην αγορά, πάνω από ένα μαγαζί, δωμάτιο —πρόχειρο χτίσμα σαν μεγάλη παράγκα ήτανε, αλλά ο αθεόφοβος είχε καταφέρει να ανεβάσει πάνω από το μαγαζί του ολόκληρο πάτωμα και το νοίκιαζε. Στο άλλο δωμάτιο έμενε μια αρμενική οικογένεια, πρόσφυγες κι αυτοί και ύστερα από λίγο καιρό φύγανε για τη Σοβιετική Αρμενία. Πολύ επέμεναν να πάμε στη Σοβ. 'Ενωση, να μας πάρουν μαζί τους.

«Μα πώς θα πάμε αφού είμαστε 'Ελληνες;» τους λέγαμε. «Θα σας φτιάξουμε χαρτιά σαν Αρμεναίους», έλεγαν. 'Οπως είπα, φέραμε και την αδερφή εκεί στην Καβάλα και όπως ήμασταν δύο αδέρφια που δουλεύαμε, τα βολεύαμε καλούτσικα. Τα μεροκάματα στα καπνά ήτανε ικανοποιητικά και θεωρούνταν σαν προνομιούχος κλάδος. Η δουλιά δεν τη λες ότι ήταν βαριά, αλλά είναι ανθυγιεινή και τα «προνόμιά» της ήτανε πριν απ' όλα αποτέλεσμα των σκληρών αγώνων τους, κατακτήσεις τους. 'Ητανε ένας κλάδος προλεταριακός, ο πιο μαζικός, μαχητικός, είχε υπέροχους αγώνες και συνεχίστηκαν αυτοί οι αγώνες έτσι, που από τις απεργίες τους τις πανελλαδικές και τοπικές τράνταζε ο κόσμος όταν οι καπνεργάτες κατεβαίναν σε απεργιακό αγώνα και για αρκετά χρόνια βρίσκονταν στην πρωτοπορία του εργατικού κινήματος στην Ελλάδα. Αποτέλεσμα αυτών των αγώνων ήταν η υπογραφή της σύμβασης ανάμεσα στους καπνεργάτες, στους καπνεμπόρους και το κράτος που καθόριζε το ημερομίσθιο των καπνεργατών στα 7/25 της αγγλικής λίρας, δηλαδή το μεροκάματο έφτανε στις 105 δραχμές. 105 δρχ. μεροκάματο κείνη την εποχή ήτανε μεγάλη υπόθεση. Π.χ. πήγαινες να αγοράσεις κοστούμι και κόστιζε 750 δραχμές. 75 - 80 δραχμές ήτανε τα παπούτσια, το φαγητό ήτανε το ίδιο φτηνότατο στα μαγεριά και εστιατόρια όπως και τα τρόφιμα. 'Ομως μετά, ύστερα από κανένα χρόνο, άρχισαν να γίνονται ανατιμήσεις σ' όλα σχεδόν τα είδη, και μάλιστα τα τσιγάρα ακρίβαιναν 8 - 10 φορές με κρατική φορολογία. Τα τσιγάρα, φυσικά, για τους καπνεργάτες δεν τους κόστιζαν και πολύ που ακρίβαιναν, γιατί οι περισσότεροι καπνό λαθραίο κάπνιζαν. Αλλά η ακρίβεια είχε αρχίσει πια να εξατμίζει γρήγορα το μεροκάματο, χωρίς βέβαια να θίγει ούτε στο ελάχιστο τα πράγματι μυθικά κέρδη των καπνεμπόρων, ντόπιων και ξένων.

'Οταν εγώ πήγα στην Καβάλα κι έπιασα δουλιά έκανα στην αρχή μαθητευόμενος για μερικό καιρό στο καπνεργοστάσιο της εταιρίας 'Αλστον. Και δεν πέρασε πολύς καιρός, έγινα και μέλος της Κομμουνιστικής Νεολαίας από «βενιζελικός» που ήμουνα σαν πρόσφυγας, όπως σχεδόν και όλοι οι πρόσφυγες που πίστευαν στο Βενιζέλο. Τον θεωρούσαμε σαν το λευτερωτή, προστάτη των προσφύγων κλπ. και αντιβασιλικό! Και εκτός από την επίδραση του προσφυγικού περιβάλλοντος ήτανε και τα εξαιρετικά σοβαρά πολιτικά γεγονότα του 1924 όπως αυτά, όταν η Βουλή, στις 25 του Μάρτη, κήρυξε έκπτωτη τη δυναστεία των Γλύξμπουργκ και ανακήρυξε την Ελλάδα σαν αστική δημοκρατία, όπως το δημοψήφισμα του Απρίλη με αποτέλεσμα το 70% υπέρ της Δημοκρατίας. Και οι εργατικοί αγώνες για τα δίκαιά τους που βάφονταν πολλές φορές με αίμα, συμβαδίζουν με την πορεία και

με τη δική μου συνειδητοποίηση και πολιτική τοποθέτηση που ξεπετιέται στο καπνεργοστάσιο.

Η μύηση στον κομμουνισμό

Στο εργοστάσιο που άρχισα να δουλεύω, δίπλα μου δούλευε ένας άλλος νεολαίος, αλλά είχε πιάσει δουλιά πιο μπροστά από μένα. Πάρα πέρα ήτανε ένας άλλος νεολαίος το ίδιο παλιότερος με μένα. Πίσω κάθονταν άλλος νεολαίος, Φακίδη τον λέγανε, ήτανε ελαιοχρωματιστής, όπως έλεγε, αλλά δούλευε καπνεργάτης. Όλοι τους ήτανε πρόσφυγες. Μ' αυτόν εμείς μιλάγαμε πιο πολύ απ' τους άλλους. Αυτός ήτανε μέλος της Κομ. Νεολαίας και στις συζητήσεις μας ήθελε να με προπαγανδίσει, αλλά δεν τα κατάφερνε φαίνεται, γιατί, τις περισσότερες φορές αυτά που έλεγε δεν μπορούσε να τα ξεκαθαρίσει, να δώσει να καταλάβεις τι ήθελε να πει. Εμείς, σε λίγο καιρό μαλώσαμε και μάλιστα εγώ τον χτύπησα γιατί μίλαγε πολύ άσχημα για τη θρησκεία, την εκκλησία και τις εικόνες, ότι είναι σανίδια μπογιατισμένα, το Βενιζέλο και τέτοια. Αυτές όμως οι συζητήσεις που γίνονταν, έστω και μ' αυτό τον τρόπο και μου κάμναν κακή εντύπωση που φτάναν και σε τσακώματα, φαίνεται όμως, απ' την άλλη μεριά, είχαν και κάποια δεχτική επίδραση γιατί, ίσως και των άλλων νέων γύρω μου, αλλά κι αυτουνού η επιμονή, αντί να μας κάνει εχθρούς και να μας απομακρύνει, μας έφερε πιο κοντά τον έναν στον άλλο, γίναμε στο τέλος φίλοι. Η αλήθεια είναι ότι αυτός ο φίλος σταμάτησε να μιλάει με βρισιές, άλλαξε τρόπο συμπεριφοράς και περισσότερο μίλαγε για άλλα πράγματα, για γνωστούς του, για βιβλία που διάβαζε, για τις παρέες τα βράδια και τις Κυριακές. Επίσης εκεί γίνονταν και πολλές συζητήσεις από τους παλιούς καπνεργάτες, για τον πόλεμο και τις συνέπειές του, για τη Μικρασιατική εκστρατεία και καταστροφή κλπ. και μαζί με πραγματικά περιστατικά ίσως να λεγόντουσαν και μερικά για εντύπωση, όμως όλα όσα άκουγες είχαν μια βάση ρεαλιστική και με σημερινά κριτήρια. Π.χ. μου είχε κάνει εντύπωση η διήγηση ενός καπνεργάτη που έλεγε πως όταν μ' ένα φίλο του βρίσκονταν στο μέτωπο, στο σπίτι του πήγε ένας αξιωματικός με το δήθεν ότι τον γνώριζε κλπ. και, παρόλα που η γυναίκα του είχε μικρό παιδί στην αγκαλιά της, αυτός της επιτέθηκε με σκοπό ανήθικο, άρπαξε το παιδί από τα χέρια της και το πέταξε. Κάτι τέτοιες ιστορίες μου έκαναν ισχυρή εντύπωση. Ύστερα και η ζωή ήτανε τέτοια που δεν είχαμε δει καλή μέρα, από μικρά από 8 - 10 χρονώ στις στερήσεις παρά τη σκληρή δουλιά σου.

Πάντως, αρχίσαμε να βγαίνουμε παρέα μ' αυτόν το φίλο, το

Φακίδη, να συναντιόμαστε και με άλλους δικούς του φίλους και κατ' αυτό τον τρόπο, θέλοντας μη θέλοντας, βρέθηκα σ' έναν κύκλο νεολαίων, αρκετά κατατοπισμένων εκείνη την περίοδο, όπως ήτανε ο Χρ. Μάλαμος, ο Καρανικόλας, ο Καραγιάννης, ο Στ. Αναστασιάδης, ο Γιώργης Αναστασιάδης, μεγαλύτερος αδελφός του Στέλιου, ο Δεσποινιάδης και αρκετοί άλλοι νεολαίοι που ξέρανε αρκετά πράγματα, ήτανε δραστήριοι. 'Ετσι, σ' αυτό τον κύκλο, άκουσα τα πρώτα μαρξιστικά μαθήματα, γνωρίστηκα με μπροσούρες απλές όπως ο Κροπότκιν κλπ. 'Αλλα καταλάβαινα, άλλα δεν καταλάβαινα, αλλά το πρόβλημα είναι ότι κείνο που τράβαγε περισσότερο ήτανε πως κάτι το ξεχωριστό μπόραγες να διακρίνεις, να σκέφτεσαι γιατί στο κάτω - κάτω είναι φτιαγμένα έτσι τα πράγματα που άλλοι ζούνε έτσι πλουσιοπάροχα χωρίς να δουλεύουν και άλλοι φυτοζωούν. Και τα λίγα που καταλάβαινες σου έδιναν τη δυνατότητα να κάνεις έναν τέτοιο διαχωρισμό που πρέπει να 'ταν και η πρώτη προϋπόθεση για στοιχειώδεις προβληματισμούς των γύρω σου με φυσικό του επακόλουθο και τη δική σου συμμετοχή για την αλλαγή τους. Και πραγματικά αυτό έγινε με μένα την περίοδο αυτή.

Μέλος της ΟΚΝΕ Καβάλας

Από τις πρώτες μέρες που άρχισα να πηγαίνω στα μαθήματα, σε συναντήσεις κλπ. μου 'καναν πρόταση να πάμε στη Λέσχη. Και σε 1 - 2 μέρες έγινα μέλος της Κομμουνιστικής Νεολαίας. Η Λέσχη ήτανε στα γραφεία του Καπνεργατικού Σωματείου, δηλαδή στην ίδια αίθουσα όπου γίνονταν και οι συνελεύσεις σωματείων, συσκέψεις, κομματικά αχτίφ και οργανώνονταν και άλλες συναθροίσεις, όπως χοροεσπερίδες, χορωδίες κλπ. Εκεί «στεγάζονταν» και η Κομμουνιστική Νεολαία. Κείνη την περίοδο είχαν αρχίσει να δημιουργούνται και πυρήνες της Κομ. Νεολαίας και τις ίδιες μέρες εμείς μεταφερθήκαμε σε «δικό» μας σπίτι βάζοντας μερικά τραπέζια και καρέκλες σ' ένα παλιό σπίτι που μας το παραχώρησε ένας καπνεργάτης. Κι έτσι, η Κ.Ν. άρχισε τη δική της ζωή, ας πούμε. Εκεί κάθε βράδυ μαζώνονταν πολλοί νεολαίοι απ' όλα τα επαγγέλματα και οι συζητήσεις, οι γνωριμίες κλπ. σε φέρνανε σ' επαφή με καινούριο κόσμο και σκέψεις που πέφτανε, φαίνεται, σε γόνιμο έδαφος, προετοιμασμένο να δεχτεί, να αφομοιώσει τις νέες ιδέες. Εγώ, βέβαια, κρίνω από τον εαυτό μου γιατί προτού καλά - καλά καταλάβω τι είναι κομμουνισμός κλπ. άρχισα να διαβάζω τύπο δικό μας, έπαιρνα μέρος σε συζητήσεις και σε εκδηλώσεις, όπως π.χ. η Πρωτομαγιά που το Σωματείο μας, όπως και τα άλλα σωματεία —μαζί με το Κόμμα και τη Νεολαία— οργάνωσε παρέ-

λαση - διαδήλωση και με συνταγμένα κατά τετράδες τα μέλη του ξεκινήσαμε από το κέντρο της πόλης προς το Κιουτσούκ - Ορμάν, όπου γίνονταν η τελική συγκέντρωση και ο γιορτασμός με ομιλίες κλπ.

Τον καιρό εκείνο, σχεδόν πάντα τέτοιες συγκεντρώσεις γίνονταν εκεί. Οι εργάτες και εργάτριες σε οργανωμένη από το σωματείο τους πορεία —μαζί και ολόκληρες οικογένειες— με τα λάβαρα του σωματείου τους, πλακάτ με συνθήματα και άλλα, συγκεντρώνονταν εκεί και ύστερα από τις ομιλίες για τη σημασία της επετείου, ο κόσμος χωρίζονταν κατά ομάδες, οικογένειες και φιλικές παρέες και περνούσαν όλη τους την ημέρα με φαγοπότι, χορούς και τραγούδια επαναστατικά, λαϊκά και άλλα. Στον ίδιο χώρο υπήρχαν και κέντρα εξοχικά όπου μπορούσες να καθήσεις και να 'χεις ό,τι σου χρειάζεται, αν και οι πολλοί φέρνανε και μαζί τους τρόφιμα και πιοτά. 'Ηταν, μ' άλλα λόγια, ο γιορτασμός της Πρωτομαγιάς, είτε άλλης επετείου όπως της Οχτωβριανής Επανάστασης, που γίνονταν με τον παραπάνω τρόπο και ήτανε ένα από τα νόμιμα, καταχτημένα με αγώνες δικαιώματα της εργατικής τάξης και των συνδικαλιστικών της οργανώσεων.

'Ομως, καμιά φορά, έπρεπε να πάρεις και άδεια, γιατί δυστροπούσαν οι αστυνομικές αρχές και χρησιμοποιούσαν σαν πρόσχημα που δεν είχες άδεια, για ενέργειες βίας. 'Ετσι κι έγινε κι αυτή τη μέρα. Πάρθηκε άδεια ή όχι δεν μπορώ να το πω, αλλά όταν διασχίσαμε την πόλη συνταγμένοι σε φάλαγγα και με επαναστατικά τραγούδια και όταν πλησιάζαμε στα τελευταία σπίτια να «βγούμε» από την πόλη, οι χωροφύλακες που συνόδευαν τη διαδήλωση - πορεία από το πεζοδρόμιο μας επετέθηκαν ξαφνικά, πρώτα σε μας που 'μασταν μπροστά με τα λάβαρα, σαν νεολαίους που μας τα είχαν εμπιστευτεί και στη μικροσυμπλοκή που έγινε εγώ, όπως και μερικοί άλλοι σύντροφοί μου, τραυματιστήκαμε. Σε συνέχεια κατάφεραν να μας απομονώσουν και να μας πιάσουν.

Αλλά, μπροστά στις διαμαρτυρίες των καθοδηγητών της πορείας αναγκάστηκαν να μας αφήσουν ελεύθερους.

Κατ' αυτό τον τρόπο, αυτή την Πρωτομαγιάτικη μέρα του 1924, έγινε και η δική μου, η πρώτη επαφή με τα μέτρα βίας της κυρίαρχης τάξης και εξαιρετική εντύπωση μου 'κανε και πολλά να σκεφτώ με ανάγκασε αυτό το χωρίς λόγο μάτωμά μας. Αλλά και ο Σεπτέμβρης τοῦ 1924 ήτανε ματωμένος. Σε απεργία κατέβηκαν οι καπνεργάτες και αρτεργάτες. Πυροβολεί η Χωροφυλακή και σκοτώνει 2 απεργούς.

Κι έτσι, στο μικρό αυτό διάστημα έγινα ένας από τους δρώντες νεολαίους σαν μέλος πια της οργάνωσης της Κομ. Νεολαίας που δεν ήτανε ακόμα μεγάλη, αλλά από τη μια η νεολαιίστικη δράση, από την άλλη οι κινητοποιήσεις του σωματείου των καπνεργατών με απερ-

γίες κλπ., αυτή λοιπόν η δράση - συμμετοχή άρχισε πια να με απορροφά ολοκληρωτικά, που η διαφορά της από την προηγούμενη ήτανε η γνώση του ταξικού μου προσδιορισμού και ο αγώνας. Σ' αυτή την αλλαγή θα πρέπει να βοήθησε ακόμα και η πολύ περιορισμένη ζωή δική μου σε σχέση με τους συνομήλικούς μου που και στα χοροδιδασκαλεία σύχναζαν και από κανένα ποτηράκι κατέβαζαν κι εγώ τ' απόφευγα κι όταν ακόμα σχετικές δυνατότητες είχαν δημιουργηθεί και την ίδια περίοδο η γνωριμία μου με ανθρώπους με μια διαφορετική συμπεριφορά στη ζωή κλπ. δημιούργησαν πραγματικά μιαν ατμόσφαιρα και μιαν ανάγκη αυτής της συμμετοχής στο κίνημα. Και η περίοδος ήτανε τέτοια, γιομάτη με γεγονότα. Είχαμε συχνές απεργίες και άλλες κινητοποιήσεις των καπνεργατών ενάντια στις παραβιάσεις των καταχτημένων δικαιωμάτων τους και οι εργοστασιακές επιτροπές, η πρόσληψη εργατών στη δουλιά, η τεχνητή ανεργία, το 8ωρο και το μεροκάματο, αλλά και για νέες διεκδικήσεις.

Ταξικοί αγώνες στην Καβάλα

Σε συνέχεια, με το έμπα στα 1925, αρχίζουν γεγονότα σοβαρότατα όπως αυτά με τα ανεπεξέργαστα λεγόμενα, που παίρνω δραστήριο μέρος στο κίνημα αυτό μαζί με όλους τους νεολαίους και ένας απ' αυτούς που δουλεύουν για τη μαζική συμμετοχή της καπνεργατικής νεολαίας σ' αυτό τον αγώνα.

Το πρόβλημα των ανεπεξεργάστων δεν ήταν νέο, απασχολούσε τους καπνεργάτες και καπνοπαραγωγούς και αγωνίζονταν για απαγόρεψή τους από πολύ πριν από το 1925. Ξεχωριστή οξύτητα παίρνει αυτός ο αγώνας στη Μακεδονία, ιδιαίτερα στην Καβάλα και Δράμα, όπου το Γενάρη του 1921, κάτω από την καθοδήγηση του ΣΕΚΕ, οργανώθηκαν παλλαϊκά συλλαλητήρια με την απαίτηση να απαγορευτεί η εξαγωγή ανεπεξεργάστων καπνών, κινητοποιήσεις που εξανάγκασαν τον τότε πρωθυπουργό Γούναρη να επισκεφτεί τις παραπάνω πόλεις, στον οποίο δόθηκε και ψήφισμα.

Τι ήταν το ζήτημα των ανεπεξεργάστων. Οι καπνέμποροι θέλαν τα καπνά να μην επεξεργάζονται όπως πριν στα καπνεργοστάσια, αλλά να τα στέλνουν στο εξωτερικό με τη χωρική επεξεργασία όπως είναι. Εμείς θέλαμε να εμποδίσουμε το μπαρκάρισμα των καπνών χωρίς επεξεργασία, από μας τους καπνεργάτες, γιατί αυτό σήμαινε ανεργία για τον καπνεργάτη και την καπνεργάτρια, εκτός από άλλες γενικότερες συνέπειες, όπως η χειροτέρευση της ποιότητας του εξαγόμενου καπνού, πτώση των τιμών, συνέπειες για τους καπνοπαραγωγούς κλπ. Και πηγαίναμε σε κατάλληλα ση-

μεία, σταματάγομε τα κάρα που ήτανε φορτωμένα μέχρι απάνω με δέματα καπνού, ανεβαίναμε πάνω στα κάρα και τα πετάγαμε τα καπνοδέματα στο δρόμο, ακόμα και στη θάλασσα, είτε καθόμαστε εκεί απάνω στα κάρα με τον καπνό παρά τις απειλές, τους πυροβολισμούς χωροφυλάκων και ασφάλειας, των ανθρώπων - μπράβων των εταιριών, παρά τις συλλήψεις τις μαζικές κλπ. και εμποδίζαμε την εκφόρτωση των καπνών στα καράβια.

Συλλήψεις αυτή την περίοδο πολλές, επιθέσεις - συγκρούσεις με χωροφυλάκους και την ασφάλεια, με τραυματισμούς πολλών καπνεργατών και καπνεργατριών, ανάμεσά τους κι εγώ. 'Ενας σκοτωμένος και πάνω από 30 τραυματίες είναι ο απολογισμός. Κι έτσι, η δική μου η γνωριμία με το κίνημα, γίνεται όχι απλώς με το μπάσιμο σ' αυτό τον κύκλο για να ακούς καμιά διάλεξη, συζήτηση κλπ., αλλά στη ζωντανή δράση, μέσα σε γεγονότα που ήτανε σοβαρότατα. Τον ίδιο χρόνο αρχίζει να εμφανίζεται και η ανεργία. 'Εχουμε πολύ κόσμο που πετάχτηκαν από τη δουλιά και τα μαγαζιά συνεχίζουν να μην ανοίγουνε, άνεργοι καπνεργάτες, καπνεργάτριες μαζεύονται έξω από τα εργοστάσια και διαμαρτύρονται, απαιτούν να ανοιχτούν τα καπνεργοστάσια, απαιτούν επιδόματα ανεργίας. 'Ανεργοι πολλοί και από μας τους νέους που οι καπνέμποροι δεν μας παίρναν με θέληση και προτιμούσαν τους παλιούς που ήτανε μάστοροι και ήξεραν καλύτερα τη δουλιά. 'Ετσι πάλι είχαμε συχνές διαδηλώσεις, συγκρούσεις με χωροφύλακες και ασφάλεια, συλλήψεις, ξυλοδαρμούς στην ασφάλεια. Για να εξαναγκαστούν να ανοίξουν τα καπνομάγαζα, όταν μποράγαμε ανοίγαμε τις πόρτες και με το στανιό ανεβαίναμε στα σαλόνια και απαιτούσαμε: «Θέλουμε να δουλέψουμε, δώσε μας δουλιά, πάει τέλειωσε». Αν το εργοστάσιο μισοδούλευε, αυτή η μέθοδος έφερνε καμιά φορά αποτέλεσμα γιατί οι εργαζόμενοι τις περισσότερες φορές τάσσονταν αλληλέγγυοι με τους ανέργους κι αν ακόμα οι περισσότεροί τους τύχαινε να 'ναι παρμένοι στη δουλιά, όχι μέσω του σωματείου. Αλλά όταν δεν υπήρχαν εργάτες στο εργοστάσιο είτε με υπόσχεση ότι γρήγορα θα ανοίξει το εργοστάσιο —σου έδινε και το λόγο της τιμής του, που δεν τον κράταγε — είτε με τον υποκόπανο σε βγάζαν έξω μαζί και με όλες τις άλλες συνέπειες. Χαρακτηριστικό όμως είναι, σε τέτοιες περιπτώσεις σπάνια βάζανε κανένα μέσα για αντίσταση κατά της αρχής.

Δεν είχε περάσει ούτε χρόνος που 'γινα μέλος της Κομ. Νεολαίας και, από τα μέσα του 1925, με παίρνουν και στην καθοδήγηση της Κομ. Νεολαίας της Καβάλας, στην οποία ήτανε ο Μάλαμος, ο Καρανικόλας, ο Δεσποινιάδης, ο Στ. Αναστασιάδης, ο Καραγιάννης και άλλοι.

'Ανεργος έμεινα την περίοδο αυτή για κανένα 2 - 3 μήνες το χειμώνα και άρχισα να δουλεύω από τα τέλη του Γενάρη του 1926. Βέ-

βαια, θα μπορούσε κανένας να μιλήσει για αρκετά ακόμα πράγματα γι' αυτή την περίοδο και μάλιστα από την πλευρά των καταχτήσεων του αγώνα μας. 'Οπως π.χ. η ίδρυση του Ταμείου Ασφαλίσεως Καπνεργατών (ΤΑΚ) που αν και δημιουργήθηκε όταν εγώ ήμουνα πια στρατιώτης, ήτανε όμως ένα και μάλιστα το κυριότερο αίτημά μας στους αγώνες που κάναμε. Αξιοπρόσεκτη, επίσης, είναι η κριτική και αυτοκριτική για τις επιδιώξεις του αγώνα που κάναμε ως προς τα ανεπεξέργαστα. 'Ητανε λάθος π.χ. η επιδίωξη που βάλαμε στον αγώνα μας ν' απαγορευτεί η εξαγωγή των ανεπεξέργαστων, γιατί ήτανε σαν να 'καμνες αγώνα ενάντια στην εκβιομηχάνιση και όχι ενάντια στις συνέπειές της που ο εργοστασιάρχης με τις καινούριες, πιο τελειοποιημένες μηχανές που φέρνει, τις βάζει σε κίνηση με λιγότερους εργάτες και τους άλλους που περισσεύουν τους διώχνει από τη δουλιά, τους πετάει στους δρόμους.

Αυτή ήταν και η σκέψη που επικράτησε για τις επιδιώξεις και του δικού μας του αγώνα σε σχέση με τα ανεπεξέργαστα μετά την κριτική που 'γινε απ' τα πάνω. 'Οτι, στο κάτω - κάτω, το εμπόρευμα ανήκει στον καπιταλιστή κι αυτός μπορούσε να το διαχειριστεί όπως θέλει, κι εκείνο που ενδιαφέρει την εργατική τάξη είναι οι συνέπειες που έχει αυτό το προτσές της εκβιομηχάνισης, όπως η ανεργία κλπ., να καταλήξουν όχι σε βάρος της εργατικής τάξης αλλά πρέπει να αντιμετωπιστούν από τους εργοδότες και το κράτος με μέτρα προστασίας, όπως επιδόματα ανεργίας, κοινωνικές ασφαλίσεις, λιγότερες ώρες δουλιάς κλπ. Τέτοια κριτική έγινε αργότερα με βάση ότι εμείς δεν μπορούσαμε να σταματήσουμε την εξαγωγή των καπνών ανεπεξέργαστα, να επιβάλουμε στις καπνεμπορικές εταιρίες την υποχρεωτική επεξεργασία καπνών που τα 'χαν αγορασμένα και ήταν ιδιοχτησία τους. Βέβαια, η σύγκριση ανάμεσα ανεπεξέργαστα-εκβιομηχάνιση έπρεπε να 'ταν σχετική, τουλάχιστον στο αρχικό της στάδιο, γιατί ούτε για εκβιομηχάνιση πρόκειται, ούτε για καινούριες μηχανές που κι έτσι δεν χρησιμοποιούνταν στο καπνεργατικό επάγγελμα, εκτός από την τσιγαροβιομηχανία. 'Εμενε μόνο η σχέση ιδιοχτησίας προς το εμπόρευμα. Εξάλλου, είναι γεγονός και το εξής: οι πρώτες αποστολές των ανεπεξέργαστων καπνών δεν έδωσαν τα αποτελέσματα που περίμεναν οι εταιρίες. 'Οπως λέγονταν, μεγάλες ποσότητες δεν άντεξαν στο ελάχιστο όριο συντήρησης που χρειάζονταν για να φτάσουν στην εμπορευματική τους μεταποίηση —τσιγαροποίηση— και χάλασαν. Κι αυτό το γεγονός κάπως καθυστέρησε την εξαγωγή μεγάλων ποσοτήτων αλλά δεν την εμπόδισε κιόλας τελικά, γιατί στο μεταξύ μπήκε σ' ενέργεια η λεγόμενη «τόγκα» που εξασφάλισε τη συντήρησή τους για το χρόνο που χρειάζονταν. Η «τόγκα» είναι μια μορφή επεξεργασίας που

μετατρέπει τα καπνά από εντελώς ανεπεξέργαστα σε «πολιτισμένα» -ανεπεξέργαστα με το καθάρισμά τους, όπου χρησιμοποιούνται και μηχανές. Πράγματι δεν σταμάτησε η εξαγωγή των ανεπεξέργαστων και αργότερα πήρε ακόμα μεγαλύτερη έκταση και μέχρι το 1931 —όπως θυμάμαι— ελάχιστοι καπνέμποροι συνέχιζαν να επεξεργάζονται τα καπνά τους έστω και με πολύ κατώτερη ποιότητα επεξεργασίας. Μ' άλλα λόγια, σχεδόν είχε σταματήσει εκτός από τη λεγόμενη αμερικανική επεξεργασία που καλυτέρευε την ποιότητα του καπνού, στη μακρόχρονη συντήρησή του κλπ.

Από τη Θεσσαλονίκη στην Καβάλα πήγα με βαπόρι. Κρεμασμένη κι αυτή απ' την άκρη της θάλασσας με το πρώτο που την είδα μου φάνηκε ακόμα πιο όμορφη από τη Θεσσαλονίκη. Και στο σχετικά λίγο διάστημα που έζησα εκεί, όταν σαν κληρωτός πήγα στο στρατό, σαν να μου 'λειψε κάτι το πολύ ακριβό, όπως είχα πάθει όταν αφήναμε για πάντα την Τόσια, την πολιτειούλα που 'χα γεννηθεί. 'Ισως και γιατί η Καβάλα, με τα στενά και φιδωτά σοκάκια της, να μου θύμιζε την όμορφη πατρίδα μας, τη Θεοδοσία, που μόλις πριν από λίγο καιρό την είχαμε αφήσει αναγκαστικά!

Αλλά η Καβάλα, για μένα, πριν απ' όλα ήτανε ο τόπος του ταξικού μου αυτοπροσδιορισμού και με την τοτινή μας ταξική ιδιαιτερότητα σαν να 'ταν το χωνευτήρι που ρούφαγε σαν μαγνήτης τα γύρω μας «αντικείμενα» και τα κατεύθυνε σ' ένα σύνολο ζωής γιομάτο σφρίγος, αυτοπεποίθηση, ελπίδες για το μέλλον. Και στα δικά μου τα πρώτα βήματα αυτή την αισιοδοξία δεν στάθηκε ικανή να τη σπάσει ούτε η ανεργία που είχε αρχίσει να συννεφιάζει με τα μαύρα της μαντάτα την εργατούπολη, ούτε η αποτυχία της Κινέζικης Επανάστασης με την προδοσία του Κουόμινταγκ (Τσαγκ Κάι Σεκ) με τα πισωβήματα που κάναν και πολλά μας παλιά και νέα δραστήρια μέλη του Κόμματος και της Κομμουνιστικής Νεολαίας μας. Τότες...

Και τα δυο και μισό χρόνια καβαλιώτικης ζωής, μέχρι που πήγα φαντάρος στα 1926, μου 'μεινε για όλη μου τη ζωή. Κι αυτή ήταν: συχνά - πυκνά απεργίες και διαδηλώσεις, αγώνας ενάντια στα ανεπεξέργαστα, στάσεις διαμαρτυρίας που κάμναν οι καπνεργάτες και καπνεργάτριες. Το ζήτημα είναι, κείνο το ξεχωριστό που 'χε η Καβάλα ήτανε πως σε τέτοιες στιγμές απεργούσε είτε κινητοποιούνταν όλη η Καβάλα, γιατί σχεδόν όλος ο πληθυσμός της με τον ένα ή τον άλλο τρόπο σχετίζονται με τον καπνό, οι καπνεργάτες και καπνεργάτριες ήτανε η μεγάλη πλειοψηφία των εργατών και άλλη βιομηχανία, εκτός από τα καπνομάγαζα, κείνη την περίοδο δεν είχε η Καβάλα. Μ' άλλα λόγια, όλη η ζωή της Καβάλας —όπως και της περιφέρειας— ήταν από τα καπνά. Δούλευαν οι καπνεργάτες, ζούσαν και όλοι οι άλλοι, έμποροι

και επαγγελματίες, μπακάληδες, τσαγκαράδες και ραφτάδες, όλος ο κόσμος. Αν δεν δούλευαν οι καπνεργάτες, όλα πήγαιναν αλλιώτικα, σαν σε μαρασμό βρίσκονταν η πόλη. Σε βερεσέ κάθονταν όλοι οι μικρομαγαζάτορες, ζούσαν με τον τρόμο να χάσουν το σερμαγιά τους αν συνεχιστεί πολύ η ανεργία. Και πράγματι, δεν ήτανε σπάνιες οι περιπτώσεις κείνοι που χάναν το μικρό νοικοκυριό που είχαν καταφέρει να κάνουν στα προηγούμενα χρόνια, που οι καπνεργάτες και καπνεργάτριες είχαν μόνιμη απασχόληση, πληρώνονταν καλά, ζούσαν χωρίς στερήσεις και ορισμένη μερίδα καπνεργατών —ιδιαίτερα νέους και εργένηδες— ο κόσμος τους θεωρούσε και σαν σπάταλους γιατί από το Σάββατο το βράδυ αρχίναγαν τα γλέντια με τις λατέρνες και μέχρι το πρωί της Δευτέρας που πήγαιναν στη δουλιά. Αυτή η ιδιομορφία της Καβάλας, η αλληλοεξάρτηση, σαν να 'ταν και στοιχείο ενότητας —κοινότητας στις ενέργειες. Στις απεργίες και άλλες κινητοποιήσεις των καπνεργατών σπάνια έβρισκες μη καπνεργάτη να μη διαμαρτυρηθεί είτε να μην κλείσει το μαγαζί του. Ήταν βέβαια και ο φόβος να μη χάσει την πελατεία του γιατί μπορούσαν και να τον σαμποτάρουν, να μην ψωνίζουν απ' αυτόν, γιατί δεν έκλεισε το μαγαζί του την Πρωτομαγιά, είτε σε άλλη εργατική γιορτή, είτε σε απεργία αλληλεγγύης, όταν τέτοια ανάγκη υπήρχε. Χαρακτηριστικό γι' αυτή τη μαζικότητα - παλλαϊκότητα του κινήματος ήτανε και το γεγονός που η Καβάλα πρώτη έβγαλε Κόκκινο Δήμαρχο. Φυσικά όλα αυτά δεν σημαίνουν πως δεν υπήρχαν άλλα κόμματα και οργανώσεις που εκπροσωπούσαν άλλα συμφέροντα, όπως οι καπνέμποροι, οι μεγαλέμποροι και οι εξαρτημένοι απ' αυτούς, σωματεία - αντισύνδεσμοι όπως το ρεφορμιστικό σωματείο των καπνεργατών με το Μαρούδα κλπ. Αλλά σε μαχητικές εκδηλώσεις και μαζικές η μπόρα έπαιρνε όχι σπάνια κι αυτούς. Κείνη την περίοδο ο αριθμός των καπνεργατών και καπνεργατριών πρέπει να 'τανε περί τους 15 χιλιάδες.

Δεύτερη φορά πιάστηκα στα τέλη 1924 - αρχές 1925 μαζί με πολλούς άλλους συντρόφους στις συγκρούσεις που έγιναν με τη χωροφυλακή στα γεγονότα των ανεπεξεργάστων στην Καβάλα. Πιάστηκα τραυματισμένος ελαφρά, όχι από τους πρώτους που ήταν της καθοδήγησης, αλλά όταν άρχισαν να κάνουν μαζικές συλλήψεις και σε συνέχεια μας άφησαν ελεύθερους σχεδόν όλους, χωρίς να μας παραπέμψουν σε δίκη, γιατί ο αναβρασμός συνεχίζονταν. Είχαν πιάσει και αρκετά μέλη της επιτροπής αγώνα που μερικοί τους ήτανε και στην καθοδήγηση του σωματείου και 4 - 5 τους παρέπεμψαν σε δίκη, ανάμεσα στους οποίους ήτανε και ο Βασίλης Ασίκης, και μου φαίνεται πως τους καταδίκασαν σε 4 - 6 μήνες φυλακή. Ο Β. Ασίκης, γνωστός στους καπνεργάτες, από τους πιο παλιούς κομμουνιστές και ηγετικά στελέχη του

καπνεργατικού κινήματος —της ΚΟΕ— και του κόμματος κείνη την περίοδο και ένας από τους καθοδηγητές του αγώνα ενάντια στα ανεπεξέργαστα. Κείνη την περίοδο γνωρίστηκα εγώ μαζί του από πιο κοντά. Τώρα πέθανε. 'Αλλη σύλληψή μου ήτανε στα 1926 με τις κινητοποιήσεις των ανέργων καπνεργατών για το άνοιγμα των καπνεργοστασίων. Εγώ σαν άνεργος έπαιρνα μέρος σ' αυτές τις κινητοποιήσεις αλλά και σαν ένας από τους πρωτοποριακούς του κινήματος, σαν μέλος της νεολαίας καθοδηγητικό, γιατί ήμουνα πια μέλος της καθοδήγησης της νεολαίας της Καβάλας. Αυτές οι συλλήψεις είχαν το χαρακτήρα να μας τρομοκρατήσουν για να σταματήσουν οι κινητοποιήσεις των ανέργων για δουλιά. Μας πιάναν όχι μόνο μέσα στις κινητοποιήσεις, αλλά σταμπαρισμένοι όπως είμαστε μας πιάναν, μας τράβαγαν στην ασφάλεια, μας χτύπαγαν καμιά φορά και μας άφηναν ελεύθερους. Στο μεταξύ, στην Καβάλα είχαν κάτι το ιδιαίτερο στα βασανιστήρια. Εγώ δεν πέρασα απ' αυτό το είδος των βασανιστηρίων, όμως από διηγήσεις συντρόφων τα ξέρω. Κάναν το εξής: δέναν τα χέρια από πίσω με σχοινί, το πέρναγαν στο τσεγκέλι που 'χαν στο ταβάνι και σιγά - σιγά το τράβαγαν το σχοινί και από το σημείο που δεν σηκώνονταν πια τα χέρια πιο ψηλά, ο βασανιζόμενος υποχρεώνονταν να σηκώνεται στα πόδια του, στα δάχτυλα που μόλις ακουμπούσαν το πάτωμα, οπόταν του κρέμαγαν όπλα στο λαιμό του σαν βαρίδι για να τραβάγει το σώμα του προς τα κάτω, στα πόδια, μέχρι τη στιγμή που λιποθυμούσε το θύμα κάτω από φοβερούς πόνους. 'Ετσι ήτανε αδύνατο να κρατηθεί σε μια ορισμένη στάση, σιγά - σιγά το σώμα τραβιούνταν προς τα κάτω, τα χέρια στραμπούλιζαν οπότε το θύμα έχανε τις αισθήσεις του. Και όπως διηγούνταν οι σύντροφοι που πέρασαν, πολύ πονούσαν —όπως φυσικά και με κάθε βασανισμό. Αυτές τις μέθοδες τις εφάρμοζε ο διοικητής —ή υποδιοικητής ήτανε— της ασφάλειας, ο περιβόητος Αλεξάκης που ήταν γνωστός όχι μόνο στην Καβάλα και καυχιόταν ότι αυτό το είδος των βασανιστηρίων είναι δική του εφεύρεση, αλλά και με την όλη του δράση είχε τη φήμη του κομμουνιστοφάγου. Νά όμως που αυτός ο Αλεξάκης στην Κατοχή, στα 1941 - 1942, που βρίσκονταν στην Κέρκυρα —σε υπηρεσία είτε εκτός δεν μπορώ να το πω— βοήθησε τους συντρόφους να φύγουν όχι μονάχα απ' εκεί που κρατούνταν αλλά και από την Κέρκυρα, που δεν ήτανε και τόσο εύκολο κείνο τον καιρό όπως λέγανε οι σύντροφοι. Ανάμεσα σ' αυτούς τους συντρόφους ήτανε και αρκετοί καβαλιώτες και ο Απ. Γκρόζος, που τους είχαν μεταφέρει από την Ακροναυπλία στην Κέρκυρα. 'Ετσι, αυτός ο κομμουνιστοφάγος, ο τόσο φανατικός διώχτης μας, πήρε με τον τρόπο του μέρος στον αγώνα ενάντια στους καταχτητές, γεγονός που δείχνει πως αυτά που έφτιαχνε σε βάρος μας ήτανε από

φανατισμό και άγνοια, που τον έφεραν στα συγκαλά του ο πατριωτισμός των κομμουνιστών. Και άλλα τέτοια παραδείγματα έχω αυτή την περίοδο και μάλιστα από προσωπικές μου εμπειρίες.

Από τον αγώνα για το μεροκάματο—στην Καβάλα προτού πάγω στο στρατό—τέλη 1925, αρχές 1926

Στο εργοστάσιο που δούλευα, ένα από τα σαλόνια του μάστορας ήταν ο Τσολάκης. Ο αδελφός του —καπνεργάτης κι αυτός— ήτανε δικός μας. Κι αυτός ο ίδιος ο μάστορας το ίδιο, δικός μας, αλλά όχι μέλος του κόμματος —συμπαθών. Το εργοστάσιο είχε δουλιά —όπως λέγανε— για ένα ενάμισι μήνα. Αυτό γίνονταν στα τέλη του 1925-αρχές 1926. Σ' ένα άλλο εργοστάσιο που ήτανε μάστορας ένας γνωστός μας —Μιχάλη τον λέγανε, ήτανε Καραμανλής— είχε δουλιά όλο το χειμώνα.

'Ηταν περίοδος Ιούλης - Αύγουστος και γίνονταν ανταγωνισμός ανάμεσα στις επιχειρήσεις να 'χουν περισσότερους εργάτες για να επιταχύνουν την επεξεργασία του καπνού που είχαν, για να αποφύγουν χάλασμα του καπνού, να 'χουν περισσότερο διαθέσιμα καπνά επεξεργασμένα κλπ. 'Ετσι, ήταν εποχή που πέρναγες χωρίς κόπο από τη μια επιχείρηση στην άλλη και μάλιστα μπορούσες και να πάρεις πάνω από τα μεροκάματα κι άλλες 15, 20 και 30 δραχμές ακόμα την ημέρα για να σε προσελκύσουν. Μ' έναν άλλο νεολαίο, το φίλο μου Χριστάκη από την Πέργαμο, μας κάλεσε αυτός ο Μιχάλης ο μάστορας —στο Βιξ αν δεν κάνω λάθος— να πάμε να δουλέψουμε σ' αυτόν επειδή είχε και καλές γνωριμίες με τον αδελφό μου το Σάββα. Εμείς υποσχεθήκαμε να πάμε. 'Οταν πήγαμε στο εργοστάσιο που δουλεύαμε για να πάρουμε τα σύνεργά μας, ο μάστορας Τσολάκης ήρθε και άρχισε με μεγάλη πειστικότητα, μιλώντας και από μέρος του αδερφού του, «νά, είναι κομμουνιστής ο αδερφός μου, ρωτήστε τον για να πιστέψετε ότι σας λέγω την αλήθεια», ήξερε ότι είμαστε νεολαίοι. Ναι, είναι σωστό ότι θα κλείσει το εργοστάσιο ύστερα από 1½ μήνα αλλά εγώ θα πάγω μάστορας σ' άλλο εργοστάσιο, θ' ανοίξω σαλόνι κι εσείς θα 'στε από τους πρώτους που θα πάρω μαζί μου». 'Υστερα άρχισε να χτυπάγει στο φιλότιμο: νά, βρε παιδιά, τόσους μήνες δουλέψατε σ' εμένα και τώρα μ' αφήνετε και φεύγετε. Μήπως αυτό είναι τίμιο, μήπως κάνουν έτσι οι κομμουνιστές και τέτοια. Εγώ κλονίστηκα και λέγω, «Χρήστο», έτσι λέγανε το φίλο μου, «εγώ θα μείνω». «Βρε Μάρκο, αυτός μας γελάει, μας κοροϊδεύει, δεν θα μας πάρει αυτός, αν ανοίξει σαλόνι θα πάρει άλλους παλιούς καπνεργάτες, τον αδερφό του και τους φίλους και συγγενείς του. Σήκω να πάμε, μια που υποσχεθήκαμε κιό-

λας στον άλλο». Λέγω, «στον άλλο υποσχεθήκαμε αλλά δεν πήγαμε ακόμα. Εδώ όμως δουλεύουμε τόσον καιρό κι εγώ πιστεύω σ' αυτά που λέγει γιατί είναι και δικός μας και δεν πάγω». Σηκώθηκε κι έφυγε μόνος του ο φίλος μου.

Το εργοστάσιο έκλεισε με αποτέλεσμα να μείνω 3 - 4 μήνες άνεργος. Τώρα, στην πραγματικότητα, δεν ήτανε τόσο πως εγώ πείστηκα να μη φύγω απ' όσα είπε ο μάστορας. 'Επαιξαν κι αυτά το ρόλο τους. Αλλά σαν να μου 'ρχονταν πως κάτι αφήνω. Το παρατάω στη μέση και φεύγω από κάτι που άρχισα μαζί μ' άλλους κι όχι μόνο στη δουλιά —ας ήταν και για τον καπιταλιστή— και στ' αλήθεια δεν μου άρεζε να τρέχω από εργοστάσιο σε εργοστάσιο που και επαγγελματικά θεωρούνταν κατακριτέα ενέργεια, αλλά και γιατί εκεί που δούλευες, σαν μέλος της κομ. νεολαίας και του σωματείου, κι αν ακόμα δεν είχες καμιά υπευθυνότητα, σαν να 'δινες παράδειγμα όχι αντάξιο. Ο μάστορας αυτός πράγματι άνοιξε σαλόνι, αλλά εμένα και αρκετούς άλλους, που τους είχε γελάσει κατά τον ίδιο τρόπο, δεν μας πήρε στη δουλιά. Και, όπως είχε προβλέψει ο φίλος μου ο Χριστάκης, μάζεψε όλους τους δικούς του συγγενείς και φίλους και, όπως αργότερα κατάλαβα, όλοι αυτοί ήτανε μια «συγκροτημένη» ομάδα με τον Τσολάκη επικεφαλής σαν μάστορα. Και οι εργοδότες ενδιαφέρονταν να 'χουν όχι μόνο καλό μάστορα και δικό τους άνθρωπο, αλλά και εξασφαλισμένο αριθμό καλών τεχνιτών όχι μονάχα για εγγυημένη ποσοτική και ποιοτική δουλιά, αλλά και για περιπτώσεις απεργίας, στάσεων και άλλων κινητοποιήσεων που αυτοί, αν και οργανωμένοι, αλλά σαν άνθρωποι του μάστορα πολλές φορές παίζανε ρόλο αρνητικό, σε περιόδους ανεργίας ιδιαίτερα. Η προτίμηση των εργοδοτών σε τέτοιους μαστόρους είχε και άλλους λόγους ανάμεσα στους οποίους ο σοβαρότερος ήταν: όπως είπα κιόλας, τους καλοκαιρινούς μήνες με τη ζέστη ο καπνός χαλάγει εύκολα —γρήγορα— αν δεν γίνει έγκαιρα επεξεργασία του. Γι' αυτό το λόγο αυτούς τους μήνες υπάρχει μεγάλη ζήτηση από καπνεργάτες και καπνεργάτριες και όχι σπάνια γίνεται ανταγωνισμός ανάμεσα στους καπνεμπόρους και πληρώνουν όσα - όσα στον καπνεργάτη για να τον τραβήξουν στην επιχείρησή τους. Εδώ ο ρόλος του μάστορα είναι σοβαρός και γιατί έχει «δικούς» του που δεν φεύγουν απ' αυτόν, αλλά μπορεί να βρεί κι άλλους με διάφορους σωστούς και μη τρόπους. Αλλά και απεργίες γίνονται κατά κανόνα αυτή την περίοδο. 'Ετσι, βασικά, δυο αρνητικές συνέπειες είχαμε: αδυνάτιζαν το οργανωμένο μέτωπο πάλης και δεν ήτανε σπάνιες οι περιπτώσεις, πολλοί από τους τέτοιους καπνεργάτες να γίνουν απεργοσπάστες. Χαρακτηριστικό επίσης είναι πώς, σε μετέπειτα χρόνια, κυρίως από τέτοιους γίνανε οκατζήδες, χωρίς να πω κατά κανόνα, γιατί και μέλη, ακόμα και στελέχη

του κόμματος, γίνανε σκατζήδες. Ούτε θέλω να πω πως όλοι οι μάστοροι ήτανε τέτοιοι, αλλά οι διαφορετικοί δύσκολα κρατιούνταν στη θέση τους. 'Ετσι, ο μάστορας ο Τσολάκης μας κορόιδεψε, δεν μας πήρε στη δουλιά. Σε ερώτησή μας, γιατί, δικαιολογούνταν πως τον έχουν υποσχεθεί σαλόνι - θέση για 300 εργάτες και του δώσανε μόνο για 150. Στο τέλος τον τσακίσαμε στο ξύλο αλλά είχαμε πια μείνει άνεργοι για όλο το χειμώνα και ακριβώς αυτή την περίοδο, της ανεργίας, εμείς οργανώναμε συγκεντρώσεις έξω από τα καπνομάγαζα, διαδηλώσεις και διαβήματα προς τις αρχές για δουλιά και επιδόματα. Στο μεταξύ, όλο και άνοιγε κανένα εργοστάσιο με κανένα - δυο σαλόνια, στήναμε καραούλι οι άνεργοι και κάναμε γιουρούσια μέσα, αλλά σπάνια κάποιος άνεργος μπόραγε και έμενε, γιατί δεν μας δίναν μάρκες και πολλές φορές με αστυνομική βία μας βγάζανε έξω από το εργοστάσιο και παίρναν στη δουλιά δικούς τους, γνωστούς στους μαστόρους και στους ανθρώπους τους. Τις εξορμήσεις των ανέργων τις οργάνωνε το σωματείο μ' επικεφαλής τα μέλη του κόμματος και της νεολαίας, τους εξωκομματικούς καπνεργάτες και καπνεργάτριες που πάλευαν χωρίς συμβιβασμό με εργοδότες, διευθυντές, μαστόρους και ήταν η μαχητική πρωτοπορία. Συγκρούσεις με χωροφυλάκους, τραυματισμοί και συλλήψεις με ξυλοδαρμούς στην ασφάλεια και στα τμήματα δεν ήταν σπάνιο φαινόμενο. Η αλήθεια είναι ότι δεν μας στέλναν στα δικαστήρια γιατί η ανεργία των καπνεργατών είχε γενικότερες επιπτώσεις σ' όλο τον πληθυσμό της Καβάλας και η κοινή γνώμη ήταν μαζί μας. Εξάλλου, δεν μπορούσαν να σκηνοθετήσουν κατηγορίες για καταδίκες και δεν τους σύμφερνε να ομολογάνε ότι μας πιάνουν γιατί ζητάγαμε δουλιά. Βέβαια ξύλο έπεφτε και από τις δυο μεριές γιατί και μας χτύπαγαν οι χωροφύλακες και τους χτυπάγαμε, αλλά αυτοί το άχτι τους το βγάζανε όταν μας κουβαλούσαν στα τμήματα και στην ασφάλεια και μας ξυλοφόρτωναν. Ξύλο έπεφτε και στους μαστόρους και καμιά φορά και σε διευθυντές και καπνέμπορους που δεν αναγνώριζαν το σωματείο, έπαιρναν στη δουλιά όποιον ήθελαν, καλούσαν την ασφάλεια καί χωροφυλακή.

Αυτή η περίοδος ήταν η πρώτη που αντιμετώπιζα ανεργία και εξακολουθητικά έπαιρνα μέρος σε κινητοποιήσεις, όμως παρόλα που προηγούμενα όπως της Πρωτομαγιάς, στα ανεπεξέργαστα —και είχα πάρει το βάφτισμα. Μπορεί ακόμα να πούμε πως αυτή η περίοδος έχει αυτό το ιδιαίτερο για όλους τους καπνεργάτες και καπνεργάτριες γιατί, βασικά, η μαζική περιοδική ανεργία στον καπνεργατικό κλάδο αρχίζει αυτήν τη χρονιά, από τα τέλη δηλ. του 1925-αρχές 1926, αμέσως ύστερα από τον αγώνα ενάντια στα ανεπεξέργαστα. Στο μεταξύ στα μέσα αυτού του χρόνου είχαμε σειρά από γεγονότα με ανάλογες

επιπτώσεις σ' ολόκληρη τη χώρα και ξεχωριστά για την εργατική τάξη και το κόμμα της. Πρώτ' απ' όλα ήτανε το λεγόμενο «Πατριαρχικό» και η κυβέρνηση του Ανδρ. Μιχαλακόπουλου και σε συνέχεια του Πάγκαλου θέλανε να εισβάλουν στην Τουρκία. Και τον Ιούνη ο Πάγκαλος ανέτρεψε την κυβέρνηση Μιχαλακόπουλου και κήρυξε διχτατορία. Θυμάμαι μερικά του λόγια σ' ένα λόγο του: όταν μιλούσε τον γιουχάιζαν και ο στρατηγός πάνω στο θυμό του είπε: «μην εξάπτεσθε γιατί η έξαψη φέρνει αίσχρά αποτελέσματα». Κι ένα από τα πρώτα του κατορθώματα ήταν να βάνει εκτός νόμου το Κ.Κ.Ε. και τη Γ.Σ.Ε.Ε. και με ωμή τρομοκρατία έβαλε στη φυλακή και εξορία πάνω από 1.000 στελέχη του Κόμματος. Εισβολή στην Τουρκία δεν έκανε ο Πάγκαλος, αλλά τον Οχτώβρη, με αφορμή ένα επεισόδιο στο φυλάκιο Μπέλες που σκοτώθηκαν δύο στρατιώτες και ένας αξιωματικός, έστειλε τα ελληνικά στρατεύματα στη Βουλγαρία και κατέλαβε το Πετρίτσι. Και η φτωχή μας Ελλάδα πλήρωσε τα σπασμένα του διχτάτορα με 30 έκατομμύρια λέβα αποζημίωση στη Βουλγαρία. Ο Πάγκαλος μάκρυνε και τις φούστες στις κοπέλες και γυναίκες και του κάνανε μάλιστα και τραγούδι σαν τούτο:

«μου αρέσουνε του Πάγκαλου τα γούστα
που εμάκρυνε τη φούστα...».

Επίσης τουφέκισε και έναν παπά για αιμομιξία με την κόρη του.

Κατά τα τέλη του Γενάρη του 1926 εγώ έπιασα δουλιά, πρόλαβα να δουλέψω 2 - 3 μήνες, οπόταν, τον Απρλίη του 1926, πήγα στρατιώτης —κληρωτός.

Στο στρατό

Στο στρατό κατατάχτηκα σαν κληρωτός της κλάσεως του 1926, στις 7 του Απρίλη στα έμπεδα του Πραβιού. Πρέπει να σημειωθεί ότι, και καλά θυμάμαι, η πλειοψηφία των κληρωτών ήτανε πρόσφυγες Μικρασιάτες και οι περισσότεροι δεν είχαμε κανένα ντοκουμέντο που να δείχνει πότε γεννηθήκαμε, πόσο χρονώ είσαι. Έχοντας υπόψη αυτό το πράγμα, το υπουργείο των Στρατιωτικών είχε σχηματίσει επιτροπές από αξιωματικούς που περνούσαν απ' αυτή όλοι οι νέοι πάνω από 16 χρονώ κι εκεί, εκτός από την προφορική δήλωση του νέου πόσω χρονώ είναι, η επιτροπή με δικά της κριτήρια καθόριζε και την ανάλογη ηλικία. Το βασικό ρόλο στον καθορισμό της ηλικίας έπαιζε η σωματική διάπλαση του νέου που μπορούσε να είναι και 18 χρονώ αλλά του δίνανε 20 χρόνια για να μαζεύουν όσους μπορούν πιο πολλούς. Αλλά και για όσους ήτανε λίγο μεγαλύτεροι στην ηλικία το ίδιο,

τους κατέτασσαν στην ίδια κλάση. Δεν δημιουργούνταν ζητήματα ανυποταξίας κλπ. 'Οσοι δήλωναν ότι είναι 20 χρονώ πέρναγαν αμέσως και χωρίς άλλη διαδικασία και μάλιστα με έπαινο σαν καλός πατριώτης. Και οι περισσότεροι απ' τους πρόσφυγες Μικρασιάτες, μέλη της Κομ. Νεολαίας, ήμασταν αυτής της κατηγορίας.

Η κατάταξη: Τα χρονικά όρια για την κατάταξη ήτανε απ' τις 7 - 14 του Απρίλη αλλά εμείς, σαν μέλη της Κομ. Νεολαίας, αποφασίσαμε να καταταγούμε από την πρώτη μέρα γιατί, το να υπηρετούμε στο στρατό το θεωρούσαμε, μια που αναγκαστικά ήμασταν υποχρεωμένοι να καταταγούμε στον αστικό στρατό, σαν επαναστατικό καθήκον και πραγματοποίηση της Λενινιστικής εντολής για το νέο προλετάριο —όπως ακούγαμε στις διαλέξεις και τα μαθήματα που μας γίνονταν πώς, όταν θα τον καλέσουν στον αστικό στρατό και θα του δώσουν το όπλο να μάθει καλά την τέχνη του πολέμου όχι βέβαια για να σκοτώνει τα αδέρφια του τους εργάτες των άλλων χωρών στους ιμπεριαλιστικούς πολέμους που κάνει η άρχουσα τάξη, αλλά να το στρέψει ενάντια στους εκμεταλλευτές της χώρας του κλπ. Πράγματι, ο Λένιν, μιλώντας για το ρόλο της γυναίκας στον ιμπεριαλιστικό πόλεμο, τονίζει πως οι προλετάρισσες γυναίκες ποτέ δεν θα συμβιβαστούν με τέτοιο αισχρό ρόλο να καταριούνται κάθε πόλεμο, να ζητάνε αφοπλισμό. Εκείνες θα λένε στους γιους τους: «Εσύ γρήγορα θα γίνεις μεγάλος. Εσένα θα σου δώσουν όπλο. Πάρε το και να μάθεις καλά την πολεμική τέχνη. Αυτή η επιστήμη είναι απαραίτητη για τους προλετάριους όχι για να πυροβολούν ενάντια στα αδέρφια τους, τους εργάτες των άλλων χωρών, όπως αυτό γίνεται με τον τωρινό πόλεμο και όπως σε συμβουλεύουν να κάνεις οι προδότες του σοσιαλισμού, αλλά για να αγωνιστείς ενάντια στην μπουρζουαζία της δικής σου χώρας για να βάλεις τέλος στην εκμετάλλευση, στην πείνα και στους πολέμους...». Δεν ήταν φυσικά ξεχωριστή - ατομική απόφαση του κάθε νεολαίου αλλά της ίδιας της οργάνωσης της Κομμουνιστικής Νεολαίας Καβάλας, που ήταν εξάλλου συνδυασμένη και με τη δημιουργία - σχηματισμό της οργάνωσης της Κ.Ν. μέσα στον ίδιο το στρατό, κι αυτής της κλάσης.

'Ομως υπήρξαν κι άλλοι που δεν βιάζονταν και όταν τους λέγαμε «άιντε να πάμε μαζί» λέγανε: «εγώ θα δουλέψω και τις 7 μέρες και θα 'ρθω».

Στο μεταξύ όλοι δουλεύαμε. Θέλω να πω ότι δεν ήτανε η ανεργία που μας ανάγκαζε να πάμε στο στρατό. 'Ισια - ίσια, ήτανε μια «θυσία» μας ατομική, ας πούμε, από κομματική υποχρέωση. Και το ποσό που χάναμε για τις 7 μέρες δεν ήτανε λίγο. 'Ητανε περί τις 750 δρχ., γιατί πληρωνόμασταν με 105 δραχμές τη μέρα.

Με την ίδια απόφαση είχε καθοριστεί και η σύνθεση του καθοδηγητικού οργάνου για όλες τις στρατιωτικές μονάδες που στρατωνίζονταν στις πόλεις Πράδι, Καβάλα, Δράμα και όπου αλλού στην ακτίνα αυτής της περιοχής. Η σύνθεση της καθοδηγητικής επιτροπής ήταν (κατ' αλφάβητο) 1) Βαφειάδης Μάρκος, 2) Καρακάσης, 3) Μάλαμος Χ., 4) Μανδαλίδης Λ., 5) Πολίτης Κ.

'Οπως ήτανε επόμενο, στο Πράδι, από τις πρώτες κιόλας μέρες της κατάταξής μας συγκεντρώθηκε μια αρκετά μεγάλη ομάδα από νεολαίους, και, απ' όσα θυμάμαι, θα ξεπερνούσε τους 70 - 80 νεολαίους. Αρχίσανε να παρουσιάζονται και αρκετές δυσκολίες όχι μόνο και τόσο στη σύνδεση - οργάνωση αλλά, όπως δεν είχαμε όλοι μας και ιδέα από συνωμοτικά μέτρα, χωρίς στοιχειώδη προετοιμασία για αντιμιλιταριστική δράση στο στρατό κυρίως στις διάφορες εκδηλώσεις ατομικής είτε μικροομάδων που άρχισαν να ξεσπαθώνουν ανάμεσα στους νεοσύλλεκτους ενάντια στον πόλεμο, τη διχτατορία του Πάγκαλου, κατά των αξιωματικών, για εκμετάλλευση κλπ. Δηλαδή, άρχιζε ο καθένας με το δικό του τρόπο, όπως και στην παραγωγή στο εργοστάσιο είτε στο μαστοράδικο, στο γιαπί και στο χωριό του να μιλάει χωρίς καμιά προφύλαξη στο διπλανό του για τις πεποιθήσεις του κλπ. Είναι αλήθεια ότι τέτοιες εκδηλώσεις ήταν ελάχιστες από νεολαίους που ήτανε από την Καβάλα, το Πράδι, τη Θάσο, που γνωριζόντουσαν αναμεταξύ τους είτε καπνεργάτες ήτανε είτε από άλλα επαγγέλματα και είχαμε συγκροτηθεί σε ομάδες. 'Ηταν όμως και αρκετοί νεολαίοι από τα γύρω χωριά —καπνοχώρια κυρίως— όπου, παρόλα που το κίνημα ήταν αρκετά καθυστερημένο, σε αρκετά χωριά είχαν δημιουργηθεί βάσεις της Κομ. Νεολαίας και αυτοί δημιουργούσαν το μεγάλο το σαματά. Αλλά, από την άλλη μεριά, ακριβώς οι τέτοιες εκδηλώσεις μας βοήθησαν —στην καθοδηγητική επιτροπή— να συνδεθούμε και μ' αυτούς τους νεολαίους.

Σ' αυτό το διάστημα της παραμονής μας στο Πράδι —στα έμπεδα— δεν παρουσιάστηκαν κρούσματα διώξεων ενάντια σε κανέναν και ένας λόγος έπρεπε να 'τανε η αδιαφορία που δείχναν οι αξιωματικοί που, όπως λέγονταν, οι περισσότεροι ήτανε δημοκρατικοί και αντιδιχτατορικοί. Αλλά, πολλοί από μας που ζούσαμε στα καπνεργατικά κέντρα ήμασταν φακελωμένοι από την ασφάλεια και, όπως θα δούμε, τους έστελνε η ασφάλεια στις μονάδες που υπηρετούσαμε.

Στο Πράδι μείναμε περί τις 40 μέρες. 'Εγινε εθελοντική και με επιλογή κατάταξη στα διάφορα όπλα: πεζικό - πυροβολικό - ιππικό - βοηθητικές υπηρεσίες κλπ. Εγώ έπεσα στο ιππικό, όπως και αρκετοί άλλοι νεολαίοι μαζί και ο Κ. Πολίτης. Ο Καρακάσης και ο Χ. Μάλαμος στο πυροβολικό. 'Εδρα του Δ' Συντάγματος Ιππικού βρίσκονταν

στη Δράμα, το ίδιο και του πυροβολικού, όπου και σταλθήκαμε. 'Όπως είναι γνωστό την περίοδο αυτή, δηλαδή από το 1925 μέχρι τον Αύγουστο του 1926, είχαμε τη διχτατορία του Πάγκαλου. Το Κ.Κ.Ε. βρίσκονταν εκτός νόμου και είχε πιαστεί και φυλακιστεί ολόκληρη η Κεντρική Επιτροπή του Κόμματος με την κατηγορία της «εσχάτης προδοσίας» για τη θέση του στο Μακεδονικό (ενιαία και ανεξάρτητη Μακεδονία και Θράκη). Επίσης είχαν πιαστεί, φυλακίστηκαν και εξορίστηκαν μερικές εκατοντάδες στελέχη του κόμματος σ' όλη την Ελλάδα. Η δική μας η κατάταξη στο στρατό συνέπεσε με την προκήρυξη εκλογών για πρόεδρο της Δημοκρατίας. Υποψήφιοι για την Προεδρία ήταν ο ίδιος ο Πάγκαλος και ο Δεμερτζής από μέρος όλων των αστικών κομμάτων. Η απόφαση του κόμματος ήτανε να ψηφίσουν οι οπαδοί του το Δεμερτζή, αλλά στο τέλος έκανε αποχή όπως και όλα τα αστικά κόμματα. Φυσικά εμείς σαν στρατιώτες που ήμασταν δεν μπορούσαμε να κάνουμε αποχή γιατί, αφού πρώτα μας μοίρασαν ψηφοδέλτια, μας βάλανε στη γραμμή και μας πήγαν στα ειδικά εκλογικά τμήματα.

Δεν ξέρω τα αποτελέσματα της ψηφοφορίας που παρουσίασαν αλλά όλοι οι νεολαίοι κάναμε αρκετή ζύμωση μέσα στους νεοσύλλεκτους να σβήσουν τον Πάγκαλο από το ψηφοδέλτιο, πράγμα που στα σίγουρα κάνανε όλοι σχεδόν οι στρατιώτες που κατάγονταν από τις πόλεις και, βέβαια, πολύ λιγότερο κείνοι από τα χωριά, ξεχωριστά οι ντόπιοι, γιατί οι περισσότεροί τους ήτανε και αγράμματοι και δεν καταλάβαιναν από πολιτική και πολύ τρομοκρατημένοι σαν βουλγαρόφωνους που τους αποκαλούσαν. Αυτή ήταν και η πρώτη κομματική πολιτική μας δράση στο στρατό.

'Οταν στο Πράβι μας κατάταξαν στο ιππικό, μας είπαν ότι πρόκειται για το νεοσύστατο Δ' Σύνταγμα Ιππικού (άλλο 4ο Σύνταγμα ιππικού βρίσκονταν στη Σαλονίκη) με έδρα τη Δράμα. Το ότι συγκροτήθηκε νέο σύνταγμα ιππικού, και μάλιστα με έδρα τη Δράμα, αποδίδονταν στο γεγονός ότι οι σχέσεις ανάμεσα στα Βαλκανικά κράτη, ιδιαίτερα ανάμεσα στην Ελλάδα και την Τουρκία με το λεγόμενο «Πατριαρχικό» (πρόθεση κυβέρνησης Ανδρ. Μιχαλακόπουλου και Κονδύλη και σε συνέχεια του Πάγκαλου να εισβάλουν στην Τουρκία), όπως και οι σχέσεις ανάμεσα Ελλάδα και Βουλγαρία - Γιουγκοσλαβία ήτανε οξυμμένες και η εκδοχή εισβολής στην Τουρκία και Βουλγαρία από μέρους του Πάγκαλου θεωρούνταν ότι υπάρχει. 'Ετσι, όσοι είχαμε καταταγεί στο ιππικό, και θα 'ταν όλοι-όλοι καμιά 700-750 (περίπου βέβαια), μας μεταφέραν στη Δράμα και μας στρατώνισαν σε κάτι παραπήγματα που βρίσκονταν σε χώρο που προορίζονταν για αεροδρόμιο. 'Ηταν πολύ κοντά στην πόλη (δίπλα στο νεκροταφείο).

Την επιτροπή της κομμουνιστικής οργάνωσης του Συντάγματος την είχαμε συγκροτήσει ακόμα από το Πράβι και όταν άρχισε ο σχηματισμός των μονάδων του συντάγματος καθορίσαμε και την υπευθυνότητα του καθένα μας ανάλογα με τη μονάδα που έπεσε.

Τον τρόπο επαφής μας με την ανάλογη επιτροπή του Συντάγματος πυροβολικού, που έδρευε το ίδιο στη Δράμα, την είχαμε κανονίσει επίσης στο Πράβι, όπως και τη σύνδεσή μας με την κομματική οργάνωση της Δράμας μέσω της οργάνωσης της Καβάλας. Τη σύνδεση ανάμεσα στις δύο επιτροπές —ιππικού και πυροβολικού— την πραγματοποιούσα εγώ. Την επαφή με την κομματική οργάνωση της Δράμας την κρατούσε ο Χ. Μάλαμος αλλά σύντομα την παρέδωσε σ' εμένα γιατί ο ίδιος, σαν προστάτης οικογενείας, θα απολύονταν ύστερα από εξάμηνη θητεία. Υπεύθυνο της στρατιωτικής δουλιάς η κομματική οργάνωση Δράμας είχε τοποθετήσει τον Καλογιάννη, στέλεχος της οργάνωσης, τυπογράφος. 'Υστερα από το σχηματισμό των μονάδων άρχισε η επιλογή για τη σχολή εφέδρων αξιωματικών, λοχίων και δεκανέων.

Εδώ πρέπει να σημειωθεί το εξής: σχεδόν οι μισοί ιππείς του Συντάγματος ήταν αγράμματοι, κυρίως οι ντόπιοι, ενώ αντίθετα τα προσφυγόπουλα ήξεραν όλοι γράμματα, έστω και λίγα. (Πρέπει ακόμα να σημειωθεί ότι το σύνταγμα συμπληρώθηκε και από κατατάξεις της περιοχής Δράμας. 'Ηταν πολλοί σλαβομακεδόνες, ήτανε κι αυτοί όλοι τους σχεδόν αγράμματοι, αλλά και εγγράμματοι να 'ταν δεν τους βάζαν σε υπηρεσίες στα γραφεία). Και γίνονταν το εξής: ήταν τόσο μεγάλη η ανάγκη από ανθρώπους που να 'ξεραν γράμματα, που γίνονταν αγώνας ανάμεσα στα διάφορα γραφεία - υπηρεσίες για γραφιάδες από τη μια και από την άλλη, πολλούς τους εμπόδιζαν να πάνε σε διάφορες σχολές βαθμοφόρων για να μην τους χάσουν. Και μια που το σύνταγμα ήτανε νεοσύστατο, γίνονταν μύλος και όχι μόνο για τέτοια ζητήματα.

Πάντως, σχεδόν όλοι οι νεολαίοι στάλθηκαν στις σχολές εφέδρων αξιωματικών και στους ουλαμούς λοχιών και δεκανέων. 'Ομως, ελάχιστοι απ' αυτούς φοίτησαν μέχρι το τέλος γιατί έφτασαν οι φάκελοι της ασφάλειας και για όσους από τη σχολή αξιωματικών τα στοιχεία ήταν κάπως πιο ελαφριά τους βάλανε στους ουλαμούς βαθμοφόρων σαν καλούς μαθητές που ήτανε και άλλους τους κόλλησαν τη «σαρδέλα» (τους κάνανε δεκανείς) και τους ξεπροβόδισαν.

'Ημουνα από τους τελευταίους, χωρίς όμως να περάσω από άλλες σχολές κλπ. από τον ουλαμό των δακανέων. Πρέπει ακόμα να σημειωθεί πως αρχίζοντας από το διοικητή του συντάγματος Στανητά Γεώργιο, συνταγματάρχη του ιππικού τότες, όλοι οι αξιωματικοί

ήτανε είτε αντιπαγκαλικοί είτε δημοκρατικοί - βενιζελικοί. 'Οπως και ο υποδιοικητής Τσατσαρώνης, επίλαρχος από την Κρήτη.

Στη δική μας 'Ιλη (λόχο) διοικητή είχαμε τον ίλαρχο (λοχαγό) Τσουκάτο από τις Σέρρες, δημοκράτης - προοδευτικός αν και ήταν μισοτσιφλικάς - κτηματίας, όπως λέγανε. 'Υστερα από μερικό καιρό που 'χαμε έρθει στη Δράμα, στην Καβάλα ξέσπασαν απεργιακές κινητοποιήσεις καπνεργατών και καπνεργατριών και, όπως συνήθως, με συμμετοχή και συμπαράσταση όλου του πληθυσμού της Καβάλας, όλων των επαγγελμάτων, από εργάτες, επαγγελματίες, εμπόρους. Η ορμητικότητα των απεργών στις μαζικές τους εκδηλώσεις ήτανε τέτοια φαίνεται που οι αρχές θεώρησαν ότι οι δυνάμεις της χωροφυλακής κλπ. που διαθέτουν δεν είναι αρκετές για να επιβάλουν την «έννομη τάξη» και γι' αυτό αποτάθηκαν στις στρατιωτικές αρχές για ενίσχυση. 'Ετσι, με διαταγή του συντάγματος, με τη δική μας την 'Ιλη και μια άλλη, το ίδιο μειωμένης δύναμης, συγκροτήθηκε απόσπασμα με διοικητή τον ίλαρχο Τσουκάτο. Στις υπηρεσίες του αποσπάσματος που συγκρότησε η διοίκηση με βάλαν σιτιστή. Και περίπου τέλη Μάη - αρχές Ιούνη σταλθήκαμε στην Καβάλα. Την ίδια μέρα που φτάσαμε στην Καβάλα η διοίκηση, με διαταγή της που διαβιβάστηκε σ' όλο το απόσπασμα, καθόριζε την αποστολή του αποσπάσματος και ύστερα από τα περί πατριωτικού καθήκοντος και παρόμοια, έφτανε στα απαγορεύεται, τονίζοντας ιδιαίτερα ότι πρέπει να αποφύγουμε επαφές - σχέσεις με απεργούς και πολίτες κλπ. Η αλήθεια είναι ότι στη διαταγή δεν γίνονταν λόγος για χτυπήματα απεργών και διαδηλώσεων κλπ., αλλά, ότι, σκοπός του αποσπάσματος είναι να ενισχύσει τις κρατικές δυνάμεις σαν χρειαστεί. Και την ίδια μέρα το βράδυ άρχισαν να βγαίνουν κανονικοί περίπολοι από 10 - 11 έφιππους με εντολή να απαγορέψουν - να διαλύσουν κάθε παρέα πάνω από 2 που θα παρουσιάζεται στον τομέα της.

Παρόλα που οι νεολαίοι που βρίσκονταν και στις δύο 'Ιλες του αποσπάσματος ήτανε οργανωμένοι πια κατά τριάδες και προσανατολισμό για δράση μας στο στρατό είχαμε, η συγκρότηση του αποσπάσματος και η αποστολή του μας αιφνιδίασε, μας βρήκε απροετοίμαστους, που μπορούσε να 'χει σαν συνέπεια να γίνουν πρόωρες εκδηλώσεις από μέρους μας —όπως άρνηση να πάνε στις περιπολίες κλπ.— μια που και τα περισσότερα μέλη της νεολαίας, φυσικά και οι καβαλάρηδες, ήτανε οι ίδιοι καπνεργάτες, είτε παιδιά καπνεργατών και καπνοπαραγωγών από την Καβάλα, τη Θάσο, τη Δράμα, το Δοξάτο, την Τσατάλτζα, δηλ. απ' όλη αυτή την περιοχή και πολλοί τους είχαν πάρει μέρος σε αγώνες πριν από το στρατό και πολιτικά γραμματισμένοι έστω και στοιχειώδικα. Και πράγματι, μερικοί σύντροφοι έβα-

ζαν κιόλας ν' αρχίσουμε αμέσως προπαγάνδα και οργάνωση στάσης όλου του αποσπάσματος για διάλυσή του κλπ. Γι' αυτό ήταν άμεσο το πρόβλημα της αποκατάστασης επαφής με την καθοδήγηση της κομ. νεολαίας και σε συμφωνία με 1 - 2 συντρόφους την επαφή την πραγματοποίησα εγώ, που εξάλλου ήμουνα και ο πιο αρμόδιος, μια που ήμουνα στην καθοδήγηση όλης της στρατιωτικής δουλιάς, όπως το ανάφερα πιο πάνω. Αλλά και στη συγκεκριμένη περίπτωση σαν σιτιστής του αποσπάσματος είχα μεγαλύτερη ευχέρεια κίνησης και σαν μέλος της καθοδήγησης της κομ. νεολαίας, πριν πάγω στο στρατό, τους γνώριζα όλους και μπορούσα να τους βρω εύκολα και για υπεύθυνη συζήτηση που, πολύ σωστά δεν θα δέχονταν με άλλον να κάνει η καθοδήγηση της νεολαίας. Την επαφή την πραγματοποίησα αμέσως αλλά με τρόπο ριψοκίνδυνο γιατί, ντυμένος όπως ήμουνα στο χακί, πήγα στο σωματείο καπνεργατών που ήταν και το Εργατικό Κέντρο. Ευτυχώς αμέσως βρήκα τον Στέργιο Αναστασιάδη (τον Δεσποινιάδη δεν θυμάμαι και καλά να συνάντησα), τον Καραγιάννη, τον Καρανικόλα, τον Κ. Φαρμάκη και άλλους. Αποφασίστηκε: καμιά εκδήλωση ανοιχτή με στάσεις κλπ. Να διαφυλάξουμε, όσο μπορούμε, την παρουσία του αποσπάσματος στην Καβάλα, ταχτική επαφή με την οργάνωση για οδηγίες. Προτάθηκε η συγκρότηση τριμελούς επιτροπής (κομματική) του αποσπάσματος από τους Μ. Βαφειάδη, Γρηγ. Δημητριάδη, καπνεργάτη από την Καβάλα, Δημ. Παπαδημήτρη, καπνεργάτη από τη Θάσο. Σύνδεσμος ανάμεσα στην οργάνωση και την επιτροπή του αποσπάσματος καθορίστηκε ο Θόδωρος Κόγκας. Το απόσπασμα έμεινε στην Καβάλα περισσότερο από μήνα. Σ' όλο αυτό το διάστημα η δράση του περιορίστηκε στις περιπολίες που έβγαζε στην πόλη και τη μέρα και τη νύχτα αλλά, παρά τις απεργιακές και άλλες εκδηλώσεις, δεν χρησιμοποιήθηκε σαν τμήμα καταστολής, χωρίς αμφιβολία και λόγω της σύνθεσής του που δεν του είχαν εμπιστοσύνη και ύστερα από μερικές εκδηλώσεις —συμπεριφορά των περιπόλων, αφοπλισμός κλπ.— το απόσπασμα στάλθηκε πίσω στη Δράμα. Νά μερικές από τις εκδηλώσεις.

Οι περιπολίες τις περισσότερες φορές επικεφαλής τους είχαν όχι αξιωματικούς αλλά βαθμοφόρους —λοχία ή δεκανέα— και ανάμεσά τους αρκετοί νεολαίοι. Και όταν βλέπαν κίνηση εργατών και εργατριών παίρναν αντίθετη κατεύθυνση. Και τις νύχτες αντί να εμποδίζουν κινήσεις κλπ. στις συνοικίες και μέσα στην πόλη, όπως ήταν η διαταγή, «κούρνιαζαν» σε κάποια γωνιά απόμερη σχεδόν όλο το διάστημα και συχνά δεν τους έβρισκαν ούτε οι αξιωματικοί της εφόδου στον τομέα τους. Φυσικά, ήταν υπερβολές αλλά ήταν το γενικό πνεύμα που επικρατούσε στο απόσπασμα. «Τι δηλαδή, μας έφεραν για φονιά-

δες;». Καί περιπολίες μας βγάζαν όλους, δηλ. κι εμάς που ήμασταν στις υπηρεσίες.

'Αλλες χαρακτηριστικές περιπτώσεις: ένα βράδυ τα τρία μέλη της επιτροπής συναντηθήκαμε σε πεταχτή συζήτηση λίγο πιο πέρα απ' εκεί που ήτανε το σπίτι της διοίκησης. Τυχαία πέρασαν άλλοι δυο νεολαίοι και, σαν από μονάχο του, με σφυρίγματα στην αρχή, με σιγανή φωνή σε συνέχεια τελειώναμε τη διεθνή οπόταν ακούσαμε βήματα και τη φωνή του ανθυπίλαρχου (μου διαφεύγει πώς τον λέγανε, Κέλτσος, Πέλτσος, έτσι κάπως), μόνιμος από υπαξιωματικός. 'Ηταν αντίδραση φαρμάκι, που τον φοβόντουσαν και οι αξιωματικοί, που μας καλούσε να σταματήσουμε και να πάμε κοντά του, γιατί εμείς είχαμε πάρει την αντίθετη κατεύθυνση μόλις ακούσαμε βήματα. 'Ηταν νύχτα, σκοτάδι. Αποδείχτηκε ότι δεν είχε καταφέρει να αναγνωρίσει κανέναν και την άλλη μέρα το πρωί, στο προσκλητήριο που έγινε στην αυλή και με διαταγή να 'ναι παρόντες όλοι —γραφεία, μάγειροι κλπ. — όπου έβγαλε λόγο ο ανθυπίλαρχος. «Ξέρω ποιοί είναι, θέλω να παρουσιαστούν μόνοι τους για να ελαφρύνουν τη θέση τους, γιατί αλλιώς θα πάνε στρατοδικείο». Κι όταν είδε πως δεν κουνιέται κανένας άρχισε να απειλεί κι εκείνους που τους ξέρουν και δεν μολογούν. Και πάλε δεν βγήκε τίποτε, οπόταν άρχισε να βρίζει πατόκορφα όλους όσους «εμφορούνται από τον αντιπατριωτικό - προδοτικό κομμουνισμό, τους πουλημένους στους Βουλγάρους που βρίσκονται στο απόσπασμά μας και τους λεγόμενους δημοκράτες που τους καλύπτουν», δηλ. τους αξιωματικούς. Κάλεσε τους πατριώτες βαθμοφόρους και ιππείς να μιλήσουν και να καταδικάσουν τους απάτριδες —πάλε τίποτα. Και με την κατηγορία ότι «όλοι σας είστε τέτοιοι και δεν θα καλοπεράσετε —θα την πληρώσετε», τέλειωσε τη συγκέντρωση. Την ίδια μέρα με διαταγή του διοικητή του αποσπάσματος και χωρίς να αναφέρονται για ποιο λόγο, πήραν τον οπλισμό μας από καμιά 10 - 12 ιππείς και βαθμοφόρους, ανάμεσα στους οποίους και από 2 μέλη της επιτροπής. Το γεγονός προκάλεσε αγανάχτηση σ' όλο το απόσπασμα και μερικοί από τους αφοπλισμένους, αλλά και ορισμένοι άλλοι, με εντολή της επιτροπής γραφτήκαμε στην αναφορά στο διοικητή. Μπήκε πάλε ζήτημα στάσης όλου του αποσπάσματος, αλλά κι αυτήν τη φορά η οργάνωσή μας έδωσε εντολές να μη γίνουν τέτοιες εκδηλώσεις. Στο μεταξύ συνέβηκε το εξής: με κάλεσε στο γραφείο του ο διοικητής του αποσπάσματος Τσουκάτος και άρχισε να μου λέγει: « 'Ακουσε, Βαφειάδη, ξέρω τί κάνετε, μου ανάφεραν κατ' επανάληψη για σένα και για άλλους φίλους σου ότι δεν εκτελείτε διαταγές κλπ. στις περιπολίες που βγαίνετε και σε εφόδους που έκανα ο ίδιος δεν σας βρήκα στον τομέα σας. Μέχρι τώρα μπόραγα να σας καλύψω,

αλλά τώρα που σας είδε ο ανθυπίλαρχος δεν μου είναι πια εύκολο. Θα πρέπει να 'στε προσεχτικοί να μη σας πιάσουν. Εξάλλου οι αποστολές που εκτελείτε δεν είναι σοβαρές και δεν αξίζει να διακινδυνέψετε στρατοδικείο. Δεν θα δεχτώ κανέναν όσους γραφτήκατε στην αναφορά του αποσπάσματος, γιατί αλλιώς θα υποχρεωθώ να δώσω συνέχεια στην υπόθεση. Γι' αυτό διέταξα και τον αφοπλισμό σας». 'Ετσι ματαιώθηκε η αναφορά που είχαμε ζητήσει και νομίζω πως ήτανε και το σωστό.

'Οπως είπα κιόλας, το απόσπασμα ολόκληρο σαν δύναμη καταστολής δεν χρησιμοποιήθηκε. Και γιατί δεν το εμπιστευόντουσαν λόγω της σύνθεσής του, ίσως και γιατί δεν παρουσιάστηκε και τέτοια ανάγκη. Και ύστερα από 45 περίπου μέρες πάνω - κάτω που μείναμε στην Καβάλα μας γύρισαν πίσω στη Δράμα, στην έδρα του Συντάγματος. Πρέπει να σημειωθεί πως οι απεργιακές και άλλες κινητοποιήσεις των καπνεργατών αυτή την περίοδο έδωσαν αποτελέσματα. 'Ενα από τα βασικά τους αιτήματα ήτανε σχετικά με το ταμείο ασφαλίσεως καπνεργατών. Δεν θυμάμαι αν ακριβώς τότες ιδρύθηκε με νόμο το Τ.Α.Κ., αλλά έδωσε τότες έκτακτη ενίσχυση στους καπνεργάτες από 1.000 δραχμές, τις πήραν μάλιστα και όλοι οι καπνεργάτες στρατιώτες που υπηρετούσαμε μαζί και δεν ξέρω για ποιο λόγο, μάλλον από αδιαφορία, δεν πήγα να τις πάρω. Αυτό το γεγονός μου δημιούργησε μάλιστα και σχετικές δυσκολίες όταν θέλησα να πάρω το βιβλιάριο του ασφαλισμένου από το Τ.Α.Κ. μετά την απόλυσή μου, γιατί χωρίς το βιβλιάριο δεν μπορούσες να πιάσεις δουλιά. Δεν ήμουνα στον κατάλογο ανάμεσα σ' εκείνους που πήραν την ενίσχυση, αλλά με βοήθησε το σωματείο και το πήρα.

Αυτά με το απόσπασμα στην Καβάλα· ήτανε, ας πούμε, η δεύτερη σοβαρή πολιτική μας δραστηριότητα σαν κομμουνιστική οργάνωση στο στρατό. Θα 'ταν όμως παράλειψη να μη σημειώσω ακόμα μερικά με το απόσπασμα, και πρώτα με το διοικητή. Με τα όσα που μου 'πε όταν με κάλεσε δεν έβαλε ζήτημα να σταματήσουμε αλλά να 'μαστε προσεχτικοί να μη μας πιάσουν. Δηλ. σαν να 'λεγε πως και τώρα που υποχρεώνομαι να σας αφοπλίσω εσείς κάνετε τη δουλιά σας, αλλά να 'στε προσεχτικοί. Επίσης ήταν και ένας υπίλαρχος, υποδιοικητής του αποσπάσματος, Γεροστάθης στο επίθετο. 'Ηταν από τους παλιούς αξιωματικούς, αλλά ένας πολύ καλός, απλός και αγαθός δημοκράτης ήτανε, αγαπούσε τις συζητήσεις και μέσα σ' αυτές μας ειδοποιούσε, μας έκαμνε προσεχτικούς. Εμείς βέβαια βλέπαμε πως έχουμε να κάνουμε με τίμιους - δημοκρατικούς αξιωματικούς, αλλά το ζήτημα είναι γιατί μας αφόπλισαν και σταμάτησαν να μας βγάζουν σε περιπολίες κλπ. Πιότερο, βέβαια, φταίγαμε εμείς με τις φασαρίες που

δίναμε, αλλά η απειρία, η νιότη και ο ενθουσιασμός δούλευαν. Παρόλα που στις συζητήσεις που οι ίδιοι άνοιγαν μαζί μας, εμείς δεν εκδηλωνόμασταν μέχρι του σημείου να λέμε κιόλας ότι είμαστε κομμουνιστές, αν και το 'ξεραν. Μια τρίτη εκδήλωσή μας πολιτική με γενικότερη σημασία ήταν με τις βουλευτικές εκλογές του Νοέμβρη 1926 όπου το κόμμα μας πήρε μέρος σ' αυτές σαν «Ενιαίο Μέτωπο Εργατών - Αγροτών». Η αλήθεια είναι ότι δε θυμάμαι αν και πώς ψηφίσαμε. 'Ημασταν στο Δοξάτο πια και πήραμε δραστήριο μέρος στην προεκλογική καμπάνια με διανομή προκηρύξεων που μας προμήθευε η οργάνωση όχι μονάχα στις μονάδες μας, αλλά με δικούς μας φαντάρους τις στέλναμε και στα χωριά τους που πήγαιναν με άδεια 24ωρη (πολλοί και χωρίς άδεια, όπως θα πω).

Μετά τις εκλογές που το Ενιαίο Μέτωπο έβγαλε 9 βουλευτές με πάνω από 40 χιλιάδες ψήφους πετάξαμε από ενθουσιασμό και χαρά για την επανάσταση που πλησιάζει!

Αν και η πείρα μας λίγη κείνα τα χρόνια, και η οργάνωση και η δράση της ήτανε, μπορούμε να πούμε, αρκετά καλή. Οι νεολαίοι όπως ήταν από τα κέντρα όπως η Καβάλα, η Δράμα, η Θάσο, το Πράβι, το Δοξάτο, η Τσατάλτζα κλπ. με πλούσιους ταξικούς αγώνες που είχαν πάρει μέρος και οι ίδιοι σ' αυτούς, ήτανε και πολιτικά εγγράμματοι σε αρκετό βαθμό. 'Οπως και πολλοί κληρωτοί απ' αυτά τα κέντρα και ξεχώριζαν απ' εκείνους της αγροτικής προέλευσης, ιδιαίτερα από τους ντόπιους. 'Ηταν κι αυτό ένας λόγος που η επίδρασή τους πάνω στους άλλους φαντάρους ήτανε σοβαρή και με την οργανωμένη δράση τους επιδρούσαν και στη ζωή των τμημάτων. Αν και οι κομμουνιστές δεν ήτανε περισσότεροι από 35 - 40, οργανώσεις είχαμε σ' όλους σχεδόν τους λόχους (ίλες) και τάγματα του Συντάγματος, στα γραφεία και στους ουλαμούς λοχιών και δεκανέων. Και στον ουλαμό των λοχιών, παρόλα που η ασφάλεια είχε στείλει τους φακέλους μας σαν κομμουνιστές και απέκλεισαν αρκετούς, μαζί κι εμένα, η πλειοψηφία του ουλαμού ήταν από συμπαθούντες από διάφορα επαγγέλματα. Η καθημερινή δράση της οργάνωσης ήτανε: μοιράζαμε προκηρύξεις που μας προμήθευε η οργάνωση Δράμας. Οι προκηρύξεις είχανε γενικό περιεχόμενο για τα λαϊκά προβλήματα, πολιτικά και οικονομικά, για τους αγώνες τους λαϊκούς και τη στάση των φαντάρων απέναντί τους, αλλά αναφέρονταν και σε συγκεκριμένα ζητήματα που αφορούσαν και τους φαντάρους, όπως π.χ. η 'Ιλη Ιππικού πήγαινε στα γυμνάσια και κει οι αξιωματικοί, δίνοντας μια διάταξη και αποστολή στο τμήμα δεν λογάριαζαν ούτε σπαρμένα χωράφια και μπαχτσέδες του αγρότη εκεί γύρω, ούτε το αμπέλι του και τέτοια. Τα 'παιρναν σβάρνα όλα, τα κατάστρεφαν και ο κόσμος διαμαρτύρονταν. Οι ιππείς, που πολλοί τους

ήτανε αγροτόπαιδα —αλλά και όλοι μας—, βλέπανε τι γίνεται, πόναγαν κι εμείς πιάναμε αυτά με μικρές προκηρύξεις που μας τά 'βγαζε η οργάνωση της Δράμας. 'Υστερα, για την ίδια τους τη ζωή, την τρομοκρατία ιδιαίτερα ενάντια στους ντόπιους φαντάρους απ' αυτές τις περιοχές που Βούλγαρους τους ανέβαζαν, Βούλγαρους τους κατέβαζαν μερικοί μόνιμοι υπαξιωματικοί και αξιωματικοί, παρόλα που η πλειοψηφία τους ήτανε δημοκρατικοί - αντιδιχτατορικοί, με ανάλογη συμπεριφορά και στους ιππείς. Αν και θα αναφέρω αργότερα, η οργάνωσή μας οργάνωσε στάση στο πυροβολικό με αίτημα τη θητεία —απόλυσή μας. 'Οπως επίσης και η δράση μας με τις προεδρικές εκλογές, τις βουλευτικές κλπ.

'Οπως είπα κιόλας, το Δ' Σύνταγμα Ιππικού διαλύθηκε στα τέλη του 1926-αρχές 1927, όταν πια βρισκόμασταν στο Δοξάτο. Η δύναμή του κατανεμήθηκε σ' άλλες μονάδες ιππικού. Εμένα μου δώσανε φύλλο πορείας για τη ΙΙ Μεραρχία Ιππικού που την έδρα της την είχε στη Σαλονίκη. Ανάλογα με την υπηρεσία που εκτελούσα στο σύνταγμα — υπηρετούσα σαν βοηθός σιτιστής της ίλης— εκεί στη Μεραρχία με βάλανε σαν γραφιά στο Γραφείο Εκκαθαρίσεως της Μεραρχίας σε αντικατάσταση κείνου που τέλειωνε τη θητεία του και θα απολύονταν. Τον λέγανε Μαριόλη, από την Πελοπόννησο καταγόταν και ήτανε κομμουνιστής κι αυτός, αφοπλισμένος όπως κι εγώ και καθόλου δεν έκρυβε αυτή του την ιδιότητα. Δεν ξέρω, αλλά δεν αποκλείω να 'ταν ο κατοπινός Μαριόλης των σιδηροδρόμων είτε συγγενής του.

Διευθυντής του Γραφείου ήταν ο υπολοχαγός Επιμελητείας Γ. Παπαθανασίου με υποδιευθυντή βοηθό του τον ανθυπολοχαγό Ν. Αλαμάρα από την Πελοπόννησο και πατριώτης με τον Μαριόλη. 'Ο Μαριόλης διάβαζε κομματικό τύπο και διαπίστωσα ότι οι προϊστάμενοί του το 'ξεραν. Διευθυντής και βοηθός του ήτανε δημοκράτες-φιλελεύθεροι, καλοί χαρακτήρες, τίμιοι και θεωρούνταν σαν στελέχη κύρους στον κλάδο τους. Για τους απληροφόρητους: η εκκαθάριση είναι το τελευταίο σκαλοπάτι της διαχείρισης όπου περνάνε από το ψιλό κόσκινο του ελέγχου όλες οι καταστάσεις που συντάσσουν οι επιμελητείες των τμημάτων μιας μεγάλης είτε μικρής μονάδας για όλα, χωρίς εξαίρεση, τα είδη που παραλαβαίνουν και έχουν στις αποθήκες τους και διαθέτουν για τα τμήματα. Και μέσα σ' αυτές τις καταστάσεις είναι οι επιμελητές αξιωματικοί και σιτιστές, οι διοικητές των μονάδων, οι προμηθευτές, έμποροι και μπακάληδες, τα συσσίτια των φαντάρων και η νομή των αλόγων, ρούχα κι εσώρουχα και άρβυλα και πέταλα, όλα, σφαίρες, όπλα και κανόνια, όλα. Και με δύο λόγια, αυτά τα γραφεία μπορείς να τα ονομάσεις «τόπος των δακρύων» γιατί, χωρίς άλλο, μόλις αρχίσει ο έλεγχος, αρχίζουν και τα στριφογυρίσματα κείνων που

είτε εν γνώσει τους έχουν ζεματίσει το δημόσιο είτε τους έχουν ζεματίσει κι αυτούς τους ίδιους οι υποταγμένοι τους, για να φτάσει στο τέλος, μετά την ανακάλυψη, σε θρήνο. Εμείς οι γραφιάδες κυριολεχτικά βρίσκαμε τον μπελά μας από τους ίδιους που κουβαλιόντουσαν με «ξωράκια», δείχνοντάς τους την πόρτα. Δεν ξέρω πώς ξεμπέρδευε μαζί τους ο διευθυντής —φυσικά και ο βοηθός του που 'ταν αυστηρός και αμίλητος— αλλά να του ράψεις κατηγορία για ρουσφέτι θα 'ταν αδικία γιατί πολύ φύλαγε τη θέση του. Φτωχά ζούσε και δεν παντρεύονταν γιατί είχε δύο αδερφές ανύπαντρες. Ζούσε στο συνοικισμό Χαριλάου και σ' όλο το διάστημα που υπηρέτησα υπό τις διαταγές του, με παράκλησή του, που όπως μου φάνηκε μάλλον ήθελε να γνωριστώ με το σπιτικό του, συνόδεψα ένα κάρο καυσόξυλα στο σπίτι του, που τα δικαιούνταν για θέρμανση.

'Οταν έφυγα από το Δοξάτο είχα γιάφκα για σύνδεση με την οργάνωση της Θεσσαλονίκης. Πράγματι, ύστερα από μερικές μέρες κατάφερα να συνδεθώ με τον υπεύθυνο της δουλιάς στο στρατό. Εκείνος μ' έφερε σ' επαφή με το Θόδωρο Ευθυμιάδη, γουνεργάτη απ' την Καστοριά, κι αυτός της κλάσης του 1926, και υπηρετούσε στο 4ο Σύνταγμα ιππικού με το βαθμό του δεκανέα. Αλλά, η ίλη που ανήκε είχε αποσπαστεί στη διάθεση της Μεραρχίας. Στην ίλη του τα μέλη της νεολαίας ήταν οργανωμένα σε δύο τριάδες και σε λίγο οργανώσαμε άλλες 3 τριάδες από μέλη της νεολαίας που υπηρετούσαν σε διάφορα γραφεία και άλλες υπηρεσίες της Μεραρχίας. Με εντολή της οργάνωσης δημιουργήσαμε τριμελή επιτροπή για την καθοδήγηση της κομματικής δουλιάς στη Μεραρχία και στο Σύνταγμα. Επικεφαλής βάλανε εμένα που είχα αρχίσει να κρατώ και τη σύνδεση με την οργάνωση. Η οργάνωση ταχτικά μας προμήθευε τον κομματικό τύπο — και ό,τι άλλο υλικό έπρεπε και για το στρατό— και στις συζητήσεις μας μας κατατόπιζε για την πορεία του κινήματος, για τα καθήκοντά μας στο στρατό κλπ. 'Ητανε άνοιξη και προβλέπονταν κινητοποιήσεις ιδίως καπνεργατών και καπνεργατριών και με την προοπτική ότι μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν και τμήματα ιππικού ενάντια στους απεργούς κλπ. 'Εμπαινε πρόβλημα και για τη δική μας τη συμπεριφορά που, όπως θα εκθέσω παρακάτω, η απόφασή μας εκτελέστηκε με καλά αποτελέσματα από ολόκληρο το τμήμα (ίλη) που πράγματι στάλθηκε.

Παρόλα που, ακόμα από τα τέλη του 1925, είχε αρχίσει το φαινόμενο της μερικής ανεργίας στον καπνεργατικό κλάδο να παίρνει μόνιμο χαραχτήρα, τη χειμερινή ιδίως περίοδο, στα μετέπειτα χρόνια το ποσοστό της ανεργίας ήτανε έντονα δυσανάλογο με το αποθηκεμένο ποσοστό για αναγκαστική επεξεργασία καπνού, γιατί οι καπνέμ-

ποροι αρνιούνταν να ανοίξουν σαλόνια και δημιουργούσαν τεχνητή ανεργία για να εξαναγκάσουν τους καπνεργάτες να πιάσουν δουλιά με ατομικές «σύμφωνίες», με κάτω από τα καθορισμένα με κρατική σύμβαση μεροκάματα που αντιστοιχούσαν στις 105 δραχμές τη μέρα. 'Ετσι γίνονταν και την άνοιξη του 1927. Παρά τις διαμαρτυρίες των οργανώσεών τους μ' επικεφαλής την Κ.Ο.Ε. και προς τους εργοδότες και το κράτος. Και όχι μόνο για το μεροκάματο, αλλά η επίθεση της εργοδοσίας και του κράτους στρέφονταν ενάντια σ' όλο το επίπεδο των καταχτήσεών τους με απειλή πάνω απ' όλα τη διάλυση των οργανώσεών τους με ειδικούς νόμους κλπ. Σ' αυτή την επίθεση το σωματείο καπνεργατών η «Πρόοδος» απάντησε με τη γενική κινητοποίηση εργαζομένων και ανέργων για την υπεράσπιση των όσων έχουν καταχτήσει με τόσους σκληρούς και αιματηρούς αγώνες και για λύση των προβλημάτων τους που χρόνιζαν μαζί και τα νέα που δημιουργούνταν λόγω της βαριάς εκμετάλλευσης από μέρος της εργοδοσίας. Τα αιτήματα των καπνεργατών και καπνεργατριών ήταν:

1) Να ανοίξουν όλα τα καπνομάγαζα και η πρόσληψη των εργατών και εργατριών να γίνει κατά 70% οργανωμένα, μέσω των σωματείων τους, που απέκλειε τις ατομικές προσλήψεις και τους εξασφάλιζε την πληρωμή με βάση το νόμο - σύμβαση κράτους - καπνεργατών - καπνεμπόρων που καθόριζαν αμοιβή ημερήσια τα 7/25 της αγγλικής λίρας.

2) Επιδόματα ανεργίας για όλη την περίοδο της ανεργίας, ανεξάρτητα από τα δουλεμένα μεροκάματα.

3) 'Αμεση λειτουργία του Τ.Α.Κ. (Ταμείο Ασφαλίσεων Καπνεργατών) σύμφωνα με τη σύμβαση που είχε υπογραφεί ανάμεσα στο κράτος - καπνεργάτες - καπνεμπόρους ύστερα από τους σκληρούς αγώνες των καπνεργατών με τα ανεπεξέργαστα κλπ. στα χρόνια 1925 - 1926.

4) Ελεύθερη λειτουργία των εργοστασιακών επιτροπών (ολόκληρου του εργοστασίου και κατά σαλόνια) σαν καταχτημένου και νόμιμου θεσμού, καθώς και του αντιπροσώπου του σωματείου.

Οι καπνέμποροι, έχοντας και την υποστήριξη των κρατικών αρχών, για να τρομοκρατήσουν τους καπνεργάτες κήρυξαν λοκ - άουτ, δηλαδή έκλεισαν ολωσδιόλου τα καπνομάγαζα και για να ματαιώσουν μαζικότερες κινητοποιήσεις των καπνεργατών και καπνεργατριών έριξαν ενάντια στους απεργούς τη χωροφυλακή και την ασφάλεια με αποτέλεσμα τη δολοφονία του καπνεργάτη (Ισραηλίτη) Καραμφίλ. Η δολοφονία του Καραμφίλ προκάλεσε τεράστια αγανάχτηση σ' όλη τη Θεσσαλονίκη και την κηδεία του παρακολούθησαν δεκάδες χιλιάδες λαού...

Η ίλη ιππικού στάλθηκε στην πόλη (Θεσσαλονίκη) ακριβώς μέσα σ' αυτά τα γεγονότα για την «περιφρούρηση της τάξης». 'Ηταν μια ίλη αποσπασμένη στη Μεραρχία με μειωμένη δύναμη αλλά συμπληρώθηκε στα πεταχτά και μ' εκείνους που υπηρετούσαν στα γραφεία και σ' άλλες υπηρεσίες βοηθητικές, και μάλιστα χωρίς να εξαιρέσουν κι εμάς που δεν μας βάζαν σε μάχιμη υπηρεσία μια που ήμαστε αφοπλισμένοι. Στην πόλη μας δόθηκε διαταγή να παραταχθούμε κατά μήκος του δρόμου προς το Διοικητήριο (οδός Διοικητηρίου), όπου είναι και τα περισσότερα καπνομάγαζα, απόπου θα πορευτεί η λαϊκή διαδήλωση. Η διαταγή ήτανε να απαγορέψουμε στους διαδηλωτές να φτάσουν στο Διοικητήριο. Αλλά η ίλη μας όχι μόνο δεν εμπόδισε, αλλά στην πραγματικότητα βοήθησε τους διαδηλωτές να φτάσουν στο Διοικητήριο εμποδίζοντας ταυτόχρονα και κάθε δυνατότητα στη χωροφυλακή να επέμβει. 'Ολα γίναν οργανωμένα, με απόφαση της οργάνωσής μας. 'Οταν δόθηκε το παράγγελμα «άλλατε σπάθη, επέλαση», εμείς εκτελέσαμε τη διαταγή αλλά με το δικό μας τρόπο. Η ομάδα που βρίσκονταν ανάμεσα Διοικητήριο - διαδηλωτές άρχισε σιγανό καλπασμό προς το Διοικητήριο όπου ήτανε συγκεντρωμένη δύναμη χωροφυλακής. Οι υπόλοιπες δυνάμεις της ίλης, από πίσω και τα πλάγια, άρχισαν να πιέζουν τους διαδηλωτές προς τα πίσω, προς το Διοικητήριο. Και σε λίγο όλη η μάζα βρέθηκε μπροστά στη Διοίκηση όπου ήτανε δύσκολο πια να τους ματοκυλίσουν. 'Οτι δεν πέρασε απαρατήρητη κι αυτή μας η ενέργεια θα πω παραπέρα.

Πρέπει να σημειωθεί πως ένα από τα βασικά αιτήματα του αγώνα ήταν και η ματαίωση της απειλής διάλυσης των συνδικαλιστικών οργανώσεων των καπνεργατών και της Καπνεργατικής Ομοσπονδίας (Κ.Ο.Ε.) που το ζήταγαν οι καπνέμποροι και την ίδια περίοδο η κυβέρνηση ετοίμαζε εξαιρετικό νόμο να θέσει εκτός νόμου το Κ.Κ.Ε.

'Αλλο χαρακτηριστικό της περιόδου ήτανε ότι στο κόμμα γίνονταν εσωκομματική πάλη με επικεφαλής τον Π. Πουλιόπουλο (λικβινταρισμός) και πρώτα στελέχη του ηγετικού πυρήνα της εκτελεστικής επιτροπής της Κ.Ο.Ε., όπως το μέλος της Κεντρικής Επιτροπής του κόμματος Λ. Χατζησταύρου, ο Φωτόπουλος και άλλοι, είχαν ταχτεί με τις απόψεις του Πουλιόπουλου.

Δεν ξέρω συγκεκριμένα τα μακροπρόθεσμα αποτελέσματα αυτών των κινητοποιήσεων. Κράτος και καπνέμποροι είχαν καμωθεί πως υποχωρούν, δέχονταν μερικά από τα βασικά αιτήματα των καπνεργατών, αλλά ταυτόχρονα εξαπόλυσαν άγριο κύμα τρομοκρατίας με μαζικές συλλήψεις, αρχίζοντας από τη διοίκηση του σωματείου και δεκάδων άλλων στελεχών. Από την κατατόπιση που μας έγινε, η κομματική καθοδήγηση δεν κατάφερε να αναπληρώσει έγκαιρα τον αποκεφαλισμό

του σωματείου και οι κινητοποιήσεις σχεδόν εκφυλίστηκαν. Επίσης ότι το Εργατικό Κέντρο —το κόμμα— δεν κατάφερε να κινητοποιήσει άλλα επαγγέλματα σε σοβαρές απεργιακές και άλλες μαζικές κινητοποιήσεις για τα ζητήματά τους και σε αγώνα αλληλεγγύης με τους αγωνιζόμενους καπνεργάτες. 'Οτι η ηγεσία της Κ.Ο.Ε. δεν μπόρεσε να κινητοποιήσει τους καπνεργάτες στ' άλλα καπνεργατικά κέντρα. Αυτά ήτανε, περίπου, τα κύρια σημεία της κριτικής που έκανε τότε η κομματική οργάνωση της Θεσσαλονίκης. Αλλά, αξιοπρόσεχτη είναι η θέση του 4ου Συνεδρίου του κόμματος (Σεπτ. 1928) πάνω σ' αυτά τα γεγονότα. Διαπιστώνει «α) 'Ελλειψη καθοδήγησης στο έργο της προπαρασκευής και της οργάνωσης της πάλης, β) την αρχική ταλαντευόμενη στάση στον καθορισμό της γραμμής της πάλης, γ) τη σύγκρουση της επαναστατικής και ρεφορμιστικής γραμμής στη διεξαγωγή της πάλης, που ήταν εκδηλώσεις άμεσες και συνέπειες της πάλης των τάσεων μέσα στις ίδιες τις γραμμές του κόμματος και επέδρασαν πάνω στην πάλη των καπνεργατικών μαζών. Χαρακτηριστική είναι η στάση της δεξιάς διαλυτικής τάσης ιδίως, που εξάσκησε την ίδια με τους σοσιαλφασίστες κριτική πάνω στον αγώνα αυτό των καπνεργατών».

Τα παραπάνω σαν να πρόκειται πιότερο για διαπιστώσεις πολιτικής σκοπιμότητας στην πάλη ενάντια στο λικβινταρισμό παρά μια μελετημένη και κομματικά αναγκαία και χρήσιμη εμφάνιση των λαθών και ελλείψεων που παρουσιάστηκαν. 'Υστερα, αυτό τον αγώνα τον καθοδήγησε άμεσα η κομματική οργάνωση της Θεσσαλονίκης και το σωματείο των καπνεργατών η «Πρόοδος», που είχε σαν γραμματέα του τον Μέρκατα, έμπειρο συνδικαλιστή και αντίπαλο του λικβινταρισμού, και το Εργατικό Κέντρο της Θεσσαλονίκης. Η Κ.Ο.Ε. με το Χατζησταύρο άμεσο ρόλο δεν έπαιξε, ίσως και να μη θέλησε.

Δύο θέσεις κομματικές σε σχέση με το συνδικαλιστικό κίνημα. Η μία είναι απόφαση του Γ' 'Εκτακτου Συνεδρίου του Κ.Κ.Ε. (Δεκέμβρης 1924) που δημοσιεύεται το Φλεβάρη του 1925: «3) Ο αγώνας για τις άμεσες διεκδικήσεις χάνει την πραγματική του σημασία αν δεν είναι στενά συνδεδεμένος με τον αγώνα για την ανατροπή της καπιταλιστικής κυριαρχίας». Η δεύτερη είναι από τις αποφάσεις του Γ' Τακτικού Συνεδρίου του Κ.Κ.Ε. (Απρίλης 1927), «Επί του συνδικαλιστικού κινήματος»: «4) Μέσα κατάκτησης εργατών. 8) Η κινητοποίηση των εργατικών μαζών πάνω σε σαφώς καθορισμένα συνθήματα που εκφράζουν τις άμεσες απαιτήσεις —απαιτήσεις που απορρέουν από τους συγκεκριμένους όρους ζωής της εργατικής τάξης— είναι το μόνο μέσο που θα μας δώσει τη δυνατότητα να πλησιάσουμε τον εργάτη. Τα συνθήματά μας είναι απαραίτητο να 'ναι σαφή και να συνδέονται με τον τελικό σκοπό της εργατικής τάξης. 'Ετσι δεν μπορούμε να υπο-

στηρίξουμε απαιτήσεις που τείνουν στην υπεράσπιση στενών επαγγελματικών συμφερόντων σε βάρος των γενικότερων συμφερόντων της εργατικής τάξης. Στο σημείο αυτό σημειώνουμε τις παρεκκλίσεις που 'γιναν από τις ομοσπονδίες Επισιτισμού, Καπνεργατών, Τύπου».

'Αλλη περίπτωση που έπαιξε ενεργό ρόλο η ίλη ιππικού σε λαϊκή εκδήλωση.

Με αίτημα την κατάργηση της φορολογίας της Δεκάτης, τον Ιούνη του 1927, γίνεται αγροτικό συλλαλητήριο στη Θεσσαλονίκη που παίρνουν μέρος περί τους 10 - 12 χιλιάδες αγρότες. Για να εμποδίσουν την πορεία των αγροτών προς τη Γενική Διοίκηση, οι κρατικές αρχές, με δύναμη χωροφυλακής, την ασφάλεια και ίλη ιππικού, διαταγμένες στην πλατεία Σιντριβανιού, απαγορεύουν στους διαδηλωτές να προχωρήσουν. Η κεφαλή της διαδήλωσης που αποτελείται από ομάδα από 500 περίπου αγρότες —πιθανόν διοικήσεις των αγροτικών συνεταιρισμών, παλιών πολεμιστών κλπ. που είναι και οργανωτές του συλλαλητηρίου— με λάβαρα κλπ. και ακολουθιέται από 150 περίπου έφιππους αγρότες έχουν αποκλειστεί - κυκλωθεί και δεν μπορούν να προχωρήσουν. Ο ανθυπίλαρχος επικεφαλής της ίλης δίνει διαταγή στον ένα ουλαμό να ενισχύσει τη δύναμη της χωροφυλακής που βρίσκεται στην μπροστινή ζώνη και πιέζεται. 'Ετσι, ο ουλαμός, με βαθμοφόρους νεολαίους, βρίσκει την ευκαιρία και με το γιουρούσι που κάνει όχι τόσο ενάντια στους διαδηλωτές αλλά ενάντια στους χωροφύλακες που αναγκάζονται να σκορπάνε και οι διαδηλωτές από ανοιχτό πια διάδρομο προχωρούν όπως και οι έφιπποι αγρότες που τους ακολουθούν και με την αναταραχή που δημιουργιέται σπάνε τα κορδόνια και οι διαδηλωτές προχωρούν και φτάνουν στη Γεν. Διοίκηση προτού συνέλθει η διεύθυνση της επιχείρησης για νέα αναδιάταξη κλπ. Τα μερικά μικροεπεισόδια που γίναν πέρασαν χωρίς αιματοχυσία γιατί διαταγή για χρήση όπλων δεν δόθηκε. 'Ολη αυτή η δραστηριότητά μας όπως και η καθημερινή μας προσπάθεια, όπως αναφέρθηκα προηγούμενα, δεν πέρασε απαρατήρητη, μια που ήμασταν και «συστημένοι», και έφτασε μέχρι το Μέραρχο. Μπορούμε να πούμε πως κι εδώ σταθήκαμε τυχεροί που διοικητής της Μεραρχίας ήτανε ο στρατηγός Σκανδάλης, δημοκράτης κι αυτός (μου φαίνεται πατέρας αυτουνού του δικού μας Σκανδάλη που ήτανε στην ΕΔΑ). Επίσης και άλλοι αξιωματικοί επικεφαλής των Γραφείων της Μεραρχίας όπως ο Κ. Βλάχος, επίλαρχος τότε και στρατηγός σήμερα, ο οποίος έκανε κάτι καταγγελίες για την Κ.Υ.Π., τη διχτατορία κλπ. Εγώ τουλάχιστον δεν περίμενα απ' αυτόν κάποια συμπάθεια είτε ανοχή απέναντί μας, γιατί όλο τις φωνές έβαζε, απειλούσε με αυστηρές πειθαρχικές ποινές, μίλαγε για στρατοδικεία κλπ., αλλά κακό δεν μας έκανε αν και ήμασταν «συ-

στημένοι» και συνεχίζαμε τη δράση μας με την καθοδήγηση της επιτροπής που, εκτός από μένα, ήταν μέλη της και ο Θόδωρος Ευθυμιάδης (πρόκειται για τον Ευθυμιάδη που κατηγορήθηκε ότι πρόδωσε τον Κολιγιάννη στην Αθήνα στα 1959. Ο Κολιγιάννης τον είχε πάρει στην Ελλάδα σαν βοηθό του) και ο Ανδρεάδης από τη Δράμα. Από τους άλλους νεολαίους που ήταν στα γραφεία θυμάμαι τον Μανιτσίδη από τις Σέρρες. Και όπως είπα, η όλη δουλιά μας καθοδηγούνταν από την κομματική οργάνωση Θεσσαλονίκης. Και για την κομματική μας προσπάθεια στη Μεραρχία και στο Σύνταγμα, αλλά ιδιαίτερα με τις εκδηλώσεις μας στα παραπάνω γεγονότα που δείχναν δράση οργανωμένη, μια που μας είχαν φακελωμένους, αποδίδονταν σε μερικούς από μας. Στοιχεία συγκεντρώνονταν στο ΙΙ γραφείο. Εκεί, στο εμπιστευτικό πρωτόκολλο, δούλευε κάποιος Κατσαμπάκας στο επίθετο, από τη Βέροια —το φαρμακοποιό έλεγε ότι έκαμνε. Ήταν και λίγο από τέτοιος κι είχε ριχτεί σ' έναν από τους δικούς μας. Αυτός λοιπόν του 'λεγε αυτουνού του συντρόφου μας κι έτσι μαθαίναμε για μέτρα ενάντια στους κομμουνιστές στο στρατό και ό,τι συγκεκριμένα αφορούσε και τη δική μας τη δράση και ενάντια σε ποιούς από μας σκόπευαν να πάρουν μέτρα. Μ' άλλα λόγια ήμασταν ενήμεροι στο τι γίνονταν στο ΙΙ γραφείο σχετικά με μας και παίρναμε ανάλογα μέτρα, όσο μπορούσαμε. Κι εκεί που περιμέναμε να 'χουμε τίποτα διώξεις, έγινε το εξής: Ο στρατηγός Σκανδάλης, διοικητής της Μεραρχίας, φώναξε μερικούς από μας στο γραφείο του, μας έβαλε τις φωνές, μας απείλησε με τα «θα σας φτιάξω, θα σας δείξω» κλπ. και στο τέλος «χαζοί άνθρωποι, δεν ξέρετε να κάνετε τη δουλιά σας, φύγετε απ' εδώ να μη σας δουν τα μάτια μου» και μας έδιωξε από το γραφείο του. Αυτό ήταν όλο κι όλο. Ενώ ήτανε περίοδος που υπήρχε πολλή τρομοκρατία στο στρατό ενάντια στους κομμουνιστές φαντάρους, τους έστελναν στο Καλπάκι, στρατοδικείο κλπ. Αλλά από τα δικά μας τα τμήματα όπου εμείς είχαμε οργανώσει, όπως στο Πράβι, τη Δράμα, Θεσσαλονίκη από τη δική μας την κλάση του 1926, που απολυθήκαμε το Σεπτέμβρη του 1927, κανένας δεν έπεσε στο Καλπάκι είτε σε στρατοδικείο. Κυρίως όχι επειδή εμείς μποράγαμε και δουλεύαμε τόσο μαστορικά και συνωμοτικά, αλλά γιατί ήρθαν έτσι τα πράγματα που αυτά τα ζητήματα να χειριστούν άνθρωποι, αξιωματικοί δημοκρατικοί σαν αυτούς που ανάφερα. Υπάρχει μάλιστα και τέτοια περίπτωση, στο Δοξάτο: εκεί οι ντόπιοι που είχαμε γνωριστεί —και το Δοξάτο θεωρούνταν κόκκινο— και μαζί μ' άλλους ντόπιους που υπηρετούσαν τη θητεία τους εκεί μαζί μας, πολλοί ήτανε από τα γύρω χωριά που τους φέρνανε χοιρινά, αυγά και τέτοια και κάποια μέρα οργάνωσαν ένα τσιμπούσι, δηλαδή τοίμασαν μεζέδες, πιοτά κλπ. και κάλεσαν και μερι-

κούς, μαζί κι εμένα και τον Τανιμανίδη από την Ξάνθη, το λοχία που 'ταν σιτιστής κι εγώ βοηθός του. Μια και μας κάλεσαν, είπαμε να πάμε, πήγαμε. Αυτοί μας αγαπούσαν γιατί πολλές φορές τα σαββατοκύριακα θέλαν να πάνε στα σπίτια τους που ήτανε κοντά στα γύρω χωριά. Πήγαιναν χωρίς άδεια αλλά μας ειδοποιούσαν κι εμείς τους φέρναμε σαν παρόντες στο συσσίτιο κλπ. Θέλαν να μας δίνουν από τα πράγματα που φέρνανε σαν δώρο, αλλά ούτε ο Τανιμανίδης ούτε εγώ τα δεχόμασταν. 'Ετσι βρεθήκαμε σ' αυτό το φαγοπότι. Το τσονήσαμε λιγάκι, ήρθαμε λιγουλάκι στο κέφι, με τα τραγούδια, χορούς και τέτοια κι εγώ άρχισα να φωνάζω: «Ζήτω ο Βενιζέλος». Το ζήτημα είναι ότι δε μπορούσες να φωνάζεις «Ζήτω το Κομμουνιστικό Κόμμα», αλλά μια που υπήρχε διχτατορία μια τέτοια εκδήλωση στρέφονταν εναντίον της και είχε σημασία πολιτική, όπως τουλάχιστον εγώ νόμιζα. Πάλε τότε, ο ίλαρχος Τσουκάτος μου λέγει: «Ξέρεις τίποτε, το παρακάνετε. Πρώτα - πρώτα εσύ δεν είσαι βενιζελικός και δεύτερο θα σας αρπάξουνε και θα σας τσουβαλιάσουν για καλά. Τι απερισκεψίες είναι αυτές, τι βγαίνει απ' αυτή τη δουλιά». Αυτά, συμβουλές. Δηλαδή θέλω να πω ότι πράγματι και πως αυτή την περίοδο την σκαπουλάραμε χωρίς συνέπειες και μάλιστα παρά τις απερισκεψίες μας. Φυσικά πολλά ήταν αποτέλεσμα νεολαιίστικου ενθουσιασμού, όλο κάτι να κάνεις. Αυτά είναι μερικά γεγονότα και επεισόδια από τη δράση μας στο στρατό, απ' όσα θυμάμαι αυτή τη στιγμή, γι' αυτή την περίοδο.

Η κομματική μας οργάνωση στο στρατό ήταν συγκροτημένη με το τριαδικό σύστημα. 'Ετσι η οργάνωση ήταν πιο εξασφαλισμένη και από τυχόν χτυπήματα γιατί και στην περίπτωση που κάποια οργάνωση πάθαινε ζημιά ο ένας που ήξερε ακόμα έναν από άλλη τριάδα, ένας από τους δυο θα άντεχε στη δοκιμασία. Η αλήθεια είναι πως τέτοια περίπτωση σ' εμάς δεν έτυχε. Αυτή ήταν η οργανωτική στρουκτούρα και σ' όλο το στρατό, ήτανε, δηλαδή, οργάνωση συγκεντρωτική με μεγάλο περιορισμό της δημοκρατίας. Οι συναντήσεις - συνεργασίες γίνονταν κυρίως στο πόδι για να μη δώσεις στόχο, αλλά σε ασκήσεις κλπ. δίνονταν ευκαιρία και για συνεδριάσεις, συζητήσεις σε ώρες ανάπαυσης, στο πότισμα των αλόγων, στο συσσίτιο κλπ. υπήρχε τρόπος και η τριάδα να συνεδριάσει ακόμα. 'Ομως ποτές η τριάδα χωρίς λόγο, πολύ περισσότερο από την τριάδα δεν πήγαιναν μαζί κι αν ακόμα μπορούσαν να 'ταν γνωστοί μερικοί αναμεταξύ τους. Χτυπήματα κι αυτή την περίοδο που ήμουν σε μάχιμο τμήμα εμείς δεν είχαμε. Κάποια απόπειρα έγινε εκεί στη Δράμα. 'Εγινε κρούση σ' εμένα από τον επιλοχία του Συντάγματος, Ράφτης στο επίθετο, και από έναν ανθυπίλαρχο, Χρυσούλη ονομαζόμενο, που μόλις είχε έρθει από

τη Σχολή Ευελπίδων. Με φώναξαν στο γραφείο του επιλοχία κι εκεί άρχισαν να μου λένε πως κάποιος θείος μου ενδιαφέρεται για μένα και μου έδιναν κάποια προκηρυξούλα, έτσι με αδιαφορία, νά, πάρε να διαβάσεις, και τέτοια. 'Οτι ήτανε παγίδα οργανωμένη δεν ήτανε δύσκολο να το καταλάβεις, γιατί δεν είχε σχέση με την πραγματικότητα. Πρώτα, εγώ δεν είχα θείο με τέτοιο όνομα και παρόμοια συνθήματα εμείς δεν καθορίζαμε. 'Ισως όμως, αναφέροντας γνωστό μου επίθετο ενός από τους καθοδηγητές της νεολαίας, θέλαν να δουν τι εντύπωση θα μου κάνει. Εκτός πια αν πίστευαν ότι μπορεί να 'σαι αφελής σε τέτοιο βαθμό και να τσιμπήσεις με τ' άκουσμα να γίνεται λόγος για έναν καθοδηγητή και να ξανοιχτείς. Πιο συγκεκριμένα, αυτοί μου έλεγαν: «'Εχεις χαιρετισμούς από το θείο σου το Δεσποινιάδη». Και ο Δεσποινιάδης ήτανε μέλος της καθοδήγησης της νεολαίας Καβάλας και δεν αποκλείεται να υπόθεσαν ότι μπορεί να έχουμε τέτοιο σύνθημα. Τους λέγω πως εγώ δεν έχω τέτοιο θείο Δεσποινιάδη, έχω θείο στον Πειραιά, αδερφό του πατέρα μου, και λέγεται Βαφειάδης κι αυτός, είναι τόσο χρονώ κλπ. Αυτοί όμως δεν λέγανε ότι πρόκειται για το Δεσποινιάδη το γνωστό μου από την Καβάλα κλπ. ίσως για να μην προδοθούν οι ίδιοι και αποκαλυφθεί ότι είναι σκαρωμένη η υπόθεση. Δεν είχε συνέχεια η υπόθεση μαζί τους εκτός από μια απόπειρα να δώσει προκήρυξη ένας δικός τους άνθρωπος, αλλά εγώ το ίδιο αρνήθηκα να την πάρω και να τη διαβάσω λέγοντάς του πως δεν μου χρειάζονται, δεν με ενδιαφέρουν κλπ. 'Αλλες απόπειρες δεν κάνανε, αλλά, όπως είπα, ήξεραν ότι ήμαστε κομμουνιστές, γιατί η ασφάλεια είχε στείλει τα στοιχεία μας κι αυτά πρέπει να γίνονταν με βάση τους φακέλους μας της ασφάλειας της Καβάλας, γιατί από την πρώτη στιγμή που έγινα μέλος της νεολαίας μέχρι που πήγα στο στρατό είχαν μεσολαβήσει τόσα γεγονότα, τραυματισμοί, συλλήψεις, διαμαρτυρίες, διαδηλώσεις έξω από τα καπνομάγαζα, γεγονότα ανεπεξεργάστων κλπ. 'Ημασταν συνέχεια μέσα σ' αυτά τα γεγονότα και σε τέτοιες στιγμές εύκολα δεν έρχονται οι χιλιάδες, έρχονται αλλά πρέπει να πας μπροστά, να 'σαι απ' αυτούς που τους λέγαν «υποκινητές», όπως ήμασταν πιότερο οι νεολαίοι. 'Ολα αυτά μπαίναν στους φακέλους «μας» κι αυτοί πρέπει να πήγαιναν παντού όπου κι εμείς. Εν πάση όμως περιπτώσει μια και μας πήρανε στο στρατό με τέτοια βιογραφία εκείνο που τους ενδιέφερε δεν ήτανε βέβαια ο Μάρκος, ο Γιάννης, ο Κώστας, αλλά αυτοί φτιάχναν οργανώσεις στο στρατό και ήθελαν να 'χουν στοιχεία στα χέρια τους γι' αυτή μας τη δουλιά. Αλλά, ας το ξαναπώ, βρεθήκαμε αντάμα με στρατιωτικά στελέχη που δεν ήτανε μολυσμένοι με το δηλητήριο του αντικομμουνισμού, γι' αυτό και γνήσιοι πατριώτες, άξιοι της αποστολής τους!

Απολύθηκα από το στρατό με το βαθμό του δεκανέα, δεν μου τον ξήλωσαν, το Σεπτέμβρη του 1927. Υπηρετήσαμε κάτι παραπάνω από 17 μήνες παρόλα που υπήρχε διαταγή να μας κρατήσουν ακόμα δυο μήνες, γιατί κείνην την περίοδο του 1927 κυκλοφορούσαν φήμες ότι ο Πάγκαλος θα κάνει κίνημα κλπ. Και γι' αυτό το Υπουργείο των Στρατιωτικών διέταξε: η απόλυσή μας να γίνει 2 μήνες αργότερα. 'Εγιναν οι διαμαρτυρίες των στρατιωτών της κλάσης του 1926 στο σύνταγμα Πυρ/κού Δράμας στην 9η Μεραρχία γι' αυτό το ζήτημα και ζυμώσεις σχεδόν σ' όλες τις στρατιωτικές μονάδες. 'Ισως και επειδή ματαιώθηκε η απόπειρα κινήματος, η διαταγή αυτή του υπουργείου δεν εφαρμόστηκε, ανακλήθηκε, αλλά αν πράγματι η θητεία τότες ήταν 16 μήνες εμείς υπηρετήσαμε παραπάνω ένα μήνα και 10 μέρες, γιατί απολυθήκαμε στις 17 του Σεπτέμβρη 1927.

'Υστερα από λίγο καιρό αναγκάστηκα να πάγω στην Καβάλα, αν και δεν ζούσαν πια εκεί τα αδέρφια μου (Ευτέρπη, Βαρβάρα και Σάββας, ο αδερφός μου Κλεάνθης ζούσε χωριστά από τότες που γύρισε από την Τουρκία), είχαν μετακομίσει στη Σαλονίκη. Στο μεταξύ και η οργάνωση της νεολαίας είχε αποφασίσει να δουλέψω στη Θεσσαλονίκη και όχι στην Καβάλα. Αλλά εγώ υποχρεώθηκα να πάγω στην Καβαλα για να πάρω το βιβλιάριο του ασφαλισμένου, γιατί χωρίς αυτό δεν μπορούσα να πιάσω δουλιά στο επάγγελμά μου. Στο μεταξύ, το Ταμείο Ασφαλίσεως Καπνεργατών είχε δημιουργηθεί όταν εγώ ήμουνα στο στρατό κι εγώ έκανα την απερισκεψία τότες να μην πάγω να πάρω το βιβλιάριο του καπνεργάτη. (Το ΤΑΚ εφοδίαζε τους καπνεργάτες και καπνεργάτριες με επαγγελματικά βιβλιάρια ασφαλισμένου). 'Ολοι πήγαν εγώ δεν πήγα, παρόλα που ήμασταν στην Καβάλα τότες και το βιβλιάριο του ΤΑΚ το 'παιρνες μόνο με μια βεβαίωση του σωματείου ότι είσαι μέλος του. Σ' εμάς τους στρατιώτες μας δίναν μάλιστα και χίλιες (1.000) δραχμές ενίσχυση, ούτε αυτές πήγα να πάρω. Ποιος ξέρει γιατί! Αργότερα πια, όταν εγώ απολύθηκα, η προθεσμία είχε περάσει και υπήρχαν δυσκολίες —έπρεπε δηλαδή να μαζέψω πιστοποιητικά και τέτοια που να δείχνουν ότι είμαι καπνεργάτης για να μου δώσουν το βιβλιάριο. 'Ετσι πήγα στην Καβάλα και με τη βοήθεια του σωματείου το πήρα και γύρισα στη Σαλονίκη. Αλλά ύστερα από μερικές μέρες αναγκάστηκα πάλι να φύγω και στα τέλη του 1927 - αρχές 1928 πήγα στην Κοζάνη για δουλιά γιατί στη Σαλονίκη από άποψη δουλιάς δεν ήταν και τόσο καλά τα πράγματα, ανεργία είχαμε. Δούλεψα 2 - 3 μήνες ίσως και παραπάνω. 'Ολοι οι Κοζανίτες καπνεργάτες και καπνεργάτριες δούλευαν. Αλλά, όπως εγώ, έρχονταν κι άλλοι εκατοντάδες από άλλες πόλεις και οι καπνέμποροι, ενώ τους είχαν ανάγκη, με τεχνητή ανεργία προσπαθούσαν να τους

εκβιάσουν να συμφωνήσουν για δουλιά με μικρότερο μεροκάματο από το κανονικό. Στο μεταξύ, η κομματική οργάνωση είχε δυναμώσει με αρκετούς από μας τους «ξένους» και ύστερα από αρκετή ζύμωση με συσκέψεις, συγκεντρώσεις στα καπνομάγαζα, κινητοποιήσεις ανέργων κλπ. φτάσαμε στην κήρυξη της καπνεργατικής απεργίας με αιτήματα να ανοίξουν και άλλα μαγαζιά για να πιάσουν δουλιά οι άνεργοι, να μην παραβιαστεί το 8ωρο και η σύμβαση για το μεροκάματο. Κάναμε καταγγελίες με ξεσκέπασμα των λεγόμενων οκατζήδων καπνεργατών. Γίνονταν το εξής: καπνεργάτες παίρναν από τους καπνεμπόρους εργολαβία τη σοδιά καπνού από ολόκληρα χωριά (καπνά αγορασμένα φυσικά από τους καπνεμπόρους) και τα «επεξεργάζονταν» κατά τέτοιο τρόπο που δεν είχε και πολύ διαφορά από την πρωταρχική χωρική επεξεργασία και, κατ' αυτό τον τρόπο, κέρδιζαν 5 και 6 φορές περισσότερα από το κανονικό μεροκάματο που παίρναν οι καπνεργάτες στα καπνομάγαζα με την κανονική επεξεργασία. Κερδίζανε αυτές τις 500 - 600 δραχμές την ημέρα γιατί «επεξεργάζονταν» κάμποσες δεκάδες οκάδες περισσότερη ποσότητα καπνού απ' ό,τι ο καπνεργάτης στο καπνεργοστάσιο. Έτσι, ενώ από τη μια εξασφάλιζε τεράστια κέρδη στους καπνεμπόρους, από την άλλη συντελούσαν στο να μεγαλώσει η ανεργία. Δυστυχώς ανάμεσα σ' αυτούς τους λεγόμενους οκατζήδες ήτανε και αρκετός δικός μας κόσμος όπως ο μεγαλύτερος αδερφός του Στέλιου Αναστασιάδη —ο Γιώργης Αναστασιάδης— ο Καρανικόλας και άλλοι, γνωστοί και κάποτε δραστήρια στελέχη του κόμματος και του καπνεργατικού κινήματος. Είναι αλήθεια ότι αρκετοί απ' αυτούς τους συντρόφους ξαναβρίσκαν τον παλιό εαυτό τους και ανάμεσά τους ο Καρανικόλας που σκοτώθηκε στις 9 του Μάη του 1936 στη Σαλονίκη. Αλλά τότες, στην Κοζάνη, δεν πειθάρχησαν στην απόφαση της οργάνωσης να μη δουλέψουν στο οκατζηλίκι και από γνωστοί και φίλοι που 'μασταν φτάσαμε στο σημείο να μαλώσουμε, γιατί δεν θέλαν να καταλάβουν ότι εκθέτουν το κόμμα, το σωματείο, παραβιάζοντας τη θέση της ΚΟΕ —και του κόμματος— που καταδίκαζε τους εργολάβους - οκατζήδες λεγόμενους καπνεργάτες που, για να κερδίσουν μερικά γρόσια με χαμάλικη δουλιά, στερούσαν το μεροκάματο από εκατοντάδες καπνεργατικές οικογένειες και χάριζαν τεράστια κέρδη στους καπνεμπόρους. Αυτοί οι φίλοι προσπάθησαν μάλιστα να προσεταιριστούν και άλλα μέλη του κόμματος όπως κι εμένα, θέλαν να με πείσουν να πάμε στα χωριά να δουλέψουμε γιατί, όπως λέγανε, οι καπνέμποροι, έτσι είτε αλλιώς, αυτά τα καπνά δεν πρόκειται να τα φέρουν στα καπνεργοστάσια για επεξεργασία. «Δούλεψε να πάρεις λεφτά», λέγανε. Αυτό δεν ήτανε σωστό, γιατί οπωσδήποτε αυτά τα καπνά είχαν ανάγκη έστω και τέτοιας επεξεργασίας και τη δουλιά αυτή μπο-

ρούσαν να την κάνουν στα καπνομάγαζα οι καπνεργάτες, χωρίς όμως να παραβιάζουν τους καθιερωμένους όρους δουλιάς κλπ. αν, φυσικά, δεν έβρισκαν οι καπνέμποροι οκατζήδες.

Κινητοποιήσεις κάναμε ενάντια σ' αυτούς του οκατζήδες, δούλευαν 15 ώρες και πάνω στο 24ωρο και παραβίαζαν το 8ωρο κλπ. Δηλαδή είχανε γίνει ένα είδος απεργοσπαστών και δυστυχώς από δικό μας κόσμο περισσότερο, γιατί αυτοί ήτανε και καλοί μαστόροι, καλά και γρήγορα μπορούσαν να δουλέψουν, βγάζανε μεγάλη παραγωγή, με οκά δούλευαν. 'Οσο περισσότερες οκάδες βγάζεις, τόσο περισσότερα λεφτά κέρδιζαν και απ' τα πολλά λεφτά σαν να 'χαν αποβλακωθεί! Εγώ έκατσα στην Κοζάνη περί τους 3 - 3½ μήνες, μετά γύρισα στη Σαλονίκη και άρχισα να δουλεύω στην παραγωγή. Σε λίγο με πήραν στην καθοδήγηση της κομμουνιστικής νεολαίας της Θεσσαλονίκης, στην Π.Ε. του κόμματος, στην κομματική φράξια του σωματείου των καπνεργατών έπαιρνα μέρος και την ίδια περίοδο σαν αντιπρόσωπος του Διοικητικού Συμβουλίου του σωματείου των καπνεργατών στη διοίκηση του Εργατικού Κέντρου Θεσσαλονίκης, όπου μου ανατέθηκε η γραμματεία του τμήματος των νέων του Εργατικού Κέντρου.

'Ενα από τα σοβαρά γεγονότα κείνης της περιόδου ήτανε η μεγάλη Πανελλαδική Καπνεργατική απεργία του 1928 που συνοδεύτηκε και με γεγονότα πολύ χαρακτηριστικά

'Εχω κιόλας σημειώσει ότι, αρχίζοντας από το 1925 - 1926, η παροδική ανεργία στον καπνεργατικό κλάδο άρχισε να μεγαλώνει και να μονιμοποιείται. Η μία αιτία ήταν ότι ο αριθμός των καπνεργατών και καπνεργατριών είχε μεγαλώσει με τον ερχομό των προσφύγων και η δεύτερη, η βασική, η απλοποίηση της επεξεργασίας του καπνού στα εργοστάσια, όπως, παρόλα που ο καπνός έχανε ποιοτικά, η ποσοτική απόδοση κάθε εργάτη και εργάτριας ήταν πολλές φορές διπλάσια και τριπλάσια από τα πριν και έφερνε τεράστια επιπλέον κέρδη στους καπνεμπόρους παρά τα κι έτσι μεγάλα κέρδη τους. Εξάλλου, που ήταν ακόμα χειρότερο για τον καπνεργατικό κλάδο, μεγάλο ποσοστό του καπνού που παράγονταν, ιδιαίτερα στα 1925-1926, άρχισε να εξάγεται ανεπεξέργαστος, σε παραγωγικά δέματα που έφτιαχναν οι ίδιοι οι καπνοπαραγωγοί στο χωριό. Αποδείχτηκε όμως ότι καπνά ανεπεξέργαστα —με τη χωρική δηλαδή επεξεργασία— δεν άντεχαν στον αναγκαίο χρόνο συντήρησης στο διάμεσο αγοράς και κατανάλωσης. Και μεγάλες ποσότητες αχρηστεύονταν. Για να αντιμετωπίσουν αυτή την απειλή οι καπνέμποροι μηχανεύτηκαν την επί τόπου —στον τόπο παραγωγής, στα χωριά— «επεξεργασία» του καπνού από καπνεργάτες. Αρχικά με μερικά τους όργανα καπνεργάτες, δημιούργησαν μερι-

κές σμαδούλες με συμφωνία πληρωμής για κάθε οκά καπνού που θα επεξεργάζονταν. Ακριβοπλήρωναν κάθε οκά και ο καπνεργάτης με μερονύχτια δουλιά επεξεργάζονταν εκατοντάδες οκάδες καπνού στο 24ωρο. Δουλιά ξεθεωτική αλλά και η αμοιβή ελκυστική. Πολλοί απ' αυτούς σε 3 - 4 μέρες κέρδιζαν τη μηνιάτικη πληρωμή τους του εργοστασίου. Και δυστυχώς, παρά την καταδίκη και καταγγελία των οκατζήδων από το κόμμα και την ΚΟΕ, ένας αρκετός αριθμός συνειδητών καπνεργατών, ακόμα και παλιών στελεχών, δεν μπόρεσαν να αντισταθούν στον πειρασμό, παρόλα που ήτανε και από τους καλύτερους τεχνίτες και άμεσα δεν τους απειλούσε ανεργία. Μπορούμε να πούμε πως αυτή η περίοδος ήτανε σαν μια μεταβατική, η προϊστορία νέων συνθηκών που δημιουργούνταν γιατί στα αμέσως μετέπειτα χρόνια σχεδόν τελείως πια άλλαξε η μορφή της επεξεργασίας του καπνού και αντικαταστάθηκε με τη μέθοδο της λεγόμενης «τόγκας», με τις ανάλογες διαφοροποιήσεις και στην ίδια τη σύνθεση του κλάδου, με την ελαχιστοποίηση και του ξεχωριστού ρόλου του σαν πρωτοποριακού τμήματος της εργατικής τάξης της χώρας.

Η απεργία κηρύχθηκε σε μια περίοδο που ο καπνεργατικός κλάδος αντιμετώπιζε επίθεση από μέρος των καπνεμπόρων, με την υποστήριξη του κράτους, ενάντια στις καταχτήσεις του. Επίσης περνάγαμε και μια περίοδο που όλο και δυνάμωνε η κρατική και εργοδοτική τρομοκρατία στα εργοστάσια, ενάντια στο συνδικαλιστικό κίνημα που, εξάλλου, στα 1929 αποκρυσταλλώθηκε στον έκτακτο νόμο ενάντια στο εργατικό - επαναστατικό κίνημα, το λεγόμενο «ιδιώνυμο».

Απ' όσα θυμάμαι, κείνη την εποχή στη Σαλονίκη δεν είχαμε ανεργία όχι μόνο γιατί είχαν ανοίξει όλα τα καπνομάγαζα αλλά και γιατί η επεξεργασία του καπνού εξακολουθούσε να γίνεται με την παλιά μέθοδο, τη λεγόμενη «αμερικανική επεξεργασία». Και ήτανε ακόμα σχετικά μικρό το ποσοστό του καπνού που πήγαινε στην «τόγκα» και δούλευαν σ' αυτή μόνο καπνεργάτες και καπνεργάτριες. Αντίθετα, σχεδόν σ' όλα τ' άλλα καπνεργατικά κέντρα της χώρας το ποσοστό της ανεργίας ήτανε αρκετά μεγάλο και βασικά οφείλονταν σε τρεις κυρίως λόγους: 1) στην τεχνητή ανεργία που δημιουργούσαν οι καπνέμποροι με σκοπό να παραβιάσουν τη σύμβαση για το μεροκάματο και το 8ωρο, 2) στην επεξεργασία της τόγκας χρησιμοποιούσαν, αντί καπνεργάτες και καπνεργάτριες, γυναίκες που δεν είχαν σχέση με το καπνεργατικό επάγγελμα, 3) δεν αναγνώριζαν τα σωματεία των καπνεργατών και τους αντιπροσώπους του σωματείου στα εργοστάσια, τις επιτροπές των σαλονιών που ήταν καταχτήσεις ύστερα από πολύχρονους σκληρούς αγώνες. 'Οπως δείχνουν τα αιτήματα που διεκδικούσαν οι καπνεργάτες με τον απεργιακό τους αγώνα, μερικά από τα

αιτήματά τους είχαν πανελλαδικό χαρακτήρα, αφορούσαν ολόκληρη την εργατική τάξη της χώρας και άλλα στρώματα εργαζομένων όπως π.χ. ο νόμος περί ιδιωνύμου, η διάλυση των επαγγελματικών οργανώσεων, η εκτός νόμου θέση του Κ.Κ.Ε., ο τιμάριθμος κλπ.

Τα κυριότερα αιτήματα των απεργών που προβλήθηκαν στο κράτος και τους εργοδότες από την ΚΟΕ ήταν:

1) Αναθεώρηση της σύμβασης για το 7/25 της στερλίνας και αναπροσαρμογή του μεροκάματου σύμφωνα με τον τιμάριθμο που αντιστοιχούσε με 140 περίπου δραχμές τη μέρα.

2) Η μη ψήφιση του νόμου περί «ιδιωνύμου» που απειλούσε με διάλυση τις επαγγελματικές οργανώσεις, την εκτός νόμου θέση του Κ.Κ.Ε. Ακύρωση των αποφάσεων των πρωτοδικείων που είχαν διαλύσει σειρά από καπνεργατικά σωματεία, την εργατική βοήθεια.

3) Η διοίκηση του ΤΑΚ να περάσει στα χέρια των καπνεργατῶν (των μετόχων) και η επιδότηση των ανέργων σ' όλο το διάστημα της ανεργίας ανεξάρτητα από τα μεροκάματα που κάνει ο καπνεργάτης και η καπνεργάτρια.

4) Εφαρμογή του 8ωρου, του δικαιώματος των καπνεργατικών οργανώσεων να τοποθετούν στη δουλιά τα 70% των εργατών, τη νόμιμη λειτουργία των επιτροπών των σαλονιών, του αντιπροσώπου του σωματείου στο εργοστάσιο. Είναι αλήθεια πως και άλλα αιτήματα, όπως π.χ. «οι άνδρες στην τόγκα» κλπ. προβλήθηκαν αλλά ήταν εξωπραγματικά όπως προηγούμενα και ο αγώνας ενάντια στα ανεπεξέργαστα στα χρόνια 1921 - 1924 - 1925 - 1926. 'Αλλο αίτημα ήταν να δουλέψουν στην τόγκα επαγγελματίες καπνεργάτες και καπνεργάτριες.

Η απεργία κηρύχτηκε με απόφαση της ΚΟΕ που ήταν, φυσικά, και απόφαση του κόμματος, σ' όλα τα καπνεργατικά κέντρα: στη Σαλονίκη, Καβάλα, Δράμα, Σέρρες, Ξάνθη, Αγρίνιο, Κοζάνη, Βόλο, Κομοτηνή και ήταν παγκαπνεργατική.

'Ενα από τα χαρακτηριστικά της απεργίας ήταν η συμμετοχή σ' αυτή, ιδιαίτερα στο αρχικό της στάδιο, όλων των καπνεργατών και καπνεργατριών, ανεξάρτητα από παρατάξεις - σωματεία που ανήκαν. Αυτό οφείλονταν και στο γεγονός που και η Ενωτική Καπνεργατική Ομοσπονδία, με το Σισμανίδη επικεφαλής, τάχτηκε υπέρ της απεργίας άν και, στη συνέχεια της απεργίας τα τμήματά της παίξαν ρόλο απεργοσπαστικό. Το ζήτημα είναι τούτο: και στον καπνεργατικό κλάδο είχανε δημιουργηθεί πια οι αντισύνδεσμοι με μέλη από οπαδούς της ρεφορμιστικής παράταξης (σοσιαλφασιστών όπως τους λέγαμε) αλλά ήτανε σωματεία άμαζα που και στα βασικά ακόμα καπνεργατικά κέντρα όπως η Καβάλα, Σαλονίκη, κατάφεραν να 'χουν σαν μέλη τους μόλις 2 - 3 εκατοντάδες καπνεργάτες, πράγμα που δείχνει και την τερά-

στια πίστη και εμπιστοσύνη της ολότητας σχεδόν των καπνεργατών και καπνεργατριών στη γραμμή του συνεπούς εργατικού επαναστατικού κινήματος, ακόμα και την αυτοθυσία του καπνεργάτη που δεν πήγαινε να γραφτεί στο άλλο σωματείο, που του υπόσχονταν δουλιά και άλλες υλικές απολαβές, παρά την εξαιρετικά δύσκολη οικονομική κατάσταση που αντιμετώπιζε αυτός και η οικογένειά του όταν έμενε άνεργος κλπ. 'Ομως, αυτά τα σωματεία, παρά τη μικρή τους δύναμη αριθμητικά, δεν παύαν να 'ναι παράγοντες διάσπασης και η επίδρασή τους πάνω στο σύνολο των καπνεργατών ήτανε σημαντική. Ιδιαίτερα σαν πάρουμε υπόψη που τύχαιναν από μέρος των καπνεμπόρων που τους παίρναν πρώτους στη δουλιά αλλά και τον ξεχωριστό απεργοσπαστικό ρόλο που παίζαν σε κρίσιμες για τους καπνεργάτες στιγμές, όπως οι απεργίες που οι ηγέτες τους τους χρησιμοποιούσαν στο ρόλο του απεργοσπάστη, αλλά και μέχρι και πληροφοριοδότες της ασφάλειας στα καπνεργοστάσια μέσω των ηγετών τους, που μερικοί τους ήταν πράκτορες της ασφάλειας. 'Οπως όμως δεν ήταν όλοι οι ηγέτες αυτών των σωματείων άνθρωποι αυτής της φίρμας, πολύ περισσότερο τα μέλη αυτών των σωματείων ήταν εργάτες παρασυρμένοι οι περισσότεροι είτε προσπαθούσαν να λύσουν τα προβλήματά τους με τρόπο που δεν πολυκαταλάβαιναν ότι κάνουν ζημιά στους άλλους συναδέλφους τους. Αλλά, όπως και νά 'χει το πράγμα, ο χαρακτηρισμός τους «σοσιαλφασίστες» και παρόμοια και λαθεμένος ήταν, και το χάσμα της διάσπασης μεγάλωνε, και κάθε άλλο παρά την ενότητα βοηθούσε είτε απ' τα «κάτω» την επεδίωκες είτε απ' τα «πάνω», είτε και με τα δύο μαζί. Κι εδώ κυρίως πρέπει να αναζητηθεί, σε τελευταία ανάλυση, και το αποτυχημένο τέλος και της καπνεργατικής απεργίας, αλλά και της Πανελλαδικής Πανεργατικής Γενικής Απεργίας που ήτανε και η απόφαση του κόμματος να γίνει.

Η π ρ ο ε τ ο ι μ α σ ί α τ η ς α π ε ρ γ ί α ς σ τ η Σ α λ ο ν ί κ η : Αυτή άρχισε με τη συνεδρίαση της κομματικής φράξιας καπνεργατών και καπνεργατριών στην οποία μπήκε η απόφαση (της οργάνωσης, της ΚΟΕ και του σωματείου η «Πρόοδος») για την απεργία, όπου συζητήθηκε η κατάσταση και πάρθηκαν ανάλογες αποφάσεις για την πρακτική εφαρμογή της παραπάνω απόφασης. 'Ετσι: πρώτα, το σωματείο κάλεσε συνέλευση των επιτροπών των σαλονιών μαζί και των αντιπροσώπων του σωματείου απ' όλα τα καπνεργοστάσια. Στη συνέλευση κάθε επιτροπή έκαμνε λιγόλογη έκθεση για την κατάσταση που επικρατεί στο εργοστάσιο, τη στάση του εργοδότη και των μαστόρων, συζήτηση για την απόφαση της ΚΟΕ και του σωματείου για απεργία. 'Αρχισαν να γίνονται πλατιές συσκέψεις κατά εργοστάσιο, στις συνοικίες, ξεχωριστές συσκέψεις στελεχών του σω-

ματείου (από κομματικούς και μη) ξεχωριστές συσκέψεις στοιβαδόρων, καπνεργατριών, νέων. Από γενική συνέλευση καπνεργατών - καπνεργατριών εκλέγηκε απεργιακή επιτροπή, καθορίστηκαν είτε εκλέγηκαν απεργιακές επιτροπές κατά εργοστάσιο, ομάδες για φρούρηση της απεργίας από απεργοσπάστες, απεργιακό ταμείο, ομάδες δράσης - μαχητικές.

Ταυτόχρονα, αγωνιστική δραστηριότητα άρχισε να αναπτύσσει και το Εργατικό Κέντρο Θεσσαλονίκης με συνέλευση συμβουλίων των σωματείων της δύναμής του, συνελεύσεις των τμημάτων νέων και ξεχωριστών σωματείων, όπως των τροχιοδρομικών, τσαγκαράδων, ραφτεργατών, οικοδόμων, σιδηροδρομικών κλπ.

Η προσπάθεια της χωροφυλακής και των οργάνων της εργοδοσίας να ματαιώσουν την απεργία και σε συνέχεια να μπάσουν απεργοσπάστες στα καπνεργοστάσια απότυχε με μικροσυγκρούσεις με τη χωροφυλακή και την ασφάλεια μέσα και έξω από τα εργοστάσια. Το ίδιο απότυχε, μπροστά στην αποφασιστικότητα των απεργών και των μαχητικών ομάδων, η απόπειρα επέμβασης στην παγκαπνεργατική συνέλευση όπου εγκρίθηκε ψήφισμα και στάλθηκε στην κυβέρνηση που ζητούσε την ικανοποίηση των αιτημάτων τους. Πρέπει να σημειωθεί ότι ήταν η πρώτη δική μας συμμετοχή σε τέτοιας έκτασης αγώνα από υπεύθυνα καθοδηγητικά όργανα όπως η Εκτελεστική Επιτροπή της ΚΟΕ που κρατούσα και την επαφή - σύνδεση με τη διοίκηση του σωματείου καπνεργατών και μέλος της παράνομης απεργιακής επιτροπής με συγκεκριμένη ευθύνη τις απεργιακές φρουρές και τις μαχητικές ομάδες για την καταπολέμηση των απεργοσπαστών κλπ. Σ' όλο το διάστημα της απεργίας είχαμε, σχεδόν κάθε μέρα, μικροσυγκρούσεις έξω από τα καπνεργοστάσια και τις συνοικίες όταν γίνονταν συγκεντρώσεις και συνελεύσεις των απεργών και για ανακοινώσεις της απεργιακής επιτροπής, όταν οι απεργιακές φρουρές προσπαθούσαν να εμποδίσουν οποιονδήποτε να μπει στο εργοστάσιο ανεξάρτητα αν ήταν καπνεργάτης ή όχι. Συλλήψεις το ίδιο καθημερινές, αλλά αναγκάζονταν να τους αφήσουν ύστερα από διαμαρτυρίες. Σειρά από περιπτώσεις από τη δράση των απεργιακών φρουρών και των μαχητικών ομάδων δείχνουν την οξύτητα που 'χε πάρει ο αγώνας, αλλά και το μαχητικό πνεύμα των απεργών. Είναι αλήθεια ότι γίνονταν και μερικές υπερβολές —όπως καψίματα σπιτιών απεργοσπαστών— αλλά μάλλον αυθόρμητες ήτανε τέτοιες ενέργειες. 'Οταν πια ο αγώνας είχε πάρει μεγάλη οξύτητα, ομάδα φρουρών της απεργίας μ' επικεφαλής το στοιβαδόρο Ιορδανίδη (είτε Ιορδάνογλου, δεν θυμάμαι πια καλά, παρόλα που κάναμε μαζί και φυλακή αργότερα. Αυτός είχε πιαστεί με υπόδειξη του παθόντα που τον γνώρισε και καταδικάστηκε σε μερικά χρό-

για φυλακή για εμπρησμό), έβαλε φωτιά στο σπίτι ενός άλλου στοιβαδόρου, απεργοσπάστη. Καλά όμως εκτελούσαν αυτές οι ομάδες την κύριά τους αποστολή, που ήταν να εμποδίσουν τους υποψήφιους απεργοσπάστες αρχίζοντας με την πειθώ πρώτα στα ίδια τους τα σπίτια και μπροστά στην οικογένεια, που είχε συχνά καλά αποτελέσματα, κι όταν πια δεν πέρναγε ο λόγος, τους ξυλοφόρτωναν αχρηστεύοντάς τους προσωρινά για δουλιά. Επίσης συχνά οργάνωναν εφόδους στα εργοστάσια που είχαν μπορέσει να μπάσουν απεργοσπάστες και, παρά την προστασία τους από χωροφύλακες, πετύχαιναν το σκοπό τους τις περισσότερες φορές με την υποστήριξη των απεργών που μαζεύονταν έξω από το εργοστάσιο.

'Αλλες περιπτώσεις πάλι με σκοπό να εμποδιστούν οι απεργοσπάστες να φτάσουν στο καπνεργοστάσιο: Εκτός από τους απεργοσπάστες που δεν βγαίναν από το εργοστάσιο σ' όλο το διάστημα της απεργίας, άλλοι, που ήταν και περισσότεροι, που πήγαιναν στο εργοστάσιο όπως συνήθως, κάθε πρωί. 'Αλλαζαν, βέβαια, τις ώρες για παραπλάνηση. Ειδικά γι' αυτούς δημιουργήθηκαν ομάδες από νεολαίους καπνεργάτες και από άλλα επαγγέλματα, καταμερίσθηκαν κατά συνοικίες που βασικά κατοικούνταν από καπνεργάτες και γνωστά δρομολόγια που πήγαιναν για δουλιά. Και σε περιπτώσεις απεργίας, από συντρόφους που ζούνε σ' αυτές τις συνοικίες αλλά και από τα εργοστάσια που δούλευαν μαζί και ξέραν τους υποψήφιους απεργοσπάστες μάθαιναν ποιοι είναι, πού μένουν κλπ. 'Ηταν το πλείστον όργανα του εργοδότη και χαφιέδες της ασφάλειας που γίνονταν απεργοσπάστες, αλλά όχι μόνο αυτοί. Κι έπρεπε να του στήσεις καρτέρι, πρωί - πρωί, καμιά φορά προτού ακόμα ξημερώσει για να τον τρακάρεις, όπως και τον πετύχαινες αν όχι σήμερα, αύριο. Τους σταμάταγαν σε κατάλληλο μέρος και, «πού πας, στο εργοστάσιο για απεργοσπάστης;» «Αμάν, δεν θα πάγω άλλο», και τέτοια, αλλά αυτός χωρίς άλλο θα πήγαινε γιατί και μέχρι χιλιάρικο τη μέρα του δίναν οι καπνέμποροι γι' αυτήν τη δουλιά. Καλά - καλά, αλλά εσύ δεν θα πρέπει να μπορείς να γίνεις πια απεργοσπάστης στα σίγουρα. Και όπως ήτανε εφοδιασμένοι οι φρουροί με σίδερα —σιδερένιες βέργες που ήταν και εργαλεία της δουλιάς μας — τους παίρναν το χέρι μια με το σίδερο στο βραχίονα και έσπαγε. 'Ετσι ήσουν πια σίγουρος πως είναι άχρηστος για κάμποσες μέρες και θα κάθονταν στο σπίτι του είτε στο νοσοκομείο. Αλλιώς δεν γίνονταν. Πολλά τους πλήρωναν και μέχρι χιλιάρικο και περισσότερο την ημέρα και πήγαιναν άλλοι και από υποχρέωση και άλλοι καθαρά για τα λεφτά. 'Ετσι, το λοιπόν, μία, δύο, πέντε, δέκα χειροσπασίματα, το κακό με τους απεργοσπάστες περιορίζονταν πολύ, γιατί μαθεύονταν τι έπαθε ο τάδε και ο τάδε και σκέφτονταν άλλοι πιο λογικά.

'Οπως είπα κιόλας, ήταν μία άλλη μέθοδος που εφάρμοζαν οι καπνέμποροι: τους απεργοσπάστες τους κλείνανε στα εργοστάσια μέρα - νύχτα, εκεί τους τάιζαν κλπ. Τότες άρχισαν οι δικοί μας να επιτίθονται στα εργοστάσια αλλά και να καίνε σπίτια απεργοσπαστών αν και, αργότερα καταδικάστηκαν τέτοιας μορφής ενέργειες, όπως το κάψιμο των σπιτιών, όμως ήταν και αναγκαστικές, απαραίτητες μπορούμε να πούμε, γιατί μια απεργία καπνεργατική σημαίνει πρώτ' απ' όλα ακινησία του καπνού. Αν ο καπνέμπορος δεν καταφέρει τον καπνό που έχει στις αποθήκες του και στα σαλόνια του εργοστασίου να τα μετακινήσει για να τα εξαερίσει —δηλαδή τα δέματα καπνού τα παίρνουν απ' εκεί που είναι στοιβαγμένα και τα βάζουν σε άλλη θέση πάλι σε στοίβο αναποδογυρίζοντας το κάθε δέμα. 'Ετσι, ο καπνός αναπνέει και δεν ανάβει. Αυτή η δουλιά, που την κάνουν οι στοιβαδόροι, μπορεί να γίνει 2 και 3 φορές τη μέρα για τα ίδια δέματα, ανάλογα με τον καιρό. Τα καπνά ανάβουν και αρχίζουν να σαπίζουν πολύ το καλοκαίρι με τις ζέστες και οι καπνεργάτες ιδίως αυτή την εποχή κατέβαιναν σε απεργιακούς αγώνες, όταν ο καπνέμπορος τους είχε μεγάλη ανάγκη. 'Οταν το λοιπόν, με τους απεργοσπάστες, κατάφερνε να εξασφαλίσει τα καπνά του από το σάπισμα, ούτε σκέφτονταν να υποχωρήσει στα αιτήματα των εργατών και τους απεργοσπάστες τους πλήρωνε όσο - όσο. Εξασφαλίστηκε λοιπόν από το σάπισμα, άλλο δεν τον ενδιέφερε. Σου 'λεγε, θα καθυστερήσει ένα μήνα η επεξεργασία, δε θα 'ναι και μεγάλη η ζημιά και περισσότερο δεν μπορεί να βαστάξει ο καπνεργάτης γιατί θα πεινάσει και θα 'ρθει να πιάσει δουλιά. Από την πλευρά όμως τη δική μας ήτανε να εκβιάσεις την κατάσταση και ακριβώς σ' αυτό το χρονικό διάστημα να μην του δώσεις τη δυνατότητα να κάνει τη δουλιά του, να περιποιείται τον καπνό του με τους απεργοσπάστες και να βρεθεί μπροστά στον κίνδυνο να χαλάσει ο καπνός του, οπόταν σημαίνει μεγάλη ζημιά και καμιά φορά και οικονομική καταστροφή. Συνεπώς θες δεν θες εφάρμοζες και τέτοια σκληρά μέτρα ενάντια σε κείνους που νοιαζόντουσαν για τη δική τους καλοπέραση και καταδίκαζαν δεκάδες χιλιάδες καπνεργάτες και καπνεργάτριες σε ανεργία και πείνα, αυτούς και τις οικογένειές τους. 'Ετσι δικαιολογούνταν να πάρεις και τέτοια μέτρα.

Και η καπνεργατική απεργία κείνης της χρονιάς, παρά τη διάρκειά της, τη μαχητικότητα και επιμονή με την οποία διεξήχθηκε και παρά το γεγονός που πέτυχε κάποια προσωρινή ανακοπή της κρατικής και του καπνεμπορικού κεφαλαίου επιθετικότητας, έληξε χωρίς αλλαγές —στο καλύτερο— στην προαπεργιακή κατάσταση των καπνεργατών και καπνεργατριών. Σαν μια από τις πρώτες αιτίες πρέπει να αναφέρουμε όχι μόνο τη διάσπαση που υπήρχε στο συνδικαλιστικό

κίνημα σε πανελλαδική κλίμακα και την υποτίμηση των δυνατοτήτων της άλλης πλευράς, που κατείχε και τη διοίκηση της Γενικής Συνομοσπονδίας Εργατών Ελλάδας, αλλά και η υπερεκτίμηση των δυνατοτήτων του Πενταμελούς Γραφείου με τις υπερεξτρεμιστικές του αποφάρεις —που 'ταν, βέβαια, και αποφάσεις του ΚΚΕ— για Πανελλαδική Πανεργατική —πολιτική στην ουσία— απεργία σε συνδυασμό όχι μόνο με τον ετοιμαζόμενο αντεργατικό, αντικομμουνιστικό νόμο περί «ιδιωνύμου», αλλά και με τις μελλοντικές κοινωνικο-πολιτικές επιδιώξεις της εργατικής τάξης. Και η σκληρή πάλη επικράτησης που γίνονταν ανάμεσα στις δύο κατευθύνσεις στο συνδικαλιστικό κίνημα συνοδεύονταν από την όχι λιγότερο σκληρή ιδεολογική πάλη που γίνονταν μέσα στο κόμμα...

Το ξεχωριστό χαρακτηριστικό της περιόδου ήτανε ότι η πάλη ενάντια στους λικβινταριστές μ' επικεφαλής τον Πουλιόπουλο και μαζί με τους λεγόμενους κεντριστές με τους Μάξιμο, Σκλάβο, Χαΐνογλου κλπ., που σχημάτισαν σε συνέχεια την «Ενωμένη Αντιπολίτευση», συνεχίζονταν. Η «Ενωμένη Αντιπολίτευση» διαπίστωνε οργανική ανάπτυξη του καπιταλισμού, υποχώρηση του εργατικού κινήματος και των διεκδικητικών αγώνων γενικά, καταδίκαζε τις αγροτικές κινητοποιήσεις, ιδιαίτερα τις ένοπλες σαν άσκοπους και προκλητικούς που μπορούν να οδηγήσουν σε ανώμαλες λύσεις. 'Οτι το κόμμα έχει ανάγκη μακράς διάρκειας νόμιμης ύπαρξης, ότι αποτελείται από εργάτες αγράμματους και αμόρφωτους κλπ. Η πάλη γίνονταν με την ίδια «σκληρότητα» και μέσα στα συνδικάτα και ιδιαίτερα στους καπνεργάτες που εξέχοντα στελέχη της «Ενωμένης Αντιπολίτευσης» ήταν ο Λ. Χατζησταύρου, ο Φωτόπουλος και άλλα γνωστά στελέχη του κόμματος και της ΚΟΕ. Πρέπει να σημειωθεί το εξής: τον Απρίλη του 1928 έγινε στη Σαλονίκη το 8ο Συνέδριο της ΚΟΕ. Παρακολούθησα τις εργασίες του Συνεδρίου σαν εκπρόσωπος της κομματικής φράξιας του σωματείου καπνεργατών Θεσσαλονίκης και του τμήματος Νέων. Οι εργασίες του Συνεδρίου διεξάγονταν μέσα σε συνθήκες οξυμμένες εσωκομματικά, γιατί μόλις πριν λίγο καιρό είχε γίνει η καθαίρεση και η διαγραφή από το κόμμα των λεγόμενων «κεντριστών», ανάμεσα στους οποίους ήτανε και το μέλος της Κ.Ε. του Κ.Κ.Ε. και γραμματέας της ΚΟΕ σ. Λ. Χατζησταύρου. Δεν χρειάζεται να πω πως η εσωκομματική - ιδεολογική πάλη που γίνονταν κείνη την περίοδο στο κόμμα μεταφέρονταν ατόφια και στις εργατικές μάζες μέσα από τις κομματικές φράξιες και συνδικαλιστικές οργανώσεις όλων των βαθμών. Κι αυτή την περίοδο, έξω από τις ατομικές συζητήσεις που κι έτσι γινόντουσαν, δεν περνούσε σύσκεψη, αχτίφ, συνέλευση, είτε συνδιάσκεψη και συνέδριο που να μην μπαίνουν οι ιδεολογικές - πολιτικές θέσεις των πλευρών, συστατι-

Καθηγ. Μάριος Νικολινάκος
Στουρνάρα 5, 106 83 ΑΘΗΝΑ
Τηλ. 3610.427 - 3640.061

κά στοιχεία της πάλης που γίνονταν μέσα στο κόμμα. Και το καπνεργατικό κίνημα σε πανελλαδική κλίμακα, με τα καπνεργατικά σωματεία και την ΚΟΕ επικεφαλής, ήτανε ένας από τους πιο μαζικούς φορείς, πεδίο αυτών των ιδεολογικών - πολιτικών συγκρούσεων.

'Ετσι, η προσυνεδριακή περίοδος, σχεδόν σ' όλα τα καπνεργατικά κέντρα πέρασε μέσα σε ατμόσφαιρα αντιπαράθεσης των απόψεων και με καταπληχτική πλειοψηφία, σχεδόν παντού, εκλέχτηκαν σαν αντιπρόσωποι οι αντίπαλοι των λικβινταριστών. Και εκεί που μπορούσε κανένας να περιμένει και μια ανάλογη υλική έκφραση της σύνθεσης του συνεδρίου προς όλες τις κατευθύνσεις, οι ομιλίες μερικών ρητόρων δημιούργησαν ένα κλίμα (άμποτες) υποχώρησης των «παθών», ανοχής και το συνέδριο δεν τράβηξε για μια ριζική καταδίκη κείνων που 'ταν οι φορείς των απόψεων του λικβινταρισμού στη διοίκηση της ΚΟΕ.

Ξεχωριστή εντύπωση μου 'χε κάνει, τότες, η κατάληξη της ομιλίας του Ν. Παπανδρέου από τη Θάσο, στέλεχος του κόμματος στους καπνεργάτες και αντίπαλος του λικβινταρισμού κι ένας από τους καλούς ρήτορες: αφού ανέλυσε την αντιλικβινταριστική γραμμή του κόμματος με εξαιρετική επιχειρηματολογία, σε συνδυασμό και με την κριτική της έκθεσης δράσης της Ε.Ε. της ΚΟΕ, κατέληξε περίπου έτσι: «...αλλά, σύντροφοι, αν το συνέδριό μας θέλει να βγάλει σωστά συμπεράσματα από τη μέχρι σήμερα πείρα για τη μελλοντική μας δράση, δεν πρέπει να πέσει στο καταστροφικό λάθος της άρνησης! Κάνουμε κριτική για το καλό της αύριο. Αλλά μπας και μπορούμε να 'χουμε και την απαίτηση να 'χουν κάνει οι σύντροφοί μας και την επανάσταση;». Αυτό το τέλος χειροκροτήθηκε όσο κανένας άλλος και απ' όλους! Και, ελπίζω πως δεν κάνω λάθος, ο Χατζησταύρου εκλέγηκε στη νέα σύνθεση της Εκτ. Επιτροπής της ΚΟΕ, χωρίς όμως και να πάψει να υποστηρίζει τις εκ διαμέτρου αντίθετες απ' εκείνες του κόμματος απόψεις του, για τις οποίες είχε και καθαιρεθεί από την Κ.Ε. του κόμματος και διαγραφεί από το κόμμα. Σύντομα και τις εκδήλωσε γιατί δε συμφώνησε με κήρυξη της παγκαπνεργατικής απεργίας του 1928 και αυτοκαταργήθηκε αρνούμενος να πάρει μέρος στις συνεδριάσεις της Ε.Ε. της ΚΟΕ που την περίοδο της απεργίας συνεδρίαζε έξω από τα γραφεία για λόγους ασφάλειας, στις οποίες συνεδριάσεις —όπως είπα κιόλας— έπαιρνα κι εγώ μέρος από μέρος της «παράνομης» απεργιακής επιτροπής των καπνεργατών Θεσσαλονίκης. 'Αλλες ήτανε οι διαπιστώσεις του κόμματος: μέσα σε συνθήκες «σχετικής σταθεροποίησης» κυρίως σε βάρος της εργατικής τάξης και όλων των εργαζομένων, η κρατική και εργοδοτική επίθεση συνεχίζονταν ενάντια στις καταχτήσεις τους με ακόμα μεγαλύτερη ένταση, με ένταση της τρομοκρατίας και εξαιρετικών νόμων, όπως το «ιδιώνυμο», που απειλούσε με διάλυση τις

συνδικαλιστικές οργανώσεις, τη θέση εκτός νόμου του Κ.Κ.Ε., με εκδηλώσεις φασιστικού χαρακτήρα που διαμορφώθηκε σε λίγο στη φασιστική οργάνωση των Ε.Ε.Ε. (τρία έψιλον) με επικεφαλής βενιζελικούς παράγοντες. Έτσι, η σημασία αυτών των απεργιακών γεγονότων του 1928 δεν εξαντλείται με το «καθαυτό» περιεχόμενο μιας κάποιας απεργίας, αλλά χρησίμευε και σαν μια έμπραχτη επαλήθευση μιας συγκεκριμένης πολιτικής θέσης που βρίσκονταν σε ριζική αντίθεση με τις απόψεις για «ηττοπάθεια» και υποχώρηση των διεκδικητικών αγώνων, περί αυτόβουλης (λόγω οργανικής ανάπτυξης του καπιταλισμού) ικανοποίησης των άμεσων απαιτήσεων των εργατικών μαζών από μέρος της ελληνικής μπουρζουαζίας, της εισόδου σε περίοδο ομαλών ταξικών σχέσεων κλπ.

Πράγματι, η μαζική συμμετοχή σ' αυτές τις απεργιακές κινητοποιήσεις, η διάρκεια και μαχητικότητά τους, ο τρόπος που τις αντιμετώπισε το κράτος και η εργοδοσία, ήταν ένδειξη κάθε άλλο παρά παθητικότητας κλπ. των μαζών και οι κίνδυνοι ενάντια στους οποίους πάλεψε η εργατική τάξη ήταν υπαρκτοί, και αποδείχτηκαν με τον πιο εξώφθαλμο τρόπο στο άλλο μισό του 1928 και πέρα, και μάλιστα με τον ερχομό στην κυβέρνηση του κόμματος των Φιλελευθέρων που κέρδισε τις εκλογές του Αυγούστου 1928 με το Βενιζέλο. Άλλο τόσο, όμως, είναι αλήθεια ότι η γραμμή του κόμματος, που ήταν ο οργανωτής και καθοδηγητής αυτών των απεργιακών αγώνων, επενεργούσε καταλυτικά στις γραμμές του κόμματος και των αγωνιζομένων μαζών μ' ένα άλλο του εξωπραγματικό «σκέλος» της γραμμής του και πού, τελικά, επικράτησε με αποτέλεσμα να μη φτάσει σε νικηφόρο τέλος ο αγώνας, ιδιαίτερα αυτή την περίοδο.

Αυτό το σκέλος εκφράζονταν, βασικά:

1) Με πορεία προς την τελική κατάργηση του διαλόγου μέσα στο κόμμα. 2) Με την υποτίμηση των διεκδικητικών αγώνων που δεν έχουν και άμεσο πολιτικό περιεχόμενο (τελικός σκοπός της εργατικής τάξης - ανατροπή της μπουρζουαζίας - γενική πολιτική απεργία - Σοβιετική εξουσία). 3) Ενιαίο μέτωπο απ' τα κάτω, πάλη κατά των σοσιαλφασιστών ηγετών. 4) Ενότητα της εργατικής τάξης με τη δημιουργία (δεύτερης) Ενωτικής Γενικής Συνομοσπονδίας Εργατών Ελλάδας. 5) Ένοπλα συλλαλητήρια αγροτών. 5) Χαρακτηρισμός όλων των αστικών κομμάτων σαν αντιδραστικών - αντιδημοκρατικών.

Παρά τις διαπιστώσεις και αποφάσεις και του 4ου συνεδρίου του Κ.Κ.Ε., τόσο η κατάληξη αυτών των αγώνων και η κατάσταση στο κίνημα, το εκλογικό αποτέλεσμα (Αύγ. 1928) αλλά και η εσωκομματική κατάσταση που διαμορφώνεται έχουν στα παραπάνω τη βασική τους προέλευση.

'Οπως είναι γνωστό, το κόμμα μας στις βουλευτικές εκλογές που γίναν τον Αύγουστο του 1928 έχασε τους μισούς ψήφους απ' όσους έχει πάρει στα 1926, δηλαδή πήρε ψήφους κάτι παραπάνω από 14.000. Και επί κυβέρνησης των Φιλελευθέρων ψηφίστηκε το «ιδιώνυμο», διαλύθηκαν όλες οι συνεπείς συνδικαλιστικές οργανώσεις - σωματεία καπνεργατών, εντάθηκαν οι διώξεις με συλλήψεις, φυλακίσεις και εξορίες στο βαθμό που το 1928 παρουσιάζει το μεγαλύτερο αριθμό φυλακισμένων και εξορίστων προ του ιδιωνύμου και με το ιδιώνυμο σε συνέχεια, που ψηφίστηκε στα 1929.

Από τις αποφάσεις του 4ου Συνεδρίου (Δεκέμ. 1928):

«5) Επί της απεργίας του Ιουνίου του 1928 το 4ο Συνέδριο διαπιστώνει ότι: Η τελευταία απεργιακή πάλη (Ιούνης - Ιούλης 1928) και ο μαζικός της χαρακτήρας ήταν έμπρακτη απόδειξη α) της σωστής στις κύριες γραμμές εκτίμησης της κατάστασης και της βασικότητας του συνθήματος της γενικής απεργίας, β) της ικανότητας του κόμματος να ηγείται μαζικών αγώνων των εργατών, γ) της σωστής σε γενικές γραμμές εφαρμογής του ενιαίου μετώπου με τις μάζες, ειδικά μέσα στους καπνεργάτες, και τις κινητοποιήσεις τους στην πάλη, παρά το σαμποτάζ των σοσιαλφασιστών, εναντίον των προδοτών σοσιαλφασιστών, λικβινταριστών και κράτους».

«12) 'Οσον αφορά τις τελευταίες εκλογές της 19 Αυγούστου 1928 το 4ο Συνέδριο διαπιστώνει ότι το αποτέλεσμα της εκλογικής πάλης, η ελάττωση του αριθμού των ψήφων του εργατοαγροτικού μετώπου κατα 50% εν σχέσει με τις εκλογές του 1926, κατέδειξε σαφέστατα: α) ανεπάρκεια δραστηριότητάς μας και συνθήκες παρανομίας, β) κλονισμό της εμπιστοσύνης των μαζών στην κοινοβουλευτική μας δράση, συνέπεια μη επαναστατικής υπεράσπισης των συμφερόντων τους στο κοινοβούλιο και του ρεφορμιστικού εκφυλισμού της κοινοβουλευτικής μας φράξιας, γ) τη ρευστότητα της επιρροής μας μέσα στις μάζες που παρασύρθηκαν από το ρεύμα του βενιζελισμού, δ) της εσφαλμένης αντίληψης του ενιαίου μετώπου (με τους σοσιαλφασίστες «ηγέτες») και της παράλυσης του αγώνα, των εργατών στην περίπτωση αυτή, ειδικά μέσα στους σιδηροδρομικούς και τους εργάτες ηλεκτρισμού, φωταερίου, τροχιοδρομικών».

«Το 4ο τακτικό Συνέδριο θεωρεί επιβεβλημένη την οργανωτική εκκαθάριση του κόμματος και διαγράφει παμψηφεί από τις γραμμές του τους πράκτορες της "Ενωμένης Αντιπολίτευσης" Σ. Μάξιμο, Κ. Σκλάβο, Τ. Χαΐνογλου, Λ. Χατζησταύρου, Β. Νικολινάκο, Γ. Παπανικολάου, Ν. Νικολαΐδη και Πολυχρονάκη, τέως μέλη της Κεντρικής Επιτροπής».
«Το 4ο Συνέδριο τονίζει ότι: η επιταχτική ανάγκη της δημιουργίας ισχυρού ταξικού συνδικαλιστικού κέντρου, η επανίδρυση της ιστορικής

Γενικής Συνομοσπονδίας των Εργατών Ελλάδας, η συγκέντρωση και οργάνωση των εργατών, η διεξαγωγή των αγώνων τους υπο την ενιαία καθοδήγηση του κέντρου αυτού απεδείχθη και επιβάλλεται ιδίως μετά την τελευταία απεργιακή πάλη. Και σε αντίθετη αντίληψη είναι προϊόν της "θεωρίας" της δήθεν αδράνειας και παθητικότητας των μαζών, της εσφαλμένης αντίληψης του ενιαίου μετώπου και της ενότητας των εργατών, ισοδυναμεί με εγκατάλειψη του αγώνα της εργατικής τάξης και την παράδοσή της στους πράκτορες της μπουρζουαζίας, τους σοσιαλφασίστες... η στάση της "Ενωμένης Αντιπολίτευσης" είναι πιο επικίνδυνη και ύπουλη από τους σοσιαλφασίστες...».

Εξαιρετικές διαστάσεις είχε πάρει η τρομοκρατία στα 1928. Σύμφωνα με τα στοιχεία που έδωσε η Εργατική Βοήθεια:

1) Γίναν συλλήψεις	*4.368*
2) Από δικαστήρια καταδικάστηκαν	*330*
3) Στάλθηκαν εξορία στα διάφορα νησιά	*481*
4) Τραυματίστηκαν	*427*
5) Δολοφονήθηκαν	*22*
6) Πέρασαν από βασανιστήρια	*817*
7) Στάλθηκαν στο Καλπάκι στρατιώτες	*136*

Η Πρωτομαγιά του 1928

Η απόφαση της Διοίκησης του Εργατικού Κέντρου Θεσσαλονίκης ήτανε η πρωτομαγιάτικη συγκέντρωση να γίνει σε πλατεία μέσα στη Θεσσαλονίκη, αλλά η αστυνομική διεύθυνση έδωσε άδεια για συγκέντρωση σε ανοιχτό χώρο μόνο στο πάρκο πέρα από το σιδηροδρομικό σταθμό (μου διαφεύγει η ονομασία του). Έτσι την Πρωτομαγιά το πρωί όλες οι διοικήσεις των σωματείων και κάμποσες χιλιάδες εργάτες συγκεντρωθήκαμε μέσα και έξω από το Εργατικό Κέντρο για να ξεκινήσουμε συνταγμένοι κατά σωματεία και σε παρέλαση από την πόλη για να φτάσουμε στον τόπο της συγκέντρωσης. Ο επικεφαλής της αστυνομικής δύναμης, που βρίσκονταν μπροστά στο Εργατικό Κέντρο, αξίωσε να φύγουν οι εργάτες και να πάνε χωριστά είτε σε μικρές ομάδες στον τόπο της συγκέντρωσης. Το ίδιο και οι διοικήσεις να μην ξεκινήσουν όλες μαζί και συνταγμένες από το Εργατικό Κέντρο, αλλά η κάθε διοίκηση χωριστά και τυλιγμένα τα λάβαρα. Η διοίκηση του Εργατικού Κέντρου δεν δέχτηκε την απαγόρεψη και κατάγγειλε στους εργάτες τις αξιώσεις της χωροφυλακής σαν αυθαιρεσία και απόπειρα καταπάτησης καταχτημένων δικαιωμάτων της εργατικής τάξης και των εργαζομένων κάθε Πρωτομαγιά να ξεκινούν από το σπίτι τους —το Εργατικό Κέντρο— σε παρέλαση με τα λάβαρά

τους επικεφαλής, για τον τόπο της συγκέντρωσης. Στην απόπειρα της χωροφυλακής να διαλύσει βίαια τη συγκέντρωση η μάζα αντιστάθηκε αποφασιστικά και με συνοχή, με αποτέλεσμα την υποχώρηση της χωροφυλακής ύστερα από μικροσυγκρούσεις. Το ίδιο απότυχε και απόπειρα της ασφάλειας να κάνει συλλήψεις, γιατί οι εργάτες τους απελευθέρωσαν. 'Ομως, στο μεταξύ η χωροφυλακή είχε «πιάσει» το δρόμο της πορείας μας με σκοπό να μας απαγορέψει να προχωρήσουμε.

Συνάχτηκαν κατά καθορισμένη σειρά οι διοικήσεις των σωματείων με τα λάβαρά τους. Μπροστά μπήκε η διοίκηση του Εργατικού Κέντρου και με τους εργάτες συνταγμένους κατά (8) οχτάδες ξεκίνησε η φάλαγγα. Και δημιουργήθηκε το εξής θέαμα: ο επικεφαλής της χωροφυλακής συνεχώς απαιτούσε να σταματήσει η πομπή, να διαλυθούν οι εργάτες με τις ανάλογες απειλές του. 'Ομως, τα λάβαρα προχωρούσαν όπως και όλη η μάζα και η χωροφυλακή αναγκάζονταν το ίδιο να προχωρά —προς τα πίσω και ύστερα από καμιά 600 - 700 μέτρα αναγκάστηκε να τραβηχτεί από την κεφαλή της φάλαγγας και πέρα από το Βαρδάρι σχεδόν ολόκληρη η δύναμη. 'Ετσι διασχίσαμε όλη την πόλη από το Εργατικό Κέντρο και πέρα και φτάσαμε συνταγμένοι στο χώρο της συγκέντρωσης. 'Ημουν ομιλητής από μέρος του τμήματος Νέων του Εργατικού Κέντρου, που ήταν και η πρώτη ομιλία μου σε μεγάλη συγκέντρωση.

Με τους αρχειομαρξιστές - τροτσκιστές: είχαν αρχίσει να βγαίνουν από την απομόνωσή τους από τις μάζες και, χωρίς να αλλάξουν το αρχειακό περιεχόμενο του ιδεολογικού τους πιστεύω, που ήταν «επανάσταση στην εξαθλίωση» και καταδίκαζαν και καταπολεμούσαν κάθε απεργιακό αγώνα κλπ. με επιδίωξη για υλικές και πολιτικές καταχτήσεις, άρχισαν να αναπτύσσουν δραστηριότητα μέσα στα εργατικά σωματεία. Και μια από τις σοβαρές επιτυχίες τους κείνης της χρονιάς ήτανε η κατάχτηση της διοίκησης του σωματείου των τσαγκαράδων και με μικρή αλλά φανατική βάση μέσα στους οικοδόμους.

Από τη διοίκηση του Εργατικού Κέντρου οι αρχείοι τσαγκαράδες απαίτησαν να μπει στη συγκέντρωση ομιλητής και από τη διοίκηση του σωματείου των τσαγκαράδων. Φυσικό ήταν να μη γίνει δεχτή μια τέτοια απαίτηση και, αν δεν κάνω λάθος, η διοίκηση του σωματείου τους δεν πήρε μέρος στις πρωτομαγιάτικες εκδηλώσεις.

Ο γιορτασμός της επετείου της Μεγάλης Οχτωβριανής Επανάστασης στο 1928

Να γίνει συγκέντρωση για το γιορτασμό ήταν απόφαση του κόμματος. Το κόμμα συγκρότησε οργανωτική επιτροπή από αντιπροσώ-

πους των εργατικών συνδικαλιστικών οργανώσεων, των διανοουμένων και επαγγελματιών, που παρουσιάστηκαν στη διεύθυνση χωροφυλακής για άδεια για το γιορτασμό της επετείου. 'Αδεια ζήτησε σε ανοιχτό χώρο, σε πλατεία μέσα στην πόλη είτε στον ίδιο χώρο που γιορτάσαμε και την Πρωτομαγιά. Αυτή όμως αρνήθηκε και ύστερα από διαμαρτυρίες αναγκάστηκε να δώσει την άδεια, αλλά σε κλειστό χώρο, στον κινηματογράφο «Αττικόν», εκεί κοντά στο Βαρδάρη. Πήραν μέρος πάνω από 1.500 άτομα, μέσα και έξω από την αίθουσα, αλλά, αν γίνονταν η συγκέντρωση σε ανοιχτό χώρο θα 'ταν πολύς κόσμος, γιατί η χωροφυλακή και ο στρατός κυνηγούσαν τον κόσμο που συγκεντρώνονταν έξω από τον κινηματογράφο. Ομιλητής από μέρος του κόμματος, νομίζω, ήτανε ο Χαϊτάς. Ο Αρβανιτάκης μίλησε από μέρος του Εργατικού Κέντρου και από μέρος της Κομμουνιστικής Νεολαίας εγώ. 'Ητανε η πρώτη (έξω από της Πρωτομαγιάς) υπεύθυνη, σε κομματική μαζική συγκέντρωση, ομιλία μου και κυριολεχτικά τα θαλάσσωσα στην αρχή, γιατί δεν κατάφερνα να βρω κείνες τις λέξεις που καλά τις ήξερα, εν πάση όμως περιπτώσει και με το κουράγιο που μου έδινε ο κόσμος (όταν εγώ σκάλωνα κάπου ο κόσμος χειροκροτούσε με δύναμη), τελικά βρήκα τον εαυτό μου και κατάφερα να τελειώσω. 'Ισως να μίλαγα καλούτσικα και γι' αυτό μου αναθέσανε οι σύντροφοι να 'μαι ομιλητής της Κομ. Νεολαίας μια τέτοια μέρα. Εκεί όμως, σε τέτοια συγκέντρωση, με τόσο κόσμο «κόκκινο» και με τέτοιο θέμα πρώτη φορά μίλαγα. Το κακό όμως είναι ότι και μερικά πράγματα είχα αποστηθίσει από τα γραφτά μας, ιδιαίτερα την αρχή από την προκήρυξη της Κομμουνιστικής Νεολαίας που είχαμε βγάλει και κυκλοφορήσει από μέρες και άρχιζε έτσι: «'Ενα μεγάλο ιστορικό γεγονός που σημείωσε σταθμό στην ιστορία της ανθρωπότητας και του παγκόσμιου επαναστατικού κινήματος είναι η Μεγάλη Οχτωβριανή Σοσιαλιστική επανάσταση που πραγματοποιήθηκε στα 1917 στη Ρωσία, ανάτρεψε το τσαρικό καθεστώς και εγκαθίδρυσε τη Σοβιετική εξουσία στο ένα έκτο της γης...», και από την συγκίνηση που δοκίμαζα, φαίνεται, ύστερα από τα πρώτα αυτά λόγια, τα μπέρδεψα και δεν έβρισκα τη συνέχεια, τον ειρμό αυτής της αρχής που έκανα και το χέρι ανεβοκατέβαινε χωρίς να βγαίνει κουβέντα από το στόμα. Και ο κόσμος, για να με βοηθήσει φαίνεται, σηκώνονταν και με τις φωνές μπράβο - μπράβο και τα χειροκροτήματα χάλαγε τον κόσμο. Το ζήτημα είναι ότι, ο περισσότερος κόσμος που ήτανε στη συγκέντρωση με ήξερε από το σωματείο, από το Εργατικό Κέντρο. Μπράβο, συνέχιζε, εσένα θέλουμε να μιλήσεις και τέτοια. Εγώ περισσότερο τα 'χανα, αμάν μπρε, τι μου κάνετε, τι να σας πω τώρα που τα 'κανα θάλασσα, σκεπτόμουνα. Εν πάση περιπτώσει, εγώ τέλειωσα κάπως, μίλησα μισή ώρα περίπου,

βρήκα τον ειρμό ύστερα από τέτοια και ο ίδιος άρχισα να αισθάνομαι ότι κάπως καλά συνεχίζω και την έφερα την υπόθεση στο τέλος. 'Ομως, «κακός ρήτορας» ήτανε η εκτίμηση η δική μου για τον εαυτό μου, δεν με ενθουσίασε η ομιλία μου γιατί δεν ήταν ό,τι χρειάζονταν για μια τέτοια περίπτωση, σοβαρή επέτειο όπως η Οχτωβριανή Επανάσταση. Δηλαδή, μ' άλλα λόγια, εγώ τα στραπατσάρισα. Με την αστυνομία έγιναν κάτι μικροσυγκρούσεις, γίναν συλλήψεις, τραυματίστηκαν μερικοί, αλλά όσους πιάσανε τους άφησαν ύστερα από διαμαρτυρίες μας, μια που ήταν με άδεια η συγκέντρωση. Εγώ δεν πιάστηκα. Οι συγκρούσεις με την αστυνομία και το «στρατό» άρχισαν όταν εμείς, βγαίνοντας από την αίθουσα, ενωθήκαμε με τους απέξω και σχηματίστηκε διαδήλωση, τότες μας επετέθηκαν. Είναι χαρακτηριστικό το εξής: εκτός από τη χωροφυλακή και το τμήμα στρατού, κοντά στο χώρο της συγκέντρωσης φάνηκε και ιππικό. 'Οταν η συγκέντρωση άρχισε, στο βάθος της αίθουσας είδα τον πολύ γνωστό μου από το Δ' Σύνταγμα Ιππικού ανθ/λαρχο Μπεζάνη να παρακολουθεί τις ομιλίες, φυσικά και τη δική μου. Δεν ξέρω τι έλεγε από μέσα του, αλλά η ίλη ιππικού μέρος στις μικροσυγκρούσεις δεν πήρε.

Οι δημοτικές εκλογές του 1929 στη Σαλονίκη

Μια χαρακτηριστική περίπτωση της χρονιάς, κομματική αυτήν τη φορά, δημιούργησε μια πολύ λεπτή κατάσταση για την υπόσταση του γραμματέα της Π.Ε. Κεντρικής και Δυτικής Μακεδονίας και Θράκης Στίνα - Πρίφτη. Είχαν προκηρυχτεί δημοτικές εκλογές στη Σαλονίκη τον Ιούλη - Αύγουστο. Ανάμεσα στ' άλλα διαδίδονταν και η εκδοχή, ότι το Κ.Κ.Ε. θα υποστηρίξει την υποψηφιότητα του Πατρίκιου, ο οποίος, όταν στις δημοτικές εκλογές το Δεκέμβρη του 1925 βγήκε δήμαρχος με το ψηφοδέλτιο των εργατών - αγροτών προσφύγων, αρνήθηκε να εφαρμόσει το κοινό πρόγραμμα και ήρθε σε συμβιβασμό με τη διχτατορία του Πάγκαλου, οπόταν καταγγέλθηκε από το κόμμα. Στο μεταξύ το Π.Γ. του Κ.Κ.Ε. είχε αναδείξει για υποψήφιο δήμαρχο τον Κ. Θέο. Αυτή η απόφαση είχε μπει στην Π.Ε. και, σωστά είτε όχι, έγινε δεχτή. Για την προώθηση της προεκλογικής δουλιάς κλήθηκε αχτίφ στελεχών του κόμματος και της νεολαίας. Πήραν μέρος περί τα 25 στελέχη. Μόλις πρόλαβε ν' αρχίσει το αχτίφ, ο γραμματέας του Εργατικού Κέντρου, που ήρθε από τους τελευταίους, έφερε μια απογευματινή εφημερίδα που είχε δημοσιευμένη και μια ανακοίνωση, δήθεν του Εργατικού Κέντρου, σχετικά με τις Δημοτικές Εκλογές όπου, ανάμεσα στ' άλλα, έλεγε ότι το «Εργατικό Κέντρο Θεσσαλονίκης υποστηρίζει για υποψήφιο δήμαρχο το γιατρό Γ. Πασσαλίδη» κλπ. Η εί-

δηση έπεσε σαν μπόμπα και ο ίδιος ο γραμματέας του Εργατικού Κέντρου σαν να τα 'χε χάσει. Σιωπούσε, μαζί και όλοι μας. Και ήμασταν εκεί σχεδόν όλα τα μέλη της Π.Ε. του κόμματος και της νεολαίας, ήταν ο Γκρόζος και ο Γιακουμής, ήταν ο γιατρός Ζουράρης, ο λιμενεργάτης Παναγιωτίδης και, αν δεν κάνω λάθος, και ο τροχιοδρομικός Γούναρης, ο σιδηροδρομικός Κανάκης και άλλοι. Και όλοι σιωπούσαμε, ίσως περιμένοντας κάτι να πει ο γραμματέας της Π.Ε., ο Πρίφτης. Οπόταν ρωτάω: «έκανε το Εργατικό Κέντρο τέτοια ανακοίνωση, πήρε τέτοια απόφαση η Διοίκηση του Εργατικού Κέντρου;» Ο Παπαγεωργίου λέγει «όχι». Τότε ποιος έβγαλε την ανακοίνωση; Ο Ζουράρης ο γιατρός, ο γνωστός σεξολόγος που νομίζω πως βρίσκεται ακόμα στη ζωή και ήτανε φαίνεται μπασμένος στην υπόθεση, λέγει: «Ε, βέβαια, τέλος πάντων, δεν είναι και σοβαρό το πράγμα, αλλά ο Πασσαλίδης είναι κατάλληλος και μπορούμε να τον αναδείξουμε για υποψήφιο δήμαρχο». Ο Πρίφτης κάνει πως δεν καταλαβαίνει περί τίνος πρόκειται, ίσως θα 'θελε να μιλήσουν κι άλλοι σαν τον Ζουράρη και όταν είδε πως δεν μιλάει άλλος, ούτε και ο γραμματέας του Εργατικού Κέντρου σαν άμεσα ενδιαφερόμενος, γιατί είναι και υπεύθυνος για τις πράξεις της Διοίκησης, χάιτε - χάιτε να κλείσει το ζήτημα, τουλάχιστον έτσι στα μουλωχτά, λέγει: «να το εξετάσει το ζήτημα ο γραμματέας του Εργατικού Κέντρου». Τότες σηκώνομαι εγώ και λέγω: «για σταθείτε, σύντροφοι, εδώ υπάρχει απόφαση του κόμματος και σαν υποψήφιο δήμαρχο υποδείχνει το Θέο και θα 'πρεπε να υποβληθεί στο Πρωτοδικείο η υποψηφιότητά του». Εδώ ο Πρίφτης τα 'χασε. Παρόλα που τα μέλη της Π.Ε. ήξεραν για την απόφαση του Π.Γ., αυτός σαν γραμματέας της Περ. Επιτροπής έπρεπε να βάλει το ζήτημα στο αχτίφ και να βεβαιώσει ότι πράγματι υπάρχει αυτή η υπόδειξη. Ύστερα σηκώνεται άλλος σύντροφος, τι διάβολο, λέγει, τι γίνεται εδώ πέρα, μας κοροϊδεύετε, τι είναι αυτά τα πράγματα, γιατί δεν ανακοινώθηκε αφού υπάρχει μια τέτοια γραμμή κομματική για το Θέο και από πού δόθηκε αυτό το ανακοινωθέν στο όνομα του Εργατικού Κέντρου, και λέγει: «σύντροφοι, εγώ απορώ από πού δόθηκε αυτή η ανακοίνωση, ούτε μας ρώτησε κανένας, ούτε μας είπε κανένας ότι πρέπει να υποστηριχτεί η υποψηφιότητα του Πασσαλίδη και απορούμε πώς εδώ δεν γίνεται συζήτηση για να ξέρουμε πώς έγινε αυτή η ανακοίνωση». Ψηλαφίζεται το ζήτημα και αποδείχνεται πως το ανακοινωθέν βγήκε από το Γραφείο του Πουλιόπουλου παρουσία και του Πρίφτη, του γραμματέα της Π.Ε. του κόμματος. Ο Πρίφτης κόκαλο. Σηκώνεται τότε ο Ζουράρης γιομάτος μανία και σηκώνει το μπαστούνι του με την απειλή: «το βλέπεις, μπορεί να το δοκιμάσεις!» Του απαντώ: «τα τσαλίμια σου να τα κάνεις αλ-

λού και να μην ξεχνάς πως είμαι πιο νέος και πιο δυνατός από σένα και εργάτης». 'Ετσι τέλειωσε.

Ο Πασσαλίδης, σαν σοσιαλιστής, δεν ακολουθούσε πιστα τη γραμμή της Σοσιαλιστικής Διεθνούς αλλά ούτε και έκαμνε δουλιά δραστήρια για τις ιδέες του και πρόσφερνε σαν γιατρός. 'Ηταν όμως γνωστός σαν τίμιος αγωνιστής, δεν ήταν αντισοβιετικός (αντίθετα, αγαπούσε τη Σοβιετική 'Ενωση) όπως άλλοι σοσιαλιστές που 'χαν έρθει από τη Σοβιετική 'Ενωση και μάλλον μας συμπαθούσε. Πάντως δεν έπαιρνε μέρος στο κίνημα τότες. Η κριτική που μας έκαμνε ήταν σωστή. Αν ήξερε τίποτα για την υπόθεση της υποψηφιότητάς του για δήμαρχος, δεν ξέρω, μάλλον όχι. Ο Πουλιόπουλος είχε εγκατασταθεί στη Σαλονίκη, είχε ανοίξει δικηγορικό γραφείο και συνέχιζε τη δράση του σαν καθοδηγητής των λικβινταριστών και σε συνέχεια της «Ενωμένης Αντιπολίτευσης». Ο Σπύρος Πρίφτης - Στίνας, που ήταν γραμματέας της Π.Ε. του κόμματος, όπως αποδείχτηκε, συναντιόνταν με τον Πουλιόπουλο και αποφάσισαν να ανατρέψουν την απόφαση του Π.Γ. για την υποψηφιότητα του Κ. Θέου και, με την ανακοίνωση στις εφημερίδες από μέρος του Εργατικού Κέντρου για υποψηφιότητα κλπ. του Πασσαλίδη, θέλησαν να δημιουργήσουν τετελεσμένα γεγονότα, ίσως και με την ελπίδα πως στο αχτίφ θα πετύχουν το σκοπό τους. Αλλά το αχτίφ αντέδρασε. Αποδείχτηκε ακόμα ότι και ο γιατρός Ζουράρης πήρε μέρος στη ζαβολιά. Αν ήτανε κι άλλοι, δεν μαθεύτηκε. Κι ένα προεκλογικό επεισόδιο: όταν άρχισαν οι προεκλογικές συγκεντρώσεις βρέθηκα σε μια συγκέντρωση του Πατρίκιου. Μιλούσε από το μπαλκόνι της Δημαρχίας, αν δεν κάνω λάθος, και ήτανε πάρα πολύς κόσμος από οπαδούς και αντιπάλους. Τα «ζήτω» και τα «κάτω» παίρναν και δίναν. 'Ημασταν μια από τις ομάδες με τα «κάτω», βέβαια, απόταν δίπλα μας σχηματίστηκε μια άλλη με τα «ζήτω» και όσο πήγαινε γίνονταν πιο δυνατές οι κραυγές τους, νομίζαμε πως μας πνίγουν, δεν ακουγόμαστε. Λέμε μεταξύ μας, «και δεν τους κυνηγάμε;». 'Ετσι, αρχίσαμε τις γροθιές μαζί τους. Βρέθηκα δίπλα από έναν φωνακλά κι όταν του κατάφερα μια γροθιά στα δόντια, αισθάνθηκα δυνατό πόνο και το χέρι σαν να κόλλησε στη μούρη του ανθρώπου. Είχε καταφέρει, ο αθεόφοβος, να μου δαγκώσει το ένα μου δάχτυλο —το δείκτη— και τον ξέσχισε με τα κοφτερά του τα δόντια. 'Ηταν ε, πράγματι, ένας λεβέντης τριαντάρης, μουστακαλής και χωρίς άλλο θα 'τανε και πρόσφυγας. Καπνεργάτης μια φορά δεν φαίνονταν να 'τανε.

Μετά το στρατό, μια αρκετά μεγάλη περίοδος, για μας τους νεολαίους, ξεχώριζε για το εξής χαρακτηριστικό της —για τη Μακεδονία μιλώ.

Σαν νεολαίους, κάθε λίγο και λιγάκι, μας έπιανε η ασφάλεια, γιατί, λέγει, μαζεύαμε συνδρομές, γιατί πηγαίναμε στο Εργατικό Κέντρο, γιατί μοιράζαμε προκηρύξεις, γιατί πουλάγαμε εφημερίδες του κόμματος και της Νεολαίας, γιατί προπαγανδίζαμε τους νέους στα εργοστάσια, για παρέες και τράβα κορδέλα. Έτσι, σε κάθε ευκαιρία που βρίσκανε κανένα τέτοιο πάτημα και πολλές φορές και χωρίς καμιά αφορμή, μας πιάνανε και μας σέρνανε στην ασφάλεια όπου η περιβόητη φάλαγγα έμπαινε σε ενέργεια. Να παρουσιάσω θέλω μια απ' αυτές τις περιπτώσεις που είναι χαρακτηριστική γιατί δεν ήταν σαν εκείνες τις περιπτώσεις που απλώς σε χτυπάγανε —ακόμα και σε φάλαγγα— και σε παράταγαν. Και πρώτα για τη φάλαγγα πώς γίνεται: σου περνάν στα πόδια τον αορτήρα του όπλου, τον τυλίγουν στο όπλο έτσι που σου σφίγγουν γερά και τα δυο τα πόδια. Φυσικά αυτή η δουλιά αρχίζει όταν πια σ' έχουν ρίξει χάμω. Οι δυο χαφιέδες που κρατάνε το όπλο από τις δυο άκρες του, μετά το τύλιγμα, το όπλο μαζί με τα πόδια το σηκώνουν ψηλά ωσότου το σώμα σου παίρνει το σχήμα γάμα, οπόταν ένας τρίτος αρχίζει να χτυπάει με βούρδουλα, με βέργα είτε συρματόσχοινο στα πέλματα των ποδιών που κατά κανόνα είναι γυμνά —χωρίς κάλτσες. Τα χτυπήματα δεν περιορίζονται μόνο στις πατούσες αλλά σου τα δίνει και στο υπόλοιπο κορμί, κατά προτίμηση στον πισινό που του 'ρχεται φαίνεται βολικό, αλλά επειδή είναι και το ψαχνό μέρος που τα σημάδια περνούν γρήγορα. Το χτύπημα συνεχίζεται μέχρι τη στιγμή που θα χάσεις τις αισθήσεις σου. Για να συνέρθεις σου ρίχνουν με τον κουβά βρόμικα νερά που τα κρατάνε γι' αυτές τις περιπτώσεις σε βαρέλια. Μόλις συνέρθεις ξαναρχίζουν με την παραπάνω συνέπεια, είτε σταματούν, είσαι στη δική τους διάκριση, αλλά και ανάλογα και με τη συμπεριφορά του θύματος.

Σ' εμάς, τους νόμιμους νεολαίους, συνήθως δεν μας ρώταγαν τίποτα, δεν ζητάγανε να τους πεις κάτι το συγκεκριμένο για οργάνωση είτε για τους συντρόφους σου, για τους παράνομους κλπ. Το μέτρο το μεταχειρίζονταν κυρίως για λόγους τρομοκράτησης, για να πάψεις να αγωνίζεσαι, να ενδιαφέρεσαι για το κίνημα, να κάνεις παρέα με κομμουνιστές κλπ. Μ' άλλα λόγια, επεδίωκαν να βρεθούμε μπροστά στο δίλημμα: είτε συνεχίζεις την επαναστατική σου δράση, οπόταν σε περιμένουν τα ίδια, είτε σταματάς, αν θες να μην πάθεις τα ίδια. Και, εφόσον συνέχιζες να προπαγανδίζεις, να παίρνεις μέρος σε καμιά

συγκέντρωση έξω από το εργοστάσιο που δούλευες, είτε ακόμα, αν έπαιρνες μέρος σε συνέλευση του σωματείου σου, πάλι σε τράβαγαν στην ασφάλεια και ξανά βασανιστήρια. Δεν σ' έπιανε την ίδια ώρα, στο τέλος της συνέλευσης, αλλά σαν σ' έβρισκε κάπου μοναχό στο δρόμο, είτε νύχτα από το σπίτι σου. Δεν αποκλείεται ακόμα και να μη χρειάζονταν και καμιά εντολή από τα πάνω όργανα —διοίκηση— για τη σύλληψή σου και πολλές φορές να την κάμναν αυτή τη δουλιά οι ίδιοι οι χαφιέδες με βάση γενικής —εν λευκώ εντολής— διαταγής, πράγμα που σημαίνει πως βρισκόσουνα συνέχεια στη διάθεση —αυθαιρεσία— του χαφιέ με το βούρδουλα.

Μία περίπτωση που ήταν από τις εξαιρετικές, πιο μεγάλης διάρκειας από τις άλλες, αλλά και η τελευταία —ίσως η έκτη - έβδομη— είναι η εξής: η φάλαγγα συνεχίστηκε τόσο που στη διάρκειά της έχασα τις αισθήσεις μου 4 - 5 φορές και άλλες τόσες δούλευαν οι κουβάδες με τα βρομόνερα για να συνέρθω. Πεντέξι ήτανε οι χαφιέδες που με χτύπαγαν με τη σειρά, γιατί κουραζόταν ο ένας και άρχιζε ο άλλος. 'Αρχισαν από τα πόδια, ύστερα στα μπούτια και άταχτα όπου έπεφτε και φαίνεται χωρίς να λογαριάζουν πια αν θα αφήσουν ή όχι, όπως καταλάβαινες τις άλλες φορές που προσπαθούσαν να μη μείνουν σημάδια, γιατί απόφευγαν να χτυπάνε σε άλλα μέρη του σώματος εκτός από τα πόδια. (Το ζήτημα είναι ότι, ενώ το βασανιστήριο της φάλαγγας είναι εξαιρετικά βασανιστικό, στα πόδια δεν μένουν φανερά σημάδια και δύσκολα εξακριβώνονται). 'Αρχισαν να πατάν στο στήθος, να χοροπηδούν σε σημείο να ξερνάς αίμα κλπ. Κι αυτή η «επεξεργασία» βάσταξε περί τις 5 ώρες. 'Υστερα απ' αυτά με βγάλανε από το υπόγειο όπου γίνονταν τα βασανιστήρια, με υποχρέωσαν να βάλω τα παπούτσια μου που δεν χωρούσαν γιατί ήτανε πρησμένα τα πόδια και, σε συνέχεια, περί τους 10 χωροφύλακες, σχημάτισαν κύκλο, με βάλανε στη μέση, με στήσανε στα πόδια κρατώντας με στα χέρια τους, γιατί μόνος μου δεν μπορούσα να σταθώ στα πόδια μου, και άρχισαν να με «ρίχνουν» ο ένας στα χέρια του άλλου. Με ρίχναν κατά τέτοιο τρόπο που τα πόδια μου ακούμπαγαν στο πάτωμα και δεν έπεφτα μια που με κράταγαν. Αυτή η ιστορία συνεχίστηκε μέχρι κείνη τη στιγμή που μπορούσα πια να στέκομαι στα πόδια παρά τους φοβερούς πόνους που συνεχίζονταν. Θα βάσταξε περί τις 2 ώρες. Υπέθεσα και νομίζω σαν σωστό: αυτή η τελευταία επιχείρηση, αν και σοβαρά βασανιστική, ήταν υποχρεωτική για την ασφάλεια και σκοπό είχε όχι τόσο το βασανισμό, όσο σαν υποχρεωτικό μέτρο για να αποφύγει περιπλοκές από μια εξέλιξη που μπορούσε να οδηγήσει και μέχρι γάγγραινα. Δεν ξέρω, απλώς υποθέτω ότι μπορούσε. 'Υστερα, μια που δεν μπορούσαν να με «καθίσουν στο σκαμνί», για να με αφήσουν ελεύθερο, έπρεπε να

«εξαφανίσουν» όσο μπορούν τα σημάδια —τα πρησμένα πόδια— και να 'μαι κι εγώ σε θέση να περπατώ, όπως και το κατάφεραν. Αλλά και για μένα ήτανε ευεργετική γιατί απόφυγα τις συνέπειες των βασανιστηρίων, παρόλα που την ώρα που με στριφογύριζαν πονούσα φοβερά, που συνεχίστηκαν και άλλες (15) δεκαπέντε περίπου μέρες και σ' όλο αυτό το διάστημα με δυσκολία μπορούσα και φόραγα τα παπούτσια μου, δυσκολευόμουνα στο περπάτημα, αλλά τελικά πέρασαν με τη βοήθεια, βέβαια, της αδερφής μου Ευτέρπης που μεταχειρίστηκε πολλά γιατροσόφια μαζί με τις γειτόνισσες.

Από την Ασφάλεια με άφησαν όταν στέγνωσα, γιατί με υποχρέωσαν να πλύνω τα αίματα κλπ., αλλά όταν έφευγα μου κράτησαν το παλτό και το απολυτήριο του στρατού και θέλαν να περάσω ύστερα από 2 - 3 μέρες και να τα πάρω. Δεν πήγα να τα πάρω κι έτσι χάθηκαν. Δεν μου τα δώσαν όταν με άφησαν ελεύθερο γιατί, φαίνεται, ήθελαν να περάσω χωρίς να μ' έχουν πιάσει, δηλαδή να φαίνεται σαν να πήγαινα θεληματικά για να δημιουργήσουν κατάσταση σε βάρος μου, δηλαδή για προβοκάτσια, να σκηνοθετήσουν καμιά παλιανθρωπιά, έτσι που να σε δούνε και γνωστοί σύντροφοι ότι πήγες μόνος σου και τέτοια και να σε εκθέσουν. Δεν πήγα και γιατί δεν μπορούσα να τους δω. Μπορούσαν όμως και να με ξαναβασανίσουν, και μάλιστα σαν εθελοντή ξυλοφάγο! Αυτή ήταν και η τελευταία φάλαγγα. Οι λόγοι που σταμάτησαν πρέπει να 'ταν διάφοροι: είχε πια ψηφιστεί και το ιδιώνυμο που μπορούσε να σε βάλει ευκολότερα και στη φυλακή, αλλά κι εγώ σαν να 'χα «ψηθεί» ακόμα περισσότερο και η Ασφάλεια θα 'χε πειστεί πια πως δεν κατάφερε να πετύχει αυτά που ήθελε. Στο μεταξύ, ακόμα από το 1928 (τέλος), ήμουνα μέλος της Κ.Ε. της ΟΚΝΕ, μέλος της Εκτελεστικής Επιτροπής της ΚΟΕ, μέλος της Περιφερειακής Επιτροπής του Κόμματος (σαν αντιπρόσωπος της Νεολαίας), της Εκτελεστικής του Εργατικού Κέντρου και γραμματέας του τμήματος Νέων του Εργατικού Κέντρου Θεσσαλονίκης, μέλος της διοίκησης του σωματείου Καπνεργατών. Θέλω να πω ότι πρέπει να είχα γίνει κάπως υπολογίσιμος. Γενικά, ο τρόπος που μεταχειριζόντουσαν εμάς τους νεολαίους, εκτός από άλλες τους επιδιώξεις, είχε σαν βασικό σκοπό να μας τρομοκρατήσουν, να μας απομακρύνουν από τη νεολαία, να φύγουμε από το κίνημα μια που αλλιώτικα όλες οι άλλες μέθοδοι, όπως οι υποσχέσεις για δουλιά, για λεφτά με αντάλλαγμα εκδουλεύσεις στο εργοστάσιο, δηλ. μ' άλλα λόγια να σε κάνουν πράκτορά τους, η προσπάθεια των ίδιων τους των πρακτόρων που είχαν στα εργοστάσια — αν και μετρημένοι στα δάχτυλα— να πιάσουν σχέσεις μαζί μας κλπ. απότυχαν, δεν έφεραν αποτέλεσμα. Απέναντι στους μη νεολαίους, δηλαδή στους μεγαλύτερους στην ηλικία, αν ήξεραν ότι ήταν μέλη του

κόμματος, η συμπεριφορά της Ασφάλειας ήταν κάπως διαφορετική. Τους βασάνιζαν μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις. Δεν μπορώ να βεβαιώσω αν στον καιρό τους είχαν και κείνοι τα ίδια τα δικά μας. Πάντως είναι γεγονός και τ' άλλο: η Μακεδονία σε σύγκριση με τ' άλλα διαμερίσματα της χώρας ξεχώριζε, είχε τα πρωτεία στις τρομοκρατικές μεθόδους που εφάρμοζε η άρχουσα τάξη ενάντια στο μαζικό λαϊκό κίνημα και προσπαθούσε να το καλύψει παρουσιάζοντας σαν «εθνική ανάγκη» για τη δήθεν υπεράσπιση της ακεραιότητας της χώρας, μια που «κινδύνευε από τους κομμουνιστές η Μακεδονία». Είναι ολοφάνερο ότι επρόκειτο για πρόσχημα. 'Οχι τα «εθνικά συμφέροντα», αλλά τα εκμεταλλευτικά, τα ταξικά συμφέροντα των καπιταλιστών κινδύνευαν από το κίνημα των μαζών για ψωμί και λευτεριά, από το επαναστατικό κίνημα. 'Ομως επίσης αλήθεια είναι ότι η αυθαίρετη, η λαθεμένη θέση του κόμματός μας για «Βαλκανική Ομοσπονδία», για «Ενιαία και ανεξάρτητη Μακεδονία» υποτόνιζε την αντιτρομοκρατική πάλη μας ακριβώς γιατί δεν μποράγαμε να αντιπαρατάξουμε το δικό μας γνήσιο πατριωτισμό σ' εκείνο τον υποκριτικό των εκμεταλλευτών, που για πατρίδα τους έχουν όπου και το χρήμα!

Αλλά η υποτίμηση της Μακεδονίας από μέρους της ηγεσίας του κόμματος δεν ήτανε λίγη. Χαρακτηριστική περίπτωση είναι, σε μια περίοδο κρίσιμη για το κίνημά μας, στη Μακεδονία ήτανε τοποθετημένος σαν καθοδηγητής στέλεχος που όχι μόνο δεν εφάρμοζε τη γραμμή του κόμματος, αλλά και τη σαμποτάριζε σε συνεργασία με τον ίδιο τον Π. Πουλιόπουλο.

Δεν έπαιζε λίγο ρόλο και το οικονομικό πρόβλημα. Απ' όσα ξέρω, τα κεντρικά καθοδηγητικά στελέχη του κόμματος και της ΟΚΝΕ (Π. Γ., Γραφείο της ΟΚΝΕ, Μηχανισμός) στην Αθήνα και στον Πειραιά ήτανε υπερεξασφαλισμένα οικονομικά. Δεν μπορώ να βεβαιώσω αν στην ίδια σειρά βρισκότανε και ο απεσταλμένος καθοδηγητής του κόμματος στη Μακεδονία. Ξέρω όμως τον ηρωϊκό με την πείνα αγώνα του απεσταλμένου της ΟΚΝΕ στη Μακεδονία που τον λέγανε Τίτο, στο ψευδώνυμο. 'Ητανε ένα πολύ ευγενικό παλικάρι και χωρίς τσακιστή στην τσέπη. Δεν ζητούσε ποτές του κι όταν του 'δινες κανένα φράγκο για ψωμοτύρι, ήτανε όλο λαχτάρα που σου το στερούσε.

Τις λίγες συνδρομές των μελών της Νεολαίας τις χρησιμοποιούσε για τις άλλες ανάγκες της οργάνωσης και όχι για τις προσωπικές του. Φαίνεται, ο κομματικός καθοδηγητής δεν έδειχνε φροντίδα για τον καθοδηγητή της Νεολαίας και μια ωραία μέρα, ο ήρωάς μας, που παντρεύτηκε με μια όμορφη νεολαίισσα καπνεργάτρια εβραιοπούλα, Ηλέκτρα τη λέγανε, έπιασε δουλιά σε τυπογραφείο και σε λίγο μας παράτησε κι έφυγε από τη Νεολαία.

Το πρόβλημα όμως δεν ήτανε ατομικό και η ηγεσία του κόμματος —παρά τα έσοδα τα αρκετά που 'χε— έμεινε αδιάφορη μπροστά στον «ξεπεσμό» του μεσαίου και κατώτερου ιδιαίτερα στελεχικού δυναμικού του κόμματος.

'Οπως και παραπάνω είπα, δεν υπήρχε η συντροφική —απ' τα πάνω— φροντίδα ούτε για τα στελέχη, ούτε για τις οικογένειές τους, δεν έδινε κάποια ενίσχυση και συχνά - πυκνά αυτοί οι σύντροφοι αναγκάζονταν να πάνε να πιάσουν δουλιά και ουσιαστικά, καμιά φορά, για πάντα χάνονταν για το κόμμα.

Είναι ένα πολύ σοβαρό κομματικό πρόβλημα και μέχρι σήμερα δεν έχει γίνει αντικείμενο ελέγχου και έρευνας. Το ζήτημα είναι τούτο: τα (οικονομικά) έσοδα που διέθετε η ηγεσία προϋπολογίζονταν με βάση όλες τις ανάγκες του κόμματος συν η μισθοδοσία - συντήρηση όλων των εξ επαγγέλματος στελεχών απ' τα πάνω μέχρι τα κάτω. Κι όμως, υπήρχαν περιπτώσεις και σε γραμματείς ακόμα περιφερειών (που δεν ήτανε μέλη της Κ.Ε.) δεν τους δίνονταν κάποια ενίσχυση οικονομική. Και τα ελάχιστα έσοδα αυτών των οργανώσεων μόλις έφταναν για μια ψευτοσυντήρησή τους, κι αυτό σαν μπόραγαν να βάνουν τη δική τους συντήρηση πάνω απ' όλες τις άλλες ανάγκες της οργάνωσης που καθοδηγούσαν. 'Ολοι οι άλλοι βολευόντουσαν όπως μπορούσαν. Ελάχιστοι κάτι παίρναν από τους δικούς τους και οι περισσότεροι γίνονταν φόρτωμα σε συντρόφους οικογενειάρχες που πήγαιναν στα σπίτια τους και τρώγανε μαζί τους, έστω και μια φορά στις 2 μέρες, και ήτανε ικανοποιημένοι. 'Οσοι δεν μπορούσαν, δεν ήθελαν να κάνουν αυτήν τη δουλιά γιατί τη θεωρούσαν σαν αυτοεξευτελισμό του κύρους του κομματικού καθοδηγητή και σε βάρος του κόμματος, βέβαια ψόφαγαν από την πείνα!

Προσωπικά, σαν επαγγελματικό στέλεχος του κόμματος άρχισα να δουλεύω από το 1929. Μόνο στο 6ο Συνέδριο μου δόθηκαν 2.000 δραχμές για να αγοράσω ένα κοστούμι ρούχα και ένα ζευγάρι παπούτσια. Στη δουλιά δεν επιτρέπονταν να πας και τα πέρναγες όπως - όπως. Στη Σαλονίκη, που 'ταν τα αδέρφια μου, κείνα με τάιζαν. Στην Καβάλα —άλλοι συγγενείς και στην Κοζάνη— τα ίδια. Κι όπως είπα, γινόμασταν φόρτωμα και στον άλλο δικό μας κόσμο, τον κομματικό. Καμιά φορά όμως το οικονομικό πρόβλημα το λύναμε κάπως αλλιώς. Στη μια από τις φορές που βρέθηκα στη Δράμα, το οικονομικό το λύσαμε κατά τον εξής τρόπο: ήμασταν δύο (2) απεσταλμένοι κομματικοί, ο Κυριάκος Κάτος, τσαγκάρης στο επάγγελμα, από την Καβάλα για τη Νεολαία, εγώ, καπνεργάτης, για το κόμμα και ο εβραίος Λέων (ήτανε σακάτης με καμπούρα) καταδιωκόμενος από την Καβάλα. Σχηματίσαμε μια τριάδα καθοδηγητική, αλλά για να ζήσουμε αποφασί-

σαμε ο Κ. Κάτος να δουλέψει, παίρνοντας τα μέτρα του, σε τσαγκαράδικο του μέλους του κόμματος, του σ. Γ. Καλάφογλου, και με τα λίγα χρήματα που κέρδιζε βολευόμασταν και οι τρεις.

'Αλλη περίπτωση ήτανε στη Σαλονίκη. Σαν απεσταλμένος της Νεολαίας είχε έρθει ο Παρτσαλίδης. Δεν θυμάμαι αν ήτανε πριν είτε μετά τη «φραξιονιστική» ολομέλεια της Κ.Ε. της ΟΚΝΕ. Κόμμα και νεολαία με κρατούσαν εκτός παραγωγής. Αλλά δεν είχε και τσακιστή και πεινούσε και ο Παρτσαλίδης. 'Ενα διάστημα μας συντηρούσε η αδερφή μου, ύστερα αποφασίσαμε να πιάσω δουλιά κι έτσι προσωρινά λύσαμε το πρόβλημα. 'Ολα αυτά αφορούν ένα μικρό διάστημα 2 - 3 μηνών γιατί, σε συνέχεια, εγώ ξέκοψα από τη νεολαία για δουλιά στην ΚΟΕ, στα συνδικάτα, στο κόμμα ολοκληρωτικά.

Το επεισόδιο, εντελώς τυχαία, είχε σοβαρές επιπτώσεις - απήχηση σ' όλο το εργοστάσιο

Η δουλιά του καπνεργάτη είναι η επεξεργασία και το στοίβαγμα του καπνού σε ιδιόμορφο δέμα που το μορφοποιείς με τη βοήθεια εργαλείου που λέγεται «τεζγάκι». Την ώρα λοιπόν της δουλιάς μου, που μόλις είχα αρχίσει τη δεματοποίηση, ήρθε και στάθηκε δίπλα μου ένας από τους διευθυντές —είτε βοηθός διευθυντή— του εργοστασίου. 'Ηταν Εβραίος, Φαρατζή τον λέγανε το διευθυντή ίσως και ιδιοχτήτης να 'τανε. Περνούσε από τεζγάκι σε τεζγάκι σταματούσε λίγο και προχωρούσε. 'Εφτασε σ' εμένα, σταμάτησε, κοίταξε λίγο και μου λέγει: «τον έχεις πολύ "πιντιρμέ", άνοιξέ το δυο γραμμές». Πρόκειται για μια βασική τεχνική μέθοδο δεματοποίησης και εξαρτάται από το είδος του καπνού (ποιότητα, μέγεθος των καπνόφυλλων κλπ.) και από την κανονική δεματοποίηση κατά πολύ εξαρτάται, σε συνέχεια, η υπόσταση του ίδιου του καπνού. Την ευθύνη της δουλιάς του την έχει ο ίδιος ο τεχνίτης που ελέγχεται από το μάστορα που έχει και το δικαίωμα να κάνει υποδείξεις, αλλά και να την επιβάλει που, κατά κανόνα, είναι ο πιο έμπειρος κλπ. κι εσύ είσαι υποχρεωμένος να εκτελείς τις υποδείξεις του γιατί εκείνος έχει την πρώτη ευθύνη. Τυπικά ο διευθυντής έχει το δικαίωμα να κάνει παρατηρήσεις - υποδείξεις κατ' ευθείαν στον τεχνίτη, αλλά κατά κανόνα απόφευγαν και οι ίδιοι γιατί αυτό ήταν και προσβλητικό για τους τεχνίτες και τους ίδιους τους μαστόρους, αλλά και μια τέτοια συνήθεια μπορούσε να έχει και άλλες συνέπειες και ο ανεύθυνος διευθυντής να γίνει ντερβέναγας πάνω και από το μάστορα και να του ζητάγει και ευθύνες. Συνήθως, το λοιπόν, αυτή η δουλιά γίνονταν μέσω του μάστορα, δηλαδή όταν ο διευθυντής είχε να κάνει καμιά παρατήρηση τη λέγει στο μάστορα κι εκείνος στον

τεχνίτη κλπ. Λοιπόν, τι να κάνω εγώ; Μόλις αυτός άρχισε να μου κάνει τις παρατηρήσεις του σηκώνομαι και πηγαίνω στην τουαλέτα όπου ήταν και το καπνιστήριο. Αυτός έμεινε σύξυλος. Κάπνισα ένα τσιγάρο και βγήκα. Είχε φύγει ο διευθυντής αλλά έδωσε και διαταγή να με απολύσει από τη δουλιά. 'Ερχεται ο μάστορας: «τι έκανες, καταλαβαίνεις εσύ τι έκανες;» 'Ημουνα μέλος της Εργοστασιακής Επιτροπής, εκτελεστικός της ΚΟΕ, μέλος της Κ.Ε. της ΟΚΝΕ. Μια υποχώρηση χωρίς άλλο θα 'χε και αρνητική επίδραση στους καπνεργάτες και καπνεργάτριες. Λέγω «καλά έκανα». Λέγει «όχι, να έλεγες "καλά" του κερατά και έφευγε». Και οι ίδιοι οι μαστόροι δεν τους χώνευαν γιατί ανακατεύονταν στη δουλιά τους, τους πρόσβελναν πολλές φορές και, σαν παλιοί οργανωμένοι καπνεργάτες οι περισσότεροι, διαμαρτύρονταν, πολλοί φεύγαν κι όσοι μέναν στη θέση τους, και παρόλα που τους θεωρούσαμε σαν όργανα των καπνεμπόρων, προσπαθούσαν να βρίσκονται σε καλές σχέσεις με τους καπνεργάτες. Του λέγω «δεν είναι δική σου δουλιά πώς του φέρθηκα. Αφορά εμένα και τους εργάτες. 'Εχεις διαταγή να με απολύσεις, αλλά δεν φεύγω. Δεν έχετε τέτοιο δικαίωμα». Επιμένει πως είναι διαταγή του διευθυντή και δεν μπορεί να κάνει διαφορετικά. 'Εγινε μεσημεριανή διακοπή για φαγητό κλπ. 'Ητανε τρίωρη, ώστε προλαβαίναμε και να κοιμηθούμε λίγο. Η δουλιά ήταν 8ωρη. Πιάναμε δουλιά στις 7 το πρωί και τελειώναμε στις 6 το βράδυ. Διακοπή από τις 11 μέχρι τις 2. Φυσικά το τρίωρο ο καθένας το χρησιμοποιούσε ανάλογα με τις ανάγκες του. 'Αλλοι αναπαύονταν, άλλοι το χρησιμοποιούσαν για κομματικές υποχρεώσεις κλπ. Στο εργοστάσιο όταν μπαίναμε δίναμε τη μάρκα με τον αριθμό στον καβάση και όταν βγαίναμε την παίρναμε πίσω που ήταν κρεμασμένες στο ταμπλό. 'Όταν μπήκα και έδωσα τη μάρκα στον καβάση με σταματάγει, δεν με αφήνει να ανέβω στο σαλόνι. Λέγει ότι «έχω εντολή να μη σ' αφήσω». Αμάν - ζαμάν πήραν χαμπάρι οι εργάτες και οι εργάτριες και την ίδια στιγμή κάνουν στάση δουλιάς, συγκεντρώνονται στο σαλόνι με την αξίωση να αφεθεί στη δουλιά ο Βαφειάδης. Τελικά, η υπόθεση λύθηκε προς όφελός μας, ας πούμε, ύστερα από μια τέτοια κινητοποίηση, η οποία ένωσε όλους τους καπνεργάτες και καπνεργάτριες του εργοστασίου, δηλαδή κι εκείνους που ήταν μέλη του δικού μας σωματείου, που κατά κανόνα ήμασταν και οι περισσότεροι, και του άλλου σωματείου, του ρεφορμιστικού - κίτρινου, «σοσιαλφασιστικού», που λέγαμε. 'Εγινε δηλαδή αφορμή κινητοποίησης και ενότητας στην πάλη των εργατών για την υπεράσπιση των καταχτήσεών τους. Το επεισόδιο, παρά τον ασυνήθιστο χαρακτήρα του, οι καπνεργάτες και καπνεργάτριες και των δύο σωματείων το επιδοκίμασαν από την πρώτη στιγμή. «Καλά του 'κανες, έτσι τους πρέπει τους κερατάδες» και τέτοια, έδειξε πό-

σο χρειαζούμενη είναι ώρες - ώρες και εκτιμιέται μια θαρρετή ενέργεια ενάντια στον εργοστασιάρχη - εκμεταλλευτή (έστω και σε εκπρόσωπό του). Και μια που δεν έγινε στα κρυφά και σκοτεινά, αλλά μέσα στις μάζες, με την ικανοποίηση και ενθουσιασμό που προκάλεσε, έσπασε δισταχτικότητες και τη συστολή και μέχρι του σημείου να προκαλέσει τέτοιο ξέσπασμα και στάση δουλιάς ακόμα. Η αλήθεια είναι ότι με απόλυσαν από τη δουλιά ύστερα από κανένα μήνα, στην ουσία όμως έπρεπε και να σταματήσω να δουλεύω στην παραγωγή από κομματική ανάγκη.

Γυρίζω στα 1928

Ενώ η πάλη με τον λικβινταρισμό του Π. Πουλιόπουλου και τους κεντριστές με τους Σ. Μάξιμο και τους άλλους διαμορφωμένους πια σε ιδεολογικοπολιτική ενότητα με φορέα την «Ενωμένη Αντιπολίτευση» συνεχίζεται, οι α ρ χ ε ι ο μ α ρ ξ ι σ τ έ ς που προσπαθούν να βγούνε από το καβούκι τους και με σημαία τους κι αυτοί τον τροτσκισμό έχουν συνασπιστεί με την «Ενωμένη Αντιπολίτευση» με «στροφή» προς τις μαζικές οργανώσεις, ωστόσο συνεχίζουν να διατηρούν με θρησκευτική ευλάβεια την αντεπαναστατική τους αρχή «ο σκοπός αγιάζει τα μέσα» και να την εφαρμόζουν. Δεν έχει αρχειακή σημασία πότε ακριβώς άρχισαν, αλλά αυτή την περίοδο της οξυμμένης εσωκομματικής πάλης οι επεμβάσεις τους ήτανε σχεδόν καθημερινές στη Σαλονίκη κι ερχόμαστε στα χέρια μαζί τους χωρίς να το θέλουμε. Έτσι, πολλές φορές, σε χώρους που δρούσαμε εμείς σαν μέλη του κόμματος και της νεολαίας, σαν κομματικές οργανώσεις είτε φράξιες και ανάπτυσσαν δράση και οι αρχειομαρξιστές (αρχειοφασίστες όπως τους λέγαμε), φτάναμε σε σύγκρουση και προσωπικά εγώ έχω πάρει αρκετές φορές μέρος σε τέτοιες συμπλοκές με αποτέλεσμα σπάσιμο κεφαλιών, τραυματισμούς στο σώμα κλπ. Ύστερα, μας στήναν νυχτερινές ενέδρες γιατί σχεδόν κάθε μήνα, όταν ύστερα από τη δουλιά πηγαίναμε για συνεδριάσεις κλπ., πολύ αργά τελειώναμε με τις κομματικές δουλιές, στις 12, στις 1 μετά τα μεσάνυχτα. Κι ήταν δουλιές ένα σωρό: κόμμα και συνδικάτα, συνεδριάσεις στη νεολαία κλπ. και γυρνάγαμε πάντοτε αργά στο σπίτι. Οι αρχείοι σημάδευαν, ας πούμε, μερικούς από τους πιο δραστήριους νεολαίους και κομματικούς, τους στήναν ενέδρες σε κατάλληλο μέρος και τους τσάκιζαν στο ξύλο. Εφάρμοζαν, βέβαια, και το ατομικό πλησίασμα για προπαγάνδα και προσεταιρισμό καμιά φορά και με όμορφες κοπέλες. Υπήρχαν και περιπτώσεις που μπάζανε και δικούς τους στις γραμμές μας, ιδιαίτερα στη νεολαία, όχι μονάχα για ατομικό πλησίασμα και προπαγάνδα κλπ.,

αλλά και άλλου είδους δράση. Μια από την άλλου είδους δράση τους ήταν και η εξής χαρακτηριστική περίπτωση: σύμφωνα με το πλάνο δουλιάς μας συχνά - πυκνά καλούσαμε συνέλευση των γραμματέων των πυρήνων κατά αχτίδες είτε και όλης της πόλης για ανταλλαγή πείρας, αχτίφ των καθοδηγητών των τμημάτων νέων κλπ. Ιδιαίτερα ύστερα από κάθε συνέλευση γραμματέων των πυρήνων, άγριο ξυλοκόπημα πάθαινε ένας (και δυο καμιά φορά) νεολαίος που παρουσίαζε καλή δράση ενάντια στους αρχείους. Φανερό ήτανε πως κάποιος μας τη δούλευε. 'Οσους κράταγαν σημειώσεις είχαμε συστήσει να μη γράφουν ονόματα. 'Ενας σύντροφος που κάθονταν δίπλα από το γραμματέα του πυρήνα της νεολαίας των σιδηροδρομικών Μαστακούρα, είδε να γράφει ονόματα στα σημειώματά του. Μετά τη συνεδρίαση έρχεται και μου λέει το και το. Μας μπήκαν ψύλλοι στ' αυτιά. Συμφωνάμε με το υποτιθέμενο υποψήφιο θύμα και για μερικές μέρες να πάνε από πίσω του και με προφύλαξη δυο σύντροφοι. Τη δεύτερη μέρα κιόλας έγινε η τράκα και αντί για μαλλί βγήκαν κουρεμένοι, που λέμε, αυτή τη φορά. Το Μαστακούρα δεν τον πειράξαμε, ώσπου έγινε το ίδιο και για δεύτερη φορά, οπόταν μόλις την άλλη μέρα πάτησε το πόδι του στο Εργατικό Κέντρο, τον γράπωσαν οι νεολαίοι. Αποδείχτηκε πολύ δειλός και απ' την πρώτη στιγμή ομολόγησε τα πάντα, χωρίς συγχώρεση και πληρώθηκε με το ίδιο νόμισμα. 'Ομως για την πιο μεγάλη και μαζική σύγκρουση —πιο σωστά σύρραξη— αυτής της περιόδου, ανάμεσα σ' εμάς του Κ.Κ.Ε. και της νεολαίας με τους αρχείους αξίζει να σταθώ κάπως πιότερο, αν και καταλαβαίνω πως θά 'ναι φτωχή η παρουσίαση σε σύγκριση με εκείνο που στην πραγματικότητα έγινε.

'Οταν η διοίκηση της Γ.Σ.Ε. Ελλάδας πέρασε στα χέρια των ρεφορμιστών (σοσιαλφασιστών, σοσιαλπροδοτών, όπως τους αποκαλούσαμε) Καλομοίρη, Στρατή κλπ. ύστερα από λίγο συστήθηκε Πενταμελές Γραφείο μ' επικεφαλής τον Κ. Θέο. Σε συνέχεια αποφασίστηκε να συγκληθεί Ενωτικό Πανελλαδικό Συνέδριο για τη δημιουργία της Ενωτικής Γενικής Συνομοσπονδίας Εργατών Ελλάδας —δηλαδή δεύτερη Συνομοσπονδία. 'Αρχισε η προεκλογική ζύμωση από τα μέσα του 1928 με συνελεύσεις σωματείων της δύναμης του Εργατικού Κέντρου Θεσσαλονίκης για εκλογή αντιπροσώπων είτε για τις τοπικές κλαδικές συνδιασκέψεις και συνέδρια είτε κατευθείαν για το Ενωτικό Συνέδριο.

'Οπως είπα, οι αρχείοι τράβαγαν πια για κατάληψη διοικήσεων εργατικών σωματείων, αν μπορούσαν βέβαια και σε ανώτερα όργανα όπως Εργ. Κέντρων, Ομοσπονδιών κλπ. Στη Σαλονίκη αυτοί είχαν ήδη αποκτήσει τη διοίκηση του σωματείου τσαγκαράδων και η πρώτη αυτή, σε επίπεδο σωματείων, σύγκρουση ανάμεσά μας αρχίζει με βάση αυτό το σωματείο, σύγκρουση σαν μέσο και πρωτοβουλία αποκλειστικά δι-

κή τους, μεθοδικά πράγματα προετοιμασμένη, γι' αυτό και αιφνιδιαστική, όπως υπόθεταν. Δηλαδή τι κάναν: Την περίοδο που γίνονταν οι ζυμώσεις για το Συνέδριο και στο Εργατικό Κέντρο γίνονταν συνελεύσεις σωματείων για εκλογή αντιπροσώπων. Αυτοί σημάδεψαν να δημιουργήσουν κατάσταση σε 1 - 2 συνελεύσεις σωματείων όπως π.χ. ένα απ' αυτά, και σαν πρώτο στόχο τους, όπως φάνηκε, διαλέξανε το σωματείο των οικοδόμων με σκοπό, βέβαια, να συνεχίσουν και σε άλλα σωματεία του Εργατικού Κέντρου που εκείνη την περίοδο έπρεπε να κάνουν συνελεύσεις για εκλογή αντιπροσώπων για το Συνέδριο. Στους οικοδόμους που είχαν κάποια βάση δική τους, βάλθηκαν είτε να βγάλουν δικούς τους αντιπροσώπους είτε να ματαιώσουν τη συνέλευση. Γι' αυτόν το σκοπό αυτοί κρυφά συγκέντρωσαν μεγάλες ποσότητες ρόπαλα, γκλομπς, σιδηρόβεργες και ό,τι άλλο μπορούσαν στα γραφεία του σωματείου τσαγκαράδων που βρίσκονταν μέσα στο Εργατικό Κέντρο. Και τη μέρα που θα γίνονταν η συνέλευση των οικοδόμων στην αίθουσα των συνελεύσεων του Εργατικού Κέντρου, άρχισαν να συγκεντρώνονται στα γραφεία τους οι αρχείοι τσαγκαράδες και από άλλα επαγγέλματα, όπως ραφτάδες, ξυλουργοί κλπ., δηλαδή ό,τι είχαν και δεν είχαν. Εκτός από τους αρχείους οικοδόμους που βρίσκονταν στην αίθουσα των συνελεύσεων. Πρέπει να σημειώσουμε και το εξής: μετά την επιτυχία τους στο σωματείο των τσαγκαράδων, οι αρχείοι είχαν αποθρασυνθεί περισσότερο από πριν και, όπως περιμέναμε, την επίθεση την κάνανε. Εμείς, μια που κάτι είχαμε μυριστεί, ήμασταν το ίδιο συγκεντρωμένοι στο Εργατικό Κέντρο με οργανωμένες ομάδες αυτοάμυνας από νεολαίους, από μέλη του κόμματος, από συμπαθούντες κλπ. 'Ομως, χωρίς να ξέρουμε τι ακριβώς πάνε να κάνουν και ότι είχαν ετοιμάσει ένα τέτοιο χνέρι. 'Ημασταν όπως πάντα και με άδεια χέρια. 'Αρχισε η συνέλευση των οικοδόμων που θα 'τανε καμιά 500 - 600 κι εμείς χωθήκαμε στην αίθουσα για να παρακολουθήσουμε τη συνέλευση όπως γίνονταν πολλές φορές και με συνέλευση άλλων επαγγελμάτων. 'Ημασταν πολλοί καπνεργάτες, σιδηροδρομικοί, τσαγκαράδες, υφαντουργοί, υδατεργάτες, αρτεργάτες και από άλλα επαγγέλματα, περί τους 200 περίπου. 'Αλλοι τόσοι θα' πρεπε να 'τανε και οι αρχείοι τροτσκιστές, κυρίως τσαγκαράδες, στην αίθουσα. Στη μέση είχε φτάσει η συνέλευση όταν πια είχαν συζητηθεί όλα τα άλλα και άρχισε η συζήτηση «εκλογή αντιπροσώπων για το Συνέδριο της Ε.Γ.Ε.Ε.» και, όπως φαίνεται, όταν αυτοί πείστηκαν πως δεν θα καταφέρουν να πάρουν όχι μόνο την πλειοψηφία, αλλά και θα φανεί τελείως η γύμνια τους στον κλάδο των οικοδόμων, πράγμα που φάνηκε στις ψηφοφορίες που γίνανε πάνω σε προτάσεις και όταν ξεσκεπάστηκαν και ματαιώθηκε η επιδίωξή τους να παρουσιάσουν σαν οικοδόμους οπα-

δούς τους από άλλα επαγγέλματα που είχαν κουβαλήσει, γιατί στη συνέλευση έγινε έλεγχος και αποκλείστηκαν από την ψηφοφορία, τότες έδωσαν το σύνθημα της επίθεσης. Πώς άρχισε το πατιρντί: μια μεγάλη ομάδα αρχείων είχε κλειστεί στα γραφεία των τσαγκαράδων που ήτανε και λίγο «απόμερο», είχαν κλειδωθεί από μέσα πολύ πριν αρχίσει η συνέλευση και δεν την άνοιγαν την πόρτα σε κανέναν, έτσι που να νομιστεί ότι είναι άδειο και κλειδωμένο, όπως κι εμείς νομίσαμε. 'Αλλη ομάδα τους είχε μείνει στην «πλατεία» του δεύτερου πατώματος που ήταν γύρω - γύρω και άλλα γραφεία όπως και το γραφείο της Διοίκησης του Εργατικού Κέντρου, το ίδιο και η αίθουσα των συνελεύσεων. 'Αλλη ομάδα τους στην αίθουσα των συνελεύσεων μαζί με τους αρχείους οικοδόμους. Είχανε στρώσει λεπτομερειακό σχέδιο δράσης όπως π.χ. ώρα, ποιά ομάδα θα κάνει την αρχή, ποιους από μας θα τους απομονώσουν και θα τους αχρηστέψουν και τι θα κάνουν με τη συνέλευση όταν θα κυριαρχήσουν. Βρισκόμασταν στην αίθουσα που γίνονταν η συνέλευση.

'Οταν πια η συνέλευση είχε προχωρήσει αρκετά και οι προτάσεις τους απορρίπτονταν με μεγάλη πλειοψηφία, οι αρχείοι που 'ταν κλεισμένοι στα γραφεία των τσαγκαράδων έκαναν έξοδο και, όπως ήτανε οπλισμένοι με ρόπαλα, σίδερα, γκλομπς και φαλτσέτες με πανδαιμόνιο από φωνές «πάνω τους», «βάρα τους», «τους φάγαμε τους σταλινικούς» και τέτοια, άρχισαν να χτυπούν όποιον έβρισκαν μπροστά τους. Την ίδια στιγμή που οι αρχείοι που 'ταν στη συνέλευση και το ίδιο οπλισμένοι με παρόμοια σύνεργα, άρχισαν τα ίδια και προτού προλάβω να δω τι γίνεται, όπως βρισκόμουνα σε μια άκρη της αίθουσας, βρέθηκα κυκλωμένος από καμιά 15ριά και «σηκωτό» με τράβηξαν σε μικρό διπλανό δωμάτιο κι όπου σε πονάει πέφτανε οι σιδηρόβεργες, τα γκλομπς, στο κεφάλι όπως και σ' όλο το σώμα. Τραυματίστηκα στο κεφάλι, στο βραχίονα, στην πλάτη κι αυτοί συνέχιζαν χωρίς να μπορώ να κάνω τίποτα. Αμυνόμουνα αλλά τι μπορείς να κάνεις, ένας με δέκα - δεκαπέντε. Τις μάζευα για καλά και τραυματισμένος στο κεφάλι έσκυψα να το προφυλάξω. Και ήρθε το... φως! οπόταν άρπαξα από τα καλαμπαλίκια τον έναν και φαίνεται να του τα 'σφιξα τόσο που αυτός με ούρλιασμα φρίκης μόλις πρόλαβε να πει «έχει μαχαίρι» και σωριάστηκε. Οι άλλοι σκόρπισαν στο δευτερόλεπτο οπότε, λεύτερος, βγήκα από το δωμάτιο. Κι άλλους συντρόφους, που τους είχαν το ίδιο σημαδεμένους, προσπαθούσαν να τους απομονώσουν και τους τσάκιζαν στο ξύλο. Αυτές τις πρώτες στιγμές δημιουργήθηκε αρκετή σύγχυση μέσα στη συνέλευση που αιφνιδιάστηκε, παρόλα που η διοίκηση του σωματείου είχε υπόψη της για τις προετοιμασίες των αρχείων.

Και, σε ορισμένο βαθμό, παρά τα μέτρα μας κλπ. αιφνιδιαστήκαμε και οι ίδιοι. 'Ισως να μην περιμέναμε ότι θα 'χει τέτοια έκταση η ενέργεια, ίσως να 'χαμε και επαναπαυτεί με την ησυχία που επικρατούσε στη συνέλευση, πάντως κι εμείς σαν επικεφαλής της αυτοάμυνας τις πρώτες στιγμές την πάθαμε, έστω κι αν πάρουμε υπόψη αυτό που 'γινε με μένα.

Πρέπει να σημειώσω ότι, εμείς από τη μεριά μας, φυσικά με τους νεολαίους και τα μέλη του κόμματος οικοδόμους, είχαμε πάρει μια σειρά μέτρα για την αντιμετώπιση μιας τέτοιας περίπτωσης και είχαμε σχηματίσει ομάδες αυτοάμυνας με καθοδηγητική ομάδα από 3 συντρόφους μ' επικεφαλής εμένα. Οι ομάδες αυτές είχαν τοποθετηθεί σε κατάλληλες θέσεις στην ίδια την αίθουσα της συνέλευσης, στο σαλόνι έξω από την αίθουσα και στο κάτω πάτωμα. 'Αλλες ομάδες μας είχαν πιάσει τις σκάλες από την ταράτσα μέχρι την κάτω έξοδο. 'Υστερα από τον αιφνιδιασμό και την πρώτη σύγχυση εμείς συνήρθαμε και με τις ομάδες μας περάσαμε στην αντεπίθεση. Και, ενώ στην αίθουσα συνεχίζονταν η σύγκρουση και ήτανε δύσκολο να καταλάβεις ποιος μαζεύει τις περισσότερες, όταν μπροστά στην υπεροχή μας την αριθμητική και την εξαιρετική μαχητικότητα της αυτοάμυνάς μας οι αρχείοι άρχισαν να παρατάνε την αίθουσα της συνέλευσης και πανικόβλητοι προσπάθαγαν να φύγουνε, όταν τροχάδην πήγαιναν να κατέβουν τις σκάλες, εκδηλώθηκε εναντίον μας μια άλλη αιφνιδιαστική επίθεση, εκεί στο διάδρομο, στο αριστερό μέρος από τις σκάλες, όπου ήτανε και τα γραφεία των τσαγκαράδων, από μια ομάδα που τα φύλαγε. Προσπαθήσαμε να τους σπρώξουμε κι αυτούς προς τις σκάλες γιατί, εμείς που είχαμε πιάσει τις σκάλες, κείνους τους δικούς μας που ανέβαιναν πάνω από το κάτω πάτωμα τους αφήναμε για να 'μαστε περισσότεροι απ' αυτούς, τους αρχείους που ήταν με τα σίδερα και λοιπά και σχεδόν όλους τους γνωρίζαμε, τους σπρώχναμε προς τις σκάλες και τους πετάγαμε από αυτές κάτω χτυπώντας τους με τα σανίδια, ρόπαλα και ό,τι άλλο παίρναμε από τους ίδιους, αλλά καρέκλες και τραπέζια βρήκαν τον μπελά τους! Και το εξής: οι αρχείοι, όταν είδαν ότι «γύρισε ο τροχός», αρκετοί απ' αυτούς πήγαν και κλείστηκαν πάλι στο φρούριό τους, στο γραφείο των τσαγκαράδων, Αλλά αυτή τη φορά το κόλπο δεν πέρασε. Εμείς ανοίξαμε την πόρτα, τη σπάσαμε. Και δεν ήταν τόσο η περιποίηση που τους άξιζε, αλλά η κατάπληξή μας που βρεθήκαμε μπροστά σ' ολάκερο οπλοστάσιο, πράγμα που 'δειχνε ότι περίμεναν πολύ περισσότερους να 'ρθουν για να 'χουν πετυχημένο τέλος, αλλά δεν ήρθαν. 'Ετσι άρχισε το ξεκαθάρισμα της αίθουσας και σε λίγο στο πάνω πάτωμα και στην αίθουσα που γίνονταν η συνέλευση δεν έμεινε σχεδόν κανένας απ' αυτούς και η συνέλευση ξανάρχισε. Εί-

χαμε πολλούς τραυματίες. Από τα ρόπαλα που πέφταν πρώτα σε μας κι ύστερα πάνω τους όχι βαδιστά αλλά πεταχτά κατρακύλαγαν από τις σκάλες στο κάτω πάτωμα. Είχαμε πια επιβληθεί, αλλά σχεδόν την ίδια στιγμή άρχισε η επιδρομή της Ασφάλειας με καμιά 100 χωρ/κους. 'Ηταν σχεδόν όλη η Ασφάλεια (χαφιέδες με τα πολτικά) και ο τρόπος και ο χρόνος της επέμβασης έδειχνε πως η Ασφάλεια ήτανε προειδοποιημένη ότι θα γίνουν επεισόδια στο Εργατικό Κέντρο με αφορμή τη συνέλευση των οικοδόμων και έξω από το Εργατικό Κέντρο τέτοιες δυνάμεις χωρ/κής και όλη η Ασφάλεια ποτές δεν συγκεντρώνονταν χωρὶς λόγο, αλλά και να κάνει επιδρομή μέσα στο Εργατικό Κέντρο δεν είχε το δικαίωμα και, πράγματι, κάπως προσπαθούσαν να τηρήσουν τα προσχήματα. 'Οπως δείχναν τα πράγματα η επέμβαση τῆς Ασφάλειας και με τέτοιο τρόπο —μπροστά από τη δύναμη της χωροφυλακής ήταν η Ασφάλεια και οι πιο γνωστοί χαφιέδες μπροστά - μπροστά με τις κάμες στα χέρια που ανέβαιναν τις σκάλες— και ακριβώς όταν πια είχε τελειώσει η σύγκρουση και άρχισαν να φεύγουν οι αρχείοι, πολλοί από τους οποίους γύρισαν και ανέβαιναν μαζί με την Ασφάλεια. Προτού ακόμα προλάβουν να ανεβούν στο πρώτο πάτωμα, μόλις μας ειδοποίησαν, κατεβήκαμε στο κάτω πάτωμα, τους φράξαμε το «δρόμο» στις σκάλες να μπούνε στην αίθουσα, οπόταν άρχισαν συγκρούσεις με την αστυνομία που μας επιτέθηκε, αλλά μπροστά στην αποφασιστικότητα όλων και την κατηγορηματική μας δήλωση ότι δεν θα τους αφήσουμε να ανεβούνε στο πάτωμα αναγκάστηκαν να σταματήσουν. Φανερό ήταν τι θέλαν να κάνουν. Με το πρόσχημα «αποκατάστασης της τάξης» να επέμβουν και χωρίς άλλο θα χτύπαγαν στο ψαχνό με αποτέλεσμα να 'χουμε και νεκρούς ακόμα, να δημιουργήσουν κατάσταση σε βάρος του Εργατικού Κέντρου με προβοκάτσια με γενικότερους σκοπούς ενάντια στο κίνημα, με συλλήψεις και βαριές καταδίκες, με διάλυση σωματείων κλπ. που κι έτσι μας απειλούσαν. Εμείς αντιδράσαμε, όπως είπα, πιάνοντας τις σκάλες στο κάτω πάτωμα, τους φράξαμε το δρόμο και τους εμποδίσαμε να ανέβουν στο πάνω πάτωμα. 'Ετσι την πρώτη τους απόπειρα να ανέβουν πάνω με τη βία τη ματαιώσαμε. Φαίνεται και οι επικεφαλής αξιωματικοί κατάλαβαν πως δεν ήμαστε διατεθειμένοι να τους αφήσουμε χωρίς αντίσταση αν δεν απομακρύνουν πρώτα τους ασφαλίτες με τις κάμες κλπ., τους οπλισμένους χωροφύλακες. Δέχτηκαν τους όρους μας κι αφού βγήκαν οι ασφαλίτες και οι χωροφύλακες έξω από το χτίριο του Εργατικού Κέντρου, οι επικεφαλής αξιωματικοί με μερικούς χωροφύλακες ανέβηκαν στο πάνω πάτωμα. 'Ετσι ματαιώθηκε η βίαιη επέμβασή τους, αλλά, ίσως γιατί η διοίκηση του Κέντρου φοβούνταν ακόμα ότι μπορεί να γίνει επέμβαση της αστυνομίας με τα πιο πάνω αποτε-

λέσματα, δεν θέλησε να αντιδράσει όταν η αστυνομία θέλησε να πάρει στο τμήμα μερικούς από τους τραυματισμένους. Ανάμεσα σε κείνους που βρισκόντουσαν εκεί μπροστά τους ήμουνα κι εγώ και καμιά 10 - 12 μας κουβάλησαν στο τμήμα. Τραυματισμένοι ήτανε πολύ περισσότεροι, αλλά βρίσκονταν στα διάφορα γραφεία, και η αστυνομία δεν επέμενε να κάνει έρευνα στο Εργατικό Κέντρο γιατί ήτανε πολύς κόσμος, πάνω από 700 - 800 εργάτες και συνέχιζαν να 'ρχονται, γιατί είχαν σχολάσει τα εργοστάσια και φοβούνταν, φαίνεται, να μην την πάθει μια που είχαν μείνει τόσο λίγοι μέσα στο Κέντρο. Με την τέτοια υποχώρηση του γραμματέα του Κέντρου και 1 - 2 ακόμα της διοίκησης που ήταν παρόντες, εγώ, που 'μουνα το ίδιο μέλος της διοίκησης, δεν συμφώνησα γιατί τη θεωρούσα σαν μια εξευτελιστική παράδοση και η μάζα των εργατών απαιτούσε να φύγουν οι χωροφύλακες, έτοιμη να τους διώξει, αλλά η ανοιχτή πια επέμβαση του γραμματέα προς τους εργάτες από τη μια και από την άλλη του Χρ. Μάλαμου, εκτελεστικού της ΚΟΕ που ήταν κι αυτός από τους συλληφθέντες, που μίλησε με το ίδιο πνεύμα, μας οδήγησε στο τμήμα. Παρέλειψα να πω πως τους αξιωματικούς τους αφήσαμε να ανέβουν πάνω πάλι με επιμονή του γραμματέα του Κέντρου με τις ίδιες δικαιολογίες του. Η ολομέλεια της διοίκησης τον κατέκρινε αργότερα. 'Ετσι μας κουβάλησαν στην Ασφάλεια και σε συνέχεια στο δικαστήριο. Η δίκη έγινε κατά τον εξής τρόπο: Τη μια φορά κατηγορούμενοι ήμασταν εμείς οι κομμουνιστές —οι σταλινικοί όπως μας λέγανε— με κατήγορους τους αρχείους, που επίσης τους είχαν πιάσει, την άλλη ήτανε εκείνοι κατηγορούμενοι κι εμείς οι κατήγοροι. Δηλαδή διαδοχικά μια κατηγορούμενοι και μια κατήγοροι. Το δικαστήριο καθόρισε αυτό τον τρόπο διαδικασίας, γιατί σχεδόν όλοι που δικαζόμασταν ήμασταν με επιδέσμους και 2 - 3 με «σοβαρά» τραύματα από φαλτσέτες, σίδερο κλπ. Το αποτέλεσμα της δίκης ήτανε ότι δικάστηκαν 3 - 4 αρχείοι και ένας, εγώ. Γιατί έγινε αυτό το πράγμα. 'Οτι αυτοί άρχισαν την επίθεση και ήτανε οργανωμένοι, αυτό έγινε αναμφισβήτητο. 'Οτι οι μάρτυρες που παρέλασαν —συνδικαλιστές κλπ.— αυτό είπαν στο δικαστήριο με πολλές αποδείξεις. Δεύτερο, η αστυνομία, που οπωσδήποτε ήθελε να μας βάλει μέσα, ωστόσο δεν μπορούσε να αρνηθεί το γεγονός ότι βρήκε ολόκληρο οπλοστάσιο στα γραφεία των τσαγκαράδων από σίδερα, γκλομπς κλπ. που δεν μπόρεσαν να τα μοιράσουν οι αρχείοι στον κόσμο τους για τον λόγο ότι ήρθαν λιγότεροι απ' ό,τι υπολόγιζαν για την προβοκάτσια που οργάνωσαν. Στ' άλλα γραφεία δεν βρήκαν τίποτα. Οι έρευνες γίναν με εντολή της εισαγγελίας για τις προκαταρκτικές ανακρίσεις που έκανε η χωροφυλακή για κατηγορητήριο στο δικαστήριο. Επίσης δεν μπορούσαν να αρνηθούν ότι την επίθεση την άρ-

χισαν οι αρχείοι σε συνέλευση σωματείων που στη διοίκησή τους ήταν συνδικαλιστές σταλινικοί. Αποδείχτηκε ακόμα πως η καταπληχτική πλειοψηφία των οικοδόμων που παίρναν μέρος στη συνέλευση ήταν δικοί μας και δεν είχε λόγο και συμφέρον να δημιουργήσει επεισόδια. Συνεπώς λόγους να δημιουργήσουν επεισόδια, να διαλύσουν τη συνέλευση, να ματαιώσουν την εκλογή των αντιπροσώπων κλπ. είχαν οι αρχείοι. 'Ολα αυτά ήτανε πια ξεκάθαρα και κανένας δεν τα αρνήθηκε αυτά τα πράγματα. Γιατί έγινε τώρα η καταδίκη η δική μου. 'Αλλοι σύντροφοι που δικάζονταν το ίδιο τραυματισμένοι, το δικαστήριο όταν, ας πούμε, ήταν κατήγοροι, ρώταγε: ποιος σε χτύπησε, έδειχνε «κείνος», αυτός με χτύπησε. Ρώταγε τον άλλον: ποιος σε χτύπησε, με χτύπησε αυτός. Αυτή ήταν σχεδόν η μοναδική ερώτηση και ούτε σε άφηναν να λες οι αρχείοι, τέτοιοι πάντα και τέτοια. 'Ελεγε, δε μας ενδιαφέρουν αυτά. Είσαι τραυματίας και πες μας ποιος σε χτύπησε και τέλειωνε η υπόθεση. 'Οταν ήρθε η σειρά η δική μου και με ρώτησαν: ποιος σε χτύπησε, εγώ είπα πως δεν ξέρω, δεν τον είδα. Μα πώς γίνεται να μην τον είδες κλπ. Νά, έτσι έγινε, εκεί δεν μπορούσες να δεις ποιος ποιον χτυπάγει κλπ. Αυτό βέβαια γενικά ήτανε σωστό γιατί γίνονταν του κουτρουλιού ο γάμος, που λέμε. Αλλά εγώ ήξερα συγκεκριμένα ποιος με χτύπησε, ποιοι με χτύπαγαν, γιατί δεν ήταν μόνο ένας και τραύματα είχα όχι μόνο στο κεφάλι αλλά και σ' όλο το κορμί που 'ταν μαυρισμένο, πέφτει το σίδερο και σου αφήνει σημάδι. Εκεί και σταμάτησα. Δεν είπα ποιος, δεν υπόδειξα συγκεκριμένα πρόσωπα. 'Οταν όμως ήρθε η σειρά των αρχείων, αυτοί όλοι τους μαζί, ο ένας μετά τον άλλο άρχισαν να λένε, στην ερώτηση «ποιος σε χτύπησε;», ο Βαφειάδης με χτύπησε. Ρώταγαν τον άλλο «ποιος σε χτύπησε;», ο Βαφειάδης με χτύπησε. 'Ολοι τους, χωρίς εξαίρεση, λέγαν ότι τους χτύπησα εγώ. Ακόμα κι εκείνους τους συντρόφους που είχαν πει ποιος αρχείος τον χτύπησε δεν ανάφεραν. Το Χριστό σας παλιοπ... λέγω από μέσα μου. «Καλά», λέγει ένας δικαστής, «πώς γίνεται αυτό το πράγμα, ένας άνθρωπος μπορούσε να χτυπήσει όλους σας;» Φυσικά χτύπαγες όποιον λάχει μπροστά σου όπως και σου χτύπαγαν. Το ζήτημα όμως ήτανε άλλο. Εγώ ήμουνα υποψήφιος για αντιπρόσωπος για το συνέδριο κι αυτοί είχαν αποφασίσει εμένα πρώτα να τσουβαλιάσουν, αλλά είχαμε και ιδιαίτερους λογαριασμούς από άλλες συναντήσεις. Εδώ που τα λέμε, έξω δεν τους τη χάριζα. Μια μου δίνανε, εγώ πέντε τους τα γύριζα, είχαμε δηλαδή και τέτοιους λογαριασμούς. 'Ηταν με τις ενέδρες που μας στήνανε κυρίως τις νύχτες. Είχα δηλαδή προσωπική πείρα, σου τη δίνανε αλλά μαζεύανε και οι ίδιοι με τόκο.

Με καταδικάσανε δυόμισι μήνες φυλακή και 3 - 4 από τους αρχείους, γιατί οι άλλοι σύντροφοι τραυματισμένοι που δικάζονταν έδειξαν

από έναν από τους αρχείους, που καταδικάστηκαν. 'Υστερα εμένα με κατέκριναν γιατί, λέγαν, έπρεπε να κατονομάσω έναν αρχείο και ας κάθονταν μέσα κλπ. Εγώ όμως είχα τη γνώμη ότι καλά έκανα και δεν μαρτύρησα, γιατί ήθελα να δείξω ότι σαν επαναστάτης κομμουνιστής δεν αναγνωρίζω αρμοδιότητα στο αστικό δικαστήριο να κρίνει τις οποιεσδήποτε ενέργειές μου στον αγώνα για τα συμφέροντα της εργατικής τάξης. Τώρα, οι σύντροφοι που πήραν την αντίθετη θέση, ξεκίναγαν από την άποψη ότι πρόκειται για όργανα της Ασφάλειας - συνεργάτες της Ασφάλειας, δεν ήτανε όμως βάσιμη η κατηγορία για όλους. Γνωστό ήτανε ότι μερικοί από τους επικεφαλής τους, καθοδηγητές τους, και σε καλές σχέσεις με την Ασφάλεια βρισκόντουσαν και ασυδοσία είχαν, δεν τους πείραζαν. Και με το «ο σκοπός αγιάζει τα μέσα» φτιάχναν κάθε ατιμία, αρκεί να κάνουν ζημιά στο κόμμα, στο κίνημα. Αλλά υπήρχε πρόβλημα και ήτανε πολιτικό, να υπάρχει ένας καθαρός διαχωρισμός ανάμεσα στις δύο γραμμές και για διαφώτιση κείνων των αρχείων που παρασερνόντουσαν και για το δικό μας τον κόσμο, ιδιαίτερα τη νεολαία μας, να καταλάβει πώς εμείς σκεπτόμαστε στα ζητήματα αυτά. Εκείνοι, οι αρχείοι, μπροστά στο αστικό δικαστήριο βάλαν όλα τους τα δυνατά, τον αντίπαλό τους τον κομμουνιστή που ήτανε να πάγει και αντιπρόσωπος σε Συνέδριο, να τον κλείσουν στη φυλακή. Αντίθετα εμείς —εγώ εν πάση περιπτώσει— επέμενα στην πολιτική σημασία που 'χαν όσα γίνανε, στην αντικομμουνιστική γραμμή του αρχειομαρξισμού. 'Ηθελα ακόμα να μην καταδικαστούν οι αρχείοι για να φανεί, να ξεσκεπαστεί ο σκοπός που εξυπηρετούν. Αλλά τους καταδίκασαν, γιατί ήτανε φανερά πράγματα, δεν μπορούσε να κουκουλωθεί η υπόθεση. 'Υστερα, αυτοί δεν ήτανε και από τους αρχηγούς. 'Ητανε κι αυτοί απλοί εργάτες.

Λίγα ακόμα για τον αρχειομαρξισμό: 1) Παρουσιάστηκαν σαν μια αίρεση «μέσα» στο κομμουνιστικό κίνημα με τη θεωρία της εξαθλίωσης, ότι δηλαδή η εξαθλίωση των μαζών θα φέρει και την επανάσταση. Και την κύριά τους προσπάθεια τη στρέφανε ενάντια στο Κ.Κ.Ε. —ήταν το αντι-Κ.Κ.Ε.— με την κατηγορία της αντεπαναστατικής δράσης γιατί, όπως υποστήριζαν, με τα σωματεία που δημιουργεί, με τους απεργιακούς - διεκδικητικούς γενικά αγώνες που οργανώνει, δημιουργεί αυταπάτες μέσα στην εργατική τάξη, στους εκμεταλλευόμενους, δήθεν ότι μπορούν να καλυτερέψουν τη θέση τους, τη ζωή τους, μέσα στο καπιταλιστικό σύστημα. 2) Χωρίς δισταγμό εφάρμοζε την αρχή «ο σκοπός αγιάζει τα μέσα» και μερικοί από τους αρχηγούς τους τη συνεργασία με τις υπηρεσίες δίωξης κομμουνισμού δεν τη θεωρούσαν σαν αμάρτημα, αν και αυτή τους την ιδιότητα με επιμέλεια την κρύβανε, αλλά δεν ήταν συμπτωματική η παρουσία είτε απουσία

της αστυνομίας σε χώρους που οργάνωναν επιθέσεις ενάντια σε συνελεύσεις, σε συγκεντρώσεις όπως και στην περίπτωση των οικοδόμων που αναφέρθηκα. 'Οτι όμως οι περισσότεροι από τους καθοδηγητές και οι απλοί οπαδοί τους ήτανε απλώς φανατισμένοι και τίμια πίστευαν ότι δούλευαν για την επανάσταση είναι γεγονός και άδικο είχαμε εμείς όταν όλους σβάρνα τους λέγαμε αρχειοφασίστες, προδότες και όργανα της Ασφάλειας κλπ., πράγμα που τους φανάτιζε περισσότερο, εμπόδιζε την κατάχτησή τους για το κίνημα. Εξάλλου θα 'τανε και ακατανοησία και σκληροτραχηλισμός από μέρους μας, σήμερα, αν επιμέναμε στα κριτήρια κείνων των χρόνων που, και πριν τον πόλεμο και στην κατοχή, αρκετά μέλη και στελέχη τους έκατσαν στις φυλακές και στα στρατόπεδα χωρίς να κάνουν δηλώσεις και μερικούς τους τουφέκισαν οι καταχτητές μαζί με τα μέλη του κόμματος και της νεολαίας. 3) Η διεθνής τοποθέτησή τους ήταν ενάντια στη Σοβιετική 'Ενωση, την κατηγορούσαν ότι ύστερα από το θάνατο του Λένιν και το διώξιμο του Τρότσκι, που ήτανε ο φορέας της λενινιστικής κληρονομιάς, εκφυλίστηκε, έπαψε να είναι σοσιαλιστικό κράτος και πρέπει να ανατραπεί με προλεταριακή επανάσταση όπως και στις καπιταλιστικές χώρες. Για το Στάλιν, που 'ταν ο κύριος στόχος τους, του καταλόγιζαν «τα εξ αμάξης» και άκουγες τα ίδια και χειρότερα απ' ό,τι έγραφαν οι αντιδραστικές αστικές εφημερίδες και περιοδικά και όπως πιστεύαμε και ήτανε αλήθεια, οι αστοί ιδεολόγοι τροφοδοτούσαν από τις εφημερίδες, περιοδικά, μπροσούρες που έβγαζαν οι τροτσκιστές ανά τον κόσμο. Είναι επίσης αλήθεια ότι αρκετά απ' όσα λέγονταν ήταν σωστά και όπως είναι γνωστό καταγγέλθηκαν στο 2ο Συνέδριο του ΚΚΕ αλλά εμείς, τότες, δεν τα πιστεύαμε και σ ω σ τ ά γιατί η δράση τους, εξ αντικειμένου, ήτανε αντεπαναστατική - προβοκατόρικη και δεν είχε καμιά σχέση με κριτική το «ο σκοπός αγιάζει τα μέσα»!

Αν δεν κάνω λάθος, τα πιο πάνω γεγονότα με τους αρχείους στο Εργατικό Κέντρο γίναν κατά τα τέλη του Ιούλη 1928 και την ίδια περίοδο είχε αρχίσει καμπάνια για τις βουλευτικές εκλογές που γίναν στα μέσα Αυγούστου. 'Ημουνα φυλακή και δεν πήρα μέρος μέχρι τέλος στην προεκλογική καμπάνια αλλά, όπως είναι γνωστό, το κόμμα μας έχασε τους μισούς και πάνω ψήφους που 'χε πάρει στις προηγούμενες εκλογές. 'Ητανε τριπλή προσυνεδριακή περίοδος όταν βγήκα από τη φυλακή κατά το τέλος του Οχτώβρη και προτού προλάβω ακόμα να πιάσω δουλιά, αρχίσω κομματική δραστηριότητα, με γράπωσαν οι ασφαλίτες της Ειδικής στο δρόμο και με κουβάλησαν στην Ασφάλεια και αντίθετα από τις άλλες φορές), στα μουλωχτά αυτή τη φορά, με κατέβασαν στα γνωστά σ' εμένα από τις άλλες φορές υπόγεια και μου άλλαξαν τον αδόξαστο στη φάλαγγα, επί πέντε ώρες και

πάνω. Μ' άφησαν την ίδια μέρα αφού μου κράτησαν το παλτό και το απολυτήριο του στρατού για να περάσω, όπως μου 'παν, να τα πάρω την άλλη μέρα. Εγώ τους τα χάρισα κι έτσι έμεινα και χωρίς απολυτήριο, γιατί παλτό μου αγόρασαν οι δικοί μου αμέσως (τ' αδέρφια μου).

Τα τρία συνέδρια που ετοιμάζονταν να γίνουν ήταν: το ένα συνδικαλιστικό, το Ενωτικό Πανελλαδικό Συνέδριο που έγινε το Φλεβάρη του 1929 και ίδρυσε τη δεύτερη, την ΕΓΣΕΕ. Το άλλο ήτανε το 4ο Κομματικό Συνέδριο που έγινε το Δεκέμβρη του 1928 και το τρίτο, το 4ο Συνέδριο της ΟΚΝΕ που έγινε το Γενάρη του 1929.

Ύστερα από τη διαγραφή και των Κεντριστών από την έκτακτη ολομέλεια, αν και συνεχίζονταν η πάλη ενάντια στην «ενωμένη αντιπολίτευση», είχε ωστόσο «χάσει» την αρχική της οξύτητα, ελάχιστα μέλη του κόμματος τους ακολούθησαν και οι προετοιμασίες για το Κομματικό Συνέδριο θεωρούνταν ότι βαδίζουν σε πετυχημένο τέλος. Στη νεολαία που ελάχιστες ήταν οι αρχικές εκδηλώσεις οπαδών του Πουλιόπουλου, είχαν αρχίσει, στην προσυνεδριακή περίοδο της Ο.Κ. Ν.Ε., να παρουσιάζουν κάποια δραστηριότητα που, ίσως άσχετα μ' αυτή, συνέπεσε και με κάποια τάση που άρχισαν να εκδηλώνουν μερικά από τα δραστήρια και κατατοπισμένα καθοδηγητικά στελέχη της νεολαίας από παλιότερα μέλη της, όπως ο Κ. Βλάχος, αρτεργάτης (σημερινός δήμαρχος Νάουσας), ο Γ. Γρέκος, ζαχαροπλάστης, ο Χρήστος Μάλαμος, καπνεργάτης, και άλλοι, που μερικοί τους και μέλη της Π.Ε. της Νεολαίας ήτανε. Και γι' αυτούς τους λόγους, αλλά και γιατί καθυστερούσε η προετοιμασία της προσυνεδριακής συνδιάσκεψης της νεολαίας στη Μακεδονία, με απόφαση του κόμματος απαλλάχτηκα από τους άλλους τομείς με σκοπό να ενισχυθεί η Κομ. Νεολαία για την προσυνεδριακή περίοδο. Πράγματι, αν όχι και σοβαρή θα 'λεγα, κάποια καταστασούλα είχε δημιουργηθεί και για το διάστημα που μας χώριζε από το συνέδριο χρειάστηκε όχι μόνο η παρουσία στις οργανώσεις της Μακεδονίας και ζωντάνεμά τους με συνεδριάσεις των πυρήνων που είχαν πάψει να λειτουργούν, με αχτίφ και συσκέψεις στελεχών, αλλά και να χρησιμοποιηθούν μέθοδοι όπως οι ατομικές συναντήσεις στους τόπους δουλιάς, σε καφενεία, με επισκέψεις στα σπίτια κλπ. με αρκετούς συντρόφους, συχνά και με αρνητικά αποτελέσματα. Με την ευκαιρία: ένα από τα καθήκοντα που μόνιμα βρίσκονταν στην ημερησία διάταξη των πυρήνων της κομ. νεολαίας ήταν η υποχρέωση του μέλους της νεολαίας να πλησιάσει νέο εργάτη ή εργάτρια είτε σπουδαστή —φοιτητή, μαθητή— για προπαγάνδα και στρατολογία. Ήταν προσπάθεια δύσκολη και πολύχρονη, με όχι σίγουρο αποτέλεσμα και πολλές φορές και επικίνδυνη γιατί αν η Ασφάλεια σ' έπαιρνε

χαμπάρι σε ξυλοφόρτωνε όχι μονάχα και τόσο εσένα το νεολαίο, όσο το νέο που έχεις πλησιάσει. Και το χειρότερο είναι πως αυτόν, τον άγουρο νέο, με την τρομοκρατία και λογιών - λογιών απειλές μπορούσε να τον στρατολογήσει και να τον μπάσει και στις γραμμές μας. Τουλάχιστον για 2 - 3 από περιπτώσεις της Μακεδονίας θα μπορούσα να αναφέρω, αλλά παραπέρα (Γκανής, Μελίκογλου, Αλεξιάδης). Κι όμως, νέοι στρατολογημένοι κατ' αυτό τον τρόπο ήτανε οι καλύτερα κατατοπισμένοι, με πιότερη σταθερότητα και μονιμότητα, ήτανε όμως ένας τομέας που οι νέοι κομμουνιστές πολύ λίγες επιτυχίες είχαν να παρουσιάσουν, υποτιμούσαν αυτή την προσπάθεια και είχαν βρει μάλιστα και δικαιολογίες, όπως «τι, δηλαδή, αρχείοι θα γίνουμε τώρα;», επειδή οι αρχείοι σαν μέθοδο την εφάρμοζαν συστηματικά και πετυχημένα. Με δυσκολία καταπιάνονταν πολλοί νεολαίοι και με τη διάδοση της εφημερίδας «Νεολαία», όργανο της ΟΚΝΕ, και όχι σπάνια τη δίναν τζάμπα και την πλήρωναν από την τσέπη τους. Υπήρχαν και περιπτώσεις που την πλήρωναν χωρίς να τη μοιράζουν, οπόταν η υπόθεση πήγαινε μέχρι και διαγραφή. Παρ' όλα αυτά και στρατολογία κάμναμε και «Νεολαία» πουλούσαμε όχι λίγη. 'Ενας από τους συντρόφους που 'χε τα πρωτεία και στο πλησίασμα - προπαγάνδιση και στρατολογία των νέων στην Κομ. νεολαία και στο πούλημα της «Νεολαίας» και του «Ριζοσπάστη», ήταν ο καπνεργάτης Μπαρτζιώκας, από τη Λαμία, με τη γυναίκα του την Κατίνα. 'Ητανε ακούραστοι, τρέχανε παντού, όμως αν και δούλευαν και οι δυο τους ήτανε πάντα απένταροι και μεγάλη ακαταστασία στην ατομική τους ζωή είχαν. 'Οχι με πολλή όρεξη έμπαινες στο δωμάτιό τους και παρά τις δυσκολίες που είχαμε από σπίτια για συνεδριάσεις, και μπορούσες να πας οπόταν θες, το αποφεύγαμε. Βρεθήκαμε στα ζόρια και ξαναπήγαμε, το 1928 πρέπει να 'τανε. 'Ημασταν καμιά 10 - 12 νοματέοι. Η Κατίνα στα γρήγορα μερεμέτισε λίγο το σπιτικό της και κατά τα μεσάνυχτα τελειώσαμε. Οι σύντροφοι που ζούσαν πιο κοντά φύγαν. Μαζί τους έφυγε και ο σκύλαρος που είχε «κολλήσει» στην Κατίνα στο δρόμο, μπήκε στο δωμάτιο κι έμεινε μέχρι το τέλος. Εγώ κι ένας άλλος σύντροφος που ζούσαμε κάπως μακριά είχαμε μείνει να ξημερώσουμε και απ' εκεί να πάμε στη δουλιά. Κατά τις 2 - 3 η ώρα κουβαλήθηκε η Ασφάλεια και μας τράβηξε στην Ειδική. Μαζί τους ήτανε και το σκυλί που «παρακολούθησε» τη συνεδρίασή μας. Φαίνεται πως δεν ήταν καλά «δασκαλεμένο» το κερατούλι και αντί να φύγει μόλις την έφερε στο σπίτι την Κατίνα, μπήκε μαζί της στο σπίτι και το 'ριξε στο ραχατλίκι. 'Ετσι δεν κατάφεραν να μας πιάσουν στα πράσα. Το πρωί μας άφησαν και μάλιστα χωρίς να μας πειράξουν!

Και, εκτός από τη Σαλονίκη, σχεδόν σ' όλες τις άλλες πόλεις της

Κ-Δ Μακεδονίας και η προσπάθεια να συνδυαστεί η προσυνεδριακή ζύμωση με κινητοποιήσεις νέων εργατών - εργατριών - σπουδαστών λίγη απόδοση είχε. Και το κυριότερο είναι ότι η Μακεδονία δεν πρόλαβε να κάνει τη συνδιάσκεψή της και, με εντολή απ' τα πάνω, στάλθηκα σαν αντιπρόσωπος στο Συνέδριο που έγινε το Γενάρη του 1929 —παράνομα— από το οποίο εκλέχτηκα στην Κεντρική Επιτροπή της ΟΚΝΕ.

Στο Συνέδριο πήρε μέρος και αντιπροσωπεία της ΚΔΝ, του κόμματος —ο Χαϊτάς μου φαίνεται πως ήταν, εντυπωσίαζε, το ίδιο και οι Ντάβας και Κολοζώφ. Στην εισήγηση η κατάσταση της ΟΚΝΕ θεωρούνταν βασικά ικανοποιητική και από άποψη οργανωτική και μαζικής δουλιάς μέσα στους νέους εργάτες και εργάτριες και σπουδαστές και από άποψη συμμετοχής των μελών και των στελεχών της κομ. νεολαίας στην πάλη ενάντια στο λικβινταρισμό - τροτσκισμό χωρίς να 'χει σοβαρές οργανωμένες εκδηλώσεις στις γραμμές της κομ. νεολαίας από τα πάνω μέχρι τα κάτω. Συνεπούμενα σ' αυτά τα θέματα, το συνέδριο είχε να πει το λόγο του χωρίς λόξιγκα! Κριτικαρίστηκε η αδύνατη αντιμιλιταριστική - αντιπολεμική δουλιά (στη Μακεδονία ένα διάστημα είχα υπευθυνότητα και στον τομέα αυτόν), το αγκίτπροπ, το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο, η αδύνατη δουλιά στα συνδικάτα κλπ. Πλατιά συζήτηση γύρω από τις αποφάσεις του 4ου συνεδρίου του κόμματος δεν έγινε και μερικές ερωτήσεις που αφορούσαν την εσωτερική συνοχή του κόμματος, μετά το ξεκαθάρισμα από τους λικβινταριστές, έμειναν σχεδόν χωρίς απάντηση. 'Εγινε όμως πολύς λόγος για την τρίτη μεταπολεμική περίοδο, για επαναστατική κρίση που ωριμάζει και που μπορεί να φτάσει μέχρι και στην ένοπλη εξέγερση για την εξουσία. Στο συνέδριο έκανα μια σύντομη ομιλία για τη δράση της κομ. νεολαίας της Μακεδονίας στον τομέα της μαζικής δουλιάς μέσα στους νέους, συνδυασμένα με τη συμμετοχή μας στην πάλη του κόμματος ενάντια στον λικβινταρισμό - τροτσκισμό.

Και μια προφητεία... Στο συνέδριο είχαμε και βαφτίσια με ανάδοχο τον αντιπρόσωπο της ΚΔΝ. Δεν ξέρω αν ο βαφτισιμιός χρυσόλαμπε, αλλά, από τα λίγα που είπε, ο νουνός είχε τόσο πολύ ενθουσιαστεί που δεν τσιγκουνεύτηκε να τον χαρακτηρίσει σαν το «ανερχόμενο αστέρι που θα θαμπώσει με τη λάμψη του το στερέωμα του νεολαιίστικου ελληνικού κινήματος», σαν «καλό δείγμα ανάδειξης νέων στελεχών» κλπ. Και επειδή ήτανε ο πιο κοντός στο ανάστημα ίσως και πιο μικρός στην ηλικία τον βάφτισε «Βενιαμίν». Εκλέχτηκε και μέλος τῆς Κ.Ε. της ΟΚΝΕ. Και ο Ζαχαριάδης, μόλις έφτασε, τον ανάδειξε σε γραμματέα του Γραφείου της Κ.Ε. της ΟΚΝΕ. 'Ητανε ο Μουτούκιας, αντιπρόσωπος από την Καβάλα και καπνεργάτης, αλλά δεν

ξέρω αν είχε προλάβει να δουλέψει και πόσο στο καπνεργοστάσιο. Θα επανέλθω.

Το 9ο Συνέδριο της ΚΟΕ

Μετά τα συνέδρια της ΟΚΝΕ, του ΚΚΕ και της ΕΓΣΕΕ, ένα από τα βασικά προβλήματα που αντιμετώπιζε το κόμμα, ιδιαίτερα στη Μακεδονία, ήταν η προετοιμασία του 9ου Συνεδρίου της ΚΟΕ. Σαν μέλος της Κ.Ε. της ΟΚΝΕ, και μέλος του κόμματος πιά, πάρθηκα και σαν ταχτικό μέλος στην Π.Ε. του κόμματος. Οι καπνεργάτες μέλη του κόμματος και της νεολαίας έπρεπε να ανασκουμπωθούν για την εκπλήρωση του παραπάνω καθήκοντος, που υποθέταμε ότι στέκονταν μπροστά μας σαν «σκληρό καρύδι» επειδή στη διοίκηση της Κ.Ο.Ε., αν και αρκετά κουτσουρεμένη από το 8ο Συνέδριο, εξακολουθούσε να υπάρχει μια δυναμική εκπροσώπηση του λικβινταρισμού με το Λ. Χατζησταύρου και άλλους, που φάνηκε ότι είναι αποφασισμένη να υποστηρίξει τις απόψεις της, και η ηγεσία της «Ενωμένης Αντιπολίτευσης» πολλά περίμενε από την έκβαση αυτής της πάλης. Αλλά και το κόμμα είχε αρκετά παλιά και με πείρα στελέχη (ο Σιάντος και ο Θέος δεν παίρναν πια άμεσα μέρος στην ΚΟΕ) όπως ο Βερβέρης, ο Παντελής Καρακίτσης, ο Β. Ασίκης, ο Αναγνώστης Δεληγιάννης, ο Γιακουμής και Γκρόζος, ο Χρ. Μάλαμος και ο Μακένδος, ο Γεωργίου και Γιωργαλής, ο Παπάζογλου, ο Στεργίου, ο Σίσκος και ο Τζαπώνης, ο Χαριζάνης και Βάλσαμος και δεκάδες άλλα πρώτα στελέχη σ' όλα τα καπνεργατικά κέντρα. Μειονέχτημα ήταν που γραμματίας της Π.Ε. Κ - Δ Μακεδονίας βρέθηκε ο Στίνας και όπως λίγο αργότερα αποδείχτηκε, με τις δημοτικές εκλογές στα 1929, βρίσκονταν σε επαφή με τον Π. Πουλιόπουλο. 'Ομως, ο διπλός του ρόλος δεν του 'δινε φαίνεται τη δυνατότητα για αποφασιστικές επεμβάσεις υπέρ της «Ενωμ. Αντιπολίτευσης» και ήτανε υποχρεωμένος να εφαρμόζει τη γραμμή του κόμματος. Χρειάστηκε να διεξαχθεί η προσυνεδριακή προσπάθεια με μεγάλη ένταση και η φράξια του σωματείου καπνεργατών της Σαλονίκης, που αποτελούνταν από 70 και πάνω μέλη του κόμματος και της νεολαίας, έπαιξε καθοριστικό ρόλο με τη δραστηριότητά της με συσκέψεις, αχτίφ, συνελεύσεις και συγκεντρώσεις κατά εργοστάσιο, ανάμεσα στους ανέργους με καθημερινή τους κινητοποίηση για δουλιά και επιδόματα, για ενότητα των καπνεργατών, με αποτέλεσμα να περάσουν πολλοί από τους καπνεργάτες των άλλων σωματείων —αντισύνδεσμων— στη Σαλονίκη και σ' άλλα καπνεργατικά κέντρα στα σωματεία - τμήματα της ΚΟΕ.

Μαζί με τα προβλήματα των εργαζομένων και ανέργων καπνεργατών και τα γενικότερα κοινωνικά προβλήματα, στο επίκεντρο της προσυνεδριακής προσπάθειας, όπως ήταν και φυσικό, στάθηκε η πάλη ενάντια στον λικβινταρισμό - τροτσκισμό, στην «Ενωμ. Αντιπολίτευση» και στην ουσία έκανε ένα δεύτερο γύρο όλος εκείνος ο μέχρι χθες κύκλος που 'χε αρχίσει από τη στιγμή της εκδήλωσης του Π. Πουλιόπουλου, και των κεντριστών σε συνέχεια, με την προβολή των απόψεών τους και των θέσεων και αποφάσεων του κόμματος για την ελληνική και διεθνή κατάσταση, για το κόμμα, για το ΚΚΣΕ και την Κ.Δ., με ξεχωριστό πάντα τονισμό και καταγγελία της θέσης του Π. Πουλιόπουλου για τα «κατακάθια» που αποτελούν την εργατική πλειοψηφία του κόμματος, για θετική πλευρά στη δράση των αρχειομαρξιστών στο κίνημα και τη συνεργασία μαζί τους, την προβολή της τροτσκιστικής διαρκούς επανάστασης, με την άποψη ότι είναι αδύνατη η ανοικοδόμηση του σοσιαλισμού σε μια χώρα χωρίς την κρατική συμπαράσταση του Δυτικοευρωπαϊκού προλεταριάτου, η αξίωσή του για παραδοχή και καταστατική κατοχύρωση αντιπολίτευσης μέσα στο κόμμα κλπ.

Το συνέδριο έγινε το Μάη του 1929. Σαν αντιπρόσωπος της ΕΓΣΕΕ παραβρέθηκε ο Γ. Σιάντος. Δεν θυμάμαι αν παραβρέθηκε σ' αυτό εκλεγμένος αντιπρόσωπος, οπαδός της «Ενωμ. Αντιπολίτευσης», αλλά ήτανε ένας σωστός καταπέλτης εναντίον της και θρίαμβος της κομματ. γραμμής, με συνέπεια και την απομάκρυνση από τη διοίκηση του Λ. Χατζησταύρου και των άλλων και εκλογή νέας διοίκησης από τους Βερβέρη, Κάμαλα, Σίμο, Γκρόζο και άλλους.

Στο 9ο Συνέδριο της ΚΟΕ ήμουνα ένας από τους αντιπροσώπους του καπνεργατικού σωματείου Θεσσαλονίκης. Πήρα το λόγο να μιλήσω, δεύτερη μέρα ήτανε, τρίτη μέρα, δε θυμάμαι, και άρχισα να μιλάω πάνω στη λογοδοσία της απερχόμενης διοίκησης. Ο Φωτόπουλος από το Βόλο, παλιός καπνεργάτης, παλιό συνδικαλιστικό στέλεχος, γνωστός καλαμπουρτζής κλπ. Το λοιπόν, εκεί που μίλαγα, σηκώνεται αυτός, στο προεδρείο κάθονταν σαν απερχόμενη διοίκηση, και λέγει: «μωρέ Μάρκο, η γραβάτα σου είναι όμορφη, θα 'ναι ακριβή, πού την αγόρασες;» Του απαντώ: «δεν είναι και τόσο ακριβή, γρήγορα μπορώ να βρω και σαπούνι και θα χρειαστεί για κάποιους. Είναι καινούρια και γερή και θα αντέξει». Κόκαλο ο Φωτόπουλος, οι σύνεδροι και ο άλλος κόσμος που παρακολουθούσαν το συνέδριο, πανζουρλισμός από τα χειροκροτήματα. Αυτός ήθελε να με πάρει στο μαϊτάπι, σου λέγει, νά έβαλες και γραβάτα, παιδαρέλι εσύ (ήμουνα 23 χρονώ) σ' εμάς τους βετεράνους, δηλαδή, μας τα λες. 'Ετσι ο Φωτόπουλος ησύχασε. Εγώ φυσικά συνέχισα και όπως μπόραγα τους τα 'πα, νά αυτή είναι η θέση

σας και το κόμμα έχει άξιους για να συνεχίσει το προλεταριάτο την πάλη του και δεν δέχεται την υποταγή και τη συνθηκολόγηση που εσείς το καλείτε καταπατώντας και την ίδια σας την ιστορία με τον πανικό που σας έχει πιάσει.

'Εκλέγηκα μέλος της Εξελεκτικής Επιτροπής με γραμματέα τον Παπάζογλου αλλά εκείνος, δεν θυμάμαι για ποιους λόγους, γρήγορα παραιτήθηκε κι έμεινα στη θέση του.

Με μερικές συλλήψεις που 'γιναν, που αν δεν κάνω λάθος, ήταν καὶ ο Σίμος ανάμεσά τους, αλλά και κάποιας σχετικής αδράνειας που δείχναν μερικοί της Εκτελεστικής, στην πρώτη γραμμή έμπαινε ζήτημα πρακτικής συμμετοχής στη δράση της διοίκησης (και λόγω έλλειψης αντικειμενικού ελέγχου) ουσιαστικά κατάργησε τα όρια μεταξύ Εκτελεστικής - Εξελεκτικής, μετά την αποφυλάκισή μου, το Μάη του 1930, και τυπικά έγινα μέλος της Εκτελεστικής Επιτροπής. Είναι αξιοπρόσεκτο και το εξής: στην προσυνεδριακή περίοδο μέσα στους καπνεργάτες και καπνεργάτριες όλης της χώρας ζωντάνεψε το πνεύμα της ενότητας σε τέτοιο βαθμό που να αναγκάσει τη διασπαστική καπνεργατική ομοσπονδία να δεχτεί συζήτηση γύρω από το πρόβλημα αυτό. Για το σκοπό αυτό αποφασίστηκε να γίνει κοινή συνέλευση των μελών των δύο σωματείων της Σαλονίκης στην οποία θα εκθέτανε τις απόψεις του οι δύο Ομοσπονδίες. Από μέρος της άλλης Ομοσπονδίας έπαιρνε μέρος ο Δημητράτος. Από μέρος της ΚΟΕ ο Γκρόζος και ο Βαφειάδης, με εισηγητή το Γκρόζο. Πρώτος μίλησε ο Δημητράτος ο οποίος, όπως ήτανε επόμενο, προσπάθησε να προβάλει όλο το κατηγορητήριο της παράταξής του ενάντια στο ΚΚΕ και την ΚΟΕ και να παρουσιάσει την παράταξή του σαν το γνήσιο εκπρόσωπο των εργατικών συμφερόντων, και των καπνεργατικών βέβαια, και υπεύθυνη την ΚΟΕ για τη διάσπαση στον καπνεργατικό κλάδο. Παρουσίασε τα επιχειρήματά του με ευφράδεια και «πειστικότητα». Όμως, το μικτό ακροατήριο —κι αυτοί ακόμα του άλλου σωματείου— δεν έδειξε τον ανάλογο ενθουσιασμό γιατί ήξερε περί τίνος πρόκειται, γιατί δεν τους πολυπίστευε. Και περίμενε, ο ομιλητής της ΚΟΕ να του απαντήσει, να τον ανατρέψει. Ο Γκρόζος όμως, όχι μόνο δεν έκανε απόπειρα να απαντήσει, έστω και σε μια από τις κατηγορίες του Δημητράτου, αλλά και παρουσίασε τις θέσεις της ΚΟΕ τόσο πρόχειρα - ρηχά, οπόταν εγώ, με απόφαση της φράξιας (του σωματείου) που βρίσκονταν επί τόπου, στη συγκέντρωση, αναγκάστηκα και μίλησα από τα κάτω, χωρίς να ανέβω στο βήμα, γιατί με σήκωσαν οι σύντροφοι στα χέρια τους και μίλησα από μέρος του σωματείου και της ΚΟΕ. Αυτή η δική μου επέμβαση στάθηκε «αφορμή» να επέμβει η αστυνομία, οπόταν έγιναν συγκρούσεις στην αίθουσα με αποτέλεσμα

να βγει η αστυνομία από την αίθουσα. Μερικές συλλήψεις που 'γιναν όταν αρχίσαμε να βγαίνουμε από την αίθουσα τους άφησαν αμέσως, είχαμε όμως και μερικούς τραυματισμένους χωρίς άλλα θύματα. Στο δικαστήριο δε στάλθηκε κανένας γιατί δεν μπόρεσαν να στηρίξουν κατηγορία για αντίσταση κατά της αρχής κλπ., όπως συνήθως σκαρώνανε σε τέτοιες περιπτώσεις και γιατί αυτοί επιτέθηκαν, αλλά κυρίως γιατί ήταν τα μέλη του άλλου σωματείου μερικοί απ' αυτούς που τραυματίστηκαν και πιάστηκαν και από κάτι τέτοια η αστυνομία φυλάγονταν.

Περίπου αυτή την περίοδο γίνονται και οι δημοτικές εκλογές στη Θεσσαλονίκη, για τις οποίες μίλησα προηγούμενα, και γίναν, βέβαια, στα 1929 και όχι στα 1928. Την ίδια χρονιά, τον Ιούλη του 1929, ψηφίστηκε και ο νόμος περί «ιδιωνύμου», παρά τις κινητοποιήσεις που γίναν για τη ματαίωσή του. Αν όμως εξαιρέσουμε τους απεργιακούς αγώνες του 1928 που στρέφονταν και ενάντια στην παραπάνω απειλή, οι βουλευτικές εκλογές του Αυγούστου 1928 με τα αποτελέσματά τους έδωσαν στην κυβέρνηση του Βενιζέλου τη δυνατότητα να ψηφίσει τον αντιδραστικό νόμο μια που, και στα 1929, η πάλη ενάντια στον εξαιρετικό νόμο ήταν αδύνατη και ευκαιριακή, όχι υπολογίσιμη. Η αρχική επίδραση από την ψήφιση του νόμου ήτανε αρκετά αισθητή. Η κρατική και εργοδοτική τρομοκρατία που κι έτσι ήτανε μεγάλη, κείνη τη χρονιά έγινε μεγαλύτερη. Οι κινητοποιήσεις, ιδιαίτερα οι αντιτρομοκρατικές στους τόπους δουλιάς και κατοικίας άρχισαν να γίνονται πιο άμαζες. Από την άποψη αυτή είναι χαρακτηριστικές οι κινητοποιήσεις που γίναν στη Θεσσαλονίκη την 1η Αυγούστου, μέρα καθιερωμένη στην πάλη ενάντια στον πόλεμο —αντιπολεμική και αντιτρομοκρατική. Με εντολή από τα πάνω, έπρεπε να κηρυχτούν πολιτικές απεργίες, να γίνουν εκδηλώσεις στους τόπους δουλιάς και στις συνοικίες που να μετατραπούν σε μαχητικές διαδηλώσεις. Και οι κινητοποιήσεις αυτής της μέρας σαν να θεωρούνταν δοκιμή και προετοιμασία για τη Γενική Πολιτική Απεργία «μέσα σε συνθήκες άμεσης επαναστατικής κατάστασης που ωρίμαζε». Παρά την προετοιμασία μας για την εφαρμογή της παραπάνω γραμμής, δεν καταφέραμε να κατεβάσουμε σε απεργία το εργοστάσιο που δούλευα. Γι' αυτό αποφασίσαμε να κάνουμε συγκέντρωση έξω από το εργοστάσιο στο τέλος της δουλιάς. Από προηγούμενα υπήρχε απόφαση να μιλήσω σε δύο συγκεντρώσεις: μια στο εργοστάσιο και μια στη συνοικία Συκιές όπου θα γίνονταν συγκέντρωση των πάνω συνοικιών, που κι αυτή έπρεπε να μετατραπεί σε διαδήλωση. Στα καπνεργοστάσια ήτανε σχετικά εύκολο να κάνεις μια οποιαδήποτε εκδήλωση γιατί στο έμπα και στο έβγα μπροστά στο εργοστάσιο μαζεύονταν εκατοντάδες

εργάτες και εργάτριες και ένα συνεργείο από μέλη του κόμματος και της νεολαίας με έναν ομιλητή έκαμνε μια δεκάλεπτη πεταχτή συγκέντρωση, παρόλα που τέτοιες μέρες σ' αυτούς τους χώρους στέλνονταν χωροφυλακή και ασφάλεια και οι συγκρούσεις δεν ήταν σπάνιες. Περιστοιχισμένος από ομάδα συντρόφων, σε λίγα μέτρα από την πόρτα, άρχισα να μιλώ στους πρώτους που βγαίναν και όταν γίναμε καμιά 300ριά αρχίσαμε να προχωρούμε, οπόταν δεχτήκαμε επίθεση της χωροφυλακής με τους ασφαλίτες επικεφαλής με σκοπό να εμποδίσουν τη διαδήλωση και διαλύσουν τη συγκέντρωση. Ύστερα από μερικά επεισόδια άρχισε να αραιώνει ο όγκος των συγκεντρωμένων, οπόταν αναγκαστήκαμε να φύγουμε κι εμείς. Είτε γιατί απόφυγαν να προκαλέσουν, είτε γιατί δεν θέλαν, συλλήψεις δεν γίναν. Απ' εκεί με μερικούς συντρόφους τραβήξαμε για τις Συκιές - Γιαντί Κουλέ. Ήταν σχεδόν άδειος ο αρχικός χώρος της συγκέντρωσης —το καφενείο— και παρόλα που πέρασε περισσότερο από μια ώρα, ελάχιστοι μαζώχτηκαν για τη συγκέντρωση, οπόταν και δεν την αρχίσαμε. Όπως αποδείχτηκε, σχεδόν την ίδια εικόνα παρουσίασαν και οι άλλες εκδηλώσεις πρωταυγουστιάτικες και στη Θεσσαλονίκη και στην περιφέρεια και ελάχιστους εργαζόμενους μπορέσαμε να κινητοποιήσουμε την 1η Αυγούστου, γιατί και η κεντρική εκδήλωση της Θεσσαλονίκης δεν είχε καλύτερη τύχη. Μια πρώτη εξήγηση ήτανε η αδύνατη δουλιά των κομματικών και εξωκομματικών οργανώσεων μαζί κι άλλες, σε δεύτερη σειρά, αιτίες, όπως η τρομοκρατία κλπ. Όμως, μόνο εν μέρει κάλυπτε η παραπάνω απάντηση στο πρόβλημα και σχετίζονταν με την παρουσία του Στίνα. Και δεν έπαιρνε ολωσδιόλου υπόψη το σοβαρό —καθοριστικό θα 'λεγα— (γεγονός) αποτέλεσμα της πάλης ενάντια στον λικβινταρισμό με ένα είδος αναδιάπλασης των μαζών και των στελεχών του κόμματος, με την έννοια της ωρίμανσής τους ακόμα περισσότερο ιδεολογικά, πολιτικά, κομματικά και συνδικαλιστικά και, όπως πείστηκαν και πάλεψαν να ματαιώσουν τις αντικομματικές προθέσεις (το 'θελαν είτε όχι) των λικβινταριστών, έπρεπε το ίδιο να πειστούν ότι «βρισκόμαστε στα πρόθυρα επαναστατικής κρίσης» που βάζει μπροστά μας άμεσο καθήκον «ένοπλης εξέγερσης» για εργατοαγροτική κυβέρνηση, για Σοβιετική Ελλάδα. (Και μάλιστα σε μια στιγμή που το κόμμα μας μόλις πριν από λίγο καιρό είχε πάθει μια εξαιρετική ήττα στις βουλευτικές εκλογές). Κι αυτά τα συνθήματα, τό 'να πιο πυρωμένο απ' τ' άλλο, πέφτουν βροχή κείνη την εποχή από τη νέα καθοδήγηση που είχε εκλεγεί από το 4ο Συνέδριο και αποτελούνταν από τους Χαϊτά, Σιάντο, Ευτυχιάδη, Θέο κλπ. Είχαμε βέβαια και απεργίες μεγάλες και μικρές και οδοφράγματα και καθόδους όπως της Θάσου και μέχρι και εξεγέρσεις αγροτών, αλλά ήταν εκδηλώσεις σκόρπιες και

ασύγχρονες ενός μικρού τμήματος της εργατικής τάξης και της φτωχομεσαίας αγροτιάς (και αυθόρμητες και με επικεφαλής τους «αγροτοφασίστες»), ήτανε μακριά από το να 'ναι έκφραση της παραπάνω συνθηματολογίας για επαναστατική κρίση κλπ. και δημιουργούσε σοβαρές αμφισβητήσεις για τη γραμμή του 4ου Συνεδρίου που μόλις στις αρχές του χρόνου είχε γίνει με πλήρη νίκη ενάντια στον λικβινταρισμό - τροτσκισμό. Αν και σε λίγο ειπώθηκε πως οι αποφάσεις του συνεδρίου είχαν απόκλιση προς τα δεξιά, δεν ανταποκρίνονταν στις απαιτήσεις της «Τρίτης περιόδου».

Η 1η Σεπτέμβρη ήταν καθορισμένη σαν Διεθνής μέρα των νέων

Αποφασίσαμε να γίνει συγκέντρωση σε ανοιχτό ή σε κλειστό χώρο, αλλά άδεια δεν δόθηκε με το πρόσχημα ότι πρόκειται για κομμουνιστική γιορτή. Τότες αποφασίσαμε να κάνουμε «παράνομες» συγκεντρώσεις στις συνοικίες. 'Ημουνα ο υπεύθυνος της συγκέντρωσης από την καθοδήγηση της νεολαίας και εφεδρικός ομιλητής της μιας συγκέντρωσης στα λεγόμενα «Εβραίικα» —συνοικία εκεί περί το Βαρδάρη. Νεολαίοι και μη, του κόμματος που οργάνωναν τη συγκέντρωση μαζί με συμπαθούντες μαζώχτηκαν περί τους 250 - 300 άτομα, οι πρώτοι δηλαδή που συγκεντρώθηκαν οργανωμένα, κατά τις 5 η ώρα θα 'τανε, αλλά σε τέτοιες περιπτώσεις όταν άρχιζαν μαζεύονταν και πολύς άλλος κόσμος. 'Εδωσα το σύνθημα να αρχίσει, αλλά ο ομιλητής δείλιασε. Δεν βγήκε να μιλήσει. Και αναγκάστηκα να μιλήσω εγώ. Στη διάρκεια της ομιλίας μαζώχτηκαν και πολλοί άλλοι, πολύς κόσμος. Εμείς πάντα επιδιώκαμε οι τέτοιες εκδηλώσεις να μετατρέπονται σε διαδηλώσεις που να τραβάμε έστω και 1.000, 500 μέτρα με τραγούδια, με συνθήματα και τόσο το καλύτερο αν έπαιρνε μαχητικό χαρακτήρα με καμιά σύγκρουση με αντιδραστικά στοιχεία, όπως τα τρία έψιλον (ΕΕΕ — Ελληνική Εθνική 'Ενωση) —φασιστική οργάνωση στη Θεσσαλονίκη που 'χε αρχίσει να ξεμυτά κείνη την περίοδο, με αρχείους, με χωροφύλακες. Μ' άλλα λόγια, θα 'λεγα πως πηγαίναμε φιρί - φιρί για καβγά για να πάρει μαχητικό χαρακτήρα η εκδήλωση και να μάθει ο πολύς κόσμος ότι έγινε συγκέντρωση κλπ. κι όχι να τελειώσει «ειρηνικά», αρχή και τέλος να πούμε μερικά λόγια και να διαλυθούμε. Αυτή ήτανε η ταχτική για την περίοδο κείνη. Εμείς δεν προλάβαμε ν' αρχίσουμε τη διαδήλωση γιατί πάνω στη μέση της ομιλίας μου άρχισε η επίθεση χωροφυλάκων που είχαν φτάσει στο μεταξύ ειδοποιημένοι, ποιος ξέρει από ποιον, ότι γίνεται συγκέντρωση. Στο μεταξύ είχε συγκεντρωθεί αρκετός κόσμος απ' ό,τι στην αρχή, αλλά όταν άρχισαν να χτυπιούνται οι δικοί μας με ό,τι πρόχειρο βρίσκανε και οι χωροφύλα-

κες με τα όπλα τους, τους υποκοπάνους για να διαλύσουν τον κόσμο, εν πάση περιπτώσει με αρκετά τέτοια επεισόδια η συγκέντρωση διαλύθηκε. Εγώ έφυγα, δεν μπόρεσαν να με πιάσουν εκεί στη συγκέντρωση. 'Εφυγα, αλλά αργά τη νύχτα πήγα στο σπίτι. Εκεί, κοντά στο σπίτι μου, είχαν στήσει καρτέρι άνθρωποι της ασφάλειας που με ξέραν —ήμασταν σαν κάλπικη δεκάρα στη Σαλονίκη οι νεολαίοι για την ασφάλεια— έτσι όταν εγώ έφτασα έξω από το σπίτι, κατά τις 10 - 11 η ώρα τη νύχτα, οι χαφιέδες που με περίμεναν με πιάσαν και με πήγαν στην Ασφάλεια. Στην Ασφάλεια είδα πως είχαν πιάσει άλλους 7-8 από την ίδια συγκέντρωση και μερικούς τους είχαν χτυπήσει κιόλας από λίγο, χωρίς σημάδια, μια που θα στέλνονταν στο δικαστήριο. Και ύστερα από πρόχειρη ανάκριση μας παρέπεμψαν σε δίκη. Εκτός από έναν οι άλλοι οι σύντροφοι ήταν Εβραίοι, όλοι τους κράτησαν καλή στάση και στην ασφάλεια και στο δικαστήριο. Δεν υποχώρησε κανένας. Ανάμεσα σ' αυτούς ήταν κι ένας λογιστής, Γιαλούση τον λέγανε, ένας χοντρός, έτσι καμιά πενηνταριά χρονώ θα 'ταν. Μας παρέπεμψαν με το ιδιώνυμο. Εμένα με καταδίκασαν σε 8 μήνες φυλακή, το Γιαλούση σε 6 μήνες και τα άλλα παιδιά από 4 μήνες, 3 μήνες, ξέρω, κάπως έτσι. Στην απολογία τους είπαν ότι βρέθηκαν τυχαία γιατί η συγκέντρωση έγινε στη συνοικία τους, αλλά χωρίς να αρνηθούν ότι είναι συμπαθούντες ή νεολαίοι. Πρόλαβα και είπα ότι με απόφαση της κομ. νεολαίας έγινε η συγκέντρωση σ' αυτή και σ' άλλες συνοικίες μια που δεν μας δόθηκε άδεια. 'Οτι έχουμε δικαίωμα από το σύνταγμα να καλούμε συγκεντρώσεις, ότι σαν οργανωτής και ομιλητής της συγκέντρωσης παίρνω όλη την ευθύνη, ότι είναι παράνομη η σύλληψή μας και πρέπει να μας αφήσουν ελεύθερους. Δεν μ' άφησαν να προχωρήσω περισσότερο μόλις άρχισα να μιλάω για το ιδιώνυμο. 'Ετσι μας κλείσανε στις «Νέες Φυλακές» της Θεσσαλονίκης. Εκεί έγιναν σειρά από επεισόδια που είναι χαρακτηριστικά, ας πούμε, με την έννοια μεθόδων που χρησιμοποιούσε η ασφάλεια ακόμα και μέσα στις φυλακές ενάντια στους κομμουνιστές για να δημιουργήσουν μια τέτοια ατμόσφαιρα αφόρητη για τη ζωή των κομμουνιστών, για υποχωρήσεις. Στο διάστημα που ήμουνα στη φυλακή, εμείς φτάσαμε μέχρι τους 120 κρατούμενους κομμουνιστές διότι, ύστερα από λίγο, ύστερα από το Κιλκίς, από γεγονότα εκεί πέρα φέρανε καμιά 70 συντρόφους μέλη του κόμματος και της νεολαίας, οι περισσότεροι Καυκάσιοι που είχαν έρθει στην Ελλάδα το 1924 μετά την επανάσταση του Οχτώβρη και μ' αυτούς, κυρίως, το Κιλκίς έγινε κόκκινο.

Οι κομμουνιστές εκεί στη φυλακή ήμαστε ξεχωριστή οργανωμένη ομάδα μέσα στους 350, μπορεί και 400 κρατούμενους. Δεν μας είχαν όλους σ' ένα θάλαμο, αλλά σε δυο θαλάμους. 'Ενα από τα 2 - 3 επει-

σόδια ήτανε η προσπάθεια της διεύθυνσης με την ασφάλεια να με βγάλουν ντε και καλά φυματικό. Ο γιατρός της φυλακής —είχα κάπως αρρωστήσει— με εξετάζει και διαπιστώνει ότι είμαι φυματικός. Καλούμε γιατρό του ΤΑΚ, ο οποίος το ίδιο διαπιστώνει ότι είμαι φυματικός. Δηλαδη τι ήταν η υπόθεση: να σε τρομοκρατήσουνε, να κάνεις υποχωρήσεις, να κάνεις δήλωση, οπόταν να σε μεταφέρουν σε σανατόριο, να σ' αφήσουν δηλαδή ελεύθερο. Φυσικά εγώ, αφού τους δήλωσα ότι δεν πρόκειται να γίνουν δηλώσεις και τέτοια, τους είπα: «ε, λοιπόν, τι να γίνει, φυματικός σαν φυματικός, οπόταν είστε υποχρεωμένοι να με μεταφέρετε στο σανατόριο του ΤΑΚ σαν ασφαλισμένος καπνεργάτης που είμαι και δικαιούμαι και σανατοριακή περίθαλψη». «Μα εσύ είσαι φυλακισμένος, άμα δεν κάνεις δήλωση δεν μπορούμε», μου λένε. Τους λέγω «άιντε, τελειώσαμε, φύγετε απ' εδώ, τελειώσαμε. Δεν έχει να γίνει άλλη συζήτηση ανάμεσά μας. Αν είμαι άρρωστος υπάρχουν νοσοκομεία όπως για όλους τους πολίτες, αλλιώς εγώ δεν έβαλα σαν σκοπό ν' αρνηθώ την ιδεολογία μου για να ζήσω. 'Ετσι έφυγαν και το ζήτημα έκλεισε.

'Αλλο επεισόδιο. Μόλις μας πήγαν στις φυλακές εμένα με βάλανε στο θάλαμο που ήτανε και οι περισσότεροι σύντροφοι. Στον ίδιο θάλαμο ήτανε και κοινοί κατάδικοι, πιο πολλοί από μας. 'Ολοι μαζί θα 'μασταν καμιά 80ριά. Φτιάχναμε κρεβάτια οι ίδιοι, σανιδένια και όσοι δεν είχαν ακόμα κρεβάτι το 'στρωναν προσωρινά χάμω στο πάτωμα. Κι αν δεν είχε φέρει μαζί του τίποτα σκεπάσματα, οι άλλοι σύντροφοι εξοικονομούσαμε από τα υπάρχοντά μας και έστρωνε για να κοιμηθεί. 'Ημουνα απ' εκείνους που δεν είχαν ακόμα κρεβάτια και άλλα πραγματάκια, είχα δεν είχα δυο εβδομάδες που ήρθα, και στρωνόμασταν σε μια σειρά που φτάναμε σχεδόν μέχρι την πόρτα του θαλάμου, στην αριστερή μεριά όπως έμπαινες από το διάδρομο με τα κιγκλιδώματα. Πέρα από το διπλανό μου σύντροφο ήταν ένας κοινός κατάδικος και παρέκει φέρανε έναν άλλο κοινό, Λουίζο στο όνομα, και, όπως είπαν, του λόγου του ήταν ένας από τους ταχτικούς πελάτες των φυλακών, παρίστανε τον νταή και ρουφιάνευε τους καταδίκους. Οι κοινοί κατάδικοι που τον ξέραν είπαν ότι η διεύθυνση δεν τον έφερε τυχαία στο θάλαμό μας. Πέρασαν δύο μέρες, ήταν μεσημέρι, είχαμε πάρει το συσσίτιο, και τρώγαμε. Πετιέται αυτός από τη θέση του, με πλησιάζει και λέγει: «δώσε μου ένα τσιγάρο». Του λέγω: «δεν έχω»— εγώ είχα δηλαδή μου 'φερνε η αδερφή μου και η κολλεχτίβα έδινε 1-2 τσιγάρα τη μέρα. Συνεχίζει: «σήκω απ' εδώ, είναι δικό μου το μέρος αυτό». Του απαντώ: «άσε με ήσυχο». Βγαίνει από το θάλαμο στο διάδρομο —παραπέρα είναι τα αποχωρητήρια. Εκεί είχαν κάτι μεγάλα παλούκια που τα χρησιμοποιούσαν όταν βούλωναν οι τρύπες. Λοιπόν, χωρίς να πε-

ριμένουμε μια τέτοια εξέλιξη, τον βλέπω και μπαίνει στο θάλαμο και στο χέρι του μ' αυτό το παλούκι και κατευθείαν προς τα μένα. Δεν χάνω καιρό και, προτού σηκωθώ καλά - καλά, αρπάζω από την άλλη άκρη και πάρτη μια και την άλλη, που αυτός τα 'χασε και το 'σκασε. Εκεί τέλειωσε η ιστορία. Βέβαια εκεί ήτανε και οι σύντροφοι, αυτός κι αλλιώς δεν μπορούσε να κάνει πολλά πράματα, αλλά ξαφνικά και όπως ρίχτηκε μπορούσε να κάνει ζημιά. 'Εφυγε. Ε, λοιπόν, λέμε, ότι είναι φανερό πως πρόκειται για προβοκάτσια της ασφάλειας και της διεύθυνσης, να 'μαστε προσεχτικοί, σύντροφοι. 'Οτι χρειάζεται ψυχραιμία για να αντιμετωπιστεί η κατάσταση, γιατί αυτή είναι η αρχή των προκλήσεων και δεν αποκλείεται να 'χουμε συνέχεια.

Το χτίριο της φυλακής είχε δύο πατώματα και χτισμένο σε σχήμα Π και με 9 θαλάμους, συνεργεία, κουρείο, καφενεία. Το Π «φράζονταν» με χαμηλό τοίχωμα και με σιδερένια κάγκελα για επισκεπτήριο. 'Ετσι σχηματίζονταν κλειστό προαύλιο με 100 - 120 μέτρα μάκρος και 55 - 60 μέτρα πλάτος, και αυτή με παρεκκλήσι στη μέση. Στο πάνω πάτωμα είχαν όλους τους καταχραστές, λαθρεμπόρους, τους υπολογίσιμους νταήδες και νταβατζήδες στα μπορντέλα κλπ. Εμάς μας είχαν στο κάτω πάτωμα με τους άλλους κοινούς καταδίκους, αυτούς τους πορτοφολάδες, ζωοκλέφτες κλπ. που πολλοί απ' αυτούς ήτανε μικροποινίτες, κάθονταν 3, 6 μήνες, έβγαιναν και πάλι έρχονταν, πολλοί τους σχεδόν αμέσως. Αυτοί ήτανε και οι πιο «κοντινοί» σ' εμάς, έκαμναν παρέα, αν εσύ ήθελες βέβαια, λέγαν ότι κι αυτοί είναι συντροφάκια και βοηθάνε, «τι διάολο, εγώ κλέβω αυτόν που έχει, τον καπιταλιστή που κλέβει τον εργάτη και τον στερώ από τα πλούτη του» κλπ. Πάντως, ήτανε τέτοιοι, μερακλήδες άνθρωποι με τις θεωρίες τους κι αυτοί και όχι λίγοι και με χαρακτήρα. Το λοιπόν, είχαν περάσει μερικές μέρες από το επεισόδιο, έκαμνα βόλτα μόνος μου μπρος - πίσω στο προαύλιο. Εκεί κάθονταν μπροστά στα συνεργεία και όλοι σχεδόν οι νταήδες της φυλακής, ανάμεσά τους και ο γνωστός Καφαντάρης της Σαλονίκης, μπράβος του κόμματος των Φιλελευθέρων και όλα τα άλλα του τα χαρίσματα εκεί στο Βαρδάρη, που για διάφορους λόγους είχαν πέσει στη φυλακή και απ' εκεί καθοδηγούσαν τις επιχειρήσεις τους, τους οίκους ανοχής, τα καφενεία - χασισοποτεία που είχαν. Δούλευαν, μ' άλλα λόγια, από καπιτάλι, δεν είχαν κεσάτια, ζούσαν πλούσια. Ακόμα είχαν τους τζόγους, τα καφενεία της φυλακής, το εμπόριο με τα ναρκωτικά και όλα, βέβαια, με τη βοήθεια - κάλυψη της διεύθυνσης των φυλακών που στηρίζονταν σ' αυτούς για να κρατάγει σε υποταγή και να αναστείλει κάθε ενέργεια από μέρος των καταδίκων με αξιώσεις να καλυτερέψουν τη θέση τους, να μπουν όλα τα υλικά —το σιτηρέσιο που παραχωρεί το κράτος— στο καζάνι και πολλά άλλα

αιτήματα, όπως η τρομοκρατία της διεύθυνσης, οι προσβολές που κάμνανε στις γυναίκες και κοπέλες των φυλακισμένων που τους επισκέπτονταν. 'Οπως είπα, αυτοί οι νταήδες κάθονταν εκεί πέρα. Εγώ γύριζα «πάνω - κάτω», είχα τις δικές μας τις έγνοιες κι αυτή η περίπτωση της προβοκάτσιας με απασχολούσε. Εγώ βολτάριζα, αισθανόμουνα όμως πως από πίσω μου έρχεται σε κοντινή απόσταση άλλος κι όταν γύρισα βλέπω το γνωστό μας το Λουίζο που κι αυτός γύρναγε και πάλι από πίσω μου. Κι όσο πήγαινε με πλησίαζε πιότερο. Εγώ τώρα αισθανόμουνα ότι κάτι πάνε να σκαρώσουν. Σε μια στιγμή, ξαφνικά από πίσω, μου ρίχνεται. Δεν χάνω καιρό, τον ρίχνω κάτω και αρχίζω να του τα δίνω σε τέτοιο σημείο που δεν του 'μεινε ζωντανό μέρος. Αυτός, φαίνεται, περίμενε τη βοήθεια των άλλων εκεί πέρα, οι οποίοι όλο αυτό το διάστημα, που αυτός πηγαινοερχόνταν από πίσω μου, γέλαγαν, ήξεραν τι πρόκειται να γίνει, αυτοί είχαν σκαρωμένη τη δουλιά με το Λουίζο που 'ταν άνθρωπος δικός τους, απ' αυτούς οικονομούσε τσιγαριλίκια και τέτοια. Κι αυτός σ' αυτούς βασίζονταν και του 'χαν υποσχεθεί ότι θα πεταχτούν, θα τον υπερασπίσουν. Αυτοί όμως δεν κουνήθηκαν από τη θέση τους. 'Οταν θέλοντας και μη φρονίμεψε ο επιθεσίας, πηγαίνω σ' αυτούς, τους λέγω: «δεν ντρεπόσαστε, νταήδες πράμα εσείς και να σας κουμαντάρει ο Καπετανάκης σαν και τούτον δω τον ξευτελισμένο, το ρουφιάνο! Αν έχετε τίποτα παρτίδες με τους κομμουνιστές, εσείς οι ίδιοι έπρεπε να κάμετε αυτή τη δουλιά και όχι να βάνετε τέτοιους αλήτες». Πάντως τους έβρισα πολύ, τους πρόσβαλα, τους προκάλεσα! Αυτοί τσιμουδιά. Το μόνο που είπαν, ότι αυτοί δεν έχουν ιδέα απ' την υπόθεση. Τους είπα αφήστε τα αυτά και απομακρύνθηκα. Στο μεταξύ, με τη φασαρία που 'γινε είχαν βγει στο προαύλιο κι άλλοι σύντροφοι, αλλά εμείς δεν δώσαμε συνέχεια στην υπόθεση. Η διεύθυνση δεν έκανε καμιά επέμβαση κείνη τη μέρα αλλά, όπως θα δούμε, είχε συνέχεια με σοβαρότατες επιπτώσεις. Από το θάλαμο αυτόν που ήταν οι πολλοί σύντροφοι, όπου ήμουνα κι εγώ, με μετέφεραν σ' έναν άλλο θάλαμο μικρότερο που ήταν μερικοί δικοί μας και κοινοί κατάδικοι, καμιά 25ριά όλοι. Σ' αυτόν το θάλαμο ήτανε κι ένας σύντροφος καπνεργάτης από την Ξάνθη, άρρωστος - φυματικός ήτανε, κι ένα πρωί μας ειδοποιούν ότι θα έρθει ο διευθυντής Καπετανάκης για να κάνει επιθεώρηση και διατάσσει όλοι να 'ναι μπροστά στα κρεβάτια τους, να βγάλουν τα παπούτσια και τις κάλτσες τους για να επιθεωρήσει την καθαριότητα των ποδιών. Λέγω στους συντρόφους να μη βγάλει κανένας τα παπούτσια του. Μαζί με μας δεν θα τα βγάζαν και οι κοινοί κατάδικοι που ήταν στο θάλαμο. Μπαίνει μέσα ο διευθυντής ο Καπετανάκης και βλέπει πως κανένας δεν έβγαλε τα παπούτσια του. Πηγαίνει κατευθείαν στο σύντροφο αυτό, τον άρρωστο,

ξεχνάω το όνομά του. «Βγάλ' τα τα παπούτσια σου και τις κάλτσες σου». Ο σύντροφος: «γιατί;». «Θέλω να δω άν είναι καθαρά τα πόδια σου». «Είναι καθαρά, εμείς πλένουμε ταχτικά τα πόδια μας». Συνεχίζει: «άν ο κανονισμός της φυλακής υποχρεώνει τους φυλακισμένους να βγάλουν τα παπούτσια και τις κάλτσες τους και να περιμένουν το διευθυντή να κάνει επιθεώρηση τα πόδια τους. Δεν τα βγάζω, για την υγεία μου εγώ ο ίδιος ενδιαφέρομαι και τα πόδια μου είναι καθαρά». Βγάζεις, δε βγάζω, τον αρπάζει ο Καπετανάκης —είχε και φύλακες μαζί του— και αρχίζει να τον τραβά προς τα έξω από το θάλαμο — στο διάδρομο. 'Ηταν αδύνατο το παιδί και άρρωστο. Τότες πετιέμαι εγώ, αποσπάω το σύντροφο από τα χέρια του και σηκωτό τον ίδιο τον Καπετανάκη έξω από το θάλαμο, στο διάδρομο με τα κάγκελα. Αρχίζει να φωνάζει στους φύλακες: «γρήγορα πιάστε τον!» Το ζήτημα είναι πως μερικοί από τους φύλακες δεν τον χώνευαν και ιδιαίτερα ένας Μπαρμπαγιάννης, υπαρχιφύλακας ήταν, ένας γεροντάκος που 'χε και μεγάλη συμπάθεια και στους άλλους φύλακες. 'Ερχονται τώρα να με χωρίσουν, εγώ όμως, όπως ήμουνα πιασμένος μ' αυτόν, συνεχίζω να τον σπρώχνω μέχρι την καγκελόπορτα και τον βγάζω στο προαύλιο. Από τις φωνές και τη φασαρία που γίνονταν όλοι οι φυλακισμένοι που ήτανε κλεισμένοι στους θαλάμους για επιθεώρηση βγήκαν στο διάδρομο, στα κάγκελα και παρακολουθούν όλη τη σκηνή, τι γίνεται. Τότες επεμβαίνουν πια οι φύλακες, αποσπάνε τον Καπετανάκη από μένα και με τραβάνε στα γραφεία της διεύθυνσης. Ο Καπετανάκης καταπτοημένος, ξεπεσμένος αρχίζει τις φωνές και απειλές: «Τώρα εγώ θα σου δείξω, τώρα εγώ θα σου κάνω», και τέτοια, αλλά ούτε ο τόνος ούτε ο αέρας του τρομοκράτη Καπετανάκη υπάρχει πια. Χάθηκαν μαζί με το επεισόδιο που παρακολούθησε όλη η φυλακή. Του λέγω: «'Ακουσε να δεις, εσύ μπορείς να κάνεις ό,τι θέλεις τώρα που βρίσκομαι στα χέρια σου εδώ. 'Ομως εσύ, Καπετανάκη, τέλειωσες. Πάρ' το χαμπάρι. Και τέλειωσες γιατί είσαι ακριβώς τέτοιος παλιάνθρωπος. Θα 'χουμε και συνέχεια», του λέγω. «Θα σου κάνω, θα σε φιάξω, θα σε ρίξω στο μπουντρούμι». Είχε εκεί μπουντρούμια κι έριχνε τον κόσμο σ' αυτά για μέρες, με το ψυλλοπήδημα. Συνέχιζε τις απειλές του για δικαστήριο, καλούσε τον κουρέα να κόψει τα μαλλιά μου. Στο μεταξύ τι γίνονταν στη φυλακή, ολόκληρη ιστορία. Ανοίγουν οι πόρτες και όλος ο κόσμος μαζεμένος στο προαύλιο, και πρώτοι αυτοί οι νταήδες που οργάνωσαν την προβοκάτσια, πιάνουν τα σίδερα (στο επισκεπτήριο) και λένε: «αυτή τη στιγμή να αφήσετε το Βαφειάδη να γυρίσει πίσω». Και πράγματι, αναγκάζεται ο Καπετανάκης, ντροπιασμένος, να με αφήσει και μόλις μπαίνω από την καγκελόπορτα στο προαύλιο όλος ο κόσμος αρχίζει πανζουρλισμό με τα χειροκροτήματα και τα ζήτω. 'Ολος ο

κόσμος, μέχρι και οι πράκτορες του Καπετανάκη που ήτανε όλοι γνωστοί στους φυλακισμένους.

Ό Καπετανάκης ήτανε ένας από τους πιο γνωστούς διευθυντές φυλακών και είχε κάνει σε πολλές φυλακές το διευθυντή. 'Ηταν άγριος και τρομοκράτης και γι' αυτό και άξιος και με μεγάλη επιρροή στις αρμόδιες κρατικές υπηρεσίες, υπουργεία κλπ. Ανάμεσα στις μέθοδές του ήτανε όχι μόνο το μπουντρούμι, η πείνα, αλλά και ξυλοδαρμοί των καταδίκων, μέχρι αίματος, και από φυλακή σε φυλακή τα διηγούνταν οι κατάδικοι με δέος. Πρέπει να σημειωθεί ότι ο Καπετανάκης από τη μέρα που έγινε αυτό το επεισόδιο όχι μόνο δεν ξαναμπήκε στους θαλάμους, αλλά και στο γραφείο του άρχισε να μπαινοβγαίνει από την άλλη πόρτα, που έχει κατευθείαν έξοδο στο δρόμο, στην πόλη.

Σε λίγο αρχίζει μια άλλη ιστορία: ήταν με το ξύρισμα. Ο κουρέας ήτανε από το Βόλο, Γιάννη (Μενεδάκο), μου φαίνεται, τον λέγανε. 'Ηταν φυλακισμένος και ο αδερφός του Μενέλαος. Ο Μπαρμπαγιάννης ήτανε βαρυποινίτης —για φόνο— γνωστός σ' όλες τις φυλακές, μάλιστα μπορούμε να πούμε πώς σχεδόν όλη του τη ζωή την είχε περάσει στις φυλακές. 'Εβγαινε έξω, κάτι έφτιαχνε, και πάλι μέσα. 'Ηταν όμως σοβαρός άνθρωπος και με επιβολή στους άλλους, στους νταλαβερτζήδες της φυλακής που τον σεβόντουσαν σαν μπεσαλή και λεβέντη και πραγματικά ήταν και στην εξωτερική του θωριά ένας ψηλός, όμορφος και, παρά την ηλικία του, που είχε ασπρίσει κιόλας, σβέλτος σαν παλικάρι, μ' άσπρα μουστάκια στριφτά. Είχε τη φήμη ότι είναι τίμιος, απόφευγε ενέργειες εξευτελιστικές όπως των άλλων με το Λουίζο. 'Ηταν καλός κουρέας και είχε το κουρείο της φυλακής, που είναι μια επιχείρηση με καλό εισόδημα, φυσικά και με την ανοχή και της διεύθυνσης, αλλά κι αν ακόμα δεν θα τον ήθελε η διεύθυνση, να πάρει άλλος κατάδικος το κουρείο δεν τολμούσε εκεί που ήταν ο Μπαρμπαγιάννης. Ξυριστικές μηχανές στη φυλακή απαγορεύονταν να φέρουν οι φυλακισμένοι. Η αλήθεια είναι ότι αυτός, εκείνους που δεν είχαν χρήματα τους ξύριζε δωρεάν Εμείς βάλαμε ζήτημα, μια που 'μασταν πολλοί και λεφτά δεν είχαμε, αν και ήταν φτηνό το ξύρισμα, να πληρώνουμε έστω και για μια φορά τη βδομάδα και για μια περίοδο που 'χαμε φτάσει τους 130 - 140 ίσως —να φέρουμε ξυριστικές μηχανές. Ούτε κι αυτός μπορούσε να μας εξυπηρετήσει όλους χωρίς λεφτά. 'Ετσι και του βάλαμε το ζήτημα. Με τους άλλους, του 'παμε, κάνε εσύ τη δουλιά σου όπως τώρα. Αυτός συμφώνησε μια που έκαμνε και το συμπαθούντα. Αλλά η διεύθυνση, που αναγκάστηκε να μην κρατάγει πια τις ξυριστικές μηχανές που φέρναμε μαζί μας, άρχισε φαίνεται να τον δουλεύει τον κουρέα ύστε-

ρα απ' όλα που 'χαν γίνει: «γιατί εσύ συμφώνησες με τους κομμουνιστές να φέρουν μηχανές να ξυρίζονται μόνοι τους, στους άλλους τώρα δεν μπορώ εγώ να μην τους επιτρέψω» και τέτοια. 'Υστερα απ' αυτά με φωνάζει ο Μπαρμπαγιάννης ο κουρέας και μου λέγει: «Βρε Βαφειάδη, αυτό κι αυτό γίνεται, ας κανονίσουμε κάπως αλλιώς το πράγμα». Του λέγω: «'Ακουσε, Μπαρμπαγιάννη, κανένας άλλος διαφορετικός διακανονισμός δεν μπορεί να γίνει. Εμείς είμαστε ομάδα, πολιτικοί κρατούμενοι, έχουμε κοινή ζωή, κοινή διαχείριση και μας τα προμηθεύουν όλα φίλοι μας, σύντροφοί μας και όλοι τα χρησιμοποιούμε. Εμείς δεν σε εμποδίζουμε στη δουλιά σου, περισσότερα παίρνεις από τους άλλους που έχουν ή λιγότερα παίρνεις, είναι δουλιά δική σου». «Μα εγώ απ' εκείνους που δεν έχουν λεφτά δεν τους παίρνω τίποτα, από τους φτωχότερους λιγότερα». «Καλά, είναι προς τιμή σου, εν πάση περιπτώσει εμείς δεν θέλουμε μαζί σου να τα χαλάσουμε, αλλά θα συνεχίσουμε να 'χουμε τις μηχανές και θα ξυριζόμαστε, όπως και πριν, μόνοι μας». 'Εμεινε σύμφωνος πάλι μαζί μας και συνεχίζαμε να ξυριζόμαστε με τις μηχανές. Καταφέρνει όμως ο Καπετανάκης τον Μπαρμπαγιάννη και τον αδελφό του Μενέλαο —που ήταν καλός άνθρωπος, για λαθρεμπόριο κάθονταν— και βάζουνε μια ολόκληρη γκρούπα από μικροκλέφτες και άλλους να επιτεθούν εναντίον μας, φυσικά για προβοκάτσια πάλι, που την είχε τόση ανάγκη ο Καπετανάκης. 'Ομως ένας - δυο απ' αυτούς, συντροφάκια όπως τους άρεσε να λέγονται, έρχονται και μας ψιθυρίζουν το και το. Ο Μπαρμπαγιάννης χέστηκε —τα χρειάστηκε μας λένε— γιατί ο Καπετανάκης τον απειλεί ότι θα του πάρει το κουρείο, του ζητάει πολλά λεφτά και οργανώνει αυτή τη δουλιά. Πηγαίνω στον Μπαρμπαγιάννη, ξύριζε κάποιον εκεί πέρα. Τέλειωσε. «Μπαρμπαγιάννη», του λέγω, «δεν πάμε και τόσο καλά με τα ξυρίσματα βλέπω, αλλιώς δεν θα τα 'χες τα τρεχάματα με τον Καπετανάκη». Σαν να ψυλλιάστηκε ο Μπαρμπαγιάννης πως κάτι μάθαμε αλλά και για τη δική του την αξιοπρέπεια, θέλοντας να προλάβω τις ψευτοδικαιολογίες του, του 'πα: «ξέρουμε τι πας να σκαρώσεις. Δε σε τιμάει! Κρίμα να σε εξευτελίσει ο Καπετανάκης. Μέχρι τώρα είχαμε σεβασμό στο πρόσωπό σου σαν πραγματικό παλικάρι, νταή τίμιο και σε σένα και στο πρόσωπο του αδελφού σου. Αυτό όμως που πας να κάνεις είναι προστυχιά και δεν θα μείνει χωρίς απάντηση!» «'Οχι, Βαφειάδη, να μην πιστεύεις αυτό, να μην έχεις αμφιβολίες για μένα ότι είμαι φίλος σας» και τέτοια. 'Ομως την άλλη μέρα η επίθεση έγινε. Τώρα, εν γνώσει του ή γιατί δεν πρόλαβε να σταματήσει αυτά που είχαν κανονίσει και ο Καπετανάκης είχε την προσταγή και δεν μπορούσε αυτός να την σταματήσει —η εκδήλωση πάντως έγινε. Φυσικά, μια που 'μασταν και προειδοποιημένοι, τις μάζεψαν οι μάγκες κανονικά και ησύχασαν. Είναι

αλήθεια ότι εμείς, ύστερα από ψυχραιμότερη σκέψη και τις δυσκολίες που αντιμετώπιζε ο Μπαρμπαγιάννης και την πρότασή του να ξυρίζει την ομάδα μ' ένα μικρό ποσό —αν κι αυτός πρότεινε εντελώς δωρεάν— πάψαμε να μεταχειριζόμαστε τις μηχανές. Αυτή μας η απόφαση είχε και σκοπό να απομονώσει ακόμα περισσότερο τον Καπετανάκη από φυλακισμένους που 'χαν επιρροή, και ο Μπαρμπαγιάννης ήταν ένας από τους τέτοιους. Πρέπει ακόμα να σημειώσω ότι ο Καπετανάκης μας είχε απειλήσει ότι θα μας στείλει —τους κομμουνιστές— σαν ταραχοποιούς στο Επταπύργιο που είναι εγκληματικές φυλακές και στέλναν εκεί καταδίκους πάνω από 3 χρόνια φυλακή. Οι «Νέες Φυλακές» της Σαλονίκης ήταν μέσα στην πόλη, σε λίγη απόσταση πίσω από τη Γενική Διοίκηση, στην οδό .... και λογαριάζονταν «Επανορθωτικές», που κράταγαν εκεί τους υπόδικους και κείνους με ποινές μέχρι 3 χρόνια, σύμφωνα με το νόμο, όπως λέγανε, αλλά τους μεγαλοκαταχραστές, λαθρεμπόρους κι άλλους δικούς τους μέχρι και 5 χρόνια. 'Υστερα από λίγο άρχισε η δική μας η αντενέργεια για μια πιο συγκεκριμένη δράση —απασχόλησή μας με τη γενικότερη κατάσταση της φυλακής. Το πρώτο ήταν η διαχείριση και οι κλεψιές που 'καμνε ο Καπετανάκης. Το συσσίτιο ήταν νερόβραστο, έκαμνε εμπόριο με ναρκωτικά, εκβίαζε αυτούς που είχαν τα καφενεία, όσους δούλευαν στα συνεργεία για λεφτά, τους ήθελε πληροφοριοδότες του και μαζί μ' ένα σωρό άλλες καταγγελίες σε βάρος του, οι φυλακισμένοι ήτανε καταγαναχτισμένοι. Υπήρχαν μάλιστα τέτοιες περιπτώσεις που ο Καπετανάκης βίαζε γυναίκες με απειλές για τους δικούς τους, δεν τις άφηνε να δούνε τους άνδρες τους και τις φοβέριζε ότι θα τους εξορίσει σε άλλες φυλακές του κράτους κλπ. 'Αλλες υποχωρούσαν, άλλες αντιστέκονταν και τα 'λεγαν στους δικούς τους. Μέσα στην ίδια τη φυλακή επικρατούσε καθεστώς τρομοκρατίας που διατηρούνταν και ενισχύονταν μέσω των νταβατζήδων, των πιο διεφθαρμένων απ' αυτούς, με τους οποίους και κρατούσε τη φυλακή στα χέρια του, παρά με τους φύλακες. 'Ετσι, κάθε είδους παραβιάσεις, εκβιασμοί, βιασμοί, καταχρήσεις ήτανε καθημερινό φαινόμενο! Πολλές καταγγελίες - πληροφορίες μας δίνανε και οι φύλακες, που στην πλειοψηφία τους δεν τον χώνευαν. Και, παρά τις πολλές καταγγελίες με γράμματα που γίνονταν στην Εισαγγελία σε βάρος του Καπετανάκη, δεν παίρνονταν μέτρα εναντίον του γιατί κανένας δεν παρουσιάζονταν σαν μάρτυρας και ο Καπετανάκης διέθετε ισχυρά μέσα στα υπουργεία και άλλες υπηρεσίες. 'Ετσι, η καθοδήγηση της κολλεχτίβας μας αποφάσισε να οργανώσει απεργία πείνας σ' όλη τη φυλακή. Στην απεργία πήραν μέρος όλοι οι φυλακισμένοι, περί τους 350 - 370 και πάνω, εκτός από 3 - 4 από τους πλούσιους που είχαν πάρει χαμπάρι, κάναν προμήθειες και

τρώγανε κρυφά από τους άλλους. Η αλήθεια είναι ότι εμείς κάναμε εδώ κάτι που ίσως και δεν έπρεπε: προμηθευτήκαμε μερικά κουτιά λουκούμια και στα μέλη της επιτροπής δίναμε 1 - 2 την ημέρα γιατί έπρεπε να τρέχει συνεχώς στο πόδι και αν αυτοί οι άνθρωποι εξαντλούνταν, η υπόθεση θα πήγαινε άσχημα. Την απεργία την καθοδήγησε επιτροπή που αποτελούνταν από μας και από κοινούς κατάδικους και με τη δική μου συμμετοχή. Με εκλέξανε επικεφαλής της επιτροπής. Η απεργία κηρύχτηκε κατ' αυτό τον τρόπο: Κατά τις 10 η ώρα το πρωί φέρναν την κουραμάνα και δίναν μια κουραμάνα σε δυο νοματέους, γιατί στον καθένα φυλακισμένο δίναν από μισή κουραμάνα μισή οκά ψωμί και κατά τις 12 - 12½ φέρναν το συσσίτιο στο προαύλιο και κάθε θάλαμος έβγαινε με τη σειρά και στη γραμμή με τις καραβάνες έπαιρνε το συσσίτιο. Η εντολή της απεργιακής επιτροπής ήτανε να πάρουν το ψωμί όλοι και το πήραν. 'Ερχεται το καζάνι στο προαύλιο. 'Επρεπε τώρα να κατέβουν κατά θαλάμους για να το πάρουν. Η σειρά ποιος θάλαμος θα βγει πρώτος κάθε μέρα άλλαζε, τη μια δηλαδή ο πρώτος, την άλλη ο δεύτερος και ούτω καθεξής, έτσι, που ο τελευταίος στον αριθμό θάλαμος να μην είναι πάντοτε και ο τελευταίος στο καζάνι. Φέρνουν, το λοιπόν, το καζάνι, μεγάλο καζάνι, δυο κρατούμενοι με το μάγειρα, μαζί και ο φύλακας της υπηρεσίας. Φωνάζει να βγει ο τάδε θάλαμος, αυτός δηλαδή που είχε σειρά να βγει πρώτος για συσσίτιο. Και αντί να βγει ο θάλαμος για συσσίτιο, μαζεμένοι όλοι οι φυλακισμένοι στα κάγκελα πετάνε τις κουραμάνες στο προαύλιο, όλοι χωρίς εξαίρεση. Οι φύλακες τα χάσανε, ειδοποίησαν τον Καπετανάκη, έρχεται να μπει στο προαύλιο, αλλά λέμε του Μπαρμπαγιάννη, που ήταν υπαρχιφύλακας και πολύ καλός άνθρωπος και τον αγαπούσαν όλοι, να μην μπει μέσα γιατί θα γίνει φασαρία. Αυτός άρχισε να απειλεί από τα κάγκελα αλλά μέσα δεν τόλμησε να μπει. Αμέσως ενίσχυσαν τις σκοπιές γύρω - γύρω. Σαν πρώτη μας απαίτηση, ζητήσαμε να 'ρθει ο εισαγγελέας Εφετών. Τον λέγανε Γαρέζο. Κι ό,τι έχουμε, θα τα πούμε στον εισαγγελέα. Πέρασε η μέρα, δεν φάνηκε κανένας. Το βράδυ πάλι δεν πήρε κανένας συσσίτιο. Την άλλη μέρα τα ψωμιά πάλι στο προαύλιο με το φαγητό. Το ίδιο και το βράδυ. Ο Καπετανάκης απαγόρεψε το επισκεπτήριο για να μας απομονώσει, αλλά εμείς, με συμπαθούντες φύλακες, ειδοποιήσαμε έξω ότι έχουμε απεργία πείνας. Αλλά και οι φωνές ακούγονταν έξω από τα γύρω σπίτια και τους διαβάτες, γιατί οι Νέες Φυλακές είναι μέσα στην πόλη. 'Ετσι, ο κόσμος μάθαινε τι γίνεται μέσα. Τέλος, την τρίτη μέρα, κουβαλιέται ο εισαγγελέας Γαρέζος, ακριβώς την ώρα του συσσιτίου. Τι συμβαίνει; Διέταξε και φέρνουν το καζάνι με το φαγητό. Παρουσιαζόμαστε σαν επιτροπή των φυλακισμένων και του λέμε κηρύ-

ξαμε απεργία πείνας γι' αυτούς και γι' αυτούς τους λόγους. Αποδείχνεται ότι αυτός ο εισαγγελέας ήτανε τίμιος άνθρωπος, τίμιος δημόσιος υπάλληλος, ανεξάρτητα που έβαζε τον κόσμο μέσα, και είχε στη μπούκα τον Καπετανάκη, γιατί είχαν γίνει καταγγελίες πολλές, όχι όμως έτσι δημόσια, γιατί ο κόσμος φοβότανε. Είχαμε συντάξει υπόμνημα με συγκεκριμένα στοιχεία για όλα όσα μας ήταν γνωστά και του το δίνουμε. Παίρνει το υπόμνημα, προφορικά μας ακούει και βάζει όρους. Λέγει: « Έχετε το λόγο του εισαγγελέα Εφετών ότι η υπόθεση που εσείς σηκώσατε θα εξεταστεί και οι υπεύθυνοι θα τιμωρηθούν με όλη την αυστηρότητα των νόμων για τέτοιες περιπτώσεις. Όμως, ο πρώτος μου όρος είναι αυτή τη στιγμή να πάρετε συσσίτιο». Εμείς δώσαμε το σύνθημα: «Ελάτε, παιδιά, θα πάρουμε συσσίτιο» και το πήραμε. Δηλαδή, λύσαμε την απεργία χωρίς να επιμένουμε στην άμεση λύση των αιτημάτων για δυο κυρίως λόγους: η πρώτη μας επιδίωξη που ήτανε δημόσια να μπει υπό κατηγορία ο Καπετανάκης, είχε πραγματοποιηθεί και, δεύτερο, αν δεν τη λύναμε, θα διαθέταμε εναντίον μας τον εισαγγελέα αλλά και σε 1 - 2 μέρες η απεργία χωρίς άλλο θα εκφυλιζόταν. Αποδείχτηκε ότι ενεργήσαμε σωστά. Πράγματι, όπως αποδείχτηκε, αυτός κράτησε το λόγο του. Από τότες που λύθηκε η απεργία, ο Καπετανάκης δεν φάνηκε στη φυλακή. Έρχονταν στα γραφεία απ' την άλλη την πόρτα, έτσι κι έφευγε. Όμως δεν σταμάτησε και τις προκλήσεις του μέσω των πρακτόρων του και, όπως φάνηκε, από την απόφαση της εισαγγελίας που μας ανακοίνωσαν, ο σκοπός ήταν να δικαιολογηθεί η μεταφορά μερικών από μας στο Γεντί - Κουλέ. Η άμεση μεταφορά ματαιώθηκε. Πρώτο, γιατί εμείς δεν πέσαμε στις παγίδες που στήναν, δεύτερο, γιατί μόλις είχαν τελειώσει τα γεγονότα και, τρίτον, ύστερα από λίγο τέλειωσε η ποινή μου και αποφυλακίστηκα. Τι επεδίωκαν με τη μεταφορά μας στο Επταπύργιο; Παρόλα που ο Καπετανάκης είχε πάψει πια να διευθύνει ουσιαστικά και γίνονταν ανακρίσεις εναντίον του με βάση τις καταγγελίες μας και με την ευκαιρία αυτή ο Γαρέζος (λέγανε ότι είναι φανατικός βασιλικός, ενώ ο Καπετανάκης ήτανε Κρητικός και βενιζελικός) ήθελε να απαλλαχτεί απ' αυτόν γιατί το είχε παρακάνει, αλλά ότι η υπόθεση έφτασε και μέχρι απεργία πείνας όλης της φυλακής, και μάλιστα με πρωτεργάτες τους κομμουνιστές, ήταν σε βάρος του και έπρεπε να πάρει μέτρα για να μην έχει κι άλλες ιστορίες σε τέτοια έκταση. Και αποφάσισαν να μας απομονώσουν στο Γεντί - Κουλέ, που είναι φυλακές για βαρυποινίτες (εγκληματικές) και όχι «επανορθωτικές», όπως οι Ν. Φυλακές, όπου κρατούσαν μόνο εκείνους που είχαν καταδικαστεί μέχρι τρία χρόνια (η μεταφορά ήταν παράνομη και γι' αυτό έπρεπε να βρεθούν κάποιες άλλες αφορμές για μεταφορά), και σε εξαιρετικές περιπτώσεις με 5

χρόνια. Εκεί κρατούσαν και τους υπόδικους. Και άλλο: οι Νέες Φυλακές είναι μέσα στην πόλη και ό,τι γίνεται στη φυλακή εύκολα γίνεται γνωστό έξω, έχει σχεδόν καθημερινό επισκεπτήριο, οι συνθήκες διαβίωσης —από υγεία κλπ.— σχετικά καλές. Ενώ στο Επταπύργιο, όπως είναι στην πάνω άκρη της πόλης και σαν φρούριο είναι απομονωμένο, επισκεπτήριο είχε μόνο 1 - 2 φορές τη βδομάδα και με αυστηρότερο έλεγχο, είναι ανθυγιεινές και χωρισμένες, με υψηλούς τοίχους, σε ακτίνες κλπ. 'Οπως αποδείχτηκε, η απόφαση για δική μας μεταφορά ήταν η αρχή ενός γενικού μέτρου που είχε αποφασιστεί από τα πάνω, από την εισαγγελία και το υπουργείο για ειδικό καθεστώς για τους φυλακισμένους κομμουνιστές, με σκοπό να δημιουργήσουν συνθήκες παραμονής στις φυλακές όσο μπορούσαν πιο βαριές, να μας απομονώσουν και από τους άλλους κατάδικους και από την πόλη, για εύκολα μέτρα πίεσης, για δηλώσεις κλπ. Πρέπει να σημειωθούν ακόμα τα εξής: 1) Και πριν, μπροστά από την απεργία, ιδιαίτερα όμως μετά, ο αριθμός των κρατουμένων συντρόφων μας είχε λιγοστέψει αρκετά, γιατί πολλοί που είχαν μικρές ποινές βγήκαν. 2) 'Οταν η υπόθεση με τις μηχανές άρχισε να δουλεύεται από τον Καπετανάκη και να έχει αρνητικές επιπτώσεις σε βάρος μας, εμείς πήγαμε σε συμβιβασμό με τον Μπαρμπαγιάννη, ο οποίος ανέλαβε να μας εξυπηρετήσει, με ένα μικρό ποσό, όλη την κολλεχτίβα και πάψαμε να μεταχειριζόμαστε τις μηχανές. Αυτή μας η ενέργεια απομόνωσε τον Καπετανάκη και αποκατέστησε τις καλές μας σχέσεις ανάμεσα στους κοινούς κατάδικους - Μπαρμπαγιάννη - κομμουνιστές. Ο Καπετανάκης λύσσαξε, αλλά δεν μπορούσε να κάνει και τίποτα. Το πώς και με ποια αφορμή έγινε όχι μόνο η μεταφορά στην αρχή περί τους 15 και σε συνέχεια και όλων των συντρόφων από τις Νέες Φυλακές στο Γεντί - Κουλέ, αλλά και από τότες, το 1931, έπαψαν για πολύν καιρό να βάνουν κομμουνιστές στις Νέες Φυλακές, αλλά μόνο στο Επταπύργιο, θα περιγράψω παρακάτω.

Κατά το Νοέμβρη μήνα θα 'τανε, όταν σκαρώθηκε ένα χαρακτηριστικό επεισόδιο με ήρωα έναν από τους δικούς μας. Ανάμεσα σ' αυτούς που είχαν πιαστεί στη διαδήλωση και καταδικάστηκε σε 6 μήνες ήταν κι ένας Γιαλούσης από την Καλαμάτα, λογιστής, και δούλευε σε μια τράπεζα στη Θεσσαλονίκη. Φαίνεται ο άνθρωπος είχε σπάσει και ήθελε να κάνει δήλωση για να βγει. 'Ομως φαίνεται πως του 'βαλαν σαν όρο να κάνει και κάτι ενάντια στους συντρόφους του, για να δείξει ότι πράγματι κόβει κάθε σχέση με το κίνημα, για πιστοποιητικό δηλαδή καλής διαγωγής. Είτε του υπόδειξαν συγκεκριμένο πρόσωπο, είτε ο ίδιος το διάλεξε, ο λαχνός έπεσε σ' εμένα. Μια μέρα, εκεί που κάναμε βόλτες μαζί στο προαύλιο και εκεί που μιλάγαμε, όπως συνήθως, ξαφνικά μου λέγει: «Και τι τσαλίμια είναι αυτά, πολύ το πήρες πάνω σου» και

τσακ μου δίνει ένα μπάτσο. Δεν θυμάμαι για τι πράγμα μιλάγαμε, αλλά ήτανε ήρεμη η συζήτηση, άσχετη με τις πιο πάνω κατηγορίες του και τίποτα το ιδιαίτερο που να δικαιολογεί την πράξη του. Του 'πιασα τα χέρια και του λέγω: «Βρε Σταμάτη, τι κάνεις, παλάβωσες;». Λέγει: «Δική μου δουλιά τι κάνω». Τ' απαντώ: «'Αι σιχτίρ, δεν καταλαβαίνεις τι σου γίνεται», και χωρίς να του ανταποδώσω. «'Αιντε στο καλό σου». Νόμιζα πως του 'στριψε, αλλά γρήγορα κατάλαβα περί τίνος πρόκειται. Δεν περνάει μια - μιάμιση ώρα, έρχεται η γυναίκα του, τα ψιθυρίζανε, τον φωνάζουν από τη διεύθυνση, βγαίνει και δεν ξαναμπαίνει μέσα. Είχε κάνει δήλωση κι έφυγε. Πρέπει να σημειώσω και το εξής: σ' όλο το διάστημα που 'μουνα στις Νέες Φυλακές οι σύντροφοι με είχαν βάλει γραμματέα του κομματικού γραφείου και της ομάδας - κολλεχτίβας. Γι' αυτό είναι και πιο συχνή η δική μου παρουσία και χειρισμοί στη ζωή της ομάδας μας και στα γεγονότα.

Στα τέλη του Απρίλη του 1930 βγήκα από τη φυλακή, με το τέλος του 8μήνου. 'Οπως είπα κιόλας, με τον κουρέα είχαμε κάνει την εξής συμφωνία: εμείς θα σταματήσουμε να ξυριζόμαστε οι ίδιοι και αυτός θα αναλάβει να μας ξυρίζει 1 ή 2 φορές την εβδομάδα με 30% πληρωμή για τον καθένα μας τη βδομάδα. 'Ομως, τον Απρίλη του 1931, η ομάδα ξανάβαλε μπρος τις μηχανές και άρχισαν προστριβές με τον κουρέα. Η διεύθυνση αυτό περίμενε. 'Εμπασε μέσα τη φρουρά, τους φύλακες, και με τους ανθρώπους του κουρέα κατατσάκισαν τους δικούς μας που ήταν καμιά σαρανταριά και ματωμένους τους μετάφεραν σχεδόν όλους στο Επταπύργιο και τους έβαλαν όλους σε μια αχτίνα, τη Γ', και ονομάστηκε αχτίνα των κομμουνιστών, παρόλα που ήταν και κοινοί κατάδικοι και μάλιστα περισσότεροι, τότες, στην αρχή. Και για μερικά χρόνια όλους τους κομμουνιστές κατάδικους και υπόδικους τους κλείναν στο Επταπύργιο, σ' αυτή την αχτίνα. 'Ομως, για την περίπτωση αξίζει να ειπωθούν ακόμα μερικά. Η πάλη που έγινε στις Ν. Φυλακές στα 1929 - 1930 είχε σαν αποτέλεσμα την αλλαγή ενός καθεστώτος εξευτελισμού των κρατουμένων και τρομοκρατίας με το διώξιμο και του ίδιου του Καπετανάκη και μέχρι που ματαίωσε τα σχέδια του υπουργείου και της εισαγγελίας για μεταφορά μας στο Επταπύργιο. Παρόλα αυτά, τον Απρίλη του επόμενου χρόνου αυτά τα σχέδια πραγματοποιήθηκαν και μάλιστα με τον πιο οδυνηρό τρόπο για μας. Νομίζω, αν η ομάδα δεν ξανάβαζε το ζήτημα του ξυρίσματος, δεν θα 'παιρναν αυτό το δρόμο τα πράγματα. Το πρόσχημα που τους χρειάζονταν τους το δώσαμε εμείς και μάλιστα σε μια στιγμή που η κολλεχτίβα μας διέθετε ελάχιστη δύναμη. Χαρακτηριστικό όμως είναι τούτο δω: Στη φυλακή αυτή την περίοδο βρίσκεται ο Γκανής, μέλος του κόμματος καπνεργάτης, Εβραίος. Επικεφα-

λής της ομάδας βρίσκεται ο Μ. Σινάκος μαζί με το Γκανή και με 1 - 2 άλλους. Αυτός, λοιπόν, ο Γκανής αποδείχτηκε ότι ήταν πράκτορας της ασφάλειας, όπως θα δούμε.

'Οπως είπα κιόλας, βγήκα από τη φυλακή τις παραμονές της Πρωτομαγιάς του 1930. Αντί όμως να με αφήσουν ελεύθερο, όπως είχαν υποχρέωση, με παρέλαβαν δύο ασφαλίτες και με κουβάλησαν στο τμήμα ασφαλείας όπου με κράτησαν μερικές μέρες, ώσπου να περάσει η Πρωτομαγιά, γιατί φοβόντουσαν —η ασφάλεια— εκδηλώσεις Πρωτομαγιάτικες και είχε κάνει προληπτικές συλλήψεις. Και μια που με είχαν στο χέρι, με πήραν και με πήγαν στην ασφάλεια, παραβιάζοντας βέβαια και το νόμο (κάτι τρέχει στα γύφτικα!), γιατί ήταν υποχρεωμένοι να με αφήσουν να πάγω στο σπίτι μου, όπου θέλω. Αυτοί με συνοδεία με πήγαν στην ασφάλεια κι εκεί, χωρίς περιστροφές, μου είπαν ότι δεν θα σ' αφήσουμε γιατί είναι Πρωτομαγιά και πάλι θα πιαστείς και θα πας φυλακή. Για να σε γλιτώσουμε από τις φυλακές σε κρατάμε! Τώρα, φυσικά δεν ήταν το ενδιαφέρον τους να μη ξαναπάγω φυλακή, ήταν παραμύθια αυτά που λέγανε. Τους υπενθύμισα σε αυστηρό τόνο και τι ακόμα κάνουν σε τέτοιες περιπτώσεις. Είχαμε και δίκιο δηλαδή, και να τους βρίσουμε, γιατί κάθε λίγο με το ψυλλοπήδημα, ακόμα και χωρίς καμιά αφορμή, ιδιαίτερα εμάς τους νέους, μας κουβάλαγαν στην ασφάλεια και με λογιών - λογιών βασανιστήρια, με τη φάλαγγα και σου άλλαζαν τον αδόξαστο! Τους λέω «κρατείστε εσείς τον ανθρωπισμό σας τώρα στον εαυτό σας, ενώ όταν εκεί κάτω, στα υπόγεια, βασανίζετε μέχρι λιποθυμιάς και σακατεύετε τους αγωνιστές, αυτός ο ανθρωπισμός φαίνεται να τα φτιάχνει! ».

'Οταν μ' άφησαν, ύστερα από λίγες μέρες, γράφτηκε στις εφημερίδες η καταδίκη σε θάνατο τριών (3) νέων κομμουνιστών Πολωνών για κομμουνιστική δράση κατά της διχτατορίας του Πιλσούδσκι, που απειλούνταν με εκτέλεση.

Εμείς, στον αγώνα αλληλεγγύης, το πρώτο που μπορούσαμε να κάνουμε, βγάλαμε μια προκήρυξη, εξηγούσαμε περί τίνος πρόκειται και απαιτούσαμε να ματαιωθεί η δολοφονία των συντρόφων μας καλώντας την εργατική τάξη, το λαό μας και στην πρώτη γραμμή τους νέους, να παλέψουν για τη σωτηρία τους. Εμένα, μόλις βγήκα από τη φυλακή, μου ανέθεσαν τη γραμματεία της κομμουνιστικης νεολαίας Θεσσαλονίκης. Εκεί βρίσκονταν και ο Μ. Παρτσαλίδης, σαν αντιπρόσωπος του Γραφείου της Κεντρικής Επιτροπής της ΟΚΝΕ. Και είχε έρθει γιατί ο προηγούμενος γραμματέας που ήταν, Τίτο τον λέγανε (ψευδώνυμο), απ' την Αθήνα, παντρεύτηκε και πήγε στην μπάντα του. (Πείναγε και πήγε να δουλέψει).

Βγάλαμε την προκήρυξη και κανονίσαμε συνεργεία διανομής σ' όλη την πόλη, και ιδιαίτερα στις εργατικές συνοικίες και πιάσαμε τους κυριότερους δρόμους που κατέβαιναν οι εργάτες στη δουλιά το πρωί. Εγώ, όπως είχα υποχρέωση, έπρεπε να ελέγξω την κανονική διανομή των προκηρύξεων από τα συνεργεία. Και μόλις πέρασα από 2 - 3 συνεργεία, αρχίζοντας από το Κουλέ - Καφέ προς τη Νεάπολη, τράκαρα σ' ένα επεισόδιο. Δυο - τρεις χαφιέδες της ασφάλειας είχαν απομονώσει έναν του συνεργείου διανομής, το γνωστό μας Μπαρτζιώκα (το πραγματικό του επίθετο ήταν Δημόπουλος, καπνεργάτης από τη Λαμία. 'Ηταν με τη γυναίκα του και πολύ δραστήριοι και οι δυο. Αργότερα έμαθα πως έφυγε από το κίνημα και άνοιξε ωρολογάδικο στην Αθήνα) και προσπαθούσαν να του πάρουν τις προκηρύξεις που είχε. Ο καταμερισμός στο συνεργείο ήταν: ένας κράταγε τις προκηρύξεις, χωρίς να πάρει μέρος στο μοίρασμα, ένας σαν σύνδεσμος ανάμεσα σε άλλους 2 - 3 που μοίραζαν τις προκηρύξεις που τους προμήθευε παίρνοντας απ' τον πρώτο τμηματικά. Το μέτρο παίρνονταν για να μη χαθούν όλες οι προκηρύξεις που θα είχε ένας που μπορούσε να πιαστεί. Αλλά εδώ είχανε πέσει ακριβώς πάνω στο στόχο, σ' εκείνον δηλαδή που κράταγε όλο το υλικό του συνεργείου. Τον βλέπω λοιπόν στριμωγμένο εκεί πέρα, μπροστά σ' ένα μαγαζί συνοικιακό που 'ταν κλειστό ακόμα, από τους ασφαλίτες (με πολιτικά ντυμένοι) και προσπαθούσαν να του πάρουν τις προκηρύξεις. Φυσικά, θα του τις παίρναν, μια που ήτανε τρεις και τον είχαν στριμωγμένο για καλά. Δεν χάνω καιρό και ρίχνομαι πάνω στους χαφιέδες. Αυτοί ξαφνιάστηκαν και στράφηκαν ενάντια σ' εμένα, αλλά ο φίλος αντί να καθίσει, και οι δυο μας μπορούσαμε ν' αντιμετωπίσουμε τους χαφιέδες που υπήρχε και πιθανότητα να επέμβουν και οι εργάτες, όπως έγινε λίγο αργότερα, αυτός το 'βαλε στα πόδια και οι χαφιέδες ολοκληρωτικά πια στράφηκαν εναντίον μου, ελεύθεροι όπως ήτανε. Εγώ δεν μπορούσα, αλλά θεωρούσα και υποτιμητικό να το βάλω στα πόδια μπροστά σε χαφιέδες, αλλά και να ήθελα δεν μπορούσα γιατί ύστερα από τη φυλακή είχα πάθει κάτι εγκαύματα, και αναγκάστηκα να κάνω μια «κανονική» υποχώρηση προς τη μεριά των εργατών να μας δουν, μια που δεν μπορούσα να τα βγάλω πέρα με τρεις (3) κατάγερους άνδρες. Τότες ένας απ' αυτούς με τραυμάτισε με το πιστόλι του στο κεφάλι, οπότε εγώ ζαλίστηκα και έπεσα. 'Οταν συνήλθα, που βάσταξε φαίνεται πολύ ελάχιστα η ζαλάδα, και άνοιξα τα μάτια μου, είδα έναν κλοιό γύρω μου από εργάτες, άνδρες και γυναίκες, νέους, εκεί και τους χαφιέδες, που σαν να παρακάλαγαν να σηκωθώ: «σήκω μωρέ, σήκω, δεν είναι και τίποτα», αλλά ήταν τόσο φοβισμένοι, γιατί τους απειλούσε ο κόσμος και τους έδινε και από καμιά που αυτοί εκλιπαρούσαν με τα

«μα αφήστε μας, δεν φταίμε εμείς, αυτός μας επιτέθηκε, πάμε να φέρουμε αυτοκίνητο για νοσοκομείο» κλπ. Τέλος, οι εργάτες τους άνοιξαν διάδρομο και φύγανε. Εγώ είχα συνέρθει και άκουγα, αλλά δεν σηκώθηκα αμέσως. Μόλις φύγανε οι χαφιέδες σηκώθηκα, εκεί ήταν, ανάμεσα στους άλλους που ήταν όλοι γνωστοί καπνεργάτες και μη — έτυχε και το επεισόδιο να γίνει σχεδόν μπροστά στο σπιτάκι που ζούσαμε πριν ένα χρόνο— και μέλη του κόμματος και της νεολαίας. Μερικοί απ' αυτούς με συνόδεψαν σ' ένα συντροφικό σπίτι εκεί κοντά, κάπου 600 - 800 μέτρα απόσταση. Εκεί μου δέσανε το τραύμα, άλλαξα ρούχα και κατά το μεσημέρι ήρθε ο Παρτσαλίδης όπου κανονίσαμε να μη βγω έξω, να κρυφτώ μερικές μέρες κλπ. Παρέλειψα να σημειώσω πως, μόλις έφυγα και οι εργάτες πήγαν βέβαια στη δουλιά τους, εκεί στον τόπο που έγινε το επεισόδιο κουβαλήθηκαν με 2 - 3 αυτοκίνητα χωροφύλακες και ασφάλεια και άρχισαν να περιπολούν εκεί γύρω, αλλά έρευνα στα σπίτια δεν κάναν ούτε ανάκριναν κανένα. 'Ετσι έληξε αυτό το επεισόδιο με την υπόθεση των Πολωνών και με το σαματά που ξεσηκώθηκε έγινε ακόμα μεγαλύτερη ζύμωση απ' ό,τι με τις προκηρύξεις. 'Οπως όμως αποδείχτηκε λίγο αργότερα, η παρουσία της ασφάλειας στον τομέα αυτό του συνεργείου δεν ήτανε τυχαία. 'Ενας Εβραίος ψωνισμένος από την ασφάλεια και μπασμένος στην Κ. Νεολαία δρούσε, λέγονταν Πέπας, μου φαίνεται, κάπως έτσι.

Η εσωκομματική πάλη του 1930 - 31

Η πάλη ενάντια στους λικβινταριστές αντιμετωπίστηκε σχεδόν με ομοφωνία από το κόμμα και από την εργατική τάξη μέσα από τους μαζικούς φορείς. Ελάχιστες δυνάμεις που είχαν πάγει μαζί τους, ύστερα από την καθαίρεση των λίγων στελεχών τους που βρίσκονταν στα κομματικά όργανα και στις διοικήσεις των συνδικαλιστικών οργανώσεων, έπαψαν πια να τους ακολουθούν σχεδόν στο σύνολό τους. Μ' άλλα λόγια, το κόμμα είχε νικήσει, βγήκε νικηφόρο απ' αυτή την πάλη.

Τώρα όμως άρχιζε, ξέσπασε μια άλλη εσωκομματική πάλη, που ωρίμαζε, φαίνεται, στη διάρκεια αυτών των αγώνων, από το 1926 και μέχρι το 1929, στην πορεία δηλαδή της πάλης ενάντια στον λικβινταρισμό - κεντριστές - τροτσκισμό που απειλούσαν την ίδια την ύπαρξη του κόμματος. Και σαν άμεσος κίνδυνος παραμέριζε άλλα προβλήματα, πολιτικού, ιδεολογικού, οργανωτικού κλπ. χαρακτήρα με κοινό μέτωπο ενάντια σ' αυτόν τον άμεσο κίνδυνο.

Παρά τις αλλαγές που γίναν στο IV Συνέδριο στην καθοδήγηση του κόμματος, τη διαγραφή του Μάξιμου και άλλων μελών του Π.Γ.

και της Κ.Ε. και παρά την ομοφωνία στο Συνέδριο, όπως αποδείχτηκε, λίγο αργότερα, «νέες» διαφωνίες είχαν αρχίσει μέσα στην καθοδήγηση και διαμορφώνονταν νέα εσωκομματική πάλη.

Η 3η Ολομέλεια της Κ.Ε. στις 27 - 31 Γενάρη 1930, που έγινε με συμμετοχή και αντιπροσωπείας της Κ.Δ,, δεν μπόρεσε να λύσει τις διαφωνίες αλλά απλώς τις επιβεβαίωσε. 'Ομως η αντιπροσωπεία της Κ.Δ. με την έκθεσή της, στην ουσία παίρνει το μέρος της μιας πλευράς, πράγμα που οδηγεί και στην τελική ρήξη, με αποτέλεσμα την επέμβαση της Κ.Δ. στη «φραξιονιστική πάλη χωρίς αρχές», όπως τη χαρακτήρισε, ανάμεσα στους Χαϊτά - Ευτυχιάδη από τη μια και του Θέου - Σιάντου - Πυλιώτη - Αλέξη (δεξιά και αριστερά όπως ονομάστηκαν). Σε συνέχεια, με το αιτιολογικό ότι το κόμμα απειλείται με διάσπαση, με απόφαση της Κ.Δ. σταμάτησε η συζήτηση που είχε αρχίσει στο Κ.Κ.Ε. Η άποψη για διάσπαση δεν είχε βασιμότητα, ενώ η συζήτηση που είχε αρχίσει και γίνονταν πραγματικά σε δημοκρατικό επίπεδο, θα βοηθούσε το κόμμα να αυτοσυγκεντρωθεί σ' όλα τα επίπεδα, στρατηγικής - ταχτικής - πολιτικής γραμμής και, πάνω απ' όλα, να ξεπεράσει την εσωκομματική κρίση, αυτή τη φορά, πιότερο ομαλά απ' ό,τι τις προηγούμενες φορές. Να καθιερώσει στο κόμμα διαδικασίες πραγματικά δημοκρατικές και συνθήκες ομαλής εσωκομματικής πορείας με βάση τη μαρξιστική - λενινιστική αρχή του Δημοκρατικού Συγκεντρωτισμού.

Η εσωκομματική πάλη εκδηλώθηκε με την ίδια μορφή —όπως στην περίπτωση με τους λικβινταριστές— παρά το διαφορετικό περιεχόμενό της. 'Ετσι, η προβολή των θέσεων από το Κόμμα περνούσε από τις μαζικές οργανώσεις —τις συνδικαλιστικές, νεολαίας κλπ.— και είχε πιο πολιτισμένο χαρακτήρα, χωρίς εκτραχηλισμούς με κατηγορίες για πράκτορες και τέτοια, είχε, μ' άλλα λόγια, πιότερη κομματική φυσιογνωμία. Οι συζητήσεις, που είχαν αρχίσει να γίνονται, ήτανε δημοκρατικές, δημοσιεύονταν οι απόψεις των ηγετών της συμπολίτευσης και αντιπολίτευσης (έτσι ονομάστηκαν η πλειοψηφία και μειοψηφία στο Π.Γ.) στο «Ριζοσπάστη» και στον άλλο κομματικό και νεολαιίστικο τύπο. Οι αναλύσεις και συζητήσεις δεν είχαν τέτοια οξύτητα, γίνονταν, βέβαια, και καβγάδες - βρισιές καμιά φορά, αλλά δεν πήρε χαρακτήρα μίσους, διωγμών της μιας μερίδας απέναντι της άλλης. Κατ' αρχήν, οι συζητήσεις γίνονταν σε κάθε οργάνωση με διαφορετικές συνθήκες: υπήρχαν οργανώσεις που διαμόρφωναν τις απόψεις τους και την ανάλογη τοποθέτησή τους ομόφωνα ή κατά πλειοψηφία, στη διάρκεια της συζήτησης. Υπήρχαν και οργανώσεις που ήταν ολόκληρες με τη μια πλευρά ή την άλλη. Ρόλο έπαιζε και από το ποιος βρίσκονταν επικεφαλής αυτών των οργανώσεων, όχι όμως πάντοτε απο-

φασιστικό. Παράδειγμα: στη Μακεδονία γραμματέας του κόμματος ήτανε ο Πρίφτης, ταγμένος με τη δεξιά. Η οργάνωση όμως δεν πέρασε ολοκληρωτικά με το μέρος της «δεξιάς», όπως χαρακτηρίστηκε η πλευρά του Χαϊτά. Και σχεδόν όλες οι οργανώσεις της Π.Ε. Μακεδονίας και πολλές κι αυτής της ίδιας της Θεσσαλονίκης τάχτηκαν με την «αριστερά». Εδώ έπαιξαν, βέβαια, ρόλο και οι ύποπτες σχέσεις του Πρίφτη με τον Πουλιόπουλο.

'Αλλο παράδειγμα: ενώ η εκτελεστική επιτροπή της Κ.Ο.Ε. τάχτηκε με τη δεξιά (εδώ έπαιξε ρόλο το πρόσωπο του Κ. Θέου που δεν του 'τρεφαν εκτίμηση τα μέλη της Εκτελεστικής Επιτροπής), τα περισσότερα καπνεργατικά σωματεία δεν την ακολούθησαν στην κομματική της τοποθέτηση. Το ίδιο και το Εργατικό Κέντρο της Θεσσαλονίκης δεν τάχτηκε με τη δεξιά. Ωστόσο, ο χαρακτηρισμός που δόθηκε ότι ήταν πάλη χωρίς αρχές, ήτανε μόνο σχετικά σωστός γιατί, πράγματι, είχε και στοιχεία προσωπικού χαρακτήρα.

Η δική μου η συμμετοχή στην εσωκομματική πάλη 1930 - 31

'Οταν πιάστηκα το Σεπτέμβρη του 1929, δεν είχε εκδηλωθεί ακόμα ανοιχτά η εσωκομματική πάλη. Και στο διάστημα από το Σεπτέμβρη του 1929 μέχρι τον Απρίλη του 1930, όσοι ήμασταν στη φυλακή, δεν μας απασχολούσε αυτό το πρόβλημα επειδή δεν ζούσαμε την κομματική ζωή και ούτε μπήκε σ' εμάς τέτοιο πρόβλημα από την έξω καθοδήγηση. Συνεπώς, μέρος στην εσωκομματική πάλη δεν πήρα στο διάστημα αυτό που ήταν μια από τις κυριότερες περιόδους της «φραξιονιστικής» πάλης. 'Ενα αυτό. Δεύτερο, πραγματικά και μετά την αποφυλάκισή μου όλη η δράση η δική μου σαν αντιπροσώπου της ΚΟΕ στα καπνεργατικά κέντρα, σαν ινστρούχτορας του κόμματος σε κομματικές οργανώσεις της περιφέρειας Κιλκίς, Φλώρινας, 'Εδεσσας, Κοζάνης, Βέροιας, Νάουσας κλπ., σαν γραμματέας της νεολαίας της οργάνωσης Θεσσαλονίκης και σαν μέλος της Κ.Ε. της ΟΚΝΕ δύσκολο ήτανε να τη χαρακτηρίσει κανένας ότι αυτή είχε κάποιο χρώμα, κάποια απόχρωση προς τα δεξιά είτε προς τα αριστερά. Παραδείγματα: εγώ βρέθηκα στην Καβάλα σαν αντιπρόσωπος της ΚΟΕ. Σε διάστημα ενός μήνα και κάτι που κατάφερα να μείνω στην Καβάλα, μπορέσαμε να οργανώσουμε καπνεργατική απεργία με δύο μεγάλες διαδηλώσεις και μάλιστα στην τελευταία πήραν μέρος πάνω από 4 - 5 χιλιάδες με ομιλητή εμένα και άλλους συντρόφους και για την περίοδο εκείνη των χτυπημένων συνδικαλιστικών οργανώσεων, με σχεδόν διαλυμένες κομματικές οργανώσεις και με καθοδηγητές όπως ο Σκύταλης, ήτανε μια τεράστια επιτυχία στο ενεργητικό του κόμματος. Δηλαδή εκεί δεν βγήκε

να μιλήσει η δεξιά είτε η αριστερά, αλλά το κόμμα (άλλο ζήτημα που κατάγραφε στο ενεργητικό της η μια ή η άλλη πλευρά) με αιτήματα πάλης για την αύξηση των μεροκάματων, των επιδομάτων ανεργίας, άνοιγμα καπνομάγαζων για να πιάσουν δουλιά οι άνεργοι κλπ., για το ΤΑΚ να το διοικούν οι μέτοχοί του, επιδόματα ανεργίας ανεξάρτητα από μεροκάματα που είχε καμωμένα ο άνεργος, νοσοκομειακή περίθαλψη, σανατόριο για φυματικούς που 'ταν «επαγγελματική» αρρώστια των καπνεργατών κλπ. Αναγνώριση των σωματειακών επιτροπών, πρόσληψη στη δουλιά των ανέργων διαμέσω των σωματείων, που 'ταν δηλαδή αιτήματα επεξεργασμένα από το κόμμα, από τα συνδικάτα και όχι από κάποια δεξιά ή αριστερά —συμπολίτευση - αντιπολίτευση κλπ. Πάει να πει πως δεν είχαν άλλο χρώμα απ' εκείνο που πάλευε να 'χουν πάντα το κόμμα μας και οι κομμουνιστές, δηλαδή το χρώμα της ταξικής πάλης για την επιβίωση, ενάντια στην εκμετάλλευση και την εργοδοσία, ενάντια στο ίδιο το αστικό κράτος που τους υποστηρίζει και το καπιταλιστικό σύστημα.

'Αλλο. Στη Δράμα, γιατί την ίδια περίοδο έκανα και στη Δράμα, σαν αντιπρόσωπος της ΚΟΕ. Εκεί ήτανε ακόμα χειρότερα. Σωματείο υπήρχε, δηλαδή γραφεία, αλλά ούτε ένας άνθρωπος —καπνεργάτης και καπνεργάτρια— δεν τολμούσε να πατήσει εκεί μέσα. Ο γραμματέας του Διοικητικού Συμβουλίου που κάποτε είχε εκλεγεί, πήγαινε αραιά και πού στα γραφεία για να υπογράψει και σφραγίσει κανένα πιστοποιητικό που ζητούσε κάποιος. 'Ητανε η μεγάλη τρομοκρατία με τις απειλές, τα κουβαλήματα στην ασφάλεια και καμιά φορά και ξύλο όσους πήγαιναν στα γραφεία του σωματείου ή κάμναν κάποια απόπειρα να κινηθούν για κάποιο πρόβλημά τους. Κάθε φορά που πήγαιναν να ζητήσουν άδεια για συνέλευση κλπ. τους αρνούνταν κι εδώ σταματούσε κάθε παραπέρα προσπάθεια. Μ' άλλα λόγια, ήταν τρομοκρατημένα τα ίδια τα στελέχη, ήταν απογοητευμένος ο κόσμος των εργατών με το «δεν μπορούμε να κάνουμε τίποτα».

Για κομματικές οργανώσεις δεν μπορούσε να γίνει λόγος γιατί ούτε στους καπνεργάτες ούτε στα άλλα επαγγέλματα —εκτός από τους τσαγκαράδες που κάτι είχαν με καθοδηγητή τον σ. Γιώργη Καλάρογλου με δικό του μαστοράδικο— ήταν διαλυμένες.

'Οταν πήγα στη Δράμα, ήξερα πως εκεί βρίσκεται ένας σύντροφος της νεολαίας από την Καβάλα, ο Κυριάκος Κάτος, τσαγκάρης. Αυτόν και τον βρήκα. 'Ητανε ακόμα ένας άλλος νεολαίος, το ίδιο από την Καβάλα, Εβραίος, Λέων τον λέγανε, καταδιωκόμενος, αλλά κυριολεχτικά σαράβαλο από αρρώστιες, όμως σύντροφος πιστός και ικανός. Τις ίδιες μέρες, σταλμένος από την Καβάλα, νομίζω, ήρθε στη Δράμα και ο Ορφέας Οικονομίδης, για να δουλέψει εκεί κομματικά. 'Εκατσε με-

ρικές μέρες, μάλιστα έγραψε και κάτι άρθρα στην τοπική εφημερίδα —με ψευδώνυμο— και εξαφανίστηκε! Είχε πάγει στην Αθήνα, όπως μάθαμε αργότερα. 'Ετσι, εμείς οι τρεις σχηματίσαμε ένα προσωρινό κομματικό καθοδηγητικό όργανο με πλάνο δουλιάς —κομματικής και συνδικαλιστικής. Και σαν πρώτο στόχο βάλαμε τους καπνεργάτες που ήτανε και ο πιό μαζικός κλάδος. Το «κυνηγητό» το αρχίσαμε από τα μέλη του κόμματος και της νεολαίας. Στα σπίτια τους, στο δρόμο, στο καφενείο, στη δουλιά έξω από τα καπνομάγαζα, με σκοπό να τους φέρουμε σε μιά συνάντηση, συνεδρίαση 3 - 4 μαζί. Οι δυσκολίες δεν ήταν μόνο από τους ίδιους, αλλά πολύ περισσότερο από τις οικογένειές τους, από τη γυναίκα και από τους γονείς που τους δημιουργούσαν ζητήματα για να τους εμποδίσουν ν' αρχίσουν κομματική είτε συνδικαλιστική δράση. Πρέπει να σημειωθεί πως η ασφάλεια μαζί με τους άλλους πράκτορές της ενεργούσε περισσότερο προς το περιβάλλον —γυναίκα, γονείς, παιδιά— του μέλους του κόμματος και του εξωκομματικού συνδικαλιστή για να τους πιέζουν, παρά στα ίδια τα μέλη του κόμματος κλπ. Και πράγματι αυτός ο τρόπος ενέργειας είχε περισσότερα αποτελέσματα. Τελικά όμως η κατάσταση κάπως έσπασε, μπήκε σε κίνηση μερικός κόσμος συντρόφων, κομματικών και εξωκομματικών. Και μαζί μ' αυτούς άρχισε να αναπτύσσεται μια κίνηση με πλατύτερο κόσμο, με μικροσυσκέψεις, με προσωπικές επαφές και συζητήσεις και μέχρι το φιλότιμο του αγωνιστή που τον βοήθαγε να σκεφτεί το αγωνιστικό του παρελθόν, κατορθώθηκε να σχηματιστεί μια επιτροπή αγώνα από 8 - 10 καπνεργάτες με πρώτο καθήκον να συντάξει μια αίτηση για να πάρει άδεια συνέλευσης των καπνεργατών, γιατί το σωματείο τους, αν και είχε γραφείο κλπ., δεν το αναγνώριζαν μια που το θεωρούσαν διαλυμένο μετά την ψήφιση του ιδιωνύμου, όπως εξάλλου και στην Καβάλα και σ' όλα σχεδόν τα καπνεργατικά σωματεία, όπως και την ίδια την ΚΟΕ, με το δικαιολογητικό ότι «παρεξέκλιναν» από τους σκοπούς που καθορίζει το καταστατικό τους και μετατράπηκαν σε κομμουνιστική οργάνωση! Ακόμη, αν αυτή η επιτροπή παρουσιάζονταν στις αρχές για να ζητήσει άδεια συνέλευσης μ' αυτή την αίτηση μόνο, χωρίς άλλο άδεια δεν θα δίναν. Γι' αυτό αποφασίσαμε να μαζέψουμε όσο μπορούμε περισσότερες υπογραφές καπνεργατών και καπνεργατριών. Η προθυμία με την οποία άρχισαν να υπογράφουν οι εργάτες και εργάτριες ενθουσίαζε όλους και σε σύντομο χρονικό διάστημα μαζώχτηκαν πάνω από 800 υπογραφές. Χαρακτηριστικό είναι πως σ' όλο αυτό το διάστημα που άρχισε η προσπάθεια και πήρε τέτοιο πλατύ χαρακτήρα, η αστυνομία δεν την πήρε χαμπάρι, για να πάρει μέτρα καταστολής, πράγμα που έδινε πιότερο θάρρος σ' όλους. Και η αστυνομία μπροστά σε τέτοιο όγκο, που δεν πε-

ρίμενε και αιφνιδιάστηκε, αναγκάστηκε να δώσει την άδεια για συνέλευση. Στη συνέλευση ήρθαν περί τους 1.500 καπνεργάτες και καπνεργάτριες. Αναβρασμός και με ανεβασμένο το αγωνιστικό πνεύμα. Εγώ, όντας παράνομος, μίλησα σ' αυτή τη συνέλευση όχι από το βήμα αλλά από κάτω από την αίθουσα, αλλά ο κόσμος ήξερε ότι εκεί βρίσκεται κάποιος αντιπρόσωπος και πολλοί άλλοι με τους οποίους είχα έρθει σε άμεση επαφή σ' όλη τη διάρκεια αυτής της προσπάθειας, ήξεραν συγκεκριμένα, αλλά και άλλοι με γνώριζαν προσωπικά ακόμα από το 9ο Συνέδριο της ΚΟΕ που είχε γίνει στη Δράμα, ότι ο τάδε εκτελεστικός της ΚΟΕ βρίσκεται στη συνέλευση και θα μιλήσει.

Μόλις από το προεδρείο μπήκε το ερώτημα ποιός άλλος θέλει να μιλήσει, ζήτησα το λόγο και μίλησα πάνω από μισή ώρα βάζοντας όλα τα προβλήματα, τονίζοντας ιδιαίτερα ότι η λύση των αιτημάτων μας, όπως η ανεργία που ήταν αρκετά μεγάλη κείνη την περίοδο, δεν πρόκειται να γίνει αυτόματα και με σταυρωμένα τα χέρια, αλλά χρειάζονται αγώνες πεζοδρομιών, ότι είμαστε αναγκασμένοι να ξεχυθούμε στους δρόμους και να απαιτήσουμε από τους εργοδότες και το κράτος να λύσουν τα προβλήματά μας. Μίλησα και ενάντια στην κρατική και εργοδοτική τρομοκρατία, το συνταγματικό δικαίωμα να 'χουμε τις συνδικαλιστικές μας οργανώσεις χωρίς τα εμπόδια σαν τα σημερινά, που με χίλιους τρόπους προσπαθούν να μας τα απονεκρώσουν, μας εμποδίζουν να πάμε στο σωματείο μας με την απειλή πως θα μας φυλακίσουν και θα μας εξορίσουν με τους εξαιρετικούς νόμους κλπ.

Πράγματι, μόλις η συνέλευση έφτασε στο τέλος της, ο κόσμος ξεχύθηκε στους δρόμους και μετατράπηκε σε μαχητική διαδήλωση με αξίωση να μπει τέλος στην ανεργία με το άνοιγμα όλων των εργοστασίων, να συνεχιστούν τα επιδόματα ανεργίας, καλυτέρεψη της περίθαλψης από το ΤΑΚ κλπ. 'Ολα αυτά τα αιτήματα είχαν διατυπωθεί και σε υπόμνημα που εγκρίθηκε - ψηφίστηκε από την παγκαπνεργατική αυτή συνέλευση. Εμένα οι σύντροφοι με φυγάδεψαν από μια άλλη πόρτα, από την πόρτα ασφάλειας που έχουν τέτοιες αίθουσες, που δεν είχε προλάβει, φαίνεται, να την πιάσει η ασφάλεια κι έτσι διέφυγα τη σύλληψη. Πράγματι, η μαζική αυτή συνέλευση και η μαχητική διαδήλωση σε συνέχεια μαζί με την απεργία που κατέβηκαν όλοι οι εργαζόμενοι καπνεργάτες και καπνεργάτριες, που βάσταξε περί τις 4 μέρες, είχαν σαν άμεσο αποτέλεσμα και σαλόνια αρκετά ν' ανοίξουν, που έπιασαν δουλιά πολλοί άνεργοι, το ΤΑΚ και οι αρχές υποσχέθηκαν για επιδόματα και άλλαξε και η συμπεριφορά του ΤΑΚ προς τους ασφαλισμένους που, από ίδρυμα για τους ίδιους τους καπνεργάτες, είχε μεταβληθεί σε όργανο των καπνεμπόρων και του κράτους με άθλια συμπεριφορά απέναντι στους καπνεργάτες και καπνεργάτριες. Σε συνέχεια,

ύστερα από μερικές μέρες, σε μιά δεύτερη κινητοποίηση —«παράνομη»— αυτή τη φορά κατευθείαν μπροστά στο ΤΑΚ, που συγκεντρώθηκαν περί τους 500 καπνεργάτες, όπου έγινε και σύγκρουση με την αστυνομία που κατέφθασε στη διάρκεια της συγκέντρωσης που μίλησα, μας έπιασαν καμιά 25ριά και πάνω. Αλλά στο δρόμο προς την αστυνομία που μας συνόδευαν μερικοί χωροφύλακες, πάλι με φευγάτισαν οι σύντροφοι, με τη σύγχυση που δημιουργήθηκε με τα μικροεπεισόδια που σκάρωναν, φυσικά σκόπιμα, για να αποσπάσουν την προσοχή των χωροφυλάκων, όπως και το πέτυχαν, κι εγώ μπόρεσα κι έφυγα. Σ' αυτό βοήθησαν και οι καπνεργάτες και καπνεργάτριες που μας ακολουθούσαν και κορόιδευαν τους χωροφύλακες. Σε κάτι τέτοια οι Δραμινοί, ξέχωρα οι Δραμινές, είναι μαστόροι. Υπάρχει μια τέτοια περίπτωση: στα 1924 - 1925, στην Καβάλα και στη Δράμα, στα καλά χτυπήθηκαν οι καπνεργάτες και οι καπνεργάτριες με τους χωροφύλακες, με τα ανεπεξέργαστα. Στη Δράμα βρίσκονταν το στέλεχος των καπνεργατών και του κόμματος, ο Παπανδρέου. Σε μιά φάση της σύγκρουσης οι χωροφύλακες τον απομόνωσαν, αλλά ο Παπανδρέου εξαφανίστηκε από μπροστά τους. Τι είχε συμβεί: μπροστά σε μια πόρτα στέκονταν μερικές καπνεργάτριες, είδαν τι γίνεται και μία απ' αυτές έσπρωξε τον Παπανδρέου στα σκέλια της και τον σκέπασε με το φαρδύ φουστάνι της και τον εξαφάνισε! Είναι αλήθεια ότι ο Παπανδρέου ήτανε κάπως κοντός και αδύνατος, όμως, όπως και να 'χει το πράγμα, τόση φαντασία δεν μπορούσαν να 'χουν οι χωροφύλακες να ψάχνουν άνθρωπο κάτω στα φουστάνια μιας γυναίκας που στέκεται στο δρόμο! Τους άλλους συντρόφους τους κουβάλησαν στο τμήμα και απ' εκεί τους άφησαν όλους ελεύθερους, εκτός από 1-2 και νομίζω πως τους άφησαν κι αυτούς αργότερα. Το ζήτημα είναι ότι αυτοί φοβόντουσαν να μην προκληθούν και άλλα γεγονότα με συμμετοχή και άλλων επαγγελμάτων, γιατί είχε γίνει μεγάλη ζύμωση και ο κόσμος έβλεπε με συμπάθεια τον αγώνα των καπνεργατών. Εξάλλου εκείνη την περίοδο, αν και λιγότερο απ' ό,τι στην Καβάλα, σοβαρό ρόλο οικονομικό έπαιζε το καπνικό ζήτημα και στη Δράμα ανάμεσα σ' όλα τα επαγγέλματα και μέχρι τους εμπόρους. Η αγοραπωλησία του καπνού από τους παραγωγούς, η επεξεργασία του από τους καπνεργάτες κλπ. δημιουργούσε οικονομική «άνθηση» σ' όλους και οι έμποροι και οι μαγαζάτορες, όχι μόνο πούλαγαν, τοις μετρητοίς πια, περισσότερα εμπορεύματα, αλλά πληρώνονταν και τα βερεσέ που δίναν στους αγρότες οι έμποροι και στους ανέργους καπνεργάτες, τη χειμερινή περίοδο, οι μπακάληδες και άλλοι. Έτσι, ενδιαφέρονταν όλος ο κόσμος που ήτανε λίγο - πολύ σχετισμένος με την καπνοπαραγωγή. Για τις παραπάνω κινητοποιήσεις της Δράμας γίνεται λόγος και σε απόφαση του Π.Γ. το Νοέμβρη του

1930. Τις χαρακτηρίζει σαν θετικές και σαν παράδειγμα και για τις άλλες οργανώσεις. Και μια γεύση από τη δραμινή ζωή της εποχής: όπως είπα, ο Λέων, εγώ και ο Κ. Κάτος σχηματίσαμε μια κομματική επιτροπή. 'Επρεπε όμως αμέσως να λύσουμε και δύο προβλήματα «προσωπικού» χαρακτήρα. Το ένα ήταν, πώς, με τι μέσα θα ζήσουμε. Το δεύτερο ήταν πού θα μείνουμε. Το πρώτο λύθηκε έτσι: ο Κάτος ήταν τσαγκάρης και ο σ. Γ. Καλάρογλου τσαγκάρης κι αυτός και μέλος του κόμματος που δούλευε μόνος του σε ένα μαγαζάκι, δέχτηκε να δουλέψει μαζί του κατά διαστήματα και ο Κάτος. 'Ετσι, με τα λίγα γρόσια που κέρδιζε ο Κάτος, με κάτι άλλα που 'χε ο Λέων από το σπίτι του, τα φέρναμε βόλτα. Από σπίτι όμως άλλο πράμα ήτανε, και ο Κάτος κι εγώ δύσκολα βρίσκαμε για το βραδινό ύπνο. Από τη δυσκολία μας έβγαλε ο Λέων. Είχε νοικιασμένο δωμάτιο εκεί κοντά, στην Αγία Βαρβάρα, και πηγαίναμε σ' αυτόν για ύπνο. Παρόλα που παίρναμε μέτρα να μη μας πάρει χαμπάρι η νοικοκυρά, ύστερα από καμιά 20ριά μέρες αυτή μυρίστηκε το κόλπο και είπε στο Λέων: «άκουσε, παλικάρι μου, εγώ νοίκιασα το σπίτι μου σε έναν και γίνατε τρεις. Αν έρθουν και σήμερα οι άλλοι οι δύο να μείνουν εδώ, αύριο φεύγεις κι εσύ αν δεν πληρώσεις και για τους άλλους τους δύο». Λεφτά δεν είχαμε, πού πηγαίναμε για ύπνο; Είχαμε για εφεδρεία μας ένα χαλασμένο και παρατημένο από το νοικοκύρη του σπιτάκι. Κάπου - κάπου, στα πολλά στενάδια, το 'χαμε για καταφύγιό μας, ξημερώναμε εκεί. Είχε και το προνόμιο να μην το προσέχουν. Πήραμε το λοιπόν τα παλτά μας και κάτι σαν σκεπάσματα και πήγαμε, «μόνιμα» πιά, στο παρατημένο.

Στο σπίτι δεν είχαν πια μείνει ούτε τζάμια ούτε κεραμίδια και από τεράστιες τρύπες μπορούσες να μετράς τ' άστρα. Πιάσαμε όπου πιο καλά και πάνω σε κάτι παλιόπορτες και σάπια σανίδια ξαπλώσαμε. Δυο - τρεις βραδιές, παρά τη νυχτερινή ψύχρα, σαν καλά πρωινέψαμε. Αλλά, τις παράλλες μέρες άρχισαν της Δράμας οι βροχές, οπόταν όχι πια ύπνο, αλλά και γωνιά να μη βραχείς δεν έβρισκες. 'Ετσι, δεν πέρασε πολύς καιρός και αρρωστήσαμε και οι δύο. Αποφασίσαμε να πάει ο Κάτος προσωρινά στην Καβάλα, στο σπίτι του. Κι εγώ, που μου 'χε γυρίσει σε δυσεντερία, αναγκάστηκα να κλειστώ στην πολυκλινική του ΤΑΚ Δράμας για θεραπεία. 'Εκανα 5 - 6 μέρες και μόλις άρχισα να βρίσκω τον εαυτό μου, λαχανιασμένη έρχεται σ' εμένα η Μαρίκα Γιωργαλή (αδερφή του Νίκου Γιωργαλή και αργότερα Υψηλάντου) για να φύγουμε αμέσως γιατί, λέγει, η ασφάλεια πήρε χαμπάρι ότι βρίσκεσαι εδώ κι έρχεται να σε πιάσει. Πήραμε τα ρούχα με το «έτσι θέλω» μια που δεν μας τα έδινε η αδερφή νοσοκόμα, γιατί δεν είχαμε εξιτήριο, ντύθηκα και φύγαμε.

Πράγματι, η ασφάλεια πήγε, αλλά είχαμε φύγει. 'Αργησε!

Πιο μπροστά από τη Δράμα είχα πάγει στην Καβάλα σαν αντιπρόσωπος της ΚΟΕ, όπου και πιάστηκα. 'Ομως η σύλληψή μου εκεί έγινε όχι από ικανότητα της ασφάλειας (αν και δεν θα 'ταν σωστό να της αρνηθείς ικανότητα μια που είχε καταφέρει να 'χει πράκτορά της σε υπεύθυνη θέση συνδικαλιστική - κομματική, όπως θα δούμε), όχι σε πεδίο συγκρούσεων (σχετικό κι αυτό), αλλά από το γεγονός ότι η δική μου η συνάντηση με το Γραμματέα της περ. επιτροπής του κόμματος, που ήταν ο Σκυτάλης, είχε προδοθεί. Και την είχε προδώσει ακριβώς ο γραμματέας της Καπνεργατικής 'Ενωσης, ονομαζόμενος Αλεξιάδης, ο οποίος αποδείχτηκε ότι ήταν πράκτορας της ασφάλειας και το εξακρίβωσαν αργότερα οι ίδιοι οι σύντροφοι. Μ' αυτόν στην αρχή συνεργαστήκαμε πάνω από μήνα και τον ανακαλύψαμε στη διάρκεια της μεγάλης συγκέντρωσης —στη δεύτερη— στην οποία πήραν μέρος περί τους 4 - 5 χιλιάδες καπνεργάτες και καπνεργάτριες ύστερα από τρίκ, συγκεντρώσεις στα καπνομάγαζα, προκηρύξεις του σωματείου κλπ. 'Εγινε στην πλατεία μπροστά στο Δημαρχείο, που ήταν κοντά στα καπνομάγαζα. 'Εγινε επίθεση της χωροφυλακής με συγκρούσεις - τραυματίες και τέτοια, μιλήσαμε 2 - 3 ομιλητές και σαν υπεύθυνος της συγκέντρωσης είχαμε κανονίσει συνάντηση «πεταχτή» με το γραμματέα του κόμματος και με τον ίδιο το γραμματέα του σωματείου, όταν αυτός πρόδωσε τη συνάντηση που θα 'χαμε κατά τη διάρκεια της συγκέντρωσης. Δηλαδή, θα συναντιόμασταν ο γραμματέας του κόμματος Σκυτάλης, ο γραμματέας του σωματείου Αλεξιάδης κι εγώ για να μπορούμε να δώσουμε υπεύθυνη κατεύθυνση στη συγκέντρωση - διαδήλωση σε ποιούς στόχους θα τραβήξουν —δημαρχείο, ταμείο, καπνεμπορικό σύλλογο, νομαρχία κλπ. 'Οταν εγώ αντιλήφτηκα ότι στον τόπο της συνάντησης ήταν χαφιέδες, δεν πλησίασα στον Σκυτάλη και άρχισα να κάνω φασαρίες με τους χαφιέδες, οπόταν είδε ο Σκυτάλης, κατάλαβε τι συμβαίνει και έφυγε. Πιάστηκα όμως εγώ. Αλλά άρχισε μεγάλη ζύμωση, γιατί οι τοπικές εφημερίδες άρχισαν να γράφουν ότι πιάστηκε ο αντιπρόσωπος της ΚΟΕ, άρχισαν κινητοποιήσεις και διαμαρτυρίες, ότι είναι παράνομη η σύλληψη και να αφεθεί ελεύθερος κλπ. Ιδιαίτερο τόνο στην υπόθεση έδωσε ο «Ταχυδρόμος», αρχισυντάκτης της οποίας ήταν ο Βασίλης Υψηλάντης, στέλεχος της κομ. νεολαίας που είχε όμως αποτραβηχτεί πριν από λίγο. Το ίδιο έγινε με μερικές αθηναϊκές εφημερίδες με ανταποκρίσεις του Υψηλάντη. Ο Υψηλάντης ήταν από τη Θάσο, από εύπορη οικογένεια και με πολύ κύρος —και στον επαγγελματικό γύρω του, και στους πολιτικούς κύκλους, και τις αρχές. 'Ηταν γαμπρός απ' αδελφή του καπνεργάτη Ν. Γιωργαλή, το ίδιο από τη Θάσο, από τα παλιά

στελέχη του κόμματος —πολιτικός πρόσφυγας κι αυτός τώρα, δεν ξέρω όμως σε ποια χώρα. Με την ευκαιρία, ο Υψηλάντης μας βοήθησε πολύ και στην Κατοχή. Συγκεκριμένα: δέχτηκε να αγοράσουμε στο όνομά του καΐκι με το οποίο φυγαδέψαμε τους εξόριστους του 'Αι-Στράτη. Το λοιπόν, ύστερα από την τροπή που πήραν τα πράγματα με τις διαμαρτυρίες κλπ. η ασφάλεια δεν τόλμησε να με στείλει σε δίκη, αλλά μ' έβαλαν σ' ένα καράβι και με στείλαν, χωρίς συνοδεία, στη Θεσσαλονίκη, αφού βεβαιώθηκαν, φαίνεται, ότι δεν υπάρχουν εναντίον μου υποθέσεις που να εκκρεμούν. 'Ηταν δηλαδή σαν ένα είδος εξορίας. Αυτή τη μέθοδο μεταχειριζόντουσαν: δηλαδή πήγαινε αλλού, κάνε ό,τι θέλεις, αλλά να μη με ενοχλείς εμένα, και σε γύριζε απ' εκεί που 'ρθες! Φυσικά, όταν δεν μπορούσε να σε βάλει μέσα. Είναι αλήθεια ότι εγώ την περίοδο αυτή ήμουνα μισοπαράνομος για την εξής υπόθεση: η Καπνεργατική Ομοσπονδία (ΚΟΕ) έβγαζε μια εβδομαδιαία εφημερίδα, τον «Καπνεργάτη». 'Ηταν μια περίοδος κάπως σφιχτή με ιδιώνυμα, συλλήψεις συχνές και τέτοια και δεν βρίσκαμε υπεύθυνο για την εφημερίδα, σύμφωνα με το νόμο. 'Αιντε, το λοιπόν, νεολαίος ο Μάρκος και καλόβουλος, όπως λέγαν, βάλθηκε υπεύθυνος και στην εφημερίδα. 'Εβγαινε, βέβαια, νόμιμα σε τυπογραφείο δικού μας συντρόφου, του Τσακιράκη, αλλά χωρίς υπεύθυνο δεν μπορούσε να εκδοθεί, θα κατάσχονταν, μπορούσε να φυλακίσουν και τον τυπογράφο σαν εκδότη παράνομου υλικού. Εξάλλου τέτοιες ευκαιρίες η ασφάλεια δεν τις άφηνε να πάνε χαμένες. Συνεπώς ο υπεύθυνος, γράφει ο ίδιος δεν γράφει, διαβάζει αυτά που γράφουν οι άλλοι ή δεν τα διαβάζει, έπαιρνε την ευθύνη απέναντι στο νόμο για το περιεχόμενο της εφημερίδας και η ασφάλεια συχνά - πυκνά έκαμνε μηνύσεις με αφορμή άρθρα κλπ. της εφημερίδας που τα χαρακτήριζε σαν παραβάσεις του νόμου. 'Οταν, το λοιπόν, η υπόθεση έφθανε στο δικαστήριο, έπρεπε να παρουσιαστεί ο υπεύθυνος στη δίκη για να υπερασπιστεί την εφημερίδα και τον ίδιο τον εαυτό του. Αλλιώς δικάζονταν και καταδικάζονταν ερήμην. 'Ετσι, είτε θα 'πρεπε να πας στο δικαστήριο και να μπεις φυλακή, και σε καταδίκαζαν μ' ευχαρίστηση, είτε σε καταδίκαζαν ερήμην, οπόταν πέρναγες στην παρανομία. Να παρουσιαστείς ή όχι δεν το αποφάσιζες μόνος σου βέβαια. Εγώ λοιπόν είχα μια καταδίκη ερήμην 6 μηνών. Στο μεταξύ, σύμφωνα με τον περί Τύπου νόμο, όταν πέρναγαν 6 μήνες από την ημέρα της καταδίκης, το αδίκημα παραγράφονταν. 'Ετσι αυτές οι συλλήψεις, η δική μου στην Καβάλα, συνέπεσαν με την παραγραφή των αδικημάτων και παραγραφή της ποινής, οπόταν δεν μπορούσαν να με κρατήσουν και μετά την καμπάνα που έγινε. Εξάλλου και η Εκτελεστική της ΚΟΕ διαμαρτυρήθηκε για τη σύλληψη του αντιπροσώπου της. Για την περίπτωση του πράκτορα Αλεξιάδη: όταν πήγαν

στο σπίτι του οι σύντροφοι του Διοικητικού Συμβουλίου μ' επικεφαλής το σ. Κώστα Βοτάνη και τον απείλησαν, και του βάλαν ζήτημα να φύγει από την Καβάλα, αυτός ομολόγησε ότι, ύστερα από απειλές της ασφάλειας σ' αυτόν και την οικογένειά του, έγινε πληροφοριοδότης της ασφάλειας. 'Οτι τον αντιπρόσωπο της ΚΟΕ δεν τον έπιανε η ασφάλεια για να φτάσει πιο πάνω, στην κομματική καθοδήγηση, με την οποία δεν είχε αυτός επαφή. Κι ότι η ασφάλεια δεν περίμενε να 'χουν τέτοια επιτυχία οι εκδηλώσεις και γι' αυτό δεν έπαιρνε σοβαρά μέτρα, με σκοπό να βοηθήσει και τον πράκτορά της να κρατήσει τη θέση του γραμματέα του καπνεργατικού σωματείου Καβάλας, με την ελπίδα ότι θα φτάσει και στην κομματική καθοδήγηση. Πράγματι, ο Αλεξιάδης ήταν εξαιρετικά δραστήριος και γνώμη να αναδειχτεί και στην κομματική καθοδήγηση υπήρχε στους συντρόφους. Του 'κοβε και το μυαλό και σαν νόμιμος που ήταν για την περίοδο εκείνη σαν να 'ταν «δώρο θεού»! Ο Αλεξιάδης είπε ακόμα: ότι δεν το 'κανε για χρήματα, αλλά γιατί η ασφάλεια απειλούσε την οικογένειά του. Καταλαβαίνει ότι έκανε ατιμία, μετανοεί και θα σταματήσει. Θέλει να ζήσει στην Καβάλα και δεν έχει πού να πάγει. Και παρακάλεσε να τον βοηθήσουν. 'Ηταν ειλικρινής; Πάντως, ύστερα από κάμποσο καιρό εμφανίστηκε στη Θεσσαλονίκη. Δεν ξέρω πού κατέληξε.

Μετά το ξεσκέπασμα του Αλεξιάδη, σαν γραμματέας της Καπνεργατικής 'Ενωσης έμεινε ο Κ. Βοτάνης. Αν και αγράμματος, διακρίνονταν για την πίστη του στο κόμμα, ήταν εξαιρετικά δραστήριος και καλά τα κατάφερνε σαν καθοδηγητής του σωματείου. Και δεν ήταν μόνο η προσωπική του συμμετοχή στο κίνημα, αλλά και στο σπίτι του βρίσκαν «καταφύγιο» τα στελέχη του κόμματος και τη συντροφική φροντίδα της γυναίκας του Στέλλας. Και ήτανε ένα ζευγάρι ταιριαστό και αγαπημένο, γιομάτο ζωή και νιάτα και πίστη και σεβασμό στους συντρόφους τους.

Ενα αγροτικό συλλαλητήριο με δική μας συμμετοχή

'Ηταν, τότες, το σύνθημα - γραμμή της καθόδου των αγροτών στις πόλεις με συλλαλητήρια, μάλιστα ήτανε και το σύνθημα για «ένοπλες καθόδους αγροτών στις πόλεις». Στην περίπτωσή μας ο λόγος για συλλαλητήριο που οργάνωναν οι «αγροτοφασίστες» (του αγροτικού κόμματος), αλλά είχε αποφασίσει να πάρει μέρος σ' αυτό και το ΚΚΕ με τις δικές του δυνάμεις τις αγροτικές, χωρίς βέβαια να 'χουν κλείσει καμιά συμφωνία, ούτε να 'χει προσκληθεί σαν ΚΚΕ να πάρει μέρος σ' αυτό, αλλά με το «έτσι θέλω» που λέμε. Και η βασική όμως προσπάθεια ήταν να περάσει στα δικά μας τα χέρια η καθοδήγηση του συλ-

λαλητηρίου και να πάρει μαχητικό χαρακτήρα. Ο Μ. Σινάκος, ο δικός μας ο «αγροτοπατέρας», έτσι τον λέγαμε στα αστεία, σαν υπεύθυνος του αγροτικού κινήματος, ήταν και ο αρμόδιος να κάνει πράξη την παραπάνω θέση, που χωρίς άλλο ήταν και δική του, με την παρουσία του στο συλλαλητήριο, με ομιλίες του κλπ. Κι εμείς να τον βοηθήσουμε από κοντά σαν καθοδηγητές των μελών του κόμματος και της νεολαίας και όλων εκενίων που είχαμε κινητοποιήσει μέσα απ' τη Θεσσαλονίκη για ενίσχυση της αγροτικής εκδήλωσης - συλλαλητηρίου. Η τέτοια δική μας παρουσία σε συλλαλητήριο αγροτών σε εποχή ασυμφιλίωτης πάλης κατευθύνσεων μέσα και στο αγροτικό κίνημα, και μάλιστα με την παρουσία του Μ. Σινάκου, με σκοπό να μιλήσει, σαν να 'ταν κήρυξη ανοιχτού «πολέμου» και η διμέτωπη σύγκρουσή μας ήτανε εξασφαλισμένη. 'Ετσι κι έγινε, αρχίζοντας από το Βαρδάρη. Μόλις ο Μ. Σινάκος άρχισε να μιλάει μ' ένα περίγυρο εμάς τους Σαλονικιούς και δικούς μας αγρότες, σαν μια νησίδα μέσα στην αγροτική μάζα, άρχισε μια φοβερή πίεση με σκοπό να φτάσουν μέχρι τον ομιλητή και γρήγορα εξελίχτηκε σε πάλη σώμα με σώμα, με επέμβαση και της χωροφυλακής, εναντίον μας. Με υποχωρήσεις και ανασυντάξεις, μέσα σε συνεχείς συγκρούσεις επί 3 - 3½ ώρες φτάσαμε μέχρι το Σιντριβάνι και πέρα, παρά τη διαρροή που είχαμε, γιατί πολλοί από τους συντρόφους που παίρναν μέρος στη διαδήλωση και στις συγκρούσεις άρχισαν να φεύγουν. Καταφέραμε να μη γίνουν συλλήψεις, ιδιαίτερα επιδίωκαν να πιάσουν τον Σινάκο.

Για μερικά συμπεράσματα από τα παραπάνω, θα μπορούσαμε να πάρουμε π.χ. συνθήματα όπως αυτά —ένοπλη κάθοδος κλπ.— ήτανε της άλλης, της «αριστεράς» πλευράς, σαν απάντηση στη «δεξιά» για υποχώρηση, ύφεση κλπ. και ήταν τόσο αγράμματα και αλόγιστα όσο και οι χαρακτηρισμοί των αγροτιστών, σαν αγροτοφασίστες, σαν πουλημένους, που διεύρυνε το χάσμα ανάμεσα στις αγροτικές ομάδες και τη δική μας πολιτική, έθιγε άμεσα και τους αγρότες που τους ακολουθούσαν και εμπόδιζε και τη δική μας μεγαλύτερη παρουσία όπως στο συνδικαλιστικό κίνημα, την κατάχτηση νέων θέσεων και στο αγροτικό κίνημα. Χαρακτηριστικό όμως ήταν ότι εμείς σαν αποτέλεσμα λιγότερες μάζες μποράγαμε να κινητοποιούμε παρά αυτοί. Φυσικά ήτανε και οι συνθήκες, εμάς μας κυνηγούσανε με τα ιδιώνυμα κλπ. και ολόκληρος ο κρατικός μηχανισμός ήταν στραμμένος εναντίον μας, εναντίον του κόμματός μας, ενώ αυτούς τους υποστήριζαν με σκοπό να απομονώσουν εμάς και, μπαίνοντας επικεφαλής των αγροτικών και εργατικών μαζών, να εμποδίσουν τη διεξαγωγή των αγώνων τους με ταξική συνέπεια. 'Ομως και η δική μας η γραμμή δεν βοηθούσε στο περισσότερο πλησίασμα των μαζών, στην κατάχτησή τους, έπαιζε ρόλο

απωθητικό των μαζών από μας όχι σπάνια, ιδιαίτερα κείνων που δεν είχαν μπει ακόμα στο πεδίο των ταξικών συγκρούσεων, κείνων των νέων εργατών με αγροτική προέλευση κλπ. Αλλά αυτή η περίοδος είναι και πλούσια σε τέτοια γεγονότα —επαναστατικά.

Η καταγραφή των ανέργων καπνεργατών και καπνεργατριών στους καταλόγους του ΓΑΚ για επιδόματα

Είναι αρχές του 1931. 'Εχουμε αρκετούς ανέργους καπνεργάτες και, σύμφωνα με τους κανονισμούς του ΤΑΚ, έπρεπε οι άνεργοι να καταγραφούν σε καταλόγους ανέργων «εν ώρα δουλιάς», για να μην μπορούν δηλαδή εργαζόμενοι να παρουσιαστούν και σαν άνεργοι. Η καταγραφή γίνονταν σε ορισμένα κέντρα —καφενεία κυρίως και άλλες αίθουσες σε διάφορα σημεία της πόλης— στις συνοικίες όπου ζούσαν πολλοί καπνεργάτες. Να βρεις μια κάποια αίθουσα γι' αυτή τη δουλιά ήταν αρκετά δύσκολη υπόθεση γιατί, απ' τη μια μεριά, επειδή συγκεντρώνονταν πολύς κόσμος την ώρα της καταγραφής και δεν ήτανε σπάνιες οι περιπτώσεις που αρχίζαμε διαδηλώσεις απ' αυτά τα κέντρα, η αστυνομία τρομοκρατούσε τους νοικοκυραίους να μη μας νοικιάσουν το καφενείο τους ή άλλη αίθουσα που διέθεταν. Πολλές φορές και το ίδιο το ΤΑΚ δημιουργούσε αυτές τις δυσκολίες σε συνεννόηση με την αστυνομία —και επειδή αυτό πλήρωνε το νοίκι της αίθουσας, είχε το πρόσχημα ότι είναι ακριβό κλπ. Πράγματι, μας ζήταγαν και ακριβά, πριν απ' όλα γιατί υπήρχαν και περιπτώσεις που επιτίθονταν οι χωροφύλακες με το πρόσχημα ότι γίνεται συγκέντρωση, οπόταν γίνονταν του κουτρουλιού ο γάμος, που λέμε, που σπάγαν καρέκλες και τραπέζια, τζάμια και ποτήρια και γιατί αντιστέκονταν οι εργάτες με τις καρέκλες και τέτοια. Πάντως, εκεί στο Βαρδάρη, συμφώνησε να μας νοικιάσει το καφενείο του ο γνωστός στην πιάτσα των νταβατζήδων Μαστοράκης, νταής και άνθρωπος των καλών σχέσεων με την αστυνομία. Την καταγραφή την κάμναν υπάλληλοι του ΤΑΚ. Μόλις άρχισε να μαζεύεται ο κόσμος, με το πρόσχημα ότι ανεβαίνουν πάνω στις καρέκλες και θα τις σπάσουν, ο Μαστοράκης αρχίζει να μαλώνει με βρισιές, να διώχνει τον κόσμο, σε σημείο που θα χάλαγε η καταγραφή των ανέργων και χωρίς τους καταλόγους επίδομα δεν μπορούσαν να πάρουν. Φαίνεται πως όλη αυτή η ιστορία σκαρώνονταν με εντολή της χωροφυλακής και του ΤΑΚ για να τρομοκρατήσουν τον κόσμο, να περιορίσουν την καταγραφή των ανέργων, ίσως. 'Οσο πάγει γίνονταν και πιο άγριος ο καφετζής και όταν είδε πως ο κόσμος δεν φεύγει, άρχισε να φοβερίζει μ' ένα τεράστιο μαχαίρι —«σαλτιρμά» το λένε επειδή είναι μακρουλό και σαν σπαθί και βαρύ— με την απειλή ότι θα βγει

από τον πάγκο του στην αίθουσα και «θα σας θερίσω», «θα σας πετάξω στο δρόμο» και τέτοια. Στην αίθουσα βρίσκονταν και αρκετοί σύντροφοι —μέλη του κόμματος και της νεολαίας— μια όμως και βρίσκονταν εκεί εκπρόσωπος του σωματείου και της ΚΟΕ, φυσικό ήτανε να περιμένουν πρωτοβουλία, που δεν άργησε. Βρισκόμασταν δίπλα - δίπλα με τον Τηλέμαχο Σιδέρη, σύντροφοι και φίλοι είμασταν. Πετιόμαστε μπροστά στον πάγκο του με τις καρέκλες στο χέρι. Προσπαθεί αυτός να σπαθίσει με το σαλτιρμά του, αλλά πέφτει η σπαθιά του πάνω στις καρέκλες που κρατούμε και από τα δικά μας τα χτυπήματα πέφτει το σπαθί του και σε συνέχεια κι αυτός γιομάτος αίματα και τσαλακωμένος. Ο κόσμος με το κουράγιο που παίρνει δεν το κουνάει από την αίθουσα μέχρι που τέλειωσε η καταγραφή. 'Αλλο επεισόδιο στο διάστημα αυτό δεν έγινε γιατί ο νταής μας ντροπιασμένος από το χνέρι που 'παθε δεν τόλμησε να βγει πέρα από το τεζγάκι του. Εμείς το στρίψαμε γιατί μπορούσε να φωνάξει τη χωροφυλακή και να μας πιάσουν, που δεν έπρεπε. Αυτό ήτανε ένα ακόμα επεισόδιο κείνης της εποχής, δεξιάς απόχρωσης, ας πούμε!

Αυτή την περίοδο οργανώθηκαν ακόμα δύο διαδηλώσεις των ανέργων καπνεργατών με άμεση συμμετοχή και δική μου όπου πήραν μέρος πάνω από 4 χιλιάδες άνεργοι καπνεργάτες και καπνεργάτριες συνολικά για εξαναγκασμό του ΤΑΚ να συνεχίσει την επιδότηση των ανέργων ανεξάρτητα από μεροκάματα και άλλα αιτήματα.

Τα γεγονότα του ΤΑΚ

Η Καπνεργατική Ομοσπονδία είχε αποφασίσει να κάνει μια κάθοδο των καπνεργατών στο Ταμείο Ασφαλίσεως Καπνεργατών για τα προβλήματά τους με στάση εργασίας. Αρχίσαμε την κινητοποίηση από τα εργοστάσια τα πιο κοντινά προς το ΤΑΚ, στα οποία δούλευαν κάμποσες χιλιάδες (2 - 3 χιλ.) και ύστερα από συσκέψεις, συγκεντρώσεις έξω από τα εργοστάσια για το σκοπό της καθόδου μας στο ΤΑΚ με στάση δουλιάς. Την καθορισμένη από την ΚΟΕ και το σωματείο ώρα, οι καπνεργάτες αφήνοντας τη δουλιά άρχισαν να βγαίνουν από τα εργοστάσια. Οι εργοστασιάρχες, όπως ήτανε επόμενο, κάλεσαν τη χωροφυλακή να εμποδίσουν τους καπνεργάτες να βγουν από τα εργοστάσια οπόταν αρχίζει η πάλη για την έξοδο κάτω από την καθοδήγηση των εργοστασιακών επιτροπών κι έξω από τα εργοστάσια και στη διαδρομή προς το ΤΑΚ με διαδοχικές συγκρούσεις με τους χωροφύλακες προχωράμε. Κατεβαίνοντας από την οδό Διοικητηρίου και προτού φτάσουμε στην οδό Βενιζέλου (είτε Εγνατίας ήταν το ΤΑΚ;), βρεθήκαμε μπροστά σε ομάδα χωροφυλάκων που είχε «φράξει» το δρόμο με

σκοπό να σταματήσει την προχώρησή μας προς το Ταμείο και φυσικά και τη διάλυσή μας να πετύχει. Θα 'μασταν πάνω από 1.000 άτομα. Με μια μεγάλη ομάδα βαδίζαμε από το αριστερό πεζοδρόμιο, οπόταν οι χωροφύλακες με προταμένα τα όπλα με τις ξιφολόγχες προσπαθούσαν να μας φράξουν το δρόμο με ουρλιαχτά —διαλυθείτε και τέτοια. Διαλυθείτε, αλλά εμείς έπρεπε να πάμε εκεί που πρέπει και με καλό, βέβαια, δε θα μας άφηναν. Πάνω στο πεζοδρόμιο, δίπλα μου, ήτανε ένα ξυλάδικο —που πουλούσε ξύλα κομμένα για τις σόμπες— το λοιπόν, μπαίνουμε μέσα σ' αυτό και με τα ξύλα βροχή πάνω στους χωροφύλακες και με φωνές «γιούχα». Αυτοί φύγε - φύγε, το βάλανε στα πόδια μπροστά στη δική μας την αποφασιστικότητα. Φαίνεται, δεν είχαν και διαταγή να πυροβολήσουν. Ο φουκαράς του ξυλάδικου τα 'χασε. Βρε παιδιά μην τα πετάτε και τέτοια. Του λέγω τώρα θα τα μαζέψεις, δε χάνονται και καιρό φυσικά δεν είχαμε για χάσιμο και τραβήξαμε το δρόμο μας. (Εδώ έγινε και το εξής, που ίσως καί δεν έπρεπε να την αναφέρω, γιατί πρόκειται για καθαρά προσωπική περίπτωση και μπορεί να θεωρηθεί σαν καυχησιολογία. 'Οπως πήγαινα μπροστά, ένας από τους χωροφύλακες πρότεινε το όπλο του με το ξίφος σχεδόν στο στήθος μου και φώναζε: πίσω και σ' έφαγα, διαλύσου!». Εγώ την ίδια στιγμή άνοιξα το στήθος μου και φωνάζω: «Για πυροβόλα αν είσαι άντρας, να σε δούμε». 'Εκανε πίσω κι ακριβώς αυτή τη στιγμή —όλα αυτά με γρηγοράδα γίνονταν— όρμησαν πάνω στους χωροφύλακες και πολλοί σύντροφοί μας με τα ξύλα (από το ξυλάδικο) και το βάλανε στα πόδια οι χωροφύλακες).

'Ετσι φτάσαμε στο Ταμείο καμιά 1.500 και πάνω. Σ' εμένα και στο Γκρόζο είχε ανατεθεί από την Εκτελεστική η ευθύνη της κινητοποίησης. Ο Γκρόζος κάπου χάθηκε κι έμεινα εγώ. Δεν πρόκειται για υπερβολή, είναι πραγματικότητα. Πουθενά δεν εμφανίζονταν, απόφευγε τις τέτοιες εκδηλώσεις. Τέλος πάντων, σπάσαμε τη ζώνη, γιατί η αστυνομία ήξερε ότι τραβάμε για το Ταμείο και το 'χε μπλοκάρει, και ανεβαίνουμε πάνω καμιά 70 - 100 καπνεργάτες και καπνεργάτριες από τη μάζα που 'ταν συγκεντρωμένη κι είχε πιάσει όλο το δρόμο που σταμάτησε και τη συγκοινωνία. Αλλά και χωροφύλακες δεν ήτανε και λίγοι, ήτανε η ασφάλεια και όλα τα τέτοια. Δεν κάναν όμως απόπειρα να διαλύσουν με τη βία το πλήθος ούτε και απάνω στο πάτωμα που 'ταν τα γραφεία του ΤΑΚ είχαν ανέβει. 'Ισως γιατί νόμιζαν πως θα βάζαμε τις φωνές από το δρόμο μπροστά στο κτίριο με κατάρες προς τη διοίκηση του ΤΑΚ και την κυβέρνηση και θα φεύγαμε κι ότι δε θα τολμούσαμε ν' ανέβουμε πάνω και θα γίνονταν όσα γίναν. Ανεβήκαμε το λοιπόν πάνω στα γραφεία και τους λέμε: θέλουμε το Γαλόπουλο, ήταν ο διευθυντής του Ταμείου. Σύμφωνα με τον κανονισμό του ΤΑΚ

και σαν «κεκτημένο δικαίωμά μας» —σαν μέτοχοι— στέλναμε κι εμείς αντιπροσώπους μας στη «διοίκηση» καπνεργάτες. 'Ομως όσους εκεί πέρα στείλαμε σαν δικούς μας, δεν άντεξαν στον πειρασμό με τον καλό το μισθό και μόνιμος υπάλληλος —χωρίς ανεργίες και τέτοια των συναδέλφων τους και υπαλληλοποιήθηκαν. Δεν έλεγαν πως ήτανε και εναντίον σου, μικροδουλέψεις κάμνανε, αλλά ήθελαν να κρατάνε και τη θέση τους, δηλαδή θέση που τους είχαν στείλει οι ίδιοι οι καπνεργάτες και όπως θυμάμαι, ένας απ' αυτούς, ο Κατσαρός, που ενώ τον είχε ανακαλέσει η ΚΟΕ, αυτός τα 'χε φτιαγμένα με τη διοίκηση κι έμεινε στη θέση του. 'Αιντε να βρεις το δίκιο σου, μας έλεγε. Βγήκε αυτός ο Κατσαρός και άρχισε: βρε παιδιά δεν κάνει έτσι, να 'ρθείτε αλλιώς κλπ. Του λέμε, πάψε εσύ γιατί έπαψες να 'σαι καπνεργάτης. Τον Γαλόπουλο θέλουμε. Και, απ' όσα ξέραμε θα 'πρεπε να 'τανε στο γραφείο του. Αρχίζουμε από πόρτα σε πόρτα, τον βρίσκουμε. Δεν ήταν στο γραφείο του είχε κρυφτεί σ' άλλο. Δε δεχόταν συζήτηση, μας έδιωχνε, οπόταν του αρχίζουμε πού σε πονάει. 'Ετσι που 'ταν και χοντρούτσικος και άμαθος από τέτοια, δεν μπορούσε και ν' αντισταθεί ο φουκαράς. Μαζί με τον ίδιο και τα έπιπλα γυαλιά - καρφιά στο γραφείο που 'ταν και όλα τα άλλα τα γραφεία και του ίδιου του διευθυντή —δεν έμεινε τίποτε όρθιο. Είχαν τόσο πολύ αγαναχτήσει οι καπνεργάτες και καπνεργάτριες από τις κοροϊδίες και την περιφρονητική συμπεριφορά αυτονών που υποτίθεται ότι ήτανε υπάλληλοί τους και διαχειρίζονταν την ίδια τους την περιουσία, και τώρα που τους δόθηκε η ευκαιρία να βγάλουν το άχτι τους, έστω και μ' αυτό τον τρόπο, δεν μπόραγες και να τους σταματήσεις. Χτύπαγαν όποιον έβρισκαν μπροστά τους, σπάγαν όλα κι έτσι σε μερικά λεπτά της ώρας όλα γίναν γης μαδιάμ και στο αίμα μαζί με το Γαλόπουλο (αρχίζω να αμφιβάλλω πώς ακριβώς λέγονταν ο διευθυντής, Γαλόπουλος, Γαλανόπουλος, Αγαλόπουλος;) και όλοι οι υπάλληλοι, φυσικά και ο «δικός» μας αντιπρόσωπος, ο Κατσαρός. Αυτή ήταν και η θέση μας, δηλαδή να τους δοθεί ένα καλό μάθημα που ν' αρχίσουν να υπολογίζουν τις ευθύνες τους και να συζητάνε τα προβλήματα των ασφαλισμένων. Μαζέψαμε κι εμείς από μερικούς που θέλησαν ν' αντισταθούν, αλλά μικρά πράματα. Οι χωροφύλακες και η ασφάλεια αιφνιδιάστηκαν, έμειναν κάτω στο δρόμο. Εμείς είχαμε πιάσει τις πόρτες, σκάλες κλπ. και δεν τους αφήναμε να ανέβουν πάνω, αλλά ήτανε και πολύς κόσμος και φοβόντουσαν, φαίνεται, να κάνουν ανοιχτή επέμβαση. Πρέπει να σημειωθεί ότι είχε μαζωχτεί και πολύς κόσμος περαστικός, κεντρικός όπως ήταν ο δρόμος, δε φεύγαν και εκδήλωναν με διάφορους τρόπους τη συμπάθειά τους προς τους καπνεργάτες και με τον τρόπο τους παίρναν μέρος στην εκδήλωση. Ακόμα, οι χωροφύλακες δεν ήξε-

ραν τί γίνεται πάνω στα γραφεία —κι όταν βγαίναμε, ύστερα από τη «δουλιά», δε μπόρεσαν ή δε θέλησαν να μας πιάσουν. «Όμως εμένα με πήραν νύχτα από το σπίτι στην ασφάλεια» κλπ. λέγω κάπου. Πρόκειται για μπέρδεμα με άλλην περίπτωση. Έγινε το εξής: την ίδια περίοδο εκεί, κατά την Καλλιθέα, είχαμε νοικιάσει ένα μικρό ισόγειο διαμέρισμα για παράνομα γραφεία της ΚΟΕ. Ένα τραπέζι, μερικές καρέκλες κάτι χαρτιά με τη σφραγίδα της ΚΟΕ ήταν όλα - όλα που 'χαμε μεταφέρει. Βάλαμε και ένα κρεβάτι και σύμφωνα με την απόφασή μας, έπρεπε ένας της Εκτελεστικής να μένει σ' αυτά τα γραφεία και τη νύχτα. Ήταν η σειρά μου και πήγα. Κατά τις 3 - 4 η ώρα κατά τα ξημερώματα, ξύπνησα από δυνατούς τρανταγμούς στην πόρτα και την ίδια στιγμή ολόκληρη κουστωδία ασφαλίτικη με επικεφαλής τον Φραγκιαδάκη, ανθυπομοίραρχο καταδίωξης κομμουνισμού. Πήραν τα χαρτιά, αλλά τη σφραγίδα που την είχαμε σε κρυψώνα στο τραπέζι, δεν τη βρήκαν.

Το βραδάκι είχα γράψει ένα γραμματάκι στην αδερφή μου, στην Καβάλα, και ρωτούσα για τη μικρή μας την αδερφή που είχε αρρωστήσει. Όταν μου υποχρέωσαν να ντυθώ για να με πάρουν στην ασφάλεια, πήγα να πλυθώ και για τις άλλες τις ανάγκες. Το γράμμα που δεν είχε τίποτα το επιλήψιμο το 'ριξα στην τρύπα της τουαλέτας, γιατί δεν ήθελα να πέσει στα χέρια τους. Με κατάπληξή μου όμως είδα, το γνωστό στη Θεσσαλονίκη χαφιέ Παππά, με το σκατωμένο φάκελο στα χέρια του, να αναφέρει στον προϊστάμενό του με ύφος ικανοποιημένο για το κατόρθωμά του, πού και πώς το ανακάλυψε! Η ίδια η σκηνή, ασυνήθιστα «κωμική», αλλά ακόμα περισσότερο μ' έκανε να σκάσω στα γέλια όταν ο Φραγκιαδάκης με φανερή σιχαμάρα είπε: άι στο διάβολο βρε μασκαρά, που άρχισες πρωί - πρωί να μου κουβαλάς και σκατόχαρτα. Γκρεμίσου από μπροστά μου! Όμως, ο Παππάς δεν το 'βαλε κάτω. Πήγε, έπλυνε το φάκελο κι όταν το άνοιξε βρήκαν ένα σημειωματάκι αθώο για τη γεροσύνη μιας κοπελίτσας!

Εμένα από την ασφάλεια με άφησαν.

Λέσχη, στόχος της ασφάλειας και των «Τρία Έψιλον» (ΕΕΕ)

Θα 'ταν την άνοιξη του 1931. Το Εργατικό Κέντρο Θεσσαλονίκης το 'χαν πια διαλύσει πριν από κάμποσους μήνες, με δικαστική απόφαση, σύμφωνα με το νόμο περί ιδιωνύμου. Και παρόλα που είχε το δικαίωμα να έχει γραφεία σύμφωνα με το Σύνταγμα, επειδή δεν είχε λεφτά να πληρώσει το μεγάλο χτίριο που 'χε αλλά και κυρίως γιατί ο νοικοκύρης έκανε έξωση ύστερα από πίεση της ασφάλειας, έμεινε χωρίς γραφεία όπως και τα σωματεία που στεγάζονταν σ' αυτό. Δημιουργή-

θηκε μια Λέσχη σε μια αίθουσα σε χτίριο στην οδό Βενιζέλου, μου φαίνεται, ήτανε για να υπάρχει κάποια στέγη όπου μαζεύονταν εργάτες και εργάτριες προ παντός νέοι για εκπολιτιστικές εκδηλώσεις κλπ. Αυτή η Λέσχη που λειτουργούσε νόμιμα, από την πρώτη στιγμή που άνοιξε, έγινε στόχος όχι μόνο της ασφάλειας που, εξάλλου, δε μπορούσε κανένας να περιμένει και διαφορετική συμπεριφορά απ' αυτή, αλλά έγινε στόχος και της νεοδημιουργημένης από πλουσιόπαιδα αντικομμουνιστικής φασιστικής οργάνωσης, τα «Τρία 'Εψιλον» (ΕΕΕ). Αυτή η φασιστική οργάνωση σαν μοναδική της αποστολή είχε να χτυπήσει το εργατικό επαναστατικό λαϊκοδημοκρατικό και αντιφασιστικό κίνημα και ιδιαίτερα το αντιφασιστικό κίνημα της εργατικής, εργαζόμενης και σπουδάζουσας νεολαίας με όλα τα μέσα και στην πρώτη γραμμή την τρομοκρατία: με καταδόσεις των αντιφασιστών, ενέδρες και επιθέσεις ενάντια σε δραστήριους αντιφασίστες, ομαδικές επιδρομές σε οργανώσεις και λέσχες, σε αντιφασιστικές εκδηλώσεις κλπ. Και όλα, βέβαια, σε συνεργασία και με κάλυψη της ασφάλειας, των κρατικών αρχών γενικά.

'Οταν σειρά από βασικές οργανώσεις διαλύθηκαν με το νόμο περί «ιδιωνύμου» και έμειναν και χωρίς στέγη με εξώσεις κλπ., δημιουργήθηκαν δυσκολίες όχι μονάχα γι' αυτές τις ίδιες, αλλά και για μερικές άλλες οργανώσεις και ομάδες νεολαιίστικες, όπως καλλιτεχνικές, χορωδίες, φοιτητικές κλπ. Αυτές ποτέ δεν είχαν δικιά τους στέγη και τις συνεδριάσεις, συναντήσεις, πρόβες κλπ. φιάχναν στα γραφεία σωματείων του Εργ. Κέντρου είτε κάπου αλλού. 'Ετσι, το άνοιγμα της Λέσχης ήτανε μια σοβαρή επιτυχία και σαν νεολαιίστικο κυρίως κέντρο άρχισε να συγκεντρώνεται και να συναντιέται σ' αυτήν όλη η αριστερή νεολαία, από τα μέλη της Κομ. Νεολαίας και μέχρι τους συνδικαλισμένους και ανοργάνωτους, φοιτητές, αντιφασίστες γενικά.

Και μια που δεν μπορούσε να διαλυθεί —γιατί δεν είχε ακόμα ιστορία— με βάση το «ιδιώνυμο», βάλθηκαν να την αχρηστέψουν με μέτρα βίας κρατικής και παρακρατικής - φασιστικής βίας. Κι άρχισαν ένα σωστό ανθρωποκυνηγητό των πιο δραστήριων νέων αντιφασιστών όχι πια άμεσα από τα κρατικά όργανα —την ασφάλεια— αλλά από τους φανατισμένους φασίστες της Ε.Ε.Ε. που στήναν νυχτερινά καρτέρια και σακάτευαν τους ανύποπτους αγωνιστές - αντιφασίστες. Κι όχι λίγες ήτανε και οι επιδρομές στις συνοικίες ή σε γραφεία κλπ. στο κέντρο, στην ίδια τη Λέσχη.

Μια πληροφορία έφερνε συγκεκριμένη ημερομηνία που οι τριεψιλίτες ετοίμαζαν επιδρομή στη Λέσχη και ζητούσαν τη βοήθεια των καπνεργατών και καπνεργατριών αλλά και άλλων επαγγελμάτων για να τους αντιμετωπίσουν. Πράγματι, η επιδρομή έγινε με αποτέλεσμα

να το βάλουν στα πόδια τα μαμόθρεφτα φασιστόπουλα. Χαρακτηριστικό όμως ήταν, σε μια τέτοια στιγμή δε βρίσκονταν στη Λέσχη ο διευθυντής της, ο Κ. Μελίκογλου, μέλος του κόμματος και φαρμακοποιός το επάγγελμα νομίζω.

'Ηταν ανεξήγητο και τ' άλλο: οι φασίστες έκαμναν διάνα, δεν έπεφταν έξω στην εκλογή των θυμάτων τους, πα' να πει κάποιος τους έδινε πληροφορίες.

Γενικά, με τα αντίμετρα που πήρε η κομμουνιστική νεολαία και οι άλλες νεολαιίστικες οργανώσεις, το κακό άρχισε να υποχωρεί και ύστερα από τη μαζική αντιμετώπιση της επιδρομής που ανέφερα, άλλη σοβαρή απόπειρα δεν τόλμησαν τα ΕΕΕ. Αν εξαιρέσουμε, βέβαια, μια κάποια υπολογίσιμη εμφάνισή τους στα 1934 όταν προετοιμαζόταν το αντιφασιστικό συνέδριο, με αποτέλεσμα την απαγόρεψή του από την Κυβέρνηση του Τσαλδάρη, ύστερα από τις επιθέσεις των τριεψιλιτών ενάντια σε αντιφασιστικές συγκεντρώσεις πρώτα και τους αντιπροσώπους που πήγαιναν στην Αθήνα για το Συνέδριο.

Πολύ αργότερα αποκαλύφτηκε, ότι η πετυχημένη εκλογή των υποψήφιων θυμάτων των φασιστών οφειλόταν σε υποδείξεις πράκτορά τους που ήταν ο ίδιος ο διευθυντής της Λέσχης Μελίκογλου. Είχε γίνει χαφιές της ασφάλειας άγνωστο από πότε. Στο μεταξύ και μέχρι το 1936, την διχτατορία της 4ης Αυγούστου, ο Μελίκογλου χρησιμοποιόνταν σαν στέλεχος του κόμματος και στέλνονταν σε περιοδείες στις Μακεδονικές οργανώσεις σαν οργανωτής μέχρι το 1933 και ύστερα από το 1933 σαν καθοδηγητής της Εργατικής Βοήθειας της Θεσσαλονίκης μέχρι τη Βασιλομεταξική διχτατορία. Και στο διάστημα αυτό, χωρίς να 'ναι γνωστή η χαφιεδική του υπόσταση, διαγράφτηκε από το κόμμα σαν στοιχείο διεφθαρμένο, γιατί γίναν καταγγελίες σε βάρος του για ανάρμοστη συμπεριφορά στις νοικοκυρές και κοπέλες συντροφικών οικογενειών που τον φιλοξενούσαν. Μάλιστα, στη Φλώρινα, κατόρθωσε να εξαπατήσει μια νεολαίισσα με υπόσχεση γάμου αν και παντρεμένος ήτανε.

Αν και δεν ήτανε το μοναδικό του τέτοιου χαρακτήρα κρούσμα στις γραμμές μας —από στελέχη μας— αυτή η συστηματική - πανωτή συμπεριφορά του Μελίκογλου δεν ήταν άσχετη με την ιδιότητα του προβοκάτορα, που με εντολή δημιουργούσε τέτοια προβλήματα για δυσφήμηση των στελεχών του κόμματος, του ίδιου του κόμματος και για να δημιουργήσει ακόμα πιότερες δυσκολίες σ' έναν τομέα όπως η διαφύλαξη των «παράνομων» στελεχών, σπίτια για συνεδριάσεις κλπ. που επίσης ήτανε ένας τομέας πολύ δύσκολος και ευαίσθητος για το κόμμα μας ιδιαίτερα ύστερα από το ιδιώνυμο και ξεχωριστά στις επαρχίες.

Εκλογές στο σωματείο καπνεργατών Θεσ)νίκης για Δ.Σ.

Το σωματείο των καπνεργατών η «Πρόοδος» που στεγάζονταν στο Ε.Κ. το ίδιο είχε διαλυθεί στην ίδια δίκη και αναγκάστηκε να νοικιάσει αίθουσα σ' άλλο χτίριο να στεγαστεί. Μέσα στη νέα κατάσταση που είχε δημιουργηθεί αποφασίστηκε να γίνουν εκλογές για νέο Διοικητικό Συμβούλιο του σωματείου με υποψήφιο κι εμένα. Ο συνδυασμός μας για το διοικητικό συμβούλιο συγκέντρωσε το 90% των ψήφων με σταυρούς προτίμησης στο δικό μου πρόσωπο που εκλέχτηκα και γραμματέας της Καπνεργατικής 'Ενωσης. Μετά την με δικαστική νομιμοφάνεια διάλυση του σωματείου, κάπως πιο σύνθετη είχε γίνει η πορεία του στην εκπλήρωση της αποστολής του. Αλλά, στο ίδιο επίπεδο σοβαρότητας ανάμεσα σ' όλα τ' άλλα, ήταν η προκλητική παρανομία και παρουσία της Ειδικής ασφάλειας (ήταν φυσικά εφαρμογή της κυβερνητικής πολιτικής) που είχε μπορέσει να δημιουργήσει μια ασφυχτική κατάσταση στο εσωτερικό του ίδιου του σωματείου. Πρόκειται για το εξής: το σωματείο μας αν και διαλυμένο, όμως να 'χουμε γραφεία είχαμε το δικαίωμα από το Σύνταγμα, δηλαδή να υπάρχουμε, όμως δε μας αναγνώριζαν σα νομικό πρόσωπο πράμα που σημαίνει πως οι εργοδότες και οι αρχές μπορούν να αρνηθούν κάθε επαφή μαζί σου, σαν εκπρόσωπο ορισμένου τμήματος και κατηγορίας εργατών, παρά μόνο με το στανιό, με την οργανωμένη σου δύναμη. Αυτό από τη μια. Από την άλλη, οι ιδιοχτήτες, με επέμβαση της ασφάλειας δε μας νοίκιαζαν το χτίριό τους και το σωματείο στεγάζονταν σ' ένα ακατάλληλο χτίριο, σ' ένα μαγαζί πολύ μεγάλο, αλλά στο κάτω - κάτω πάτωμα και με κατευθείαν από το πεζοδρόμιο είσοδο. Χωρούσε όμως πάνω από 500 - 600 άτομα. Τη δουλιά σου, θα πεις, την έκαμνες. Ναι, αλλά αν σ' αυτά εδώ περιορίζονταν τα κατά και υπέρ. Γίνονταν κάτι άλλο: οι χαφιέδες της ασφάλειας, οι πιο γνωστοί σαν τρομοκράτες - κομμουνιστοφάγοι, όχι μόνο δεν έλειπαν απ' έξω από τα γραφεία, αλλά είχαν αποθρασυνθεί και σε τέτοιο σημείο που έμπαιναν μέσα, κάθονταν στις καρέκλες —είχαμε μερικά τραπέζια και καρέκλες— με σκοπό, φυσικά, να σταμπάρουν τον κόσμο που έρχεται στο σωματείο, να τον τρομοκρατήσουν, να τον τραβήξουν στην ασφάλεια κ.λπ. 'Ητανε δηλαδή μια τέτοια κατάσταση ασφυχτική και πραγματικά είχε την επίδρασή της. Μετά τις εκλογές που ανέλαβα και γραμματέας, ένα από τα πρώτα ζητήματα ήταν κι αυτό: πώς, δηλαδή, να κόψουμε τους χαφιέδες, να τους κυνηγήσουμε από το σωματείο. Είναι αλήθεια ότι στη θέση του γραμματέα έκανα περί τους δύο μήνες, ύστερα αντικαταστάθηκα, γιατί ήτανε το ζήτημα της Ομοσπονδίας και έπρεπε να δουλέψω στην Ομοσπονδία.

Οι χαφιέδες για την παρουσία τους στην αίθουσα του σωματείου προηγούμενα δεν έβρισκαν αντίσταση. Δηλαδή κανένας, ούτε από το διοικητικό συμβούλιο ούτε από τους εργάτες, ακόμα και μέλη του κόμματος, δεν αντιδρούσαν κι έτσι είχε δημιουργηθεί μια κατάσταση σαν καθεστώς, σαν να έπρεπε να γίνει έτσι. 'Εβαλα ζήτημα στο Δ.Σ. ότι θα πρέπει να τους το κόψουμε αυτό το πράγμα, ότι αυτοί δεν έχουν καμιά δουλιά δω πέρα, αλλά ούτε και δικαίωμα έχουν, μια που δεν είναι καπνεργάτες και μέλη του σωματείου, αλλά ούτε και εργάτες άλλου σωματείου. 'Οτι εδώ δεν είναι ασφάλεια και πρέπει να διωχτούν. Φυσικά όλα αυτά περίφημα τα ξέραν και οι σύντροφοι, όλοι οι καπνεργάτες αλλά... Με μερικές αντιρρήσεις —μήπως και δημιουργήσουμε κατάσταση— αποφασίστηκε να χειριστεί το ζήτημα ο ίδιος ο γραμματέας. Βάζω στον έναν, του λέω «να σηκωθείς να φύγεις». Πώς, γιατί, εγώ είμαι από την ασφάλεια και τέτοια. Του λέγω «ακριβώς γιατί είσαι της ασφάλειας. Να σηκωθείς και να φύγεις και να μην ξανάρθεις, γιατί εσύ δεν είσαι καπνεργάτης. 'Εχεις εσύ κανένα ζήτημα να λύσεις εδώ, σε κάλεσε κανένας, όχι. 'Ερχεσαι σαν χαφιές της ασφάλειας για να τρομοκρατήσεις τους καπνεργάτες. Το λοιπόν, δρόμο, σήκω αμέσως και φύγε, το καλό που σου θέλω, γιατί οι εργάτες αγαναχτούν όταν σε βλέπουν και δεν μπορώ να εγγυηθώ τι μπορεί να γίνει». 'Εφυγε. Την άλλη μέρα όμως έρχεται πάλι μαζί με έναν άλλο χαφιέ. Μόλις με ειδοποιούν ότι ήρθαν πάλι, πάγω κοντά τους: «Αμέσως να σηκωθείτε να φύγετε». Αρχίζουν να κάνουν το ζόρικο, αλλά μπροστά στην επιμονή μου σηκώνονται και φεύγουν. Την άλλη μέρα πάλι έρχονται πράγμα που το περιμέναμε γιατί από ένα τέτοιο «δικαίωμα» δε θα παραιτούνταν εύκολα και με την επιμονή τους να δείξουν ότι θα συνεχίζουν να έρχονται. Παίρνοντας υπόψη μας αυτό το πράμα, είχαμε κανονίσει να βρίσκονται στο σωματείο κάμποσα μέλη του κόμματος, της νεολαίας, άνδρες και γυναίκες που ήτανε πιο μαχητικές σε τέτοιες περιπτώσεις, σε απεργίες κλπ. και κοντινούς εξωκομματικούς συντρόφους. 'Ητανε και άλλοι καπνεργάτες αλλά συνήθως δεν παίρναν μέρος όλοι σε τέτοιες ιστορίες, τις απόφευγαν και μερικοί το 'στριβαν μάλιστα γιατί δε θέλανε να 'χουνε τραβήγματα, σκέφτονταν πως μπορούν να τους πιάσουν, τη φυλακή κλπ. Το λοιπόν, αμέσως κοντά τους κει: «μπρος έξω», χικ - μικ ώσπου να προλάβουν, τα τσόνια τους αρπάζουν και πού σε πονάει, τους κάνουν του αλατιού, που λέμε. Σε τέτοιες περιπτώσεις βγάζεις και λίγο το άχτι σου! Οι παλικαράδες όπου φύγε - φύγε, το βάζουν στα πόδια να μη φάνε πιο πολλές. Κατ' αυτό τον τρόπο, ύστερα, δηλαδή, από την υποδοχή που τους έγινε —από δικό τους βέβαια φταίξιμο— όχι μονάχα σταμάτησαν να 'ρχονται και να μπαίνουν μέσα στην αίθουσα, αλλά ούτε

και έξω από το σωματείο, στο δρόμο δεν τους έβλεπες. Μόνο στο απέναντι πεζοδρόμιο που ήταν ένας καφενές τους έβλεπες να κάθονται καμιά φορά, αλλά και με τόση προφύλαξη ώστε να μην πέσουν κάτω απ' τη ματιά των καπνεργατών και καπνεργατριών. Φυσικά, δεν μπορούσες να τους διώξεις και απ' εκεί. Βέβαια, παρακολουθούσαν τις κινήσεις του σωματείου, αλλά να σταμπάρουν ξεχωριστά άτομα δεν μπορούσαν.

'Υστερα απ' αυτά η κατάσταση έσπασε. Πιο πολλοί καπνεργάτες και καπνεργάτριες άρχισαν να έρχονται στο σωματείο, έσπασε η χαφιεδοφοβία —ξεθάρρεψαν απ' το φόβο που προκαλούσε η παρουσία των χαφιέδων, αλλά και οι περισσότεροι που είχαν σταματήσει να έρχονται στο σωματείο όχι από φόβο, αλλά από σιχαμάρα που νιώθανε από την παρουσία του χαφιέ στο σωματείο τους, στο σπίτι τους που νόθευε τον αγωνιστικό χαρακτήρα της οργάνωσής τους και μάλιστα με τέτοιες παρουσίες, με ανακούφιση άρχισαν να έρχονται στο σωματείο, να πάρουν μέρος στις εργοστασιακές κινητοποιήσεις. Μ' άλλα λόγια νιώσανε νοικοκυραίοι του εαυτού τους, στο σπίτι τους. Και να σκεφτεί κανείς πως οι πιο πολλοί απ' αυτούς ήτανε παλιοί καπνεργάτες, με χρόνια αγώνες στην πλάτη τους και κει, που την παρουσία χαφιέδων και πρακτόρων δεν ανέχονταν ακόμα και στις συνελεύσεις και συγκεντρώσεις τους, να τους έχουν ταχτικούς θαμώνες μέσα στο ίδιο το σωματείο τους!

'Ετσι «τελειώσαμε» μ' αυτή την υπόθεση. Χαρακτηριστικό είναι ότι η ασφάλεια όχι μόνο δεν ξαναφάνηκε μέσα στο σωματείο, αλλά δεν πήρε και κανένα τρομοκρατικό μέτρο όπως συλλήψεις και τραβήγματα στην ασφάλεια για ξυλοδαρμούς ή ακόμα και παραπομπές σε δίκη κείνων που ονομαστικά ήξερε ότι πήραν μέρος στο επεισόδιο με το διώξιμο των οργάνων της από το σωματείο. Γεγονός που δείχνει ότι άρχισαν να σκέφτονται πως αν συνεχίσουν τα ίδια μπορεί να γίνουν και χειρότερα με την ατμόσφαιρα που είχε δημιουργηθεί μέσα στους καπνεργάτες και το κυνήγημα των οργάνων της από το σωματείο των καπνεργατών έγινε γνωστό κι έγινε δεχτό με ενθουσιασμό όχι μόνο από τους καπνεργάτες και καπνεργάτριες που μέρες ολόκληρες το συζήταγαν στα καπνεργοστάσια, αλλά και από τους εργάτες και άλλων κλάδων, από άλλα σωματεία που σε μερικά έκαμαν τα ίδια και σταμάτησαν. 'Αγνωστο, βέβαια, είναι αν αυτή η αλλαγή ήταν απ' τα πάνω ή, παρά τις διαταγές, οι εκτελεστές, που στην καμπούρα τους δοκίμασαν την αγανάκτηση των εργατών, από δική τους πρωτοβουλία έπαψαν να παρανομούν. Μπορεί όμως να συνέβηκε και το άλλο: τα όργανα αυτά της ασφάλειας που έτσι προκλητικά φέρνονταν, να μην είχαν τέτοια διαταγή από τους προϊσταμένους τους, αλλά

ενεργούσαν για δική τους ευκολία στην παρακολούθηση της κίνησης του σωματείου και για να δείξουν, βέβαια, πόσο καλά δουλεύουν μια που, στο σωματείο, που παρακολουθούν, δεν πάνε καλά οι δουλιές, δεν πάνε οι εργάτες, αποτυχαίνουν οι συνελεύσεις, μαζεύουν λίγες συνδρομές κλπ. Εξάλλου είχε πια αποδειχτεί πως, όσο δε δίνεις τη χρειαζούμενη απάντηση στις τέτοιες τους αυθαιρεσίες, αυτοί κάμνανε χειρότερα. Και αποδείχτηκε, επίσης, πως ανάμεσα σ' όλους τους άλλους τρόπους αντιμετώπισης της δικής τους τρομοκρατίας χρειάζονταν και τέτοια τους αντιμετώπιση με τα ίδια «μέσα» αν και πολύ μακριά από το «οφθαλμό αντί οφθαλμού» —χωρίς βέβαια να αντικαταστήσει την κύρια μορφή πάλης αντιμετώπισης της κρατικής και εργοδοτικής τρομοκρατίας με την οργανωμένη, αντιτρομοκρατική πάλη των λαϊκών μαζών.

Στο Βόλο - επί αλητεία

Απ' αυτά που αναφέρθηκα μέχρι τώρα δεν είναι δύσκολο να βγει το συμπέρασμα, πως, για ένα διάστημα στα 1930 - 1931 ήμουνα σαν ο περιοδεύων εκτελεστικός της ΚΟΕ αν και, κατά χρονικά διαστήματα έμενα και στα γραφεία της ΚΟΕ για την τρέχουσα δουλιά, μαζί με τον ειδικό γραμματέα της ΚΟΕ Σπανάκη. 'Ετσι στάλθηκα και στο Βόλο, απ' όπου τα χαμπάρια δεν ήταν απ' τα καλά. Μόλις μερικές μέρες κατάφερα να 'μαι εκεί, γιατί βγαίνοντας απ' το Εργατικό Κέντρο, όπου ήταν και το σωματείο καπνεργατών, μ' έπιασε η ασφάλεια. Δε με κακομεταχειρίστηκαν, προσπάθησαν, θέλαν να μάθουν πού μένω — σε ποιανού σπίτι. Κι επειδή αρνιόμουνα να τους απαντήσω, με παρέπεμψαν στο δικαστήριο επί αλητεία! Και με καταδίκασαν σε 7 μέρες φυλακή. Και μάλιστα, όπως μου είπαν αργότερα, ο δικαστής (πταισματοδίκης μου φαίνεται ήτανε) ήτανε δικός μας, αλλά όπως είπε, έπρεπε να 'χει το δικαστήριο μια οποιαδήποτε ένδειξη τόπου παραμονής μου.

Μετά τις 7 μέρες, η ασφάλεια με γύρισε απ' εκεί που 'ρθα. Με απόφαση της Εκτελεστικής Επιτροπής στάλθηκα σε άλλη αποστολή.

Η δίκη για τη διάλυση και η Συνδιάσκεψη της ΚΟΕ στα 1930

Προτού μιλήσω πώς πάρθηκε η απόφαση για την υπεράσπιση της ΚΟΕ στη δίκη που θα γίνονταν για τη διάλυσή της, θεώρησα σωστό να γνωριστούμε με τις αποφάσεις του Π.Γ. της Κ.Ε. του Κ.Κ Ε. για το θέμα αυτό. Είναι οι παρακάτω:

5 Ιούλη 1930

Απόφαση του Π.Γ.

Επί της στάσεως της φράξιας της Ε.Ε. της Κ.Ο.Ε. και της Π.Ε. του κόμματος Κεντρικής και Δυτικής Μακεδονίας - Ζήτημα δίκης της Θεσσαλονίκης.

Η δίκη της Θεσσαλονίκης για την απαγόρευση και διάλυση της Κ.Ο.Ε., του Εργατικού Κέντρου Θεσσαλονίκης και της «Προόδου» τμήματος της Κ.Ο.Ε. στην ίδια πόλη, είχε μια εξαιρετική πολιτική σημασία...

Η υπεράσπιση των επαναστατικών επαγγελματικών οργανώσεων μπροστά στους δικαστές της δημοκρατίας των κεφαλαιοκρατών, έπρεπε να αποκαλύψει τη φασιστική κρατική εξουσία της μπουρζουαζίας, τους δικαστές της, τη δικαιοσύνη της και την κυβέρνησή της και μπρος στις μάζες της εργατιάς...

...ρητές ήταν οι οδηγίες του Π.Γ. στα κομματικά όργανα, στη φράξια της Εκτελεστικής Επιτροπής της Κ.Ο.Ε. και στην Π.Ε. του κόμματος της Κεντρικής - Δυτικής Μακεδονίας...

Τονίστηκε ακόμη πόσο επιζήμια και επιβλαβής είναι μια τυχόν ανάθεση της υπεράσπισης των οργανώσεων μπρος στους δικαστές σε δεδηλωμένους αντεπαναστάτες δικηγόρους, όπως ο λικβινταριστής Π. Πουλιόπουλος, ο οποίος δεν ήταν δυνατό παρά να εκμεταλλευτεί την ευκαιρία για να εξυπηρετήσει τους αντεπαναστατικούς του σκοπούς εις βάρος της εργατιάς και των οργανώσεών της, παρουσιαζόμενος μάλιστα ιησουητικότατα ως δικηγόρος «υπεράσπισης» όπως και αποδείχτηκε. Παρ' όλα αυτά τα υπεύθυνα όργανα και στελέχη του κόμματος, η φράξια της Ε.Ε. της Κ.Ο.Ε., η Π.Ε. του κόμματος της Κεντρικής και Δυτικής Μακεδονίας και οι σ.σ. Χρήστος Μάλαμος, γραμματέας της Ε.Ε. της Κ.Ο.Ε. και Α. Στίνας, γραμματέας της Π.Ε. Κ - Δ Μακεδονίας ανάθεσαν την υπεράσπιση στους λικβινταριστές δικηγόρους — Π. Πουλιόπουλο και Σ. Γεωργιάδη. Τι ήταν η υπεράσπιση αυτή, αναλύθηκε από τις στήλες του «Ριζοσπάστη» και χαρακτηρίστηκε και με το ανακοινωθέν της 22 Μαΐου. Είναι ολοφάνερο ότι η τέτοια στάση των υπευθύνων οργάνων και στελεχών του κόμματος ήταν πράξη δεξιά και ταυτόχρονα παράβαση ρητών οδηγιών του Π.Γ. του κόμματος, εξυπηρέτησε δε αντικειμενικά τους λικβινταριστές, παρά τις οποιεσδήποτε καλές υποκειμενικές διαθέσεις των υπευθύνων συντρόφων. Το Π.Γ. καταδικάζει τη στάση αυτή των υπευθύνων οργάνων καὶ στελεχών του κόμματος που αναφέρονται παραπάνω, αποδίδει μομφή σ' αυτά και τα καλεί να χαρακτηρίσουν και να παραδεχτούν το λάθος τους ανοιχτά και δίχως περιστροφές.

«Ριζοσπάστης» 5 του Ιούνη 1930

Το Π.Γ. της Κ.Ε. του Κ.Κ.Ε.

'Ανακοίνωση της Κεντρικής Επιτροπής του Κ.Κ.Ε. 22.5.30

Στην περίληψη των πρακτικών της δίκης για τη διάλυση της Κ.Ο.Ε. στη Θεσσαλονίκη, η οποία περίληψη εδημοσιεύθη χθες στην 4η σελίδα του «Ριζοσπάστη», αναφέρεται ότι «ο δικηγόρος της υπεράσπισης απέκρουσε την κατηγορία ότι το Κομμουνιστικό Κόμμα της Ελλάδος επιδιώκει την αυτονομίαν της Μακεδονίας και Θράκης».

Ο κ. δικηγόρος δεν είχε καμιά απολύτως αρμοδιότητα και καμιά εντολή να ομιλήση για λογαριασμό του Κομμουνιστικού Κόμματος πρώτον και δεύτερο εἶναι πολύ ολίγον τιμητική διά τον κ. δικηγόρο η κατασυκοφάντηση του κόμματος και της πολιτικής του επί του Μακεδονικού και Θρακικού ζητήματος. Είναι γνωστότατο μέσα στις μάζες το σύνθημα του Κ.Κ.Ε. «Ενιαία και ανεξάρτητη Μακεδονία και Θράκη». Είναι γνωστή η αντίστοιχη πολιτική του και οι αγώνες του και οι διώξεις της ελληνικής μπουρζουαζίας εναντίον του.

Κατά συνέπειαν ο κ. δικηγόρος της «υπεράσπισης», ο λικβινταριστής Π. Πουλιόπουλος, εψεύσθη όλως επαίσχυντα και έπαιξε με την ευκαιρία αυτή τον αντεπαναστατικό του ρόλο. Η πολιτική του κόμματος ήταν και είναι «Ενιαία και ανεξάρτητη Μακεδονία και Θράκη».

Το Π.Γ. της Κ.Ε. του Κ.Κ.Ε. *«Ριζοσπάστης» 22 του Μάη 1930*

Θα 'τανε οι πρώτες μέρες του Μάη του 1930, όταν έγινε η συνεδρίαση της Εκτελεστικής Επιτροπής της Κ.Ο.Ε. με θέμα τη δίκη για τη διάλυσή της που σύντομα θα γίνονταν. Μόλις είχα βγει από τη φυλακή και ακατατόπιστος όπως ήμουνα ακόμα για τα εσωκομματικά, με ξάφνιασε η πρόταση που 'γινε να χρησιμοποιηθεί ο Π. Πουλιόπουλος, που 'χε ανοίξει δικηγορικό γραφείο στη Θεσσαλονίκη, σαν δικηγόρος υπεράσπισης της Κ.Ο.Ε. στη δίκη. 'Ηταν πρόταση δική του, μέσω της Π.Ε. του κόμματος που τήν αποδέχονταν. Στην αρχή η πλειοψηφία από τα παρόντα μέλη της Ε.Ε. διαφώνησε αλλά, ύστερα από επιμονή του Χρ. Μάλαμου και σ' ορισμένο βαθμό και του Β. Βερβέρη πάρθηκε ομόφωνη απόφαση. Εάν πάρουμε υπόψη μας τους καταθλιπτικούς χαρακτηρισμούς - κατηγορίες ενάντια στον Π. Πουλιόπουλο, ιδιαίτερα ύστερα από τη διαγραφή του από το κόμμα, ότι πρόκειται για αντεπαναστάτη, προδότη χειρότερο και από τους σοσιαλφασίστες κλπ., η ανάθεση μιας τέτοιας αποστολής δημιουργούσε —και δημιούργησε—

σοβαρό πολιτικό ζήτημα για το Π.Γ. του Κ.Κ.Ε. και ήτανε, πράγματι, μια παραβίαση της κομματικής γραμμής που νόθευε, εξάλλου, και τον πρωταγωνιστικό ρόλο που 'παιξε μόλις πριν από λίγο καιρό η Καπνεργατική Ομοσπονδία στην πάλη ενάντια στον λικβινταρισμό - τροτσκισμό στις γραμμές της και σ' ολόκληρο το κόμμα. Βέβαια, η Ε.Ε. έβλεπε και την πολιτική σημασία της ενέργειάς της, αλλά πήρε υπόψη της —σωστά ή λαθεμένα— να εξασφαλίσει πρώτα - πρώτα μια ικανή και αποτελεσματική υπεράσπιση της νόμιμης ύπαρξης της Κ.Ο.Ε. κι αυτούς τους όρους κείνη την εποχή, ο Π. Πουλιόπουλος τους εκπλήρωνε καλύτερα από κάθε άλλο δικό μας ή αστό δικηγόρο. Παρά τα παραπάνω ελαφρυντικά ότι ήταν λαθεμένη η παραπάνω απόφαση της Ε.Ε. της Κ.Ο.Ε., δε μπορούσε να υπάρχει αντίρρηση και μόνον από το γεγονός που ο Πουλιόπουλος και την αντιπολιτευτική του δράση ενάντια στο Κ.Κ.Ε. συνέχιζε και την ευκαιρία της δίκης —το βήμα του δικαστηρίου θα χρησιμοποιούσε— παρά την αντίθετη υπόσχεσή του —όπως και το χρησιμοποίησε, εν μέρει, χωρίς να επιτεθεί ενάντια στο Κ.Κ.Ε. και πρόβαλε τις δικές του απόψεις σε μια σειρά βασικά προβλήματα παρά την αντίθετη γραμμή του Κ.Κ.Ε. σ' αυτά, έστω και λαθεμένα όπως αποδείχτηκε που ήταν, π.χ., το Μακεδονικό. 'Ομως, η απόφαση της Εκτελεστικής Επιτροπής δεν ήταν διπρόσωπη. Δεν ήτανε δηλαδή απόφαση σαν αποτέλεσμα καλυμμένης συμπάθειας προς τις απόψεις του Πουλιόπουλου, είτε με μια οποιαδήποτε επαφή σαν όργανο είτε σαν ξεχωριστά άτομα με τον Πουλιόπουλο, άτομα - σύντροφοι που μόλις πριν από λίγο καιρό πολέμησαν με αυταπάρνηση ενάντια στους λικβινταριστές - τροτσκιστές, αλλά ούτε και είχαν σταματήσει αυτή τους την πάλη μαζί μ' όλο το κόμμα. 'Οπως είπα, ήτανε σκέτη, καθαρή η ισχυρή επιθυμία να πετύχει τη διάσωση της νόμιμης υπόστασης της Κ.Ο.Ε.

Διαφορετικά όμως έμπαινε το ζήτημα για το γραμματέα της Π.Ε. Κ - Δ Μακεδονίας Πρίφτη που ήτανε και ο πρωτεργάτης αυτής της απόφασης. Είχε πια αποδειχτεί και μάλιστα σχεδόν πριν από ένα χρόνο —με τις δημοτικές εκλογές— ότι ο Πρίφτης είχε ταχτική επαφή με τον Πουλιόπουλο γεγονός που το ήξερε και η Π.Ε. του κόμματος, αλλά πρέπει και το Π.Γ. Κι όμως, ο Πρίφτης συνέχιζε να 'ναι στη θέση του γραμματέα της Π.Ε. και πολύ καλά ήξερε ότι ο Πουλιόπουλος δεν παίρνει αυτή την υπόθεση για να εφαρμόσει τη γραμμή του κόμματος και χωρίς να αποκλειστεί πως η υπόσχεση του Πουλιόπουλου πως θα περιοριστεί μόνο στην υπεράσπιση της Κ.Ο.Ε. κλπ. είχε γίνει σε συμφωνία μαζί του ή ακόμα και με υπόδειξή του. Και μια που 'ναι σωστά τα παραπάνω, θα πει πως, η πράξη του γραμματέα της Π.Ε. του κόμματος δεν ήτανε απλώς ένα λάθος, έστω και σοβαρό, αλλά

ήτανε ένα είδος πολιτικής απάτης που δεν αρμόζει σε κομμουνιστή. Ήταν υποκρισία, διπροσωπία που θα μπορούσε κανένας να την παρομοιάσει με πρακτορική δραστηριότητα μέσα στο κόμμα που ανήκει, για λογαριασμό άλλων και ο οποιοσδήποτε κομμουνιστής μέλος του κόμματος, πολύ περισσότερο ανώτατο καθοδηγητικό στέλεχος, δεν έχει το δικαίωμα να κρύβει τις διαφορετικές του απόψεις για να κρατάγει τη θέση του για να εξυπηρετήσει σκοπούς και επιδιώξεις αντίθετες απ' εκείνες που το επιβάλλει η θέση του. Και στην περίπτωση αυτή του Πρίφτη ακριβώς αυτό έχει γίνει. Δεν πρόκειται, τονίζοντας τις τέτοιου χαρακτήρα ευθύνες του γραμματέα της Π.Ε. του κόμματος, για προσπάθεια να παρουσιαστεί η Εκτελεστική της Κ.Ο.Ε. σαν να μην έφταιξε, ή σαν παρασυρμένη. Το ζήτημα είναι, πως, αν αυτός ο διαχωρισμός είχε γίνει από το Π.Γ. αμέσως μετά τη δίκη, δε θα γινόντουσαν ούτε οι υπερβολές που γίναν με την καταγγελία της Εκτελεστικής της Κ.Ο.Ε., στο πρόσωπο της κομματικής φράξιας, σαν δεξιάς και την ίδια στιγμή με εντοπισμό και με κατηγορία συγκεκριμένων προσώπων για μια απόφαση που ευθύνονταν ολόκληρη η Π.Ε. του κόμματος πρώτα και η Εκτελεστική Επιτροπή της Κ.Ο.Ε. σε συνέχεια (ο Γκρόζος ήτανε και μέλος της Περιφερειακής Επιτροπής του κόμματος) γεγονός που έδειχνε όχι μόνο το χαρισματικό αλλά και το «φραξιονιστικό» χαρακτήρα της θέσης του Π.Γ. (αν και άγνωστο ήταν ολόκληρου του Π.Γ.). Και ούτε, συνεπώς, θα 'χε το πρόβλημα μια τέτοια συνέχεια με εξαιρετικά αρνητικές επιπτώσεις στη διοίκηση της Κ.Ο.Ε. και σχεδόν σ' όλα τα τμήματα σε σημείο πού, ή π ρ ο ε τ ο ι μ α σ ί α τ η ς Σ υ ν δ ι ά σ κ ε ψ η ς τ η ς Κ.Ο.Ε. που θα γίνονταν σε κοντινό χρονικό διάστημα να σκοντάψει, να αποπροσανατολιστεί και μέσα σε ατέλειωτες και άκαρπες «συζητήσεις» - διαπληκτισμούς μέσα στις φράξιες και διοικήσεις εκεί που υπήρχαν, ανάμεσα σε εργαζόμενους και ανέργους καπνεργάτες και καπνεργάτριες, να ελαχιστοποιηθεί η σημασία της ίδιας της Συνδιάσκεψης, να μη μπορούν να προβληθούν αγωνιστικά τα καπνεργατικά προβλήματα στο βαθμό που απαιτούσαν κείνες οι στιγμές με τη διαμόρφωση ενός γερού μετώπου μάχης κατά της κρατικής αυθαιρεσίας με τη διάλυση των οργανώσεών της. Ακόμα χειρότερα. Η ατμόσφαιρα που δημιουργήθηκε έφθασε στην επίμονη άρνηση της Εκτελεστικής Επιτροπής της Κ.Ο.Ε. να αποδεχτεί (αμφισβητήσει) την καθοδηγητική αναγκαιότητα της ΕΓΣΕΕ και να μη δεχτεί την παρουσία του γραμματέα της Ενωτικής Κ. Θέου σε συνεδρίασή της με μια —μοναδική— εξαίρεση ύστερα από δική μου επιμονή. Συγκεκριμένα: Στη Θεσσαλονίκη είχε έρθει ο Κ. Θέος σαν αντιπρόσωπος του Π.Γ. και της Ενωτικής, φυσικά, ειδικά για την Κ.Ο.Ε. κ.λπ. Η Εκτελεστική, σε έκτακτή της συνεδρίαση αποφάσισε, παρά τις δικές

μου αντιρρήσεις, να μη δεχτεί συνεργασία μαζί του κι έβαζε ζήτημα να 'ρθει άλλος από το Π.Γ. και την Ενωτική. (Δεν ξέρω γιατί, στους κύκλους της Εκτελεστικής της Κ.Ο.Ε. τον Κ. Θέο τον λέγανε «ο Κώτσος με τα μουστάκια», παρόλα που, όταν τον γνώρισα, ήτανε χωρίς μουστάκια. Ξεχωριστά ο εξαιρετικά σεμνός και αφοσιωμένος σύντροφός μας, ο Β. Βερβέρης, που τον τουφέκισαν οι φασίστες καταχτητές με τους 200 της Πρωτομαγιάς του 1944 απ' το Χαϊδάρι, δεν τον ήθελε. Κι επέμενε: «Να φύγει ο "Κώτσος με τα μουστάκια" απ' εκεί πούρθε»). Παρόλα που εγώ ήμουνα υπέρ της παρουσίας του Θέου στη συνεδρίαση της Εκτελεστικής, ανατέθηκε σ' εμένα να τον συναντήσω και να του ανακοινώσω αυτή την απόφαση. Του είπα για την απόφαση αλλά και ότι δεν αποκλείεται σε μια δεύτερη συζήτηση να επικρατήσει μια πιότερη ηρεμία που θα διευκολύνει την απαραίτητη συνεργασία Ενωτικής - Κ.Ο.Ε. κλπ. Ο Θέος σα να συμφώνησε και πράγματι η συνάντηση - συνεδρίαση έγινε. Φαίνεται, όμως, ο Κ. Θέος τόσο πολύ είχε εξοικειωθεί - σφιχτοβράσει με το «εγώ είμαι η Ενωτική», «Π.Γ.» και με την πρώτη που του δόθηκε η ευκαιρία αποφάσισε να μας τα πει όλα «απ' την καλή». Κι άρχισε περίπου με τούτα: «Πάτε για Συνδιάσκεψη και δεν έχετε κάνει τίποτα. 'Εχετε απομονωθεί από τις μάζες των καπνεργατών που είναι έτοιμοι για αποφασιστικούς απεργιακούς αγώνες. Δεν έχετε καταλάβει, ή δεν πιστεύετε, ότι βρισκόμαστε μπροστά σε αποφασιστικές επαναστατικές εξελίξεις με την τρίτη περίοδο που βρισκόμαστε και τραβάμε για Γενική Πολιτική Απεργία. Κι όλα αυτά, γιατί πάτε όχι εκεί που πρέπει. Ακόμα δεν τελειώσαμε καλά - καλά με τους λικβινταριστές και έχουμε εσωκομματικό αγώνα με τη δεξιά παρέκκλιση στο κόμμα. Νομίζαμε πως έχετε δεξιές τάσεις αλλά αποδείχνεται πως εσείς πάτε με τους λικβινταριστές, με τον Πουλιόπουλο. 'Ηρθα να σταματήσω τον κατήφορό σας και από σας εξαρτάται πού θα καταλήξουμε. Θέση για λικβινταριστές στο κόμμα δεν υπάρχει και η Ενωτική θα πάρει άμεσα μέτρα εναντίον σας».

Δε διέκοψε το Θέο κανένας και μόλις σταμάτησε, ο Βερβέρης που μόλις φαίνεται να συγκρατιόνταν, είπε πως κάνει πρόταση να διακοπεί η συνεδρίαση για να ξεπροβοδίσουμε το Θέο γιατί, όπως βλέπω, βιάζεται να γυρίσει πίσω. Με λίγα λόγια, πράγματι σταμάτησε η συνεδρίαση και ο Θέος μια που δε βρήκε «κατανόηση» από κανέναν αν και ακόμα κάτι πήγε να πει, αναγκάστηκε να φύγει. Στην τέτοια εξέλιξη που πήραν τα πράγματα αυτή τη φορά, δεν έφερα αντίρρηση όχι μόνο και τόσο από την τέτοια συμπεριφορά του Θέου στη συνεδρίαση που χειρίστηκε με τόση επιπολαιότητα ένα τέτοιο σοβαρό πρόβλημα —χαϊδέματα, βέβαια, κανένας δεν περίμενε, αλλά συντροφικότητα και σεμνότητα χρειάζονταν— αλλά κυρίως απ' ό,τι είχε γίνει

όταν τον συνάντησα για να του πω για την απόφαση της Εκτελεστικής. Κι έγινε το εξής: ο Θέος, στη λιγόλεπτη συνάντησή μας, μόλις του 'πα για την απόφαση της Εκτελεστικής, εκδήλωσε πρόθεση να με προδιαθέσει ενάντια στα υπόλοιπα μέλη της Εκτελεστικής, και μάλιστα με νύξη ότι η Ενωτική χρειάζεται συντρόφους για βοηθούς του (του γραμματέα) με προτίμηση καπνεργάτες που 'ναι και ο ίδιος. Μ' άλλα λόγια έκαμνε φραξιονισμό και μάλιστα με παροχή! Του 'πα, δεν έχω αρμοδιότητα να συζητήσω για τέτοια και μπορεί να τα βάλει στην Εκτελεστική της Κ.Ο.Ε. είτε ο ίδιος είτε μέσω της Ενωτικής, αλλά και με τον κομματικό δρόμο. Συνέχιζα, το λοιπόν, να βρίσκομαι με την εντύπωση που μου 'χε κάνει το ανεπίτρεπτο αυτό φέρσιμό του Θέου και, όπως χειρίστηκε τα ζητήματα στη συνεδρίαση της Εκτελεστικής, μ' έπεισαν πως η παραπέρα παραμονή του και συνεργασία μαζί του δεν έχει να προσφέρει τίποτα θετικό.

Ας γνωριστούμε και με την απόφαση του Π.Γ. επί του θέματος. Είναι η παρακάτω:

Απόφαση του Π.Γ. πάνω στη Συνδιάσκεψη της ΚΟΕ - 1 Νοέμβρη 1930

«1) Το Π.Γ. υπογραμμίζει ιδιαίτερα την ελαττωματική προπαρασκευή της συνδιάσκεψης (οργάνωσή της ανεξάρτητα από την καθοδήγηση του Π.Γ. του κόμματος και της Εξελεγκτικής Επιτροπής της Εν. Γεν. Συν., ελλιπείς κινητοποιήσεις των καπνεργατικών μαζών). 2) Η πηγή όλων των σφαλμάτων που παρατηρήθηκαν μέσα στην ΚΟΕ έγκειται στην υποτίμηση της τρίτης μεταπολεμικής περιόδου του καπιταλισμού (υποτίμηση της κρίσης του καπιταλισμού και της ανόδου του επαναστατικού κινήματος). Αυτό οδήγησε στην υποτίμηση των δυνάμεων της εργατικής τάξης και την υπερεκτίμηση των δυνάμεων της μπουρζουαζίας, στον πανικό μπροστά στην επίθεση της μπουρζουαζίας, στην επικράτηση ενός αμυντικού πνεύματος και στη μη οργάνωση της αντεπίθεσης και σύγχρονα της επίθεσης των καπνεργατικών μαζών. Απ' εδώ τα λάθη της κωλυσιεργείας, της μη οργάνωσης των μερικών απεργιών, της έλλειψης πίστης προς τη γ ε ν ι κ ή π ο λ ι τ ι κ ή α π ε ρ γ ί α, της πολιτικής της ουράς κατά την απεργία της Θεσσαλονίκης, του πρακτικού οππορτουνισμού κλπ. Απ' εδώ η υποτίμηση του δεξιού κινδύνου και η υπερεκτίμηση του κινδύνου της αριστεράς φρασεολογίας. Λάθη όμως αριστεράς φρασεολογίας επίσης σημειώθηκαν (Καβάλα, με την όπως - όπως κήρυξη της απεργίας) τα οποία ενισχύουν το δεξιό κίνδυνο που είναι ο κυριότερος. 3) Τα λάθη αυτά βρήκαν την αντανάκλασή τους και μέσα στους εισηγητές της Κ. Ο.Ε. για τη Συνδιάσκεψη και δε διορθώθηκαν πλήρως απ' αυτή, μολο-

νότι εκδηλώθηκε διάθεση για μια αυτοκριτική των λαθών. (Εκλογή στη διοίκηση συντρόφων που ακολουθούν συνεπή δεξιά γραμμή, όχι σαφές θέσιμο όλων αυτών των σφαλμάτων στην απόφαση της Συνδιάσκεψης). 4) Τόσο στις εισηγήσεις, όσο και στην απόφαση της Συνδιάσκεψης το ζήτημα της οργάνωσης της πάλης των ανέργων δε μπαίνει στο κέντρο των καθηκόντων της Κ.Ο.Ε. κατά το διάστημα της απεργίας των καπνεργατών και υποτίμηση δυνατότητας κινητοποίησης ανέργων σαν κείνες του Αγρινίου και Θάσου. 5) Υποτίμηση οργανωτικής δουλιάς σωστά βάζει η Κ.Ο.Ε., παράνομη οργάνωση του συνδικάτου, όμως δε δίνεται η πρέπουσα προσοχή στην ταυτόχρονη μαζική πάλη για την ανοιχτή ύπαρξη της Κ.Ο.Ε., Ενωτικής. Στο σημείο αυτό το παράδειγμα του σωματείου Δράμας πρέπει να χρησιμεύσει ως πρότυπο και να εκλαϊκευτεί. 6) Οι επιτυχίες που σημειώνει η Κ.Ο.Ε. στην απόσπαση των καπνεργατικών μαζών από την επιρροή των σοσιαλφασιστών οδήγησαν σε μια υποτίμηση των δυνάμεών τους και σε μια χαλάρωση της δουλιάς για την τέλεια απογύμνωση των σοσιαλφασιστών αρχηγών από τους στρατιώτες τους. Ιδιαίτερα μετά το σοσιαλφ. πανελ. συνέδριο υπάρχουν μεγάλες δυνατότητες να ξεσκεπαστούν οι λίγοι εργάτες που τους ακολουθούν για να πραγματοποιηθεί το ενιαίο μέτωπο απ' τα κάτω. 7) Παρά τα λάθη, τις αδυναμίες και τις ελλείψεις, η Κ.Ο.Ε. αποτελεί τη μόνη επαναστατική συνδ. οργάνωση των καπνεργατών γύρω από την οποία πρέπει να συσπειρωθούν οι καπνεργατικές μάζες κλπ. για επιδόματα ανεργίας, κατά τρομοκρατίας και αντισοβιετικού πολέμου, για την τελική απελευθέρωση από τον καπιταλιστικό ζυγό».

Μετά από λίγες μέρες στάλθηκα για περιοδεία στις Σέρρες, Δράμα, Ξάνθη όπου μόλις αρχίσαμε κάποια προσπάθεια, αναγκάστηκα να φύγω, δηλαδή με ξεπροβόδισαν οι καπνεργάτες γιατί —όπως μάθαν— υπήρχε κίνδυνος να πιαστώ, πιο σωστά να πιαστούμε, γιατί στην Ξάνθη είτε τον βρήκα, είτε ήρθε ύστερα από 1 - 2 μέρες από μένα, ο Κώστας Λουλές και είχε έρθει με αποστολή να ασχοληθεί με τα ζητήματα του μουσικο - αθλητικού συλλόγου που επικεφαλής του ήταν ο δικός μας, ο Ζαχαρόπουλος, ήτανε και καπνεργάτης. Δεν θυμάμαι πώς ακριβώς, αλλά με το Λουλέ βρεθήκαμε σ' ένα καφενείο απ' όπου θα μας πήγαιναν αλλού, για συνεργασία, ο καθένας, φυσικά, στο δικό του τομέα. Παραγγείλαμε καφέδες και τάβλι και μόλις αρχίσαμε, έρχεται ο σύντροφος που με είχε στο σπίτι του —ήτανε από τα καθοδηγητικά στελέχη της κομματικής οργάνωσης και των καπνεργατών— και βιαστικά μας σηκώνει να βγούμε έξω και στο δρόμο μας λέγει, ότι έχει μάθει η ασφάλεια και μας ψάχνει να μας πιάσει, ότι θα πρέπει

αμέσως να φύγουμε από την Ξάνθη γιατί δεν έχουν τον τρόπο τους να μας φυλάξουν. Απ' εκεί χωρίσαμε με τον Κώστα. 'Εμεινα με τον Ξανθιώτη σύντροφο, αλλά δεν κατάφερα να τον πείσω να βοηθήσει. Πρώτη φορά πήγαινα στην Ξάνθη, αλλά μπόρεσα να βρω 1 - 2 άλλους καπνεργάτες απ' αυτούς που 'χα συναντήσει τις προηγούμενες μέρες, μέλη του κόμματος, αλλά κι αυτούς δεν κατάφερα να τους πείσω να μείνω, έστω και για μερικές μέρες ακόμα, να τελειώσω τουλάχιστο, την ειδική αποστολή μου, που εξάλλου, δεν είχα και χρονικά περιθώρια για περισσότερα. 'Οταν όμως τους «απείλησα» πως θα πάω έξω από τα καπνεργοστάσια και θα τους καταγγείλω στους καπνεργάτες και καπνεργάτριες, αναγκάστηκαν να υποχωρήσουν κι έτσι ύστερα από ένα αχτίφ «παράνομο», κομματικών και συνδικαλιστικών στελεχών, βγάλαμε δύο αντιπροσώπους για τη Συνδιάσκεψη, οπότε κι έφυγα. Παρόλα που η ασφάλεια φάνηκε να κάνει κάπως πιότερες από τις συνηθισμένες της κινήσεις, μου 'μεινε η εντύπωση πως ο σύντροφος που με φιλοξένησε στο σπίτι του μεγαλοποίησε τα πράματα κάτω από την πίεση της γυναίκας του —που του 'καμνε σκηνές, απαιτούσε να μην ανακατευτεί καθόλου στο κίνημα κι αυτός κουβάλαγε ξένους στο σπίτι τους. 'Ετσι μου φάνηκε. Ποιος διάολος ξέρει! 'Ο θεός και η ψυχή του, που λέμε. 'Ηταν σύντροφος καλός, δυστυχώς ξεχνώ πώς τον λέγαν στ' όνομα και επίθετο.

Πρέπει να σημειωθεί πως εγώ δεν πήρα μέρος στη Συνδιάσκεψη της Κ.Ο.Ε. Κάπου γαντζώθηκα, αλλά πού;

Πάλι για φραξιονισμό. Σχεδόν παρόμοια,σαν την παραπάνω φραξιονιστική ενέργεια του Κ. Θέου που αναφέρθηκε, ήτανε και του Γιάννη Ιωαννίδη λίγο αργότερα. Είχαν γίνει εκλογές στο σωματείο μας και όπως είπα, μου 'χαν εκλέξει και γραμματέα. Αν δεν κάνω λάθος, κείνη την περίοδο στη Θεσσαλονίκη βρίσκονταν και ο τουφεκισμένος στα 1948 από την αμερικανοκρατία, βετεράνος του κόμματος Στέλιος Αναστασιάδης. Μια μέρα μου 'κλεισε ραντεβού μ' έναν σύντροφο, όπως μου 'πε από «πέρα». 'Οταν πήγα, βρήκα έναν κοντούτσικο και αδύνατο που ήταν τότες. 'Ηταν ο Γ. Ιωαννίδης. Ζήτησε να μάθει για την κατάσταση στους καπνεργάτες, του σωματείου, της Κ.Ο.Ε. κλπ. Φάνηκε αρκετά κατατοπισμένος κι όταν φτάσαμε στις αδυναμίες και τα μέτρα για να τα ξεπεράσουμε ο συνομιλητής μου, με ικανοποίηση μάστορα που ανακάλυψε το κουσούρι της μηχανής, είπε πως δε χρειάζεται να ψάξει κανένας και πολύ για να βρει ποιος είναι ο πρώτος φταίχτης. Είναι η σημερινή διοίκηση της Κ.Ο.Ε., υπάρχουν βέβαια και εξαιρέσεις κι εσύ πρέπει να βοηθήσεις το κόμμα να διορθώσει την κατάσταση εκεί. Δεν έμεινε χρόνος να καθορίσει το είδος της βοήθειας που ζήταγε μια που ήτανε ζήτημα συνεδρίου να ασχοληθεί με προ-

βλήματα διοίκησης και του τα υπενθύμισα. Εδώ και τέλειωσε η «συνεργασία» μας.

Η κατάσταση στη Διοίκηση της ΚΟΕ

Σοβαρές πρόσθετες δυσκολίες αντιμετωπίζει το καπνεργατικό κίνημα μετά το 9ο Συνέδριο της Κ.Ο.Ε., όπως η ψήφιση του ιδιώνυμου, η διάλυση των καπνεργατικών σωματείων στα βασικά καπνεργατικά κέντρα, με την κρατική και εργοδοτική τρομοκρατία που ξεπερνάει κάθε προηγούμενο με τις εκατοντάδες συλλήψεις στελεχών των σωματείων και μελών της Εκτελεστικής Επιτροπής της Κ.Ο.Ε. Κράτος και εργοδοσία με τα μέτρα τους αυτά επιδιώκουν όχι μόνο την αποδιοργάνωση της τεράστιας πλειοψηφίας των καπνεργατών και καπνεργατριών που είναι μέλη αυτών των σωματείων με ανώτερο καθοδηγητικό όργανο την Ομοσπονδία τους —την Κ.Ο.Ε.— αλλά και να ενισχύσουν τη διασπαστική «Κίτρινη» καπνεργατική ομοσπονδία και τα άμαζα σωματεία που δημιούργησε γιατί έτσι, κράτος και κεφαλαιοκρατία θα μπορούν να ματαιώσουν τους μαζικούς καπνεργατικούς αγώνες όπως και ολόκληρης της εργατικής τάξης για μεγαλύτερα κέρδη, να φορτώσουν στις πλάτες της εργατικής τάξης και όλων των εργαζομένων τα βάρη της πολιτικο - οικονομικής τους σταθεροποίησης, για μεγαλύτερους εξοπλισμούς και εξάρτηση της χώρας από τους ξένους ιμπεριαλιστές. 'Ομως, παρ' όλα αυτά, οι κινητοποιήσεις των εργαζομένων και ανέργων καπνεργατών και καπνεργατριών με απεργίες και στάσεις εργασίας, με καθόδους, συγκεντρώσεις και διαδηλώσεις —αν και σε μικρότερη έκταση— συνεχίζονταν οργανωμένα και αυθόρμητα. Και σε χτυπητή αντίθεση με τα παραπάνω είναι η κατάσταση που δημιουργείται στη Διοίκηση της Κ.Ο.Ε. Οι αιτίες; Δε νομίζω πως η κύρια αιτία ήτανε τα εξαιρετικά μέτρα όπως το ιδιώνυμο —τρομοκρατία ή διάλυση οργανώσεων κλπ. Αυτά μόνο πρόσθετες δυσκολίες δημιουργούσαν, εμπόδια όχι αξεπέραστα ήταν. Και με τις εκατοντάδες διώξεις κλπ. δεν εξαντλούνταν το κομματικό - συνδικαλιστικό στελεχικό δυναμικό μας. Η κύρια αιτία ήτανε το καθεστώς της απ' τα πάνω επιβολής θέσεων και γραμμής που βρίσκονταν σε ριζική αντίθεση με την πραγματικότητα. 'Ηταν η γραμμή της πάντα αλάνθαστης και ανεύθυνης κορυφής, των αποδιοπομπαίων τράγων. 'Ηταν η γραμμή που απωθούσε και έσπρωχνε στην αδράνεια ακόμα και συντρόφους παλιούς και δοκιμασμένους. Κάτω από την επίδραση αυτής της γραμμής μαζί και με τη φαινομενικά άκρα αντίθετη γραμμή και συμπεριφορά του γραμματέα της Π.Ε. Κ - Δ Μακεδονίας του Κ.Κ.Ε., διαμορφώθηκε μια εξαιρετικά δύσκολη κατάσταση στη διοίκηση της Κ.Ο.Ε.

Από την Εκτελεστική και Εξελεγκτική Επιτροπές που 'χαν εκλεγεί από το 9ο Συνέδριο στα 1929 έμειναν μόνο 4 - 5 σύντροφοι συγχωνεμένοι σε μια «εκτελεστική» επιτροπή κι αυτή χωρίς συνοχή και ταχτική λειτουργία σαν όργανο που να μπορεί να εξασφαλίσει την αναγκαία επαφή και καθοδήγηση των τμημάτων της. Κι έφτασε σε σημείο να μη μπορεί να 'χει στα γραφεία της, μόνιμα, ούτε έναν από τους εκτελεστικούς της για τον παραπάνω σκοπό. Κι ένας ακόμα, πρόσθετος λόγος, ήταν, ότι ενώ τα τμήματα της Κ.Ο.Ε. τα 1 - 2 τελευταία χρόνια, για πολλούς λόγους δεν ήταν σε θέση να εκπληρώσουν τις οικονομικές τους υποχρεώσεις —συνδρομές απέναντι στην Ομοσπονδία και οι έκτακτες ενισχύσεις που σε δύσκολες στιγμές της δίνονταν— η Κ.Ο.Ε. το ίδιο έκαμνε όταν είχε τέτοιες δυνατότητες —είχαν κοπεί. 'Ετσι, άδειο όπως ήταν το ταμείο της Ομοσπονδίας, κείνα τα μέλη της Εκτελεστικής που θα 'πρεπε να μείνουν εκτός παραγωγής, έπιασαν δουλιά στα καπνομάγαζα. 'Επιασε δουλιά ο Χρ. Μάλαμος, το ίδιο και ο Απ. Γκρόζος, είχε πιαστεί και εξοριστεί ο Π. Σίμος. Και ο Β. Βερβέρης άρρωστος ήταν ή είχε πιαστεί κι αυτός, δεν καλοθυμάμαι. Λίγος καιρός είχε περάσει από τις αρχαιρεσίες του σωματείου, όταν έγινε η αντικατάστασή μου από γραμματέας του Δ. Συμβουλίου και μου ανατέθηκε η υπευθυνότητα να εκπροσωπώ την Εκτελεστική Επιτροπή στα γραφεία της. 'Οτι ο κλήρος έπεσε σ' εμένα, έπρεπε, βέβαια, γιατί είχα μείνει ο μόνος «διαθέσιμος», ήτανε όμως και δικαιολογημένη η εκλογή, γιατί, σαν νέος και γερός που 'μουνα, ανάμεσα στ' άλλα, άντεχα και στην πείνα, γιατί όπως είπα, το ταμείο της Κ.Ο.Ε. καιρό είχε να δει γρόσι και τους μισθούς και τέτοια που πλήρωνε κάποτε στα μέλη της Εκτελεστικής —και χωρίς άλλο τη γραμματεία— από καιρό είχε αρχίσει να τις καταγράφει μόνο στα χρέη της. Κι επειδή «το νηστικό αρκούδι δε χορεύει» ύστερα από λίγο οι κομματικοί και γείτονές μας σύντροφοι φορτοεκφορτωτές με παίρναν —για μερικές ώρες τη βδομάδα— για βοηθό τους και μου βγάζαν μερτικό, φυσικά για τις ώρες που βρισκόμουνα στη «δουλιά» που ήταν μεν ελάχιστο, αλλά για έναν μπεκιάρη που μπορούσε να τα βολέψει με μισή οκά ψωμί, με μερικές ελίτσες και ένα ζευγάρι τσιγάρα, φτάναν για ολόκληρη τη βδομάδα. Με τη λύση που δόθηκε για κάμποσο χρονικό διάστημα «λύθηκε» αυτό το πρόβλημα της παρουσίας της διοίκησης που 'ταν, βέβαια, όχι τα τελευταία και μάλιστα αν πάρει κανένας υπόψη του ακριβώς αυτή την περίοδο η ασφάλεια είχε αρχίσει να κάνει συχνές επιδρομές στα γραφεία της Κ.Ο.Ε., απειλούσε να πετύχει άδεια της εισαγγελίας να τα κλείσει και η εγκατάλειψή τους από μας τους ίδιους θα την διευκόλυνε να πετύχει το σκοπό της. 'Ηταν, δηλαδή, κι αυτός ένας από τους λόγους, χωρίς βέβαια να 'ναι και από τους βασικούς, να 'χουμε ανοιχτά

τα γραφεία μας. Είναι αλήθεια, πως την ίδια περίοδο βρίσκονταν ακόμα στα γραφεία μας ο ειδικός γραμματέας της Κ.Ο.Ε., ο Σπανάκης, αλλά καπνεργάτης δεν ήταν ούτε μέλος της διοίκησης που να 'χει και αρμοδιότητα για διοικητικά προβλήματα πού'πρεπε ν' αντιμετωπιστούν σε μιά περίοδο οργανωτικών αναπροσαρμογών με τη μεταφορά των συνδικαλιστικών λειτουργιών στους τόπους δουλιάς κλπ. Εξάλλου και ο Σπανάκης δέχονταν συνέχεια απειλές από την ασφάλεια να φύγει από την Ομοσπονδία και όπως να 'χει το ζήτημα, άλλο είναι ο ένας και άλλο όταν είναι δύο. 'Υστερα, ψωμοζούσε κι αυτός ο φουκαράς. Και κάτι ακόμα: τα βράδια έρχονταν στα γραφεία και ο Απ. Γκρόζος, αλλά όχι πάντα και πολύ αργά, για ύπνο γιατί κείνο τον καιρό είχε κρεβάτι σ' ένα από τα δωμάτια που 'χαν τα γραφεία όπου έμενε και ο Σπανάκης.

Πάλι στη Δράμα

Οι δημόσιοι υπάλληλοι της Δράμας που ετοιμάζονταν να καλέσουν γενική συνέλευσή τους, είχαν στείλει πρόσκληση στην Κ.Ο.Ε. να στείλει αντιπρόσωπό της για να πάρει μέρος στη συνέλευσή τους. Η Εκτελεστική πήρε απόφαση να πάγει ο Βαφειάδης. Πρέπει να 'ταν η τρίτη φορά που βρέθηκα στη Δράμα στο τελευταίο διάστημα, όμως αυτή τη φορά με αποστολή κάπως αλλιώτικη από τις προηγούμενες. Τότες υπήρχε τέτοια κομματική γραμμή για συνδυασμό των αγώνων εργατών και υπαλλήλων, δημοσίων και ιδιωτικών (και επαγγελματιών κλπ.). 'Ετσι, εκεί που υπήρχαν αυτές οι δυνατότητες —παρά το ιδιώνυμο— αυτή η δουλιά γινότανε. Μία περίπτωση τέτοια —δεν έχω υπόψη μου άλλες για αλλού— ήταν με τη Δράμα που προκειμένου να αρχίσουν αγώνα, ζήταγαν την ηθική και κάθε άλλη υποστήριξή τους από μέρος της Κ.Ο.Ε. και ζήταγαν να στείλει αντιπρόσωπό της να μιλήσει στη συνέλευσή τους, νόμιμη, φυσικά, συνέλευση.

'Αρχισε η συνέλευση και στην πορεία της μου δόθηκε ο λόγος. Μόλις σηκώθηκα να μιλήσω άρχισε κάποιος αναβρασμός, γιατί μερικοί από τους υπαλλήλους άρχισαν να θορυβούν με φωνές, ότι δε θα κάνουμε εδώ κομμουνιστικό βήμα, δεν έχουν θέση εδώ μέσα κομμουνιστές και μάλιστα όχι υπάλληλοι. Αλλά, η πλειοψηφία των υπαλλήλων τάχτηκε με το μέρος της διοίκησης που 'χε στείλει και την πρόσκληση και επέμενε να μου δοθεί ο λόγος «γιατί η πάλη μας θα 'ναι πιο πετυχημένη άν διεκδικήσουμε τα αιτήματά μας από κοινού με την εργατική τάξη» κλπ. Εγώ ανέβηκα στο βήμα και δήλωσα, ότι η Καπνεργατική Ομοσπονδία τάσσεται στο πλευρό τους, ότι ο πιό σίγουρος δρόμος για την ικανοποίηση των αιτημάτων που απασχολούν υπαλλήλους και

εργάτες είναι η κοινή πάλη τους κλπ. Εκεί στη συνέλευση βρίσκονταν και ο διοικητής της χωροφυλακής Δράμας (ή μόνο της ασφάλειας ήταν, δε θυμάμαι). Αυτός έκαμνε το διανοούμενο, ότι αυτός αν και αστυνομικός, είναι κατά των πιέσεων, ότι είναι υπέρ των αιτημάτων τους όσα, βέβαια, είναι δίκαια κλπ. (μοίραρχος μου φαίνεται ήτανε στο βαθμό και λεγότανε Μπάφας). Μόλις είδε ότι μου δώσανε το λόγο και άρχισα να μιλάω, σηκώνεται, ζητάει το λόγο —μάλλον την άδεια να με διακόψει— και λέγει, πως, «το καλύτερο που έχουν να κάνουν οι υπάλληλοι αυτή τη στιγμή είναι να αφαιρέσουν το λόγο από τον αντιπρόσωπο της Κ.Ο.Ε., γιατί πρόκειται περί κομμουνιστικής οργάνωσης κι αυτός που μιλάει, ο Βαφειάδης, είναι κατακόκκινος, είναι στιγματισμένος κομμουνιστής με χαραγμένο το σφυροδρέπανο στο μέτωπό του. Όταν εσείς καλείτε κομμουνιστές στη συνέλευσή σας και τους δίνετε το λόγο να μην περιμένετε να ικανοποιηθούν τα αιτήματά σας. Δεν έχει προοπτικές επιτυχίας ο αγώνας σας». Πρέπει να σημειωθεί ότι η χωροφυλακή δεν περίμενε φαίνεται, ότι η συνέλευση μπορούσε να 'χει τέτοια επιτυχία γιατί ήταν σχεδόν όλοι οι υπάλληλοι και δεύτερο δεν ήξερε, μια που δεν τους ανακοίνωσαν, ότι στείλανε πρόσκληση σε εργατική οργάνωση, δεν περίμενε, δηλαδή, πως σε συνέλευση δημοσίων υπαλλήλων, μπορούσε να ανέβει στο βήμα και να μιλήσει εκπρόσωπος εργατικής συνδικαλιστικής οργάνωσης και μάλιστα τέτοιας, όπως η Κ.Ο.Ε., που ήταν πασίγνωστο, ότι καθοδηγιέται από κομμουνιστές, από το Κ.Κ.Ε. Και πολύ εκνευρίστηκε ο διοικητής. Και ήταν δικαιολογημένος ο εκνευρισμός του Μπάφα, γιατί μια που πιάστηκε στον ύπνο, μπορούσαν να του τραβήξουν και τ' αυτί οι πιο πάνω του. Επειδή, όταν τέλειωσε η συνέλευση, έδειξε ότι έχει σκοπό να με συλλάβει, μέλη της διοίκησης και άλλοι υπάλληλοι με συνόδεψαν σε αρκετή απόσταση και νομίζοντας ότι πέρασε η μπόρα, χωρίσαμε. Μας είχαν όμως παρακολουθήσει και σε λίγο με πιάσανε, όταν πήγαινα στο κέντρο (καφενείο) που σύχναζαν οι καπνεργάτες.

Η σύλληψη προκάλεσε αγανάχτηση μέσα στους υπαλλήλους και ύστερα από διαμαρτυρίες η ασφάλεια αναγκάστηκε να με αφήσει, γιατί ήμουνα νόμιμος και το μόνο στοιχείο του «εγκλήματος» ήταν, ότι, μίλησα σε συγκέντρωση νόμιμη και ύστερα από πρόσκληση, ομιλίας - διαβεβαίωσης ότι έχουν ολόπλευρα την αλληλεγγύη της Καπνεργατικής Ομοσπονδίας κλπ. Πρέπει να σημειωθεί πως κείνη την περίοδο στη Δράμα η τρομοκρατία ήταν κάπως λασκαρισμένη και σε μερικό βαθμό πρέπει να οφείλονταν στο διοικητή της χωροφυλακής που είχε, δηλαδή στο μοίραρχο Μπάφα. Ύστερα από μερικό καιρό με αντικατέστησε ο Β. Βερβέρης για να αντιμετωπιστούν άλλες κομματικές και της Κ.Ο.Ε. ανάγκες έξω από τη Θεσσαλονίκη.

'Ετσι βρέθηκα στις Σέρρες, όπου καθοδηγητής της κομματικής οργάνωσης ήταν ο αξέχαστος σύντροφός μας Αναγνώστης Δεληγιάννης, καπνεργάτης από την Καβάλα (που πήρε μέρος στον Ισπανικό εμφύλιο πόλεμο από τις γραμμές της Διεθνούς Ταξιαρχίας και στα 1943 από τον 'Αι - Στράτη που τον είχαν εξόριστο, τον μετέφεραν στο στρατόπεδο του Παύλου Μελά κι όταν οι βουλγαροφασίστες και οι εθνοπροδότες της Ειδικής ασφάλειας Θεσσαλονίκης 'Ελληνες συνεργάτες τους έβαλαν ζήτημα να διαλέξουν: είτε να πάρουν τη βουλγαρική υπηκοότητα και να αφεθούν ελεύθεροι και, σε αντίθετη περίπτωση, θα τους τουφεκίσουν. Ο κομμουνιστής Αναγνώστης Δεληγιάννης επικεφαλής και πάνω από 20 άλλων συντρόφων του από την Ανατολική Μακεδονία τους έφτυσαν κατάμουτρα καταχτητές και τα σκουλήκια τους προδότες «'Ελληνες» —πράκτορές τους της Ειδικής ασφάλειας— και οδηγήθηκαν στο εκτελεστικό απόσπασμα, εκτελώντας το υπέρτατο χρέος του 'Ελληνα πατριώτη, όπως και τόσες άλλες χιλιάδες σύντροφοι και συναγωνιστές τους. Δάκρυα πότισαν τα φυλλοκάρδια εμάς που μείναμε ζωντανοί και το δικό σας αίμα, τρέχει στις φλέβες μας, αξέχαστοί μας σύντροφοι. Η θυσία σας θα δικαιωθεί με ελεύθερη, ανεξάρτητη, λαϊκοδημοκρατική Ελλάδα!).

Πιο συγκεκριμένα: οι «άλλες κομματικές και της Κ.Ο.Ε. ανάγκες» κείνη την περίοδο καθορίστηκαν από την απόφαση που 'χε παρθεί —με σύμφωνη γνώμη και της ΕΓΣΕΕ— να τραβήξει η Κ.Ο.Ε. για το 10ο Συνέδριό της. Κι έπρεπε να γίνει μια περιοδεία κατατοπιστική στα τμήματά της για να καθοριστούν πιο συγκεκριμένα τα όρια της προετοιμασίας και η δυνατή ημερομηνία σύγκλησης του Συνεδρίου. Και μια που, κομματική φράξια και διοίκηση της Κ.Ο.Ε. —Εκτ. Επιτροπή— ήτανε ένα και το αυτό, γιατί είμασταν όλοι κομματικοί, σ' αυτές τις περιοδείες η πρωταρχική συνεργασία γίνονταν με τις τοπικές οργανώσεις, άν υπήρχαν, με την καπνεργατική φράξια και τη διοίκηση. 'Ηταν όχι σπάνιες και οι περιπτώσεις που η ανώτερη κομματική οργάνωση έδινε και κομματική αποστολή που αφορούσε ολόκληρη την τοπική κομματική οργάνωση, άν βέβαια νόμιζε ότι τέτοια ανάγκη υπάρχει. Κάτι τέτοιο έγινε και με την περίπτωση των Σερρών επειδή η Π.Ε. δεν είχε κανονική επαφή και στην εσωκομματική πάλη η τοποθέτησή της ήτανε με τη «δεξιά».

Αυτή την περίοδο —άν θυμάμαι καλά— ο Πρίφτης είχε πια αντικατασταθεί από γραμματέας της Π.Ε. Κ - Δ Μακεδονίας του Κ.Κ.Ε. Μετά τις Σέρρες έπρεπε να πάγω σ' άλλα καπνεργατικά κέντρα, για τον ίδιο σκοπό. 'Εφτασα στις Σέρρες πάνω στην προετοιμασία ενός

κομματικού αχτίφ και το γραφείο της Αχτιδικής Επιτροπής από τους σ. Αναγνώστη Δεληγιάννη, Σπύρο Γιαννόπουλο και τον αντιπρόσωπο της κομμουνιστικής νεολαίας, με κάλεσε να πάρω μέρος. Πράγματι, σε λίγες μέρες το αχτίφ από 25 - 30 περίπου συντρόφους από τις Σέρρες και τα χωριά έγινε, με θέματα από τα πιο συνηθισμένα και με πρώτο: η κατάσταση και τα καθήκοντα. Ο εισηγητής Α. Δεληγιάννης —όπως ήτανε λιγόλογος και δεν πολυαγαπούσε τα σούρτα - φέρτα— έκανε μια σύντομη παρουσίαση της κατάστασης της αχτίδας, της δράσης των πυρήνων με αναφορά στα θετικά και αρνητικά που 'χαν στην εφαρμογή των αποφάσεων της αχτιδικής επιτροπής, μαζί με τα λάθη και ελλείψεις που παρουσίασε και η ίδια. Στη συνέχεια, αναφερόμενος στη γενική γραμμή του κόμματος, τόνισε, ότι δε μπορέσαμε ούτε μέσα στην πόλη να καταφέρουμε να ανεβάσουμε τις απεργιακές και άλλες κινητοποιήσεις, ούτε και στο χωριό σε τέτοια επίπεδα για να μπορούμε να δημιουργήσουμε τις προϋποθέσεις ενός πλατιού απεργιακού κινήματος και αγροτικών συλλαλητηρίων και μέχρι ένοπλες καθόδους. Προϋποθέσεις που θα εξασφαλίσουν την πραγματοποίηση της Γενικής Πολιτικής Απεργίας που τραβάει το κόμμα μας. Και αμέσως, απευθυνόμενος πρώτα στους εργάτες και τους άλλους κομμουνιστές της πόλης έβαλα ορθά - κοφτά: «Εσείς, σύντροφοι, πώς σκέφτεστε, γιατί οι συσκέψεις, συνελεύσεις και συγκεντρώσεις, οι κινητοποιήσεις που κάνουμε φτάσαν μόνο σε μερικές περιπτώσεις και μέχρι απεργία;». Και στους αγρότες συντρόφους: «Γιατί δε μπορέσαμε εμείς να οργανώσουμε τις καθόδους των αγροτών στην πόλη και μάλιστα με τα όπλα;». Δεν ήτανε, βέβαια, μόνον αυτά τα ζητήματα που θα 'θελε να βάλει ο Αναγνώστης. Δε μίλησε π.χ. ούτε για τις «συνθήκες που ωρίμαζαν για ένοπλη εξέγερση», ούτε για «Σοβιετική Δημοκρατία στην Ελλάδα» κλπ. Αλλά, αυτά που 'βαλε ήταν από τη μια αποκλειστικά από δική του πρωτοβουλία και, όπως μου 'πε μετά, μια που βγαίναν μέσα από τα προβλήματα που αντιμετώπιζε η οργάνωση και είχε αναφερθεί σ' αυτά στην εισήγησή του, δε μπορούσε να μην τα βάλει. Αποδείχτηκε όμως πως ήταν προβλήματα - ερωτήματα που βασάνιζαν και τους άλλους κομμουνιστές και ομολογώ πως, σ' αυτή την επαρχιακή οργάνωση έγινε μια από τις πιο γόνιμες και εποικοδομητικές συζητήσεις για κείνη την περίοδο που, αντίθετα απ' ό,τι γίνονταν με την πάλη ενάντια στο λικβινταρισμό, όπως και το ζωντανό προβληματισμό μέσα στις κομματικές οργανώσεις και στις εργατικές ιδίως μάζες, μόλις δημοσιεύτηκαν στον κομματικό τύπο οι διαφορετικές απόψεις των μελών του Π.Γ. και η απόφαση για συζήτηση στο κόμμα. Αντίθετα όταν απαγορεύτηκε η συζήτηση που χαρακτηρίστηκε αργότερα και σαν «χωρίς αρχές φραξιονιστική πάλη» έφερε μαζί της και μια νεκρι-

κή σιωπή στρατώνα σ' όλες σχεδόν τις κομματικές οργανώσεις, την ανορεξία και απροθυμία στους κομμουνιστές να πάρουν μέρος στον «καβγά» της κορυφής με αρνητικές επιπτώσεις σ' όλους τους τομείς τους κομματικούς και του επαναστατικού εργατικού και μαζικού λαϊκού κινήματος. Και μια από τις εξαιρέσεις αποτέλεσε η κομματική οργάνωση Σερρών με τις συζητήσεις και συμπεράσματα ενός αχτίφ στελεχών και απλών μελών της που, χωρίς να βάνουν στόχο δεξιά ή αριστερά, με τρόπο το ίδιο απλό όπως και η εισήγηση και τα ερωτήματα, μίλησαν για τη δουλιά τους, για τις συνθήκες που υπάρχουν για απεργιακούς και μη αγώνες, τους οποίους και μελλοντικά μπορούμε και θα πρέπει να τους οργανώσουμε και κατέληξαν: «μακάρι, σύντροφοι, να μποράγαμε και ένοπλους καθόδους και συλλαλητήρια και Γενική Πολιτική Απεργία στην πόλη μας να κάνουμε. Ποιος στραβός δε θέλει τα μάτια του. 'Ομως, μόλις αρχίσαμε να μαθαίνουμε κάτι διαφορετικό για την "τρίτη περίοδο", για σταθεροποίηση του καπιταλισμού και το αντίθετο, το πώς και γιατί μπορεί είτε δε μπορεί το κόμμα τώρα να κάνει Γενικές Πολιτικές Απεργίες και ένοπλη εξέγερση για ανατροπή της μπουρζουαζίας, σταματήσαμε να μιλάμε πια για τα υπέρ και τα κατά. Μήπως λογαριάζουμε για πραγματικότητα κείνο που θέλουμε, κείνο που μας αρέσει; Μήπως έχουν δίκιο οι εργάτες που μας λένε πως έχουμε πάθει από απεργομανία;».

Βέβαια, δεν ήταν οι ομιλίες και οι ερωτήσεις του καθένα που αναφέρονταν σ' όλα αυτά μαζεμένα, σα σε λόγους απ' τα πρώτα γραμμένους. Μίλησαν όμως αρκετοί, και ερωτήσεις κάναν ακόμα περισσότεροι. Η κάθε ομιλία λιγόλεπτη, η κάθε ερώτηση συμπλήρωνε η μιά την άλλη και αν, αντί «αχτίφ» της Κ.Ο. Σερρών τη μεταβάφτιζες σε «Κεντρική Επιτροπή του Κ.Κ.Ε.» στα σίγουρα δε θα μας χάριζε, σε μια ολομέλειά της κείνο το τζοβαΐρι της 3ης Ολομέλειας της Κ.Ε. του Κ.Κ.Ε. του Γενάρη του 1930 και ποιος ξέρει και η Κ.Δ. να μη μας έκοβε το βήχα μεσόδρομα με τη συζήτηση που 'χαμε αρχίσει για να βρεθούμε πάλι στους πλανήτες των ονείρων! και «η σιωπή χρυσάφι»! ;

Μετά από 2 - 3 συνεργασίες με τη φράξια και τη διοίκηση του σωματείου καπνεργατών οργανώθηκαν δύο μικτές συσκέψεις εργαζομένων και ανέργων καπνεργατών και καπνεργατριών. Πάρθηκαν αποφάσεις για πιο έντονες κινητοποιήσεις και διαβήματα για άνοιγμα και άλλων σαλονιών για επιδόματα, κατά της τρομοκρατίας κλπ. Πήγα για μερικές μέρες στο Σαρμουσακλή, όπου, εκτός από τους ντόπιους, δούλευαν και πολλοί καπνεργάτες και καπνεργάτριες και από τις Σέρρες. Επειδή η δουλιά στην παραγωγή δεν εμπόδιζε την αποστολή μου και δυνατότητες υπήρχαν, έπιασα δουλιά σ' ένα καπνομάγαζο που 'ταν και δικός μας μάστορας. Μόλις όμως δούλεψα 3 - 4 μέρες, αρρώστησα

από ελονοσία με υψηλό πυρετό σε τέτοιο βαθμό που ο γιατρός μη έχοντας άλλα μέσα να κατεβάσει τον πυρετό, έβρεχε σεντόνια στο παγωμένο νερό του πηγαδιού που 'χε το σπίτι που με πήγαν οι σύντροφοι και με τύλιγαν σ' αυτά αλλάζοντάς τα κάθε 3 - 5 λεπτά της ώρας με τη βοήθεια της συντρόφισσας που την είχα σαν πασταλτζού αυτές τις λίγες μέρες που δούλεψα και δεν απομακρύνθηκε από κοντά μου όλες τις μέρες που έμεινα στο κρεβάτι... Κατά το 1918 - 1919 πρώτη φορά μ' έχει πιάσει η ελονοσία ακόμα εκεί στα μέρη μας. Ζούσε η μάνα μας και για θεραπεία της συμβούλεψαν να με ποτίσει με ρακί και με μέλι σα «μεζέ». 'Ετσι κι έκανε. 'Οπως ήμουνα μικρός και για πρώτη φορά έβαζα στο στόμα μου ρακί, ύστερα από λίγα λεπτά πετάχτηκα από το στρώμα και τροχάδην και με φωνές ποιος ξέρει τι έλεγα, κατέβηκα κάτω. Κείνη την ώρα —θα πρέπει να 'ταν μέρα Τρίτη — η μητέρα φούρνιζε το ψωμί που 'χε ζυμώσει. Της άρπαξα το φκιάρι από το χέρι χωρίς να φέρνει αντίρρηση η μητέρα και αντί στο φούρνο το καρβέλι - ζυμάρι μου 'πεσε χάμω. 'Υστερα πήγα ν' ανοίξω την πόρτα για να βγω έξω στο δρόμο, αλλά την ίδια στιγμή ένιωσα τέτοια ανακατωσούρα μέσα μου κι άρχισαν να βγαίνουν από το στόμα μαζί μ' αυτά που μου 'δωσε η μάνα νόμιζα και τα σωθικά μου. 'Ηταν καταπράσινα. 'Ολος στον ιδρώτα, με πήγε η μάνα στο δωμάτιο, μ' έβαλε να πέσω και κοιμήθηκα δεν ξέρω πόσο. 'Οταν ξύπνησα ήμουν ήσυχος και λαφρύς. 'Οταν πέρασαν μερικές μέρες και ελονοσία δε φαινόταν ούτε μέρα παρά μέρα όπως συνήθιζε, η μάνα όλο χαρά έλεγε και ξανάλεγε: καλά έκανα γιόκα μου και σου 'δωσα και λιγουλάκι παραπάνω ρακί και μέλι απ' ό,τι μου 'παν. Φαίνεται η φουκαριάρα από τη λαχτάρα της να διώξει την αρρώστια μια και καλή και να δει γερό το γιο της, το ρακοπότισε για καλά! Και πέτυχε το σκοπό της για χρόνια! Πόσο καλή και στοργική σαν όλες τις μάνες του κόσμου, ήσουνα μανούλα! Ας είναι αιώνια η δική σου και ολονών σας η χαμένη πια μνήμη σας, μητερούλα!

Και ξανάρθε, να πώς: Στις Σέρρες, το κομματικό αχτίφ που 'χα πάρει μέρος, έγινε στο αγρόκτημα του νεολαίου που 'ταν στο γραφείο της Α.Ε. και κάτω από μια πελώρια συκιά που 'χε. Δεν ήταν από τους ψηλούς και (χαζούς) άκαρπους. Από τα αμέτρητα υπάρχοντά της πολλά είχαν προλάβει κι ήταν μελάτα σα λουκούμι Σερριώτικο, αλλά από τα περισσότερα έτρεχε το γάλα και ακόμα τα πιο πολλά ήτανε πικρά σα φαρμάκι. Ο νεολαίος μας αμέσως είπε πως όλα μας ανήκουν, αλλά προσοχή στα δεύτερα. Δε βγάζουν σε καλό. Το πρωί από το πρώτο γιουρούσι τα μελάτα σχεδόν εξαντλήθηκαν. Και φαίνεται, άρχισε ο καθένας μας να νομίζει πως είναι καλά και τα δεύτερα μια που 'χαν και κάποια γλυκάδα κι άρχισε ο καθένας να τα μασουλά. 'Εκανα

ό,τι και οι άλλοι σύντροφοι και, όπως μου είπαν, έτσι ξύπνησε και με επισκέφτηκε η παλιά ελονοσία. Ποιος ξέρει, μπορεί να 'ταν κι έτσι. Πάντως, κατέληξα στο μακαρίτη αδερφό μου Σάββα που δούλευε στη Θεσσαλονίκη κι ύστερα από φροντίδα του 10 - 15 μέρες συνήλθα μέχρι ικανός για εργασία, για παραπέρα. Πρέπει να προστέσω και τούτο: πήγαινα σε καπνεργοστάσιο να συναντήσω 1 - 2 συντρόφους. Στο δρόμο με σταμάτησε ένας χωροφύλακας και μου ζήτησε να του δείξω τα «χαρτιά» μου. Δεν είχα και με κουβάλησε στο τμήμα. Μόλις μπήκαμε στην αίθουσα μου 'πε να τον περιμένω και πήγε να αναφέρει, φαίνεται, στον προϊστάμενό του. Του 'στριψα στη στιγμή και συνέχεια δεν είχε η υπόθεση.

Και στην 'Εδεσσα μου συνέβηκε το εξής: όταν κατέβηκα από το τρένο με πλησίασε ένας χωροφύλακας και μου ζήτησε να του δείξω τα χαρτιά μου. Δεν είχα και, παρά τις διαμαρτυρίες μου, μαζί μ' έναν άλλο χωροφύλακα που κάλεσε, με κουβάλησαν στο τμήμα. Είχα 4 - 5 διευθύνσεις —γιάφκες— ψιλογραμμένες σε μικρό χαρτάκι και βαλμένο μέσα σ' ένα τσιγάρο. Πηγαίνοντας στο δρόμο ήταν εύκολο να το καταπιώ αλλά θα έχανα τις γιάφκες. 'Εκανα το εξής: άναψα ένα τσιγάρο, πρόσφερα και στους χωροφύλακες. 'Υστερα από μερικές ρουφηξιές πέταξα το τσιγάρο στο αυλάκι δίπλα από το δρόμο σε μέρος σημαδιακό. 'Οταν φτάσαμε στο τμήμα, ανάμεσα στ' άλλα μου πήρε και το πακέτο με τα τσιγάρα και τα χάλασε όλα. 'Οταν την άλλη μέρα μ' άφησαν, βρήκα το «αποτσίγαρο». Οι γιάφκες είχαν σωθεί.

Η φραξιονιστική πάλη στο κόμμα 1930 - 1931 και η ολομέλεια της Κ.Ε. της ΟΚΝΕ

Επειδή δε θυμάμαι πότε ακριβώς έγινε η ολομέλεια της Κ.Ε. της ΟΚΝΕ που έμεινε με το χαρακτηρισμό «φραξιονιστική» γι' αυτό δεν είμαι και σε θέση να τοποθετήσω στα πραγματικά του πλαίσια και την παρουσία του Δ. Παρτσαλίδη στη Θεσσαλονίκη αυτή τη φορά. Πρόκειται, όμως, για το εξής: 'Οτι θα γίνει ολομέλεια της Κ.Ε. της ΟΚΝΕ, σ' εμένα και στο Χρήστο Μάλαμο μας ανακοίνωσε ο Παρτσαλίδης. Επειδή όμως ο Μάλαμος αρνούνταν να πάρει μέρος στην ολομέλεια γι' αυτό, μήπως και τον πείσουμε μαζί με τον Παρτσαλίδη, πήγαμε στο σπίτι του. Ο Μάλαμος (και η Ρεβέκκα) μας καλοδέχτηκαν, αλλά κατηγορηματικά επέμενε στην απόφασή του με τη δικαιολογία ότι, μια που 'κανε οικογένεια, δε θέλει να 'χει τραβήγματα. Μόλις πριν λίγο καιρό είχε παντρευτεί με τη Ρεβέκκα, εβραιοπούλα νεολαίισσα από την Καβάλα κι αυτή, νομίζω πως είχε γεννήσει κιόλας. Ο Παρτσαλίδης έφυγε και τον καθορισμένο χρόνο πήγα κι εγώ στην Α-

θήνα. Μετά τη γιάφκα με πήγαν να μείνω στο σπίτι της οικογένειας Αύρας Βλάσση (Παρτσαλίδου, αργότερα). 'Οπως τη γνώρισα τότες, η οικογένεια Βλάσση αποτελούνταν από τη μητέρα και τις δύο αδερφές. Ζούσαν στο ίδιο σπίτι με την αξέχαστη ηρωίδα μας Ηλέκτρα Αποστόλου - Σιδέρη (συνοικία και δρόμο δε θυμάμαι). Μαζί τους έμεινα μερικές μέρες πριν αρχίσει η ολομέλεια, στη διάρκειά της και μερικές μέρες μετά. Τους γνώρισα σαν ανθρώπους εξαιρετικούς, μορφωμένους διανοούμενους και συντρόφους αφοσιωμένους στην πρακτική κομματική και νεολαιίστικη δράση, αλλά τι ακριβώς υποστήριζε στις συζητήσεις μας ο καθένας τους γιά τα κομματικά δεν είμαι σε θέση να το πω σήμερα. 'Η εντύπωση που μου 'χε μείνει είναι πως, διαφορές - διαφωνίες με το Ντούβα που 'ταν γραμματέας της ΟΚΝΕ και τον Παρτσαλίδη που σχεδόν κάθε μέρα ερχόντουσαν εκεί, στο σπίτι τους, δεν είχαν. 'Οπως έχω πει κιόλας, σ' άλλες σελίδες, αλλά και από τις δραστηριότητές μου πριν και μετά την ολομέλεια της Κ.Ε. της ΟΚΝΕ βγαίνει πως και η δική μου η κομματική και συνδικαλιστική δραστηριότητα όπως και πολλών άλλων σαν κι εμένα παρακατιανών στελεχών του κόμματος και της νεολαίας ήταν σ' όλες τις κομματικές αποστολές, όχι περιχαρακωμένη με δεξιά ή αριστερά πλαίσια. Μ' άλλα λόγια, η συμμετοχή σε κάθε μορφής κομματικής και συνδικαλιστικής δραστηριότητας και μαζικής κινητοποίησης δε γίνονταν με τη σημαία της διάκρισης δεξιά - αριστερά, αλλά και μιλάγαμε, συνεργαζόμασταν, συμμετείχαμε εν ονόματι του κόμματος, πάνω στη γραμμή πάλης - αγώνα καθορισμένη από το ίδιο το κόμμα —στα σώματά του.

Χαρακτηριστικό είναι το εξής: όταν άρχισε η ολομέλεια εμένα με πρότειναν και εκλέγηκα παμψηφεί πρόεδρος της ολομέλειας ακριβώς επειδή δεν ήξεραν ούτε οι αριστεροί ούτε οι δεξιοί, ποια είναι η τοποθέτησή μου, στη δεξιά ανήκω ή στην αριστερά. Δεν ήταν βέβαια με την έννοια σα να πρόκειται γιά αχρωμάτιστο, αλλά το κύριο χαρακτηριστικό της δικής μου δράσης, κείνη την περίοδο, ήταν η γραμμή πάλης - αγώνα με φορέα το κόμμα, το Κ.Κ.Ε. Και, στο διάστημα που γίνονταν η ολομέλεια και μέχρι τη στιγμή που πήρα το λόγο να μιλήσω, όχι σαν πρόεδρος, αλλά σα μέλος της Κ. Επιτροπής δεν ήξεραν σε ποια πλευρά ανήκω. Και αρκετοί σύντροφοι με συνεχάρηκαν (ανάμεσά τους και ο Πέτρος Ρούσσος) από το γεγονός ότι, σαν πρόεδρος, δεν έδωσα τόπο σε παρεκτροπές. Και η παραμικρή προσπάθεια μιας ειρωνείας που ριχνόνταν κυρίως απέναντι του Θέου, τον Ιωαννίδη αντιμετώπιζε η δική μου αδιαλλαξία που τους καλούσα σε τάξη, τους αφαιρούσα το λόγο κι ότι εδώ είναι σώμα και η συμπεριφορά πρέπει να 'ναι κομματική συντροφική, ειλικρινής. Πουθενά, σε κανένα δε χάρισα κάστανα και γι' αυτό γίνονταν οι συζητήσεις πολύ συμμαζεμένες,

χωρίς βρισιές και περίσσιες οξύτητες. Φυσικά, λέγονταν πολλά για τη δράση του καθένα, για φραξιονισμούς και τρικλοποδιές μέσα στην ίδια την Κεντρική Επιτροπή του κόμματος και της ΟΚΝΕ, στο Π.Γ. και σε μερικές άλλες οργανώσεις από τα οποία, εμείς οι επαρχιώτες, είχαμε μεσάνυχτα. Αλλά παρεκτροπές δεν έγιναν. Εκεί στην ολομέλεια εγώ και βαφτίστηκα σα «δεξιός» και η ένταξή μου έγινε όχι μόνο σαν καταδίκη της εξωπραγματικής γραμμής και των λαθών και αδυναμιών που η αριστερά ήθελε να τις φορτώσει στη δεξιά, αλλά και από το γεγονός γιατί εγώ είχα αγωνιστικές γνωριμίες με τον Παρτσαλίδη, εκτιμούσα το Ντούβα πολύ, το Χαϊτά που τον είχα γνωρίσει στη Θεσσαλονίκη σε μια κομματική δουλιά προτού ακόμα ξεσπάσει η εσωκομματική πάλη, και μου 'χε κάνει μεγάλη εντύπωση ο τρόπος της ομιλίας του, οι εκφράσεις του που έδειχναν πως πρόκειται γιά ένα μορφωμένο, καλά κατατοπισμένο σύντροφο. Παρά την τέτοια μου τοποθέτηση εγώ μίλησα για τη στάση του Στίνα, που ήταν γραμματέας της Θεσσαλονίκης, σε τι κατάσταση βρίσκεται αυτή η οργάνωση και για τις ενέργειές του στο ζήτημα των δημοτικών εκλογών, τις επαφές του με τον Πουλιόπουλο κλπ. Απ' εκεί και πέρα —μετά την ολομέλεια— δεν προλάβαμε, αλλά ούτε επεδίωκε κανένας σα σε «ξεχωριστά» ντουβλέτια να υπάρχει και να δράσει. Πρόλαβε η έκκληση της Διεθνούς, απόταν σταμάτησε η εσωκομματική πάλη και όλοι, όλο το κόμμα τη δέχτηκε με κατανόηση και σημάδια δεν άφησε η πάλη ακριβώς γιατί, νομίζω, δεν είχε εκείνη την οξύτητα, τις βρισιές, και το διασυρμό ανεξάρτητα από το τι έγινε αργότερα. Και γι' αυτό η κρίση «ξεπεράστηκε» σχετικά εύκολα μετά την έκκληση της Κ.Δ., με το χαρακτηρισμό σαν «πάλη χωρίς αρχές», και ολόκληρο το κόμμα «ψυχή τε και σώματι» ρίχτηκε στην πραγματοποίηση της «καινούργιας» γραμμής που έμπασε στο κόμμα η νέα ηγεσία του, διορισμένη από την Κ.Δ., γραμμή, που στην ουσία της ήταν η ελληνόμορφη προβολή των θέσεων και αποφάσεων της Κ.Δ. για το Κ.Κ.Ε. και το ελληνικό επαναστατικό κίνημα. Κι ένα ξανακοίταγμα σ' αυτά τα γεγονότα με το διάβα αυτής της 50ετίας, βάζει μπροστά σου το ερώτημα: Τι συνέβηκε στο κόμμα κείνη την περίοδο; 'Ητανε πέρα για πέρα σωστός ο χαρακτηρισμός της εσωκομματικής εκείνης πάλης σα «χωρίς αρχές», μήπως έχουν δίκιο όσοι λένε ότι ο τέτοιος χαρακτηρισμός που δόθηκε με την έκκληση της Ε.Ε. της Κ.Δ. δεν ήταν και εντελώς αναμάρτητος; Μάλιστα. Αυτή η άποψη είναι και η σωστή. Γιατί; 'Οσο και να κλωθογυρίσεις το πρόβλημα για να δικαιολογήσεις τα «χωρίς αρχές» κλπ., όπως κάναμε τότες, το κύριο πρόβλημα που προβάλλει είναι το πού έπρεπε να τραβήξει το κόμμα, ποια στρατηγική και ταχτική είχε, ποια ταχτική και στρατηγική θα 'πρεπε να 'χει και ποια του δόθηκε. Αν η

3η Ολομέλεια της Κ.Ε. του Κ.Κ.Ε. της 27 - 31 Γενάρη 1930 που έγινε με παρουσία και την καθοδήγηση της αντιπροσωπείας της Κ.Δ. και οι «αντιδεξιές» αποφάσεις της ήτανε συνέπεια της παραδοχής της καθιερωμένης στρατηγικής και τακτικής κείνη την περίοδο, πα' να πει, πως η προέλευση και της γραμμής που ήτανε φορέας της στην αρχή η πλειοψηφία και σε συνέχεια ολόκληρο το Π.Γ. με επικεφαλής τη λεγόμενη αριστερά, ήτανε α ρ χ ι α κ ή. Αυτό σημαίνει πως και η ανοιχτή εσωκομματική πάλη που προκλήθηκε κυρίως με αφορμή αυτή την ολομέλεια για υπεράσπιση (και την κατάκριση) των αποφάσεών της, ήτανε, τουλάχιστον από την πλευρά της «αριστεράς» α ρ χ ι α κ ή. Αλλά και οι θέσεις της λεγόμενης δεξιάς που χαρακτηρίστηκαν σα δεξιές - οππορτουνιστικές, ήταν το ίδιο αρχιακού χαρακτήρα, γιατι πρότεινε μιά άλλη στρατηγική και ταχτική, μια διαφορετική πορεία για το επαναστατικό κίνημα της Ελλάδας, μιά διαφορετική πολιτική γραμμή για το Κ.Κ.Ε. Συνεπώς, ο χαρακτηρισμός της πάλης που γίνονταν με βάση τις δύο παραπάνω κατευθύνσεις σα «χωρίς αρχές» δεν ανταποκρίνονταν στην πραγματικότητα. Το ίδιο δεν ανταποκρίνονταν στην πραγματικότητα και ο χαρακτηρισμός σαν «πάλη φραξιονιστική». Γιατί η εσωκομματική πάλη άρχισε και γινόταν με δημόσια συζήτηση μέσα από τα κομματικά όργανα. 'Αλλο ζήτημα είναι, ότι είχαμε εκδηλώσεις φραξιονιστικές και σε ορισμένο βαθμό είναι και αναπόφευχτες σε περιόδους εσωκομματικής πάλης, όπως και προσωπικού χαρακτήρα εκδηλώσεις είχαμε. Αυτές όμως οι εκδηλώσεις δεν είναι οι καθοριστικές, δε μορφοποιούν (την ίδια την πάλη) το περιεχόμενο της πάλης και δεν αποκτούν κυρίαρχη θέση πάνω από το κεντρικό, το καθοριστικό πρόβλημα που είναι οι δύο στρατηγικές και ταχτικές, η διαφορετική πολιτική και οργανωτική γραμμή που έχουν προβληθεί και ζητάνε τη λύση τους. Και η λύση αυτή θα 'πρεπε και θα 'ρχονταν αβίαστα και φυσιολογικά με την κολλεχτιβιστική επεξεργασία των προβλημάτων, τον πλατύ διάλογο μέσα στο κόμμα, όπως περίπου έγινε με το λικβινταρισμό και την «Ενωμένη αντιπολίτευση». 'Ομως, πνίχτηκε. Γιατί; 'Οταν πάρει κανένας υπόψη του πως την έκκληση την έγραψε —και φυσικά και τους χαρακτηρισμούς για «φραξιονισμούς χωρίς αρχές...» και πολλά άλλα— 'Ελληνας φίλος του Μπέρια, ο Ζαχαριάδης, που, όπως λέγει ο ίδιος «με κατηγόρησε ο Χαϊτάς στη σχολή για προβοκάτορα (λέγει για χαφιέ), αλλά γλίτωσα το κεφάλι μου γιατί έκανα αυτοκριτική», όλα μπαίνουν στη θέση τους. Το μόνο που μένει είναι, πώς μπορούσαν σε μιά κοτζάμ Διεθνή, ν' αλωνίζουν τέτοιοι τσαρλατάνοι σε σημείο που να αλλάζουν και αποφάσεις της και ακριβώς σ' αυτούς τους τυχοδιώχτες δε σύμφερνε ο δημοκρατικός διάλογος που θα οδηγούσε σε λύσεις αρχών με το Δημοκρατικό Συγκεντρωτισμό του

εσωκομματικού μας προβλήματος και θα τους καταδίκαζε σε αφάνεια, θα τους αχρήστευε!

Μάης 1932. Για το 10ο Συνέδριο της ΚΟΕ. Πώς και γιατί στάλθηκα στο Βόλο

Από το 1929 που έγινε το 9ο Συνέδριο μέχρι το 1932 που αποφασίστηκε να γίνει το 10ο συνέδριο της ΚΟΕ, είχαν περάσει 4 χρόνια περίπου. Η προετοιμασία του άρχισε, όπως εξάλλου και κάθε συνέδριο και συνδιάσκεψη συνδικαλιστική, με τις απολογιστικές συνελεύσεις των διοικήσεων των σωματείων, των τμημάτων της Ομοσπονδίας στα καπνεργατικά κέντρα και με εκλογή αντιπροσώπων για το συνέδριο. Η Ομοσπονδία είχε ξεπεράσει την «κρίση» με τους λικβινταριστές, με την εσωκομματική πάλη, τη φραξιονιστική. Η επίδραση της «φραξιονιστικής» πάλης στην ΚΟΕ ήταν όχι περισσότερη από τις άλλες συνδικαλιστικές οργανώσεις, η ίδια η διοίκηση ήτανε με τη δεξιά και, κάτι ακόμα που δείχνει ότι υπήρχαν και στοιχεία προσωπικού χαρακτήρα στην εσωκομματική πάλη, ήτανε και μερικές εκδηλώσεις και στις συνδικαλιστικές οργανώσεις. Στην ΚΟΕ π.χ. υπήρχε μεγάλη αντιπάθεια στο πρόσωπο του Ιωαννίδη, του Θέου σαν συνδικαλιστικού ηγέτη επικεφαλής της ΕΓΣΕΕ. Υπήρχε αντιπάθεια και ενάντια στο Σιάντο, αλήθεια λιγότερη από τους άλλους, και σαν επικρίσεις στη δράση. Αλλά, όπως και σ' ολόκληρο το κόμμα, έτσι και στην ΚΟΕ, μετά την έκκληση της Κ.Δ. είχε σταματήσει κάθε είδος φραξιονιστικής εκδήλωσης και σύμφωνα με το καταστατικό, το συνέδριο έπρεπε να το οργανώνει αυτή η διοίκηση, παρόλα που τα καθοδηγητικά όργανα - Εκτελεστική και Εξελεχτική επιτροπές που 'χαν εκλεγεί από το 9ο Συνέδριο, ουσιαστικά δεν υπήρχαν πιά, γιατί άλλοι είχαν εξοριστεί στα νησιά —όπως ο Παντελής Καρακίτσος και ο Β. Βερβέρης στις παραμονές του συνεδρίου— και άλλοι και μερικά μέλη της Εκτελεστικής Επιτροπής όπως ο Χρήστος Μάλαμος, βρίσκονταν σε παθητική αδράνεια και στην Εκτελεστική Επιτροπή στην πραγματικότητα είχανε μείνει δύο: ο Απ. Γκρόζος και ο Μ. Βαφειάδης. Και μια που σύντομα τραβούσαμε για συνέδριο, με σύμφωνη γνώμη και της ΕΓΣΕΕ θεωρήθηκε σκόπιμο να μη συμπληρωθεί η Εκτελεστική με άλλα στελέχη, με «κοπτάτσια».

Η έκθεση δράσης της Ομοσπονδίας ανατέθηκε σ' εμένα και στο Βερβέρη να την προετοιμάσουμε. Την ετοιμάσαμε σε 1½ μήνα περίπου και τη στείλαμε στην Ενωτική, αλλά μας την απόρριψε —ο Σκλάβαινας— δεν τους άρεσαν ορισμένα σημεία της, ιδιαίτερα σ' εκείνα που αφορούσαν τον πόλεμο κλπ. και πράγματι έπρεπε να 'χει διατυπώσεις όχι σωστές και λάθη. Αρχίσαμε δεύτερη σύνταξη, αλλά δεν προλά-

βαμε να την τελειώσουμε και στο μεταξύ πιάσαν και στείλανε εξορία τον Β. Βερβέρη.

Η προετοιμασία του συνεδρίου γίνονταν κάτω από μεγάλες δυσκολίες και ανάμεσα σ' άλλες, και οικονομικές που δεν είχαμε, σαν διοίκηση, να πληρώσουμε τους αντιπροσώπους που στέλναμε στις οργανώσεις για να βοηθήσουν την προετοιμασία του συνεδρίου (συζητήσεις για τη δράση της Εκτελεστικής Επιτροπής και φυσικά και της διοίκησης του τοπικού σωματείου, εκλογή αντιπροσώπων για το συνέδριο κλπ.), γίνονταν από τους αντιπροσώπους της Κ.Ο.Ε. που στέλνονταν στα καπνεργατικά κέντρα και από τις διοικήσεις του τοπικού σωματείου. Στο μεταξύ πριν από καμιά δεκαριά μέρες από το συνέδριο, ήρθε ο Σιάντος από το Κέντρο στην έδρα της Κ.Ο.Ε., που μόνιμα βρίσκονταν στη Θεσσαλονίκη, για να βοηθήσει την προετοιμασία του συνεδρίου. Μαζί του έφερε και μερικά χρήματα για την προσπάθεια αυτή από το Π.Γ., ενώ προηγούμενα αρνιούνταν να ενισχύσουν την Ομοσπονδία με το δικαιολογητικό ότι «είσθε ολόκληρη Ομοσπονδία, να βρείτε λεφτά». Ο Βερβέρης ήτανε πολύ ευαίσθητος σ' αυτά. Πικαρίστηκε όταν αρνήθηκαν ενίσχυση οικονομική της Ομοσπονδίας που τραβούσε για μια τέτοια σοβαρή προσπάθεια, όπως συνέδριο. Φυσικά, εμείς είχαμε αποταθεί στην Ενωτική σαν συνδικαλιστική οργάνωση και όχι στο κόμμα. 'Οπως αποδείχτηκε, η άρνηση δεν ήτανε δικαιολογημένη, γιατί και το ποσό που ζήταγε η Ομοσπονδία ήτανε ελάχιστο, ίσως, όχι περισσότερο από 5 - 6 χιλιάδες δραχμές. Φυσικά, ήτανε για έξοδα —ναύλα— των αντιπροσώπων που 'στελνε στα τμήματά της για την προετοιμασία του συνεδρίου και όχι για το ίδιο το συνέδριο, γιατί, αν πάρουμε υπόψη μας πώς έφτιαχνε τα συνέδριά της, όταν η Ομοσπονδία είχε τα μέσα, ένα τέτοιο ποσό ήτανε ελάχιστο. Τότες, όταν άρχιζε την προετοιμασία των συνεδρίων της, οι αντιπρόσωποι που έστελνε στα τμήματά της, αλλά και για οποιαδήποτε άλλη αποστολή, εκτελεστικός ήταν ή απλώς εξουσιοδοτημένος, πληρώνονταν ναύλα, μισθοί και εκτός έδρας. 'Υστερα η ΚΟΕ σα μια από τις μεγαλύτερες συνδικαλιστικές οργανώσεις και με αρκετά καλά οικονομικά και μέχρι το 9ο συνέδριό της πολύ ενίσχυε το Κέντρο με χρήματα. Τότες ο Βερβέρης θύμωσε και αγαναχτισμένος έλεγε: «εγώ ήμουνα στην επιτροπή που έκανε έλεγχο τα οικονομικά του κόμματος και ξέρω αν έχει λεφτά ή όχι και πώς διατίθονται». Δηλαδή, έκρινε με πολύ αυστηρότητα την περίπτωση αυτή. Η ενίσχυση, πράγματι, ήταν αναγκαία, γιατί μόλις είχαμε περάσει τη χειμερινή περίοδο με τις ανεργίες κλπ. και ελάχιστες ήταν οι συνδρομές και μεγάλες οι ανάγκες των διοικήσεων των σωματείων, και δεν μπορούσαν να εκπληρώσουν τις υποχρεώσεις τους απέναντι στην Ομοσπονδία. Επιπλέον, με-

γάλους αντιπερισπασμούς έκαμνε η «Κίτρινη» Ομοσπονδία που έβαζε τους ανθρώπους της να παρακολουθούν τους αντιπροσώπους του σωματείου που μάζευαν συνδρομές κλπ. Μια από τις δυσκολίες ήτανε το ότι δεν μπορούσαμε να μαζεύουμε τις συνδρομές στα σαλόνια ανοιχτά —όπως πριν— γιατί τα σωματεία σχεδόν όλα είχαν διαλυθεί και να μαζεύεις συνδρομές θεωρούνταν παράνομος έρανος. 'Ετσι, αναγκαστικά οι συνδρομές μαζεύονταν κρυφά και υπήρχαν και περιπτώσεις που μερικοί που διέθεταν τα ένσημα, τα λεφτά που μάζευαν δεν τα 'φερναν να τα παραδώσουν στη διοίκηση και δεν μπορούσες να τους κάνεις και τίποτα. 'Ηταν λίγες οι τέτοιες περιπτώσεις, αλλά υπήρχαν. Το λοιπόν, για να κινητοποιήσεις, να μαζέψεις 200 - 300 αντιπροσώπους για συνέδριο δεν ήταν και λίγο πράγμα. Να τους ταΐσεις, να τους ποτίσεις, αίθουσα να πληρώσεις, ήτανε μεγάλο πράγμα. Υπολογίζονταν ακόμα, πως, ένας αριθμός αντιπροσώπων έπρεπε να πληρωθεί και τα μεροκάματά του για τις μέρες του συνεδρίου. Ζήτημα ύπνου δεν έμπαινε, γιατί σχεδόν όλους τους αντιπροσώπους τους φιλοξενούσαν στα σπίτια τους οι καπνεργάτες της πόλης που γίνονταν το συνέδριο.

Με τον ερχομό του Γ. Σιάντου, είχε αποφασιστεί να μπει στην ημερησία διάταξη του συνεδρίου και ξεχωριστό θέμα αντιπολεμικό. 'Ετσι, είχαμε και θέμα «Πάλη ενάντια στον πόλεμο κλπ.» και σ' εμένα ανατέθηκε να 'μαι ο εισηγητής του θέματος. 'Αλλά, μερικές μέρες πριν από το συνέδριο, ξέσπασε απεργία καπνεργατών στο Βόλο. Εκεί βρίσκονταν ο αντιπρόσωπος της ΚΟΕ, το μέλος της Εξελεχτικής Επιτροπής, ο Γιάννης Τσάγκας, από τα Τρίκαλα μου φαίνεται πως ήτανε, καπνεργατικό στέλεχος, κομματικός παλιός και ικανός. Αυτός δε θέλησε να πάρει την ευθύνη, φυσικά και την καθοδήγηση της απεργίας και με το πρόσχημα ότι εκεί στάλθηκε για προετοιμασία της προσυνεδριακής δουλιάς —εκλογή αντιπροσώπων κλπ.— κι ότι πρέπει να γυρίσει με τους αντιπροσώπους για το συνέδριο, άφησε την απεργία, πήρε μαζί του και τους αντιπροσώπους που ήτανε από τα καλύτερα στελέχη, και ήρθε στη Θεσσαλονίκη. Και από τους αντιπροσώπους που 'ρθανε μάθαμε: 1) 'Οτι πριν από δύο μέρες στο Βόλο είχε κηρυχτεί παγκαπνεργατική απεργία, 2) ότι ο αντιπρόσωπος της Κ.Ο.Ε. Τσάγκας πήγε κατευθείαν στο σπίτι του επειδή αισθάνθηκε λίγο αδιάθετος γιατί, όταν στο Βόλο έμπαιναν στο καράβι, αυτός έπεσε στη θάλασσα. Κι είχε γίνει το εξής: Φαίνεται να 'χε θορυβηθεί, και η επιθυμία του ν' απαλλαχτεί απ' αυτή τη σκοτούρα ήταν τόσο μεγάλη, ώστε όταν έμπαινε στο καράβι (όταν περνούσε από τη σκάλα για να μπει στο καράβι), έπεσε στη θάλασσα. 'Ετσι, μπήκε ζήτημα καθοδήγησης της απεργίας, δεδομένου ότι το σωματείο των καπνεργατών στο Βόλο ήτανε σχεδόν από τα μοναδικά σωματεία που ήταν μεν

τμήμα της Καπνεργατικής Ομοσπονδίας, αλλά η πλειοψηφία του Διοικητικού Συμβουλίου ήτανε από τους θεωρούμενους συντηρητικούς, ας πούμε, τους ρεφορμιστές, που εμείς τους λέγαμε σοσιαλφασίστες, με γραμματέα τον Σέγκλια που ήταν πολύ γνωστός στο καπνεργατικό κίνημα σαν παλιός καπνεργάτης και ηγέτης με ιστορία κλπ. Το ζήτημα είναι ότι αυτός δεν ήταν σύμφωνος με τους άλλους ρεφορμιστές και θεωρούσε σα διάσπαση, και ήταν, κατά της δημιουργίας αντισυνδέσμων κλπ. Και, παρά την πλειοψηφία που τον ψήφιζε και τις επιθέσεις εναντίον του σαν «σοσιαλφασίστας» κλπ., δεν έφευγε από την ΚΟΕ, δεν προσχωρούσε στη διασπαστική —«Κίτρινη»— Καπνεργατική Ομοσπονδία που την είχαν δημιουργήσει οι ρεφορμιστές οπαδοί του Δημητράτου και της ΓΣΕΕ. Γιατί, έλεγε, πολλοί είναι οι οπαδοί μας, λίγοι είναι, θα πρέπει να μείνουν σ' αυτά τα σωματεία που υπάρχουν και αν μπορούμε να πάρουμε και διοικήσεις. Είχε, δηλαδή, σωστή γραμμή και από την άποψη τη δική τους αυτός όπως έβαζε. Και ουσιαστικά, θα 'λεγα, αντιδρούσε κατ' αυτό τον τρόπο στο καπνεμπορικό κεφάλαιο και την αντίδραση, που 'χε την αξίωση δημιουργίας αντισυνδέσμων, διάσπασης του κινήματος. Εν πάση περιπτώσει, αυτή η ιδιομορφία υπήρχε εκεί στο Βόλο. Και το γεγονός της εκλογής του Σέγκλια και πολλών οπαδών του στο διοικητικό συμβούλιο, έδειχνε την επιρροή που είχε, αλλά φαίνεται να επιδρούσε και μέσα στο δικό μας τον κόσμο ακόμα, και πολλοί τον ψήφιζαν αν και ήτανε γνωστοί οπαδοί της ΚΟΕ. Μπορεί να εξηγήσουμε το γεγονός, απ' το ότι ο ίδιος ο Σέγκλιας ήταν ένας από τους συνεπείς ρεφορμιστές που όπως τουλάχιστον λέγονταν, απέφευγε νταλαβέρια με τους καπνεμπόρους και ίσως γι' αυτό ακόμα και από την άποψη αρκετών δικών μας που πίστευαν στη συνέπεια του Σέγκλια και ότι αυτός εξασφαλίζει την προβολή των καπνεργατικών αιτημάτων με πιότερες εγγυήσεις για λύση.

Ο πηγαιμός μου στο Βόλο αποφασίστηκε έτσι: Μόλις οι αντιπρόσωποι μας έδωσαν τις πληροφορίες για το Βόλο, συνήλθαν σε συνεδρίαση τα παρόντα μέλη της Εκτελεστικής Επιτροπής, Λ. Γκρόζος, Μ. Βαφειάδης, το καπνεργατικό στέλεχος Δρακούλης και μαζί με το Σιάντο, συζήτησαν την κατάσταση που 'χε δημιουργηθεί και κατέληξαν στα εξής: 1) ότι δεν έπρεπε να φύγει ο αντιπρόσωπος της Κ.Ο.Ε. Τσάγκας από το Βόλο μια που 'χε κηρυχτεί απεργία, το ίδιο λάθος ήταν που έφερε μαζί του και τόσα στελέχη που θα 'πρεπε να βρίσκονται κοντά στους μαχόμενους σύντροφούς τους, 2) αποφασίστηκε α) να γυρίσουν πίσω στο Βόλο, τουλάχιστο οι μισοί από τους αντιπροσώπους, β) να πάγει ένας της Εκτ. Επιτροπής της Κ.Ο.Ε. στο Βόλο να βοηθήσει τη διεξαγωγή του απεργιακού αγώνα. Κι επειδή ο Βαφειάδης θα ήτανε ένας από τους εισηγητές στο συ-

νέδριο και επειδή το άλλο μέλος της Ε.Ε., ο Λ. Γκρόζος ήτανε αρχαιότερος στη διοίκηση της Κ.Ο.Ε. και είχε και πιότερη πείρα, ο Γ. Σιάντος πρότεινε να πάγει ο Γκρόζος. Ο Δρακούλης δεν έπρεπε, γιατί ήτανε εισηγητής στο πρώτο θέμα. Αλλά ο Γκρόζος αρνήθηκε με τη δικαιολογία ότι θα χάσει τη δουλιά του. Τότες ο κλήρος έπεσε σ' εμένα, άν και ήμουνα το ίδιο εισηγητής όπως είπα. «Εσύ θα πας», λέγω «καλά» και πήγα. 'Ετσι δεν πήρα μέρος στο 10ο συνέδριο.

'Οταν ο απεργιακός αγώνας ξέσπασε στο Βόλο, επικεφαλής της κομματικής οργάνωσης ήτανε ο Ντούβας, ο μεσαίος αδερφός του γραμματέα της ΟΚΝΕ Ντούβα. Σύμφωνα με τη γραμμή που είχε βάλει στους κομμουνιστές καπνεργάτες —στην κομματική φράξια του σωματείου— και όσους ήτανε μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου, να καθαιρέσουν τον Σέγκλια. Πρέπει να σημειωθεί πως αυτή η γραμμή ήταν μια συνέχεια που ήδη εφαρμόζονταν προτού ξεσπάσει η απεργία. Με την προσυνεδριακή ζύμωση και παρά την αντίθετη γνώμη μερικών μελών του κόμματος —και της φράξιας— όπως ο Καποδίστριας, ο Τσόχας κλπ., που μερικοί τους ήτανε μάλιστα και μέλη της διοίκησης του σωματείου, ο αντιπρόσωπος της Κ.Ο.Ε. Τσάγκας, με υπόδειξη της Κ. Ο. Βόλου, κήρυξαν σκληρό «πόλεμο» ενάντια στο Σέγκλια σε βαθμό που να εμποδίσουν όχι μόνο την κανονική πορεία της προσυνεδριακής προσπάθειας μαζί και την εκλογή των αντιπροσώπων για συνέδριο, αλλά να αναγκάσουν και το Σέγκλια να μη θελήσει να πάγει στο συνέδριο, δικαιολογώντας την άρνησή του αυτή σα διαμαρτυρία για τις επιθέσεις εναντίον του. 'Ετσι κουτσά - στραβά μισοεκλεγμένος - μισοδιορισμένος ο αντιπρόσωπος της Κ.Ο.Ε. με τη βοήθεια της ΚΟΒ έφερε στη Θεσσαλονίκη 4 αντιπροσώπους. Για την αποστολή που μου δόθηκε, έφυγα την ίδια μέρα μαζί με τους δύο από τους αντιπροσώπους για το Βόλο.

Οι πρώτες επαφές, μόλις έφτασα στο Βόλο, ήτανε: 1) με τη διοίκηση του σωματείου, 2) με την κομματική οργάνωση Βόλου, 3) με την κομματική φράξια των καπνεργατών.

Η απεργία συνεχίζονταν με συνοχή και μ' επιτυχία 100%. Από την πρώτη μέρα, που κηρύχτηκε η απεργία, είχε παρουσιαστεί διαφωνία για το αν πρέπει να δημιουργηθεί απεργιακή επιτροπή ή όχι. Η κομματική οργάνωση του Βόλου επέμενε να δημιουργηθεί απεργιακή επιτροπή, ενώ η πλειοψηφία της διοίκησης του σωματείου ήτανε κατά, και θεωρούσε τη δημιουργία της, σαν κατάργηση της διοίκησης του σωματείου. Η κομματική φράξια ήτανε διχασμένη και στο ζήτημα της απεργιακής επιτροπής και στο ζήτημα της ταχτικής καταγγελίας του Σέγκλια με αναπόδειχτες κατηγορίες ότι «έχει σκοπό να διασπάσει, να προδώσει την απεργία» κλπ., όπως ισχυρίζονταν η κομματική οργά-

νωση, και απαιτούσε από τους κομμουνιστές να εφαρμόσουν τη γραμμή της που έφτανε και μέχρι καθαίρεση του Σέγκλια και της διοίκησης και εκλογή νέας διοίκησης στη διάρκεια της απεργίας. Τα μέλη του κόμματος όχι απλώς δίσταζαν στην εφαρμογή της παραπάνω γραμμής, αλλά σα να 'χαν φτάσει σε αδιέξοδο, γιατί, ενώ από τη μια ήτανε υποχρεωμένοι να εφαρμόσουν τη γραμμή που τους έδινε η κομματική (οργάνωση) καθοδήγηση για καθαιρέσεις κλπ., από την άλλη έβλεπαν πως, τα μέτρα ενάντια στο Σέγκλια, τη διοίκηση κλπ. θα 'χουν αρνητικές επιπτώσεις γιατί θα απορριφθούν, αλλά κι αν ακόμα γίνουν δεχτά από την πλειοψηφία των καπνεργατών και καπνεργατριών, γιά τους ίδιους λόγους άλλοι σύντροφοι νόμιζαν, πως θα πρέπει να βρεθεί τρόπος με πιο μαλακό τρόπο να χειριστούμε το πρόβλημα, έτσι που και η γραμμή να εφαρμοστεί και η διοίκηση με το Σέγκλια να μη θιχτούν.

Για την επόμενη μέρα είχε αποφασιστεί να γίνει γενική συνέλευση των απεργών, για να δούμε την πορεία της απεργίας και να ακούσουμε και τη γνώμη των καπνεργατών και καπνεργατριών. Δε θυμάμαι τώρα πόσες μέρες είχαν περάσει από την κήρυξη της απεργίας, όμως η απεργιακή κίνηση βρίσκονταν σ' ένα «νεκρό» σημείο κι αυτό λίγο κόστιζε στους εργοδότες μιά τέτοια απεργία σαν αποχή μόνο απ' τη δουλιά, χωρίς κινητοποιήσεις μαχητικές, που μπορούσε να οδηγήσει και στον εκφυλισμό της απεργίας, πράγμα που πάντα έλπιζαν οι εργοδότες και το κράτος, σε τέτοιες περιπτώσεις. Κι αυτός ο κίνδυνος —ο εκφυλισμός της απεργίας— ήταν ο βασικός. Αλλά καλύπτονταν, πριν απ' όλα, από τη συμπεριφορά της κομματικής καθοδήγησης Βόλου, που ανίκανη να δραστηριοποιήσει ό,τι κομματικό διέθετε, αυτός ο γραμματέας της με ραβασάκια και σε ατομικές συναντήσεις στους δρόμους, απαιτούσε από τους κομμουνιστές καθαιρέσεις εκλεγμένων διοικήσεων, απεργιακές επιτροπές που δεν τις δέχονταν ούτε η διοίκηση, ούτε τα μέλη του κόμματος γιατί ήταν βέβαιο ότι δε θα τη δέχονταν ούτε οι καπνεργάτες και καπνεργάτριες. Είχε δημιουργηθεί ατμόσφαιρα ανησυχίας για την τύχη της απεργίας κι έφτασε μέχρι την άποψη, πως, τώρα που ήρθε αντιπρόσωπος της Κ.Ο.Ε. με τις θέσεις που θα βάλει θα φτάσουμε μέχρι τη διάσπαση της απεργίας κλπ. Και πράγματι, ο κίνδυνος διάσπασης της απεργίας ήτανε άμεσος άν η κομματική φράξια και ο αντιπρόσωπος της Κ.Ο.Ε. υποστηρίζαμε πρόταση μομφής κατά του Σέγκλια κλπ. Θα ήτανε, ουσιαστικά, πρόταση καθαίρεσής του και τα αποτελέσματα μιάς τέτοιας ενέργειας θα 'τανε αρνητικά σε βάρος μας κι αν ακόμα στα ανέλπιστα γίνονταν δεχτή η πρόταση κατά πλειοψηφία —πράγμα απίθανο. Και το ζήτημα δεν ήταν μόνο ότι φόρτωνες το κόμμα σου και τον οργανισμό

που εκπροσωπείς με μια βαριά ευθύνη, αλλά και συνειδητή θα 'ταν η ενέργειά σου, και αντικομματική, γιατί έβλεπες ποιο είναι το σωστό να κάνεις. 'Ομως, σε μιά επόμενη και τελευταία συνάντησή μου μαζί του, ο γραμματέας της Κ.Ο. Βόλου Ντούβας επέμενε στην άποψή του με τον πολύ ρηχό ισχυρισμό πως «έτσι είτε αλλιώς ο Σέγκλιας θα διασπάσει και θα προδώσει την απεργία, ότι του δίνουμε κύρος του σοσιαλφασίστα» κλπ. Χωρίσαμε και κατευθείαν τράβηξα στο χώρο της συνέλευσης που θα γίνονταν κατά τις 4 η ώρα. Η αίθουσα ήτανε γιομάτη μέχρι που δεν έπαιρνε άλλο και μερικά από τα μέλη του κόμματος με περίμεναν. 'Ηθελαν να μάθουν τα αποτελέσματα της συνάντησης που είχα με το γραμματέα, και ήθελαν ακόμα να επιδράσουν και στη δική μου τη συμπεριφορά στη συνέλευση. Δεν τους είπα τίποτα για τις «συνομιλίες» μου με το γραμματέα και δεν ενθάρρυνα κανέναν τους. Ανακοινώθηκε ότι στη συνέλευση βρίσκεται και αντιπρόσωπος της Κ.Ο.Ε. και ο Σέγκλιας με κάλεσε να παρακαθήσω στο προεδρείο. Με αραιά και πολύ ψυχρά χειροκροτήματα ανέβηκα στο προεδρείο. Ο Σέγκλιας με λίγα λόγια εξέθεσε την πορεία της απεργίας, βεβαίωσε πως δε θα μείνουν μόνοι τους στον αγώνα τους γιατί, τόσο η Κ.Ο.Ε. όσο και η υ π ό λ ο ι π η εργατική τάξη της χώρας μας, και ιδιαίτερα του Βόλου θα εκδηλώσουν την αλληλεγγύη τους κλπ. Ο Σέγκλιας τέλειωσε και το προεδρείο κάλεσε να πάρει το λόγο όποιος απεργός θέλει. Πέρασαν 1 - 2 λεπτά της ώρας σε σιωπή, κανένας δεν έπαιρνε το λόγο και ξαφνικά ρίχτηκε το σύνθημα να μιλήσει ο αντιπρόσωπος της Κ.Ο.Ε. Το ζητούσε σχεδόν όλη η αίθουσα. Πήρα το λόγο και μέσα σε απόλυτη σιγή που έδειχνε την αγωνία των απεργών, αντί ν' αρχίσω —όπως περίμεναν— με τα «σοσιαλφασίστες που θα προδώσουν την απεργία και θα πρέπει η συνέλευση να τους καθαιρέσει» κλπ., που 'ταν γραμμή Ντούβα, είπα (σε πολύ μικρή περίληψη τα δίνω τώρα) περίπου: Για να μπορέσουμε να συνεχίσουμε την πάλη μας μέχρι το νικηφόρο τέλος της, είναι ανάγκη να περιφρουρήσουμε την ενότητα της απεργίας μας, είναι ανάγκη να βγούμε από τα τέσσερα ντουβάρια που κλεινόμαστε κι ότι, όχι μόνο με τις συνελεύσεις που δεν τις παίρνουν και τόσο υπόψη τους οι εργοδότες και το κράτος, αλλά με την κατάχτηση των πεζοδρομίων, με διαδηλώσεις μαχητικές, θα φτάσουμε στη Νίκη. Και όχι μόνο σαν καπνεργάτες, αλλά και με ολόκληρη την εργατική τάξη του Βόλου με τους τόσους αγώνες της. 'Οτι ο αγώνας σας έχει τη συμπαράσταση της Κ.Ο.Ε., ότι σας φέρνω τα συγχαρητήρια της Ε.Ε. της Κ.Ο.Ε. που ενωμένοι - συσπειρωμένοι γύρω από τη διοίκηση του σωματείου σας που, μ' επικεφαλής το συνάδελφο Σέγκλια, με τόση επιτυχία και ανυποχώρητα καθοδηγεί την απεργία σας.

Ξέσπασε σωστός πανζουρλισμός με τα: ζήτω η Κ.Ο.Ε., ζήτω η απεργία μας, θα νικήσουμε κλπ. που 'τανε αδύνατο πια να συνεχίσω να μιλώ. 'Ολη η αίθουσα, με ανακούφιση δέχτηκε όσα ειπώθηκαν. Το κυριότερο όμως ήτανε, παρόλα που αιφνιδιάστηκαν από τη θέση που πήρα, στις εκδηλώσεις πρωτοστατούσαν σχεδόν και όλοι εκείνοι οι σύντροφοι, που ήτανε υπέρ της «επίθεσης» κατά του Σέγκλια και από μένα περίμεναν να υποστηρίξω το «μέτωπο» που το είχαν ανοίξει τις προηγούμενες μέρες και σίγουρα η απεργία οδηγούνταν σε διάσπαση και εκφυλισμό από δικό μας λάθος. Ούτε ένας απεργός που βρίσκονταν στην αίθουσα δεν έμεινε έξω από τις εκδηλώσεις ενθουσιασμού και ο Σέγκλιας με φανερή συγκίνηση με αγκάλιασε λέγοντας: «Ζήτω η Κ.Ο.Ε. μας, θα νικήσουμε». Χαρακτηριστική περίπτωση ήτανε και το εξής: Στο χώρο της συνέλευσης βρίσκονταν ο διοικητής της ασφάλειας μαζί με άλλους 2-3 αξιωματικούς και μερικούς χωροφύλακες. Μόλις άρχισαν οι εκδηλώσεις, αυτοί φύγαν στα γρήγορα και σε λίγο οι δρόμοι γύρω από το χώρο της συνέλευσης γιόμισαν από χωροφύλακες. Κι αυτοί, όπως δείξαν τα πράγματα, (περίμεναν) υπολόγιζαν πως η ομιλία του αντιπροσώπου της Κ.Ο.Ε. θα προκαλέσει τη διάσπαση που τόσο την επιδιώκαν οι καπνέμποροι και οι κρατικές αρχές. Θορυβήθηκαν γιατί η υπόθεση τράβηξε σε αντίθετη κατεύθυνση. Η παρουσία όμως των χωροφυλάκων δεν εμπόδισε τους απεργούς να πραγματοποιήσουν την πρώτη αυθόρμητη διαδήλωσή τους με την ορμητική έξοδό τους από την αίθουσα της συνέλευσης στους δρόμους.

Μόλις τέλειωσε η συνέλευση μαζί και με το γραμματέα της Εργατικής 'Ενωσης Βόλου (εργατικό κέντρο) αποφασίσαμε να συνέρθουν το βράδυ τα διοικητικά συμβούλια. Χαρακτηριστικό όμως είναι το εξής: από την πρώτη μέρα που κηρύχτηκε η απεργία, η διοίκηση του Εργατικού Κέντρου Βόλου είχε αποφασίσει να οργανώσει εκδηλώσεις αλληλεγγύης για τους απεργούς καπνεργάτες, αλλά όλες οι προσπάθειες για συνέλευση των διοικητικών συμβουλίων των σωματείων που ανήκαν στη δύναμή του είχαν αποτύχει. Δε μπορούσαν να πετύχουν απαρτία, δεν έρχονταν τα διοικητικά συμβούλια. Αυτή τη μέρα, μόλις γίναν γνωστά τα αποτελέσματα της συνέλευσης των καπνεργατών, κι είχαν μεταδοθεί με τέτοια ταχύτητα έτσι, ώστε το βράδυ στο Εργατικό Κέντρο ήρθαν όχι μόνο όλα τα διοικητικά συμβούλια που κλήθηκαν, αλλά και τόσος κόσμος που το Κέντρο ήταν γιομάτο από εργάτες και επαγγελματίες που συμπαθούσαν τον αγώνα. 'Ηταν δηλαδή μια ακόμα απόδειξη όχι μόνο το πνεύμα της ενότητας που 'χε δημιουργηθεί στην εργατική τάξη και σ' όλους τους εργαζόμενους, από τη συγκεκριμένη περίπτωση με τους καπνεργάτες, αλλά και προπαντός η δίψα για ενότητα που βασάνιζε όλους και έβαζε σε δοκιμασία τη

ραχοκοκαλιά της πολιτικής μας γραμμής σαν κόμματος της εργατικής τάξης που, παρά τις αλλαγές - καθαιρέσεις και τις πολυθόρυβες διακηρύξεις, συνεχίζαμε τυπικά και ουσιαστικά την ίδια πολιτική άρνησης, σεχταριστική, οππορτουνιστική, εξτρεμιστική και μαζί και τυχοδιωκτική!

Η συνέλευση των διοικητικών συμβουλίων των σωματείων, στην οποία πήρα μέρος και μίλησα, πήρε απόφαση για γενική κινητοποίηση της εργατικής τάξης του Βόλου σε εκδηλώσεις αλληλεγγύης προς τους απεργούς καπνεργάτες μαζί με την προβολή και των δικών τους, των κλαδικών αιτημάτων. Και σαν πρώτη εκδήλωση αλληλεγγύης, διεκδικητική και διαμαρτυρία κατά της εργοδοσίας και του κράτους, αποφασίστηκε οι επαγγελματίες να κηρύξουν 24ωρη απεργία αλληλεγγύης προς τους απεργούς καπνεργάτες και να οργανωθεί παλλαϊκό συλλαλητήριο σε δύο μέρες.

Το συλλαλητήριο

Δε θυμάμαι αν έγινε με άδεια ή όχι, αλλά το συλλαλητήριο είχε μεγάλη επιτυχία. Κατά τους υπολογισμούς μας, πήραν μέρος περί τους 7 χιλιάδες εργαζόμενοι. Ήταν ένα συλλαλητήριο εξαιρετικά μαχητικό και αμέσως άρχισαν συγκρούσεις με χωροφυλακή και ασφάλεια —γιατί η ασφάλεια - χωροφυλακή, χωρίς καμιά πρόκληση από μέρος κείνων που παίρναν μέρος στο συλλαλητήριο, άρχισε να επιτίθεται για να διαλύσει το συλλαλητήριο, να κάνει συλλήψεις κλπ. Οι συγκρούσεις ήτανε αρκετά σκληρές. Σπάσανε κεφάλια και άλλα τραύματα από υποκοπάνους, αλλά η χωροφυλακή χρήση όπλων —πυροβολισμούς— δεν έκανε. Παρ' όλα αυτά, οι εργάτες, με την αποφασιστική τους άμυνα κατόρθωσαν να κρατήσουν το συλλαλητήριο περίπου μία ώρα.

Στις συγκρούσεις τραυματίστηκαν όχι μόνο διαδηλωτές, αλλά και αρκετοί χωροφύλακες, από πέτρες και άλλα αντικείμενα, ανάμεσά τους και ο διοικητής της ασφάλειας Γκίκας και ο νωματάρχης Μπιλίτσης —το ίδιο της ασφάλειας. Αξιοπρόσεχτο είναι πως, ανάμεσα σ' εμάς που 'μασταν επικεφαλής της διαδήλωσης ήταν και ο Σέγκλιας. Γίναν αρκετές συλλήψεις, ανάμεσά τους κι εγώ, με ελαφρύ τραύμα στο κεφάλι, όπως ήτανε και άλλοι με διάφορα τραύματα, ενώ αρκετοί άλλοι τραυματίες απέφυγαν τη σύλληψη.

Η σύλληψή μου έγινε έτσι: Παρά τις συστάσεις των συντρόφων να μην πάγω στο Εργατικό Κέντρο 1 - 2 μέρες, εγώ πήγα, γιατί είχα τη γνώμη πως δεν έπρεπε να εξαφανιστώ ακριβώς αυτή τη στιγμή των γεγονότων και η παρουσία μου θα βοήθαγε να διατηρηθεί και να

υψωθεί ακόμα περισσότερο το μαχητικό πνεύμα των απεργών κλπ. 'Ομως, βγαίνοντας από το Εργατικό Κέντρο, η ασφάλεια κατάφερε να με απομονώσει από τους άλλους συντρόφους που βγαίναμε μαζί και με έπιασε. Αλλά, παρά την τρομοκρατία και τις πιέσεις των καπνεμπόρων και των αρχών, η απεργία δεν έχασε τη συνοχή της και μόλις έγινε γνωστή η σύλληψή μου, η Ομοσπονδία έστειλε το Σ. Κατσαρό, που δεν ήταν μέλος της Εκτελεστικής, αλλά καπνεργατικό στέλεχος μέλος του κόμματος, για να καθοδηγήσει την απεργία από μέρος της Κ.Ο.Ε. Και σύμφωνα με τα γραφόμενα των εφημερίδων του Βόλου, «ήρθε με εντολή να συνεχίσει την ταχτική του προηγούμενου αντιπροσώπου της Κ.Ο.Ε. Μάρκου Βαφειάδη». 'Ετσι γράφαν οι εφημερίδες, γιατί, μετά τη δίκη και καταδίκη μου την άλλη μέρα του συλλαλητηρίου, η ασφάλεια με κράταγε σε αυστηρή απομόνωση στις φυλακές Βόλου και μόνον από εφημερίδες που αγόραζαν οι άλλοι κατάδικοι κάπως «κατατοπιζόμουνα». Πάντως, η απεργία που βάσταξε αρκετές μέρες ακόμα, λύθηκε με σχετική επιτυχία, γιατί μέρος των αιτημάτων των απεργών γίνανε δεχτά.

Η δίκη

Αμέσως την άλλη μέρα (είτε τη δεύτερη μέρα από το συλλαλητήριο) στα γρήγορα με στείλαν στο δικαστήριο με το ιδιώνυμο, με την κατηγορία ότι δεν πρόκειται για συνδικαλιστή, ότι δεν έχει καμιά σχέση με τους καπνεργάτες αλλά είναι κομμουνιστής που τον έστειλε το Κ.Κ.Ε. για να προκαλέσει ταραχές και ανατρέψει «το υπάρχον κοινωνικό καθεστώς». Ανάμεσα στους μάρτυρες υπεράσπισης ήτανε και ο Σέγκλιας. Διαμαρτυρήθηκε πρώτα για τις επιθέσεις της αστυνομίας στο συλλαλητήριο, για τους τραυματισμούς των απεργών και δήλωσε πως, τη σύλληψη και παραπομπή σε δίκη του αντιπροσώπου της Κ.Ο.Ε. που είναι το ανώτερο καθοδηγητικό συνδικαλιστικό κέντρο όλων των καπνεργατών της χώρας, τη θεωρεί παράνομη, ότι την ευθύνη για το συλλαλητήριο την έχει η διοίκηση του Εργατικού Κέντρου του Βόλου και η διοίκηση του σωματείου καπνεργατών, που άμεσα καθοδηγεί την απεργία και ότι, ο αντιπρόσωπος της Κ.Ο.Ε., ήρθε στο Βόλο με πρόσκληση της διοίκησης του σωματείου και των απεργών κλπ. 'Ηταν δηλαδή μια υπεράσπιση χωρίς ψεγάδια και σε σοβαρό βαθμό, μπορεί να υποθέσουμε, επέδρασε στην απόφαση του δικαστηρίου που απόρριψε την πρόταση του εισαγγελέα γιά 5 χρόνια φυλακή και 2 χρόνια εξορία, όλη δηλαδή την ποινή που προβλέπει το ιδιώνυμο.

Στην απολογία μου απέρριψα τις κατηγορίες για τα περί ταραχών που προκάλεσε η ίδια η χωροφυλακή με τις επιθέσεις της ενάντια

σε ειρηνική διαδήλωση, ότι δεν υπάρχει φυσικότερο από το να 'σαι κομμουνιστής και συνδικαλιστής, αλλά ότι άλλο είναι το Κομμουνιστικό Κόμμα και άλλο συνδικαλιστική οργάνωση όπως είναι η Κ.Ο.Ε., που είναι μιά από τις γνωστότερες εργατικές συνδικαλιστικές Ομοσπονδίες και με την ύπαρξή της συνδέονται όλες οι καταχτήσεις των καπνεργατών της Ελλάδας. 'Οτι θεωρώ τιμή μου που την εκπροσωπώ και, τη σύλληψη και παραπομπή μου σε δίκη τη θεωρώ όχι μόνο σαν παράνομη, αλλά και σαν πράξη από μέρος των καπνεμπόρων και των κρατικών αρχών με σκοπό να τρομοκρατήσουν τους απεργούς καπνεργάτες, να τους λυγίσουν για να συνεχίσουν να δουλεύουν κάτω από τους καταθλιπτικούς όρους για να θησαυρίζουν ακόμα πιο πολύ οι εκμεταλλευτές τους. Είπα ακόμα, πως ο νόμος περί ιδιωνύμου είναι αντισυνταγματικός και η εφαρμογή του και στη σημερινή δίκη, δικαιώνει πέρα για πέρα το Κ.Κ.Ε. και τις συνδικαλιστικές οργανώσεις της εργατικής τάξης που τον κατάγγειλαν σαν αντεργατικό που σκοπό έχει να επιβάλλει τα σχέδια της άρχουσας τάξης για μεγαλύτερη εκμετάλλευση των εργαζομένων κλπ. Με αρκετές διακοπές, αλλά συνέχισα την ομιλία μου περί τα 35 - 40 λεπτά της ώρας. Η αίθουσα του δικαστηρίου ήτανε ασφυχτικά γιομάτη και με τη λέξη «μπράβο» που φώναξε ένας από το ακροατήριο μόλις τέλειωσα να μιλάω, ξέσπασαν ζωηρά χειροκροτήματα. Ο πρόεδρος του δικαστηρίου διέταξε τη φρουρά να αδειάσει την αίθουσα και να συλληφθεί κείνος που 'χε φωνάξει «μπράβο». Ο φωναξίας δεν είχε προσπαθήσει ούτε καν να φύγει, ήτανε γνωστός στη Βολιώτικη κοινωνία, και παρουσιάστηκε μπροστά στους δικαστές ένας «καθώς πρέπει», ωραίος και με γυαλιά άνδρας. 'Ητανε ο γιατρός Βέργος.

Πρόεδρος: Εσύ φώναξες μπράβο;

Βέργος: Ναι.

Πρόεδρος: Γιατί;

Βέργος: Γιατί του αξίζει και γιατί ενώ τον τραυματίσανε, δικάζετε άδικα έναν άνθρωπο που αγωνίζεται για τα δίκια του λαού.

Πρόεδρος: Είσαι κομμουνιστής;

Βέργος: Σύμφωνα με το Σύνταγμα δεν είμαι υποχρεωμένος να απαντήσω στην ερώτησή σας σε ποια ιδεολογία πιστεύω.

Πρόεδρος: Μετανοείς για την πράξη σου;

Βέργος: 'Οχι.

Το δικαστήριο βρήκε ένοχο το γιατρό Βέργο, δεν ξέρω σύμφωνα με ποιο νόμο, και τον καταδίκασε σε 2 χρόνια φυλακή!

Με το Βέργο έκανα λίγο διάστημα στην Αίγινα και, απ' όσα αργότερα έμαθα, έβγαλε και τα 2 χρόνια στη φυλακή. Ο λόγος του εισαγγελέα αν και από τους συνηθισμένους λίβελλους κείνης της επο-

χής, ωστόσο, ο τρόπος που μίλαγε δείχναν εξαιρετικό μίσος για την εργατική τάξη, εκνευρισμό που τόλμησαν οι εκμεταλλευόμενοι να διαδηλώσουν στο πεζοδρόμιο για τα δίκια τους. Και φως φανερό ήταν, ότι εξέφραζε από το «ανεξάρτητο» δικαστικό βήμα τα ίδια τα αισθήματα και το ταξικό μίσος της εργοδοσίας, τον εκνευρισμό τους για τη συνέχιση του αγώνα και μάλιστα από τα πεζοδρόμια! Μίλησε αρκετή ώρα και με πρότασή του επέμενε πως η περίπτωση ήτανε απ' εκείνες που πρέπει να τιμωρηθεί παραδειγματικά, και πρότεινε να επιβληθεί στον κατηγορούμενο όλη η ποινή που προβλέπει το ιδιώνυμο, δηλαδή 5 χρόνια φυλακή και 2 εξορία. 'Ομως, το δικαστήριο, ύστερα από λιγόωρη σύσκεψη, με καταδίκασε σε ένα χρόνο φυλακή και 1½ χρόνο εξορία, στον 'Αι-Στράτη. 'Εκανα αμέσως έφεση και ύστερα από λίγες μέρες από τις φυλακές Βόλου με μεταφέρανε στις φυλακές της Λάρισας όπου ήτανε και το Εφετείο.

Στις φυλακές της Λάρισας

Προτού αφηγηθώ για τη δική μου δίκη στο Εφετείο, μια παρένθεση για τις φυλακές Λάρισας και για την κολλεχτίβα —ομάδα των φυλακισμένων αγωνιστών. Χίλιες λογιών δυσκολίες αντιμετώπιζαν οι φυλακισμένοι σύντροφοι, κυρίως δυσκολίες, σα συνέπεια του εξοντωτικού μέτρου που εφάρμοζε το κράτος με το να μην παραχωρεί πιστώσεις για τροφή και για άλλες ανάγκες των κρατουμένων. 'Ητανε μια από τις φυλακές που δε δίνουν συσσίτιο στους κρατούμενους, αλλά μόνο μισή οκά ψωμί κι αν καλά θυμάμαι, μόνο 3 φορές τη βδομάδα. Η εργατική βοήθεια δεν κατάφερνε να εξασφαλίσει καθημερινή κανονική τροφή παρά μονάχα 1 - 2 φορές τη βδομάδα ένα νερόβραστο φασόλι είτε φακές για το μεσημέρι κι αυτό μαζί με τις εθελοντικές ατομικές εισφορές των φυλακισμένων αγωνιστών, όταν κάτι τους στέλνανε από τα σπίτια τους σε χρήμα είτε δέματα με τρόφιμα. Και μιά που η εισφορά ήτανε εθελοντική, υπήρχαν στην ομάδα οι «πλούσιοι» και οι «φτωχοί» και η ανάγκη καλύτερων ατομικών σχέσεων και στην ίδια ομάδα υπήρχε. Η κατάσταση της ομάδας δεν ήταν καλή. Γκρίνιες, μαλώματα κυρίως από ζητήματα τροφοδοσίας και, όπως ήταν οργανωμένη η κολλεχτίβα, δημιουργούσαν μεγάλες ανισότητες στον τρόπο ζωής τους. Γιατί όσοι είχαν δικούς τους έξω, ιδίως απ' τα χωριά ή την πόλη, και κάτι τους φέρνανε, την περνούσανε, όχι και καλοπέραση, βέβαια, αλλά τα βολεύανε, ας πούμε. 'Οσοι ήτανε εργάτες και δεν είχαν τον τρόπο τους, αυτοί υπόφερναν, έτσι είχαν και τις γκρίνιες. 'Οπως είπα κιόλας, η κύρια αφορμή ήταν που η φυλακή δεν είχε συσσίτιο, ενώ σε άλλες φυλακές —μεγαλύτερες και οργανωμένες— υπήρ-

χε συσσίτιο 3 φορές τη μέρα. Βρήκα εκεί το γνωστό μου σύντροφο μέλος του κόμματος και στέλεχος καπνεργατικό, τον Κ. Βουλγαράκη από τον Αλμυρό, αν και τό 'χε ρίξει λίγο στην αδιαφορία, και μαζί αναδιοργανώσαμε την ομάδα. 'Ενα από τα πρώτα μέτρα μας ήταν η ατομική εισφορά στην ομάδα. Γιατί, εκτός από τα λίγα πράγματα που έφερνε η εργατική βοήθεια, η ατομική εισφορά στην ομάδα ήταν το ίδιο ελάχιστη και εθελοντική. Πολλοί σύντροφοι που έπαιρναν λεφτά και δέματα, κείνοι που 'χαν συχνά επισκεπτήρια, μπορούσαν και να μη δίνουν και τίποτα στην ομάδα. Καθορίσαμε αμέσως εισφορά 100% όσοι έπαιρναν λεφτά, τα δέματα όλα να κατατεθούν στην ομάδα. 'Ητανε μέτρο ακραίο, όχι από τα ευχάριστα, αλλά η κατάσταση ήτανε τέτοια, που δε σήκωνε ούτε εθελοντική, ούτε 50% υποχρεωτική εισφορά, όπως ήταν σε μερικές άλλες φυλακές με κανονικό συσσίτιο κλπ. Η εφαρμογή του μέτρου άρχισε έτσι: Το γραφείο κάλεσε σε συνέλευση την ομάδα με θέμα αναδιοργάνωση της εσωτερικής ζωής της ομάδας με κύριο πρόβλημα το οικονομικό. 'Οπως είχαμε μείνει σύμφωνοι με το Βουλγαράκη, εγώ αμέσως κατέθεσα στο Ταμείο τις 1.500 δραχμές που 'χα (μου τις είχε δώσει η Ομοσπονδία για την περίοδο που θα 'μουνα στο Βόλο με την απεργία) και αρκετά πράγματα που μου 'χαν φέρει οι Βολιώτες, όταν ήμουν στις φυλακές του Βόλου. Τα κατάθεσα όλα και με βάση αυτή την αρχή που 'γινε και το παράδειγμα, καταφέραμε να βάλουμε μπρος την προετοιμασία ενός συσσιτίου τη μέρα, το μεσημέρι, που μπορούσαμε και ετοιμάζαμε σχεδόν αποκλειστικά με δικά μας μέσα, με υλικά που φέρναν απ' έξω, από τα σπίτια των συντρόφων, από την πόλη και τα χωριά. Τρόφιμα και χρήματα όλα πήγαιναν στην κολλεχτίβα για όλους. Μαζί μ' αυτά που όλο και κάτι έφερνε και η εργατική βοήθεια. 'Ετσι άρχισε και μέσα στην ομάδα κάποια ισότητα, οι γκρίνιες και τέτοια λιγόστεψαν, αποκαταστάθηκαν καλύτερες συντροφικές σχέσεις, παρόλα που είχαμε και κρούσματα από κρύψιμο τροφίμων, χρήματα, όμως ελάχιστες ήτανε οι τέτοιες περιπτώσεις. Σ' αυτούς γίνονταν με τρόπο υποδείξεις, ότι δεν κάνουν καλά κλπ., χωρίς μέτρα. 'Υστερα και το επίπεδο δεν ήτανε το ίδιο σ' όλους. Φρόντιζε να του φέρνουν κάπως περισσότερα για να 'χει κάτι το ξεχωριστό για τον εαυτό του. Παρ' όλα αυτά, η συνοχή της ομάδας —ήτανε καμιά 30ριά όταν με πήγαν εκεί— διατηρούνταν σε επίπεδο αρκετά καλό, με την έννοια πως ήτανε λίγες οι περιπτώσεις δηλώσεων κλπ.

Τα εικονικά Δικαστήρια. 'Ενας ξεχωριστός τρόπος εφαρμογής της γραμμής του κόμματος και, όπως οι σύντροφοι πίστευαν, ενισχύει το ιδεολογικό τους επίπεδο, εκφραζόντανε με τις απολογίες των αγωνιστών στα εικονικά δικαστήρια. Για να 'ναι «καθώς πρέ-

πει» η απολογία στο δικαστήριο, ο κατηγορούμενος προετοιμάζονταν κατά τον εξής τρόπο: είχε καθιερωθεί το σύστημα του εικονικού δικαστηρίου, δηλαδή από φυλακισμένους συντρόφους συγκροτούνταν δικαστήριο και με όλους τους κανόνες του πραγματικού δικαστηρίου —δικαστές και εισαγγελέας, μάρτυρες κατηγορίας και υπεράσπισης— δικάζονταν ο υπόδικος (ο κατηγορούμενος) και τον καταδίκαζαν με την ανάλογη ποινή κλπ. (το σύστημα εφαρμόζονταν κυρίως για κείνους που από απειρία ή από κάποιο πρόσχημα μπορούσαν να μην απολογηθούν όπως πρέπει). Κείνο όμως που 'χε σημασία, ήταν η απολογία του κατηγορουμένου. Αν η απολογία δεν άρεζε στους «δικαστές» γίνονταν η κατάλληλη προετοιμασία του. Βάση της απολογίας έπρεπε να 'ταν: να διακηρύξει από την πρώτη στιγμή ότι είναι μέλος του ηρωικού Κομμουνιστικού Κόμματος (αν βέβαια ήταν, αλλά δεν άλλαζε και πολύ η απολογία γιά εξωκομματικούς, συμπαθούντες) που αγωνίζεται για το γκρέμισμα του σάπιου καπιταλιστικού συστήματος και την εγκαθίδρυση της Σοβιετικής εξουσίας στην Ελλάδα, ότι αγωνίζεται για την υπεράσπιση της Σοβιετικής Σοσιαλιστικής Πατρίδας από τον πόλεμο που ετοιμάζουν εναντίον της οι ιμπεριαλιστές και κάτω από την καθοδήγηση του Στάλιν γιά την παγκόσμια επανάσταση. 'Οτι αγωνίζεται για την ειρήνη και ενάντια στον πόλεμο, για την υπεράσπιση των συμφερόντων της τάξης του που την εκμεταλλεύεται η μπουρζουαζία κλπ. Πρέπει να σημειωθεί πως ο τέτοιος τρόπος απολογίας ήταν και σαν προσπάθεια απάντησης στις μαρτυρικές καταθέσεις των οργάνων της ασφάλειας που χωρίς άλλο άρχιζαν στο δικαστήριο ότι «είναι πράκτορας της Μόσχας», «μίσθαρνον όργανον της Μόσχας», «άπατρις» κλπ. Πράγματι, με τις ποινές που επέβαλλαν τα εικονικά δικαστήρια δεν πέφταν και πολύ έξω, συμπέφτανε με τα πραγματικά δικαστήρια. Τώρα το ζήτημα ήταν και εξηγήσιμο: η προσπάθεια δεν ήταν να λαφρύνει ο σύντροφος τη θέση του με την απολογία του και η εντολή που έπαιρνε ήταν όσο μπορεί με μεγαλύτερη συνέπεια να υπερασπίσει το κόμμα του, το κίνημα, τη Σοβιετική 'Ενωση. 'Ετσι ήταν σίγουρη η καταδίκη του και μέχρι 5 χρόνια, οπόταν λογαριάζονταν ότι καλή ήταν η απολογία του. 'Ομως σε περιπτώσεις που η ποινή θεωρούνταν όχι ανάλογη με το κατηγορητήριο και με μεγάλη διαφορά με την ποινή που είχε επιβάλει το «εικονικό δικαστήριο», δημιουργούνταν η υπόνοια μήπως και δεν τα 'πε «όπως πρέπει» κλπ. Εκτός βέβαια από περιπτώσεις που ο κατηγορούμενος δεν κράταγε τη γραμμή. Να μια —παράδειγμα καλής εφαρμογής της γραμμής— από τις χαρακτηριστικές περιπτώσεις με κατηγορούμενο το μέλος του κόμματος Θ. Κωστίμπα, κτηματία από τη Λάρισα: Το δικαστήριο τον καταδίκασε σε 5 χρόνια φυλακή και 2 χρόνια εξορία. Δηλαδή τον φόρτωσε όλο το

ιδιώνυμο. Μόλις ανακοινώθηκε η καταδίκη του, ο Κωστίμπας είπε στους δικαστές: και τι νομίζετε πως κάνατε; Δεν θα προλάβω να βγάλω τα 5 χρόνια γιατί ο Κόκκινος Στρατός θα με λευτερώσει, και τότες, εμείς θα σας καταδικάσουμε όχι 5 αλλά 25 χρόνια. Το δικαστήριο τον καταδίκασε σε άλλα 5 χρόνια. Αν καλά θυμάμαι, είσπραξε ακόμα ένα, τρίτο πεντάχρονο για παρόμοια απάντηση στη δεύτερη καταδίκη του. Τέτοιες αυθαιρεσίες στα επαρχιακά δικαστήρια κείνο τον καιρό, γίνονταν και, «ανεξάρτητα» από τον τρόπο της απολογίας, τα δικαστήρια καταδίκαζαν τους αγωνιστές σε πιο αυστηρές ποινές παρά στην πρωτεύουσα.

Στο εφετείο της Λάρισας

Σε δύο της σημεία ήταν χαρακτηριστική η δική μου η δίκη στο Εφετείο. Το πρώτο είναι, ότι, είχαν γίνει δύο εφέσεις: μια η δική μου και μια του εισαγγελέα στη δίκη μου στο Βόλο, που είχε προτείνει 5 χρόνια φυλακή και 2 εξορία. Κι επειδή τον ένα χρόνο φυλακή και 1½ χρόνο εξορία που με καταδίκασε το δικαστήριο τη θεώρησε ελαφριά ποινή, την εφεσίβαλε. Και, όπως μου ανακοίνωσαν στο Εφετείο, έγινε δεχτή η έφεση του εισαγγελέα και στο Εφετείο αντί να μικραίναν την ποινή ή να την αφήσουν την ίδια, την πρωτόδικη, αυτοί μου φόρτωσαν ακόμα ένα χρόνο φυλακή και εξορία κι έτσι, η μεν ποινή φυλάκισης από ένα χρόνο έγινε ενάμιση και η εξορία από ενάμιση έγινε δύο χρόνια. Μου 'παν μάλιστα ότι τη γλίτωσα φτηνά. 'Ετσι όπως λέμε «πήγα για μαλλί και βγήκα κουρεμένος». 'Ηταν το δεύτερο χαρακτηριστικό της δίκης μου στο Εφετείο: Να απολογηθώ δε μ' άφησαν. Μόλις άρχισα και είπα τις πρώτες λέξεις, ο πρόεδρος μου αφαίρεσε το λόγο με τη δήλωση: ξέρουμε τι θα μας πεις. Ξέρουμε, αυτά που είπες στο Βόλο, αλλά εδώ δε θα σ' αφήσω να μιλήσεις. Εξάλλου έχουμε κι άλλες δουλιές. Ούτε η δική μου διαμαρτυρία ούτε του δικηγόρου πως σύμφωνα με το νόμο δεν είναι δυνατό να μου αφαιρεθεί το δικαίωμα της απολογίας, δεν έφεραν αποτέλεσμα. Δικηγόρος ήτανε ο Μένος (;) που θεωρούνταν ο καλύτερος δικηγόρος της Λάρισας που τον είχε στείλει η εργατική Βοήθεια. Στο τέλος μίλησε ο δικηγόρος, αλλά η ομιλία του δε μ' άρεσε γιατί μίλαγε για «επιείκειες» κλπ. και δήλωσα στο δικαστήριο ότι δε με αντιπροσωπεύει. 'Ετσι τέλειωσε η δίκη μου στο Εφετείο της Λάρισας.

Στις φυλακές Αίγινας

Μετά το Εφετείο, ύστερα από λίγο διάστημα, από τις φυλακές Λάρισας με μεταφέρανε στις φυλακές Αίγινας. Είναι εγκληματικές φυλα-

κές, δηλαδή γιά βαρυποινίτες, αλλά παρά τους νόμους, μετά τη δραπέτευση του Χαϊτά και των συντρόφων του από τις φυλακές Συγγρού, με απόφαση του υπουργείου, τους κομμουνιστές από την Αθήνα, τον Πειραιά και από μερικές άλλες περιοχές, άρχισαν να τους συγκεντρώνουν στην Αίγινα σε μιά από τις αχτίνες της —τη 2η αχτίνα— που είχε ονομαστεί και «Αχτίνα των κομμουνιστών». Όταν τον Ιούλη του 1932 με πήγαν εκεί, ήτανε φυλακισμένοι περί τους 130 αγωνιστές - κομμουνιστές και εξωκομματικοί και μένανε σε 11 θαλάμους - δωμάτια που 'χε η αχτίνα. Το καθεστώς της φυλακής ήταν ασύγκριτα καλύτερο από τις άλλες φυλακές και σ' αυτό χωρίς άλλο βοηθούσε και ο διευθυντής της φυλακής που ήταν δημοκράτης και, όπως λέγανε, ο γιός του ήταν και μέλος της Κομμουνιστικής Νεολαίας. Τα επισκεπτήρια ήτανε χωρίς εμπόδια τις καθορισμένες μέρες, βιβλία, εφημερίδες και περιοδικά μπορούσε να πάρει η ομάδα σ' όποια ποσότητα θέλει, συνελεύσεις της ομάδας και κομματικές συνεδριάσεις, μαθήματα και διαλέξεις όπως και ομαδικό διάβασμα των κομματικών εφημερίδων γίνονταν ταχτικά και χωρίς επεμβάσεις της διεύθυνσης. Με αντιπρόσωπό της είχε επαφή με τις άλλες αχτίνες που 'ταν σχεδόν όλοι τους βαρυποινίτες ανάμεσα στους οποίους ήτανε και συμπαθούντες που 'χαν εγκληματίσει είτε για χτηματικές διαφορές είτε για λόγους τιμής κλπ. και που 'ταν οργανωμένοι σε ομάδα μαζί μ' άλλους που 'χαν γίνει συμπαθούντες στη φυλακή. Πολλοί απ' αυτούς τους κατάδικους ασχολούνταν με χειροτεχνία για σουβενίρ και τέτοια και κάτι κέρδιζαν για καφέ και τσιγάρο, για συμπλήρωμα στο συσσίτιό τους κι έτσι δε γίνονταν βάρος στην οικογένειά τους. Αυτούς η ομάδα τους προμήθευε κομματικό Τύπο, βιβλία που ζήταγαν. Γίνονταν και ομαδικές επισκέψεις από αχτίνα σε αχτίνα σε καθορισμένα χρονικά διαστήματα. Και οι άλλες συνθήκες διαβίωσης της ομάδας δεν ήταν άσχημες, αν μπορούμε να πούμε κάτι τέτοιο γιά φυλακή. Υπήρχε 3 φορές συσσίτιο (το πρωί τσάι, για μεσημέρι και βράδυ φαγί μαγειρεμένο) σε αρκετά ικανοποιητική ποσότητα και ποιότητα. Αυτό οφείλονταν όχι μόνο στο διευθυντή που 'ταν τίμιος άνθρωπος, αλλά και στην εποπτεία από τριμελή επιτροπή που αποτελούνταν από έναν αντιπρόσωπο της διεύθυνσης, έναν των κοινών καταδίκων και έναν των πολιτικών. Αυτή η επιτροπή κανόνιζε το διαιτολόγιο ανάλογα με το κρατικό επίδομα, έλεγχε την ποσότητα και ποιότητα των τροφίμων και φρόντιζε να μπούνε στο καζάνι όλα, όλο το κρατικό επίδομα. Κατ' αυτό τον τρόπο οι κλεψιές και καταχρήσεις δυσκολευόντουσαν. Και κείνοι που 'χαν αυτή τη δυνατότητα κι αν ακόμα δεν ήταν αξιόπιστοι περιορίζονταν μόνον ανάμεσα σ' αυτούς και τους εμπόρους που κλείναν συμβάσεις γιά προμήθειες και μπορούσαν έτσι κάτι να 'χουν κι αυτό από τους ίδιους τους εμπόρους

για να προτιμηθούν σαν προμηθευτές. Εκτός από το γενικό συσσίτιο ήταν και η λεγόμενη «ειδική δίαιτα», σε λεφτά δίνανε 30 - 40 δραχμές την ημέρα, οπόταν ο ίδιος ο κατάδικος αγόραζε αυτά που 'θελε. Δίνονταν σε αρρώστους που 'χαν ανάγκη ειδικής τροφής και ιδιαίτερα σε φυματικούς. Η ομάδα είχε σ' αυτή τη δίαιτα 4 - 5 άτομα μόνιμα που θεός και η ψυχή τους —λογαριάζονταν σαν φυματικοί στο τελευταίο στάδιο και ανάμεσά τους ήταν και ο Βασίλης Μπαρτζιώτας. Πολύ σπάνια ο αριθμός κείνων που 'χαν τέτοια ανάγκη έφτανε και μέχρι 10 - 15 αλλά όχι μόνιμα. Η καθοδήγηση της ομάδας αποτελούνταν βασικά από 2: τον γραμματέα, κομματικό υπεύθυνο που 'ταν ο Β. Μπαρτζιώτας και το γραμματέα της κολλεχτίβας - ομάδας Μιχ. Τατασόπουλο. Μόλις έφτασα στην Αίγινα μου ανατέθηκε η υπευθυνότητα για επαφή με τις άλλες αχτίνες —με τους κοινούς κατάδικους— και μπορούσα να τους επισκεφτώ όποτε υπήρχε τέτοια ανάγκη. Πρέπει να σημειωθεί πως, ανεξάρτητα από το πώς και γιατί γίναν βαρυποινίτες και βρίσκονταν χρόνια κλεισμένοι σαν επικίνδυνοι γιά την κοινωνία, ήτανε σχεδόν όλοι τους σοβαροί και αξιοπρεπείς στη συμπεριφορά, πολύ εκτιμούσαν τους κομμουνιστές. 'Ηταν δύσκολο να γλιτώσεις γρήγορα από τα χέρια τους όταν σε καλούσαν να πάρεις μέρος στη συνέλευση της ομάδας των συμπαθούντων, πήγαινες για συζήτηση μαζί τους για πολιτικά και άλλα θέματα. Κι όταν έρχονταν για επίσκεψη στη 2η αχτίνα, ντυνόντουσαν με τα γιορτινά τους. Και σαν ανθρώπους, εκτός από ελάχιστες εξαιρέσεις, ήτανε δύσκολο να τους δεις σαν εγκληματίες, σαν χαλασμένους στα τόσα χρόνια απομόνωσης που ο καθένας ζούσε με το δικό του το δράμα το οικογενειακό και της ίδιας του της ζωής που 'γινε θρύψαλα με την ίδια του την πράξη σε ώρα αναταραχής ψυχικής και εκμηδενισμού.

'Ετσι, όπως είπα, κράταγα την επαφή της ομάδας με τις άλλες αχτίνες, μπορούσα να πάγω σ' όποια αχτίνα ήθελα, ερχόμουνα σ' επαφή με τους δικούς μας συμπαθούντες αλλά και με άλλους κατάδικους για πολλά ζητήματα της φυλακής, τους κατατόπιζα για τη δική μας άποψη, γιά τα ζητήματα που μας απασχολούσαν στη φυλακή, για κείνα που 'ταν κοινά και η παρουσίαση γίνονταν από κοινού στη διεύθυνση όταν τέτοια ανάγκη υπήρχε. 'Ετσι κι αν ακόμα ήθελε η διεύθυνση, δεν κατάφερνε να βάλει σφήνα ανάμεσα στους πολιτικούς και κοινούς κατάδικους και να τους στρέψουν εναντίον μας.

Της φυλακής αναπάντεχο

Από την πρώτη μέρα που 'φτασα στις φυλακές Αίγινας ανάμεσα στους φυλακισμένους συντρόφους (δηλαδή σαν μέλος της ομάδας -

κολλεχτίβας), είδα κάποιο τσαγκάρη απ' τη Δράμα, πολύ γνωστό χαφιέ της ασφάλειας, που τον λέγανε Τζιντζόγλου ή Τζινόγλου στο επίθετο (εδώ πρέπει να κάνω μιά διευκρίνηση: υπάρχει άλλος σύντροφος παλιός κομμουνιστής από τη Φλώρινα με το επώνυμο Τζινόγλου ή Τζιντζόγλου κι εγώ δε θυμάμαι ακριβώς σε ποιόν ανήκει ένα από τα δύο επίθετα). 'Οταν καλά βεβαιώθηκα ότι πράγματι ήταν αυτός ο χαφιές της Δράμας, ανάφερα αμέσως στον Β. Μπαρτζιώτα και ζήτησα να μάθω πώς βρίσκεται αυτός ανάμεσα στους φυλακισμένους κομμουνιστές. Ο Μπαρτζιώτας μου είπε: είναι στέλεχος του κόμματος που δούλευε στην οργάνωση του Βόλου. Σε 3 μήνες τελειώνει η ποινή του και θα αποφυλακιστεί. Είπα του Μπαρτζιώτα ό,τι ήξερα γι' αυτόν τον «κομμουνιστή» κι επειδή επέμενε ότι κάποιο λάθος κάνω στο πρόσωπο, του πρότεινα να βάλει το ζήτημα στο κόμμα για να εξακριβωθεί περί τίνος πρόκειται. Αρνήθηκε να το κάνει κι αυτό. Τότες αναγκάστηκα εγώ να κάνω γράμμα προς την Κ.Ε. του Κ.Κ.Ε., αλλά ο Μπαρτζιώτας αρνήθηκε να στείλει και το γράμμα. Τελικά το γράμμα το 'στειλα έξω με τη μάνα του Λυκούρη, έφτασε στον προορισμό του, ο χαφιές ξεσκεπάστηκε και η ασφάλεια στα γρήγορα τον πήρε από τη φυλακή!

Στο ίδιο διάστημα δημιουργήθηκε ένα άλλο ζήτημα, «προσωπικό» πια και ήταν το εξής: στην Κομμουνιστική Επιθεώρηση που μας ήρθε (πρέπει να 'ταν το τεύχος Αυγούστου 1932) ήταν δημοσιευμένο άρθρο του γραμματέα της Κ.Ο. Βόλου Ντούβα για την απεργία των καπνεργατών του Βόλου κλπ. 'Οπως όλο το άρθρο που 'ταν υβριστικό ενάντια στα μέλη του κόμματος και ψευδολογήματα, δεν ήτανε αντικειμενική και η κριτική που έκαμνε και ενάντια στον αντιπρόσωπο της Κ.Ο.Ε. Βαφειάδη. Σχεδόν όλη η ΚΟΜΕΠ και ο «Ρίζος» διαβάζονταν στην ομάδα οργανωμένα και μερικά άρθρα τους, της ΚΟΜΕΠ ιδιαίτερα, αναλύονταν. 'Οταν θα άρχιζε η ανάλυση του άρθρου του Ντούβα, εμένα με ειδοποίησε ο Μπαρτζιώτας ότι πήραν απόφαση να μην πάρω μέρος στην ανάλυση που θα γίνονταν στην ομάδα που ανήκα. Δε συμφώνησα με την απόφαση του γραφείου (Μπαρτζιώτα) και έβαλα ζήτημα πως, αντίθετα, είναι ανάγκη να παραβρεθώ σ' όλες τις ομάδες την ώρα της ανάλυσης του άρθρου μια που θεωρώ όχι αντικειμενική την κριτική που γίνεται και οι σύντροφοι πρέπει να κατατοπιστούν πώς έχουν τα πράγματα. Τελικά αποκλείστηκα με τον ισχυρισμό πως «αληθινό είναι ό,τι γράφει η ΚΟΜΕΠ και ο "Ρίζος"». Πάντως, όπως έχω κι αλλού σημειώσει, αυτό το άρθρο του γραμματέα της Κ.Ο. Βόλου θα αναδημοσιευτεί ολόκληρο στο αντίστοιχο κεφάλαιο του δικού μου γραφτού, σαν ένα χαρακτηριστικό δείγμα των μεθόδων

που εφάρμοζε η τοτινή «νέα ηγεσία», όπως και οι στερνοί αντάξιοι κληρονόμοι της.

Το άρθρο του γραμματέα της Κ.Ο. Βόλου έχει ως εξής:

Α΄.

Η απεργία των καπνεργατών τέλειωσε. Τέλειωσε με μερικά ψιχία που ρίχτηκαν απ' το αχόρταγο καπνικό κεφάλαιο, ύστερα από εικοσιπέντε μέρες ηρωικής πάλης. Η λύση αυτή της απεργίας κάθε άλλο παρά αποτελούσε τη θέληση των καπνεργατών και καπνεργατριών. Καινούρια θύελλα και καινούριες ταξικές μάχες προβλέπονται μεταξύ των καπνεργατών, των καπνεργατριών και του κράτους. Το γεγονός αυτό, η προοπτική αυτή για τις καινούριες συγκρούσεις, μας κάνει σήμερα να κάνουμε μια ανασκόπηση της κατάστασης, κάτω από την οποία ξέσπασε η απεργία. Μια κριτική για τα λάθη των οργανωτών μας, την πορεία της απεργιακής πάλης, τον προδοτικό ρόλο των λικβινταριστών και σοσιαλ - φασιστών, τη θέση των παλιών στελεχών μας (αριστερών) που δρούσαν μέσα στους καπνεργάτες, και τα καινούρια καθήκοντα που μπαίνουν μπροστά μας σήμερα, για να βρεθούμε εμείς, επικεφαλής των μεγάλων ταξικών συγκρούσεων που προμηνύονται.

Η όξυνση της κρίσης και οι θεωρίες των στελεχών μας

Η όξυνση της οικονομικής κρίσης σε συνδυασμό με την εξαπολυθείσα τρομοκρατία στην πόλη μας, είχε σα συνέπεια το να ενταθεί περισσότερο η επίθεση του καπνικού κεφαλαίου. Η επίθεση αυτή που άρχισε απ' το 1928 ενάντια στη σύμβαση του 1924 και που συνεχίζονταν με την αφαίρεση ένα προς ένα των κεκτημένων δικαιωμάτων των καπνεργατών, των δικαιωμάτων εκείνων που αποκτήθηκαν με μακρούς και επίπονους αγώνες, με θυσία και αίμα· η κατάργηση των επιτροπών σαλονιών· η απαγόρευση των πληρεξουσίων στα καπνομάγαζα, η εργοδοτική τρομοκρατία σε συνδυασμό με την κρατική, ήταν ο δρόμος πάνω στον οποίο τράβηξε το καπνικό κεφάλαιο κατεβάζοντας τα ημερομίσθια των καπνεργατών στις 26, 30 και 35 δρχ., των δε καπνεργατριών στις 15 και 18 δραχμές την ημέρα. Τα ημερομίσθια αυτά δε μπορούν να χαρακτηριστούν ούτε ημερομίσθια πείνας. 'Ηταν απλούστατα ημερομίσθια που καταδίκαζαν τους καπνεργάτες στον αργό θάνατο της πείνας. Τα εξευτελιστικά αυτά ημερομίσθια ήταν συνδυασμένα στενά με την εντατικοποίηση της δουλιάς. 'Ετσι οι καπνεργά-

τες και καπνεργάτριες κατήντησαν μηχανές στα χέρια του καπνικού κεφαλαίου.

Στο διάστημα αυτό της επίθεσης δεν έγιναν σοβαρές προσπάθειες για την οργάνωση των καπνεργατών, για την οργάνωση της πάλης αυτών, γιά την απόκρουση των επιθέσεων, για την οργάνωση της αντεπίθεσης των καπνεργατών. Αν έγιναν ορισμένες προσπάθειες ήταν ασήμαντες, και μπροστά στην πρώτη τρομοκρατία εγκαταλείπονταν όλα. Σχηματίσθηκαν θεωρίες πως με τις σημερινές συνθήκες της άγριας τρομοκρατίας, της αφαίρεσης των στελεχών κλπ., δε μπορούμε να κάνουμε τίποτε. Πως οι καπνεργάτες του Βόλου είναι διεφθαρμένοι, δεν έχουν καμιά διάθεση γιά πάλη. Πως είναι μικροαστοί και πως το καπνεργατικό επάγγελμα το διατηρούν για τα περιττά έξοδα. Μ' αυτές τις αντιλήψεις ήταν φορτωμένα τα στελέχη μας τα κομματικά που δούλευαν στα συνδικάτα, και οι αντιλήψεις αυτές ήταν φυσικό να επεκτείνονται και σε μια άλλη σειρά στελεχών παλιών, που χρησιμοποιούνταν απ' το Κόμμα μας.

Οι αντιλήψεις αυτές ήταν αντιλήψεις αντικομματικές, που δεν είχαν καμιά θέση στη σημερινή περίοδο της όξυνσης της οικονομικής κρίσης, της ανεργίας κλπ. 'Ηταν αντιλήψεις που μ' αυτές τα στελέχη μας εσκέπαζαν την αδράνειά τους, αποφεύγοντας την επίπονη δουλιά της οργάνωσης και καθοδήγησης των αγώνων των εργατών. Οι αντιλήψεις αυτές υποβοηθούσαν το καπνικό κεφάλαιο στην επίθεσή του και άνοιγαν το δρόμο για να 'ρθουν στη διοίκηση της Καπνεργατικής 'Ενωσης οι σκεπασμένοι σοσιαλφασίστες σαν το Σέγκλια. Οι αντιλήψεις αυτές ήταν σα να μας έλεγαν πως ο Βόλος βρίσκεται έξω από τον κύκλο της οξείας οικονομικής κρίσης. Στα λόγια παραδέχονταν όλοι αυτοί οι σύντροφοι τις διαπιστώσεις του Κόμματος, την εξαθλίωση των καπνεργατών και καπνεργατριών, στην πράξη όμως δεν καταπιάνονταν με τίποτα.

Κάτω από αυτή την κατάσταση και με αυτές τις αντιλήψεις, ο δρόμος στο Σέγκλια όχι μόνο αφήνονταν ελεύθερος, αλλά τον άνοιγαν κιόλας τα στελέχη μας χωρίς να το καταλάβουν. 'Ετσι τα στελέχη μας χωρίς να το καταλάβουν, χωρίς φυσικά να το θέλουν, δώσαν στο καπνικό κεφάλαιο τον καλύτερο υπηρέτη, για να εξασφαλίσει μ' αυτόν εκείνα που αφαίρεσαν από τους καπνεργάτες στο διάστημα της επίθεσής τους.

Μήπως υπάρχει η πρόθεση εδώ να χτυπήσουμε τα κομματικά μας στελέχη; Μήπως υπερβάλλουμε τα πράγματα; 'Οχι! Αρκεί εδώ να τονίσουμε πως ο Σέγκλιας ήρθε στη διοίκηση με τη δικιά μας ανοχή.

Μέσα σ' αυτή την κατάσταση οι καπνεργάτες ήρθαν να δώσουν το μεγαλύτερο μπάτσο στα κομματικά μας στελέχη, και σ' όλη εκείνη τη χορεία των «αριστερών» με την κήρυξη της απεργίας. Πρέπει να τονίσουμε ξεκάθαρα πως την απεργία των καπνεργατών δ ε ν τ η ν κ ή ρ υ ξ ε ο Σ έ γ κ λ ι α ς, α λ λ ά ο ύ τ ε τ η ν ο ρ γ α ν ώ σ α μ ε κι ε μ ε ί ς.

Έτσι οι καπνεργάτες μπατσίζοντας εμάς, περνούν πάνω από τους Σέγκλιδες κατεβαίνουν στην απεργιακή τους πάλη για το ψωμί. Ήταν τέτοια η αγανάκτηση των καπνεργατών, προμηνύονταν τέτοια η θύελλα που οι προδότες των καπνεργατών αναγκάστηκαν να μπουν επικεφαλής των απεργών. Μπήκαν φυσικά επικεφαλής γιά να προδώσουν στην κατάλληλη στιγμή στον απεργιακό τους αγώνα. Και για να δώσει περισσότερα δείγματα της προδοσιάς του ο Σέγκλιας στα αφεντικά του και στις αρχές, έκαμε από τα πάνω κομπρομί με τον Παλαμίδα, με τον ξετσίπωτο λακέ του καπνικού κεφαλαίου. Απ' αυτή τη στιγμή κιόλας δε χωρούσε καμιά αμφιβολία πως η πάλη των καπνεργατών θα προδίνονταν. Το κόμμα είναι σωστό πως απ' την πρώτη στιγμή ορθώθηκε ενάντια στους προδότες, χτύπησε το ενιαίο μέτωπο των αρχηγών λικβινταριστών και φασιστών, και κάλεσε τα στελέχη του να μπουν αποφασιστικά επικεφαλής της πάλης των καπνεργατών, χτυπώντας και ξεσκεπάζοντας τις μανούβρες των Σέγκλιδων και Παλαμιδά και θέτοντας τη σωστή γραμμή του ενιαίου μετώπου πάλης των εργατών από τα κάτω.

Εδώ όμως εκδηλώνονται άλλες αντιλήψεις, αντιλήψεις διαφορετικές όσον αφορά το ξεσκέπασμα των σοσιαλφασιστών και τη θέση του ενιαίου μετώπου. Ποιες ήταν αυτές οι αντιλήψεις;

α) Δεν πρέπει να χτυπήσουμε το Σέγκλια και τον Παλαμιδά σήμερα μια που αυτοί μιλάν υπέρ της απεργίας. β) Δεν πρέπει να τους χτυπήσουμε γιατί υπάρχει ο κίνδυνος οι εργάτες να μουντζώσουν και αυτούς και μας και να γυρίσουν στη δουλιά. γ) Θα πρέπει σήμερα να τους αφήσουμε ανενόχλητους, να αποτύχει η απεργία, να οδηγηθούν οι καπνεργάτες στην προδοσία, γιά να απογυμνωθούν κατόπι και να πάρουμε εμείς επιρροή! δ) Να βαδίσουμε με πλάγια μέσα και να χτυπάμε με τρόπο το Σέγκλια και τον Παλαμιδά και να λέμε κρυφά στους εργάτες ότι θα προδοθούν! Θέλετε και άλλες τέτοιες αντιλήψεις να σας αραδιάσω; Υπάρχουν ένα σωρό! Περισσότερο οι αντιλήψεις αυτές εκδηλώνονταν στα άλλοτε στελέχη των καπνεργατών, που παρουσιάζονταν ως εκπρόσωποι της επαναστατικής παράταξης. Εδώ φυσικά αντιληφθήκαμε με τι μπουκέτο (αριστερών) είχαμε να κάνου-

με, αντιληφθήκαμε ότι οι σύντροφοι αυτοί κάθε άλλο παρά μπορούσαν να μπουν επικεφαλής για μιά σωστή καθοδήγηση, κι ακόμα αντιληφθήκαμε πως αυτούς όλους δεν τους χώριζε τίποτε και ότι αργά ή γρήγορα θα τραβούσαν περισσότερο αγκαλιασμένοι με το Σέγκλια.

Το Ενιαίο Μέτωπο για το Σέγκλια ήταν η στενή συνεργασία με τους αρχηγούς της Ομόνοιας, τα ατέλειωτα συμβούλια μ' αυτούς, τα ανακοινωθέντα στον αστικό Τύπο κλπ. Η μαχητικότητα των 3.000 καπνεργατών και καπνεργατριών, η περιφρούρηση της απεργιακής πάλης απ' τους εργάτες, αυτό που έκανε το Σέγκλια και τον Παλαμιδά να τρέμουν την ανοιχτή προδοσία, τη μαχητικότητα αυτή που έκανε τους προδότες να μιλάν για συνέχιση της απεργίας, οι «αριστεροί» τη διερμήνευαν γιά Ενιαίο Μέτωπο πάλης.

Η ενότητα αυτή που γινόνταν εις βάρος των αρχών της επαναστατικής παράταξης, η ενότητα αυτή είχε καλλιεργηθεί τόσο, που ο ίδιος ο αντιπρόσωπος της Κ.Ο.Ε. σ. Βαφειάδης να επηρεασθεί και αυτός τόσο που να μην τολμάει να βγει ανοιχτά να ξεσκεπάσει τις μανούβρες του Σέγκλια, τον προδοτικό ρόλο που παίζαν, και να θέσει τη σωστή βάση του ενιαίου μετώπου. 'Ετσι μέσα σ' αυτή την κατάσταση οι «αριστεροί» αφομοιώθηκαν με το Σέγκλια. Η απεργία αυτή των καπνεργατών είχε και μερικά ιδιαίτερα γνωρίσματα που θα πρέπει να προσεχτούν από τα στελέχη μας.

α) Στο ότι για πρώτη φορά στα χρονικά της ιστορίας κατέβηκαν στην απεργιακή πάλη εργάτες με 100 τοις εκατό συμμετοχή σ' αυτή.

β) 'Οτι επικεφαλής τους βρίσκονταν προδότες που αντιδρούσαν. Η απεργία περιφρουρήθηκε με ηρωισμό από τους εργάτες.

γ) Η συμμετοχή όλων των εργατριών σ' αυτή, ακόμη και εκείνων που δεν είχαν βιβλιάρια του ΤΑΚ και τέλος στο ότι η απεργία αυτή τράβηξε στην πάλη τους μικροεπαγγελματίες που πήραν ενεργό μέρος με την 24ωρη απεργία, με το βγάλσιμο προκηρύξεων και ψηφισμάτων για την αποδοχή των αιτημάτων των καπνεργατών, με την οργάνωση συγκεντρώσεων κλπ. που μας δείχνουν ξεκάθαρα, πως η σημερινή κατάσταση σπρώχνει φαρδιά στρώματα εργατών και μικροεπαγγελματιών προς τα αριστερά και που διαψεύδει όλες τις θεωρίες των λικβινταριστών, αρχειοφασιστών και φασιστών.

Ποια ήταν η πορεία της απεργιακής πάλης

Ενώ υπήρχε μεγάλος αναβρασμός στους καπνεργάτες. Ενώ με ενθουσιασμό διαδήλωναν τη θέλησή τους να μη γυρίσουν στη δουλιά χωρίς να γίνει αποδεκτή η σύμβαση του 1924, ενώ οι απεργοσπάστες τσακίζονταν κάθε μέρα και περιφρουρούνταν τα μαγαζιά, αντί η αγα-

νάκτηση αυτή των καπνεργατών να βγει έξω, να ξεχειλίσει στους δρόμους, να εκβιαστεί η κατάσταση, οι προδότες δεν έκαναν τίποτα από αυτά, αλλά τουναντίον αυτοί δέναν τα χέρια των καπνεργατών, με την ησυχία, με την υπομονή, με τις καθημερινές συνελεύσεις μέσα στα τέσσερα ντουβάρια, με τα καθημερινά ανακοινωθέντα στον αστικό Τύπο γιά τη δικαιότητα των αιτημάτων, με το ανεβοκατέβασμα στις σκάλες της Διοίκησης χωροφυλακής. Ποια ήταν η θέση η δικιά μας; Η ίδια που ήταν και παραπάνω. Διστακτικότητα, δειλία, αναποφασιστικότητα. 'Οταν μέσα στην ίδια βδομάδα της κήρυξης της απεργίας η Εργατική 'Ενωση κάλεσε ένα συλλαλητήριο, στο οποίο παρόλο που απαγορεύτηκε απ' τις αρχές πήραν μέρος πάνω από 4 χιλιάδες εργάτες και επαγγελματίες και εκεί φάνηκαν όλες οι αδυναμίες μας. Η ίδια η Π.Ε. ολάκερο το κόμμα δεν κατόρθωσε να εμφανιστεί σ' αυτό, παρόλο που είχαν οριστεί 4 ομιλητές δε βγήκε να μιλήσει κανένας. Εδώ φάνηκε ολοκάθαρα πως το κόμμα μας ήταν ξένο απ' την απεργιακή πάλη. Αν στο διάστημα της απεργιακής πάλης κανένας πυρήνας δεν κατόρθωσε να ζωντανέψει τη δουλιά του (με συσκέψεις στους καπνεργάτες, με ιδιαίτερα αφίς, με προκηρύξεις κλπ.), ωστόσο όμως και όταν συγκεντρώνονται 4 χιλιάδες εργάτες και επαγγελματίες δεν
πνεργάτες, με ιδιαίτερα αφίς, με προκηρύξεις κλπ.), ωστόσο όμως
παρά τις αντιδράσεις του Σέγκλια και την έλλειψή μας από αυτό η μάζα πάλεψε αποφασιστικά. Παρά το ότι αυτές οι χιλιάδες έμειναν ακαθοδήγητες, ώρες ολόκληρες όχι μόνο δε διαλύονταν, αλλά χτύπησαν και τραυμάτισαν κιόλας με πέτρες τους χαφιέδες.

Αργότερα πάλι ύστερα από επιμονή της οργάνωσης όταν τέθηκε το ζήτημα μιας παράνομης διαδήλωσης των καπνεργατών, παρά τις αντιδράσεις των σοσιαλφασιστών και την αναποφασιστικότητα των «αριστερών» μιά ομάδα από χιλιάδες καπνεργάτες έφτανε εν διαδηλώσει μέχρι τη Δημαρχία και διαλύονταν ύστερα από επέλαση του ιππικού και των αντλιών. Τι μας λένε τα γεγονότα αυτά; Πως οι καπνεργάτες δίψαγαν γιά την επαναστατική ταχτική, πως οι καπνεργάτες παρά την αντίδραση των Σέγκλιδων και την αναποφασιστικότητα των δικών μας στοιχείων και των αδυναμιών της κομματικής οργάνωσης τραβούσαν για το δρόμο της πάλης στους δρόμους. Πως οι καπνεργάτες ήταν αποφασισμένοι να ακολουθήσουν την επαναστατική ταχτική, στην οποία διέβλεπαν την εξυπηρέτηση της πάλης τους. Αυτό φάνηκε διάχυτα όταν ο άλλος αντιπρόσωπος της Κ.Ο.Ε. έθεσε τη γραμμή μας, όταν αυτός ξεσκέπασε τον προδοτικό δρόμο που τραβούσαν οι Σέγκλιας και Παλαμιδάς. 'Οταν αυτός διεκήρυξε πως ο δρόμος για τη διεκδίκηση των απαιτήσεών τους ήταν ο δρόμος της μαζικής πάλης στους δρόμους κάτω απ' την ηγεσία επαναστατών ερ-

γατών. Οι υποδείξεις αυτές βρήκαν απήχηση και άρχισαν κιόλας αμέσως μιά διαφοροποίηση ανάμεσα στους καπνεργάτες ενάντια στους προδότες και υπέρ της επαναστατικής ταχτικής. Να πως οι καπνεργάτες δεν ήταν ενάντια της επαναστατικής ταχτικής. Εκείνο που ήταν, ήταν που λείπαν οι επαναστάτες εργάτες, έλειπεν ολάκερο το Κόμμα! Κι αυτό οφείλονταν στα κομματικά μας στελέχη που περιφρονούσαν τη μάζα των 8 χιλ. καπνεργατών και που δε μπόρεσαν να ξεκολλήσουν από τους παλιούς χρεοκοπημένους ηγέτες (αριστερούς) καπνεργάτες.

Η λύση της απεργίας και η προδοσία των καπνεργατών

Ποιές ήταν οι αρχικές διεκδικήσεις των καπνεργατών; Επαναφορά της σύμβασης του 1924 σε συνδυασμό με άλλες διεκδικήσεις.

Ήταν δυνατό οι διεκδικήσεις αυτές να γινόνταν αποδεκτές; Η πορεία της απεργιακής πάλης μας έδειξε ότι ήταν δυνατό αν αυτή συνεχίζονταν με το τέμπο της επαναστατικής πάλης. Η απεργία αυτή ήταν πρωτοφανής. Δεν ανέβηκαν οι απεργοσπάστες τους 8 - 10 και μάλιστα τις τελευταίες μέρες εγκατέλειψαν τη δουλιά και οι αρχιεργάτες. Ωστόσο όμως οι καπνέμποροι εκμεταλλεύτηκαν κατάλληλα και μάλλον από κοινού με το Σέγκλια, τον Παλαμιδά και τις αρχές καθόριζαν και προετοίμαζαν το πνίξιμο της απεργίας. Ο Σέγκλιας βρίσκονταν σε στενή συνεργασία με την ασφάλεια. Αυτό φαίνεται ξεκάθαρα απ' τα εξής γεγονότα: α) Ο διοικητής της ασφάλειας ρωτώντας τον αντιπρόσωπο της Κ.Ο.Ε. σ. Βαφειάδη πού μένει και παίρνοντας την απάντηση πως μένει στο σπίτι του κ. Σέγκλια, απάντησε κυνικότατα: Αυτό αν γινόνταν θα μου το έλεγε ο κ. Σέγκλιας!! και β) Όταν ο άλλος αντιπρόσωπος της Κ.Ο.Ε. συνελήφθηκε και κάτω από την πίεση των καπνεργατών αναγκάζονταν να τον δικάσει, όχι για παράβαση του Ιδιωνύμου, σε 15 μέρες φυλακή, ο Σέγκλιας χωρίς να το καταλαβαίνει διακήρυττε πως τον γλίτωσε αυτός. Να γιατί εμείς δεν κατηγοράμε χωρίς ντοκουμέντα.

Η ηττοπάθεια ανάμεσα στους καπνεργάτες σπέρνονταν καθημερινά με έναν έντεχνο τρόπο. Οι καπνέμποροι είναι ανένδοτοι, αλλά ανέλαβε κάποιος να μεσολαβήσει! Πρέπει να κάνουμε υποχωρήσεις για να δείξουμε πως δεν είμαστε αδιάλλακτοι! Και κάθε μέρα από μιά καινούργια υποχώρηση. Έτσι αφού προετοίμασαν καλά την προδοσία κατέληξαν σε μιά υποχώρηση όχι μηδαμινή, αλλά τιποτένια. Μ' ένα γνωμοδοτικό στο οποίο κάλεσε ο Σέγκλιας όλα τα τσιράκια των καπνεμπόρων, όλους τους αντιδραστικούς της «Ομονοίας», έπαιρνε εν λευκώ την εντολή γιά τη λύση της απεργίας. Τα ημερομίσθια των κα-

πνεργατών με τη συμφωνία αυτή καθορίζονταν ως εξής: Δετών, στοιβαδόρων, περαστών στις 70 δρχ., των καθαριστών στις 65, των ξεφυλλιστών στις 50 και των γυναικών στις 30 δραχμές. Τα ημερομίσθια αυτά στη γενική συνέλευση τα παρουσίασαν για ημερομίσθια κατώτερα! Στην ουσία όμως ήταν ημερομίσθια ανώτερα, ήταν ουσιαστικά τα ίδια ημερομίσθια της πείνας των καπνεργατών.

'Ετσι οι σοσιαλφασίστες αποδείχτηκαν πραγματικοί υπηρέτες του καπνικού κεφαλαίου, πραγματικοί νεκροθάφτες των καπνεργατικών συμφερόντων. Αλλά ας παραθέσουμε εδώ μερικά ντοκουμέντα των προδοτών αυτών, με τα οποία μπορεί να πεισθεί και ο πιό καθυστερημένος εργάτης για τον προδοτικό και απεργοσπαστικό ρόλο των Σέγκλιδων και Παλαμιδά. Ολόκληρος ο αστικός Τύπος την επομένη της λήξης της απεργίας έπλεξε το εγκώμιο του Σέγκλια και Παλαμιδά, που χάρη στη μετριοπάθειά τους, στη συντηρητικότητά τους, συνετέλεσαν α) στο να μη διασαλευθεί η τάξη στο διάστημα της απεργίας, που τα πνεύματα ήταν τόσο εξημμένα, β) στο ότι χάρη στη συντηρητικότητά τους κατόρθωσαν να λύσουν την απεργία έστω και με ελάχιστες αυξήσεις των ημερομισθίων.

Ας δούμε όμως καλύτερα την ξετσιπωσιά των λακέδων αυτών του καπνικού κεφαλαίου με ένα ανακοινωθέν στον αστικό Τύπο του Βόλου την 16/6/32. Το παραθέτουμε όπως έχει:

Καπνεργατική 'Ενωση «Ομόνοια»,

Κατόπιν επισταμένης εξετάσεως υφ' ημών της κυκλοφορησάσης διαδόσεως της δημοσιευθείσης εις τας εφημερίδας «Θεσσαλία» και «Λαϊκή Φωνή» της 9 Ιουνίου ε.έ. ότι ο περισσότερον αντιδράσας για τα καπνεργατικά συμφέροντα κατά τας ημέρας της απεργίας ήτο ο αντιπρόσωπος του οίκου των Αδελφ. Παπαστράτου κ. Σχινάς, γνωρίζομεν διά του παρόντος προς αποκατάστασιν των πραγμάτων, ότι η διάδοσις αύτη στερείται υποστάσεως και είναι εντελώς αναληθής. Κατόπιν τούτου θεωρούμεν ότι δεν υφίσταται μεταξύ ημών και του οίκου Αδελφ. Παπαστράτου ουδεμία παρεξήγησις.

Εν Βόλῳ τη 15 Ιουνίου 1932
(Εκ του Γραφείου)

Και συνεπώς: Καπνεργάτες μη θυμάστε τίποτα, ξεχάστε πως αυτοί 25 μέρες σας είχαν και παλεύατε και το φινάλε ήταν να γυρίσετε σχεδόν με το ίδιο μεροκάματο. Και τώρα σκύφτε το κεφάλι και δουλέψτε εντατικά για τον Παπαστράτο. Οι καπνεργάτες για το Σέγκλια είναι ότι είναι και γιά τους καπνεμπόρους. Θέλετε να το δείτε αυτό καλύτερα; ορίστε ένα άλλο ντοκουμέντο του ίδιου προδότη Σέγκλια. Ενώ η σύμβαση υποχρέωνε τους καπνεμπόρους να προσλάβουν

στην εργασία όλους του καπνεργάτες, ύστερα χρειάζονταν τεμενάδες και ιδιαίτερα σημειώματα του Σέγκλια. Να, ένα τέτοιο σημείωμα:

Αγαπητέ φίλε

Ο φέρων το σημείωμά μου καπνεργάτης είναι ένας από τους πιο ήσυχους και από τους πιο γρήγορους στη δουλιά εργάτες. Γι' αυτό θα σε παρακαλέσω να τον προσλάβεις στην εργασία σου.

Με αγάπη
ΣΕΓΚΛΙΑΣ

Χρειάζεται μήπως να σχολιάσουμε περισσότερο τα παραπάνω ντοκουμέντα που δείχνουν όλο το αντιδραστικό περιεχόμενο; Οι καπνεργάτες είναι σε θέση να τα σχολιάσουν, να τα κρίνουν και να τους πληρώσουν με το κατάλληλο νόμισμα. Με τη λύση της απεργίας και το γυρισμό στη δουλιά των καπνεργατών φάνηκε και στον πιο καθυστερημένο εργάτη ο προδοτικός ρόλος που έπαιξε ο Σέγκλιας.

Οι καινούργιες μανούβρες των σοσιαλφασιστών

Γον

Ο Σέγκλιας στο διάστημα της απεργιακής πάλης εκεμεταλλεύτηκε κατάλληλα τα λάθη μας και τις αδυναμίες μας.

Σήμερα ο Σέγκλιας και ύστερα απ' τη λύση της απεργίας, ύστερα απ' την προδοσία που διέπραξε, μανουβράρει και μανουβράρει σε βάρος της επαναστατικής ταχτικής. Με τις μανούβρες του προσπαθεί να πείσει τον καθένα, ακόμα και μας, πως δεν πρέπει να γίνει αμέσως κριτική και έλεγχος. Και μάλιστα κατόρθωσε να παρασύρει με τις μανούβρες του και την παράταξή μας στο συμβούλιο ότι ο έλεγχος δε θα πρέπει να πάρει προσωπικό χαρακτήρα. Οι μανούβρες αυτές μιλάν ξεκάθαρα: ότι δεν πρέπει εμείς, η παράταξή μας, οι συνειδητοί καπνεργάτες που νιώθουν το μέγεθος της προδοσίας να βγουν ανοιχτά και να πουν πως ο Σέγκλιας πρόδωσε την απεργία. Και μπαίνει το ερώτημα! Ποιος πρόδωσε την απεργία; Μήπως οι κομμουνιστές; Μήπως οι τρεις χιλιάδες καπνεργάτες και καπνεργάτριες που πάλεψαν αποφασιστικά 25 ολάκερες μέρες; Ποιος πρόδωσε;

Εμείς πρέπει να εξοπλισθούμε και να χτυπήσουμε κατά μέτωπο τους λακέδες του καπνικού κεφαλαίου!

Δεν πρέπει να κρύψουμε τίποτε απ' τη μαχητική μάζα των καπνεργατών. Και πρώτα απ' όλα για να χτυπήσουμε αποφασιστικά το Σέγκλια πρέπει να κοιτάζουμε στον καθρέφτη τα δικά μας μούτρα, τα δικά μας σφάλματα, τις δικές μας αδυναμίες.

Ποια ήταν τα λάθη μας και οι αδυναμίες μας; α) Η Π.Ε. δεν κατόρθωσε να σπάσει την κατάσταση παρά τις αδυναμίες. Δε χτύπησε από νωρίς τις οππορτουνιστικές αντιλήψεις που εκδηλώθηκαν και μέσα στην ίδια. Δε μπόρεσε να παραμερίσει τα εμπόδια και να 'ρθει απευθείας σε επαφή με τη μαχόμενη μάζα των καπνεργατών και καπνεργατριών. β) Οι πυρήνες μας δεν έκαναν καμιά μαζική δουλιά σα βασικές μονάδες του κόμματος. Τα κομματικά μας στελέχη με τις οππορτουνιστικές αντιλήψεις τους εμπόδιζαν την πάλη κατά του Σέγκλια.

Τα λάθη αυτά και οι αδυναμίες δεν πρέπει να κρυφθούνε, όπως δεν πρέπει να μένει αξεσκέπαστος ο Σέγκλιας. Ξεσκεπάζοντας τους εχθρούς μας, τα όργανα του καπνικού κεφαλαίου, πρέπει να 'χουμε το θάρρος και τα στελέχη μας να πουν τα δικά τους λάθη, τις δικές τους αδυναμίες, να τις αποκηρύξουν και να τις καταδικάσουν μπροστά στους καπνεργάτες, μπροστά σε όλους τους εργάτες.

Ο Σέγκλιας όμως δε σταματάει μέχρις εδώ τις μανούβρες του, αυτός σήμερα προσπαθεί να στερεώσει τη θέση του. Και τη θέση του αυτή προσπαθεί να τη στερεώσει σε βάρος του Ενιαίου Μετώπου. 'Ηδη αυτός έριξε το σύνθημα να ορίσουν τα δυο Σωματεία «'Ενωση», «Ομόνοια» τις επιτροπές των εργοστασίων. Ο τρόπος αυτός, πρέπει να τον καταλάβουν όλοι οι καπνεργάτες και πρώτα από όλους τα συνδικαλιστικά μας στελέχη, είναι τρόπος ρεφορμιστικός που χτυπάει το Ενιαίο Μέτωπο πάλης, τρόπος που στερεώνει τη θέση των οργάνων της κεφαλαιοκρατίας. Πάνω στη θέση αυτή πρέπει να ξεσηκωθούν όλοι οι καπνεργάτες και καπνεργάτριες. Πρέπει να βάλουμε εμείς πραχτικά το ζήτημα του Ενιαίου Μετώπου απ' τα κάτω με την εκλογή των ενιαιομετωπικών επιτροπών στα καπνομάγαζα. Κι ακόμα σήμερα μπαίνει επιταχτικά το καθήκον να μεταφέρουμε το κέντρο της δουλιάς μας στα καπνομάγαζα.

'Ισως αυτή είναι η μαύρη, η χαμάλικη δουλιά, μα είναι η δουλιά που θα μας βγάλει απ' τη θέση της ουράς και θα μας βάλει στη θέση της πρωτοπορίας.

Τα άμεσα καθήκοντα

Η σημερινή κατάσταση που δημιουργήθηκε μας βάζει επιτακτικά τα κάτωθι καθήκοντα:

1) Αλύπητο ξεσκέπασμα των Σέγκλια και Παλαμιδά σαν οργάνων του καπνικού κεφαλαίου, μέσα στο διάστημα της απεργίας και σε κάθε αγώνα των καπνεργατών. Σε συνδυασμό με το ξεσκέπασμα καινούργιες αρχαιρεσίες στο συνδικάτο καπνεργατών και ανάδειξη στη διοίκησή του εργατών επαναστατών.

2) Ενιαίο μέτωπο των εργατών με την άμεση συγκρότηση των ενιαιομετωπικών επιτροπών στα καπνομάγαζα, ενάντια στο σύνθημα που ρίχνει ο Σέγκλιας γιά διορισμό τέτοιων επιτροπών απ' τις αντιδραστικές διοικήσεις.

3) Αποφασιστική οργάνωση της πάλης των καπνεργατών και καπνεργατριών γιά τις οικονομικές τους διεκδικήσεις.

4) Σε συνδυασμό με την παραπάνω δουλιά δυνάμωμα της επαναστατικής παράταξης των καπνεργατών και καπνεργατριών. Λειτουργία αυτής σαν πραγματικής οργάνωσης.

5) Ενάντια στο καθεστώς της εργοδοτικής και της κρατικής τρομοκρατίας. Για την αναγνώριση των επιτροπών και πληρεξουσίων, για την ελεύθερη είσπραξη των συνδρομών του συνδικάτου στα καπνομάγαζα, γιά τη μαζικοποίηση του συνδικάτου καπνεργατών. Μαζική στρατολογία μελών στο Κόμμα και τη Νεολαία και κατά πρώτο λόγο εργατριών.

7) Αμείλιχτο χτύπημα των δεξιών οππορτουνιστικών αντιλήψεων. Αμείλιχτο χτύπημα των δισταγμών και ταλαντεύσεων. Ενάντια σε κάθε πνεύμα υποχώρησης.

Με την εκπλήρωση των παραπάνω καθηκόντων μπορεί εμείς να οργανώσουμε την πάλη της εργατικής τάξης, μπορούμε να βρεθούμε επικεφαλής των μεγάλων συγκρούσεων που προμηνύονται.

Βόλος — *ΛΕΩΝΙΔΑΣ ΛΙΘΑΙΟΣ*

Σε προηγούμενες σελίδες έδωσα την περιγραφή των γεγονότων σχετικά με την παραπάνω απεργία. Την είχα κάνει στα 1979 χωρίς να 'χω γραφτά στοιχεία στη διάθεσή μου. 'Ομως, τον Αύγουστο του 1981 κατάφερα να βρω την ΚΟΜΕΠ που έχει δημοσιέψει το άρθρο του Ντούβα —Λ. Λιθαίου— τότες γραμματέα της Κ.Ο. Βόλου. Και αποφάσισα να το δημοσιέψω ολόκληρο.

'Οπως και το άρθρο δείχνει, η περιγραφή των γεγονότων, από μέρος μου, παρά τα χρόνια που πέρασαν, στα βασικά της σημεία δίνει την εικόνα την τοτινή, αν και με μεγάλη τσιγκουνιά, όπως εξάλλου και όλα τα άλλα στο κείμενο που παρουσιάζει.

Αλλά, αυτή η ταυτόχρονη παρουσίαση της δικής μου περιγραφής και του άρθρου του Ντούβα δημιουργεί την ανάγκη να γίνει μια, έστω και σύντομη αναφορά στα κρίσιμα σημεία του άρθρου του, δυστυχώς κομματικού γραμματέα! 'Οπως γράφει και ο ίδιος ο γραμματέας της Κ.Ο. Βόλου Ντούβας (ψευδώνυμο Λεωνίδας Λιθαίος), η απεργία λύθηκε με σχετική επιτυχία. Δυστυχώς, όμως, εκτός απ' αυτή την πληροφόρηση και ομολογία μαζί, για ένα υπαρκτό γεγονός και μερικές άλλες αλήθειες που δε μπορεί να μη τις πει, αλλά τις παρουσιάζει σα να 'γι-

ναν από μοναχά τους, όλο το υπόλοιπο γραφτό του Λ.Λ. στην ΚΟΜΕΠ είναι όχι απλώς ανακριβές, αλλά πρόκειται για μια συκοφαντική επίθεση —διασυρμό— ενάντια στα πιστά και δοκιμασμένα καπνεργατικά στελέχη που δούλεψαν πολύ γιά την οργάνωση της απεργίας και σα μέλη της διοίκησης του σωματείου τους και της κομματικής φράξιας, δε δέχτηκαν να παίξουν το ρόλο του απεργοσπάστη γιατί, ουσιαστικά, αυτό τους το ζητούσε ο Ντούβας. Την ίδια απαίτηση είχε και από μένα που προσπάθησα, σε τρεις μας συναντήσεις, να τον πείσω να προσπαθήσει ν' αποκαταστήσει τους συντροφικούς - κομματικούς δεσμούς με τα μέλη της Κ.Ο., αν θέλει πραγματικά να βρεθεί μαζί και μπροστά στον απεργιακό αγώνα των καπνεργατών σήμερα, που θ' ανοίξει και παραπέρα προοπτικές γιά ολόκληρη την οργάνωση. 'Εμεινε αμετάπειστος, αλλά κι εγώ, σαν Εκτελεστικός ανώτερης συνδικαλιστικής οργάνωσης των καπνεργατών που είχα και την ευθύνη της απεργίας, δε μπορούσα να εφαρμόσω μιά γραμμή που θα οδηγούσε κατευθείαν στη διάσπαση και τον εκφυλισμό της απεργίας. Είπα κιόλας γιατί και πώς εφαρμόστηκε μιά άλλη γραμμή που έγινε αποδεχτή απ' όλους, γιατί ήτανε σωστή και τα λαμπρά αποτελέσματα που είχε, που όμως προκάλεσε την οργή του γραμματέα μας και μας τα 'πε χύμα!

Και παίρνοντας γιά πραγματικότητα δικές του φαντασιοπληξίες πήρε σβάρνα τα πάντα στη γραφή του που έδειχνε και δείχνει και σήμερα— όχι μονάχα και τόσο τον καθοδηγητή - ρομπότ της «καθαρής» γραμμής εκτός τόπου και χρόνου και τον παγιδευμένο στην κακομοίρικη απομόνωσή του που είχε μείνει μόνος του και μακριά από τη ζωντανή πραγματικότητα, αλλά και κυρίως, το στέλεχος του κόμματος που, ίσως τότες κατά που άξιζε σαν ένας από τους μαχητές των οδοφραγμάτων του Αγρινίου, που 'χανε όμως καταντήσει «πονοκέφαλος» στα καπνεργατικά κέντρα με το «έτσι θέλω» τους, τις απαιτήσεις που 'χαν απ' όλους και σ' όλα!

Αυτός λοιπόν ο τύπος του καθοδηγητή της Κ.Ο. Βόλου που έβλεπε παντού και φραξιονιστές και φραξιονισμούς, άχρηστος και σκάρτος και με τον ετσιθελισμό του, δεν είχε μπορέσει να δημιουργήσει και κάποιο καθοδηγητικό πυρήνα στην οργάνωση, σε σημείο που ούτε απλές επαφές μπόραγε να κάνει, παρά τα τρεχάματά του από γωνιά σε γωνιά στους ίσιους δρόμους του Βόλου, γιατί τα στελέχη και τα μέλη του κόμματος φοβόντουσαν να πάνε σε δεύτερη συνάντηση μαζί του, μια που δεν είχαν καταφέρει να κηρύξουν όχι πολιτική αλλά ούτε και απλή απεργία στον κλάδο τους. 'Ετσι, ο καθοδηγητής μας έμεινε ένας κι ο κούκος και γι' αυτό δεν πήρε χαμπάρι ούτε την απεργία των καπνεργατών που κηρύχτηκε, ούτε όταν βασικά καπνεργατικά στελέχη που, μαζί με τον αντιπρόσωπο της Κ.Ο.Ε. Τσάγκα, άφησαν

την απεργία, φύγαν από το Βόλο και ήρθαν στη Θεσσαλονίκη σαν αντιπρόσωποι για το 10ο Συνέδριο της Κ.Ο.Ε.!

Και ο φίλος μας ο Λιθαίος που έμεινε ξένος στα γύρω του σοβαρότατα γεγονότα, αντί να συναισθανθεί το μέγεθος των ευθυνών του γιά την όποια πορεία της απεργίας, ήθελε, στο δικό του το γκρεμό, να παρασύρει και τους κομμουνιστές μαζί και την απεργία. Και μερικά τα πέτυχε, γιατί, στο όνομα της κομματικής πειθαρχίας, κατάφερε —μετά τη σύλληψη τη δική μου— με τον αντιπρόσωπο της ΚΟΕ Κατσαρό να μπάσει τη γραμμή που χωρίς άλλο θα οδηγούσε —και οδήγησε— την απεργία σε διάσπαση και εκφυλισμό και από τη σίγουρη ολοκληρωτική αποτυχία, την απεργία την έ σ ω σ ε η διοίκηση για να λυθεί με μερική μόνο επιτυχία!

'Οσον αφορά τη θορυβώδικη «έκθεση» του γραμματέα που φιλοξενήθηκε στην ΚΟΜΕΠ, τη δώσαμε ολόκληρη προς γνώση, όχι όμως και γιά συμμόρφωση! - μίμηση!

Γιατί όμως αυτή η προθυμία της ΚΟΜΕΠ για ένα τέτοιο ανεξέλεγκτο κακολόγημα;

Μα πρόκειται για ατράνταχτα! αποδειχτικά! στοιχεία —γεγονότα! — ενάντια στη «δεξιά» που θεωρούνταν ότι ανήκει και ο Μ. Β. και «δεξιάς» απόχρωσης ήτανε ο λόγος του στο συλλαλητήριο, το τραύμα που του φυτεύτηκε στο κούτελο, η δίκη και τα τριάμιση χρονάκια φυλακή και εξορία που εισέπραξε!

Και ο φίλος μας ο Λ. Λιθαίος «ξεχνάει» να πει, έστω και μιά λέξη για μια δίκη, πολιτική πριν απ' όλα, που συγκίνησε ολόκληρη την κοινωνία του Βόλου.

'Ομως, ας δούμε τα κρίσιμα σημεία που παρουσιάζονται πλαστογραφημένα αναφορικά με την πορεία των γεγονότων σ' αυτή την απεργία:

1) 'Οτι η Κ.Ο. Βόλου έμεινε ξένη προς την απεργία και τις μαζικές - μαχητικές κινητοποιήσεις, αυτό είναι σωστό. 'Οτι όμως ούτε η απεργία ούτε οι διαδηλώσεις δεν ήταν αυθόρμητες είναι επίσης γεγονός, γιατί την απεργία την οργάνωσε η διοίκηση του σωματείου που συμμετείχαν και κομμουνιστές και η πρώτη μαχητική μαζική διαδήλωση —συλλαλητήριο— οργανώθηκε από την Εργατική 'Ενωση Βόλου με απόφαση της συνέλευσης των διοικητικών συμβουλίων των σωματείων και στην πρώτη βέβαια γραμμή του καπνεργατικού σωματείου. Στη συνέλευση των διοικητικών συμβουλίων ένας από τους κύριους ομιλητές ήταν ο Εκτελεστικός της Κ.Ο.Ε. Μ. Β., όπως και στο συλλαλητήριο, ο μοναδικός όμως αυτή τη φορά, ήτανε ο Μάρκος Βαφειάδης!

Επειδή όμως, όπως γράφει ο Λ. Λιθαίος στο άρθρο του, είχε ορίσει 4 ομιλητές και δε βγήκε ούτε ένας να μιλήσει, αλλά ούτε και ο ίδιος δεν τόλμησε να κάνει κάτι τέτοιο που θα 'φερνε την κομματική οργάνωση στην πρώτη γραμμή μέσα σε τέτοια σοβαρά γεγονότα, μπαίνει το ερώτημα: Ποιοι ήτανε αυτά τα 4 στελέχη του κόμματος και τι μέτρα πήρε εναντίον τους. Αυτό δα μας έλειπε, να 'λεγε κάτι και για τον ίδιο του τον εαυτό. Κι όμως βρίζονται οι καπνεργάτες (μέλη και στελέχη του κόμματος), που σκληρά —και σωστά δούλεψαν για την απεργία!

Δικαιολογημένα, βέβαια, δεν έχει χαμπάρι για κάποιον που μίλησε στο συλλαλητήριο!

Χαρακτηριστικό γεγονός που δείχνει και αποδείχνει το μη αυθόρμητο της απεργίας, το οργανωμένο των κινητοποιήσεων ήτανε και το γεγονός της συμμετοχής των επαγγελματιών. Ύστερα από την πετυχημένη συνέλευση των διοικητικών συμβουλίων που πήραν μέρος και επαγγελματίες και την απόφαση για συλλαλητήριο, οι επαγγελματίες του Βόλου κήρυξαν 24ωρη απεργία αλληλεγγύης προς τους απεργούς καπνεργάτες και πήραν μαζικό μέρος στο συλλαλητήριο.

Παραπέρα: η 100% συμετοχή των καπνεργατών και καπνεργατριών στην απεργία, η περιφρούρηση της απεργίας από απεργιακές φρουρές δεν γίναν αυτόματα όπως ισχυρίζεται ο Ντούβας, αλλά συστηματικά οργανώθηκαν από τους ίδιους τους καπνεργάτες και καπνεργάτριες, μ' επικεφαλής αυτούς που καταγγέλλει ο Λ. Λιθαίος τόσο αλόγιστα και συκοφαντικά. Και βασικά άρχισαν να οργανώνονται από τη στιγμή που πάτησε το πόδι του ο Μ.Β. στο Βόλο.

Και ο φίλος μας ο Λιθαίος θες δε θες σου βάζει στη σκέψη: μήπως γι' αυτή τους τη ζωντανή συμμετοχή στον απεργιακό αγώνα τους συκοφαντεί;

Όταν ένας οποιοσδήποτε Λιθαίος «χάνει τ' αβγά και τα καλάθια» όλα τα μπορεί!

2) Όταν η απεργία διατηρούσε την ενότητά της μ' επικεφαλής τη διοίκηση του σωματείου, συνεχίζονταν με συνοχή και μαχητικότητα. Κι ακριβώς σ' αυτό το διάστημα βγήκε από τα τέσσερα ντουβάρια κι έγινε η μαχητική διαδήλωση με απόφαση των διοικητικών συμβουλίων της Εργατικής Ένωσης Βόλου.

3) Όταν άρχισε η «επίθεση» του Ντούβα ενάντια στον σοσιαλφασίστα κλπ. Σέγκλια πράγμα που έγινε με τον αντιπρόσωπο της Κ.Ο.Ε. Κατσαρό που στάλθηκε στο Βόλο ύστερα από τη δική μου σύλληψη, η απεργία τράβηξε γιά εκφυλισμό.

Χαρακτηριστικά όμως δείγματα των διαστρεβλώσεων και αναφορά σε ανύπαρκτα πράγματα χοντροκομμένα όπως π.χ. η δήθεν ερώ-

τηση σ' εμένα στην ασφάλεια «πού μένεις» και η δική μου δήθεν απάντηση, που είναι ολωσδιόλου ανύπαρκτα πράγματα και ενώ «ξεχνάει», δεν αναφέρει καν ότι ο Μ.Β. πιάστηκε τραυματισμένος, επικεφαλής του συλλαλητηρίου και καταδικάστηκε με το ιδιώνυμο σε ενάμιση χρόνια φυλακή και δύο χρόνια εξορία, αναφέρει για την περίπτωση που ο Κατσαρός δικάστηκε μόνο σε 15 μέρες, όταν πιάστηκε αργότερα!

Γιατί το 'κανε αυτό ο φίλος Λιθαίος; Διότι, πολύ καλά ξέρει ότι, στην πρώτη περίπτωση —του Μ.Β.— εκδηλώθηκε όλη η λύσσα αρχών και εργοδοσίας ενάντια στον αντιπρόσωπο της Κ.Ο.Ε. Μ.Β. που, ενώ περίμεναν να ανοίξει μέτωπο ενάντια στη διοίκηση του σωματείου των καπνεργατών —στο Σέγκλια— που καθοδηγούσε την απεργία και χωρίς άλλο θα οδηγούσε στη διάσπαση, με την πολιτική που εφάρμοσε εμπόδισε τη διάσπαση της απεργίας, οργάνωσε τις μαχητικές διαδηλώσεις, μίλησε στο συλλαλητήριο και πιάστηκε τραυματισμένος στις συγκρούσεις.

'Οτι δεν πρόκειται για μια αυθαίρετη διάγνωση των προθέσεων των αρχών και εργοδοσίας είναι και το εξής:

Ενώ η πρωτόδικη καταδίκη ήταν ένα χρόνο φυλακή και ενάμιση χρόνο εξορία, στο Εφετείο η ποινή έγινε ενάμιση χρόνο φυλακή και 2 χρόνια εξορία, πράγμα σπάνιο στη δικαστική πρακτική —μήπως θα μπορούσαμε σοβαρά να πούμε, πως δεν πρόκειται γιά εκδικητική μανία των εκμεταλλευτών του ταξικού αντιπάλου;

'Ομως, ο γραμματέας μας αναφέρει την περίπτωση της σύλληψης του άλλου αντιπροσώπου της Κ.Ο.Ε. Κατσαρού που πιάστηκε και πέρασε από δίκη και καταδικάστηκε σε 15 μέρες φυλακή! Μήπως θα μπορούσαμε σοβαρά να πούμε πως δεν πρόκειται για ανταμοιβή μιας υπηρεσίας που προσφέραμε στον ταξικό μας αντίπαλο άθελά μας και για ζημιά των καπνεργατών και του κόμματός μας, γιατί εφάρμοσε τη γραμμή Ντούβα που οδήγησε στη διάσπαση και τον εκφυλισμό της απεργίας;

Διαταγή του Υπουργείου να μεταφερθούν οι φυλακισμένοι κομμουνιστές στην Αίγινα, στις φυλακές 'Ασσου

Στο διάστημα που ήμουνα στην Αίγινα αντιμετωπίσαμε κι ένα σοβαρό ζήτημα.

Το υπουργείο είχε αποφασίσει να διαλύσει την ομάδα - κολλεχτίβα της Αίγινας. Και διέταξε τη μεταφορά —είμασταν καμιά 130— όλων των πολιτικών κρατουμένων, όλων των κομμουνιστών στις «Αγροτικές φυλακές 'Ασσου» που θεωρούνταν σαν εξοντωτήριο. Εμείς

αρνηθήκαμε να συμμορφωθούμε με τη διαταγή, κλειστήκαμε στους θαλάμους —ήτανε 11 θάλαμοι στην αχτίνα και 10 - 12 νοματέους χωρούσε ο κάθε θάλαμος. Κλειστήκαμε το λοιπόν στους θαλάμους και αρνηθήκαμε να υποταχτούμε στη διαταγή. Ζητήσαμε να την ανακαλέσει η κυβέρνηση, να την ακυρώσει. Πάψαμε να παίρνουμε συσσίτιο. 'Ομως, πάνω στις «διαπραγματεύσεις», η διοίκηση της ομάδας έκανε την εξής υποχώρηση - συμβιβασμό: δέχτηκε πρόταση του υπουργείου, που την ανακοίνωσε ο διευθυντής των φυλακών, να σταλούν μόνον 80. Οι άλλοι 50 να μείνουν εκεί —στην Αίγινα— με τη δικαιολογία ότι πρέπει να γίνει αποσυμφόρηση γιατί οι θάλαμοι είναι μικροί και τέτοια. Τώρα, έκανε το υπουργείο αυτή την «υποχώρηση», με σκοπό να διασπάσει τη συνοχή της ομάδας, να πάρει πρώτα τους 80 και μετά τους άλλους, είτε πραγματικά υποχώρηση ήτανε, ποιος ξέρει. Η γραμματεία όμως που δέχτηκε να φύγουν οι 80 είχε κάνει πραγματική υποχώρηση. Και σε συμφωνία με το διευθυντή, αποφάσισε από τους 80, να φύγει μια πρώτη ομάδα από 21 - 22 συντρόφους, με δικαίωμα επιλογής στην κολλεχτίβα —γραμματεία— ποιοι θα 'ναι αυτοί. Διάλεξε η γραμματεία αυτούς τους 21 και ανάμεσά τους έβαλαν κι εμένα σαν επικεφαλής κομματικό υπεύθυνο. Μια που 'γινε μια τέτοια συμφωνία, η αντίστασή μας σταμάτησε. Μας ειδοποίησαν και ετοιμάσαμε τα τσαμασίρια μας, δηλαδή μια κουβέρτα και ρούχα σε μια βαλιτσούλα. Και πριν βγούμε από την αχτίνα, το γραφείο κάλεσε συνέλευση όλης της κολλεχτίβας και ο Β. Μπαρτζιώτας είπε περίπου τα εξής, αποτεινόμενος στους 130 κομμουνιστές: «Σύντροφοι, για την αποστολή αυτή το γραφείο διάλεξε τους πιο δοκιμασμένους συντρόφους με κομματικό υπεύθυνο το σ. Μ. Βαφειάδη και είναι βέβαιο πως δε θα λυγίσουν, θα αντέξουν σ' όλες τις δοκιμασίες και θα σπάσουν την κατάσταση που υπάρχει στις φυλακές του 'Ασσου» και άλλα παρόμοια.

Μας πήραν από την αχτίνα, μας βάλαν στο καραβάκι που κάνει τη συγκοινωνία Αίγινα - Πειραιά. 'Οπως μας είχαν δεμένους από δυο - δυο, έτσι και μας βάλανε στο καράβι. Και οι χωροφύλακες είτε από δικό τους μίσος είτε είχαν τέτοια διαταγή, κι όταν ακόμα άρχισε δυνατή θαλασσοταραχή, δε μας έβγαλαν τις χειροπέδες. Και μάλιστα παρά τη διαμαρτυρία των επιβατών και του ίδιου του καπετάνιου που 'λεγε πως δεν επιτρέπεται να έχουν δεμένους στο καράβι τους κρατούμενους που μεταφέρει. Στο μεταξύ, όλους τους χωροφύλακες τους έπιασε θάλασσα και δε μπορούσαν να σταθούν στα πόδια τους, ξάπλωσαν. 'Οπως και πολλούς από μας και ήμασταν ξαπλωμένοι, υποχρεωτικά ξάπλωναν κι εκείνοι που αισθάνονταν καλά, αλλά την παθαίνανε βλέποντας τον άλλο να βγάζει τα σωθικά του!

Μας βγάλαν στο λιμάνι του Πειραιά, έτσι όπως ήμασταν δεμένοι.

Εκεί στην αρχή μας λέγανε πως θα 'ρθει αυτοκίνητο από το τμήμα μεταγωγών για να μας μεταφέρει, όμως δεν ήρθε και μας είπαν ότι θα πάμε με τα πόδια. Είπαμε «καλά» και μπήκαμε στη σειρά, πήραμε στον ώμο τα παρτάλια μας και, βαδίζοντας, αρχίσαμε τα τραγούδια, επαναστατικά τραγούδια όπως: Παιδιά σηκωθείτε να βγούμε στους δρόμους - ψηλά από της Ρωσίας τα χιόνια κλπ. Δεν το περίμεναν, φαίνεται, οι χωροφύλακες και από τα πάψτε και τέτοια άρχισαν με τους υποκοπάνους, εμείς συνεχίζαμε να τραγουδάμε και άρχισε ολόκληρη πάλη ανάμεσα σ' εμάς τους δεμένους και τους χωροφύλακες. Φυσικά, και δέματα πετάχτηκαν, και βαλίτσες άνοιξαν, αλλά αυτά δεν τα πρόσεχε κανένας μας και, όσο περισσότερος κόσμος μαζεύονταν γύρω στα πεζοδρόμια, τόσο πιο δυνατά εμείς τα λέγαμε. Στο τέλος αυτοί αναγκάστηκαν να σταματήσουν και να τηλεφωνήσουν να 'ρθει αυτοκίνητο. Αντισταθήκαμε να μπούμε στ' αυτοκίνητο, θέλαμε πεζοί, γίνονταν ντόρος, ζύμωση γίνονταν, ο κόσμος μάθαινε ότι υπάρχουν φυλακισμένοι αγωνιστές, τελικά όμως μας βάλανε στο αυτοκίνητο. Και στο τμήμα μεταγωγών του Πειραιά που μας πήγανε, μας κλείσανε σ' ένα υπόγειο όλους και τους 22 μαζί, που δε χώραγαν σ' αυτό ούτε δέκα άνθρωποι. Επί τρεις μέρες δε μας δίναν ούτε φαγί, ούτε νερό, ούτε τίποτα, ούτε έξω μας βγάζαν και γιά προσνερού μας «βγαίναμε» σε μια «βούτα», που 'χαν βαλμένη σε μια γωνιά για όλες τις ανάγκες, και φως είχε από το μοναδικό φεγγίτη που 'χε στον τοίχο. 'Ετσι στοιβαχτήκαμε εκεί μέσα σε σημείο που να μη μπορείς να σταθείς ούτε στα πόδια σου που λέμε. Αναγκαστήκαμε να ξεντυθούμε όλοι από τη ζέστη και τη μπόχα. Μια τέτοια μεταχείριση είχαμε.

'Υστερα από τρεις μέρες μας πήραν από τον Πειραιά και φτάσαμε στην Πάτρα. Εκεί, τη δεύτερη μέρα, ίσως νά 'χαν περάσει και περισσότερες, δε θυμάμαι ακριβώς, ήρθε ο Μιχάλης Σινάκος που ήτανε βουλευτής του Ενιαίου Μετώπου, με διαταγή από το υπουργείο να μας γυρίσουν πίσω. Και μας γυρίσανε πίσω στην Αίγινα. Δεν αποκλείεται, στην ανάκληση της διαταγής να 'χει επιδράσει και η στάση η δική μας από το καράβι μέχρι το τμήμα μεταγωγών, γιατί έγινε όχι λίγη ζύμωση, έγραψαν οι εφημερίδες και η κοινοβουλευτική ομάδα διαμαρτυρήθηκε και όλα αυτά μαζί ανάγκασαν το υπουργείο να ανακαλέσει τη διαταγή του.

Τα παραπάνω που περιγράφω, δηλαδή αρχίζοντας από την απεργία των καπνεργατών του Βόλου στα 1932 και τα γεγονότα της Αίγινας στο λίγο διάστημα που έμεινα εκεί, έχουν άμεση σχέση με μιά από τις κατηγορίες που σκαρώθηκαν από την κλίκα του Ζαχαριάδη στα 1948 και μετά, που δημοσιεύτηκαν στο «Νέο Κόσμο» με τον τίτλο «Μερικά στοιχεία για το Μ. Βαφειάδη».

Ανάμεσα στις άλλες, γνήσια Μπαρτζιώτικης έμπνευσης, είναι και μια που λέγει πως «ο Μ. Βαφειάδης πέρασε κρίση στις φυλακές, ήθελα να φύγει από το κόμμα» κλπ.

Δε νομίζω ότι πρέπει να αφήσω τώρα το 1932 και να πηδήξω σχεδόν δύο δεκαετίες μπροστά και να μιλήσω γιά το 1948 και πέρα. Αυτή η δουλιά θα γίνει με τη σειρά της. Τώρα μόνο μερικά ερωτήματα (όχι βέβαια στον Μπαρτζιώτα, το ερπετό), αλλά έτσι για πιότερο φώτισμα.

Και το π ρ ώ τ ο, πώς τον είχαν το Μ. Βαφειάδη, στην Αίγινα, σε έναν τόσο υπεύθυνο και εμπιστευτικό τομέα, όπως θεωρούνταν η επαφή με τους κοινούς. Δ ε ύ τ ε ρ ο, πώς μιά καθοδήγηση, που σέβεται τον εαυτό της, έβαζε επικεφαλής μιας τέτοιας αποστολής, όπως το «σπάσιμο της κατάστασης στον 'Ασσο», ένα σπασμένο και παραλίγο λιποτάχτη από το κόμμα Βαφειάδη. 'Εχει όμως, αρχισημασία το εξής: από τη στιγμή που 'χε φτάσει το πρόβλημα στη μεταφορά 80 συντρόφων, δηλαδή της πλειοψηφίας των μελών της κολλεχτίβας στον 'Ασσο, κι έμπαινε ζήτημα αγώνα για το σπάσιμο της εκεί κατάστασης, οποιοσδήποτε άλλος κομματικός γραμματέας και να 'τανε στη θέση του Μπαρτζιώτα, θα πήγαινε ο ίδιος επικεφαλής της πρώτης ομάδας! Γιατί, στην Αίγινα, με το καθεστώς της φυλακής, με αρκετά στελέχη, με ταχτική επαφή με την ηγεσία του κόμματος και επισκέψεις της εργατικής βοήθειας, δεν είχε να κάνει τίποτα η σοφία του, εκτός από το να βαρυστομαχιάζει με το σαραντάδραχμο της ειδικής δίαιτας σα μόνιμος «φυματικός» και να τεντώνει τις αρίδες του κάτω από τον αιγινίτικο ήλιο και καθαρό θαλάσσιο αέρα!

Μεταγωγή μου στο Γεντί - Κουλέ

Λίγο χρονικό διάστημα πρόλαβα να μείνω στην Αίγινα μετά το γυρισμό μας από την Πάτρα. 'Ηρθε διαταγή του υπουργείου γιά μεταγωγή μου στις εγκληματικές φυλακές του Γεντί - Κουλέ. 'Οχι μόνο σε σύγκριση με τις φυλακές της Αίγινας, το Επταπύργιο θεωρούνταν σα μια κόλαση, αλλά πράγματι, πρόκειται για φυλακές από τις πιο ανθυγιεινές, για να μην πω η πιο ανθυγιεινή απ' όλες τις φυλακές του κράτους. Θα 'ταν Γενάρης ή Φλεβάρης του 1933, όταν έφτασα εκεί. Μόλις άνοιξαν την πόρτα και μπήκαμε μέσα, όπου η συνοδεία σε παραδίνει στην υπηρεσία της φυλακής, αντί φύλακας, φύτρωσε μπροστά μου ο γνωστός μας Καπετανάκης, πρώην διευθυντής των Νέων Φυλακών Θεσσαλονίκης. Βρίσκονταν εκεί σαν κατάδικος με 5 χρόνια φυλακή για την υπόθεση των Νέων Φυλακών στα 1930. Σαν πρώην διευθυντής και πασίγνωστος στον κύκλο τους, δεν τον είχαν με τους κατάδι-

κους, αλλά εκεί στα γραφεία ελεύθερο, άγνωστο αν δεν τον άφηναν να βγαίνει κι έξω. 'Ητανε τυχαία η τράκα ή όχι δεν ξέρω, αλλά ήταν ο πρώτος από την υπηρεσία και σ' αυτόν με παρέδωσαν οι χωροφύλακες. Οι πρώτες του κουβέντες ήτανε: «έπεσες πάλι στα χέρια μου». Του απαντώ: «Τώρα τα χέρια σου είναι πιο κοντά, είμαστε στην ίδια μοίρα, κατάδικος είσαι εσύ, κατάδικος είμαι κι εγώ. Η διαφορά μας είναι μία: εγώ είμαι πολιτικός κατάδικος γιά την ιδεολογία μου, αλλά εσύ σαν λωποδύτης, βιαστής και εγκληματίας. Να, αυτή είναι η διαφορά μας». «Αυτό, λέγει, θα το δούμε».

Και στο Επταπύργιο οι φυλακισμένοι κομμουνιστές ήτανε συγκεντρωμένοι σε μια αχτίνα. Επειδή όμως κάθε αχτίνα έχει δύο θαλάμους μεγάλους που χωράνε περί τους 100 ο κάθε θάλαμος και η ομάδα μας ήτανε περί τα 120 άτομα, η διεύθυνση με τη δικαιολογία στενότητας χώρου στην ίδια αχτίνα, στον πάνω θάλαμο, είχε βάλει και περί τους 75 - 80 κοινούς κατάδικους και από μας όσους δεν έπαιρνε ο κάτω θάλαμος. Εκεί ήτανε και 6 - 7 αρχειομαρξιστές. 'Οταν με πήγαν εκεί, η καθοδήγηση της ομάδας αποτελούνταν: 1) Από τον Αναγνώστη Δεληγιάννη, κομματικό υπεύθυνο, καπνεργάτη από την Καβάλα, τον τουφέκισαν οι βουλγαροέλληνες φασίστες της λεγόμενης «ελληνικής» ασφάλειας στα 1943, επειδή μαζί μ' άλλους συντρόφους δε δέχτηκε να πάρει τη βουλγαρική υπηκοότητα, να αναγνωρίσει ότι η Ανατ. Μακεδονία και η Δυτική Θράκη είναι βουλγαρικό έδαφος. Ο σ. Δεληγιάννης ήτανε στέλεχος κομματικό - συνδικαλιστικό, πολέμησε στην Ισπανία στον εμφύλιο πόλεμο και, από εξόριστος που 'ταν στον 'Αι - Στράτη, τον μετέφεραν στου Παύλου Μελά, όπου και τον τουφέκισαν. 2) Το Χριστόφορο Παπαδόπουλο, γραμματέα της ομάδας - κολλεχτίβας. 'Ηταν λιμενεργάτης στη Θεσσαλονίκη. Αυτός έφυγε από το κίνημα, όταν τον ξανάπιασαν μετά την αποφυλάκισή του. 3) Το Γιώργη Λιθοξόπουλο, φοιτητή από τη Δράμα (ήταν πολύ φίλος με τον Παρτσαλίδη). Αυτός κατάντησε ανοιχτός χαφιές. 4) Τον Ανδρέα Τζίμα, φοιτητή από την Καστοριά (τον μετέπειτα Σαμαρινιώτη). 5) Το Μιχάλη Σινάκο, αγρότη - χτηματία από την Επανωμή. Σε λίγο γίναν εκλογές στην κολλεχτίβα και μπήκαμε ακόμα δύο στην καθοδήγηση: ο Γιώργης Ερυθριάδης και ο Μ. Βαφειάδης, στον οποίο ανατέθηκε η υπευθυνότητα του κομματικού γραφείου. Στο μεταξύ φύγαν - αποφυλακίστηκαν ο Μ. Σινάκος και ο Ανδρέας Τζίμας.

Οι σχέσεις φυλακισμένων κομμουνιστών και διεύθυνσης των φυλακών, ιδιαίτερα στις επαρχίες, πάντα ήτανε τραβηγμένες. 'Ομως, μετά το ιδιώνυμο, το καθεστώς άρχισε να πηγαίνει προς το χειρότερο. Ο σκοπός ήτανε να σπάσουν το ηθικό των κομμουνιστών και με διάφορες πιέσεις και τρομοκρατικά μέτρα, κάνοντας το βίο αβίωτο, να

τους εξαναγκάσουν σε δηλώσεις. Ένας τρόπος πίεσης ήτανε και τα επεισόδια - προβοκάτσιες που δημιουργούσε η διεύθυνση ανάμεσα στους κομμουνιστές και κείνη τη μικρή μερίδα των κοινών καταδίκων που συνεργάζονταν με τη διεύθυνση για λόγους εύνοιας κυρίως, για οικονομικά οφέλη (καφενεία, ναρκωτικά, ζάρια κλπ.). Ήτανε ελάχιστοι, αλλά ασύδοτοι και πολύ επικίνδυνοι κυρίως ο κύκλος που αυτοί διέθεταν από τύπους διεφθαρμένους, έτοιμοι να εκτελέσουν τις διαταγές τους σαν εξαρτημένοι πάντα απ' αυτούς. Με τις ίδιες επιδιώξεις οργανώθηκαν από τη διεύθυνση του Γεντί - Κουλέ και οι προβοκάτσιες που θα γίνει λόγος. Κι όπως θα δούμε, στόχευαν συγκεκριμένα πρόσωπα, αλλά απότυχαν. Μέχρι ποιο σημείο θα τράβαγαν σε αντίθετη περίπτωση, είναι δύσκολο να το καθορίσει κανένας.

Για να εκδηλωθεί ανοιχτά η προβοκάτσια της διεύθυνσης εναντίον μας στάθηκε η εξής στημένη αφορμή: ο πιο νεαρός στην ομάδα μας ήταν ένας νεολαίος, 17 χρονώ, από τη Θεσσαλονίκη, ράφτης στο επάγγελμα. Είχε επισκεπτήριο και τον κάλεσαν. Χρειάζεται η εξής λεπτομέρεια: στο χώρο του επισκεπτηρίου πάντα βρίσκονταν ένας από την καθοδήγηση για να επιβλέπει. Κείνη τη μέρα ήμουνα εγώ. Ήταν κι άλλοι σύντροφοι που 'χαν επισκέπτες. Όταν τέλειωσε το επισκεπτήριό του και ο νεολαίος γυρνούσε στην αχτίνα μας, στη διαδρομή του επιτέθηκαν 2 - 3 κοινοί και προσπαθούσαν να τον τραβήξουν σε άλλη αχτίνα με σκοπό, βέβαια, ανήθικο. Ο σύντροφος άρχισε να παλεύει και η φασαρία που γίνονταν άρχισε να ακούγεται στο επισκεπτήριο. Μας μπήκε υποψία κι αμέσως αφήσαμε το επισκεπτήριο και με τροχάδην επιστροφή μας βρίσκουμε το νεολαίο να παλεύει, να αντιστέκεται οπόταν τους περιλαβαίνουμε και πού σε πονάγει. Ξυλοφορτωμένοι και ντροπιασμένο το νταηλίκι τους το 'βαλαν στα πόδια και κλείστηκαν στην αχτίνα τους. Φαίνεται απλοί ήτανε οι υπολογισμοί της διεύθυνσης· αν το σύντροφό μας κατάφερναν να τον τραβήξουν σε άλλη αχτίνα, εμείς θα ενεργούσαμε να τον απελευθερώσουμε. Κι έτσι θα της δίνονταν η ευκαιρία να επέμβει για να πετύχει το σκοπό της, που 'ταν η διάλυση της κολλεχτίβας μας. Στο μεταξύ, προτού ακόμα σκαρωθεί αυτή η προβοκάτσια, οι πληροφορίες που μας δίνανε, τόσο οι φυλακισμένοι, όσο και οι φύλακες, ήταν ότι η διεύθυνση ετοιμάζει επίθεση εναντίον μας με σκοπό να διαλύσει την ομάδα μας. Κι ότι στον πάνω θάλαμο ένας από τους πράκτορες της διεύθυνσης, ονομαζόμενος Ψούδης από τη Μυτιλήνη, επικεφαλής μιας ομάδας ομοίων του, μαχαιροβγάλτες, ετοιμάζουν κάμες και άλλα κοφτά όργανα από σίδηρο (η διεύθυνση για να επικαλείται το άλλοθι τους προμήθευε κατάλληλα σίδερα και οι ίδιοι τα μερεμετίζανε). Επειδή και οι σύντροφοι που 'τανε στον απάνω θάλαμο βλέπανε αυτές τις κινήσεις, για να βεβαι-

ωθούμε απόλυτα, το γραφείο της ομάδας αποφασίζει να πάγει στον πάνω θάλαμο ο Μ. Βαφειάδης για ορισμένο διάστημα. Υπήρχε η πιθανότητα, η παρουσία μου στον απάνω θάλαμο να τραβούσε την προσοχή της διεύθυνσης και για να μη χαλάσουν τα σχέδιά της δεν αποκλείονταν ενέργειές της με σκοπό να με εξαναγκάσει να φύγω. Επαγρυπνούσαμε όσο ήταν δυνατό, με τους άλλους συντρόφους που 'ταν στον επάνω θάλαμο, αλλά και με μερικούς από τους κοινούς, όπως το μέλος της κομμουνιστικής νεολαίας Θόδωρος Καζάκος από την Επανωμή που ήταν καταδικασμένος σε 20 χρόνια φυλακή για φόνο, δε θυμάμαι για ποιο λόγο, και ήταν ένας λεβέντης, σεμνός, σωματικά δυνατός με σοβαρή επιρροή σ' έναν κύκλο κοινών καταδίκων (όπως έμαθα αργότερα ο Θόδωρος πέθανε στις φυλακές από κάποια πάθηση — πιθανόν καρκίνο— στο λαιμό του).

Από τις πρώτες μέρες φάνηκε πως όλες οι πληροφορίες που μας δόθηκαν ήτανε σωστές. Κάτι το σοβαρό μαγειρεύονταν εναντίον μας. Αλλά βγήκε σωστή και η υπόθεσή μας, ότι, θα προσπαθήσουν να απαλλαχτούν από την παρουσία του μέλους του γραφείου της ομάδας στον πάνω θάλαμο. Και πράγματι, μόλις θα 'χε περάσει καμιά βδομάδα όταν οι δύο επικεφαλής που προετοίμαζαν την προβοκάτσια εναντίον μας, σε μια στιγμή που στο θάλαμο ήτανε μόνο 1 - 2 σύντροφοι και κοινοί κατάδικοι λίγοι, αυτοί αποπειράθηκαν να επιτεθούν εναντίον μου με τις κάμες τους μόλις μπήκα στην τουαλέτα. Εγώ όμως τους πρόλαβα και με το ειδικό κοντόξυλο (σα γκλομπς) που το κράταγα μόνιμα κάτω από το παλτό μου μια στον ένα μια στον άλλο, αυτοί ξαφνιάστηκαν, δεν περίμεναν τέτοια υποδοχή και πετάχτηκαν έξω, οπότε επενέβηκαν άλλοι κοινοί απ' τους δικούς μας και οι σύντροφοι που βρίσκονταν στο θάλαμο. Σα να σταμάτησαν εδώ. 'Ομως πέρασε κανένας μήνας και όλα δείχναν ότι αυτοί συνεχίζουν τις προετοιμασίες τους. 'Ητανε Κυριακή. Τις Κυριακές επιτρέπονταν επισκεπτήρια και ανάμεσα στους ίδιους τους κατάδικους. Δηλαδή, όσοι είχαν φίλους και γνωστούς σ' άλλους θαλάμους, μπορούσαν να πάνε να τους δουν. Περπατάγαμε στο προαύλιο σε μικρές παρεούλες. Είναι ώρα που ανοίγουν οι αχτίνες για ελεύθερη επίσκεψη αναμεταξύ τους. Το πρώτο χαρακτηριστικό είναι πως φεύγει ο φύλακας που μόνιμα βρίσκονταν στην αχτίνα μας, με το άνοιγμα της πόρτας. Και ανάμεσα σ' αυτούς, που άρχισαν να μπαίνουν στη δική μας την αχτίνα, διακρίναμε κι εκείνους που επιτέθηκαν ενάντια στο νεολαίο, μαζί με μερικούς δικούς τους και άλλους γνωστούς ανθρώπους της διεύθυνσης. Αυτοί τράβαγαν κατευθείαν στον πάνω θάλαμο που 'ταν και οι φίλοι τους. Αλλά, σ' εμάς μπήκαν ψύλλοι στ' αυτιά. Λέμε πως δεν αποκλείεται οι νταήδες μας να εκδηλωθούν σήμερα. Κατεβαίνει ο Θόδωρος

και ανήσυχος προειδοποιεί: να 'στε προσεχτικοί κι έτοιμοι. Αυτοί κάτι θα κάνουν σήμερα. Η ομάδα βάζει σ' ενέργεια το σχέδιο που 'χε για να αντιμετωπίσει ένα τέτοιο ενδεχόμενο. Μένουν ομάδα περί τους 15 συντρόφους μέσα στο θάλαμο. Μια ομάδα από 15 μπροστά στο θάλαμο, στο προαύλιο. 'Αλλη ομάδα με τόσους στο κέντρο του προαύλιου και καμιά 30ριά κοντά στην πόρτα στην είσοδο της αχτίνας. 'Ολοι με τα παλτά τους στους ώμους και εφοδιασμένοι με ό,τι διαθέτει η ομάδα — ξύλα, κομμάτια από σανίδες από τα κρεβάτια, σίδερα κλπ. 'Ολοι με την πλάτη γυρισμένη προς το ντουβάρι κλπ. Μια άλλη ομάδα από καμιά 25 - 30 συντρόφους, σαν εφεδρεία, με επικεφαλής μέλος του γραφείου. Δεν πέρασε μισή ώρα από την ειδοποίηση που μας έκανε ο Θόδωρος, και μια ομάδα από καμιά 15ριά κατεβαίνουν τροχάδην από τον πάνω θάλαμο και μόλις μας πλησιάζουν καμιά 15ριά βήματα με φωνές πάνω τους και σας φάγαμε, βγάζουν τις κάμες, τα σίδερα και τα ρόπαλα και αρχίζουν να επιτίθενται εναντίον μας, όπως είμαστε κατά «παρέες». 'Ημουνα με το Γ. Ερυθριάδη, το Δεληγιάννη κι ένα - δυο άλλους συντρόφους. Εμείς δε χάνουμε καιρό, ρίχνουμε τα παλτά μας στις κάμες τους κι ό,τι άλλο είχαν, τα σκεπάζουμε δηλαδή όπως κάμνανε αυτοί σε τέτοιες περιπτώσεις, κι όπως ήτανε στη θέση τους οι ομάδες μας, τους δώσαμε ένα καλό μπερτάκι. Βγήκαν και οι άλλοι σύντροφοι που 'ταν στο θάλαμο, επενέβηκαν και οι κατάδικοι που ήταν με το μέρος μας και φάγανε ξύλο με τα πανηγύρια. Μερικοί από τους ανθρώπους τους που θέλησαν να μπούνε στην αχτίνα γιά ενίσχυσή τους, τις μαζέψανε κι αυτοί κανονικά και το 'βαλαν στα πόδια μαζί μ' αυτούς που 'χαν έρθει γρηγορότερα. 'Ηταν, φαίνεται, στο σχέδιό τους να μπούνε στην αχτίνα την ώρα που θα 'ρχιζαν το πατιρντί. Στο μεταξύ, όταν πια τους είχαμε ξεπροβοδίσει, τους παλικαράδες τους, μπήκε στην αχτίνα μας η φρουρά μαζί με όλους τους φύλακες, το διευθυντή, αρχιφύλακα κι άλλους, δήθεν για να μας χωρίσουν και ο διευθυντής διέταξε να μας κλείσουνε στο θάλαμο με την απειλή πως θα διατάξει ανακρίσεις για οπλοχρησία, για τραυματισμούς κλπ. Του 'παμε όμως να σκεφτεί να πάγει στα χνάρια του Καπετανάκη, γιατί δε βγαίνει γιά καλό. Φαίνεται το κατάλαβε. Μας κράτησαν κλεισμένους στο θάλαμο καμιά - δυο ώρες —μ' αυτό και τέλειωσε η υπόθεση.

Εκεί στο Γεντί - Κουλέ, την ίδια περίοδο αντιμετώπισα και το εξής «προσωπικό» μου πρόβλημα: η μικρή μας αδερφή —16 χρονώ περίπου— ζούσε στην Καβάλα, κοντά στη μεγάλη μας αδερφή. Είχε αρρωστήσει από οξείς ρευματισμούς στην καρδιά, και σε πολύ προχωρημένη κατάσταση τη μεταφέρανε στο Δημοτικό νοσοκομείο της Θεσσαλονίκης. Ζήτησα από τον εισαγγελέα άδεια εξόδου γιά να την επισκεφτώ στο νοσοκομείο. Δε μου δώσανε άδεια και ζήτησαν να κά-

νω δήλωση, ότι, δηλαδή, θα μου επέτρεπαν να επισκεφτώ την άρρωστη υπό τον όρο ότι θα κάνω δήλωση. Φυσικά, αρνήθηκα. Σε λίγο η κοπέλα πέθανε. Ζήτησα να παραβρεθώ στην κηδεία της με συνοδεία. Μου βάλαν πάλι τους ίδιους όρους, δηλαδή μπορώ να βρεθώ στην κηδεία της σαν κάνω δήλωση.

Αποφυλακίστηκα από το Επταπύργιο τον Οχτώβρη του 1933 και στάλθηκα για τα 2 χρόνια εξορία στον 'Αι Στράτη.

Τόσο το καθεστώς διαβίωσης της ομάδας στις φυλακές Επταπυργίου όσο και η εσωτερική ζωή ήταν περίπου η ίδια με των άλλων φυλακών με πολλούς κρατουμένους συντρόφους. Οι εισφορές σε χρήμα και είδη ήτανε από 50% - 100% σε ορισμένα είδη. Στο εκατό τα εκατό επέμεναν μερικοί σύντροφοι μ' επικεφαλής το σ. Μ. Σινάκο που πράγματι ο ίδιος την εφάρμοζε σχολαστικά (αλλά και στα 50% είχε γίνει ονομαστός. Σαν οικονομικός υπεύθυνος της ομάδας, τις οδοντόπαστες που φέρναν στους συντρόφους, έκοβε στη μέση τα σωληνάρια για το μερτικό της ομάδας!). Αλλά σύντομα γίναν όλα 50% και σιγά - σιγά περιορίστηκε μόνο στο χρήμα.

Υπήρχε βιβλιοθήκη, μισοπαράνομη βέβαια, με βιβλία, αλλά μπασμένα στ' ανοιχτά στο επισκεπτήριο, άλλα «παράνομα», εφημερίδες και περιοδικά, κομματικά κι άλλα, έπαιρνε η ομάδα. Γίνονταν μαθήματα: ιστορία του κόμματος, οργανωτικά, πολιτικά, οικονομικά. Διαλέξεις, αναλύσεις άρθρων, ομαδικά διαβάσματα εφημερίδων. 'Ομως, κείνο το ξεχωριστό που 'χε το Επταπύργιο ήταν οι συζητήσεις για τρέχοντα πολιτικά θέματα που γίνονταν με βάση τις ερωτήσεις των συντρόφων. Οι συζητήσεις γίνονταν μέσα στις μορφωτικές γκρούπες χωρίς εισηγητή και σε περιπτώσεις που αφορούσαν γενικότερα προβλήματα, που 'χαν σχέση και με την πολιτική γραμμή του κόμματος, σ' ολόκληρη την ομάδα, συνήθως χωρισμένη στα δύο με εισηγητή ή χωρίς εισηγητή. 'Ενα τέτοιο θέμα που προκάλεσε ζωηρή συζήτηση ήτανε οι εκλογές τον Μάρτη του 1933 που τις κέρδισε το Λαϊκό Κόμμα και το στρατιωτικό κίνημα των Βενιζέλου - Πλαστήρα. Πρέπει να σημειωθεί, πως η νίκη του φιλοβασιλικού Λαϊκού Κόμματος έκανε μεγάλη εντύπωση στους συντρόφους. Παρόλα που ο Βενιζέλος στα 4 χρόνια που κυβέρνησε όλο και σε μεγαλύτερη αντίθεση με το λαό έρχονταν, τους εξαιρετικούς του νόμους όπως το «ιδιώνυμο», διάλυση συνδικαλιστικών οργανώσεων και τη μεγάλη τρομοκρατία ενάντια στην εργατική τάξη και τους εργαζόμενους γενικά, συνέχιζε να κρατάγει το φωτοστέφανο του πατέρα της Δημοκρατίας και ο φόβος ενός υπαρκτού πια κινδύνου επαναφοράς της βασιλείας δημιουργούσε αμφισβητήσεις στα μέλη και στα στελέχη του κόμματος, αν σωστά καταδίκασε και πήρε ενεργό μέρος το κόμμα για την καταστολή του στρατιωτικού κινή-

ματος Βενιζέλου - Πλαστήρα. Οι συζητήσεις αυτές συνεχίστηκαν αρκετές μέρες και παρά τις απόψεις ορισμένων συντρόφων να σταματήσουν οι τέτοιου είδους συζητήσεις, που αφορούν τη γραμμή του κόμματος, αυτές συνεχίστηκαν και μάλιστα με βασικό συμπέρασμα ότι το κίνημα Βενιζέλου - Πλαστήρα δεν έπρεπε να καταδικαστεί. Ωστόσο, αυτές οι απόψεις δεν διατυπώθηκαν σε κάποια απόφαση, αλλά προειδοποίηση από την οργάνωση Θεσσαλονίκης ήρθε με σύσταση να μελετηθούν πιο προσεχτικά οι θέσεις της καθοδήγησης του κόμματος, κι ότι αυτή τη στιγμή πρωτεύει η προετοιμασία των φυλακισμένων συντρόφων για συμμετοχή τους στους επικείμενους αγώνες που ωριμάζουν σε συνθήκες επαναστατικής κρίσης, την πολιτική απεργία κλπ.

Στον Άι-Στράτη

Όπως είπα κιόλας, τέλειωσε η ποινή φυλάκισής μου τον Οχτώβρη του 1933 και από το Γεντί - Κουλέ στάλθηκα εξορία για 2 χρόνια στον Άι - Στράτη. Κατά το διάστημα της φυλάκισής μου η Κ.Ο.Ε. εξακολουθούσε να μ' έχει υπεύθυνο εκδότη του δημοσιογραφικού της οργάνου «Ο καπνεργάτης». Μου 'χαν φέρει μια κλήση για αδίκημα Τύπου. Όταν έφτασα στον Άι - Στράτη, έδωσα την κλήση στην καθοδήγηση της κολλεχτίβας και σε μερικές μέρες η αστυνομία μου 'δωσε φύλλο πορείας, οπόταν, μαζί με το Θανάση Χατζή που 'χε τελειώσει ο χρόνος της εξορίας του κι έφευγε, φτάσαμε στην Αθήνα. Ο σ. Θανάσης με σύνδεσε με το κόμμα και μου δόθηκε εντολή να μην παρουσιαστώ στο δικαστήριο. Και, σε μερικές μέρες, κλήθηκα να πάρω μέρος σε μια Πανελλαδική σύσκεψη της ΕΓΣΕΕ. Στη σύσκεψη βρίσκονταν ο Σκλάβαινας και ο Πλουμπίδης, αλλά δε θυμάμαι, ποιος από τους δύο ήτανε ο εισηγητής. Θυμάμαι όμως μερικά λόγια του Πλουμπίδη για τον Ζαχαριάδη. Ότι, ο Μανουηλίσκι τους είπε να φυλάξουν τον Ζαχαριάδη σαν τα μάτια τους, ότι εμείς έχουμε έναν θησαυρό στη χώρα μας και πρέπει να 'μαστε υπερήφανοι και τέτοια. Εγώ, πρώτη φορά άκουγα τέτοιους ύμνους για τον Ζαχαριάδη και μάλιστα επωμένους από γνωστούς ξένους παράγοντες του διεθνούς κομμουνιστικού και του εργατικού επαναστατικού κινήματος. Φαίνεται όμως, τέτοια γίνονταν σε κάθε ευκαιρία κομματικών και εξωκομματικών συναντήσεων, ιδιαίτερα στην πρωτεύουσα!

Στην Πελοπόννησο

Μετά τη σύσκεψη, σε μερικές μέρες μου δόθηκε η αποστολή να πάγω στην Π ε λ ο π ό ν ν η σ ο σαν ινστρούχτορας της ΕΓΣΕΕ να

βοηθήσω τις συνδικαλιστικές οργανώσεις. Εκεί, πριν από λίγο καιρό, σαν κομματικός καθοδηγητής είχε σταλεί ο Λευτέρης Αποστόλου με τον οποίο, τότες και γνωρίστηκα. 'Εμεινα στην Πελοπόννησο περί τους ενάμιση - δυο μήνες και στο διάστημα αυτό γύρισα σχεδόν όλες τις οργανώσεις της, όπως, Πάτρα, Καλαμάτα, Πύργο, Αμαλιάδα κλπ., βοήθησα όσο μπορούσα, οργανώσαμε μερικές κινητοποιήσεις, πάντα φυσικά σε συνεργασία με τις κομματικές οργανώσεις όμως κείνη την περίοδο υπήρχε κάποια στασιμότητα στις συνδικαλιστικές οργανώσεις, αλλά και οι κομματικές οργανώσεις δεν ήταν αρκετά δεμένες —ο Αποστόλου μόλις είχε πάγει— και όπως αποδείχτηκε ήτανε και διαβρωμένες, είχε πράκτορές της η ασφάλεια και στα συνδικάτα και στο κόμμα. Από έλλειψη «επαγρύπνησης» από μέρος της ασφάλειας, ή πιο συνηθισμένα, από περίσσια της αποθράσυνση, βοήθησε να ξεσκεπαστεί ο πιο προωθημένος πράκτοράς της που 'χε φτάσει και μέχρι μέλος της Περιφερειακής Επιτροπής του κόμματος και ο Αποστόλου τον χρησιμοποιούσε και σαν σύνδεσμο. 'Ηταν ο αρτεργάτης Μπότσικας. Είχε αποφασιστεί να γίνει αχτίφ από καμιά 30ριά στελέχη κομματικά και συνδικαλιστικά. Ο Λευτέρης, που χρησιμοποιούσε το Μπότσικα και σα σύνδεσμό του, του ανέθεσε να βρει το κατάλληλο σπίτι και την καθορισμένη μέρα και ώρα να μπάσει τους συντρόφους στο σπίτι. Μαζί μου είχε καθοριστεί ραντεβού σε καφενείο απ' όπου θα μ' έπαιρνε να με πάγει στο σπίτι. Πράγματι, πήγα στο καφενείο και κάθησα σ' ένα τραπέζι στο βάθος με πρόσωπο στραμμένο προς την πόρτα. Μπαίνει ο Μπότσικας με μικρή καθυστέρηση και από πίσω μπαίνουν άλλα τρία άτομα. Βαδίζοντας κατ' εμένα γυρίζει ελαφρά και τους κοιτάει αυτούς τους τρεις που έδειχναν κάθε άλλο παρά κίνηση προφύλαξης που κάνουμε καμιά φορά κι όταν δε χρειάζεται. Η κίνηση ήτανε σα σε φίλους, σε γνωστούς, κίνηση φιλική, όπως μου φάνηκε. Με μια παρόμοια κίνηση απάντησαν κι εκείνοι σα να λέγανε «καταλάβαμε» και πήγαν και κάθησαν σε τραπέζι λίγο πέρα από μένα. Με την παντομίμα που παίχτηκε, μου βάλαν ψύλλους στ' αυτιά. Λέγω, δεν είναι καθαρό το πράγμα. Λέγει πάμε, σηκωνόμαστε φεύγουμε. Μόλις φτάνουμε, λέγω του Αποστόλου να διαλύσουμε, πρέπει να διαλύσουμε το αχτίφ. Και σύντομα του εξιστορώ τι συνέβηκε στο καφενείο και ότι ο φίλος αυτός δεν είναι καλή πάστα, είναι ύποπτος, παρ' το χαμπάρι. Αμφιβάλλει ο Λευτέρης γιατί, λέγει, δεν έπαθε ζημιές μέχρι τώρα, τελικά όμως πείθεται γιατί εδώ είμαστε μαζεμένοι πάνω από 30 στελέχη της οργάνωσης και για τέτοιες περιπτώσεις προορίζονται οι προβοκάτορές τους, οι χαφιέδες τους στις γραμμές μας. Πρέπει να φύγουμε και αν δεν είναι τίποτα κανένας δεν ξέρει γιατί διαλύσαμε το αχτίφ, σα να παρουσιάστηκε άλλη ανάγκη και φύγαμε

κλπ. Πείστηκε ο Λευτέρης. Λέμε στους συντρόφους ότι το αχτίφ δε θα γίνει και με σειρά προτεραιότητας εμείς πρώτα θα φύγουμε τώρα κ' εσείς ομαδούλες μικρές να φύγετε, ώστε σε 20 - 30 λεφτά της ώρας να μη μείνει κανένας εδώ μέσα. Δεν πρόλαβαν οι τελευταίοι να φύγουν, όπως μας είπαν αργότερα, και γίνεται επιδρομή στο σπίτι από ολόκληρη κουστωδία χωροφύλακες και ασφάλεια, αλλά στο σπίτι βρήκαν μόνο 1 - 2 συντρόφους που 'χαν μείνει και κατηγορία να τους επισυνάψουν με το ιδιώνυμο δε μπόρεσαν. Ο Αποστόλου πήρε μέτρα απομόνωσης του προβοκάτορα, έπαψε φυσικά να πηγαίνει και στο ραντεβού τους οπόταν, ο Μπότσικας ανοιχτά πήγε στην ασφάλεια και αποδείχτηκε ότι ήταν όργανό τους. Το ζήτημα δεν ήταν βέβαια μόνο πως δεκάδες σύντροφοι μείναν λεύτεροι αλλά και κυρίως πολιτικό ζήτημα, μια τέτοια επιτυχία της ασφάλειας να πιάσει ολόκληρη την Περιφερειακή Επιτροπή με το γραμματέα της, τον αντιπρόσωπο της Ενωτικής που ίσως να νόμιζαν και του Π.Γ., να απορφανέψουν ολόκληρη την κομματική οργάνωση από 30 και πάνω στελέχη της. Είχε βέβαια ξεχωριστή σημασία και για το κόμμα, η περίπτωση. 'Οτι ο Αποστόλου ήτανε λίγο τσαπατσούλης στα συνωμοτικά μέτρα, είναι σωστό. Αλλά εδώ ο λόγος ήτανε για επαγρύπνηση. Δεν ξέρω ποιο δρόμο πήρε η υπόθεση, αλλά στην πρώτη κιόλας Περιφ. Επιτροπή που συγκροτήθηκε να υπάρχει και πράκτορας, είναι πολύ σοβαρό ζήτημα και σε βάρος του ίδιου του καθοδηγητή. Απ' την άλλη, βέβαια, δε θα μυρίζονταν τα δάχτυλά του και συνήθως αυτοί οι τύποι δείχνουν δραστηριότητα κλπ., αλλά όλο και κάτι το διαφορετικό από τους άλλους συντρόφους έχουνε και οι κινήσεις τους, τα φερσίματα, ο τρόπος που μιλάνε, οι προβληματισμοί τους, ο τρόπος της ζωής τους και τέτοια μπορούν να λένε όχι λίγα μαζί και με τη βιογραφία τους που ο καθοδηγητής πρέπει να τη μελετά. 'Υστερα από το επεισόδιο με τον προβοκάτορα εγώ έμεινα ακόμα κάμποσο. Το σπίτι που 'μενα δεν το 'ξερε και γύρισα στην Αθήνα όταν πήρα εντολή. 'Υστερα από την έκθεση που μου ζήτησαν για τη δουλιά μου, για την κατάσταση των συνδικαλιστικών οργανώσεων κλπ., πήρα εντολή να πάγω στην Ή π ε ι ρ ο σαν κομματικός καθοδηγητής της Κ.Ο. Η π ε ί ρ ο υ. Γιά την ακρίβεια: η εντολή να μείνω σαν καθοδηγητής της Κ.Ο. Ηπείρου ήρθε μετά. Ξεκίνησα απ' την Αθήνα με την εξής αποστολή: να δω την καθοδήγηση και άλλα στελέχη της οργάνωσης και να εξετάσω μια σειρά από καταγγελίες που 'χαν φτάσει στο Π.Γ.σε βάρος της καθοδήγησης, κυρίως από άποψη σχέσεων ανάμεσά τους και να κατατοπιστώ, όσο θα μου 'ναι δυνατό, για την κατάσταση της οργάνωσης και σε κανένα μήνα να κάνω έκθεση στο Π.Γ. Πρέπει να 'ταν το Γενάρη του 1934 όταν έφτασα στα Γιάννενα. Η καθοδήγηση

Καθηγ. Μάριος Νικολινάκος
Στουρνάρα 5, 106 83 ΑΘΗΝΑ

που βρήκα αποτελούνταν από τους συντρόφους: 1) Γιώργο (ψευδώνυμο, Αλβανός καταδιωκόμενος —φυγάς), 2) Γερογιάννης, βιβλιοπώλης, 3) Παπαδιαμάντης, φοιτητής, 4) Γάτσος, τσαγκάρης, 5) Πηγαδάς, αρτεργάτης, 6) ένας σύντροφος αγρότης από τους πιο παλιούς κομμουνιστές στην 'Ηπειρο, αλλά τώρα μου διαφεύγει πώς τον λέγανε, 7) από τον αντιπρόσωπο της Νεολαίας, το Βασίλη, που μαζί με τον Βοντίτσιο ήταν καθοδηγητές της Νεολαίας. Αυτή τη σύνθεση της καθοδήγησης την είχε δώσει στο Π.Γ. και ο Τυρίμος που πριν από μερικούς μήνες βρίσκονταν στην 'Ηπειρο σαν καθοδηγητής και στη θέση του είχε αφήσει το Γιώργη τον Αλβανό, ίσως και χωρίς τη συμφωνία των άλλων μελών της καθοδήγησης. Δεν αποκλείεται, βέβαια, ο Τυρίμος, σε έκθεσή του να 'χε μιλήσει και για την κατάσταση που άφησε, αλλά η κύρια αιτία ήτανε, πως τα ντόπια μέλη της καθοδήγησης δεν τον θέλαν τον Αλβανό το Γιώργη για καθοδηγητή και σαν ξένο που δεν ήταν μπασμένος στα ελληνικά προβλήματα και σαν ανίκανο και άπειρο κομματικά. 'Οπως θα πω παρακάτω, αυτοί οι σύντροφοι είχαν διαφορές αναμεταξύ τους, τα εργατικά στελέχη με τους διανοούμενους. Κι όπως θα δούμε το κάθε στέλεχος, μη Ηπειρώτης, που έστελνε η Κεντρική Επιτροπή για ενίσχυση της οργάνωσης, το θεωρούσαν σαν ξένο.

Αν πάρουμε υπόψη μας πως, στα τέλη του 1933 αρχές 1934 τα μέλη του κόμματος σ' όλη την Ελλάδα μόλις φτάναν τους 3.500, οργανώσεις όπως της Ηπείρου, όπου δεν υπήρχε και υπολογίσιμη σε αριθμό εργατική τάξη, ανάλογο ήταν και το συνδικαλιστικό εργατικό κίνημα, τα μέλη του κόμματος μόλις αριθμούσαν μερικές δεκάδες σ' ολόκληρη την κομματική οργάνωση Ηπείρου (Γιάννενα, 'Αρτα, Πρέβεζα, Λευκάδα, Κέρκυρα και ύπαιθρο ιδιαίτερα σ' ένα - δυό κεφαλοχώρια έξω από τα Γιάννενα). Δεν πρόκειται για συγκριτική σημασία βαρύτητα —κομματική, πολιτική κλπ., που 'χαν οι τέτοιες οργανώσεις σε σχέση μ' άλλα κέντρα προλεταριακά κλπ.— αλλά θες δε θες, έτσι, ανάλογη ήτανε και η κομματική και εξωκομματική δραστηριότητα της οργάνωσης.

'Εμεινα στην οργάνωση περί τους 6 μήνες και, εκτός από την Κέρκυρα που δεν υπήρχε σύνδεση και ούτε αποκαταστάθηκε στο διάστημα που 'μουνα εκεί, την 'Αρτα, Πρέβεζα, Λευκάδα επισκέφτηκα από δύο φορές. Ιδιαίτερα στα Γιάννενα έγινε μπορετό κάπως πιότερο ζωντάνεμα των εργατικών κυρίως μελών και στελεχών του κόμματος και της νεολαίας και κομματική ανασυγκρότηση στην Πρέβεζα, Λευκάδα και 'Αρτα. Στο συνδικαλιστικό τομέα γίναν κινητοποιήσεις στους τσαγκαράδες, οικοδόμους, αρτεργάτες και μερικές στάσεις και μικροαπεργίες. Και ανάλογη εκδοτική δραστηριότητα με προκηρύξεις, τρικ

με δημιουργία εκδοτικού μηχανισμού με πολύγραφο, με πρόγραμμα για τυπογραφείο. 'Αλλος τομέας ήτανε η εργατική Βοήθεια.

Προτού σταλώ στην 'Ηπειρο, είχα βρεθεί σε αρκετές οργανώσεις με αποστολή κομματική και συνδικαλιστική, μα πρώτη φορά στην 'Ηπειρο έβλεπα καθοδηγητικά κομματικά στελέχη (ήταν η καθοδήγηση που βρήκα) να θεωρούνε ξένους τους συντρόφους που έστελνε στην οργάνωσή τους η Κεντρική Επιτροπή του κόμματος γιά να τους βοηθήσει.

Να μερικά παραδείγματα: 1) Στην ανακοίνωση της Κ.Ε. ότι συνήλθε το 5ο Συνέδριο του Κ.Κ.Ε., αναφέρεται το εξής: «2) στο Συνέδριο αντιπροσωπεύτηκαν όλες οι οργανώσεις του κόμματος, εκτός από την Κ.Ο. Ηπείρου που ο αντιπρόσωπός της έφτασε αργά». Ο αντιπρόσωπος της Κ.Ο. Ηπείρου που έφτασε αργά, είναι ο Μ. Βαφειάδης, δηλαδή εγώ. 'Εφτασα την τελευταία μέρα του Συνεδρίου, δηλαδή είχε τελειώσει το συνέδριο. Οι λόγοι ήταν: α) η ειδοποίηση έφτασε κάπως αργά, β) με καθυστέρηση πάρθηκε το εισιτήριο για το ταξίδι για «λόγους οικονομικούς» παρόλα που, ο οικονομικός υπεύθυνος που ήταν και στη γραμματεία, είχε δική του επιχείρηση αλλά και άλλα μέλη της καθοδήγησης δούλευαν στην παραγωγή και το χρηματικό ποσό που χρειάζονταν ήταν ελάχιστο. Ο βασικός λόγος ήταν, λοιπόν, όχι τα χρήματα, αλλά η αρρωστιάρικη νοοτροπία των ντόπιων συντρόφων που την παρουσία απεσταλμένων της Κ.Ε. στην οργάνωσή τους. τη θεωρούσαν σα δική τους υποτίμηση και δημιουργούσαν γύρω τους ατμόσφαιρα ξένου και περιττού, κουτσομπόλευαν, δε φρόντιζαν για τη διατροφή τους κλπ. γ) Ακόμα, επειδή αυτός ο «ξένος» θα πήγαινε σαν αντιπρόσωπος της Κ.Ο. Ηπείρου, στο συνέδριο. Πρέπει να υπογραμμιστεί και το εξής: Το Π.Γ., όταν μ' έστειλε στην Κ.Ο. Ηπείρου και στο διάστημα μέχρι το συνέδριο, δεν έβαλε ζήτημα συνεδρίου στην Κ.Ο. Ηπείρου. 'Ετσι, δεν έγινε και καμιά προετοιμασία στην οργάνωση. Και με σημείωμα που μας έστειλε, απλώς καλούσε στην Αθήνα το Μ. Βαφειάδη να πάρει μέρος στο 5ο Συνέδριο. Ανάμεσά τους ήτανε και σύντροφοι όπως ο Ν. Παπαδιαμάντης, που τον τουφέκισαν οι γερμανοφασίστες καταχτητές μαζί με τους συντρόφους του σανατορίου της Πέτρας.

2) Δημιουργήθηκε ζήτημα με τον Αλβανό σύντροφο με τριπλή μορφή: α) οι σύντροφοι της καθοδήγησης συνεχώς διαμαρτύρονταν για τη συμπεριφορά του, την κομματική του απειρία, τη νοοτροπία του, ξένου προς τα ελληνικά προβλήματα. β) Ο σ. Αλβανός παραπονούνταν εναντίον μου ότι τον παραγνωρίζω, ότι δεν τον ενισχύω οικονομικά. γ) Μερικοί από την καθοδήγηση, όχι έντιμα, τον ερέθιζαν με το δήθεν «μισθό από 500 δραχμές που παίρνει ο καθοδηγητής από

την Κ.Ε. και είμαι υποχρεωμένος να του δίνω τα μισά». Αν και καταλάβαινα πως ενεργώ πιότερο συναισθηματικά (αγαναχτισμένος) παρά κομματικά, όλα αυτά τα στοιχεία τα διατύπωσα σε γραφτό κείμενο και το παρέδωσα στους υπόλοιπους συντρόφους της καθοδήγησης ανακοινώνοντας και την απόφασή μου: «ότι δε θα πάρω μέρος στη συνεδρίασή τους, να συνέλθουν και να συζητήσουν και τα συμπεράσματά τους (απόφασή τους) θα τη στείλω στην Κεντρική Επιτροπή». Και πράγματι, την απόφασή τους την έστειλα, χωρίς δικές μου παρατηρήσεις στην Κ.Ε. Στην απόφασή τους οι σύντροφοι λέγαν — συνοπτικά αναφέρω: χίλιους επαίνους για τη βοήθεια κλπ. που τους δίνει ο σ. Λεωνίδας (ο Μ. Βαφειάδης) γιατί όμως δημιουργούνται διαφορές ανάμεσα στο σ. Λεωνίδα και το σ. Γιώργο (τον Αλβανό) δεν ξέρουν. Και αν δε μου απατάει η μνήμη, σα να λέγανε πως «φταίνε και οι δυο» χωρίς να λένε σε τι και πώς! Πάντως, μετά το συνέδριο που 'γινε το Μάρτη, τον Ιούνη του 1934 πήρα εντολή να γυρίσω στην Αθήνα και σε λίγο στάλθηκα σαν οργανωτικός γραμματέας της Περ. Επιτροπής Δυτικής Μακεδονίας.

Προτού «φύγω» από την Κ.Ο. Ηπείρου, είμαι υποχρεωμένος να σημειώσω ακόμα μερικά. Πήγα για δεύτερη φορά στην 'Ηπειρο, αλλά η ατμόσφαιρα που βρήκα ήτανε εξαιρετικά συντροφική - κομματική, αλλά ήταν και άλλοι οι σύντροφοι. Ο μοναδικός από τους παλιούς που βρήκα ήταν ο νεολαίος Βοντίτσιος, ο τσαγκάρης, τον οποίο σύμφωνα με την εντολή που 'χα τον έστειλα στη διάθεση του γραφείου Πελοποννήσου, στο Λ. Στρίγγο που 'ταν γραμματέας του, για να χρησιμοποιηθεί στη δουλιά της νεολαίας. Είναι ενδιαφέρον το εξής: ο Γ. Βοντίτσιος, όταν τον βρήκα τη δεύτερη φορά που πήγα στην 'Ηπειρο, αλλά και στην Ακροναυπλία, δεν έχανε ευκαιρία να λέγει: «Σύντροφε Μάρκο, ποτές δε θα ξεχάσω τη βοήθεια που μου 'δωσες από την πρώτη μέρα που σε γνώρισα και σε σένα οφείλω την ανάδειξή μου σε στέλεχος της νεολαίας». Αν πεις για το βουνό, στη Ρούμελη και τον πρώτο καιρό που τοποθετήθηκε στη Μονάδα, ξεπερνούσε χίλιους κόλακες! Χαρακτηριστικό όμως είναι τ' άλλο: ενώ ο σ. Ν. Παπαδιαμάντης, στην Ακροναυπλία, χωρίς περιστροφές και χωρίς να του το θυμήσει κανένας, είπε ότι την απόφασή τους εκείνη τη θεωρεί και σα δικό του σοβαρό λάθος και σα νοοτροπία καλλιεργούνταν από ομάδα διανοουμένων —γιατρών και δημοσιογράφων— μελών του κόμματος και εξωκομματικών, που την παρουσία απεσταλμένων της Κ.Ε. τη θεωρούσαν σαν κίνδυνο διώξεων και εναντίον τους, ο Γ. Βοντίτσιος προσπαθούσε να φαίνεται πως αγνοεί το ζήτημα, πράγμα που δεν ήτανε σωστό.

'Οσον αφορά για τον Αλβανό σύντροφο είχαν δίκιο σε πολλά ζη-

τήματα γιατί, πράγματι, δεν είχε καθόλου πείρα κομματική, σχεδόν καθόλου δεν ασχολούνταν με τα κομματικά και για δικαιολογία του είχε ανάμεσα στ' άλλα και το εξής αμίμητο: «Εγώ δε μπορώ εδώ να κάνω και πολλά πράγματα, σε μια τέτοια μικρή οργάνωση. Εγώ πρέπει να καθοδηγήσω μεγάλη οργάνωση»! Και φρόντιζε, σχεδόν αποκλειστικά για τη διατροφή του και απαιτητικά γίνονταν φόρτωμα σε οικογένειες κομματικών και εξωκομματικών συντρόφων να τον ταΐζουν, να τον πλένουν κλπ. και δημιουργούσες δυσαρέσκειες.

Σε συνέχεια, άρχισαν να δημιουργούνται ζητήματα ανάμεσα σ' εμένα και στον Αλβανό σύντροφο που οφείλονταν κυρίως όχι σε έντιμη συμπεριφορά μερικών φίλων της καθοδήγησης της κομματικής οργάνωσης και της νεολαίας. 'Εκαναν το εξής: όταν ο Γιώργος πήγαινε να τους ζητήσει χρήματα κι έκαμνε αυτή τη δουλιά χωρίς να ξέρω εγώ, μια - δυο φορές του 'παν: «ο καθοδηγητής μας παίρνει 500 δραχμές μισθό το μήνα από την Κ.Ε. του κόμματος. Είναι υποχρεωμένος να τα μοιράζεται μαζί σου». 'Ετσι σχεδόν κάθε μέρα μου δημιουργούσε ιστορίες και δεν πίστευε πως δεν έχω τσακιστή για να του δώσω. Αργότερα έμαθα πως πράγματι, όταν ο Τυρίμος ήτανε εκεί στην 'Ηπειρο, η Κεντρική Επιτροπή του 'στελνε 500 δραχμές το μήνα, όχι όμως και σ' εμένα. 'Οταν στην Αθήνα μου δόθηκε η αποστολή, μου δώσανε χρήματα για τα ναύλα και επί πλέον 150 δραχμές για τα πρώτα έξοδα, όπως μου 'παν. Και χωρίς να βάλω ζήτημα, μου 'παν: το κόμμα δεν έχει να σου δώσει χρήματα. Η οργάνωση που πας μπορεί να θρέψει έναν άνθρωπο. Αλλά, όπως τα πράγματα δείξαν, η οργάνωση ούτε μπορούσε, αλλά ούτε και ήθελε να «θρέψει» ούτε έναν και γι' αυτό οι «ξένοι» σύντροφοι ήτανε υποχρεωμένοι είτε να γίνουν φόρτωμα σε ορισμένες οικογένειες ντόπιων συντρόφων, ιδιαίτερα συμπαθούντων, που οι ίδιοι θεωρούσαν σαν υποχρέωσή τους και προσφορά τους στον αγώνα, στο κόμμα. Το ζήτημα όμως ήτανε αν μπορούσες να την κάνεις αυτή τη δουλιά εσύ, και βέβαια, δεν θα μπόραγες αν τη θεωρούσες σα λύση που νόθευε την αχτινοβολία της καθοδήγησης, το κύρος του καθοδηγητή. 'Ετσι, είτε με χίλια ζόρια κατάφερνες να εξασφαλίσεις να πληρώσεις ταχτικά το νοίκι στο δωμάτιο που 'μενες και κατά τ' άλλα έχει ο θεούλης! Πώς τώρα, να κατάφερνες να φανείς και χορτάτος και κεφάτος, όπως το 'θελε το κύρος του καθοδηγητή, δεν είναι από τα ευκολοεξήγητα. 'Ενα όμως είναι βέβαιο: η φλόγα της επανάστασης, οι λογιών - λογιών δοκιμασίες μαζί και με τα νιάτα που σε κρατάγανε με τα γόνατα αλύγιστα, με κορμοστασιά όλο πρόκληση σε αντίπαλους και δυστυχώς και σε φίλους —άπιστους Θωμάδες!

Η Κεντρική Επιτροπή του Κ.Κ.Ε. με πήρε από την 'Ηπειρο κατά τις αρχές του Ιούνη του 1934 και στην Αθήνα μου δόθηκε η κομματική αποστολή με τοποθέτησή μου σα δεύτερου —οργανωτικού γραμματέα— της Π.Ε. Δυτικής Μακεδονίας. 'Εφτασα εκεί τον ίδιο μήνα. Αυτή η Π.Ε. είχε δημιουργηθεί με όριά της που άρχιζαν από τη Βέροια και φτάναν μέχρι τα Γρεβενά. Αποτελούνταν δηλαδή από τις αχτίδες: 1) Βέροιας, 2) Νάουσας, 3) 'Εδεσσας, 4) Φλώρινας, 5) Καστοριάς, 6) Κοζάνης, 7) Γρεβενών, φυσικά, με τον αγροτικό τους περίγυρο. Είχε δημιουργηθεί όταν στη Μακεδονία βρίσκονταν ο Στέλιος Αναστασιάδης και με εισήγησή του στη θέση του γραμματέα της Π.Ε. τοποθετήθηκε ο Στέλιος Γραμμένος, κάτοικος Βέροιας, αυτοκινητιστής με δικό του αυτοκίνητο και ήτανε και καθοδηγητής της Κ.Ο. Βέροιας. 'Οταν πήγα, η Π.Ε. ανασχηματίστηκε και αποτελέστηκε: 1) Γραμμένος Στέλιος - γραμματέας, 2) Μ. Βαφειάδης - οργανωτικός γραμματέας, 3) Μαρκοβίτης Θωμάς - γραμματέας Νάουσας, 4) Αυξέντης - γραμματέας Βέροιας, 5) Ευθυμιάδης Θόδ. - ινστρούχτορας της Π.Ε. στην αρχή και σε συνέχεια γραμματέας της Βέροιας. Επειδή ο Γραμμένος ήτανε πασίγνωστος στη Βέροια και δε μπορούσε να κινηθεί, αλλά και για το λόγο που η οργάνωση της Νάουσας στέκονταν καλύτερα και δυνατότητες δημιουργίας μηχανισμού ήταν ευνοϊκές, την 'Εδρα της Π.Ε. τη μεταφέραμε στη Νάουσα. 'Ομως, ο Γραμμένος ήταν το ίδιο γνωστός και στη Νάουσα και αναγκαστικά έμεινε ακίνητος σχεδόν. Πρέπει να σημειωθεί πως, όταν όλη η Μακεδονία ήτανε μια ενιαία οργανωτική μονάδα, οι καθοδηγήσεις τους έχοντας σαν πρώτο - βασικό τους μέλημα τη Θεσσαλονίκη και σε ορισμένο βαθμό μερικές άλλες κοντινές σ' αυτή πόλεις, παρουσίαζαν σοβαρές αδυναμίες στην εκπλήρωση του καθοδηγητικού τους ρόλου σε παμμακεδονική κλίμακα. Και μαζί με τις περισσότερες οργανώσεις των πόλεων της Δυτικής Μακεδονίας, εξαιρετική αδυναμία παρουσίαζαν στον αγροτικό τομέα, στο χωριό, όπου ελάχιστες ήταν οι οργανωμένες κομματικές δυνάμεις αυτή την περίοδο. 'Ετσι, όταν δημιουργήθηκε η νέα Π.Ε. Δυτικής Μακεδονίας, σχεδόν όλες οι αχτίδες της σα να βρισκόντουσαν σε οργανωτικό μαρασμό, σε πολιτικό λήθαργο και με συνδικαλιστική δράση ανυπολόγιστη με εξαίρεση την Κοζάνη με τους καπνεργάτες και σ' ορισμένο βαθμό, τη Νάουσα με τους υφαντουργούς. Θα 'ταν, βέβαια, σοβαρό λάθος αν και σήμερα που θέμε να δούμε το πραγματικό τότες, την παραπάνω κατάσταση αυτών των οργανώσεων να την εξηγούσαμε μόνο με τις όποιες αδυναμίες των καθοδηγητικών οργάνων και καθοδηγητών. 'Η ακόμα μ' ένα γενικό κριτήριο για όλη την Ελλάδα, για

όλο το κόμμα από άποψη συνθηκών και δυνατοτήτων απ' όλες τις απόψεις.

Η κατάσταση που αντιμετώπιζε το δικό μας κίνημα σ' όλη τη χώρα, ήταν από τις εξαιρετικές. Στη σχεδόν πάντα μισοπαράνομη — ή και παράνομη, όπως επί παγκαλικής διχτατορίας— ύπαρξης του δικού μας επαναστατικού κινήματος —του κόμματος πριν απ' όλα— είχαν προστεθεί και οι χωρίς «προηγούμενο» μαζικές διώξεις με την κρατική και εργοδοτική τρομοκρατία, το ιδιώνυμο, οι διαλύσεις των συνδικαλιστικών οργανώσεων, τα διωξίματα απ' τη δουλιά των οργανωμένων εργατών και εργατριών, των απεργών, του καθένα που ενδιαφέρονταν ακόμα και γιά προσωπικές του υποθέσεις, όπως άρνηση παραχώρησης δανείου (Λαναράς στη Νάουσα) κλπ. Το ζήτημα είναι, ότι, ενώ στην πρωτεύουσα μια σχετική νομιμότητα είχε και το ίδιο το κόμμα που προβάλλονταν και με την έκδοση του «Ρίζου» και γενικά του κομματικού Τύπου με νόμιμα γραφεία τους, την Κοινοβουλευτική ομάδα με τους βουλευτές, τα πολλά σωματεία με τα γραφεία τους κλπ. όπως και σε άλλες μεγάλες πόλεις, ιδιαίτερα σ' εκείνες με το πολυάριθμο (γιά τότες) προλεταριάτο, που το επαναστατικό κίνημα ήταν δυνατό, λιγότερο εξοντωτικά, λιγότερο σκληρά ήτανε τα μέτρα και τα συνταγματικά προσχήματα κρατιόνταν. Και ανάλογες ήταν, βέβαια, και οι δυνατότητες οργάνωσης και δράσης και των κομματικών οργανώσεων.

Αντίθετα, στην επαρχία, ιδιαίτερα όπως αυτή της Δυτικής Μακεδονίας, όπου υπήρχε και η σλαβομακεδονική μειονότητα, εξουσίαζε η αυθαιρεσία του χωροφύλακα μιά που και η δύναμη αντίστασης δεν αντιστοιχούσε στο βαθμό πίεσης που εξασκούσαν κρατικά όργανα και εργοδοσία. Και οι δυσκολίες που υπήρχαν δεν ήταν μόνο από τα χτυπήματα της ασφάλειας με τις συλλήψεις, το διώξιμο απ' τη δουλιά των μελών του κόμματος μαζί και με τη στέρηση της οργανωμένης παρουσίας των εργατών με διάλυση των σωματείων τους, με το πρόσχημα ότι «παρεξέκλινε του σκοπού του», ότι «έγινε παράρτημα του Κομμουνιστικού Κόμματος» κλπ., αλλά και κυρίως με την τρομοκράτηση των πιο δραστήριων μελών και στελεχών του κόμματος, με το μπάσιμο και μέχρι στις οικογένειες της ατμόσφαιρας φόβου που όλα μαζί συντελούσαν στη δημιουργία συνθηκών ολοκληρωτικής παρανομίας του κινήματος στην πόλη και στο χωριό που επιδίωκαν κράτος και εργοδότες με την παραβίαση και κείνων των νόμιμων δικαιωμάτων των εργαζομένων όπως της επαγγελματικής οργάνωσης και των διεκδικητικών αγώνων. Και μέσα σ' αυτές τις συνθήκες το πρόβλημα, αριθμ. 1, ήταν η έλλειψη ενός στοιχειώδικου μηχανισμού εκδοτικού (γραφομηχανή, πολύγραφος, χαρτί και μελάνη), δίχτυ από γιάφκες

και στέκια που να εξασφαλίζουν μιά σχετικά άνετη —από άποψη ασφάλειας— ύπαρξη και δράση στελεχών και καθοδηγήσεις των αχτίδων, των πυρήνων, των ινστρουχτόρων και αντιπροσώπων της Π. Επιτροπής. Βέβαια, εδώ γίνεται λόγος για οργανωμένο μηχανισμό και όχι για κάτι πρόχειρο και της στιγμής τέλειωσες τη δουλιά σου με χίλια ζόρια και τέλος. 'Ενα χαρακτηριστικό παράδειγμα: να βρεθεί σπίτι για συνεδρίαση, πολύ περισσότερο για να βάλεις κανένα σύντροφο της οργάνωσης —ινστρούχτορα— είτε αντιπρόσωπο της Π.Ε. για υπνο για 1 - 2 μέρες, ήτανε ολόκληρο πρόβλημα για ορισμένες απ' αυτές τις οργανώσεις, ακόμα και για τέτοιες όπως της Κοζάνης, όπου και επαναστατικό συνδικαλιστικό κίνημα ήταν ανεπτυγμένο και παλιούς κομμουνιστές είχε.

Πήγα στην Κοζάνη γιά κάμποσες μέρες. Μετά τη συνεδρίαση της Αχτιδικής Επιτροπής κανένας από τους συντρόφους, μέλη της Επιτροπής δεν ήθελε να με πάρει στο σπίτι του για ύπνο. Και ούτε εκείνος που έδωσε το σπίτι του (με χίλια - δυο ζόρια) για τη συνεδρίαση που ήταν και μέλος της Επιτροπής, δε θέλησε να μ' αφήσει στο σπίτι του. 'Ετσι, εγώ αναγκάστηκα, χειμώνα καιρό, να πάγω να «κοιμηθώ» σε εξωκκλήσι. Εκεί ψηλά στην Κοζάνη, Προφήτης Ηλίας μου φαίνεται λέγεται. Πήγα, ξενύχτησα εκεί πέρα και την άλλη μέρα πήγα στην πόλη μέσα και χρειάστηκε, φυσικά, να καταπιαστούμε και με τη λύση αυτού του προβλήματος από τα πρώτα. Και το ζήτημα μπήκε ορθά - κοφτά: ότι δεν είναι αυτή συμπεριφορά απέναντι σε αντιπρόσωπο οργάνωσης που 'ρθε με κομματική αποστολή, ότι η ενέργειά σας μόνο σαν αντικομματική μπορεί να χαρακτηριστεί, ότι είναι ανάρμοστη με την ιδιότητα του κομμουνιστή. 'Οτι είναι ντροπή, τέλος πάντων, σε τέτοιο σημείο να 'χετε τρομοκρατηθεί και αφήνετε ξένους συντρόφους - συνεργάτες σας νύχτα στους δρόμους και είναι σα να τους παραδίνετε στην ασφάλεια! Είναι αλήθεια ότι, αυτόν τον καιρό δε βρίσκονταν στην Κοζάνη ο σ. Αλέκος Σακαλής δραστήριο στέλεχος της Κομμουνιστικής Νεολαίας και με τη δική του βοήθεια, αργότερα, ξεπεράστηκαν ανάμεσα στ' άλλα και τέτοιου χαρακτήρα αδυναμίες.

Τις υπόλοιπες μέρες που έμεινα, κάπως ταχτοποιήθηκε το ζήτημα και ούτε αργότερα ξανάγινε τέτοια ιστορία. Ταυτόχρονα όμως σαν ο παθός - μαθός, μια που είχα αυτή τη δυνατότητα, πήρα και ορισμένα «ατομικά» μέτρα, αναγκαστικά. Πήγα σ' έναν ξάδερφό μου, Σωκράτη Τσοπουρίδη, που ζει στην Κοζάνη, έμπορος είναι, καλά αποκαταστημένος. Πολύ καλός άνθρωπος, δημοκράτης και μόλις με είδε κυριολεχτικά παλάβωσε! 'Ηξερε ότι είμαι κομμουνιστής καταδιωκόμένος, με φυλακίσεις, εξορίες. Μου λέγει, ξέρω όλα τι είσαι και τι κάνεις, ότι σε κυνηγάνε, αλλά σε μένα δεν έχεις να φοβηθείς τίποτα.

Κανένας δεν τολμάει να 'ρθει στο μαγαζί μου είτε στο σπίτι μου κι αν ακόμα μάθουν ότι ο ξάδερφός μου είναι εδώ πέρα, σ' εμένα. Θα μαλώσουμε, αν άλλη φορά έρθεις και δε θα 'ρθεις στο σπίτι μου. Κι έτσι είχα πια μόνιμο στέκι σίγουρο χωρίς να πω τίποτα στους δικούς μας, κι όταν πήγαινα στην Κοζάνη και οι σύντροφοι με ρώταγαν πού μένεις, τους έλεγα σε γνωστό μου σπίτι και αρκετές φορές το χρησιμοποίησα. Είναι ενδιαφέρον το εξής: ο ξάδερφος είχε μαγαζί σε δρόμο όπου και όλα τ' άλλα μαγαζιά ήταν προσφυγικά —σχεδόν όλα. Ο ξάδερφος, χωρίς να μου πει τίποτα είχε προειδοποιήσει μερικούς και μόλις έβλεπαν χωροφύλακα, έρχονταν και του 'λεγαν —όταν φυσικά βρισκόμουνα στο μαγαζί του— και περνούσα στην αποθήκη που 'ταν στο πίσω μέρος του μαγαζιού για να μη με δει. Δυστυχώς λίγο πριν γυρίσω στην Πατρίδα, έμαθα ότι ο ξάδελφός μου Σωκράτης πέθανε. Η γυναίκα του Αρτεμισία και τα 4 παιδιά τους, ο Δαμιανός και Αριστομένης στην Κοζάνη, η Λέων Παντελή και η Ελένη Αντωνιάδου στην Αθήνα ή Θεσσαλονίκη μου συμπαραστάθηκαν και τώρα. 'Ομως, σ' άλλες οργανώσεις π.χ. στη Βέροια, τέτοιες εκδηλώσεις δεν υπήρχαν, κομματικοί και εξωκομματικοί σύντροφοι δέχονταν τους φίλους της οργάνωσης πιο θαρρετά, τους προφύλαγαν, ιδιαίτερη προθυμία έδειχνε το προσφυγικό στοιχείο —οι Καυκάσιοι. Το ίδιο στη Νάουσα, όμως με το ξεχωριστό χαρακτηριστικό και χωρίς υπερβολή μπορούσε —ντόπιος ή πρόσφυγας— να σε δεχτεί κάθε δεύτερη πόρτα, να σε φιλοξενήσει, να σε προφυλάξει σαν άνθρωπο της οργάνωσης. Και οικογένειες όπως του Α. Γαλανού (στα 1946 οι συμμορίες του μοναρχοφασισμού μαζί με χωροφύλακες πιάσαν τη 15χρονη κόρη του Γαλανού και ύστερα από φριχτά βασανιστήρια έκοψαν το κεφάλι της και στο κοντάρι το γύριζαν στην πόλη και στα χωριά. 'Ηταν μια κοπελίτσα ωραία, όπως όλες οι Ναουσαίες και λαμπερή σαν το κρύσταλλο. Πώς μπορούσαν να τα κάνουν άνθρωποι αυτά;), του Ν. Μολύβα, η ομάδα των ασβεστάδων με τον Αποστόλη το Μελεδάκο επικεφαλής, η οικογένεια του Φιλώτα του Μαρκοβίτη, του μπάρμπα - Λάκη και πολλών άλλων είναι απ' εκείνες που δεν τους λύγισαν οι δυσκολίες και πολλά τους μέλη πέσαν ηρωικά στην πάλη ενάντια στους γερμανοφασίστες καταχτητές και στον εμφύλιο.

Σχεδόν στην ίδια σειρά με τη Νάουσα βρίσκονταν και η Φλώρινα. Εκεί τα πρωτεία είχαν οι Καυκάσιοι σύντροφοι, κομματικοί και εξωκομματικοί που δε λογάριαζαν τίποτα και στον τομέα αυτό βοηθούσαν οπόταν ήταν ανάγκη παρόλα που εκεί στη Φλώρινα, είχε μεσολαβήσει κι ένα κρούσμα ανάρμοστης συμπεριφοράς σε μέλος συντροφικής οικογένειας από το Μελίκογλου, σταλμένο για οργανωτική δουλιά απ' τη Θεσσαλονίκη προτού δημιουργηθεί η Π.Ε. Δ. Μακεδονίας.

Αυτός ο Μελίκογλου, την περίοδο της μεταξικής δικτατορίας αποκαλύφτηκε σαν πράκτορας της ασφάλειας. Ιδιαίτερη θέση κατείχε — εκεί στη Φλώρινα— η οικογένεια του σ. Γιώργη Ζωγράφου —αδελφού του Ζήση Ζωγράφου. Ο Γ. Ζωγράφος ήταν εξωκομματικός, ελαιοχρωματιστής στο επάγγελμα. 'Ηταν εξαιρετικός άνθρωπος και εκτός από την 4μελή οικογένεια σπούδαζε και τον αδερφό του, το Ζήση, στο Πανεπιστήμιο της Θεσσαλονίκης. Σ' αυτό το σπίτι πρωτογνώρισα το Ζήση Ζωγράφο. Ξεχωριστή θέση στην οικογένεια κατείχε η νοικοκυρά, η γυναίκα του Γιώργη, η συντρόφισσα Βαΐτσα, αν σωστά θυμάμαι το όνομά της. 'Ενας υπέροχος άνθρωπος και μέλος - στέλεχος του κόμματος δραστήριο. Την τουφέκισαν στην κατοχή.

Στην Καστοριά, αλλά και γενικότερα, ξεχωριστή δραστηριότητα ανάπτυξε ο σ. Διαμαντής Τσιστίνας σαν καθοδηγητής της οργάνωσης, όπως και ο σ. Κ. Μπίρκας στα Γρεβενά. Αυτοί οι δύο σύντροφοι είχαν την τύχη να 'ναι γιοι δυο μανάδων που 'ταν ζωντανά πρότυπα της ηρωίδας «Μητέρας» του Γκόρκι, με την αγάπη και φροντίδα που δείχναν για τους αγωνιστές, Και στη Βέροια και Κοζάνη ξεχωριστές ικανότητες και για δραστηριότητα διακρίθηκε ο σ. Σακαλής Αλέκος ιδιαίτερα στη νεολαία κείνα τα χρόνια. 'Ομως, οι τέτοιες δυνατότητες που υπήρχαν σ' αντίθεση με τη γενική κατάσταση των οργανώσεων της περιφέρειας, υπογράμμιζαν τις δυνατότητες και την ανάγκη ότι μπορούσε και θα 'πρεπε να σπάσει, ν' αλλάξει η κατάσταση και σ' αυτή την κατεύθυνση προσανατολίστηκε η Π.Ε. όπως εξάλλου θα 'καμνε και κάθε άλλο καθοδηγητικό όργανο με οποιαδήποτε σύνθεση. Θαύματα, βέβαια, δε γίναν, ίσως να 'χε και κάποια δόση υπερβολής η θετική εκτίμηση από την Κεντρική Επιτροπή της αλλαγής που παρουσίαζε η κατάσταση των οργανώσεων της περιφέρειας, αλλά η Π.Ε. είχε καταφέρει να οργανώσει στοιχειώδικο παράνομο μηχανισμό, να εξασφαλίσει ταχτική επαφή και από κοντά βοήθεια με ινστρούχτορες - οργανωτές σ' όλες της αχτιδικές καθοδηγήσεις στην ανασυγκρότηση των πυρήνων στην πόλη και στο χωριό και με νέα στρατολογία σοβαρή.

Πιότερη δραστηριότητα άρχισαν να δείχνουν οι συνδικαλιστικές οργανώσεις με απεργιακές και άλλες εκδηλώσεις στην 'Εδεσσα, στη Φλώρινα, στη Βέροια, στη Νάουσα, όπου μπροστά στην απειλή απεργίας ο Λαναράς αναγκάστηκε να επαναπροσλάβει και να σταματήσει το διώξιμο απ' τη δουλιά. Επίσης, σοβαρή δραστηριότητα ανέπτυξαν με μαζικές κινητοποιήσεις ενάντια στο βενιζελοπλαστηρικό κίνημα που εκδηλώθηκε το Μάρτη του 1935. Πρέπει να σημειωθεί πως αυτή την περίοδο αρκετοί σύντροφοι - ντόπια στελέχη 'Ελληνες και Σλαβομακεδόνες, βρίσκονταν στις φυλακές και εξορίες ανάμεσά τους και ο σ. Γιώργης Ερυθριάδης, από τη Νάουσα. Στο διάστημα που 'μου-

να στη Δυτική Μακεδονία πήρα μέρος σε μια κεντρική οργανωτική σύσκεψη σαν αντιπρόσωπος της Μακεδονίας και στο 6ο Συνέδριο.

Πιάστηκα τον Ιούνη του 1936 στη Νάουσα —ύστερα από δύο χρόνια που 'κανα εκεί στην περιφέρεια. Σε δίκη δε με παρέπεμψαν, γιατί με πιάσαν στο δρόμο σαν ύποπτο, όχι σε συνεδρίαση ή παρέα με άλλους συντρόφους κι έτσι δε μπόρεσαν να σκαρώσουν κατηγορία. Αλλά βρήκαν τους δύο μήνες φυλακή που με είχαν καταδικάσει ερήμην για «παραβίαση αστυνομικής επιτήρησης» γιατί είχα φύγει από την εξορία και με στείλανε στη Θεσσαλονίκη, στις «Νέες Φυλακές» κι εκεί με βρήκε η 4η Αυγούστου.

Παίρνοντας την 4η Αυγούστου σαν οροσημιακή για την ενδιάμεση περίοδο από το 1931 μέχρι το 1936, προτού μιλήσω για «δικά» μου παραπέρα, στέκομαι σύντομα στο πώς πορευτήκαμε στο διάστημα αυτό, με τη βαλμένη από την Κ.Δ. νέα καθοδήγηση στο κόμμα μας. Είναι πράγματι μία περίοδος με γεγονότα καθοριστικής σημασίας όχι μόνο γιά την πενταετία 1931 - 36 αλλά και γιά παραπέρα και μέχρι τα τέλη του Β' Παγκόσμιου πολέμου. Αλλά γι' αυτά όταν πρέπει (δηλαδή στην περίοδο του πολέμου).

Τι λοιπόν άλλαξε με την επέμβαση της Κ.Δ. στο Κ.Κ.Ε. για να σταματήσει η «άνευ αρχής φραξιονιστική πάλη»; Χωρίς αμφιβολία άλλαξε η καθοδήγηση. Και, όπως σημείωσα αλλού, στη θέση της παλιάς που 'χε εκλεγεί από το 4ο Συνέδριο, ήρθε μια άλλη και όπως ήτανε άδεια από εφόδια χρειαζούμενα γιά το Κ.Κ.Ε. και το ελληνικό επαναστατικό κίνημα (εκτός από τον τυχοδιωκτισμό του αρχηγού), πήρε γιά εφόδιά της όλο τον εξοπλισμό που διέθετε στο οπλοστάσιό της η λεγόμενη αριστερά που κι αυτή «κατακεραυνώνονταν» στην έκκληση της Κ.Δ. και στις κομματικές αποφάσεις, τα μερεμέτισε όπως μπορούσε, τα έντυσε με το πρόσωπο της Κ. Διεθνούς και τα σερβίρισε στο κόμμα σα νέες ιδέες, σα θέσεις αλάνθαστες μαρξιστικολενινιστικές. Σε μάκρος θα τραβούσε μια ολοκληρωτική αναφορά στο υπαρκτό υλικό, είναι όμως σα δύο σταγόνες νερού τα παρακάτω με τις προ της επέμβασης της Κ.Δ. θέσεις της ηγεσίας.

1) *Γενική πολιτική απεργία - Ένοπλα αγροτικά συλλαλητήρια.*
2) *Ενιαίο μέτωπο απ' τα κάτω.*
3) *Σοσιαλφασίστες - αγροτοφασίστες.*
4) *Αντιδραστικά - φασιστικά όλα τα αστικά κόμματα.*
5) *Μειονότητες: εθνική αποκατάσταση μέχρις αποχωρισμού - ενιαία και ανεξάρτητη Μακεδονία - Θράκη - Σοβιετική Βαλκανική Ομοσπονδία.*
6) *Σοβιετική Ελλάδα κλπ. κλπ.*

Και στο 5ο Συνέδριο που έγινε το Μάρτη του 1934, παρά τις απο-

φάσεις της 6ης Ολομέλειας (με τα κουσούρια της) που έχει γίνει μόλις το Γενάρη του 1934, οι παραπάνω θέσεις αποτελούν τη ραχοκοκαλιά όλων των αποφάσεων του Συνεδρίου και κωδικοποιούνται σα βασικά ντοκουμέντα —συνεδριακά— του Κ.Κ.Ε. Αλλά, η κομματική ηγεσία μπροστά στην αμείλιχτη πραγματικότητα αναγκάζεται να υπογράψει, τον Οχτώβρη του ίδιου χρόνου, σύμφωνο κοινής δράσης ενάντια σε κάθε απόπειρα στρατιωτικοφασιστικής διχτατορίας με 6 άλλα κόμματα και μαζικές - συνδικαλιστικές οργανώσεις, παρόλα που, η συμφωνία είναι μια σκληρή ανατροπή των αποφάσεων και του 5ου Συνεδρίου για σοσιαλφασίσττες, αγροτοφασίστες, για πράκτορες και σα μια σιωπηρή αλλά έμπραχτη αναγνώριση του βασικού της λάθους που τάχτηκε και πάλεψε ενάντια στο βενιζελοπλαστηρικό αντιμοναρχικό στρατιωτικό κίνημα της 6 του Μάρτη 1933. Είναι ανατροπή και καταδίκη μιας από τις βασικές αποφάσεις για «ενιαίο μέτωπο απ' τα κάτω», δικαίωση των κομμουνιστών που πραγματοποίησαν το ενιαίο μέτωπο απ' τα κάτω και απ' τα πάνω με επιτυχία και πολύ πιο μπροστά και με συνέπεια αλλά καταδικάστηκαν, καταγγέλθηκαν από την ηγεσία. 'Ομως, ενώ στη 2η Ολομέλεια —Νοέμβρης 1934— είναι έντονη η επίδραση της αντιδιχτατορικής συμφωνίας της 5ης του Οχτώβρη 1934 γιά κοινή αντιδιχτατορική δράση και η απόφαση της ολομέλειας «δηλώνει ότι με όλα τα μέσα και με όλες του τις δυνάμεις, το Κ.Κ.Ε. και απ' τα κάτω και απ' τα πάνω θα δουλέψει για το ενιαίο μέτωπο των εργαζομένων και για τη συνδικαλιστική ενότητα της εργατιάς», είναι ανίκανο —ή δε θέλει— να δει, ότι, στις ελληνικές συνθήκες κι όπως η κατάσταση διαμορφώνεται μετά το πλαστηρικό κίνημα, ο κίνδυνος της φασιστικής διχτατορίας είναι συνυφασμένος με τον άμεσο κίνδυνο της παλινόρθωσης της μοναρχίας. Δε μπορεί, ή δε θέλει να προχωρήσει σε μια σε βάθος ανάλυση για μια διαχωριστική ευθεία ανάμεσα στο βενιζελικό και τ' άλλα αστικά δημοκρατικά κόμματα που είναι αντιμοναρχικά από τη μια και το Λαϊκό Κόμμα με τους μοναρχικούς και την άκρα μοναρχοφασιστική δεξιά που διαμορφώνεται με τη λεγόμενη «τρίτη κατάσταση» με τον Κονδύλη και άλλους. Σε μια τέτοια περίπτωση δεν αποκλείονταν και η συμφωνία της 5 του Οχτώβρη 1934 να μετατραπεί σ' ένα πραγματικό - αντιμοναρχικό μέτωπο με συμμετοχή και αστικών δημοκρατικών κομμάτων και προσωπικοτήτων με καθοριστικό ρόλο για τις παραπέρα εξελίξεις. Απόδειξη ότι τέτοιες δυνατότητες υπήρχαν είναι το σύμφωνο που υπογράφτηκε λίγο αργότερα, το σύμφωνο Σοφούλη - Σκλάβαινα, που η καταγγελία του από μέρος της ηγεσίας του Κ.Κ.Ε. διευκόλυνε την πορεία προς την 4η Αυγούστου, όπως εξάλλου και προηγούμενα η αντιπαράθεσή μας και κατά του 2ου αντιμοναρχικού κινήματος Βενιζέλου - Πλαστή-

ρα του 1935 που συνετέλεσε στην αποτυχία του και την επικράτηση του Κονδύλη και σαν επακόλουθο είχε την παλινόρθωση της μοναρχίας. Αλλά και στη 2η Ολομέλεια, παρά τα θετικά βήματα που γίνονται, προσαρμοσμένα στη συμφωνία της 5ης του Οχτώβρη, η κυριαρχούσα πολιτική γραμμή είναι, όλοι στο ίδιο τσουβάλι και, με πολλές φραστικές ανατροπές του κινδύνου φασισμού και διχτατορίας, καλεί τους Έλληνες εργαζόμενους για τη Σοβιετική εργατοαγροτική Ελλάδα όπου δε θα 'χουμε φασισμό και άλλα τέτοια που αχρηστεύει ουσιαστικά και την ίδια τη συμφωνία της 5 του Οχτώβρη στην πρώτη της δοκιμασία με τα γεγονότα της 1 - 12 του Μάρτη 1935.

Η 3η Ολομέλεια (Απρίλης 1935) συνέρχεται σχεδόν αμέσως μετά το κίνημα του Μάρτη. 'Οτι η «διμέτωπη» θέση του Π.Γ. στη διάρκεια του κινήματος βοήθησε στην καταστολή του, αντικειμενικά προς όφελος του Τσαλδάρη - Κονδύλη - Μεταξά, της «ξεφεύγει». 'Οτι η τοποθέτηση και μάλιστα όχι ομοιόμορφη των σοσιαλιστικών κομμάτων και των ρεφορμιστικών συνδικάτων ήταν αποτέλεσμα του διμέτωπου του Κ.Κ.Ε., των αποφάσεων και της 2ης Ολομέλειας γιά «εγκαθίδρυση της εργατοαγροτικής Σοβιετικής κυβέρνησης» για «Σοβιετική εργατοαγροτική Ελληνική Δημοκρατία» δεν απασχολούν την ολομέλεια. Δέχεται και εγκρίνει τις θέσεις του Π.Γ. που χαρακτηρίζανε γιά φασίστες υποψήφιους διχτάτορες όλα τα αστικά πολιτικά κόμματα, σαν προδότες όλα τα σοσιαλιστικά και αγροτικά και τα ρεφορμιστικά συνδικάτα (τις ηγεσίες τους βέβαια) που πήραν διαφορετική θέση από το Κ.Κ.Ε. και μερικά μάλιστα σωστή θέση υπέρ του αντιμοναρχικού κινήματος Βενιζέλου - Πλαστήρα, γιατί δε βλέπουν το σύνθημα του κινήματος «υπεράσπιση της δημοκρατίας» σα «δημαγωγικό σύνθημα εξαπάτησης των μαζών», όπως το χαρακτηρίζει το Π. Γ., γιατί «και οι δύο αστικοτσιφλικάδικες κλίκες δούλευαν για την εγκαθίδρυση μιας ανοιχτής φασιστικής διχτατορίας», μια που «Βενιζέλος - Πλαστήρας και Τσαλδάρης - Κονδύλης - Μεταξάς είναι το ίδιο εχθροί, εκμεταλλευτές του εργαζόμενου λαού» και η απόφαση συνεχίζει: 6) *Το Κ.Κ.Ε. στο πόστο του.* «Μοναδική δύναμη που στάθηκε ακλόνητη στο αντιφασιστικό της πόστο υπήρξαν οι αντιφασιστικές οργανώσεις (ποιές αντιφασιστικές; Μ.Β.) με επικεφαλής το Κ.Κ.Ε. Προδομένο απ' τους αρχηγούς των άλλων οργανώσεων, το Κ.Κ.Ε. κράτησε τίμια και γερά στα χέρια του την επαναστατική σημαία. Χρόνια διαπαιδαγωγούσε και οργάνωνε αντιφασιστικά το λαό, του 'δειχνε πού τον οδηγούσαν οι ληστρικές φαγωμάρες των εκμεταλλευτών του, έγκαιρα τις κατάγγειλε, ξεσκέπασε στις παραμονές των γεγονότων με τον Τύπο του, στις συγκεντρώσεις του, με το γράμμα του αντιφασίστα αξιωματικού στο «Ριζοσπάστη» στις 26 Φλεβάρη

1935, τον ειδοποίησε, παρά τις κυβερνητικές διαψεύσεις για την φασιστική απειλή και τον κάλεσε στην πάλη. 'Εδειξε στο λαό, ότι ενάντια στις πολιτικοστρατιωτικές φασιστικές κλίκες που τον ματοκυλούν, υπάρχει, ανδρώνει, μια τ ρ ί τ η δ ύ ν α μ η, το Π α λ λ α ϊ κ ό α ν τ ι φ α σ ι σ τ ι κ ό μ έ τ ω π ο. Οι απεργίες, διαδηλώσεις κλπ. στην Καβάλα, Πειραιά, Αθήνα, Θεσσαλονίκη κλπ., η ηρωική δράση των κομμουνιστών στο στρατό και σ' όλη τη χώρα έδειξαν ότι το ΚΚΕ επικεφαλής του αντιφασιστικού μετώπου, οργάνωσε και καθοδήγησε τις μάζες ενάντια στο στρατιωτικοφασιστικό βενιζελικό κίνημα μα και ενάντια στη φασιστική τριανδρία και τα φασιστικά μέτρα της κυβερνητικής παράταξης. Ο ι μ ά ζ ε ς ε ί δ α ν τ η ν τ ρ ί τ η, τ η δ ι κ ή τ ο υ ς δ ύ ν α μ η που στάθηκε μοναδικά υπερασπιστής των συμφερόντων τους, ενάντια στην προδοσία των ρεφορμιστών, αγροτιστών και σοσιαλιστών αρχηγών, ενάντια στον αρχειοφασισμό... ενάντια στον αποστάτη - προβοκάτορα Ασημίδη που διακήρυσσε, χτυπώντας το Κ.Κ.Ε. ότι οι αστικοτσιφλικάδικες αντιθέσεις είναι μόνο φαινομενικές για το ξεγέλασμα των μαζών κλπ., και παραπλανούσε τις μάζες. Το Κ.Κ.Ε. όχι μόνο χρόνια ολόκληρα έδειχνε στις μάζες το σωστό δρόμο μα και στην κρίσιμη στιγμή στάθηκε θαρραλέα στη μαχητική του θέση».

(Γ ι α τ ο ν Α σ η μ ί δ η: Αν πράγματι ο Ασημίδης υποστήριζε αυτά που του καταλογίζει το Π.Γ. (και η απόφαση της ολομέλειας) πα να πει, πως, τὸ Π.Γ. και στα λόγια και στην πράξη εφάρμοζε τη γραμμή Ασημίδη —χωρίς τον Ασημίδη με τα γνωστά αποτελέσματα). Αλλά ο Ασημίδης κατηγορήθηκε και καταγγέλθηκε για αποστάτης - προβοκάτορας από το Π.Γ. και να γιατί: Πριν απ' όλα πρέπει να μαθευτεί ότι τον Ασημίδη που 'ταν στο Κουίβ μαζί με το Ζαχαριάδη, η Κ.Δ. τον προόριζε για γραμματέα του Κ.Κ.Ε. Αλλά ο Ζαχαριάδης κατάφερε, μέσω του συμμαθητή του Μπέρια, να πάρει ο ίδιος το χρίσμα κι ήρθε στην Ελλάδα σα γραμματέας με βοηθό του —Β' Γραμματέα— τον Ασημίδη.

Στις 25 του Σεπτέμβρη του 1932 γίναν βουλευτικές εκλογές με αναλογική. Το Κ.Κ.Ε. με 65 χιλ. ψήφους έβγαλε 9 βουλευτές. Αλλά τα δυο μεγάλα αστικά κόμματα σχεδόν ισοψηφούσαν και το Λαϊκό Κόμμα με την αδύνατη κυβέρνηση που σχηματίζει, αφού αλλάζει το εκλογικό σύστημα τραβάει γιά εκλογές με το πλειοψηφικό το Μάρτη του 1933. Σ' αυτό το ενδιάμεσο οξύνονται οι σχέσεις ανάμεσα Ζαχαριάδη και Ασημίδη με αφορμή το πρόβλημα «συμμαχιών» και απ' εδώ και πέρα όλα πάνε όπως τα έχει προγραμματίσει ο Ζαχαριάδης γιά να ξεμπερδέψει με τον Ασημίδη. Το πρώτο του μέτρο είναι

η ουσιαστική του καθαίρεση και απομόνωση του Ασημίδη στη Θεσσαλονίκη όπου στέλνεται σαν καθοδηγητής.

Στις εκλογές που γίνονται τα δύο αστικά κόμματα πάλι ισοψηφούν, αλλά στο νομό Θεσσαλονίκης πρέπει να γίνουν επαναληπτικές εκλογές και όποιος τις κερδίσει εξασφαλίζει και την πλειοψηφία στη Βουλή. Και μια που το Κ.Κ.Ε. δε μπορεί να βγάλει και βουλευτή, ο Ασημίδης υποστηρίζει την άποψη πως το Ε.Μ.Ε.Α. να μην κατέβει στις εκλογές, αλλά να υπερψηφιστεί το κόμμα των Φιλελευθέρων. Και η σωστή αυτή άποψη του Ασημίδη καταδικάζεται από το Ζαχαριάδη, το Ε.Μ.Ε.Α. κατεβαίνει στις εκλογές με αποτέλεσμα να κερδίσει το Λαϊκό Κόμμα. Και ο Ασημίδης εξοντώνεται πολιτικά, στην αρχή με το στίγμα του αποστάτη - προβοκάτορα, και σε συνέχεια και φυσικά με εκτέλεσή του από τους κουκουλοφόρους του Ζαχαριάδη, Ιωαννίδη, Μπαρτζιώτα και της κλίκας το συναπάντημα!

Ποια είναι αυτά τα συστατικά μέρη της «τρίτης δύναμης», με ποιους το «Παλλαϊκό αντιφασιστικό μέτωπο»; Με ποιες αντιφασιστικές οργανώσεις; Οι ίδιες οι αποφάσεις της 6ης Ολομέλειας (Γενάρης 1934, η 6η Ολομέλεια έγινε παρά την αντίδραση του Ζαχαριάδη) που καθορίζουν το χαρακτήρα της επανάστασης στην Ελλάδα, έχουν βέβαια τα κουσούρια τους. Αλλά το 5ο Συνέδριο όπως και οι ολομέλειες της Κ.Ε. που το ακολουθούν, καταπατούν κατά τον πιο αλόγιστο τρόπο τις αποφάσεις αυτές, ουσιαστικά στο σύνολό τους, όχι μονάχα γιατί τις κονσερβοποιούν βάζοντάς τες στη γωνία, αλλά και κάνοντας τα άκρα αντίθετα από την προσπάθεια δημιουργίας προϋποθέσεων πραγματοποίησης αυτών των αποφάσεων που η κυριότερή της είναι η κατάχτηση-εξασφάλιση συμμάχων με την πρωταρχική προϋπόθεση της εξασφάλισης της ενεργού συμμετοχής της πλειοψηφίας της εργατικής τάξης, της βασικής μάζας της αγροτιάς αλλά και αστικοδημοκρατικών στρωμάτων που είναι αδύνατο να πραγματοποιηθούν χωρίς τη συμμετοχή των ρεφορμιστικών συνδικάτων, των αγροτικών και σοσιαλιστικών κομμάτων και οργανώσεων, των κομμάτων της δημοκρατικής και μικροαστικής μπουρζουαζίας. Όμως, αντίκρισμα των παραπάνω η ηγεσία του Κ.Κ.Ε. προσφέρει σαν πανάκεια την «τρίτη δύναμη», «το Παλλαϊκό αντιφασιστικό μέτωπο» με τις αντιφασιστικές οργανώσεις που δεν είναι άλλες, από την Ε.Γ.Σ.Ε.Ε., την Εργατική Βοήθεια, Ο.Κ.Ν.Ε., μερικοί αγροτικοί σύλλογοι, συνεταιρισμοί και ανύπαρκτες αντιφασιστικές δεκαρχίες!

Η 4η Ολομέλεια (τέλη Σεπτέμβρη 1935) γίνεται ύστερα από το 7ο Συνέδριο της Κ.Δ. (Ιούλης - Αύγουστος 1935) στην

οποία πήρε μέρος και πολυμελής ελληνική αντιπροσωπεία. Οι κυριότερες αποφάσεις του 7ου Συνεδρίου της Κ.Δ. είναι: 1) Η πάλη ενάντια στο φασισμό, 2) ενιαίο εργατικό μέτωπο, 3) πολιτική λαϊκού μετώπου. Και η 4η Ολομέλεια της Κ.Ε., ενώ εγκρίνει τις αποφάσεις του 7ου Συνεδρίου της Κ.Δ. και οι αποφάσεις της ολομέλειας είναι γιομάτες από καταδίκες και κατάρες του φασισμού, της διχτατορίας και μοναρχίας και προσκλήσεις για ενότητα και κοινή δράση της εργατικής τάξης, για λαϊκό μέτωπο και συνεργασία ακόμα και με αστικά κόμματα όπως το Φιλελεύθερο, «δηλώνει το Κ.Κ.Ε. ότι υπερασπιζόμενο σήμερα την αστική δημοκρατία κατά του φασισμού... της μοναρχίας... συνεχίζει ακούραστα τη δουλιά του, για τη νίκη της μοναδικά πραγματικής λαϊκής δημοκρατίας, της Σοβιετικής...»(!) και οι προοπτικές της είναι τόσο σαφείς! και κατηγορηματικές! και πραγματοποιήσιμες! ώστε, εκεί που δηλώνει, με τις ίδιες τις αποφάσεις της 4ης Ολομέλειας, ότι «το Κ.Κ.Ε. πιστεύει ότι, στην Ελλάδα ωριμάζουν οι συνθήκες για το σχηματισμό, σαν αποτέλεσμα της γοργής ανάπτυξης της παλλαϊκής αντιφασιστικής δημοκρατικής πάλης, μιάς δημοκρατικής αντιφασιστικής κυβέρνησης, που θα 'χει για αποστολή το λαϊκό δημοκρατικό ξεκαθάρισμα της ζωής του τόπου απ' το μοναρχισμό και το φασισμό. Γιά να διευκολύνει τη λαϊκή αυτή λύση, το Κ.Κ.Ε. δηλώνει ότι θα υποστηρίξει μιά τέτοια κυβέρνηση...» φτάνουμε στο πραξικόπημα της 10 του Οχτώβρη με τον Κονδύλη, στη διχτατορία και τη μοναρχική παλινόρθωση! Η αυστηρά, όπως λέγει, αυτοκριτική των λαθών της που κάνει η ηγεσία στη συνεδρίαση της Κεντρικής Επιτροπής τις 12 Οχτώβρη, ούτε κι αυτή τη φορά φτάνει στη λανθασμένη της στρατηγική συμμαχιών που συνεχίζει ν' ακολουθεί και στην ουσία της γίνεται (η «αυστηρή αυτοκριτική») για να διευκολυνθεί στις κατηγορίες της για προδοσία και αποστασία όλων των άλλων αστικών δημοκρατικών κομμάτων, των σοσιαλιστικών και αγροτικών κομμάτων, των ρεφορμιστών ηγετών.

Παρά τις παραπάνω πολύ γενικές παρατηρήσεις μια εντοπισμένη αναφορά στα ίδια τα γεγονότα νομίζω επιβάλλεται, ας είναι και σαν επανάληψη σε μερικά.

Σοβαρά γεγονότα αυτής της περιόδου —από το 1931 και μετά— ήτανε η απόπειρα κινήματος του Βενιζέλου - Πλαστήρα στα 1933, όταν το Λαϊκό Κόμμα κέρδισε στις εκλογές, όπως και το κίνημα πάλι του Βενιζέλου - Πλαστήρα στα 1935 που και στις 2 φορές το Π.Γ. τοῦ Κ.Κ.Ε., την περίοδο αυτή, πήρε θέση ενάντια στα κινήματα αυτά σαν απόπειρα στρατιωτικοφασιστικής διχτατορίας ενάντια στη νομι-

μότητα κλπ. 'Οτι το Π.Γ. πήρε θέση ενάντια, κινητοποίησε - πήρε μέρος στη ματαίωση της απόπειρας του στρατιωτικού κινήματος και στις δύο περιπτώσεις, ήταν λ ά θ ο ς κ α θ ο ρ ι σ τ ι κ ό. Η λαθεμένη αυτή θέση της ηγεσίας απέναντι σ' αυτά τα κινήματα προέρχονταν, βασικά, από το γεγονός που, από τη γενική πάλι λαθεμένη θέση της που χαρακτήριζε όλα τα αστικά κόμματα σα φασιστικά, άμεσο κίνδυνο φασισμού και διχτατορίας έβλεπε πρώτα - πρώτα από τη μεριά του Φιλελεύθερου κόμματος. Κι αυτό παρά το γεγονός που, το κόμμα των Φιλελευθέρων με επικεφαλής το Βενιζέλο, παρά τα ιδιώνυμά του κλπ., από παράδοση ήτανε δημοκρατικό κόμμα, αντιμοναρχικό. Και το καθεστώς το μοναρχικό σε σχέση με το δημοκρατικό είναι ένα πισώδημα. Κι ενώ οι κυβερνήσεις φεύγουν, το καθεστώς δημοκρατία ή μοναρχία είναι η έκφραση ή προσωποποίηση του καθεστώτος και καθεστωτικές αλλαγές δε γίνονται κάθε 4 χρόνια. Απ' αυτή την άποψη η επικράτηση του Λαϊκού Κόμματος, παρά τον Τσαλδάρη που θεωρούνταν «δημοκρατικός» που όμως δεν ήταν ο Τσαλδάρης μόνος του, το Λαϊκό Κόμμα ενσάρκωνε τη μοναρχική ιδεολογία και είχε πραγματικούς ιδεολόγους μοναρχικούς στην καθοδήγησή του και αυτοί καθόριζαν τη γραμμή του. Συνεπούμενα, αργά ή γρήγορα η πολιτική του Λαϊκού Κόμματος εκεί μπορούσε να καταλήξει, στην επάνοδο της βασιλείας - μοναρχίας. 'Οπως και αυτό το πράγμα έγινε με το ψευτοδημοψήφισμα στα 1936 υπέρ της μοναρχίας, γεγονότα που δικαίωσαν και το βενιζελοπλαστηρικό κίνημα του 1935. Κι αυτό με τη σειρά του οδήγησε σε λίγο στη διχτατορία της 4ης Αυγούστου με συνενοχή και του ίδιου του βασιλιά.

Δ ε κ έ μ β ρ η ς 1 9 3 5. Τ ο 6ο Σ υ ν έ δ ρ ι ο τ ο υ ΚΚΕ συνέρχεται σε συνθήκες ουσιαστικά διαφορετικές —απ' ό,τι το 5ο Συνέδριο και τις ολομέλειες που το ακολούθησαν— και εσωτερικές και εξωτερικές. Η συντριβή του βενιζελοπλαστηρικού κινήματος της 1 - 12 του Μάρτη 1935 έφερε στη δυναμική επικράτηση της ακροδεξιάς στο Λαϊκό Κόμμα και στο στρατό με τον Κονδύλη και στο πραξικόπημα της 10 του Οχτώβρη. Και με την παλινόρθωση της μοναρχίας στις 3 του Νοέμβρη ακόμα περισσότερο πλαταίνει ο κύκλος της αποδημοκρατικοποίησης και καθαρά πια διαγράφονται οι μελλοντικές εξελίξεις με πορεία προς τη φασιστικοποίηση και διχτατορία, γεγονός που το σημειώνει και το συνέδριο με τη διαπίστωσή του ότι: «Η πλουτοκρατία, οι πιο αντιδραστικοί κύκλοι της, ζητάν να βρουν στήριγμα στο φασισμό και τη διχτατορία». 'Ομως, η παραπάνω αυτή διαπίστωση γίνεται λιώμα, λικβιντάρεται, χάνει κάθε λόγο ύπαρξης με μια άλλη διαπίστωση - θέση στην 4η παράγραφο του V κε-

φαλαίου της απόφασης που λέγει: 4) «Η αντιλαϊκότητα της κονδυλικής διχτατορίας, που προκαθόρισε και την αποτυχία της, έπεισε την πλουτοκρατική ολιγαρχία, ότι ο διχτατορικός δρόμος του Κονδύλη όχι μόνο δε θα μπορούσε να εξασφαλίσει το απαραίτητο λαϊκό στήριγμα, μα δημιουργούσε και σοβαρούς κινδύνους γενικότερων ανατροπών. Γι' αυτό προτιμήθηκε ο δρόμος της κοινοβουλευτικής «συμφιλίωσης» των πλουτοκρατικών κομμάτων, που κάτω απ' τη σκέπη της μοναρχίας και με τη δημαγωγία του σεβασμού των λαϊκών ελευθεριών πάει να ανοίξει στην Ελλάδα μακρόχρονη περίοδο στερέωσης της κυριαρχίας των εχθρών του λαού και άγριου αλυσσοδέματος και εκμηδένισης των δικαίων και των ελευθεριών του».

'Ετσι, τα πιότερα αποφασιστικά ανοίγματα, σε σχέση με τα προηγούμενα σώματα, σα να 'δειχναν πώς θα κάνει το 6ο Συνέδριο, δεν κατευθύνονται στην πάλη ενάντια στην άμεση απειλή φασισμού και διχτατορίας αλλά «το Κ.Κ.Ε., έχοντας καθαρή και σωστή συναίσθηση της εξέλιξης της κατάστασης, έστρεψε στα τελευταία ενάμιση - δυό χρόνια όλη του την προσοχή στη συνένωση όλων των αντιφασιστικών δημοκρατικών δυνάμεων: α) για την αποκατάσταση όλων των κυριαρχικών δικαιωμάτων και ελευθεριών του λαού, ώστε αυτός λέφτερα να αποφασίσει για τα ζητήματά του και β) για το δημοκρατικό - λαοκρατικό ξεκαθάρισμα του εσωτερικού ελληνικού προβλήματος. Τη συνεργασία του αυτή, το Κ.Κ.Ε., τη φτάνει και μέχρι το σχηματισμό λαϊκής δημοκρατικής κυβέρνησης...». Σε συνέχεια, η απόφαση, αφού βεβαιώνει ότι το Κ.Κ.Ε. πιστεύει και παλεύει γιά την τελική απελευθέρωση του λαού από εκμετάλλευση κλπ., που θα πραγματοποιηθεί μόνο με τη νίκη της Σοβιετικής εξουσίας, μιλάει για «σφυρηλάτηση γερού λαϊκού μετώπου των δημοκρατικών - αντιφασιστικών δυνάμεων στο λαό και στο στρατό, για την απόκρουση κάθε αντιλαϊκού μέτρου και κάθε διχτατορικής απόπειρας, για τη λαϊκή δημοκρατική λύση του ελληνικού εσωτερικού προβλήματος», συνεχίζει: «παρά τη συνθηκολόγηση του βενιζελισμού και την οπισθοχώρηση των άλλων δημοκρατικών κομμάτων, παρά την άρνηση μέχρι σήμερα των αγροτικών και του σοσιαλιστικού κόμματος να πραγματοποιήσουν το ενιαίο μέτωπο με το Κ.Κ.Ε. και την ανοιχτή αντίδραση των περισσότερων ρεφορμιστών αρχηγών, που σαμποτέρνουν τη συνδικαλιστική ενότητα της εργατικής τάξης και συνεργάζονται με τις δυνάμεις του φασισμού και της διχτατορίας, το Κομμουνιστικό Κόμμα θα σταθεί, όπως πάντοτε, πρωτεργάτης για την εργατική ενότητα, ενιαία δράση όλων των αντιφασιστικών δημοκρατικών δυνάμεων για την οργάνωση της πλειοψηφίας του λαού κάτω απ' τη σημαία

της δημοκρατικής, λαοκρατικής αναδημιουργίας της Ελλάδας και θα παλέψει μέχρι τη νίκη».

'Ομως, ακριβώς αυτή την τελική νίκη με λαοκρατία ή Σοβιετική Δημοκρατία δεν τη θένε ούτε τα αστικά δημοκρατικά κόμματα, ούτε και τα άλλα, όπως τα αγροτικά, το σοσιαλιστικό, οι ρεφορμιστές και οι πολλές εκκλήσεις για ενότητα, για λαϊκό μέτωπο όλων των δημοκρατικών δυνάμεων κλπ. πέφτουν στο κενό. Οι μετασυνεδριακές εξαιρέσεις απλώς επιβεβαιώνουν τον κανόνα. Και ο καθολικός χαρακτηρισμός που μπορεί κανένας να δώσει στις αποφάσεις του συνεδρίου, είναι, ότι με κυρίαρχο τον εξωπραγματισμό αποπροσανατολίζει το κόμμα και φυσικά και το κίνημα, συννεφομανταλώνει την 6η Ολομέλεια του Κ.Κ.Ε. και το 7ο Συνέδριο της Κ.Δ. και με τέλεια έλλειψη προοπτικής για εκτός νόμου θέση του κόμματος, για να φτάσουμε στην 4η Αυγούστου και στο πογκρόμ που είναι και μιά πρώτη εξαργύρωση των αποφάσεων του 6ου Συνεδρίου. Οι παραπάνω ελάχιστες κριτικές παρατηρήσεις για τις αποφάσεις του 6ου Συνεδρίου, στο οποίο πήρα μέρος σα μέλος της αντιπροσωπείας της Δυτικής Μακεδονίας, δε μπορούν να χαρακτηριστούν ούτε σα μετασυνεδριακές γιατί από τότες μέχρι τα τώρα έτρεξε πολύ νερό. Αλλά, το ξεχωριστό του 6ου Συνεδρίου είναι και στο ότι, αυτό ξετυλίγεται στο στρόβιλο γεγονότων καθοριστικών για την πορεία, τις τύχες της χώρας και του ίδιου του κινήματός μας του κομμουνιστικού.

Προ του συνεδρίου έχουμε το βενιζελοπλαστηρικό αντιμοναρχικό κίνημα και την καταστολή του. Το πραξικόπημα του Κονδύλη και τη μοναρχική παλινόρθωση και τα μετασυνεδριακά γεγονότα και μέχρι το 7ο Συνέδριο!

Θα 'ταν βέβαια παράλειψη αν δε σημειώνονταν δύο σοβαρές αποφάσεις του Συνεδρίου που παίξανε θετικό ρόλο και στην παραπέρα πορεία του κινήματος. Ή πρώτη είναι η αλλαγή της θέσης του κόμματος πάνω στο Μακεδονικό. Το ανεδαφικό σύνθημα για «ενιαία και ανεξάρτητη Μακεδονία και Θράκη» κλπ. το αντικατασταίνει με το σύνθημα «πλέρια ισοτιμία στις μειονότητες», αλλαγή στην οποία σοβαρό ρόλο έπαιξε ο Ανδρέας Τζίπας. Η δεύτερη είναι η απόφαση για τη δημιουργία του «Ενιαίου Αγροτικού Κόμματος». Και οι δύο αυτές αποφάσεις παίξανε θετικό ρόλο στις παραπέρα εξελίξεις, ιδιαίτερα την περίοδο της κατοχής, του εθνικοαπελευθερωτικού μας αγώνα 1941 - 1945. 'Ομως, γι' αυτό και για την 4η Αυγούστου, αργότερα.

Σα μιά πρώτη μετασυνεδριακή εκδήλωση πρέπει να σημειώσουμε τις κοινοβουλευτικές εκλογές στις 26 Γενάρη 1936. Σ' αυτές το κόμμα κατέβηκε σαν «Παλλαϊκό Μέτωπο». Αλλά, οι 73.000 ψήφοι που

συγκεντρώνει είναι κατά 1/3 λιγότεροι από τους προηγούμενους που είναι πάνω από 100.000 (εκλογές 9 Ιούνη 1935). Μακριά από τον ισχυρισμό ότι οι εκλογές αποτελούν κύριο αποδειχτικό γεγονός μιάς σωστής ή λαθεμένης πορείας ενός Κ.Κ., όμως χωρίς άλλο έχουν άμεση σχέση με την προηγούμενη δράση του κόμματος, με το πρόγραμμα, την πολιτική γραμμή του. Και στην περίπτωσή μας έχουμε μιά εξαιρετικά αρνητική γραμμή της ηγεσίας στην πάλη ανάμεσα στη δημοκρατία και μοναρχία που αντικειμενικά συντελεί και στην επικράτησή της. Αυτή λοιπόν η αρνητική γραμμή αρχίζει να γίνεται συνείδηση μέσα στις μάζες, ιδιαίτερα μετά το πραξικόπημα του Κονδύλη και την παλινόρθωση της μοναρχίας, με συνέπεια την απομάκρυνση χάσιμο του 1/3 περίπου κείνων που ψήφισαν το Κ.Κ.Ε. στις προηγούμενες εκλογές. Αλλά, το ίδιο σοβαρό ρόλο αρνητικό παίζει και το «πρόγραμμα» της «Λαοκρατικής Σοβιετικής Δημοκρατίας», πρόγραμμα μακρινών ελπίδων, πρόγραμμα «αφήνω το γάμο και πάγω γιά πουρνάρια»!

Είναι αλήθεια, πως αυτή η αριθμητική υποχώρηση του Κ.Κ.Ε. δεν έχει σαν αποτέλεσμα την παρουσία μιας άλλης αυτοδύναμης πολιτικής μονάδας στο πρόσωπο άλλου κόμματος, γιατί και τα άλλα δύο μεγάλα κόμματα, το Φιλελεύθερο και το Λαϊκό δεν απόκτησαν κοινοβουλευτική πλειοψηφία στη νέα Βουλή για να μπορούν να σχηματίσουν δική τους κυβέρνηση. Και το Κ.Κ.Ε. —το Παλλαϊκό Μέτωπο— αναδείχτηκε σε τρίτο κόμμα με 15 βουλευτές.

Δύο μετασυνεδριακές —και μετεκλογικές— επιτυχίες που σημειώνει το κόμμα (εννοώ πάντα την ηγεσία του) είναι: η π ρ ώ τ η — η συμφωνία που υπογράφει, στις 19 Φλεβάρη 1936, με το κόμμα των Φιλελευθέρων, η συμφωνία Σ ο φ ο ύ λ η - Σ κ λ ά β α ι ν α. Είναι ζήτημα μελέτης αν ήταν απαραίτητη ή όχι η υπογραφή μιας τέτοιας συμφωνίας και ο μακρύς κατάλογος, απραγματοποίητων από ένα αστικό κόμμα τέτοιων απαιτήσεων - διεκδικήσεων γιά την εργατική τάξη και το λαό χωρίς σκληρούς αγώνες. Μιά προφορική «συμφωνία κυρίων» ίσως θα 'τανε προτιμότερη για την περίοδο εκείνη, που η αντίδραση έβαζε με όλα της τα πυρά ενάντια στην πιθανότητα δημιουργίας Λαϊκού Μετώπου, έχοντας ακριβώς σα στόχο τη ματαίωση μιας πιθανής συνεργασίας ή συμφωνίας και, ύστερα από την ήττα του αντιμοναρχικού κινήματος το κόμμα των Φιλελευθέρων δε διέθετε σοβαρή δύναμη αντίστασης για την αντιμετώπιση της συνδυασμένης εκστρατείας της αντίδρασης ενάντια σε μιά πιθανή συμφωνία με το Παλλαϊκό Μέτωπο. Και μια που υπογράφτηκε η συμφωνία, σε κείνες τις συνθήκες, θα 'πρεπε να έχει άρθρο μόνο: «Θα σχηματιστεί κυβέρνηση Δημοκρατικής πλειοψηφίας με την υποστήριξη των

15 βουλευτών του Παλλαϊκού Μετώπου». Αλλά και όπως ήταν, δεν έπαυε να 'ναι μια σοβαρή πολιτική πράξη θετική και η αξιοποίησή της δεν εξαρτιόταν μονάχα από τη συνέπεια —αξιοπιστία του Φιλελευθέρου Κόμματος— του Σοφούλη, αλλά και από τη συμπεριφορά του Κ.Κ.Ε., τη στάση του απέναντι στο βενιζελισμό γενικά και το κόμμα των Φιλελευθέρων ξεχωριστά. 'Ομως, η ηγεσία του Κ.Κ.Ε. όχι μόνο συνεχίζει τη γραμμή «ενιαία δράση όλων των αντιφασιστικών δυνάμεων... κάτω από τη σημαία της δημοκρατικής λαοκρατικής αναδημιουργίας της Ελλάδας...» που σημαίνει «νίκη της Σοβιετικής εξουσίας», αλλά βλέπει τη συμφωνία σα σκαλοπάτι για τον παραπάνω σκοπό. 'Ετσι, αντικειμενικά παίζει ρόλο συνοδοιπορίας με τους αντιπάλους της δημοκρατικής συνεργασίας που την παρουσιάζουν (συμφωνία ή συνεργασία) σα σε σοβιετοποίηση της Ελλάδας, σαν πορεία προς τη διχτατορία του προλεταριάτου για να τρομοκρατήσουν, με το μπαμπούλα του κομμουνισμού, τους οπαδούς των δημοκρατικών κομμάτων, τα συντηρητικά στρώματα της χώρας.

'Η δ ε ύ τ ε ρ η «επιτυχία» είναι τα γεγονότα της Θεσσαλονίκης από τις 9 μέχρι τις 14 Μάη 1936. Η καταπληκτική πλειοψηφία του λαού της Θεσσαλονίκης κατεβαίνει στους δρόμους σε αγώνα αλληλεγγύης και διαμαρτυρίας γιά τη σφαγή των απεργών καπνεργατών από τη χωροφυλακή. 'Εχουν παραλύσει οι κρατικές αρχές με τη χωροφυλακή μανταλωμένη στα τμήματά της. Ο στρατός που κινητοποιείται γιά την καταστολή της αυθόρμητης παλλαϊκής εξέγερσης, συναδελφώνεται με το λαό, έχει δημιουργηθεί επαναστατική κατάσταση που αρχίζει να ζώνει όλη την Ελλάδα. Κηρύσσεται εικοσιτετράωρη Πανελλαδική Απεργία Αλληλεγγύης και διαμαρτυρίας γιά τις σφαγές της Θεσσαλονίκης. Η ηγεσία του Κ.Κ.Ε. αντί να επιδιώξει τη συνέχιση της εικοσιτετράωρης απεργίας με μετατροπή της και σε Γενική Πολιτική Πανελλαδική απεργία διαρκείας, λύνει την απεργία δήθεν μόνο με πρωτοβουλία του ο Κ. Θέος, όπως λέχτηκε στην απόφαση της Κεντρικής Επιτροπής στις 14 του Μάη, ενώ η απεργία λύθηκε με απόφαση της ίδιας της ηγεσίας την οποία μεταβίβασε στη Θεσσαλονίκη ο ίδιος ο Σκλάβαινας αεροπορικώς! (Για το Σκλάβαινα η πληροφορία είναι ανεξακρίβωτη). Ας σημειώσουμε, πως, αυτή η αυθόρμητη Παλλαϊκή εξέγερση, η συναδέλφωση λαού και στρατού, η Παλλαϊκή ομοψυχία πραγματοποιήθηκε με τη σοβαρή επίδραση και του συμφώνου Σοφούλη - Σκλάβαινα. 'Ομως, και μέχρι σήμερα, είναι άγνωστο ποιες προσπάθειες γίναν κι αν γίναν, για την αξιοποίηση αυτού του συμφώνου κοινοβουλευτικά και κυρίως εξωκοινοβουλευτικά μέσα στην περίοδο της Λαϊκής εξέγερσης και της εικοσιτετράωρης Πανελλαδικής Απεργίας. Και οι κατηγορίες ενάντια στο

κόμμα των Φιλελεθέρων ότι «το κόμμα των Φιλελευθέρων παρά την υπογραφή του συμφώνου με το Παλλαϊκό Μέτωπο... στηρίζοντας και διατηρώντας το Μεταξά στην αρχή, ευθύνεται γιά όλα τα εγκλήματα που αυτός διαπράττει». 'Οτι «εφόσον το κόμμα των Φιλελευθέρων θα συνεχίζει να στηρίζει το εγκληματικό έργο του Μεταξά και να μην προχωρεί σταθερά στην πραγματοποίηση του συμφώνου, το Κ.Κ.Ε. θα το καταγγείλει και πάλι στο λαό, θα καταγγείλει την προδοσία απ' τη δημοκρατική πλειοψηφία της Βουλής της λαϊκής εντολής και θ' αγωνιστεί για τη διάλυση της Βουλής και διενέργεια καινούργιων εκλογών γιά συνταχτική συνέλευση». 'Οτι αυτές οι κατηγορίες και οι απειλές για καταγγελία του συμφώνου κλπ. γίνονται στις 14 του Μάη, μάλλον επιβεβαιώνουν την υπόθεση ότι η ηγεσία του Κ.Κ.Ε. δεν έκανε καμιά προσπάθεια για την αξιοποίηση του συμφώνου, είχε σα δοσμένη την προδοσία από μέρος των Φιλελευθέρων και οι παραπάνω κατηγορίες, ίδιου επιπέδου βαρύτητας όπως και τα περί «καινούργιου δρόμου στο απελευθερωτικό, λαοκρατικό δημοκρατικό κίνημα...» και μέχρι «Σοβιετική Ελλάδα που θα πραγματοποιήσει το Κ.Κ.Ε.» με άλλες Σαλονίκες, ουσιαστικά αχρηστεύουν το σύμφωνο, οδηγούν και το κόμμα των Φιλελευθέρων σε μια άλλη επιλογή, του «λιγότερου κακού» για ένα αστικό δημοκρατικό κόμμα. Θα εθελοτυφλούσαμε αν δε βλέπαμε, την οπισθόβουλη σκέψη της ηγεσίας του Κ.Κ.Ε. που θέλει στο πρόσωπο του κόμματος των Φιλελευθέρων, τον αποδιοπομπαίο τράγο για να καλύψει τη δική της, αν όχι τίποτε άλλο, ανεπάρκεια στα γεγονότα που θα μπορούσαν να οδηγήσουν στο μοναδικά χρειαζούμενο τότες και πραγματοποιήσιμο αποτέλεσμα, στην αντικατάσταση της Μεταξικής κυβέρνησης με κυβέρνηση δημοκρατικής πλειοψηφίας. 'Ομως, είναι τόσο χαρακτηριστική η αντιφατικότητα της ηγεσίας στην προβολή του όλου προβλήματος ώστε, ενώ κατηγορεί το κόμμα των Φιλελευθέρων σαν υπόλογο (που δεν είναι βέβαια αθώα περιστερά) για το βίο και πολιτεία της κυβέρνησης Μεταξά, στην ίδια την απόφαση (κεφάλαιο 7, παρ. δ) καταλογίζει ευθύνες στη φράξια της Ενωτικής ΓΣΕΕ και προσωπικά στο γραμματέα της Ενωτικής Κ. Θέο, γιατί «η φράξια της ΕΓΣ και προσωπικά ο σ. Θέος στην άμεση διαχείριση τόσο των διαπραγματεύσεων με την κυβέρνηση, όσο και των συνεννοήσεων με τη Γ.Σ., πήρε προσωπικά πρωτοβουλίες που έβλαψαν τα ζητήματα που διαχειρίστηκε. Συγκεκριμένα, χωρίς την έγκριση των οργανισμών που εκπροσωπούσε, χωρίς την εξασφάλιση των απαραίτητων προϋποθέσεων και εγγυήσεων γιά την κατοχύρωση των καπνεργατικών συμφερόντων και των συμφερόντων όλου του εργαζόμενου λαού, υπέγραψε τη λύση της καπνεργατικής απεργίας». 'Ετσι, έχουμε και μιά άμεση ομολο-

γία (άθελα βέβαια) ότι η εμβέλεια των επιδιώξεων της ηγεσίας του Κ.Κ.Ε. στην Παλλαϊκή εξέγερση δεν ξεπέρασε τα όρια «της κατοχύρωσης των καπνεργατικών συμφερόντων και των συμφερόντων όλου του εργαζόμενου λαού» και μάλιστα από την κυβέρνηση του Μεταξά! Και οι ευθύνες της κομματικής φράξιας (διάβαζε του Π.Γ.) της ΕΓΣ και, σύμφωνα με την απόφαση, οι προσωπικές ευθύνες του Κ. Θέου «πλουτίζουν την πείρα του κόμματος» και με την παραμονή του Κ. Θέου στη θέση του γραμματέα της ΕΓΣ μέχρι τη μέρα που θα μας οδηγήσει στην τελική σύγκρουση και στείλει κατά διαόλου κεφαλαιοκράτες και τσιφλικάδες μια που «η βασική αντίθεση συνεχίζει να είναι η σύγκρουση ανάμεσα στον εργαζόμενο λαό από τη μιά μεριά και τους κεφαλαιοκράτες και τσιφλικάδες από την άλλη» και η επανάσταση που έκανε ο Πλαστήρας στα 1922 και μέχρι το πραξικόπημα του Κονδύλη στα 1935 και η παλινόρθωση της μοναρχίας είναι πράγματα όμοια και έχουμε τα ίδια όπως μας λέγει ο Ζαχαριάδης στο ίδιο το 6ο συνέδριο. Και είναι σα δυο σταγόνες νερού μ' αυτά του 1952 «Τί Παπάγος τί Πλαστήρας»!

Ιούνης 14 - 15 / 1936. 2η Ολομέλεια της Κ.Ε. του Κ.Κ.Ε.

Η 2η Ολομέλεια γίνεται μετά ένα μήνα και κάτι μέρες ύστερα από την Παλλαϊκή εξέγερση της Θεσσαλονίκης και την εικοσιτετράωρη Πανελλαδική Πανεργατική Απεργία, γεγονότα οροσημειακά και καμπή για μια νέα πραγματικότητα με υποχωρητική πορεία σα συνέπεια, πριν απ' όλα του αρνητικού ρόλου που παίζει η ηγεσία του Κ.Κ.Ε. σ' αυτά τα γεγονότα. Όμως, η ολομέλεια αιχμάλωτη κι αυτή των εξωπραγματικών εισηγήσεων του Π.Γ. όχι μονάχα δεν κατορθώνει να δει τον αρνητικό ρόλο της ηγεσίας και το βασικά αυθόρμητο χαρακτήρα των γεγονότων στις 9 - 13 του Μάη, συμφωνεί με τη διαπίστωση του Π.Γ. ότι «το Κ.Κ.Ε. συγκεντρώνει σήμερα όλη τη λαϊκή δυσαρέσκεια ως και τους λαϊκούς αγώνες που τους οργανώνει, ενισχύει και καθοδηγεί με όλη του τη δύναμη στην πάλη», που, σε τελευταία ανάλυση, έχει όχι μόνο την προοπτική της Γενικής Πανελλαδικής Απεργίας «γιά το διώξιμο του Μεταξά, τη διάλυση της Βουλής που η φιλελεύθερη - παλαιοδημοκρατική πλειοψηφία της πρόδωσε τη λαϊκή εντολή», «για εκλογές με αναλογική, για συνταχτική συνέλευση», «για την εφαρμογή του συμφώνου Παλλαϊκού Μετώπου - Φιλελευθέρων... παρά την προδοσία του βενιζελισμού...» (και μια που πρόδωσε το κόμμα των Φιλελευθέρων, το σύμφωνο θα το εφαρμόσει το Κ.Κ.Ε. γιά λογαριασμό και του κόμματος των Φιλελευθέρων!) αλλά η στρατηγική της ηγεσίας είναι ότι: «4) το .ΚΚ.Ε. πιστεύει από-

λυτα ότι η συνένωση όλων των αντιφασιστικών δημοκρατικών δυνάμεων της χώρας, σ' ένα γερό και μεγάλο λαϊκό μέτωπο, μπορεί να επιβάλει την πιο πάνω λύση και να οδηγήσει στο σχηματισμό στην Ελλάδα κυβέρνησης - Λαϊκού Μετώπου, που θα βάλει την αρχή της στροφής της Ελλάδας προς τα αριστερά, προς το λαοκρατικό - δημοκρατικό ξεκαθάρισμα του νεοελληνικού εσωτερικού προβλήματος».

Το Κ.Κ.Ε. —η 2η Ολομέλεια της Κ.Ε.— τονίζει ότι ο λαός σε αδελφική συνεργασία με το στρατό έχει υποχρέωση και καθήκον, κατά το παράδειγμα της Θεσσαλονίκης, να χρησιμοποιήσει όλα τα μέσα της μαζικής λαϊκής πάλης...» έτσι, κείνο που δε μπορεί και δε θέλει να καταλάβει η ηγεσία του κόμματος είναι, πως δεν είναι οι αεροκρέμαστες αποφάσεις και άρθρα που κάνουν Θεσσαλονίκες, ότι είναι καιρός να προσγειωθεί στη νέα πραγματικότητα μεταμαγιάτικη και αναγνωρίζοντας ανοιχτά τα λάθη της, να προετοιμάσει το κόμμα να αντιμετωπίσει το μοναρχοφασιστικό κίνδυνο, το αποπροσανατολίζει με νέες Σαλονίκες που την προφυλάνε και από κριτική και κατακρίσεις εναντίον της και μέσα σ' ένα όργιο συλλήψεων και καταδίκες σε πολύμηνες φυλακίσεις, με ομαδικές εξορίες αγωνιστών με κατακοπιασμένη την πρωτοπορία και χωρίς τις ελάχιστες προϋποθέσεις επιτυχίας (εκτός από το όνειρο μιας άλλης Σαλονίκης, αλλά κατόπιν εορτής) ρίχνει το σύνθημα της Γενικής Απεργίας για τις 5 Αυγούστου.

Σ' αυτό το μετ' ολομελειακό διάστημα έχει μεσολαβήσει, αλήθεια, ένα άλλο σύμφωνο, έχει υπογραφεί το σύμφωνο με το Αγροτικό Κόμμα του Σοφιανόπουλου - Κ.Κ.Ε. για Λαϊκό Μέτωπο, στις 22 Ιούλη 1936. Το κύριο χαρακτηριστικό αυτού του συμφώνου δεν είναι τόσο ότι τα δύο κόμματα για «...την προαγωγή του συγχρόνου κράτους εις μίαν λαοκρατικήν δημοκρατίαν... αποφάσισαν την σύμπτυξιν του Λαϊκού Μετώπου... και καλεί όλα τα αντιφασιστικά δημοκρατικά κόμματα και δυνάμεις εις τον Κοινόν αγώνα δια την προάσπισιν των λαϊκών ελευθεριών και επικράτησιν της λαϊκής δημοκρατίας», —χωρίς να αμαρταίνουμε μπορούμε να πούμε, ότι η ηγεσία είχε πάθει ψύχωση με τη λαοκρατία, Σοβιετική Ελλάδα και κυβέρνηση Λαϊκού Μετώπου όπως στη Γαλλία, την Ισπανία— αλλά, όσο η σιγουριά με την οποία μιλάει το σύμφωνο ότι «εις τας μελλούσας εκλογάς θα κατέλθουν με κοινούς συνδυασμούς και κοινό σήμα...» και όλα αυτά στις 22 Ιούλη που δημοσιεύεται στο «Ριζοσπάστη» στις 26 Ιούλη 1936. Και την 4η Αυγούστου, αντί της Γενικής Πανελλαδικής απεργίας που έχει αποφασιστεί να γίνει στις 5 Αυγούστου, κηρύχτηκε η μοναρχοφασιστική διχτατορία και, όπως είπε ο διχτάτορας Μεταξάς «για να σώσει την Ελλάδα από την κομμουνιστική διχτατορία». Και

ο Μεταξάς είχε δίκιο γιατί, ένας τέτοιος κίνδυνος υπήρχε, αλλά μ έ σα από τα χαρτιά με τις χωρίς τελειωμό φλυαρίες μας για λαοκρατίες και κυβερνήσεις Λαϊκού Μετώπου και για Σοβιετική Ελλάδα και των πάντων ανατροπή! Ως προς τη Γενική Πανελλαδική Απεργία σε πείσμα των επιθυμιών μας, εκτός από ελάχιστες εξαιρέσεις η εργατική τάξη και οι άλλοι εργαζόμενοι δεν κατέβηκαν στην απεργία τώρα που πραγματικά ήρθε ο φασισμός και σαν Κ.Κ.Ε. χάσαμε τ' αβγά και τα καλάθια γιατί, ουσιαστικά διαλυμένοι βρεθήκαμε στις 4 Αυγούστου τη μέρα, με πιασμένα σχεδόν όλα τα δραστήρια μέλη του κόμματος, τα μεσαία και ανώτερα στελέχη του με αποτέλεσμα τη μισοδιάλυση των κομματικών οργανώσεων στις κυριότερες περιοχές, την απονέκρωση των σωματείων και κάθε άλλης μαζικής οργάνωσης, μαζί και της Ο.Κ.Ν.Ε. Είναι αλήθεια, πως, ύστερα από το πρώτο ξάφνιασμα, άρχισε μια προσπάθεια ανασυγκρότησης των κομματικών οργανώσεων, με ουσιαστικό τέλος αυτής της προσπάθειας το Μάη του 1937 με τη σύλληψη σχεδόν όλης της Ε. Πόλης της Αθήνας και μερικών δεκάδων στελεχών και συλλήψεις μελών της Περ. Επιτροπής Αττικοβοιωτίας και άλλων στελεχών και μελών του κόμματος. Αυτή η κατάσταση του κόμματος, ακόμα από το Φλεβάρη, πολύ εύγλωττα εκφράζεται στην απόφαση της 3ης Ολομέλειας της Κ.Ε. του Κ.Κ.Ε. που συνήλθε το Φλεβάρη του 1937 όπου τονίζει ότι «...η φασιστική διχτατορία... χτύπησε βαριά τις λαϊκές οργανώσεις... και έστειλε στις φυλακές και τα νησιά της εξορίας χιλιάδες ανθρώπους». Είναι αλήθεια ότι, η 3η Ολομέλεια είναι και προσγειωμένη στην πραγματικότητα και βάζει μόνο λαϊκό μέτωπο αντιδιχτατορικό για προσωρινή αντιδιχτατορική κυβέρνηση για να αποκαταστήσει τις ελευθερίες του λαού και θα διενεργήσει ελεύθερες εκλογές με αναλογική». Δε μιλάγει πια ούτε για προδότες και προδοσίες, ούτε για λαοκρατίες, λαϊκές δημοκρατίες και κυβέρνηση, για Σοβιετική Ελλάδα κλπ. Και μόνη της μας λέγει ότι δεν υπάρχει πια το ζαχαριάδικο χνώτο μαζί και με τον ίδιο που έχει πιαστεί ακόμα από τις 18 του Σεπτέμβρη 1936 μια που η παρανομία θέλει κότσια!, γλιτώνει και την απολογία του και ξέρει πως δε θα του ζητήσει κανένας τέτοια φιλοπράγματα!

Συνέχεια για τα γεγονότα της 9 του Μάη 1936

Τα γεγονότα της Θεσσαλονίκης για τη χώρα μας, σε σύγκριση με κάθε άλλο προηγούμενο που, είτε οργάνωσε το κόμμα είτε πήρε μέρος σ' αυτό, ήταν μια λαϊκή εξέγερση, αυθόρμητη, καθοριστικής

όμως σημασίας για το πανελλήνιο και, μέσα σε κείνες τις συνθήκες ανόδου του λαϊκοδημοκρατικού κινήματος και σ' άλλες χώρες, μπορούσε να μας οδηγήσει σε μια άλλη ποιότητα δημοκρατικής πορείας αν όχι στο λαϊκό μέτωπο όπως στη Γαλλία ή Ισπανία, τότες. Κ' ήταν γεγονότα που θα 'πρεπε να αποτελέσουν ξεκίνημα, βάση για μια Πανελλαδική εκδήλωση πριν απ' όλα ενάντια στα σχέδια της φασιστικής διχτατορίας, όπως εμείς κρούαμε τον κώδωνα του κινδύνου αυτού κείνην την περίοδο και την πορεία για το δημοκρατικό αύριο. Τι έγινε στην πράξη; Ενώ (ο λαός) η απεργία των καπνεργατών, ύστερα απο τη δολοφονία των απεργών, αυθόρμητα μεταβλήθηκε σε παλλαϊκή απεργία στη Θεσσαλονίκη που αγκάλιασε όλα τα στρώματα και ουσιαστικά πέρασε η εξουσία στα χέρια του λαού με συναδέλφωση με το στρατό και δημιουργήθηκαν όλες οι προϋποθέσεις για την επέκταση αυτού σ' όλη την Ελλάδα και την 24ωρη απεργία που κήρυξαν οι δύο Συνομοσπονδίες στις 13 του Μάη και είχαν απόλυτη επιτυχία, να τη μετατρέψει σε Γενική (και) Πολιτική Απεργία διαρκείας, με απαίτηση το διώξιμο της κυβέρνησης Μεταξά και δημιουργία κυβέρνησης Δημοκρατικής συνεργασίας, το Π.Γ. λύνει την απεργία με μόνη την υπόσχεση του Μεταξά ότι ευνοϊκά θα εξεταστούν και θα λυθούν τα αιτήματα των καπνεργατών. Και σε συνέχεια τραβάει στην καταγγελία της συμφωνίας Σοφούλη - Σκλάβαινα, κυρίως για να καλύψει το γεγονός της ελαχιστοποίησης της δικής μας δυναμικής συμβολής στη συμφωνία σαν αποτέλεσμα των χειρισμών της ηγεσίας στα γεγονότα της Θεσσαλονίκης, παρά η δημόσια δικαιολογία ότι αναγκάζεται να κάνει την καταγγελία λόγω της άρνησης του Σοφούλη να την εφαρμόσει μερικά ή ολικά, είτε ακόμα επειδή έδωσε ψήφο εμπιστοσύνης στο Μεταξά. Κλείνουμε τέτοιες συμφωνίες παίρνοντας σα δεδομένο το φόβο των Σοφούληδων για λύσεις με πρωταγωνιστή το λαό. Και η συμφωνία αυτή ενώ ήτανε μια σοβαρή πολιτική πράξη θετική, έγινε το αντίποδό της, με το δόσιμό της στη δημοσιότητα, μεταβλήθηκε και σε πιότερη σοβαρή πολιτική πράξη αρνητική, διότι παρουσιάστηκε και σαν ένα από τα ντοκουμέντα που απόδειχναν τον κομμουνιστικό κίνδυνο που διατρέχει η χώρα, κατά τη φασιστική κλίκα του Μεταξά - βασιλιά, για τη ματαίωση του οποίου κηρύχτηκε η διχτατορία. Κι όχι μόνο αυτό. Διευκόλυνε το Μεταξά στα μέτρα του και ενάντια στα αστικά κόμματα κλπ. Γιατί ο Μεταξάς με την παντιέρα, το μπαμπούλα του κομμουνιστικού κινδύνου, στις 5 Αυγούστου που (το κόμμα) η ηγεσία του κόμματος την έχει καθορίσει μέρα κήρυξης της Γενικής Πολιτικής Απεργίας, στις 4 Αυγούστου ο Μεταξάς κηρύσσει τη διχτατορία. Ο καθορισμός της Γενικής Πολιτικής Απεργίας για την 5 Αυγούστου γίνεται σε στιγμή που δεν υπάρ-

χουν πια προϋποθέσεις γι' αυτή. Διότι, αυτός ο τρόπος, με τον οποίο φτάσαν στο τέλος τους τα γεγονότα της Θεσσαλονίκης το Μάη, είχαν γίνει πια αρνητικός παράγοντας για την παραπέρα πορεία του κινήματος και άλλες ενδείξεις που να δείχνουν επιτυχία μιας πολιτικής ή απλώς γενικής πανελλαδικής απεργίας δεν υπήρχαν. Απ' εδώ και η αποτυχία με πεσκέσι τη διχτατορία. Κι έτσι, ενώ όλες οι καθοδηγήσεις που πέρασαν μέχρι σήμερα κάνοντας την εκτίμηση αυτής της περιόδου —ορόσημο επέμβαση της Κ.Δ. - διχτατορία Μεταξά— την παρουσιάζουμε σαν το «χρυσό αιώνα» μας, ενώ συνέχεια μιλάμε ότι είχαμε γίνει με περισσότερα μέλη στο κόμμα, είχαμε αύξηση της κυκλοφορίας του κομματικού Τύπου, είχαμε βουλευτές, με κινητοποιήσεις στα συνδικάτα, ότι είχαμε σωστή πολιτική γραμμή με τον καθορισμό του στρατηγικού σκοπού του κόμματος την αστικοδημοκρατική και χαρακτηρίζοντας όλη μας την (οργανωτική και) πολιτική γραμμή σα θετική, σαφή και αλάνθαστη, θεληματικά στρουθοκαμηλίζουμε μη αναγνωρίζοντας και δικές μας ευθύνες σε γεγονότα καθοριστικής σημασίας, όπως η παλινόρθωση της μοναρχίας, όπως η 4η Αυγούστου, όπως η ανικανότητα του κόμματος για αντίσταση με την κινητοποίηση των μαζών και ουσιαστική του διάλυση σε μικρό χρονικό διάστημα, χωρίς να μιλάμε για τις 9 του Μάη 1936. Το ζήτημα, βέβαια, δεν είναι να μη δούμε τα θετικά, αλλά όμως πίσω απ' αυτά τα θετικά και σκιαγμένοι από τον κίνδυνο χαρακτηρισμού γιά μηδενιστή και ένας θεός ξέρει και τι ακόμα, να μη δούμε —και αν τη βλέπουμε να μην την πούμε— την βασικά αρνητική υπόσταση αυτής της πολιτικής γραμμής όλη αυτή την περίοδο είναι λάθος αρχής, χειρότερου είδους αντιλενινισμός στο όνομα του λενινισμού, μια από τις κύριες - πρωταρχικές αιτίες που έχουμε μεταβληθεί σε κόμμα λαθών κι ας έχουμε γιομίσει τ' αμπάρια μας με «ιστορικές αποφάσεις», «ιστορικά συνέδρια», «συνδιασκέψεις», λόγους και διακηρύξεις. Και με την πραχτική των μετέπειτα καθοδηγήσεων που κινούνται στα ίδια καλούπια όχι μόνο δεν κάνουν αντικείμενο μελέτης κείνη την περίοδο, αλλά περνούν δίπλα —στην πιο λαφριά περίπτωση— από τέτοιες εκτιμήσεις που έγιναν τότες και επιτυχίες του κόμματος θεωρούνταν ότι κινητοποίησε δυνάμεις. Πάλεψε ενάντια στην απόπειρα επιβολής στρατιωτικοφασιστικής διχτατορίας στα 1933 και στα 1935, τη στιγμή που, τα ίδια τα γεγονότα, η εξέλιξη της κατάστασης στην Ελλάδα με την πολιτική και καθεστωτική διαμόρφωσή της, μας οδηγούν στον αρνητικό ρόλο που παίξαν αυτά που τα παρουσιάζουμε σα θετικά, σαν επιτυχίες. Μήπως είπαμε ποτές καθαρά και ξάστερα στο κόμμα και στο λαό ότι την 4η Αυγούστου, εκτός από ελάχιστες εξαιρέσεις, ούτε τα μέλη του κόμματος δεν απήργησαν; Πρώτα - πρώτα από τη νύχτα άρχισαν να πιά-

νουν όλους —τα στελέχη— και εκφυλίστηκε το σύνθημα - απόφαση απεργίας. Δεύτερο, αποδείχτηκε ότι το κόμμα δεν είχε μια στοιχειώδικη προετοιμασία οργανωτικο - τεχνική για την αντιμετώπιση μιας τέτοιας κατάστασης ανωμαλίας. Ενώ διαρκώς φωνάζαμε για φασισμό κλπ. δεν είχαν φτιαχτεί και ανάλογοι μηχανισμοί, μέτρα οργανωτικά για μια παρανομία. Διότι και να 'χεις ακόμα ένα τυπογραφείο και να βγάλεις ένα τρικ, αυτό δε σημαίνει ακόμα ότι κάνεις προετοιμασία πολιτική - οργανωτικοτεχνική. Ούτε το να βγάλεις ένα «Ριζοσπάστη» σε 100 - 200 αντίτυπα, σημαίνει ακόμα ότι είσαι έτοιμος για όλα. Το δίνεις σε κάποιον, σε ξεχνάει την άλλη ώρα και φοβάται να το διαβάσει ακόμα και στο σπίτι του, ανοιχτά στους δικούς του. Δεν είναι αυτή οργανωτικοτεχνική και πολιτική προετοιμασία. Αλλιώς την εννοούμε οι κομμουνιστές. Να 'σαι ικανός την κρίσιμη στιγμή να μπορείς να κινητοποιήσεις εκείνο τον αριθμό των μελών και στελεχών του κόμματος και εξωκομματικών οργανώσεων για να μπορείς να αντιπαρατάξεις δυνάμεις λαϊκές ενάντια σ' αυτή την απόπειρα για να δώσεις μια μάχη έστω και αποτυχημένη και υποχωρώντας. Να δώσεις όμως τη μάχη. Και για να είσαι σε θέση να τη δώσεις πρέπει να 'χεις προετοιμασία. Εδώ όμως στην πράξη αποδείχτηκε ότι το κόμμα βρίσκονταν ανέτοιμο. 'Ενα αυτό. Δεύτερο: χαρακτηριστικό είναι ότι, ύστερα από μερικές μέρες από την κήρυξη της διχτατορίας πιάνεται ο ίδιος ο Ζαχαριάδης (αν και είναι αξεκαθάριστο αν πιάστηκε ή παραδόθηκε ο ίδιος!). Δύο πράγματα είναι εδώ: είτε αλώνιζαν και έλειπε τελείως η προοπτική για μια τέτοια εξέλιξη, είτε πήγαινε φιρί - φιρί «σφάξε με αγά μου ν' αγιάσω» για να απαλλαχτεί από τις παραπέρα ευθύνες. Καλύτερα να κάτσεις φυλακή, παρά να σπας το κεφάλι σου, να οργανώσεις την παράνομη δράση-πάλη και το κόμμα, που 'ταν πια όλα σμπαραλιασμένα. Κι αυτά που είχαν μείνει με την κήρυξη της διχτατορίας άρχισαν σε συνέχεια χτυπήματα που εξάρθρωναν τα πάντα, δεν άφηναν σχεδόν τίποτα. Συνεπώς, ερευνώντας αυτά που λέμε θετικά από το 1931 μέχρι το 1936, που είναι το καύχημα του Ζαχαριάδη και των οπαδών του, αλλά και στα κομματικά ντοκουμέντα και την ιστοριογραφία που παρουσιάζει την περίοδο θετική και σαν εξυγίανση του κόμματος, είμαστε υποχρεωμένοι να δούμε συνδυασμένα με ό,τι θετικό υπάρχει και τα γεγονότα που μας οδηγούν σε εκτίμηση αρνητική της περιόδου που είναι και η κυρίαρχη. Και είναι η προσωπική αποτυχία του Ζαχαριάδη πρώτα και της τοτινής καθοδήγησης.

Ποιές είναι οι αιτίες; 'Ο,τι με αφορά και στο γράμμα που έστειλα στα αδελφά κόμματα μετά την 6η Ολομέλεια του 1956, εκτιμώντας την επέμβαση που 'γινε σα θετική που μας έβγαλε από τη φραξιονιστική πάλη, εκεί, είπα, φυσικά θά 'ταν πολύ πιο προτιμότερο εάν το

Κ.Κ.Ε. μπορούσε μόνο του να κάνει τις αλλαγές. 'Οπως και την 6η Ολομέλεια, εμένα μου φαίνεται ότι αποφασιστική έχει σημασία γιά το κόμμα αυτό το πρόβλημα, ότι εμείς αυτές τις περιόδους κρίσης δεν τις αντιμετωπίσαμε μόνοι μας, με διεργασίες εσωτερικές, γιά να βγούμε με τις δικές μας τις δυνάμεις από τις τέτοιες καταστάσεις. Εδώ βρίσκεται μια από τις αιτίες, κι αν πάρουμε ακόμα υπόψη μας πως και στις δύο αλλαγές που γίναν στο δικό μας το κόμμα και το 1931 και το 1956 επικεφαλής αναδείχτηκαν τυχοδιώκτες, άνθρωποι χωρίς αρχές, χωρίς κουκουέδικο αίμα και υπόσταση. Αυτή είναι και η αιτία. Διότι αν πράγματι οι 'Ελληνες κομμουνιστές αφήνονταν να αποφασίσουν μοναχοί τους, δε θα βάζαν το Ζαχαριάδη στην καθοδήγηση. Το ίδιο και τον Κολιγιάννη. Και ποιος ήξερε το Ζαχαριάδη στην Ελλάδα; Κανένας! Στο Κομμουνιστικό Κόμμα της Ελλάδας υπήρχαν όλες οι δυνάμεις την περίοδο αυτή που θα μπορούσαν να αντιμετωπίσουν την κατάσταση. Η Διεθνής σαν το επιτελείο του παγκόσμιου κομμουνιστικού κινήματος μπορούσε να δώσει τη βοήθειά της όχι με μιά ανοιχτή επέμβαση, με αποστολή ακόμα και καθοδήγησης από ανθρώπους που δεν ήταν ούτε καν στην καθοδήγηση, αλλά με μια βοήθεια σ' ένα πλατύ αχτίφ από 150 - 200 στελέχη του κόμματος και των δύο πλευρών, όπου θα συζητιώνταν το εσωκομματικό πρόβλημα. Και μιά παραπέρα ανοιχτή συζήτηση σ' όλο το κόμμα. Εξάλλου, αυτή η συζήτηση είχε αρχίσει αλλά με την οξύτητα που είχε δημιουργηθεί ανάμεσα στις λεγόμενες δεξιά - αριστερά, μπορούσε με μια πλατιά συμμετοχή των μελών και στελεχών του κόμματος ν' ανέβει ποιοτικά σε γνήσια κομματική συζήτηση. Και η επέμβαση ενώ γενικά καταδίκασε χαραχτηρίζοντας «χωρίς αρχές» την πάλη αυτή, τη μια πλευρά την αχρήστεψε τελείως όταν από την άλλη πλευρά, ουσιαστικά συγκρότησε την καθοδήγηση με επικεφαλής το Ζαχαριάδη. Γιατί στην καθοδήγηση μείναν —στην Κ.Ε.— και μερικοί και στο Π.Γ., όπως ο Ιωαννίδης, ο Σιάντος, που ήτανε, σχεδόν όλοι τους, της λεγόμενης αριστεράς, που ήτανε δηλαδή δόγμα και εξτρεμισμός.

'Ετσι, ενώ όλο το κόμμα βρέθηκε ενωμένο με την επέμβαση της Κ.Δ., ο τρόπος με τον οποίο λύθηκε το πρόβλημα της καθοδήγησης έφερε αντίθετο αποτέλεσμα. Αποδείχτηκε ότι, το κόμμα είχε να κάνει με τυχοδιώχτη ολκής σαν το Ζαχαριάδη και πολύ καπάτσο στις ίντριγκες και κομπίνες και από τότες καθιερώνεται στο κόμμα το δικό μας αυτή η αρχή του διασυρμού και της συκοφαντίας και της εξόντωσης ηθικής, πολιτικής, σωματικής. Κάθε «αντίθετη» σκέψη ακόμα και από μέλη του Π.Γ. όπως ο Ασημίδης, ο Μόσχος —γραμματέας του Πειραιά— και άλλοι εξοντώνονται και άλλοι συστηματικά σπρώχνονται στη διαφθορά όπως ο Μανωλέας, ο Λάιος που γίνονται χαφιέδες, ξε-

κινάνε από τις ατιμίες του Ζαχαριάδη. Π.χ. ο Μ α ν ω λ έ α ς: υποψήφιοι βουλευτές είναι στον Πειραιά ο Μανωλέας και ο Ζαχαριάδης. Το προλεταριάτο του Πειραιά ψηφίζει το Μανωλέα βουλευτή, γιατί σαν εργάτης ο ίδιος, είναι από τους αναγνωρισμένους ηγέτες του και όχι το Ζαχαριάδη που είναι γραμματέας του κόμματος. Ο Ζαχαριάδης έτσι όπως είναι αρχομανής και τυχοδιώκτης, γίνεται πυρ και μανία ενάντια στο Μανωλέα και από τότε τον έχει στη μπούκα του κανονιού με χίλιες - δυο ατιμίες που σκαρώνει ενάντια στο Μανωλέα, μέχρι που πετυχαίνει να τον καταλήξει να γίνει χαφιές. Τα ίδια και χειρότερα με το Λ ά ι ο. Ο Λάιος ήταν στέλεχος των καπνεργατών Καβάλας - Θάσου με δημιουργικό αγωνιστικό παρελθόν. Ο Ζαχαριάδης τον ανέδειξε σε καθοδηγητή της δουλιάς στο στρατό με τη βεβαιότητα πως και ο Λάιος θα παίξει το ρόλο του Ιωαννίδη (και μετά την κατοχή του Γιαννίδη και Β. Μπαρτζιώτα) και Μουτούκια θα του «προμηθεύει» και θα καλύπτει τις ιδιαίτερες σχέσεις του με το μηχανισμό του. Αλλά, ο Λάιος, όπως ο ίδιος ήτανε από τους ασκητές του κόμματος, νόμιζε και ήθελε να 'ναι τέτοιος και ο καθοδηγητής του. Δεν άργησε να 'ρθει η σύγκρουση, οπόταν ο Ζαχαριάδης που έχει χάσει κάθε ίχνος συνείδησης όχι πια κομμουνιστή, αλλά κι αυτών ακόμα των διωχτών μας, κατηγορεί το Λάιο ότι καταχράστηκε χρήματα του κόμματος που τα ξόδευε με τις ερωμένες του —κορίτσια που 'χε στο μηχανισμό του! Και ο Ζαχαριάδης δικαιώθηκε και μάλιστα με μάρτυρες και ψευτομάρτυρες σαν τον Β. Μπαρτζιώτα μια που χρέωνε περισσότερα χρήματα στο Λάιο απόσα του έδινε. Διέγραψε το Λάιο και τον πέταξε σαν το σκυλί στους δρόμους καταδιωκόμενο άνθρωπο και χωρίς τσακιστή! Το σπουδαίο είναι πως ο Λάιος έτρεξε παντού για δουλιά στα καπνομάγαζα πρώτα, και πουθενά δεν του δίναν δουλιά με εντολή της ασφάλειας. Και καμιά αστική εφημερίδα δε δέχτηκε να δημοσιέψει γράμματά του σε βάρος του Ζαχαριάδη, πάλι με εντολή της ασφάλειας! Δείλιασε, φαίνεται, μπροστά στο θάνατο απ' την πείνα και πήγε κι έγινε χαφιές! Φυσικά αίσχος. Αλλά πιο πολύ σε ποιον; Εξοντώθηκε ο Ασημίδης, ο Χαϊτάς και ο Δαμασκόπουλος, ο Κλειδωνάρης και τόσοι άλλοι και είναι πως εκείνη την εποχή μπήκαν σα μέθοδες. Είναι μια πλευρά κι αυτή των δικών μας αποτυχιών, αιτία και της κατάστασης του κόμματός μας που και μέχρι σήμερα πήγε πάνω στο ίδιο μοτίβο και από την 6η ολομέλεια κι δώθε. Και είναι γνωστότατο πια πως όσοι βάζανε ζήτημα για ένα αποφασιστικό ξεκαθάρισμα κι αυτού του προβλήματος μετά την 6η Ολομέλεια, πέσαν στην εκκαθάριση παρά τις προσωρινές αποκαταστάσεις κλπ. που γίνανε και ύστερα από μικρή ανάπαυλα άρχισαν οι διώξεις με επιδίωξη ως και τη φυσική εξόντωσή τους. Συνεπώς, η εκτίμηση αυτής της περιόδου

πρέπει να γίνει και με τη μελέτη και όλων αυτών των γεγονότων, γιατί και η ελάχιστη εγγύηση δεν υπάρχει ότι δεν πρόκειται γιά δραστηριότητες του ίδιου του ταξικού εχθρού στις γραμμές μας —και προσωπικά είμαι βέβαιος γι' αυτό. Και, γρήγορα ή αργά, θα πρέπει να μελετήσει το κόμμα κι αυτή την περίοδο, γιατί είναι αποφασιστικής σημασίας και γιά την μετέπειτα κατάσταση μέσα στο κόμμα και να μη ξεχνάμε, ότι την περίοδο της κατοχής η καθοδήγηση του κόμματος πάντοτε είχε αυτή τη γραμμή της περιόδου, τη λεγόμενη ζαχαριάδικη σα μπούσουλα και την επικαλούνταν.

'Ο π ω ς   ε ί π α   κ ι ό λ α ς,   τ η ν   4η   Α υ γ ο ύ σ τ ο υ   τ ο υ   1 9 3 6   β ρ ι σ κ ό μ ο υ ν   σ τ ι ς   «Ν έ ε ς   Φ υ λ α κ έ ς»   Θ ε σ σ α λ ο ν ί κ η ς   με δίμηνη καταδίκη. Απ' εκεί με στείλαν στο νησί, στον 'Αι - Στράτη. Σε 10 μέρες ήρθε απόφαση του Π.Γ., να φύγουμε από το νησί. Και φύγαμε ο Φίτσος, ο Γκρόζος, ο Λουλές ακόμα ένας - δυο σύντροφοι με καΐκι κομματικού μέλους και ακριβώς την 1 του Σεπτέμβρη, από την παραλία που μας έβγαλε το καΐκι με σοφέρ κομματικό γνωστό του Γκρόζου, το πρωί ξεκινήσαμε με αυτοκίνητο από Καβάλα για Θεσσαλονίκη. Φτάσαμε την ίδια μέρα στη Θεσσαλονίκη χωρίς κανένα έλεγχο, γιατί ήτανε μέρα που άνοιγε η Διεθνής 'Εκθεση της Θεσσαλονίκης και ήταν πάρα πολλά τα αυτοκίνητα και φαίνεται είχαν διαταγή να μην ελέγχουν λόγω της έκθεσης. Η εντολή ήτανε να φτάσουμε στην Αθήνα. Το Π.Γ. δεν έδινε ούτε δρομολόγια ούτε γιάφκες. 'Οπως μπορεί ο καθένας να φτάσει στην Αθήνα και να συνδεθεί με το κόμμα. Ο Γκρόζος κι εγώ που ξέραμε τη Θεσσαλονίκη βοηθήσαμε τους άλλους συντρόφους σε εισιτήρια κλπ. και την ίδια μέρα, ή την άλλη φύγαν για την Αθήνα. Σε δυο - τρεις μέρες έφυγα κι εγώ και σε συνέχεια και ο Γκρόζος. Το Φίτσο και το Λουλέ τους πιάσανε στην Αθήνα από τις πρώτες μέρες. Και απ' αυτά που διηγούνταν ο Φίτσος βασική αιτία ήτανε η τσαπατσουλιά, η υποτίμηση των μέτρων της παρανομίας. Πήγαινε σε κάτι πασίγνωστα τσαγκαράδικα και μιά μέρα που του δώσανε ραντεβού γιά το βράδυ γιά σύνδεση, εκεί πήγε η ασφάλεια και τον έπιασε. Κατά τον ίδιο σχεδόν τρόπο σε μερικές μέρες πιάσανε και το Λουλέ. 'Υστερα το Γκρόζο και τους άλλους, δηλαδή σε διάστημα 2 - 3 μηνών απ' τη μέρα που φύγαμε. 'Ενας από τους λόγους που εγώ μπόραγα να αποφύγω τις συχνές συλλήψεις στην παρανομία, είναι η βοήθεια που μου δίναν συγγενείς και συμπατριώτες μου αχρωμάτιστοι, άγνωστοι στην ασφάλεια.

Εκτός από τις περιπτώσεις που ανάφερα, είναι η ολόπλευρη συμπαράσταση του γαμπρού μου Πρόδρομου Κοσμίδη και των ανεψιών μου Νίκου, Κοσμά, Δέσποινας, Καλλιόπης, που ζούσαν τότες στον Πει-

ραιά —στη Δραπετσώνα— και μαζί σχεδόν με ολόκληρη τη γειτονιά, τα μπαραγκόσπιτα, δημιουργούσαν οχυρό αδιάβατο για κάθε ύποπτο που ξεφύτρωνε στη γειτονιά και το «τελεσίγραφο» δούλευε. Τα ανήψια μου αυτά Νίκος, Δέσποινα και Κοσμάς, ζούνε σήμερα στον Πειραιά και στο Χαϊδάρι με τις οικογένειες των παιδιών τους.

'Οταν έφτασα στην Αθήνα, στην αρχή πήγα κι έμεινα στον Πειραιά σε συγγενείς μου και μέσω του Πειραιά συνδέθηκα με το Π.Γ. 'Υστερα από μερικές μέρες πήρα εντολή να πάγω στην Κ.Ο. Ηπείρου όπου είχαν γίνει συλλήψεις και, όπως μου 'παν, άλλους που δεν ξέρανε την οργάνωση δε μπορούσαν να στείλουν. Είχε γίνει το εξής: στη γιάφκα της οργάνωσης στα Γιάννενα, στάλθηκε πράκτορας της ασφάλειας σαν αντιπρόσωπος της Κ.Ε. του Κ.Κ.Ε. Τον παρέλαβε, κανονικά, ο καθοδηγητής της οργάνωσης Πάνος Παπαδόπουλος (όχι ο Φίλιππας Παπαδόπουλος) κι όταν ο χαφιές γνωρίστηκε και με τ' άλλα μέλη της καθοδήγησης, σε μερικές μέρες τους πιάσανε σχεδόν όλους. Γι' αυτό έπρεπε να συνδεθώ με την οργάνωση μέσω των συντρόφων που τους ήξερα από την πρώτη φορά που 'χα κάνει στην 'Ηπειρο. 'Ετσι συνδέθηκα με την οργάνωση των διανοούμενων που δεν είχε χτυπηθεί και τα περισσότερα μέλη της ήταν άγνωστα στον πολύ κόσμο σαν κομμουνιστές. Στο διάστημα αυτό μας απασχόλησε βασικά η αποκοπή και απομόνωση και άλλων πιθανών διασυνδέσεων με το χτύπημα της Κεντρικής γιάφκας, δημιουργία μιας στοιχειώδους καθοδήγησης, η αποκατάσταση συνδέσεων και ανασυγκρότηση των οργανώσεων.

Τ ο ν Α π ρ ί λ η - Μ ά η τ ο υ 1 9 3 7 τ ο Π.Γ. μ ε κ ά λ ε σ ε σ τ η ν Α θ ή ν α και μου ανατέθηκε προσωρινά το πόστο του γραμματέα της Αθήνας. Στην Αθήνα που ήταν γραμματέας ο Στ. Αναστασιάδης, μ' ολόκληρη την Επιτροπή Πόλης είχε πιαστεί με ακόμα καμιά τριανταριά στελέχη. 'Εγινε και σύγκρουση όπου τραυματίστηκε ο Βασίλης Παπαδόπουλος μέλος της Ε.Π. της Αθήνας. Είχαν ακόμα πιαστεί και μερικά μέλη της Π.Ε. Αττικής —και νησιά— όπως ο Κολιγιάννης κι άλλοι. Το Π.Γ. με γραμματέα το Β. Νεφελούδη μου ανέθεσε και την έρευνα γιά τις συλλήψεις της Αθήνας και της Περιφ. Επιτροπής Αττικής. Γιά τις συλλήψεις της Αθήνας κατηγορούσαν κάποιον εμιγκρέ, Ρώσο, που ήτανε στο μεταξύ στην εξορία στη Γαύδο, όπου και τον βρήκα αργότερα, τον είχαν απομονωμένο, αλλά ο άνθρωπος ήτανε τίμιος και τα επιβαρυντικά στοιχεία ήτανε μηδέν. 'Ομως, από την έρευνα που κάναμε δεν πρόκυψαν συγκεκριμένα στοιχεία ενάντια σε κάποιο, γιατί δεν είχαν και πειστικές αποδείξεις, δεν είχες από πού να πάρεις κάποια θετική μαρτυρία, είχαν μισοπαραλύσει οι οργανώσεις που μπορούσαν να βοηθήσουν την υπόθεση. Κάτι έρευνες που καταφέραμε να κάνουμε με τον Καλοδίκη το Σπύρο που

ήτανε ένας απ' αυτούς που δεν πιάστηκαν, δε δώσαν κάτι το χειροπιαστό. Ο Καλοδίκης ήταν γραμματέας αχτίδας που δεν είχε χτυπηθεί, είχε τον Παπούλια σα βοηθό του, δεν αποκλείω, χωρίς όμως να μπορώ να πω πειστικά ότι ήτανε από τότε χαφιές αλλά το ζήτημα είναι, ότι, αυτός είχε επαφή με το Φ. Παπαδόπουλο που δούλευε σε μιά αχτίδα της Αθήνας που του 'χε αναθέσει το κόμμα ύστερα από τις συλλήψεις της Ε.Π. κλπ. και πιάστηκε σε επαφές του για συνεργασία με τον Παπούλια. Ο Καλοδίκης και ο Παπούλιας την περίοδο των συλλήψεων ήτανε εκεί στην Αθήνα και δούλευαν μαζί ο Καλοδίκης μάλιστα ήτανε και μέλος της Επιτροπής Πόλης της Αθήνας, αλλά —όπως έλεγε— με απόφαση δεν πήγε στη συνεδρίαση της Επιτροπής Πόλης κείνη τη φορά που γίναν οι συλλήψεις. Μαζί με τον Καλοδίκη, αλλά και άλλους συντρόφους, μεταξύ των οποίων ο Παύλος Νεφελούδης, η Αλέγρα και άλλοι, λέγαμε τώρα για κάτι υπόνοιες, κάποιες εξηγήσεις έδινε ο καθένας ατομικά, αλλά μια συγκεκριμένη περίπτωση με αποδείξεις δεν είχαμε. Την ίδια περίοδο είχαν γίνει συλλήψεις και μελών της Π.Ε. Αττικής - Ευβοίας και ήταν ανάμεσά τους και ο Κολιγιάννης. Πότε ακριβώς πιάστηκε ο Κολιγιάννης δεν ξέρω. 'Ομως από συζητήσεις μας με το Βασίλη Παπαδόπουλο στην Ακροναυπλία έμαθα: Ο Κολιγιάννης είχε κατηγορήσει τον Αργυριάδη ότι αυτός είναι ύποπτος, αυτός πρόδωσε και μόνο από το γεγονός ότι αυτός είχε κάνει δήλωση και βγήκε. Το ρώτημά μας ήτανε: αφού ήτανε προδότης, γιατί έκανε δήλωση, γιατί να τον πιάνανε, είχαν κάθε συμφέρον να κάναν με διαφορετικό τρόπο τις συλλήψεις και να μην τον πιάσουν τον πράκτορά τους. Συνεπώς, ούτε γιά τον Αργυριάδη υπήρχαν αποδείξεις ότι είναι μπερδεμένος με τις συλλήψεις Αναστασιάδη κλπ. Εν πάση περιπτώσει καμιά από τις εκδοχές δεν έδινε τίποτα που να διευκολύνει στο να φτάσει η υπόθεση σε κάποιο πειστικό συμπέρασμα το πώς έγιναν οι συλλήψεις ούτε στην Ακροναυπλία. 'Οταν, αργότερα, μετεξορίστηκα στη Γαύδο —από την Ακροναυπλία— βρήκα αυτόν τον σύντροφο εκεί —τον εμιγκρέ το Ρώσο. 'Ηταν ένας θαυμάσιος άνθρωπος και δε φαίνονταν να 'χε καμιά σχέση με όσα τον κατηγορούσαν. Εξάλλου και ο Β. Παπαδόπουλος που 'ξερε καλά πρόσωπα και πράγματα της Αθήνας δεν παραδέχονταν ότι ήταν ύποπτος. Αυτός ο σύντροφος έπαιρνε όρκο, όπως λέμε, γι' αυτόν ότι ήταν έξω από κάθε αμφιβολία και τον θεωρούσε σαν ένα από τα παλιά και πιστά στο κόμμα στελέχη της Αθήνας. 'Οταν γνώρισα αυτό το σύντροφο στη Γαύδο πείστηκα ότι ο Παπαδόπουλος είχε δίκιο. 'Ηταν ένας σύντροφος σεμνός, μετρημένος και αγάπαγε το κόμμα. Τον είχαν απομονωμένο, τον προσβέλνανε σαν όλους που θεωρούνταν ύποπτοι, είτε και διαφωνούντες και τέτοια. Υπόφερνε ο άνθρωπος ψυχικά. Συζήτησα μαζί του

και απ' όσα ήξερα γι' αυτόν μια που είχα ασχοληθεί με την υπόθεση και ενημέρωσα την ομάδα και αποκαταστάθηκε, άλλαξε η στάση απέναντί του, έγινε δεχτός στην κολλεχτίβα. Θα 'ταν παράλειψη να μη σημειωθούν τα εξής ακόμα γιά την περίπτωση γιατί και μέχρι σήμερα, απ' όσα ξέρω, δε δόθηκε πειστική απάντηση γι' αυτές τις συλλήψεις που γίναν 100% με χαφιεδισμό. Τα όσα λέγω για Ακροναυπλία και Γαύδο είναι μετά το 1938, όταν πια εγώ ξέρω ότι ο Παπούλιας είναι χαφιές. 'Ηταν όμως και στα 1937; Το πιο πιθανό είναι ναι, ήταν. Και όλες οι συλλήψεις στην Αθήνα κείνη την περίοδο ήταν δική του δουλιά. Ο Παπούλιας δεν ήτανε μέλος της Επιτροπής Πόλης της Αθήνας, και κείνη την περίοδο βοηθούσε τον Καλοδίκη στην αχτίδα που καθοδηγούσε. Αλλά ήταν στα μέσα και στα έξω όλης της δουλιάς του Καλοδίκη που ήτανε μέλος της Επιτροπής Πόλης της Αθήνας και ολόκληρη την οργάνωση την ήξερε καλύτερα απ' τον καθένα. Πρόσωπα - πράγματα στην οργάνωση της Αθήνας του ήτανε γνωστά και το ίδιο ήτανε γνωστός κι αυτός ο ίδιος. 'Υστερα από τις συλλήψεις του Αναστασιάδη και των άλλων στελεχών ο Καλοδίκης που του είχε ανατεθεί να περιμαζέψει ό,τι είχε μείνει στις αχτίδες που δέχτηκαν το χτύπημα, χρησιμοποιούσε και τον Παπούλια γιά την προσπάθεια αυτή. 'Αλλο χαρακτηριστικό και πολύ σοβαρό είναι τούτο: ο Καλοδίκης και ο Παπούλιας μέναν μαζί σ' ένα δωμάτιο σχεδόν μόνιμα, αλώνιζαν όλη την Αθήνα και μέχρι πεταχτές συγκεντρώσεις που οργάνωναν με ομιλητή και τον ίδιο τον Καλοδίκη. Μ' άλλα λόγια ο Καλοδίκης δεν είχε μυστικά από τον Παπούλια κι όταν πήρε, από γνωστό σ' αυτόν κανάλι, κάτι γραφτά του Ζαχαριάδη από την Κέρκυρα, από τους πρώτους τα διάβασε ο Παπούλιας.

'Οταν έφτασα στην Αθήνα, με παρέδωσαν στον Καλοδίκη, με πήγε στο σπίτι τους όπου έμεινα αρκετές μέρες. Σε συζητήσεις μας με τον Καλοδίκη ότι παραβιάζουν τα συνωμοτικά μέτρα και παρόλα που η υπόθεση έφτασε και μέχρι το Π.Γ., ο τρόπος ζωής και δράσης του Καλοδίκη δεν άλλαξε και η γνώμη που υπήρχε γι' αυτόν —και τον Παπούλια— ήτανε ότι είναι καλός κονσπιράτορας και γι' αυτό δεν πιάνεται. Μετά τη σύλληψη του Παπαδόπουλου του Φίλιππα, εγώ έπαψα τελείως να πηγαίνω στο σπίτι του Καλοδίκη και τον έβλεπα σε ταχτικές συναντήσεις μας που καθορίζαμε. Στο μεταξύ, στην αρχή πήγα κι έμεινα σε άγνωστους συγγενείς μου στην Αθήνα (θεία —αδελφή της μητέρας) έξω από κάθε υπόνοια και κανένας δεν ήξερε ότι έχω συγγενείς, ώσπου νοικιάσαμε σπίτι με τη Βάσω Σπανού που μου την έδωσε το Π.Γ. γιά να με καμουφλάρει. Βάσιμα το λοιπόν, μπορούμε να υποθέσουμε το εξής: ότι ο Παπούλιας είχε προδώσει, είχε γίνει χαφιές και ο Καλοδίκης ήτανε ένα πρώτης τάξεως καμουφλάζ γιά να

μην τον υποψιαστούν. Γι' αυτό δεν πείραζαν και τον Καλοδίκη αλλά και άλλους που ερχόντουσαν στου Καλοδίκη το σπίτι. Για τους ίδιους λόγους δε με πείραξαν και μένα, ίσως και να με χάσανε γιατί σταμάτησα να πηγαίνω στο σπίτι των Καλοδίκη - Παπούλια, σταμάτησα ολωσδιόλου να βλέπω τον Παπούλια, ίσως και γιατί ξέροντας ότι έρχομαι σε επαφή με το Π.Γ. θέλαν να πέσουν στα χνάρια πιο πάνω με δική μου παρακολούθηση. Αλλά, είναι σίγουρο ότι με χάσαν από το Σεπτέμβρη, όταν πήρα εντολή να πάγω στην Κρήτη και σταμάτησα όλες μου τις επαφές στην Αθήνα. Στο ίδιο διάστημα είχα ειδοποίηση, από το Π.Γ., να φυλάγομαι γιατί πληροφορίες τους λέγανε, ότι, η ασφάλεια λέγει πως θα βάλει στο χέρι μεγάλο ψάρι κλπ. ότι δηλαδή θα πιάσει καθοδηγητικά στελέχη.

Αύγουστος 1937 - 4η Ολομέλεια της Κ.Ε. του Κ.Κ.Ε.

Στο διάστημα που 'κανα στην Αθήνα έγινε η παραπάνω ολομέλεια στην οποία πήρα μέρος. Για δεύτερο θέμα της έχει «Ο αγώνας για την περιφρούρηση του αντιφασιστικού κινήματος από τα χτυπήματα του χαφιεδισμού και τα οργανωτικά ζητήματα». 'Ομως, απόφαση γι' αυτό το θέμα δεν έχει δημοσιευτεί. Στην ολομέλεια, τόσο το χτύπημα της Αθήνας το Μάη του 1937, όσο και των άλλων οργανώσεων την περίοδο μέχρι την ολομέλεια, αποδόθηκαν σε χαφιεδισμό από τα μέσα και, όπως λέγει η απόφαση, «η διχτατορία έχει δημιουργήσει ένα πυκνό δίχτυ χαφιεδισμού». Αυτή είναι και μια από τις σοβαρότερες πλευρές της κατάστασης που δημιουργήθηκε τότες στο κόμμα και μ' αυτήν κι εκείνης της περιόδου, ποτές δεν ασχολήθηκε σοβαρά καμιά καθοδήγηση του κόμματος, αν και είχαν τη δυνατότητα να γνωριστούν, δεν ασχολούνταν με το πρόβλημα ούτε και κείνοι οι ιστορικοί και συγγραφείς που φιλοδόξησαν για αυθεντίες για την όποια δράση του Κ.Κ.Ε. την περίοδο της 4ης Αυγούστου και όπως δεν είχαν οι ίδιοι αποζαχαριαδοποιηθεί συνεχίζουν να τρέφονται με τα χάπια του. Ακόμα χειρότερα, με τη λεπτομερειακή προβολή μικροεκδηλώσεων αντιδιχτατορικών χωρίς γενικότερη σημασία και τις περισσότερες φορές από πρωτοβουλία μεμονωμένων συντρόφων αποπροσανατολίζουν, μακριά όμως από το να μπορούν να δείχνουν ότι υπάρχουν και δρούνε οργανωμένες σοβαρές κομματικές βάσεις στις βασικές κυρίως οργανώσεις του κόμματος όπως η Αθήνα, η Θεσσαλονίκη, ο Πειραιάς. Φυσικά, σε τελευταία ανάλυση αυτοί οι σύντροφοι είναι το πρόσωπο του κόμματος, τιμάει τους κομμουνιστές και το Κ.Κ.Ε. η δράση τους. Του μοναδικού —με συνέπεια αντιφασιστικού— αντιδιχτατορικού κόμματος. Αλλά, η μεγαλοποίηση της δράσης του, η συνειδητή ελαχιστοποίηση λαθών

και αδυναμιών του, η υποτίμηση του αποφασιστικά αρνητικού ρόλου της ηγεσίας του σε μιά τόσο κρίσιμη περίοδο όπως το 1935 - 1936 μόνο το κόμμα και το κίνημα βλάφτουν.

Τρέχοντας λίγο πιο μπροστά, θα 'λεγα οι αντικομματικές μέθοδες που εφαρμόστηκαν για το «πέρασμα» από το Ζαχαριάδικο ανώμαλο εσωκομματικό καθεστώς στη δήθεν αποκατάσταση των καταστατικών αρχών στο κόμμα, οδήγησαν ένα από τα κύρια συστατικά μέρη της ανωμαλίας να πασαλειφτεί σε τέτοιο βαθμό από το θολό χρώμα της προσωπολατρίας σε σημείο που να κλείσει με μερικές μισοαποκαταστάσεις. Ακόμα χειρότερα σήμερα —όπως και η λεγόμενη «Νέα ηγεσία», ύστερα από την 6η Ολομέλεια του 1956, που όχι μόνο εφάρμοσε τις ζαχαριάδικες μέθοδες κατηγορώντας μάλιστα ταυτόχρονα τα θύματά της για ζαχαριαδισμό κλπ.— η κατηγορία ότι γυρίζουμε στα παλιά, στις ζαχαριάδικες μέθοδες, κρεμάστηκε σα Δαμόκλεια σπάθα ενάντια στον καθένα που τολμάγει κάτι να πει για το «πόθεν έσχες» των διεφθαρμένων ψευδολόγων που χρόνια ολόκληρα αλώνιζαν στο κόμμα και μέχρι φυσικής εξόντωσης αγωνιστών με τη συκοφαντική κατηγορία του πράκτορα, προδότη, χαφιέ, όχι μονάχα για να περάσουν ανεμπόδιστα την τυχοδιωκτική τους γραμμή, αλλά για να καλύψουν και τους πραγματικούς πράκτορες - χαφιέδες που τους διάλεγαν για συνεργάτες τους και αλώνιζαν στο κόμμα.

'Εχει, το λοιπόν, εξαιρετική σημασία η έρευνα γύρω από πάρα πολλές περιπτώσεις και από προηγούμενα, αλλά ιδιαίτερα από την περίοδο της διχτατορίας της 4ης Αυγούστου, που ο χαφιεδισμός και η προβοκάτσια απ' τα μέσα πήρε σοβαρές διαστάσεις για το δικό μας κόμμα και το κίνημα και στην καταπληχτική τους πλειοψηφία είτε καθόλου δεν εξετάστηκαν, είτε φορτώθηκαν σε συντρόφους που δεν είχαν σχέση με την υπόθεση. Με την πρώτη ευκαιρία και δυνατότητα κυρίως από άποψη ευχέρειας επαφών με 'Ελληνες συντρόφους απροκατάληπτους και με διάθεση συνεργασίας και έρευνας, θα μπορούσα να βοηθήσω ακόμα και τώρα παρόλα που μείναμε ελάχιστοι. Προσωπικά, μια τέτοια έρευνα για μένα έχει και κάποια ξεχωριστή σημασία και γιατί είμαι ένας από τους παθόντες και γιατί η κάθε φορά απόπειρά μου να μπει σε κάποιο δρόμο μια τέτοια προσπάθεια ματαιώθηκε με αντενέργειες καθόλου δικαιολογημένες, αλλά και κυρίως με ατμόσφαιρα δυσπιστίας που έγιναν απόπειρες να δημιουργηθούν. Να όμως, που τα ίδια τα γεγονότα ξαναφέρνουν ξανά και ξανά το πρόβλημα και μια προσεχτική θωριά σ' αυτά σχεδόν αποκλείουν συμπτώσεις, ή λαθεμένη επιλογή. Υπάρχουν δεκάδες περιπτώσεις που θα μπορούσαν να χρησιμέψουν για μια σφαιρική ανασκαφή του όλου προβλήματος από τις καταβολές της ζαχαριάδικης ηγεμονίας στο ΚΚΕ.

Επειδή μια αυτοβιογραφία του Ζαχαριάδη υπάρχει σ' εμένα και αρκετό υλικό για ταξινόμηση και συμπλήρωσή της, γι' αυτό, τώρα, πρώτα λίγα για όσα ειπώθηκαν στην 4η Ολομέλεια της Κ.Ε. του Κ.Κ.Ε. (Αύγουστος 1937) που μείναν και άγνωστα και για μερικές άλλες περιπτώσεις.

Π ρ ώ τ η π ε ρ ί π τ ω σ η: Είχαν πιαστεί πολλές γιάφκες (είτε κι όλες) της Κεντρικής Επιτροπής με τις οργανώσεις του κόμματος. Με αστυνομικούς που στάλθηκαν σε μερικές απ' αυτές τις γιάφκες γίναν συλλήψεις σ' αυτές τις οργανώσεις (ίσως Οχτώβρης 1936). Δεν ξεκαθαρίστηκε αν ο Μιχελίδης που κρατούσε τις γιάφκες τις παρέδωσε είτε τις βρήκαν πάνω του. 'Ηταν ο ίδιος ο Μιχελίδης που ήτανε στην «Προσωρινή Διοίκηση» μαζί με τους Μιχαηλίδη και Τυρίμο;

Π ε ρ ί π τ ω σ η δ ε ύ τ ε ρ η: Το Δεκέμβρη του 1936 πιάνεται ολόκληρο το Πελοποννησιακό Γραφείο του Κ.Κ.Ε. και άλλες συλλήψεις στην Πάτρα κλπ. Στην Πελοπόννησο δουλεύουν ο Γούσιας και ο Βλαντάς. Δεν ξεκαθαρίστηκε το χτύπημα.

Π ε ρ ί π τ ω σ η τ ρ ί τ η: Ο Βασ. Μπαρτζιώτας έστειλε στην Πελοπόννησο (πότε ακριβώς το 1936 - 1937;) σαν καθοδηγητή της Νεολαίας Πελοποννήσου τον πρώην γραμματέα της ΟΚΝΕ Μουτούκια (Βενιαμίν) που είχε «δραπετεύσει» (είχε οργανώσει η ασφάλεια τη «δραπέτευσή» του) χωρίς να αναφέρει και συμβουλευτεί το Π.Γ. του κόμματος παρόλα που, για τέτοιες τοποθετήσεις έπρεπε να υπάρχει και απόφαση του κόμματος. 'Αγνωστη έμεινε η έκταση της ζημιάς που έκανε ο Μουτούκιας και στην Πελοπόννησο και ο Β. Μπαρτζιώτας προβιβάστηκε αργότερα. Μένει ακόμα: είχε γνωριμίες με το Μανιαδάκη ο Μουτούκιας προ της διχτατορίας μια που, ο γαμπρός του Μουτούκια δούλευε στην Καβάλα με το Μανιαδάκη (εργολαβία).

Π ε ρ ί π τ ω σ η τ έ τ α ρ τ η: Οι μεγάλες συλλήψεις στην Αθήνα το Μάη του 1937 που πιάστηκε όλη η Επιτροπή Πόλης της Αθήνας και καμιά σαρανταριά άλλα στελέχη. Από την Επιτροπή Πόλης δεν πιάστηκε μόνο ο Σπ. Καλοδίκης. 'Εμεινε αξεκαθάριστη.

Π ε ρ ί π τ ω σ η π έ μ π τ η: Ο Κ. Κολιγιάννης. Τη σύλληψή του και άλλων στελεχών της Περ. Επιτροπής Αττικοβοιωτίας κατηγόρησε για προδοσία τον Αργυριάδη επειδή είχε κάνει δήλωση. 'Εμεινε αξεκαθάριστη.

Π ε ρ ί π τ ω σ η έ κ τ η: Στην 4η Ολομέλεια ειπώθηκε ότι είναι εύκολο να οργανωθεί δολοφονία του Γεωργίου Β'. Συγκεκριμένα: ότι στο σπίτι, απέναντι από κάποια διαμονή του Γεωργίου μένει σύντροφος και με πολυβόλο από το μπαλκόνι μπορεί να γίνει η εκτέλεση. Με αυστηρή παρατήρηση στους δύο εμπνευστές της ιδέας, Βασ.

Μπαρτζιώτα και Π. Δαμασκόπουλο, η υπόθεση έκλεισε αφού τονίστηκε κατηγορηματικά το απαράδεχτο τέτοιων ενεργειών από το ΚΚΕ.

Π ε ρ ί π τ ω σ η   έ 6 δ ο μ η: Από πότε έγινε χαφιές ο Κ. Παπούλιας; Εκτός από τα προηγούμενα, με την περίπτωση των συλλήψεων στην Αθήνα στα 1937 περισσότερα για τον Παπούλια με τη σύλληψή μου στον Πειραιά στα 1938.

Π ε ρ ί π τ ω σ η   ό γ δ ο η: Η σύλληψή μου στον Πειραιά σα να 'μοιαζε πως έφτασα στην ασφάλεια από χέρι σε χέρι μέσα σε τρεις μέρες.

Π ε ρ ί π τ ω σ η   έ ν α τ η: Η ανακάλυψη των 2 τυπογραφείων —Οχτώβρης 1939— και οι γελοίες κατηγορίες του «Γκαζέ» κατά του Σιάντου που τις χρησιμοποίησε ο Ζαχαριάδης.

Π ε ρ ί π τ ω σ η   δ έ κ α τ η: Στη Λ ά ρ ι σ α: Τον Σεπτέμβρη του 1936 —μετά τη δραπέτευση από τον 'Αη - Στράτη και μόλις είχα φτάσει στην Αθήνα— στάλθηκα στη Θεσσαλία. Δε θυμάμαι αν είχαν γίνει συλλήψεις ή όχι. Πήγα στη Λάρισα στη γιάφκα που μου είχε δώσει το Π.Γ. —ο Π. Ρούσσος— και ο γιαφκατζής με πήγε στο σπίτι ενός σοφέρ σαν προσωρινή παραμονή μου. 'Ηταν ένα μεγάλο σπίτι της οικογένειας Λουλέ - Μπαρτζιώτα —όπως έλεγε η νοικοκυρά— και ο σοφέρ συγγενής τους. Την άλλη μέρα το πρωί, κατά τις 10 η ώρα, έκανε επιδρομή η ασφάλεια και μόλις τους είδε η νοικοκυρά —μάνα του σοφέρ— πρότεινε να με κρύψει στο υπόγειο. Δε δέχτηκα. Είχα δει, μόλις πήγα στο σπίτι, αλλά το εξέτασα και το πρωί, ότι εκτός από την κύρια είσοδο στο καθαυτό σπίτι (το σπίτι ήτανε σε προαύλιο μεγάλο με δύο πόρτες, μια μεγάλη σιδερένια και μια μικρή) υπάρχει και μια άλλη πόρτα απ' την κουζίνα που βγάζει δίπλα από τη μικρή πόρτα της αυλής. Μόλις η νοικοκυρά άνοιξε την πόρτα και η ασφάλεια μπήκε στο σαλόνι —ήτανε μου φαίνεται 3 - 4— εγώ πήγα στην κουζίνα, βγήκα από την πόρτα της κουζίνας και της αυλής στο δρόμο και ανενόχλητος έφυγα. Κάποιος κατά πάσαν πιθανότητα της ασφάλειας που στεκόντανε λίγο πιο πέρα στο δρόμο δε με σταμάτησε, είτε επειδή δεν ξέραν για την πόρτα της κουζίνας, είτε γιατί το 'χανε σίγουρο ότι θα με βρούνε στο υπόγειο και δε μπορούσε να φανταστεί ότι μπορούσε να 'μαι κείνος για τον οποίο κάναν την επιδρομή. Δεν ήξερα άλλον στη Λάρισα και ξαναπήγα στο γιαφκατζή, αλλά εκείνος μου δήλωσε ότι δεν ξέρει κανέναν άλλον και ο ίδιος δε μπορεί να με κρατήσει. Είχα μια δεύτερη γιάφκα —κι αυτή από τον Π. Ρούσσο— για το Βόλο για να συνδεθώ με την οργάνωση. Με πήγαν στο Μήτσο Παπαγιάννη που γνωριζόμασταν κιόλας από παλιά, αλλά ο Παπαγιάννης μου δήλωσε πως δε μπορεί ούτε στο Βόλο να με κρατήσει ούτε με τη Λάρισα να συνδεθώ μπορεί να βοηθήσει. 'Ε-

τσι, αναγκάστηκα να φύγω και να γυρίσω στην Αθήνα και λίγο αργότερα στάλθηκα στην Ηπειρο, γιατί κι εκεί είχε χτυπηθεί η οργάνωση με συλλήψεις της καθοδήγησης κλπ. κι εκείνος που θα πήγαινε έπρεπε να ξέρει την οργάνωση για να μπορεί να συνδεθεί. Για το γιαφκατζή της Λάρισας δυσκολεύομαι να δώσω κάποιο χαρακτηρισμό. Αλλά για τον Παπαγιάννη: το λιγότερο ήταν αντικομματική η ενέργειά του, αλλά αν ήτανε χαφιές από τότες μπορούσε να με κρατήσει κλπ. 'Ηταν το λοιπόν χαφιές ο Δ. Παπαγιάννης και από πότε; 'Οτι υπήρξε χαφιεδισμός στη Λάρισα δεν υπάρχει αμφιβολία και βρίσκεται γύρω εκεί ανάμεσα στο γιαφκατζή και το σοφέρ που έμεινα στο σπίτι του. Η ασφάλεια ήρθε συστημένη στο σπίτι που έμεινα και ήτανε σίγουρη ότι θα με βρει στο υπόγειο.

Για τον Παπαγιάννη: Με τις δύο περιπτώσεις — Κτιστάκης - Παπαγιάννης— μπαίνει ζήτημα και για τη λεγόμενη «παλιά Κεντρική Επιτροπή» που με τόση ελαφρότητα έγινε δεχτή η άποψη ότι πρόκειται για αδιάβλητο καθοδηγητικό όργανο που έδρασε την περίοδο εκείνη και μόνο λάθη της καταλογίστηκαν. Ούτε ο τίτλος της αμφισβητήθηκε, παρόλα που κανένας από τους καθοδηγητές της ομάδας δεν ήταν μέλος της Κεντρικής Επιτροπής που είχαν πιαστεί όλοι, εκτός από τον Πλουμπίδη που ήτανε σε σανατόριο σαν άρρωστος και είχε επαφή μαζί τους. 'Ετσι οδηγιόμαστε σε μια πραγματικότητα που δείχνει, πως και τα δύο «καθοδηγητικά όργανα» δηλαδή η «Προσωρινή Καθοδήγηση» και η «Παλιά Κ.Ε.» ήτανε δημιουργήματα της ασφάλειας, του Μανιαδάκη και με το αλληλοφάγωμα αναμεταξύ τους, που ήτανε το ίδιο καθοδηγούμενα από το Μανιαδάκη, πετυχαίνονταν το μπάσιμο της κατάλληλης γραμμής πρώτα, της χαφιεδοφοβίας ανάμεσα στους κομμουνιστές ελεύθερους και φυλακισμένους, το αίσθημα της δυσπιστίας για κάθε άλλο γνήσιο καθοδηγητικό όργανο που μπορούσε να εμφανιστεί. Σαν αναντίρρητο παράδειγμα μπορούμε να φέρουμε την περίπτωση του Μακεδονικού Γραφείου υπό το Μπάρμπα, Τζανή, Κερασίδη, Σίμο και άλλους που όχι μόνο αρνήθηκε να αναγνωρίσει και να υποταχτεί στις δύο λεγόμενες καθοδηγήσεις και γι' αυτό κατόρθωσαν να διαφυλαχτούν και να δράσουν υπολογίσιμα σ' όλη την περίοδο της διχτατορίας χωρίς χτυπήματα, αλλά και όταν άρχισαν να πηγαίνουν στη Μακεδονία οι πρώτοι σύντροφοι Μακεδόνες που είχαν φύγει από τα νησιά της εξορίας, τους δεχόντουσαν με πολλές προφυλάξεις, τους δοκίμαζαν κλπ. Το ίδιο δε δέχτηκαν χωρίς αντιρρήσεις και την Κ.Ε. που είχε συγκροτηθεί από παλιά μέλη της Κ.Ε. που είχαν φύγει από τις εξορίες στα 1941. Και οι σύντροφοι αυτοί, μέλη αυτού του Μακεδονικού Γραφείου —σχεδόν όλοι τους— πέσανε σαν πραγματικοί ήρωες στις επάλξεις του αγώνα, από

τις πρώτες μέρες της κατοχής! Η συλλογιστική στην κρίση αυτού του προβλήματος «μα τι να γίνει, βγήκαν και μερικοί χαφιέδες» είναι και ανεύθυνη, ίσως και να μην είναι άσχετη και από ιδιοτέλεια. Γιατί τα όργανα που κρίναν και τα προβλήματα αυτά, στη βάση τους πάντα αποτελούνταν από τους «αναντικατάστατους» παλιούς καθοδηγητές και από τους δημιουργημένους απ' αυτούς παθιασμένους συνεργάτες τους που το άθλιο τέλος μερικών απ' αυτούς δείχνει την τραγική τύχη του δικού μας κόμματος και κινήματος. Να γιατί χρειάζεται μια σφαιρική έρευνα κι αυτού του προβλήματος μπήγοντας βαθιά το νυστέρι και μέχρι του σημείου π.χ. για παράδειγμα, γιατί έκανε δήλωση ο Σκλάβαινας, από δειλία είτε γιατί είχε καταντήσει, ακόμα πριν από τη διχτατορία, σωστό ρημάδι με αφορμή την οικογενειακή του ζωή —κόλαση— εξευτελίζοντάς τον με την ίδια του τη γυναίκα που τη μετέτρεψαν από μια σεμνή και ενάρετη Ικαριοπούλα, κόρη γνωστής επαναστατικής οικογένειας, γιομάτη όνειρα και ιδανικά για την επανάσταση, για τους συντρόφους, σε ρεντίκολο σεξουαλικών τους ορέξεων και σε ναρκομανή! ; Και του Βοτάνη του Κώστα τη γυναίκα που παραλίγο θα διέλυε την Ακροναυπλία; Είτε άλλο παράδειγμα: πώς να εξηγήσεις τη ρετσινιά του Ιωαννίδη κατά του Ζεύγου —ύστερα από τη δολοφονία του— ότι ήτανε ύποπτος ύστερα από πάνω από 20 χρόνια συνεργασία που είχαν και μέχρι Π.Γ.;

Δεκάδες άλλες περιπτώσεις συντρόφων πιστών και δοκιμασμένων που πολλοί καταγγέλθηκαν και εξοντώθηκαν με ψεύτικες, ατιμωτικές κατηγορίες και άλλοι καταγγέλθηκαν σαν πράκτορες ύστερα από τη δολοφονία τους όπως ο Σιάντος; Και μήπως θα εξοντώνονταν μια ολόκληρη ομάδα εξαίρετων συντρόφων χωρίς τους σταυρούς της ηγεσίας της δεκαετίας του 40; Χρειάζεται, το λοιπόν, το νυστέρι πολύ περισσότερο σήμερα, που άρχισε να καταχτάει έδαφος η ζαχαριάδικη παγίδα που πήγε να στήσει στην 7η Ολομέλεια του 1957 για να μη δώσει λόγο των πράξεών του. Οι ευθύνες είναι αποκλειστικά δικές μας, μέσα στους ίδιους μας!

Στάλθηκα στην Κρήτη

Το Σεπτέμβρη του 1937 —πάνω από μήνα ύστερα από την 4η Ολομέλεια— πήρα εντολή να παραδώσω την οργάνωση της Αθήνας στο Νικολιτσάκο και να ετοιμαστώ να πάγω στην Κ.Ο. Κρήτης. 'Εφτασα στην Κρήτη περί τα τέλη του Σεπτέμβρη - αρχές Οχτώβρη. Είχαν γίνει συλλήψεις και στην Κρήτη. Συγκεκριμένα, όπως μου είπε ο Κτιστάκης, εκεί σα γραμματέας είχε σταλεί ο Δ. Μενύχτας αλλά πιάστηκε. Πήγα σε γιάφκα που κρατούσε ο Κτιστάκης. Κατά τα τέλη

Γενάρη - αρχές Φλεβάρη του 1938 ο Κτιστάκης έφυγε για την Αθήνα, σύμφωνα με την εντολή του Π.Γ. που την είχα φέρει εγώ. Γύρισα στην Αθήνα κατά τα τέλη του Σεπτέμβρη του 1938 με εντολή του Π.Γ. που μου στάλθηκε μέσω του Β. Κτιστάκη με τον οποίο και προηγούμενα κρατούσα την επαφή με το Π.Γ.

Η ένοπλη εξέγερση των Χανίων, 28 Ιούλη 1938

Επειδή η κατάσταση της Κ.Ο. Κρήτης και η ένοπλη εξέγερση των Χανίων στις 28 Ιούλη 1938 αποτελούν μια αδιαχώριστη ενότητα, αρχίζω απ' αυτή σαν τη σημαδιακή εκδήλωση της πορείας της οργάνωσης. 'Οταν έφυγα από την Αθήνα για την Κρήτη, η πολιτική γραμμή του κόμματος, ήτανε: Πλατύ αντιδιχτατορικό μέτωπο με όλα τα κόμματα και οργανώσεις που είναι ενάντια στη διχτατορία χωρίς να αποκλείει και την ένοπλη, τονίζοντας πως: «η ανατροπή της διχτατορίας θα γίνει με την πάλη των αντιδιχτατορικών δυνάμεων λαού και στρατού». Και τέτοιες ζυμώσεις είχαν αρχίσει να γίνονται σχεδόν από τις αρχές της κήρυξης της διχτατορίας και, κατά το τέλος του 1937 αρχές 1938 βρίσκονταν σε μιά ευνοϊκή πορεία, γιατί, τα περισσότερα αστικά κόμματα που είχαν και την επιρροή στο στρατό αλλά και στα σώματα ασφαλείας, σε σοβαρό βαθμό είχαν πάψει να έχουν αυταπάτες για το ρόλο του βασιλιά και σα μόνη λύση έβλεπαν την ένοπλη ανατροπή της διχτατορίας. Για την πραγματοποίηση αυτού του σκοπου, για την οργάνωση και συντονισμό της δράσης των αντιδιχτατορικών δυνάμεων του λαού και του στρατού, είχε συγκροτηθεί —στις αρχές του 1938— και επιτροπή με συμμετοχή όλων των κομμάτων (Φιλελεύθερο, Λαϊκό, Κ.Κ.Ε., Προοδευτικό κλπ.).

Σ τ η ν Κ ρ ή τ η: Η Κρήτη ήτανε και έμεινε δημοκρατική και πέρα για πέρα αντιδιχτατορική. Αντιδιχτατορικό πνεύμα υπήρχε και στα κρατικά όργανα και στην ίδια τη χωροφυλακή που απόφευγε έντονες δραστηριότητες σαν αντίδραση στο δημοκρατικό - αντιδιχτατορικό φρόνημα του λαού. 'Εμεινε δημοκρατικός και ο στρατός και οι αξιωματικοί που δεν έκρυβαν την αντιπάθειά τους κατά της διχτατορίας. Και σ' όλη τη διάρκεια του 1937 και το 1938 μέχρι την ένοπλη εξέγερση των Χανίων, στο κέντρο του λαϊκού ενδιαφέροντος βρίσκονταν η ανατροπή της διχτατορίας και μάλιστα η ένοπλη, την οποία πρόβαλλαν τα αστικά κόμματα —σχεδόν σαν τη μοναδική δυνατότητα η οποία όμως, ουσιαστικά, επιδρούσε αρνητικά στην ανάπτυξη της μαζικής - λαϊκής αντιδιχτατορικής πάλης. Σ' εμάς σαν κομματική οργάνωση έμπαινε το ζήτημα τι θα κάνουμε σε μια τέτοια περίπτωση έν-

όπλης ενέργειας. Αν δηλαδή θα πάρουμε ή όχι μέρος, ακόμα και στην περίπτωση που τα αστικά κόμματα δε θα δέχονταν συνεργασία μαζί μας. 'Οταν ο Κτιστάκης έφευγε για την Αθήνα ένα από τα προβλήματα που έπρεπε να βάλει στο Π.Γ. ήτανε κι αυτό. Δηλαδή ποια θα πρέπει να 'ναι η στάση μας αν τα άλλα κόμματα τραβήξουν για ένοπλη στρατιωτική ανατροπή της διχτατορίας. Η απάντηση που μας έστειλε ο Κτιστάκης ήτανε καταφατική —συμμετοχή.

Η προετοιμασία της εξέγερσης

Τον Απρίλη - Μάη του 1938, το Π.Γ. ενημέρωσε (μέσω του Κτιστάκη) την Κ.Ο. Κρήτης ότι συγκροτήθηκε αντιδιχτατορική επιτροπή με συμμετοχή όλων των κομμάτων και ότι δεν αποκλείεται —παρά τις διαφωνίες που υπήρχαν— να επικρατήσει η άποψη για στρατιωτική ενέργεια κατά της διχτατορίας σε σύντομο χρονικό διάστημα. Μαζί με την προηγούμενη καταφατική απάντηση και από το μήνυμα αυτό έβγαινε το συμπέρασμα πως το Κ.Κ.Ε. ήτανε σύμφωνο και θα έπαιρνε μέρος στη στρατιωτική ενέργεια και ανάλογος θα 'πρεπε να ήταν και ο προσανατολισμός της Κ.Ο. Κρήτης. Παρ' όλα αυτά προτού γίνει η ένοπλη ενέργεια, η Κ.Ο. Κρήτης έστειλε σύνδεσμο στο Π. Γ. (μέσω του Κτιστάκη). Η απάντηση πάλι ήτανε καταφατική και μάλιστα με την προσθήκη ότι μια τέτοια ενέργεια προετοιμάζεται σε πανελλαδική κλίμακα.

Τον Απρίλη του 1938 πραγματοποιήθηκε σύσκεψη στα Χανιά με συμμετοχή του Αρ. Μητσοτάκη, αρχηγού της «αριστεράς» των Φιλελευθέρων, Ιωάν. Μουντάκη, Δήμαρχου Χανίων, και του αντιπροσώπου της Κ.Ο. Κρήτης Μ. Βαφειάδη. Στη σύσκεψη αρνήθηκαν να πάρουν μέρος ο Βολουδάκης, βουλευτής Σφακίων και ο Πολυχρονίδης του κόμματος των Φιλελευθέρων. Κλήθηκε και ο δικηγόρος Παλληκάρης που συνεργάζονταν με την Κ.Ο. Κρήτης, αλλά δεν πήρε μέρος από αντιπάθεια προς το Μητσοτάκη. Αρνήθηκε να πάρει μέρος και ο στρατηγός Μάντακας. Η σύσκεψη διαπιστώνει την ανάγκη του συντονισμού του λαϊκού αντιδιχτατορικού αγώνα και, με προτεραιότητα τον ένοπλο, αποφασίζει να υπογραφεί συμφωνία που θα περιλάβει τους εξής όρους:

1) Ανατροπή της διχτατορίας.

2) Σχηματισμός αντιδιχτατορικής κυβέρνησης απ' όλα τα κόμματα της Βουλής που διέλυσε η διχτατορία και εκλογές με αναλογική.

3) Επαναφορά των αποτάκτων δημοκρατικών αξιωματικών, κατάργηση του ιδιωνύμου, του θεσμού της εξορίας, των αντιδημοκρατικών νόμων της διχτατορίας. Πράγματι τέτοια περίπου συμφωνία υπο-

γράφτηκε σε μιά δεύτερη συνάντηση, ύστερα από μερικές μέρες, από το Μουντάκη, το Μητσοτάκη και τον αντιπρόσωπο της Κ.Ο. Κρήτης Μ. Βαφειάδη.

Δεν αποκλείεται, ένα από τα τρία αντίτυπά της κάπου να βρίσκεται. Η τριάδα που υπόγραψε την παραπάνω συμφωνία, στην πράξη αποτέλεσε το καθοδηγητικό όργανο κατά την περίοδο της προετοιμασίας και μέχρι τη μέρα της ένοπλης εξέγερσης και όπως θα δούμε παραπέρα, ονομάστηκε «επαναστατική επιτροπή» με συμπλήρωση που έγινε την παραμονή της εξέγερσης και την ίδια μέρα της εξέγερσης. Μετά την υπογραφή της συμφωνίας, με τις διαβεβαιώσεις του Μητσοτάκη που πηγαινοέρχονταν στην Αθήνα, ότι η ένοπλη εξέγερση είναι κιόλας στα πρόθυρα σ' όλη την Ελλάδα, αλλά και κυρίως ύστερα από το δεύτερο μήνυμα που ήρθε στην Κ.Ο. Κρήτης από το Π.Γ. μέσω του Κτιστάκη, η αντιδιχτατορική επιτροπή (και η ΚΟΚ) προσανατολίστηκε τελικά στην ένοπλη εξέγερση.

Στα πλαίσια αυτής της Πανελλαδικής ένοπλης εξέγερσης, που υπολογιζότανε για τον Ιούνη - Ιούλη, καθορίστηκε —με πρόταση του Μητσοτάκη— και η ένοπλη εξέγερση της Κρήτης (πρέπει να σημειωθεί και το εξής: ο Μητσοτάκης, κατά το Φλεβάρη - Μάρτη του 1938, ήρθε απ' την Αθήνα και έβαλε ζήτημα ένοπλης εξέγερσης μέχρι το Πάσχα και, όπως ανακοίνωσε, το ίδιο θα γίνονταν και στην Αθήνα - Θεσσαλονίκη κλπ. Σε συνέχεια ανακοίνωσε ότι ματαιώθηκε γιατί γίναν συλλήψεις πολιτικών και στρατιωτικών στην Αθήνα). Με πρότασή μου η επιτροπή αποφάσισε να αναθέσει τη στρατιωτική διοίκηση της εξέγερσης στο στρατηγό Μάντακα, γαμπρό απ' αδερφή των Κτιστάκηδων και ο αντιπρόσωπος της ΚΟΚ Μάρκος Βαφειάδης έκανε δύο συναντήσεις με το στρατηγό. Στην πρώτη συνάντηση ο στρατηγός αρνήθηκε να πάρει μέρος στην εξέγερση και στη δεύτερη δέχτηκε, υπό τον όρο ότι θα αναλάβει τη στρατιωτική διοίκηση εφόσον πετύχει η εξέγερση και τον καλέσουν οι αξιωματικοί. Κι αυτό πάλι, όπως δήλωσε, επειδή έχει εμπιστοσύνη στην κομματική οργάνωση και στον Β. Κτιστάκη και του βεβαιώθηκε ότι όλα αυτά είναι σε γνώση του Κτιστάκη.

Την ίδια περίοδο η καθοδήγηση της ΚΟΚ, σα βασικό της καθήκον έβαλε την προετοιμασία και κήρυξη —ταυτόχρονα με την ένοπλη εξέγερση— γενικής πολιτικής απεργίας από τα συνδικάτα και την οργάνωση των ενόπλων ομάδων στα χωριά που είχε βάσεις κομματικές, για οργανωμένη κάθοδό τους στην πόλη, μόλις ειδοποιηθούν. Έτσι, η Κ.Ο. Χανίων μαζί και όλες οι υποτυπώδικες οργανώσεις της υπαίθρου, προσανατολίστηκαν με βάση τις αποφάσεις της καθοδήγησης και, σύμφωνα με τα στοιχεία που συγκεντρώθηκαν, αποδείχτηκε πως η

οργάνωση (περιφέρεια Χανίων) είχε τη δυνατότητα να κινητοποιήσει περί τους 400 - 450 ενόπλους κομμουνιστές και συμπαθούντες.

Καθορισμός της ημερομηνίας της εξέγερσης και η εκτέλεση

Κατά τις αρχές είτε τα μέσα του Ιούλη, ο Μητσοτάκης γύρισε από την Αθήνα στα Χανιά. Κατά τις 25 του Ιούλη έγινε συνεδρίαση της Επιτροπής του Αντιδιχτατορικού Μετώπου —Μητσοτάκης, Κ.Ο.Κ., Μουντάκης—, όπου ο Μητσοτάκης ανακοίνωσε ότι η ένοπλη εξέγερση είναι έτοιμη και θα εκδηλωθεί στην Αθήνα κατά τα τέλη του μήνα. Έγινε ενημέρωση της προετοιμασίας που είχε γίνει και αποδείχτηκε, πως, έξω από τα Χανιά και την περιοχή τους, σ' όλη την υπόλοιπη Κρήτη (κυρίως Ρέθυμνο και Ηράκλειο) δεν είχε γίνει καμιά προετοιμασία, εκτός από μερικές επαφές που κατόρθωσε να κάνει η Κ.Ο.Κ. με μεμονωμένους συντρόφους στο Ρέθυμνο. Ο Μητσοτάκης ανακοίνωσε πως σε συζητήσεις τους ο Βολουδάκης του είπε πως προσχωρεί στο αντιδιχτατορικό μέτωπο και πρότεινε να γίνει δεχτός σαν τέταρτο μέλος της επιτροπής. Την ίδια μέρα —άν δεν κάνω λάθος— έγινε νέα συνάντηση της τετραμελούς πια επιτροπής, όπου αποφασίστηκε:

1) Η εξέγερση να πραγματοποιηθεί τη νύχτα της 28 προς 29 του Ιούλη, ώρα 4 στα ξημερώματα. Αυτή ήταν —σύμφωνα με το Μητσοτάκη— και η υποτιθέμενη ημερομηνία της εκδήλωσης και στην υπόλοιπη Ελλάδα· (πάρθηκε ακόμα υπόψη ότι μπορεί να εκδηλωθεί πρώτη η Κρήτη ή και το αντίστροφο).

2) Έγινε ο εξής καταμερισμός:

α) Κ.Ο.Κ.: υπεύθυνη για την κατάληψη των στρατώνων και της Γεν. Διοίκησης. Γιά την κήρυξη της απεργίας. Θα φροντίσει να φέρει το στρατηγό Μάντακα στα Χανιά που θα είναι ο στρατιωτικός διοικητής.

β) Μ ο υ ν τ ά κ η ς: υπεύθυνος για την κατάληψη του τηλεγραφείου, της διοίκησης χωροφυλακής και των τμημάτων της χωροφυλακής και αφοπλισμό της.

γ) Β ο λ ο υ δ ά κ η ς: με τμήμα 150 ανδρών, που υποσχέθηκε ότι διαθέτει, θα καταλάβει το Ρέθυμνο.

δ) Μ η τ σ ο τ ά κ η ς: γενικός αρχηγός.

Την ίδια μέρα συνεδρίασε η κομματική επιτροπή Χανίων και εξέτασε την πορεία της προετοιμασίας της πανεργατικής απεργίας, των ενόπλων ομάδων που διαθέτει. Στάλθηκαν σύνδεσμοι στα χωριά με εντολή στις οργανώσεις όπως, στις 28 προς 29 Ιούλη, το αργότερο μέχρι τις 2 η ώρα μετά τα μεσάνυχτα, οι ένοπλες ομάδες που διαθέτουν να βρίσκονται στους ελαιώνες που είναι δίπλα στο ορφανοτροφείο και

κοντά στους στρατώνες του 14ου Συντάγματος (Χανιά). Καθόρισε υπεύθυνο σύντροφο που θα φροντίσει ώστε το πρωί της 29 Ιούλη ο στρατηγός Μάντακας να βρίσκεται στα Χανιά. Για το σκοπό αυτό διατέθηκε το αυτοκίνητο του αδελφού του Κτιστάκη.

Η εκτέλεση

Σύμφωνα με την εντολή που πήραν οι κομματικές οργανώσεις των χωριών και της πόλης, την καθορισμένη μέρα και μέχρι τις 12 - 1 η ώρα τα μεσάνυχτα, στους ελαιώνες είχαν συγκεντρωθεί πάνω από 400 ένοπλοι και πολλοί άοπλοι. Ο αντιπρόσωπος της Κομματικής Οργάνωσης Κρήτης σε σύντομη συνάντηση με τους επικεφαλής των ενόπλων ομάδων μίλησε με λίγα λόγια για το σκοπό της συγκέντρωσης και τόνισε πως από τη γρήγορη κατάληψη των στρατώνων εξαρτάται η επιτυχία της εξέγερσης. Η ενέργεια κατά των στρατώνων εκδηλώθηκε νωρίτερα από την καθορισμένη ώρα (4 η ώρα ήταν η καθορισμένη), γιατί ύστερα από μερικά επεισόδια ανάμεσα σε οπλισμένες ομάδες επαναστατών και περιπολίες του στρατού, αλλά και μερικές πρόωρες εκδηλώσεις, η ενέργεια αποφασίστηκε να γίνει γρηγορότερα για να μη χαθεί το στοιχείο του αιφνιδιασμού. Εκτός από τα χωριά που σε μερικά οι επαναστάτες είχαν αρχίσει να κυκλοφορούν ένοπλα μπροστά στους χωροφύλακες, ένα πρώτο επεισόδιο έγινε στη γέφυρα Κλαδισσού, έξω από τα Χανιά, που οι αρχές είχαν τοποθετήσει φυλάκιο για να εμποδίσουν το έμπα των επαναστατών στα Χανιά. Δεύτερο επεισόδιο έγινε στο δρόμο Χανίων - Σούδας στους ελαιώνες, κοντά στον τόπο συγκέντρωσης των επαναστατών, με στρατιωτική περίπολο. Επίσης είχαν γίνει και μερικές πρόωρες ενέργειες, όπως το άνοιγμα οπλοπωλείου στα Χανιά απ' όπου πάρθηκαν μερικά όπλα. Αν και, τόσο το επεισόδιο της γέφυρας όσο και στο δρόμο Σούδας έδειξαν μάλλον τη φιλική διάθεση που υπήρχε στο στρατό, θεωρήθηκε ότι διατρέχουμε τον κίνδυνο να αποκαλυφτεί η συγκέντρωση των ενόπλων στα Χανιά και να χαθεί το στοιχείο του αιφνιδιασμού. Αλλά, ότι αυτή τη νύχτα θα εκδηλωθεί κίνημα είχε διαδοθεί πλατιά, το ήξερε όλος ο κόσμος και χωρίς άλλο και οι αρχές, που, όμως, δε φάνηκε να παίρνουν εξαιρετικά μέτρα. Η επίθεση ήτανε τόσο ορμητική και αιφνιδιαστική έτσι που, εκτός από τη χρήση μερικών πολυβόλων, τα στρατιωτικά τμήματα που βρίσκονταν στους στρατώνες δεν πρόλαβαν να προβάλουν καμιά αντίσταση και η κατάληψη των στρατώνων δε βάσταξε περισσότερο από 20 λεπτά της ώρας. Πρέπει να σημειωθεί πως μαζί με τους ένοπλους ήταν πολλοί άοπλοι που είχαν κατέβει από τα χωριά και πολλοί από τα Χανιά. Αυτοί όχι μονάχα οπλίστηκαν από τις

αποθήκες οπλισμού που ανοίχτηκαν, αλλά και πολλοί απ' αυτούς παίρνανε από 2 και 3 ακόμα όπλα και φεύγανε για τα χωριά και τα σπίτια τους. Σύμφωνα με μαρτυρίες που γίνανε τότες —χωρίς άλλο υπερβολικές και ανεξακρίβωτες— πάρθηκαν από τις αποθήκες περί τα 30 χιλιάδες όπλα.

Με την κατάληψη των στρατώνων και της Μεραρχίας όλοι οι αξιωματικοί και ο Μέραρχος δήλωσαν, ότι παύουν να αντιστέκονται. Εκεί στη Μεραρχία ήτανε και ο Γενικός Διοικητής Κρήτης και ο Γενικός Γραμματέας της Γενικής Διοίκησης, το ίδιο δεν πρόβαλαν καμιά αντίσταση και περιορίστηκαν σε γραφείο μαζί με τους αξιωματικούς. Φαίνεται πως είχαν πάγει στη Μεραρχία γιά περισσότερη ασφάλεια και γιά να καθοδηγήσουν την άμυνα των αρχών της διχτατορίας. 'Ομως, παρά την παράδοσή τους χωρίς αντίσταση, ο Μέραρχος και όλοι οι αξιωματικοί, στην πρότασή μας να προσχωρήσουν στην εξέγερση, κατηγορηματικά δήλωσαν ότι παίρνουν διαταγές μόνο από ανωτέρους τους και ότι δεν αναγνωρίζουν τους επαναστάτες σαν αρχή. Αυτή η κατάσταση βάσταξε περίπου μέχρι τις 6 η ώρα το πρωί, δηλαδή την ώρα που έφτασε ο στρατηγός Μάντακας. Μόλις ο Μάντακας μπήκε στο γραφείο που ήτανε συγκεντρωμένοι οι αξιωματικοί, όλοι σηκώθηκαν και πήραν στάση προσοχής. Ο Μάντακας δήλωσε ότι ανέλαβε στρατιωτικός διοικητής και να περιμένουν διαταγές του. Η κατάληψη όλων των στόχων έγινε σχεδόν χωρίς αντίσταση και χωρίς αιματοχυσία.

Στο μεταξύ, όλος ο λαός των Χανίων και με κόσμο που συνεχώς έρχονταν από τα χωριά, βρίσκονταν στους δρόμους και πανηγύριζε τη δημοκρατική του νίκη, με κατάρες ενάντια στο βασιλιά και το Μεταξά, τη διχτατορία. Και η πανεργατική πολιτική απεργία είχε μετατραπεί σε παλλαϊκή.

Η πρώτη συνεδρίαση της Επαναστατικής Επιτροπής σαν Εξουσία

Κατά τις 7 η ώρα το πρωί, στα γραφεία της Μεραρχίας, συνήλθε η Επαναστατική Επιτροπή με συμμετοχή και του στρατηγού Μάντακα που έγινε το πέμπτο μέλος της. Η κατάσταση παρουσιάζονταν ως εξής:

1) Καταλήφτηκαν οι στρατώνες, η Γεν. Διοίκηση, η Διεύθυνση Χωροφυλακής, το Τηλεγραφείο, ο Ασύρματος.

2) Ο Βολουδάκης δεν ενήργησε προς Ρέθυμνο.

3) Ο Μουντάκης απαγόρεψε τη σύλληψη και φυλάκιση του διοικητή της Χωροφυλακής, τον αφοπλισμό της Χωροφυλακής.

4) Ο Γεν. Διοικητής Σφακιανάκης που είχε περιοριστεί στα γραφεία της Μεραρχίας και έπρεπε να συλληφθεί και φυλακιστεί, με επέμ-

βαση ανθρώπων του Μητσοτάκη και Βολουδάκη στάλθηκε να μείνει στο σπίτι του και βάλθηκε φρουρά για ασφάλειά του. Το ίδιο έγινε και με το Γεν. Γραμματέα Ιππόλυτο που έμενε στο ξενοδοχείο «Μινέρβα».

5) Από πληροφορίες που ήρθαν από τον ασύρματο σε καμιά άλλη περιοχή της χώρας δεν έχει εκδηλωθεί ένοπλη ή κάποια άλλη ενέργεια.

Ύστερα από τις διαπιστώσεις της παραπάνω κατάστασης, ο Μητσοτάκης δηλώνει ότι πρέπει να θεωρήσουμε πως η ενέργειά μας εκπλήρωσε την αποστολή της και, μια που δεν έγινε καμιά άλλη εκδήλωση στην υπόλοιπη Ελλάδα και στην Κρήτη η εκδήλωση περιορίστηκε στα Χανιά, κείνο που μας μένει είναι να εγκριθεί παλλαϊκή διαμαρτυρία από συλλαλητήριο κατά της διχτατορίας και να σταλεί στο βασιλιά. Μ' άλλα λόγια, ήτανε σα να έλεγε πως θα πρέπει να τελειώνουμε. Ο αντιπρόσωπος της Κ.Ο.Κ. που μίλησε σε συνέχεια δήλωσε πως, κατά τη γνώμη του, δε μπαίνει ζήτημα να μη συνεχίσουμε την εξέγερση, αν αυτό εννοεί ο Μητσοτάκης μ' αυτά που είπε, και έκανε τις εξής —περίπου— προτάσεις!

1) Να σταλεί αμέσως το απόσπασμα επαναστατών στο Ρέθυμνο, να καταλάβει τις αρχές και απ' εκεί —μαζί με τα Χανιά— να οργανωθεί ενέργεια προς Ηράκλειο από ξηρά και από θάλασσα.

2) Να συλληφθούν και να φυλακιστούν ο Γεν. Διοικητής και ο Γεν. Γραμματέας, ο Διοικητής Χωροφυλακής.

3) Να αφοπλιστεί η Χωροφυλακή και τα τμήματα του στρατού που δε θα προσχωρήσουν στην επανάσταση.

4) Να καταληφθεί η Μοίρα Πυροβολικού και να ετοιμαστούν τα επάκτια πυροβολεία για δράση.

5) Να οργανωθεί απόσπασμα για απόβαση προς Αθήνα (χαρακτηριστική σύμπτωση ήταν το εξής: πριν από τη συνεδρίαση της Επαν. Επιτροπής παρουσιάστηκε στον αντιπρόσωπο της Κ.Ο.Κ. καπετάνιος —δε θυμάμαι αν ήτανε του εμπορικού ή του πολεμικού ναυτικού— ονόματι Κανάρης και πρότεινε ότι είναι σε θέση, με ασφάλεια, να αποβιβάσει στον Ωρωπό τμήμα από 300 μέχρι 1.500 επαναστάτες. Στην επιτροπή κανένας δε συμφώνησε με την πρόταση).

6) Να γίνει κανονική επιστράτευση μερικών ηλικιών εκτός από τους εθελοντές. Σε συνέχεια ανάπτυξε την άποψη της Κ.Ο.Κ. που ήτανε: «ότι στην υπόλοιπη Ελλάδα δεν εκδηλώθηκε ένοπλη ή άλλη ενέργεια, αυτό όμως δεν προεξοφλεί ακόμα την αποτυχία της Κρητικής εξέγερσης, με την προϋπόθεση όμως πως θα ενεργήσουμε τώρα αμέσως παίρνοντας τα παραπάνω μέτρα και προς την υπόλοιπη Κρήτη, μπορούμε —και θα πρέπει— να κρατηθούμε στην εξουσία για χρονι-

κό διάστημα που θα δώσει τη δυνατότητα να εκδηλωθεί η εξέγερση και σ' άλλα διαμερίσματα, στην υπόλοιπη Ελλάδα. Αυτές οι προτάσεις δεν έγιναν δεχτές από κανένα απο τα μέλη της Επιτροπής και από το στρατηγό Μάντακα, που θεωρούνταν σαν οπαδός της Κ.Ο.Κ., λόγω των συγγενικών του δεσμών με τον Β. Κτιστάκη. Κι όχι μόνο αυτό, αλλά η απάντηση στην επιμονή μου ήτανε ότι, η Κ.Ο.Κ. πάγει να διασπάσει τον αγώνα, πάγει να δώσει κομμουνιστικό χρώμα στην εκδήλωση, πάγει να προκαλέσει άσκοπες αιματοχυσίες, ότι επιδιώκει να καταλάβει την εξουσία, πράγμα που δείχνει και τους πραγματικούς σκοπούς συμμετοχής της Κ.Ο.Κ. στην αντιδιχτατορική επιτροπή και του Κ.Κ.Ε. στην Πανελλαδική Επιτροπή των κομμάτων. 'Οτι, αν η Κομματική Οργάνωση ενεργήσει έξω από τα όρια που καθορίζει η επαναστατική επιτροπή, θα καταγγελθεί ότι διέσπασε τον αγώνα και θα αποκλειστεί από την Επαναστατική Επιτροπή.

Τόσο, το λοιπόν, οι ενέργειες των αντιπροσώπων των αστικών κομμάτων από την αρχή της εξέγερσης, που διαπιστώθηκαν στην Επαναστατική Επιτροπή, όσο και οι εκδηλώσεις τους κατά τη διάρκεια της συνεδρίασης, μαζί με την απότομη αλλαγή της συμπεριφοράς τους, σαν αντίδραση στις προτάσεις του αντιπροσώπου της Κ.Ο.Κ., δίναν αφορμή για αμφιβολίες για το αν θα είναι ή όχι συνεπείς στις επιδιώξεις της εξέγερσης και αν μπορούσαν να εκπληρωθούν, τη στιγμή που, στην ουσία, αφήνονταν άθιχτες οι διχτατορικές αρχές. 'Ομως περιθώρια για παραπέρα επιμονή δεν υπήρχαν, γιατί, αλλιώτικα, θα 'πρεπε η Κ.Ο.Κ. να ενεργήσει αυτόβουλα. Αν έπρεπε και αν είχε τέτοιες δυνατότητες η Κ.Ο.Κ., θα δούμε.

'Ετσι, πάρθηκαν οι παρακάτω αποφάσεις:

1) Να γίνει συλλαλητήριο με ομιλητή το Μητσοτάκη και του ανατέθηκε να συντάξει διάγγελμα προς το λαό και το στρατό και να το φέρει σε συζήτηση στην επόμενη συνεδρίαση της Επαναστατικής Επιτροπής που καθορίστηκε κατά τις 10 η ώρα.

2) Αποφασίστηκε ο Μάντακας να αρχίσει επιστράτευση και να οργανώσει σε στρατιωτικά τμήματα τους ένοπλους επαναστάτες που πήραν άμεσα μέρος στην εξέγερση και κείνων που εξοπλίστηκαν.

3) Ο Βολουδάκης να πραγματοποιήσει την ενέργειά του προς Ρέθυμνο —όπως ο ίδιος βεβαίωνε ότι ετοιμάζει τμήμα του να ενεργήσει προς Ρέθυμνο κατά το βράδυ. Αυτή ήταν η πρώτη συνεδρίαση της Επαναστατικής Επιτροπής αμέσως μετά την εξέγερση και, όπως γίνεται φανερό, και η πρώτη χαραματιά που δημιουργήθηκε με την αρνητική στάση που πήραν τα 4 μέλη της Επαναστατικής Επιτροπής απέναντι στις προτάσεις του αντιπροσώπου της Κ.Ο.Κ. Και η διάχυτη ατμόσφαιρα που υπήρχε στην Επιτροπή ήτανε η αμφιταλάντευση, η

αβεβαιότητα, αλλά κανένας όμως στην Επιτροπή δε μίλησε για αναστολή της εξέγερσης εκτός από τα υπονοούμενα του Μητσοτάκη· και έτσι πάρθηκαν οι παραπάνω, τόσο ανεπαρκείς, αποφάσεις για την πορεία της εξέγερσης, με επιστράτευση και επέκτασή της στην υπόλοιπη Κρήτη.

Πράγματι, η Επιτροπή συνήλθε κατά τις 10 η ώρα, αλλά κατά περίεργο τρόπο και χωρίς να 'χει αποφασίσει η Επαναστατική Επιτροπή, είχαν κληθεί και πήραν μέρος σ' αυτήν και άλλα πρόσωπα των αστικών κομμάτων, πιθανόν με την πρόθεση να δημιουργηθεί ατμόσφαιρα πιεστική με την παρουσία τους και να αντιδράσουν σε περίπτωση που ο αντιπρόσωπος της Κ.Ο.Κ. θα επανερχότανε στα προηγούμενα και θα επέμενε για τα μέτρα που πρότεινε. Ο Μητσοτάκης διάβασε το διάγγελμά του και στις παρατηρήσεις που γίνανε και από άλλους, ιδιαίτερα το σημείο που αφορούσε το βασιλιά, ο Μητσοτάκης επέμενε να μείνει το διάγγελμα όπως είναι, με το επιχείρημα πως δε συμφέρει στην επανάσταση να θέσει τώρα και καθεστωτικό ζήτημα. 'Εγινε πρόταση να μιλήσει και αντιπρόσωπος της Κ.Ο.Κ. στο συλλαλητήριο, αλλά απορρίφτηκε κι αυτή με το πρόσχημα ότι θα χρωματιστεί η επανάσταση.

Το συλλαλητήριο ήτανε πραγματικά τεράστιο, παλλαϊκό, ακράτητο σε ενθουσιασμό και μαζί με τα «ζήτω η Δημοκρατία», «Κάτω η διχτατορία, ο Μεταξάς, ο φασισμός, ο βασιλιάς» αντιιμπεριαλιστικά συνθήματα, ζητωκραυγές υπέρ της Σ. 'Ενωσης και του Κ.Κ.Ε., εκεί, σ' αυτό το συλλαλητήριο, βάλθηκε και η σφραγίδα για το τέλος της λαϊκής εξέγερσης με ενέργεια που μπορεί να πει κανείς πως φθάνει στα όρια της προδοσίας της επανάστασης. Ο αρχηγός της επαναστατικής επιτροπής Μητσοτάκης, πιθανό σε γνώση του Βολουδάκη και Μουντάκη παραποιώντας το διάγγελμα, το παρουσίασε σαν έκκληση προς το βασιλιά να διώξει το Μεταξά και, χωρίς καμιά εξουσιοδότηση από την Επαναστατική Επιτροπή ανακοίνωσε πως, σ' όλη την υπόλοιπη Ελλάδα και στην Κρήτη —εκτός από τα Χανιά— δεν εκδηλώθηκε καμιά κίνηση και ξαφνικά έκλεισε το λόγο του συσταίνοντας στο πλήθος «να διαλυθεί ήσυχα και το απόγευμα βλέπουμε τι θα κάνουμε».

Σταμάτησαν τα «ζήτω» και τα «κάτω», τον ενθουσιασμό τον διαδέχτηκε το μούδιασμα και η βουβαμάρα, αλλά και αποδοκιμασίες και, κάποιος άλλος ομιλητής που θέλησε με μερικά λόγια του να αλλάξει την ατμόσφαιρα, δεν έφερε αποτέλεσμα. Την ώρα που ο κόσμος άρχισε να διαλύεται φάνηκαν να πετάνε δύο αεροπλάνα και άρχισαν να ρίχνουν προκηρύξεις που λέγαν πως, σ' όλη την Ελλάδα επικρατεί ησυχία κλπ., γεγονός που επέδρασε στο λαό όχι λιγότερο απ' αυτά που είπε ο Μητσοτάκης. Δεν πέρασαν περισσότερο από 2 ώρες από

το τέλος του συλλαλητηρίου και η πλατεία ήτανε ακόμα γιομάτη από κόσμο, ανάκατα με ένοπλους, οπόταν εκδηλώθηκε αντενέργεια από μέρος της χωροφυλακής που, όπως ήτανε φανερό, την οργάνωσε η Γεν. Διοίκηση και η Διοίκηση της χωροφυλακής που η Επαναστατική Επιτροπή είχε αρνηθεί να πάρει το παραμικρό μέτρο περιορισμού και απομόνωσής τους, αφήνοντας μάλιστα και τηλέφωνα στη διάθεσή τους. Η αντενέργεια ήτανε το ίδιο αιφνιδιαστική (τουλάχιστο για μας τους κομμουνιστές, την Κομ. Οργάνωση) και εκτός από μια σύντομη αψιμαχία στην πλατεία Σατριβανίου και στη Μεραρχία, όπου ήταν ο Μάντακας, στη σύγκρουση που έγινε σκοτώθηκε ένας επαναστάτης και τραυματίστηκαν μερικοί, αντίσταση αλλού δεν εκδηλώθηκε.

Χαρακτηριστικό είναι το εξής: είχε αποφασιστεί, μόλις τελειώσει το συλλαλητήριο, να γίνει συνεδρίαση της Επαναστατικής Επιτροπής στη Γεν. Διοίκηση για να εξετάσει την πορεία της εξέγερσης κλπ. Το διάστημα που μεσολάβησε από το τέλος του συλλαλητηρίου και την αντενέργεια της χωροφυλακής ήτανε, βέβαια, όχι μεγάλο, αλλά, επειδή όπως απόδειξαν τα γεγονότα, η αντενέργεια της χωροφυλακής θα συνέπεφτε με τη συνεδρίαση της Επαναστατικής Επιτροπής, αυτή θά 'τανε σε θέση, έστω και την τελευταία στιγμή, να οργανώσει κάποια εστία αντίστασης που θα έδινε τη δυνατότητα στις επαναστατικές δυνάμεις να συνέλθουν από το σοκ του συλλαλητηρίου, να ανασυνταχτούν και να ανατρέψουν την αντενέργεια μερικών εκατοντάδων χωροφυλάκων που, εξάλλου, δεν ήτανε ούτε οπαδοί της διχτατορίας και, ύστερα από την εξέγερση, ήταν ζήτημα αν εκτελούσαν με όρεξη τη διαταγή που πήραν. 'Ομως, τα μέλη της Επαν. Επιτροπής Μητσοτάκης, Βολουδάκης, Μουντάκης, ύστερα από το συλλαλητήριο είχαν εξαφανιστεί ο Μάντακας βρίσκονταν στη Μεραρχία και περίμενε τηλεφώνημα και ο αντιπρόσωπος της Κ.Ο.Κ. στη Γεν. Διοίκηση που είχε πάγει μετά το συλλαλητήριο, όπως είχε αποφασιστεί. 'Ετσι, οι ένοπλες και μη επαναστατικές δυνάμεις, όπως έμειναν ακαθοδήγητες, παρέλυσαν και κατά τις 3 η ώρα το απόγευμα έπαψαν να ακούονται και οι αραιά και που τουφεκιές και οι διχτατορικές αρχές επανήλθαν.

Μετά την καταστολή της εξέγερσης, τα μέλη της Επαν. Επιτροπής Μητσοτάκης, Μουντάκης και Βολουδάκης, μαζί με μερικούς άλλους παράγοντες οπαδούς τους, έφυγαν από τα Χανιά στα χωριά (ο Βολουδάκης μάλιστα έφυγε με το αυτοκίνητο του Σφακιανάκη και με συνοδεία ενός χωροφύλακα γιά ασφάλειά του) και ο στρατηγός Μάντακας στο χωριό του, στους Λάκκους. 'Η Κομματική Οργάνωση ειδοποίησε τις οργανώσεις των χωριών να πάρουν όσα μέτρα μπορούν για τη διαφύλαξή τους και να τους ενισχύσουν σ' ό,τι χρειαστούν. Με από-

φαση της οργάνωσης τα κομματικά στελέχη μείναν στα Χανιά. Θεωρήθηκε σκόπιμο, ο υπεύθυνος της Κ.Ο.Κ., για πιότερη ασφάλεια, να μείνει προσωρινά σε μια βίλα (αγρόχτημα) κοντά στα Χανιά, όπου πήγε κατά τις 10 Αυγούστου (μπορεί και πιο μπροστά).

'Οπως έγινε γνωστό, οι Μητσοτάκης, Βολουδάκης, Μουντάκης σε συνέχεια και άλλοι παράγοντες που πήραν μέρος στην εξέγερση, από την άλλη κιόλας μέρα είχαν αποκαταστήσει επαφή με το γενικό διοικητή Σφακιανάκη και άρχισαν διαπραγματεύσεις για φευγιό τους στο εξωτερικό. Ειδοποίησαν και την κομματική οργάνωση να καθορίσει ποια στελέχη της νομίζει πως πρέπει, για να φύγουν μαζί. Η Κ.Ο.Κ. απάντησε ότι δεν έχει σκοπό να φυγαδέψει στο εξωτερικό στελέχη της και ότι, έχει τη γνώμη, πως, δεν είναι σωστό να φύγουν και οι ίδιοι τη στιγμή που γίνονται συλλήψεις αγωνιστών, ότι αυτό θα θεωρηθεί σα λιποταξία και εγκατάλειψη του αγώνα με αρνητική επίδραση στο λαό.

Εξακριβωμένο ήτανε επίσης, πως το φευγιό των ηγετών των αστικών κομμάτων στο εξωτερικό το οργάνωσε ο ίδιος ο γεν. διοικητής Σφακιανάκης με τους ανθρώπους του, αλλά και σε συνεργασία με πράκτορες της 'Ιντέλ. Σέρβις. Φυσικά, ο Σφακιανάκης δε μπορούσε να ενεργεί αυτόβουλα με προσωπική του ευθύνη και χωρίς άλλο εκτελούσε εντολή της κυβέρνησης του Μεταξά. Είναι αλήθεια πως, σύμφωνα με τη διαπίστωση και του Π.Γ. της Κ.Ε. του Κ.Κ.Ε., αυτό θεωρήθηκε σα συνθηκολόγηση της διχτατορικής κυβέρνησης με τους αρχηγούς της επανάστασης, εγώ νομίζω ότι ήτανε πιότερο ένας αμοιβαίος συμβιβασμός ανάμεσα στη διχτατορία και τα κυριότερα αστικά κόμματα —με επέμβαση και εξωελληνικών παραγόντων— για αποφυγή, όσο εξαρτάται απ' αυτούς, μελλοντικά κάθε μαζικής λαϊκής αντιδιχτατορικής εκδήλωσης, μια που θα 'τανε αδύνατο, όπως το απόδειξε αντιδιχτατορική ένοπλη λαϊκή εξέγερση των Χανίων, μια ενέργεια στρατιωτική να μείνει περιχαρακωμένη στα αυστηρά (πλαίσια) καλούπια ενός συνηθισμένου στρατιωτικού πραξικοπήματος και ανατροπής μιας διχτατορικής - αντιλαϊκής κυβέρνησης με αντικατάστασή της από μια άλλη μη διχτατορική, αλλά να έχουν γενικότερα πολιτικοκοινωνικές επιπτώσεις. Οι αντιπρόσωποι των αστικών κομμάτων στην Επαν. Επιτροπή μαζί με μερικά στελέχη τους φύγαν με καΐκι για την Κύπρο κατά τα μέσα του Οχτώβρη του 1938. 'Ομως, μέχρι τη μέρα που έφυγαν, δεν έπαψαν να διαδίδουν ότι η επανάσταση δεν τέλειωσε, ότι ετοιμάζονται σύντομα να ανατρέψουν τις αρχές σ' όλη την Κρήτη κλπ. Αλλά ο λαός, ύστερα από την προδοσία της 29 Ιούλη έμεινε αδιάφορος. 'Εγιναν βολιδοσκοπήσεις και προς την Κομματ. Οργάνωση, αλλά όλα δείχναν πως ο θόρυβος που ξεσήκωσαν αποβλέπει μάλ-

λον στην κάλυψη της συνθηκολόγησής τους παρά σε ειλικρινείς προθέσεις άμεσης δράσης για ανατροπή της διχτατορίας. 'Οπως αποδείχτηκε και από τη στάση και συμπεριφορά τους την περίοδο της ένοπλης εξέγερσης, δεν υπήρχαν εγγυήσεις για αγωνιστική - αντιδιχτατορική συνέπειά τους για μια νέα ενέργεια. Εξάλλου, και η πραγματικότητα που είχε δημιουργηθεί ύστερα από το τέτοιο τέλος της εξέγερσης στα Χανιά και οι μηδέν δυνατότητες ενέργειας που αποδείχτηκαν σ' όλη την υπόλοιπη Ελλάδα έδειχναν πως, όχι μόνο σ' ολόκληρη την Κρήτη, αλλά και στα ίδια τα Χανιά, έστω και κάτι το παρόμοιο όπως της 29 Ιούλη δεν είναι δυνατό να πραγματοποιηθεί άμεσα. 'Ομως ο κύριος αποδειχτικός παράγοντας για τις προθέσεις των αρχηγών των αστικών δημοκρατικών κομμάτων, αλλά και όλων των άλλων παρασκηνιακών συντελεστών της εκδήλωσης της 29 Ιούλη, ήταν πως σε καμιά περίπτωση δε θέλαν ούτε στην Κρήτη ούτε στην υπόλοιπη Ελλάδα μια παρόμοια ενέργεια, γιατί, όπως απόδειξε η ένοπλη εξέγερση των Χανίων, αυτές μπορούν και μετατρέπονται σε παλλαϊκές εκδηλώσεις ενάντια στο φασισμό και τη βασιλομεταξική διχτατορία και μαζί μ' αυτήν μπορούν να κλονίσουν το καθεστώς της μοναρχίας, την κεφαλαιοκρατική ολιγαρχία και την ιμπεριαλιστική εξάρτηση, να οδηγήσουν στη λαϊκή κυριαρχία, δημοκρατία και εθνική ανεξαρτησία.

Από τη διαπίστωση των παραπάνω, αλλά και την αποκάλυψη ότι δεν έλειψαν τα παρασκήνια, πράγμα που σημαίνει ανομολόγητες επιδιώξεις από μέρος των αστικών κομμάτων στην Ιουλιανή ένοπλη εξέγερση των Χανίων, μια οποιαδήποτε αναφορά σ' αυτήν θα 'ταν μισοδουλιά, αν δε θα τράβαγαν την προσοχή μας, έστω και με μια πρόχειρη αναφορά, τα εξής:

1) Είναι γεγονός και το αναφέραμε, ιδιαίτερα το 1938, σχεδόν όλα τα κόμματα προσανατολίζονται για την ανατροπή της διχτατορίας με στρατιωτικό κίνημα και σοβαρές ζυμώσεις γίνονται και στο στρατό. Τέτοια ήτανε και τα μηνύματα που έρχονταν στην Κ.Ο.Κ. από την Αθήνα. Αλλά και μέχρι σήμερα δεν έχει ξεκαθαριστεί, δεν έχει εξακριβωθεί, δεν έχει δοθεί μιά κατηγορηματική απάντηση στο ερώτημα: Αν πράγματι η εξέγερση των Χανίων ήταν μέρος της Πανελλαδικής που βρίσκονταν στις παραμονές της, όπως το βεβαίωνε ο Μητσοτάκης, με προτεραιότητα την Κρήτη, για να την ακολουθήσουν και άλλα διαμερίσματα της χώρας. Αυτός όμως ο ισχυρισμός έπεσε στο κενό, γιατί ο ίδιος ο Μητσοτάκης σαν το κυριότερό του επιχείρημα να τελειώσει η εξέγερση των Χανίων, επικαλέστηκε το γεγονός πως δεν έγινε καμιά εκδήλωση στην υπόλοιπη Ελλάδα, παρόλα που είχαν περάσει μόλις μερικές ώρες από την εκδήλωση των Χανίων και

για να εκπληρώσει την αποστολή της έπρεπε, πριν απ' όλα, να επεκταθεί και να επικρατήσει και στην υπόλοιπη Κρήτη, να σταθεροποιηθεί, να αντισταθεί στην αντεπίθεση της διχτατορίας που χωρίς άλλο θα επιχειρούσε. 'Ετσι θα έδινε τη δυνατότητα να προετοιμαστούν και να εκδηλωθούν και σ' άλλα διαμερίσματα της χώρας που, όπως αποδείχτηκε μετά την εξέγερση των Χανίων, με την κατάσταση που υπήρχε στην υπόλοιπη Ελλάδα δε μπορούσε να υπολογίζει κανένας όχι μόνο για ταυτόχρονη ενέργεια Κρήτη - ηπειρωτική Ελλάδα, αλλά έστω και ύστερα από μικρόχρονο διάστημα. Και ο Μητσοτάκης χωρίς άλλο ήξερε αυτή την κατάσταση.

2) 'Οτι η Κρήτη καθορίστηκε (από ποιους;) σαν τόπος πρωτοεκδήλωσης, αλλά κυρίως ο χρόνος, αποκτούν ξεχωριστή σημασία. Η ένοπλη ενέργεια να γίνει στις 28 προς 29 Ιούλη αποφασίστηκε με πρόταση του Μητσοτάκη. Η πρόταση που έκανε ο αντιπρόσωπος της Κ.Ο.Κ. να αναβληθεί για μερικό χρόνο για καλύτερη προετοιμασία, αλλά κυρίως για να εξασφαλιστούν πιο άμεσες επαφές των κομμάτων με την υπόλοιπη Κρήτη για ταυτόχρονη ενέργεια στο Ρέθυμνο και Ηράκλειο, απορρίφτηκε. Και στο ίδιο διάστημα στα Χανιά, σχεδόν για ολόκληρο δεκαπενθήμερο, σου έκαμνε εντύπωση η νερόβραστη συμπεριφορά και ανοχή των οργάνων της διχτατορίας (Γεν. Διοίκηση, Χωροφυλακή, Στρατός) που φαίνονταν σα να 'τανε παραλυμένα, ήτανε κοινό μυστικό πως κάτι πρόκειται να γίνει και σχεδόν ανοιχτά προετοιμάζονταν ένοπλη ενέργεια και ο υποψήφιος αρχηγός της επανάστασης Μητσοτάκης με συνοδεία 15 - 20 και πάνω μαγκουροφόρους κυκλοφορούσε ελεύθερα στα Χανιά κάτω από τη μύτη των αρχών της διχτατορίας.

3) 'Οτι μετά την ανατροπή των αρχών της διχτατορίας απορρίφτηκαν οι προτάσεις για συλλήψεις, ότι δεν αφοπλίστηκε η χωροφυλακή, ότι δεν έγινε ενέργεια προς Ρέθυμνο από το Βολουδάκη στις 28 προς 29 Ιούλη, η εκδήλωση Μητσοτάκη στο συλλαλητήριο, το φυγάδεμα στο εξωτερικό που οργανώθηκε από τον ίδιο το γεν. διοικητή και την Ιντέλ. Σέρβις, οδηγούν στο συμπέρασμα:

Σ' ολόκληρη την Ελλάδα είτε μόνο στην Κρήτη έπρεπε να εκδηλωθεί η ενέργεια, στη συγκεκριμένη περίπτωση σύμφωνα με τις προθέσεις των αστικών κομμάτων, που θα είχε σχέση όχι τόσο με την ανατροπή της ίδιας της διχτατορίας, αλλά με ορισμένες πλευρές της εξωτερικής πολιτικής της διχτατορίας και συγκεκριμένα με την επικείμενη υπογραφή, στις 30 Ιούλη του 1938, του Βαλκανικού συμφώνου, που δεν το ευνοούσε η Αγγλία. Και στα χρονικά αυτά όρια σίγουρη ενέργεια μπορούσε κι έγινε στην Κρήτη, στα Χανιά. Με βάση τον παραπάνω συλλογισμό το πιο πιθανό είναι, ότι, η ενέργεια αυτή προε-

τοιμάστηκε και εκτελέστηκε σε γνώση και του γεν. διοικητή Κρήτης Σφακιανάκη ο οποίος ήτανε στέλεχος του κόμματος των Φιλελευθέρων και της διοίκησης χωροφυλακής. Μια τέτοια διαπίστωση καθόλου δε θα σήμαινε εξαφάνιση, είτε ελαχιστοποίηση της επιδίωξης να ανατραπεί η διχτατορία σ' όλη την Ελλάδα, σύμφωνα με την αρχική διαβεβαίωση και του Μητσοτάκη υπό τον όρο όμως, ότι αυτή η ανατροπή θα γίνονταν ανώδυνα για τα αστικά κόμματα και για δικό του μόνο λογαριασμό, χωρίς μάλιστα να αποκλείσει κανένας το ενδεχόμενο να είχαν, οι ηγέτες του αντιδιχτατορικού αγώνα και συγκεκριμένα η Πανελ. Αντιδιχτατορική Επιτροπή, την αυταπάτη πως, μόλις γίνει η εξέγερση στην Κρήτη, η διχτατορία θα πέσει σ' όλη την Ελλάδα. Η θέση που έβαλε η Κ.Ο.Κ. χωρίς να συναντήσει φανερή αντίδραση από τ' άλλα κόμματα, αλλά που την σαμπότερναν στην πράξη, ήτανε: η εξέγερση της Κρήτης είναι το ξεκίνημα και σύνθημα μαζί για τ' άλλα διαμερίσματα της χώρας. Και, όπως η εκδήλωση πραγματοποιήθηκε σ' αυτό το δρόμο έπρεπε να τραβήξει με την προϋπόθεση ανατροπής της διχτατορίας σ' όλη την Κρήτη που θα απασχολούσε τη διχτατορία για χρονικό διάστημα αναγκαίο για ενέργειες και στην Ηπειρωτική Ελλάδα. Το ότι όμως δεν πραγματοποιήθηκαν οι επιδιώξεις της εξέγερσης οφείλεται, πριν απ' όλα, στο πισωπάτημα των αστικών κομμάτων στην ίδια την Κρήτη, στα Χανιά —όπου η εξέγερση ξεπέρασε τα όρια ενέργειας μερικών ενόπλων ή στρατηγών με ορισμένα στρατιωτικά τμήματα, με τα πραξικοπήματα— και μετατράπηκε σε γνήσια λαϊκή εξέγερση γεγονός που τους πανικόβαλε και το μόνο που τους σύμφερνε να κάνουν, ήτανε να μπορέσουν να βάλουν τέλος στην εξέγερση, όπως και το μπόρεσαν.

Η όλη συμπεριφορά των αρχών της διχτατορίας κατά την προετοιμασία και την εκτέλεση της ένοπλης εξέγερσης και, σε συνέχεια, η άρνηση να παρθεί οποιοδήποτε μέτρο ασφάλειας της επανάστασης από την Επαναστατική Επιτροπή σε συνδυασμό και με την τόσο γρήγορη και συντονισμένη αντενέργεια των οργάνων της διχτατορίας μόλις τέλειωσε το συλλαλητήριο, πρέπει να οφείλεται σε συνεννόηση για να ανακοπεί η παραπέρα επαναστατική της πορεία και η εξέγερση, ντυμένη με χαρακτήρα μιας ενέργειας διαμαρτυρίας και προειδοποίηση στη διχτατορία, να φτάσει στο τέλος της ακριβώς με την επέμβαση αυτή.

Η Κ.Ο.Κ. εφαρμόζοντας τη γραμμή του κόμματος, τη συνεργασία μας με τα αστικά κόμματα στην Κρήτη την άρχισε και τη συνέχισε με ακλόνητη συνέπεια στην εφαρμογή της κοινής γραμμής που διατυπώθηκε στο πρωτόκολλο - συμφωνία που υπόγραψε με τα άλλα

δύο αστικά κόμματα. Κατά την περίοδο της προετοιμασίας και στην εκτέλεση, αλλά και στο μικρό χρονικό διάστημα που μεσολάβησε ανάμεσα στις δύο αλλαγές εξουσίας κινήθηκε, το ίδιο με συνέπεια, στα πλαίσια των αποφάσεων της Επαναστατικής Επιτροπής, παρόλα που αυτές οι αποφάσεις δε μπορούσαν να αναπληρώσουν τα κενά που άφηναν η συστηματική απόρριψη, από την Επαναστατική Επιτροπή, των μέτρων που πρότεινε ο αντιπρόσωπος της Κ.Ο.Κ.

'Οπως και παραπάνω τονίστηκε, το πισωπάτημα των αντιπροσώπων των αστικών κομμάτων στην Επαναστατική Επιτροπή άρχισε ακόμα από τη στιγμή της εκτέλεσης. Και στην πρώτη συνεδρίαση της Επαν. Επιτροπής έντονες ήτανε οι εκδηλώσεις για αλλαγή πορείας της εξέγερσης με μετατροπή της σε μια ενέργεια διαμαρτυρίας κλπ., γεγονός που, ανοιχτά πια, εκδηλώθηκε στο συλλαλητήριο. Δε θα 'τανε σωστό να ισχυριστεί κανένας ότι η Κ.Ο.Κ. (και στη συγκεκριμένη περίπτωση ο αντιπρόσωπος της Κ.Ο.Κ. που ήτανε μέλος της Επαναστατικής Επιτροπής) ήτανε απαλλαγμένη από αυταπάτες ως προς τη συνέπεια και τις προθέσεις των αστικών κομμάτων. Αλλά ένα τέτοιο και τόσο γρήγορο και «απροσχημάτιστο» τέλος της εξέγερσης δεν το περίμενε. Το ότι υπήρχαν αυταπάτες σε ορισμένο βαθμό ήτανε «φυσικό» και ενισχύονταν και από την προσπάθεια να διατηρηθεί και να δυναμώσει η ατμόσφαιρα της αμοιβαίας εμπιστοσύνης ανάμεσα στα κόμματα που ήτανε και η κύρια προϋπόθεση για να διατηρηθεί η αναγκαία ενότητα μέσα στην Επαναστατική Επιτροπή. 'Υστερα, δεν πρέπει να ξεχνάμε πως, για μας σαν Κομμουνιστικό Κόμμα, ήτανε πρώτη φορά που πιανόμασταν από μια τέτοια προσπάθεια, ήτανε καινούργια μορφή πάλης. Και ο ρόλος που καλούμασταν να παίξουμε γίνονταν πιο σύνθετος, δύσκολος από το γεγονός που είχαμε να κάνουμε σχεδόν με «άγνωστους» συνεταίρους και το κυριότερο, ήτανε άγνωστη σε μας η πολύμορφη υπόστασή τους, η οποία αποκαλύφτηκε μετά την ένοπλη εξέγερση και είναι δύσκολο κανένας σήμερα να αμφιβάλλει.

'Ετσι:

1) Και μέχρι το συλλαλητήριο η Κομματική Οργάνωση δεν έπρεπε και δεν έβαλε μπροστά της σαν καθήκον να ενεργήσει αυτόβουλα έξω από τις αποφάσεις της Επαναστατικής Επιτροπής και

2) 'Οταν στο συλλαλητήριο έγινε η εκδήλωση του Μητσοτάκη, εξακολουθούσε να πιστεύει πως θα κατορθώσει, στη συνεδρίαση της Επαναστατικής Επιτροπής, να πετύχει να παρθούν τα αναγκαία μέτρα για την πετυχημένη πορεία της εξέγερσης. Αυτό το δεύτερο σημείο ήτανε και το αμφισβητούμενο στις αναλύσεις της γραμμής μας που έγινε τόσο στην Κρήτη όσο και στο Π.Γ. για μια υπεύθυνη εκτίμηση

της γραμμής μας. 'Ητανε, δηλαδή, αν η Κ.Ο.Κ., ύστερα από την εκδήλωση του Μητσοτάκη που έδειχνε σχεδόν καθαρά τις διαθέσεις τους, έπρεπε να τραβήξει ή όχι γιά μια αυτόβουλη πορεία, δηλαδή να αναλάβει την ηγεσία του αγώνα καταγγέλλοντας σα συνθηκολόγους και προδοσία τη στάση των αστικών κομμάτων.

Το συμπέρασμα ήτανε: α) η προσπάθεια της Κ.Ο.Κ. απόβλεπε στην επέκταση της εκδήλωσης των Χανίων σ' όλη την Κρήτη πρώτα, να μετατραπεί η Κρήτη σε μια ένοπλη βάση της επανάστασης και απασχολώντας όσο μπορούσε πιο πολύ τη διχτατορία στην Κρήτη, να δώσει τη δυνατότητα προετοιμασίας και σ' άλλα διαμερίσματα της χώρας φτάνοντας και μέχρι ένοπλης «επέμβασης» στην Ηπειρωτική Ελλάδα για την ανατροπή της διχτατορίας. Και μια τέτοια πορεία μπορούσε να εξασφαλιστεί μ ό ν ο σα συλλογική ενέργεια όλων των αντιδιχτατορικών δυνάμεων, έστω και μόνο κείνων που τις εκπροσωπούσαν τα κόμματα που έπαιρναν μέρος στην Επαναστατική Επιτροπή (η διατύπωση «αστικά κόμματα» προκειμένου για την Κρήτη, δεν αποδίδει κείνο που στην πραγματικότητα ήτανε. Ο Μητσοτάκης, που έβαζε ζήτημα άμεσης ένοπλης ενέργειας για την ανατροπή της διχτατορίας, εκπροσωπούσε την «αριστερά» του κόμματος των Φιλελευθέρων και βρίσκονταν σε αντίθεση με την ηγεσία (επίσημη) του Κ.Φ. Στην Κρήτη το Κ.Φ. το εκπροσωπούσε ο Πολυχρονίδης που δεν πήρε μέρος στην ένοπλη εξέγερση). Και η ταχτική αυτή επιβάλλονταν πρώτα απ' όλα από την υποχρέωση να εφαρμοστούν με συνέπεια οι δεσμεύσεις της αντιδιχτατορικής συμφωνίας, ανεξάρτητα από το συσχετισμό των δυνάμεων ακόμα και στην περίπτωση αν αυτός ο συσχετισμός θα μετακινούνταν —και θα μετακινούνταν χωρίς άλλο— προς όφελός μας στην πορεία της επανάστασης. Δε μπορούσε όμως να μην υπολογιστεί και το γεγονός πως, κείνη τη στιγμή, τόσο από άποψη επιρροής μέσα στο λαό όσο και από άποψη κομματικών δυνάμεων και οργάνωσης, η Κ.Ο.Κ. δεν ήταν έτοιμη για έναν τέτοιο ρόλο —δηλαδή για αυτόβουλη ενέργεια κλπ. Και μια δική μας επέμβαση στο συλλαλητήριο που, —παρά την παρασπονδία του ο Μητσοτάκης εξακολουθούσε να είναι το πρόσωπο της σ υ ν ε χ ι ζ ό μ ε ν η ς επανάστασης— ενώ δε θ' άλλαζε την κατάσταση, θα έδινε τη δυνατότητα στους εκπροσώπους των άλλων κομμάτων να κατηγορήσουν την ΚΟΚ ότι αυτή με την επέμβασή της έφερε διάσπαση και παράλυσε την επανάσταση, θα τη χρησιμοποιούσαν σαν το κυριότερό τους ατού γιά να καλύψουν την προδοσία τους, με τον ισχυρισμό πως, «για την αποτυχία της επανάστασης φταίνε οι κομμουνιστές γιατί χρωμάτισαν τον αγώνα και τον διέσπασαν».

β) Για την κομματική οργάνωση η κατάλληλη στιγμή «επέμβα-

σης» με τις ένοπλες δυνάμεις που διέθετε ήτανε —ανεξάρτητα από την έκβασή της— όταν άρχισε η αντενέργεια των αρχών της διχτατορίας. 'Οπως όμως αποδείχτηκε και οι δικές μας ένοπλες —κομματικές— δυνάμεις δέχτηκαν την επίδραση της συμπεριφοράς του αρχηγού της επανάστασης και την ατμόσφαιρα που δημιουργήθηκε στο συλλαλητήριο, έχασαν την οργανωμένη τους φυσιογνωμία και συνοχή ανάμεσά τους, γεγονός που δείχνει πως, από άποψη οργάνωσης η καθοδήγηση δεν ήτανε στο επίπεδο των απαιτήσεων των γεγονότων. Και η καθοδήγηση, αν και είχε αρχίσει να διακρίνει πως στην Επαν. Επιτροπή, από την πρώτη κιόλας στιγμή, υπήρχε πνεύμα πανικού και συνθηκολόγησης, αιφνιδιάστηκε, γιατί δεν περίμενε έτσι ανοιχτά και γρήγορα να τραβήξουν για το τέλος της εξέγερσης τα αστικά κόμματα. Και έλπιζε πως σε μικρό χρονικό διάστημα, ύστερα από την ένοπλη εξέγερση, θα ξεπεράσει τις αδυναμίες της τις οργανωτικές μέσα στην πορεία της επαναστατικής δραστηριότητας που ήτανε, βέβαια, σε συνάρτηση και με τις όποιες αποφάσεις που θα έπαιρνε η Επαν. Επιτροπή. 'Αλλά, όπως είπαμε κιόλας η Επαν. Επιτροπή δε συνήλθε, εξαφανίστηκε μετά το συλλαλητήριο.

Η κατάσταση της ΚΟΚ την περίοδο εκείνη ήτανε περίπου η παρακάτω

1) Δεν υπήρχε Παγκρήτια Κομματική Καθοδήγηση. Τα μέλη της καθοδήγησης, Βαγγέλης Κτιστάκης και Θ. Πάγκαλος, που είχαν αποφύγει τις συλλήψεις, ουσιαστικά ήτανε αποκομμένοι απ' όλη την Κρήτη, γιατί, εκτός από τα Χανιά και την περιοχή τους, δεν είχαν καμιά επαφή με την υπόλοιπη Κρήτη, όπου οι οργανώσεις είχαν διαλυθεί ύστερα από τις συλλήψεις που γίναν και δεν ανασυγκροτήθηκαν. Επιπλέον, ανάμεσά τους είχε δημιουργηθεί και ζήτημα εμπιστοσύνης, γιατί ο Κτιστάκης θεωρούσε ύποπτο τον Πάγκαλο.

2) Στα Χανιά, που το ίδιο είχαν κι αυτά χτυπηθεί σοβαρά, υπήρχε οργάνωση με τριμελή κομματική επιτροπή που αποτελούνταν από τους σ. 1) Θύμιο Μαριακάκη, που 'ταν υπεύθυνος και για την περιοχή Χανίων, 2) Μανώλη Ζεβελάκη, γραμματέα των Χανίων, 3) Μαν. Πισσαδάκη που ήταν υπεύθυνος επί του αγροτικού. Η Κ.Ο. Χανίων είχε περί τα 80 - 90 μέλη του κόμματος αλλά με περιορισμένη απόδοση στην κομματική τους προσπάθεια λόγω της κοινωνικής τους σύνθεσης (αρκετοί έμποροι, επαγγελματίες). Οργάνωση νεολαίας δεν υπήρχε. Στην περιφέρεια Χανίων, παρά την πλατιά επαφή με τα χωριά, δεν υπήρχαν επαρχιακές καθοδηγήσεις και ελάχιστες υποτυπώδικες οργανώσεις κομματικές σε μερικά χωριά. Οι κομματικές εμφανίσεις που γίνονταν, κυρίως στο πρόσωπο του Κτιστάκη που γυρνούσε τα χωριά,

ενθουσίαζαν μεν τον κόσμο, αλλά είχαν ελάχιστα οργανωτικά αποκρυσταλλώματα και επειδή αυτές οι εμφανίσεις έπαιρναν μάλλον πανηγυρικό χαρακτήρα ίσως και λόγω οργανωτικής απειρίας του ίδιου του Κτιστάκη.

3) Στην καθοδήγηση της Κ.Ο.Κ. πάρθηκαν με κοπτάτσια οι τρεις σύντροφοι που ήτανε και στην καθοδήγηση των Χανίων αλλά την ίδια περίοδο πιάστηκαν οι δύο σύντροφοι —Μαριακάκης και Πισσαδάκης — και κατά το Γενάρη - Φλεβάρη φύγαν για την Αθήνα οι Κτιστάκης και Πάγκαλος (δεν είμαι σίγουρος αν ο Κτιστάκης και ο Πάγκαλος πήγαν για την Αθήνα μαζί, όπως επίσης δε θυμάμαι αν ο Πάγκαλος πήγε στην Αθήνα).

Σοβαρή απώλεια για την Κ.Ο.Κ. ήταν οι συλλήψεις των μελών της καθοδήγησης της οργάνωσης όπως των συντρόφων Θύμιου Μαριακάκη και Μανώλη Πισσαδάκη, που γιά κείνη την περίοδο ήταν σχεδόν αδύνατο να αναπληρωθούν από άποψη και γνώσης της οργάνωσης και πείρας που είχαν σαν παλιά στελέχη και του ρόλου τους στα επικείμενα γεγονότα σα γνωστών Κρητικών στελεχών του Κ.Κ.Ε. Ευτυχώς τη σύλληψη την είχε αποφύγει ο οργανωτικός γραμματέας της οργάνωσης σ. Μανώλης Ζεβελάκης που ο ρόλος του στάθηκε καθοριστικός τόσο στην οργάνωση και κινητοποίηση των μαχητικών δυνάμεων του κόμματος άλλο τόσο και στην καθοδήγηση της όλης προσπάθειάς μας μέχρι τη μέρα της ένοπλης εξέγερσης, στην ένοπλη εξέγερση και μετά απ' αυτή που έμεινε μόνος του στην καθοδήγηση της Κ.Ο.Κ. και, παρά την ερήμην καταδίκη του σε 20 χρόνια φυλακή, αρνήθηκε να ακολουθήσει τους άλλους που καταδικάστηκαν —το ίδιο ερήμην— σε διάφορες ποινές και φύγαν στο εξωτερικό —στην Κύπρο — φευγιό που τους το οργάνωσε ο ίδιος ο Σφακιανάκης και η Ιντέλιτζενς Σέρβις σύμφωνα με κοινή τότες ομολογία.

Στο ίδιο διάστημα πριν από την ένοπλη εξέγερση αποκαταστάθηκε ατομική επαφή με σύντροφο από το Ρέθυμνο, αλλά οργάνωση δεν υπήρχε και ούτε πρόλαβε να αποδώσει αυτή η επαφή. Βέβαια, κάποια καλυτέρευση είχε αρχίσει να παρατηρείται από άποψη οργάνωσης, επαφών και καθοδήγησης, ιδιαίτερα στους μαζικούς χώρους, αλλά αρκετές αδυναμίες άρχισαν να ξεπερνιούνται και δημιουργήθηκε ατμόσφαιρα ενθουσιασμού και δραστηριότητας όταν άρχισαν να μπαίνουν μπροστά στους κομμουνιστές τα καθήκοντα για την προετοιμασία της ένοπλης εξέγερσης. Και ούτε ήταν τυχαίο το γεγονός πως η ένοπλη εξέγερση των Χανίων βασικά πραματοποιήθηκε με τις ένοπλες δυνάμεις που παρέταξαν οι κομμουνιστές (περί τους 400 κομμουνιστές και συμπαθούντες) και δεύτερο, όπου δεν υπήρχαν κομμα-

τικές οργανώσεις —και δεν υπήρχαν σ' όλη την υπόλοιπη Κρήτη— δεν έγινε ένοπλη ενέργεια.

Ανακεφαλαίωση

'Ισως κάπως άτακτα αλλά με τα παραπάνω εκτέθηκαν όσα επιτρέπει η μνήμη ύστερα από τα 40 και πάνω χρόνια που πέρασαν και κανενός μας βέβαια δε διαφεύγει πως, αυτά τα χρόνια με τα εξαιρετικά γεγονότα τους παραμέρισαν και μάλιστα μισοέσβησαν τα παλιότερα και, ιδιαίτερα, ό,τι αφορά ημερομηνίες, πρόσωπα κ.λπ. Αλλά από τα παραπάνω οπωσδήποτε διευκολύνεται η εκτίμηση των γεγονότων —δηλαδή της ίδιας της ένοπλης εξέγερσης των Χανίων— πιότερο αντικειμενικά, που μπορούν να οδηγήσουν ίσως και σε απόπειρα για διαφορετική τοποθέτησή τους ακόμα και από άποψη περιεχομένου με βάση τις επιδιώξεις που αποδείχτηκαν ότι είχαν τα αστικά κόμματα με την ένοπλη εξέγερση. 'Ομως, θα 'ταν λάθος να ξεχαστεί πως, κείνο που κυρίως καθορίζει το περιεχόμενο της εξέγερσης, είναι, πριν απ' όλα, το ποιος ήταν ο σκοπός που μπήκε δημόσια για την πραγματοποίηση της εξέγερσης, εν ονόματι τίνος κλήθηκε ο λαός να εξεγερθεί και ο χαρακτήρας που πήρε στην πραγματοποίησή της και μέχρι το τέλος της. Υπήρχε ή όχι και δάχτυλος εξωελληνικός στην ένοπλη εξέγερση των Χανίων είναι, βέβαια, ζήτημα που ενδιαφέρει και το κόμμα μας και θα 'πρεπε —και πρέπει— να το 'χε ερευνήσει το πρόβλημα, αλλά η δική μας συμμετοχή ήτανε προκαθορισμένη από την ίδια την πολιτική γραμμή του κόμματος στην πάλη μας κατά της διχτατορίας και η Πανελλαδική Αντιδιχτατορική Επιτροπή στην οποία έπαιρνε ή θα 'παιρνε μέρος και το κόμμα μας, σαν πρόγραμμά της είχε και την ένοπλη ανατροπή της διχτατορίας.

'Ετσι: 1) Η ένοπλη ενέργεια στα Χανιά που ήτανε οργανωμένη και πραγματοποιήθηκε σε συγκεκριμένα καθορισμένο με απόφαση της Επαναστατικής Επιτροπής χρόνο —μέρα και ώρα— συνοδεύτηκε με την παλλαϊκή απεργία που κηρύχτηκε με συμμετοχή όλου του λαού με απερίγραπτο και ακράτητο επαναστατικό ενθουσιασμό. Πήρε παλλαϊκό χαρακτήρα, μετατράπηκε σε γνήσια παλλαϊκή επαναστατική εξέγερση και οι κομμουνιστές κινητοποίησαν πολύ περισσότερες ένοπλες δυνάμεις απ' ό,τι υπολόγιζαν και περίμεναν οι εκπρόσωποι των αστικών κομμάτων στην Επαναστατική Επιτροπή, και στην πρωτοπορία της παλλαϊκής κινητοποίησης βρίσκονταν τα εργατικά συνδικάτα, η εργατική τάξη. Ο τέτοιος χαρακτήρας που πήρε η εξέγερση έφερε σύγχυση και πανικό στα αστικά κόμματα πράγμα που φάνηκε και με τη στάση τους: α) στην πρώτη συνεδρίαση της Επαναστατικής Επι-

τροπής που απόρριψαν ουσιαστικά όλες τις προτάσεις της Κ.Ο.Κ. με συμπεριφορά σχεδόν εχθρική απέναντι του αντιπροσώπου της και μέσα στην Επαν. Επιτροπή, αν και ήτανε φανερό, πως χωρίς να παρθούν αυτά τα στοιχειώδη μέτρα που προτάθηκαν, η εξέγερση αφήνονταν εκτεθειμένη στα χτυπήματα των οργάνων της διχτατορίας που αφέθηκαν άθιχτα και μπορούσαν να ανασυνταχθούν για αντενέργεια, β) με τη στάση τους στο συλλαλητήριο —η ενέργεια του Μητσοτάκη χωρίς άλλο δεν ήτανε ατομική— που έμοιαζε πιότερο σα να 'βαζε τέλος στην εξέγερση, στάση που καθορίστηκε όχι τόσο από το γεγονός ότι δεν παρατηρήθηκε κίνηση σ' άλλα διαμερίσματα της χώρας, όσο από την επιδίωξή τους να προλάβουν μια αλλαγή πορείας της εξέγερσης και με δική τους παρουσία στην ηγεσία. Το χειρότερο ακόμα με το πέρασμα της ηγεσίας της στους κομμουνιστές πως συνεχίζονταν και επεκτείνονταν η εξέγερση και στην υπόλοιπη Κρήτη και πολύ περισσότερο στην υπόλοιπη Ελλάδα. Πράγματι προτού ακόμα εκδηλωθεί η ενέργεια στις 28 προς 29 του Ιούλη, η ατμόσφαιρα που δημιουργήθηκε ήτανε παλλαϊκά αντιδιχτατορική και εκδηλώθηκε σ' όλο της το μεγαλείο το πρωί και όλες τις ώρες που κράτησε η εξέγερση στις 29 Ιούλη και μέχρι το τέλος του συλλαλητηρίου.

2) 'Οπως τονίστηκε κιόλας είναι άγνωστο αν η ενέργεια των Χανίων ήτανε μέρος ενέργειας που θα γίνονταν και κάπου αλλού στην Ελλάδα. 'Ομως, ότι και στην Ηπειρωτική Ελλάδα κάποια ενέργεια θα γίνονταν, συντονισμένα μ' αυτή της Κρήτης, ήταν η εντύπωση που είχε δημιουργηθεί και στο λαό. 'Οτι δεν έγινε στην υπόλοιπη Ελλάδα είχε βέβαια την επίδρασή της, αλλά ότι επέδρασε τόσο καταλυτικά ήτανε ο τρόπος που σερβιρίστηκε αυτό το γεγονός από τον αρχηγό της επανάστασης και, όπως τονίστηκε προηγούμενα, δε μπορούσε να 'τανε ατομική του πρωτοβουλία, αλλά αποτέλεσμα εμπαιγμού και συνωμοσίας που σκοπό είχε να οδηγήσει την εξέγερση, με το ίδιο της το συλλαλητήριο, στην τελευταία της πράξη, και το δράμα της μαζί που παίχτηκε με μεγάλη μπαμπεσιά από τα αστικά κόμματα, τα όργανα της διχτατορίας και τα εξωελληνικά τους στηρίγματα. Είναι φανερό πως, αυτές οι διαπιστώσεις που γίνονται σ' αυτό το γραφτό δεν είναι απόλυτα σύμφωνες μ' εκείνες που γίνονται με την απόφαση του Π.Γ. της Κ.Ε. του Κ.Κ.Ε. της 27 Νοέμβρη του 1938, απόφαση που πάρθηκε και με στοιχεία από την έκθεση του καθοδηγητή της Κ.Ο.Κ. Μάρκου Βαφειάδη, αλλά σε αρκετά σημεία της με αντίθετες διαπιστώσεις απ' ό,τι στην έκθεση όπως π.χ. οι σχέσεις των αντιπροσώπων των αστικών κομμάτων με τους εκπρόσωπους των αρχών της διχτατορίας, η συνθηκολόγησή τους με τη διχτατορία μπροστά στον παλλαϊκό χαρακτήρα της εξέγερσης, η γνώμη της Κ.Ο.Κ. να μη φύγουν στο εξωτερικό,

η γνώμη για δήθεν ανεπάρκειά τους (του Μητσοτάκη κλπ.), ενώ ήτανε ικανότατοι και με διαμορφωμένη αστική ταξική συνείδηση πολιτικοί παράγοντες, όπως και οι ενέργειές τους που γίνονταν με υπολογισμό για να φτάσει στο τέτοιο της τέλος η ένοπλη εξέγερση. Και βασικά, διαφέρουν σε δύο τους σημεία: α) στην απόφαση δε γίνεται λόγος για το ρόλο του εξωελληνικού παράγοντα, β) με αφορμή το φυγάδεμα του Μητσοτάκη και των άλλων στο εξωτερικό, η απόφαση διαπιστώνει ότι πρόκειται γιά εξαναγκασμό και συνθηκολόγηση της διχτατορίας, «...ο εξαναγκασμός της διχτατορίας να συνθηκολογήσει μπροστά σε μιά χούφτα επαναστάτες...». Φυσικά, είναι δύσκολο σήμερα να καταλήξει κανένας σ' ένα βέβαιο συμπέρασμα για τη διαφορά αυτή στην περίπτωση α, ίσως, επειδή στην καθοδήγηση να μην ήτανε γνωστός ο ρόλος του εξωελληνικού παράγοντα, ίσως όμως και γιατί ατονούσε —στην εκτίμηση της καθοδήγησης— η σημασία του ρόλου του μπροστά στο γεγονός μιας ένοπλης εξέγερσης που απέβλεπε στην ανατροπή της διχτατορίας. 'Ομως, το βασικό λάθος της απόφασης είναι στην περίπτωση β, δηλαδή στη διαπίστωση γιά τα περί εξαναγκασμού της διχτατορίας για συνθηκολόγηση κλπ. Διότι, στην πραγματικότητα δεν πρόκειται για καμιά συνθηκολόγηση, αλλά γιά συμβιβασμό και συνωμοσία των αστικών κομμάτων, της διχτατορίας και του εξωελληνικοῦ παράγοντα «...μπροστά στην αντιδιχτατορική διάθεση ολόκληρου του ελληνικού λαού και επιβεβαιώνει τη δυνατότητα της επέκτασης της εξέγερσης όχι μόνο στην Κρήτη, αλλά και σ' όλη την υπόλοιπη Ελλάδα». Η ένοπλη αντιδιχτατορική εξέγερση των Χανίων δεν έφτασε ως τον τελικό της σκοπό, αλλά πέτυχε να δώσει ένα γερό κτύπημα κατά της διχτατορίας, καταρράκωσε την «παντοδυναμία» της και έδειξε σ' ολόκληρο τον ελληνικό λαό «το δρόμο και τον τρόπο που μπορεί να συντρίψει την τυραννία και να σώσει τη χώρα του από την καταστροφή και την ξενική υποδούλωση. Η πολύτιμη πείρα της αντιδιχτατορικής εξέγερσης των Χανίων πρέπει να μελετηθεί από το κόμμα μας και ολόκληρο τον ελληνικό λαό και να χρησιμοποιηθεί στη λαϊκοστρατιωτική αντιδιχτατορική πάλη για την τελική συντριβή της αντιλαϊκής και αντεθνικής διχτατορίας» (από την Απόφαση). Κι αυτός ο κίνδυνος (της ανατροπής της διχτατορίας) που έγινε πραγματικότητα, έστω και για μερικές ώρες με την ένοπλη εξέγερση των Χανίων, έγινε το σταυροδρόμι όπου συναντήθηκαν τα ταξικά συμφέροντα των ντόπιων εκμεταλλευτών και των ξένων φίλων τους, έγινε ο καταλύτης της κονταρομαχίας τους για την εξουσία, που τη διεκδικούσαν με σημαία τη δημοκρατία για να την καταθέσουν στα πόδια της διχτατορίας μπροστά στον κίνδυνο μιάς αναγεννημένης Ελλάδας γνήσια δημοκρατικής και ανεξάρτητης. Και το φυγάδεμα —λι-

ποταξία— στο εξωτερικό των εκπροσώπων των αστικών κομμάτων στην επαναστατική επιτροπή υποδήλωνε το μ α κ ρ ο π ρ ό θ ε σ μ ο συμβιβασμό ανάμεσα στη διχτατορία που δεν ήθελε να ανατραπεί, τα αστικά κόμματα που δεν ήθελαν π α λ λ α ϊ κ ή ανατροπή της διχτατορίας ούτε και την απαλλαγή της χώρας από την ξενική εξάρτηση, όπως και τους ξένους «φίλους» μας που προτιμούσαν χίλιες διχτατορίες μπροστά στον κίνδυνο να χάσουν τα προνόμιά τους με την παλλαϊκή ανατροπή τους. Το ότι έγιναν σειρά από κινήσεις για πραξικόπημα από πρόσωπα —πολιτικά και στρατιωτικά— και κατά τη διάρκεια του 1939 δεν αλλάζει την ουσία της παραπάνω διαπίστωσης. Σημασία έχει το γεγονός πως, τα παλαιοδημοκρατικά κόμματα όχι μόνο δεν έκαναν καμιά προσπάθεια σοβαρή για ανατροπή της διχτατορίας, αλλά και από την αντιδιχτατορική επιτροπή που δημιουργήθηκε απόκλεισαν το Κ.Κ.Ε. γιατί η παρουσία του α) θα 'τανε το όργανό της χωρίς τέλος πίεσης για δράση και β) σήμαινε παρουσία και συμμετοχή στον αγώνα της εργατικής τάξης και των άλλων λαϊκών στρωμάτων που θα αλλοίωνε τον πραξικοπηματικό χαρακτήρα μιας οποιασδήποτε ενέργειας στρατιωτικής σε περίπτωση που θα εξαναγκάζονταν να ενεργήσουν.

3) Η Κ.Ο.Κ. παρουσίασε τις παρακάτω βασικές αδυναμίες και λάθη: α) έδειξε υπερβολική εμπιστοσύνη στην ειλικρίνεια των αντιπροσώπων των αστικών κομμάτων που την οδήγησαν και στο «ξέχασμα» του ρόλου τους σαν εκπροσώπους των εκμεταλλευτικών τάξεων και την εξαρτημένη συνέπειά τους. Κι αυτές οι αυταπάτες που οδήγησαν στην αδυναμία να μη μπορεί να διαγνώσει τις προθέσεις τους για μια τέτοια κεραυνοβόλα συνθηκολόγηση σε επίπεδο προδοσίας, είχε σαν αποτέλεσμα να αιφνιδιαστεί και η καθοδήγηση της Κ.Ο.Κ. β) Σοβαρότατο λάθος ήτανε που δεν καταπιάστηκε άμεσα και δραστήρια με την αναδιοργάνωση των ενόπλων ομάδων της που είχαν πάρει μέρος στην εξέγερση σε στρατιωτικούς σχηματισμούς (σαν μέρος της γενικότερης προσπάθειας), καθήκον που είχε ανατεθεί στον στρατηγό Μάντακα, αλλά την εξάρτησε από τη γενική αυτή προσπάθεια. Και η προσπάθειά της να αποκαταστήσει επαφή με τις ένοπλες ομάδες της τη στιγμή της αντενέργειας του αντιπάλου δεν απέδωσε. γ) Συνέπεια των πιο πάνω ήτανε, η Κ.Ο.Κ. να μη μπορέσει να αντιπαραταχτεί ένοπλα, αλλά έστω και να αντιδράσει με εστίες αντίστασης στην αντενέργεια που οργάνωσαν και εξαπέλυσαν οι αρχές της διχτατορίας που είχαν καταλυθεί. Βέβαια, να ισχυριστεί κανένας πως η Κ.Ο.Κ., στην κατάσταση που βρίσκονταν και, ύστερα από την κατάσταση που είχε δημιουργηθεί, θα ήτανε σε θέση, αν κατάφερνε να οργανώσει τέτοιες αντιστάσεις, ότι θ' άλλαζε την πορεία των γεγονότων, θα 'τανε εκτίμη-

ση όχι αντικειμενική, αλλά δε θα 'τανε επίσης σωστό να ξεχάσει κανένας, πως, πολλές αδυναμίες και ελλείψεις οργανωτικού χαρακτήρα ξεπερνιούνται μέσα στην πορεία την επαναστατική, αλλάζουν συσχετισμοί δυνάμεων και τα καθοδηγητικά προβλήματα πιότερο απλοποιούνται και γίνονται αισθητά μέσα στις πραγματικότητες που δημιουργεί το αυθόρμητο.

Η Κομματική Οργάνωση Κρήτης έπαιξε σοβαρότατο ρόλο τόσο στην περίοδο της προετοιμασίας όσο και στην εκτέλεση της ένοπλης παλλαϊκής εξέγερσης. Παρά τις αδυναμίες που αναφέρθηκαν, μπόρεσε όχι μόνο να κινητοποιήσει σοβαρότατες ένοπλες δυνάμεις που αποτελούνταν από μέλη του κόμματος και εξωκομματικούς που πήραν μέρος στην εξέγερση, αλλά και ο παλλαϊκός χαρακτήρας που πήρε οφείλονταν πρώτα απ' όλα στην πρωτοβουλία και στον πρωτοποριακό ρόλο που παίξαν οι κομμουνιστές στα σωματεία τους με αποτέλεσμα η πολιτική απεργία που κήρυξε το Εργατικό Κέντρο να μετατραπεί σε Παλλαϊκή.

Η Ιουλιανή ένοπλη εξέγερση των Χανίων ήτανε η πρώτη φορά που έπαιρνε μέρος το κόμμα μας σε τέτοια μορφή πάλης. Και η σημασία της όχι μονάχα από την άποψη των άμεσων επιδιώξεων (ανατροπή της διχτατορίας, δημοκρατία και εθνική ανεξαρτησία) που είχε, αλλά και κυρίως των διαδικασιών που οδήγησαν στην πραγματοποίηση της εξέγερσης και το τέλος της, ξεπέρασαν τα όρια μιας περιορισμένης εκδήλωσης σε μια πόλη και την τοποθέτησαν σε επίπεδο πανελλαδικό. Και, τόσο από άποψη επιτυχιών που επιτεύχτηκαν αλλά και κυρίως των λαθών και αδυναμιών —των α π ο τ υ χ ι ώ ν— απόκτησαν τεράστια σημασία για το κόμμα μας. Δυστυχώς όμως, η τότε καθοδήγηση του κόμματος, είτε γιατί δεν κατάφερε να δει σ' όλο της το βάθος την τακτικο - στρατηγική της σημασία για την πραγματοποίηση των άμεσων και μελλούμενων επιδιώξεων του κόμματος, είτε ακόμα και γιατί, παρά την απόφαση της 27 του Νοέμβρη, δεν είχε ακόμα απαλλαχτεί ολοκληρωτικά από την πρώτη εξωπραγματική και σεχταριστική άποψη που υποστήριζε «ότι ήτανε ένα ένοπλο κίνημα - πραξικόπημα μερικών ατόμων», όχι μόνο δεν προχώρησε σε μια σε βάθος ανάλυση των γεγονότων, αλλά, όπως δείχνει και η απόφαση, κάλυψε τις αδυναμίες και τα λάθη που γίναν. Είναι αλήθεια, πως, το φαινόμενο αυτό, δηλαδή, παρόμοια συμπεριφορά της ηγεσίας του ΚΚΕ σε σοβαρά γεγονότα που τα λάθη της, δεν ήτανε κάτι το νέο και, με τη μια είτε την άλλη μορφή υπάρχουν και σ' άλλες περιπτώσεις. 'Οπως π.χ. η αντιμετώπιση των στρατιωτικών κινημάτων στα 1933 και 1935 και ξεχωριστά στα γεγονότα της Θεσσαλονίκης του Μάη του 1936 όπου η ηγεσία όχι μόνο έδειξε ανεπάρκεια αλλά κάλυψε και τα

δικά της λάθη με εξιλαστήρια θύματα από τα παρακατιανά κλιμάκια, ή απλώς θριαμβολόγησε για να φτάσουμε στην 4η Αυγούστου χωρίς καμιά ουσιαστική αντίδραση από μέρος του ΚΚΕ και από την πρώτη στιγμή σμπαράλιασε η ηγεσία του με πρώτο το Ζαχαριάδη, με το γονάτισμα του κόμματος και του κινήματος, με αποστάτες και προδότες συνεργάτες του Ζαχαριάδη που ο ίδιος τους διάλεξε. Κι αυτή η απαράδεχτη, για ένα μαρξιστικο - λενινιστικό κόμμα συμπεριφορά απέναντι στα λάθη του που κάνει στην πορεία του και, ξεχωριστά, για τέτοια γεγονότα όπως αυτή η ένοπλη και παλλαϊκή εξέγερση των Χανίων που σε μικρογραφία είχε όλα τα χαρακτηριστικά συστατικά μέρη της στρατηγικής ταχτικής του κόμματός μας, στέρησε το κόμμα από την πολύτιμη πείρα που θα μπορούσε να πλουτίσει το οπλοστάσιό του, το πρακτικο - θεωρητικό.

Και πράγματι, το κόμμα στην αμέσως μετέπειτα περίοδο βρέθηκε μπροστά σε ίδιας μορφής γεγονότα, αλλά σε πανελλαδική αυτή τη φορά κλίμακα, και σ' άλλες, βέβαια, συνθήκες, ασύγκριτα πιο ευνοϊκές και, αντί με τον επαναστατημένο λαό και το λαϊκό του στρατό να κατοχυρώσει τις καταχτήσεις του αγώνα του με τη λαϊκή κυριαρχία και εθνική ανεξαρτησία, η ηγεσία του με την οππορτουνιστική - συνθηκολόγα ταχτική και στρατηγική της οδήγησε στο θρίαμβο της ολιγαρχίας του πλούτου και των ξένων πατρώνων της.

Όταν γύρισα από την Κρήτη

Στα τέλη Αυγούστου 1938 εγώ πήρα εντολή του Π.Γ. πάλι μέσω του Κτιστάκη που έστειλε και καΐκι με σύνδεσμο, να γυρίσω στην Αθήνα. Την πρώτη μέρα με πήγε στο ιδιόχτητο σπίτι του Κτιστάκη στην Αθήνα και την άλλη μέρα, μαζί με τον Κτιστάκη πήγαμε στο σπίτι που έμενε. 'Ητανε σε μια παραλιακή τοποθεσία σα να θυμάμαι Καλλίπολη λέγονταν κι εκεί κοντά, όπως μου 'λεγε, ήταν το σπίτι και του Παπανδρέα. 'Ετσι με παρέλαβε ο Κτιστάκης στη διάθεση του Π.Γ. Μείναμε αρκετό καιρό μαζί, πάνω από μήνα, ίσως καὶ περισσότερο αν είναι σωστό πως εγώ το Σεπτέμβρη γύρισα. Από οικονομικά είχε παράδες ο Βαγγέλης. 'Ηρθε ο Θέος, μιλήσαμε για την κατάσταση στην Κρήτη, για τα γεγονότα και για την εκτίμηση που είχε κάνει τὸ Π.Γ. όπου έλεγε πως πρόκειται για πραξικόπημα και τέτοια και ύστερα από τη συζήτησή μας άλλαξε η άποψη του Π.Γ. και βγήκε άλλη απόφαση που λέγει ότι ήταν μια πραγματική ένοπλη λαϊκή εξέγερση που οδήγησε στην κατάληψη της εξουσίας, ανεξάρτητα από το τελικό αποτέλεσμα, γιατί δεν καταφέραμε να κρατηθούμε στην εξουσία.

Αλλά, είναι μια πρώτη ένοπλη προσπάθεια που γίνεται υπό την

καθοδήγηση του κόμματος. Και πράγματι, εμείς στην ουσία οργανώσαμε και καθοδηγήσαμε αυτή την εξέγερση, με δικές μας δυνάμεις και καταλάβαμε την εξουσία. Κι εμείς προσπαθήσαμε να την προωθήσουμε και παραπέρα και όπως αποδείχτηκε, σωστά ενεργήσαμε από άποψη ταχτικής και της δυνατότητας σταθεροποίησης της εξουσίας. Το σύνθημα, η θέση μας για τον εξοπλισμό της εργατικής τάξης ένα, δεύτερο οι προτάσεις μας για την προετοιμασία της αντιμετώπισης της επέμβασης, για τον αφοπλισμό της αντίδρασης, της χωροφυλακής δηλαδή, για ενέργειες στ' άλλα διαμερίσματα της Κρήτης για την κατάληψη της εξουσίας κλπ. που ήταν όλα μέτρα αναγκαία για να σταθεροποιηθεί η λαϊκή εξουσία. Εκεί έγιναν —στο διάστημα που μέναμε με τον Κτιστάκη— μια - δυο χαρακτηριστικές εκδηλώσεις, πριν από τη σύλληψή μου στον Πειραιά. Ο Θέος μου είχε πει, ότι, ακόμα δεν αποφάσισε το Π.Γ. για το πώς θα με χρησιμοποιήσει. Στο μεταξύ είχαν γίνει επανειλημμένες συλλήψεις και δεν ξέρω ποιος άλλος ήταν στο Π.Γ. εκτός από το Θέο. 'Ομως, όλες αυτές τις μέρες που μέναμε με τον Κτιστάκη, κάθε μέρα, μόλις σηκωνόμασταν, κατά τις 10 - 11 η ώρα βγαίναμε από το σπίτι, πηγαίναμε λίγο παραπέρα και κατεβαίναμε στη θάλασσα. Ο Κτιστάκης είχε τη συνήθεια να παίρνει μαζί του σταφύλια 1 - 2 οκάδες. Κολυμπούσαμε, τρώγαμε τα σταφύλια και μετά ανεβαίναμε κατά τις 12 - 1 για το σπίτι. Μια από αυτές τις μέρες μόλις ανεβήκαμε τον ανήφορο και βγήκαμε εκεί στην πλατειούλα και τραβάγαμε προς τα δεξιά να πάρουμε το δρόμο για το σπίτι, που ήταν εκεί παραπέρα 1 - 1½ χιλιόμετρο, ξαφνικά ο Κτιστάκης με τα λόγια «έρχεται ο Παπούλιας» κι έτσι όπως κράταγε τα τσιγάρα του και τη γραβάτα του στο χέρι αρχίζει να τρέχει, το βάζει στα πόδια. Το λοιπόν, τότες εγώ κοίταξα και πράγματι βλέπω σε καμιά 100 βήματα και δίπλα - δίπλα από τα σπίτια να έρχεται προς τα μας, δηλαδή όχι κατευθείαν απάνω μας αλλά βάδιζε προς την αντίθετη κατεύθυνση με φάτσα προς τα μας, κρατούσε ένα μάτσο βιβλία στα χέρια του δεμένα με σπάγκο και κοιταζόμαστε. Εγώ συνέχισα ήσυχα το δρόμο μου, το ίδιο και ο Παπούλιας κάνοντας τον αδιάφορο. Ο Κτιστάκης σε 40 - 50 μέτρα παραπέρα σταμάτησε, έφτασα κοντά του και του λέγω: γιατί έτρεξες κλπ. Εν πάση περιπτώσει ήτανε μια τράκα και η εντύπωσή μου ήτανε ότι έγινε τράκα αναγνώρισης. Διότι, με τον Παπούλια, εμείς είμασταν γνώριμοι σαν κάλπικη δεκάρα. 'Αλλες περιπτώσεις προτού ακόμα γίνει η τράκα με τον Παπούλια. Κάμποσες φορές πήγαμε με τον Κτιστάκη στο κέντρο της Αθήνας —στην Πανεπιστημίου κλπ.— σε ραντεβού που είχε με τον Καρβούνη, με άλλους συντρόφους όπως έλεγε, διανοούμενους κλπ. χωρίς να πραγματοποιηθεί (λάθος, μια συνάντηση με τον Καρβούνη έγινε) καμιά απ'

αυτές τις συναντήσεις αλλά πολλή και περίεργη κίνηση γύρω από μας γινόταν. Πηγαινοέρχονταν ένας - δυο, πέντε και από τη στάση τους μπορούσε κανείς να υποθέσει ότι ήτανε γνωστοί του Κτιστάκη. Και, μετά από την τράκα με τον Παπούλια, ύστερα από μερικές μέρες ο Κτιστάκης με σύνδεσε με κάποιον της Αθήνας, για σύνδεσμο του Π.Γ. όπως μου είπε —με έναν άνδρα και μια γυναίκα, οι οποίοι μου μεταδώσανε εντολή του Π.Γ. ότι εγώ θα πάγω στον Πειραιά. Και η σύνδεση αυτή έγινε πάλι μέσω του Κτιστάκη. Μ' έφερε σε επαφή με το γραμματέα του Πειραιά που θα πήγαινα στη θέση του. Αυτός μου συστήθηκε σαν ο Βαρουξής και ότι βιάζεται να φύγει για τη νέα θέση του, τη Θεσσαλονίκη, που τον στέλνει το κόμμα. Μου σύστησε όμως έναν άλλο σα βοηθό του και όπως μου 'πε «ήξερε όλη την οργάνωση». Μ' αυτόν πήγαμε στον Πειραιά, στο κομματικό σπίτι, που το 'χαν και σα γιάφκα, όπου κανονίσαμε πώς και πού θα συναντηθούμε για συνεργασία. Σ' αυτό το σπίτι, που 'λεγε ότι είναι λιμενεργάτης ο νοικοκύρης του, έμεινα δυό μέρες και το βράδυ της τρίτης μέρας, όταν πήγαινα στο ραντεβού που 'χαμε καθορίσει, πιάστηκα σε όχι μεγάλη απόσταση από το σημείο της συνάντησης. 'Ωστε ο Βαρουξής δε μου παρέδωσε καμιά οργάνωση με τη δικαιολογία ότι βιάζεται να πάγει στη Θεσσαλονίκη που τον στέλνουν και ότι ο σ. αυτός στου οποίου το ραντεβού πιάστηκα, ήξερε όλη την οργάνωση και θα με κατατόπιζε. 'Οτι αυτός είναι το πρώτο χέρι του Πειραιά με τον οποίο θα συνεργαστώ. Φυσικά δικό μου λάθος ήτανε που δεν τον υποχρέωσα να μου παραδώσει ο ίδιος την οργάνωση που καθοδηγούσε, αλλά και μέχρι σήμερα δεν ξέρω με σιγουράδα ποιος στην πραγματικότητα ήταν αυτός ο γραμματέας του Πειραιά, αν ήτανε πραγματικά γραμματέας και δεν ήτανε κανένας βαλτός χαφιές της ασφάλειας, είτε είχε γίνει χαφιές της ασφάλειας. Και σηκώθηκε και έφυγε με τη δικαιολογία ότι βιάζεται κι έχει εντολή να φύγει αμέσως.

Πώς με πιάσανε

'Ητανε μια βραδιά κατασκότεινη στις 5 του Νοέμβρη του 1938. Πήγαινα στη συνάντηση που είχαμε καθορίσει κάπου εκεί κοντά στο λιμάνι, μ' αυτό το στέλεχος που μου 'δωσε ο πρώην γραμματέας, για συνεργασία που θα 'ταν μαζί και με δύο άλλους συντρόφους σα γραμματεία της Επιτροπής Πόλης, για να δούμε τι θα κάνουμε, εμένα με γραπώσανε σε αρκετή ακόμα απόσταση από τον τόπο της συνάντησης, μα στον άξονα πορείας προς τα εκεί, πάνω στον παραλιακό δρόμο. Κι ήταν φανερό ότι ήτανε ενέδρα στημένη ακριβώς πάνω στο δρόμο που θα πέρναγα για το ραντεβού, αν και δε θυμάμαι καλά αν ήταν

η συνάντηση να γίνει σ' αυτόν ή σε άλλον κοντινό δρόμο. 'Ηταν μια σύλληψη όχι από τις συνηθισμένες, καλά οργανωμένη σκηνοθεσία ήτανε. Χρησιμοποιήθηκαν χαφιέδες, «κομματικοί» χαφιέδες γνωστότατοι σε μένα, και φαίνεται να υπολόγιζαν για ψυχολογική επίδραση, «να λοιπόν οι συνεργάτες σου κάποτε στη νεολαία, στο κόμμα, πού βρίσκονται, τι κάνουν». 'Εγινε έτσι: εκεί που βάδιζα, ξαφνικά και με φωνές «πάνω του μωρέ» και τέτοια όρμησαν εναντίον μου, με αρπάξανε, με αγκάλιασαν, με σφίξανε έτσι που με κάνανε ανίκανο για κάθε αντίσταση και σηκωτό με σπρώξανε σ' ένα αυτοκίνητο. 'Ητανε 5 - 6 νοματέοι και ανάμεσά τους αμέσως διέκρινα τον Κ. Παπούλια και τον Γκανή, που 'τανε γνωστοί σε μένα. Ο ένας, ο Παπούλιας, ο πασίγνωστος στους κομμουνιστές της Αθήνας και ένα από τα στελέχη τους, ο ίδιος που δούλευε κομματικά με τον Καλοδίκη και μέχρι τη μέρα που 'φευγα για την Κρήτη. Ο άλλος ο Γκανής από τη Θεσσαλονίκη, εβραίος. 'Οτι ο Γκανής ήτανε πράκτορας της ασφάλειας τότες το 'μαθα, αλλά, για να τον βγάλει στο μεϊτάνι η ασφάλεια, θα πει πως είχε ξεσκεπαστεί στη Μακεδονία, στη Θεσσαλονίκη όπου δούλευε σαν καπνεργάτης και μέλος της νεολαίας. 'Ομως ακόμα απ' εκείνα τα χρόνια της φάλαγγας και μετά το 1930, είχε παρουσιαστεί το φαινόμενο μερικά εβραιόπουλα να είχαν υποχωρήσει και μέχρι χαφιεδισμού, παρά την εξαιρετική μαχητικότητα πολλών εβραίων κοριτσιών και αγοριών καπνεργατών μελών της νεολαίας και εξωκομματικών. Είναι αλήθεια, πως είχα να τον δω πολλά χρόνια και για την εξέλιξή του σα χαφιές αλλά και γενικά δεν ήξερα τίποτα. Ο Παπούλιας ο Κώστας ήτανε γνωστός στην Αθήνα στους δικούς μας κύκλους που έκαμνε και τον ποιητή και, όπως λέγανε, αυτουνού ήτανε οι στίχοι του τραγουδιού για το Ζαχαριάδη. Αυτός ο Παπούλιας, την περίοδο της διχτατορίας, στα 1937, πρόδωσε το Φίλιππα τον Παπαδόπουλο (βουλευτή από τα Καϊλάρια) που βλέπονταν μ' αυτόν στην αχτίδα που καθοδηγούσε. Πάντως έχω μιλήσει και σ' άλλο σημείο γι' αυτόν. Με είχαν πιάσει όργανα της Ειδικής ασφάλειας της Αθήνας όπου και με μεταφέρανε. Στο δρόμο γέλαγαν, αστειευόντουσαν με τους ασφαλίτες, ήτανε πράγματι κρύο πράμα να τους βλέπεις, «χτεσινούς» που νόμιζες για συντρόφους σου. Θέλαν να δείχνουν πως με κοροϊδεύουν, χαριεντιζόντουσαν αναμεταξύ τους, παινευόντουσαν για το κατόρθωμά τους 6 προς 1. Αυτοί λοιπόν οι χαφιέδες - γενίτσαροι βάλανε όλα τους τα δυνατά, χωρίς φαίνεται να το καταλαβαίνουν, ή να δίνουν προσοχή στον αυτοεξευτελισμό τους, να 'ναι πιο εφευρετικοί στο κορόιδεμα, στους χαρακτηρισμούς, στις προσβολές σε σημείο που δείχναν σαν το σκυλί που κάνει κολοτούμπες στον ταϊστή του. Κι όμως δεν μπόραγαν να κρύψουν ότι με μίσος σου μιλάνε, σε απειλούν και προσπαθούν να

δείξουν πως στον ίδιο, στο δικό τους το δρόμο θα πας κι εσύ και πολύ - πολύ κάτι τέτοιο θέλουν και κάνουν γι' αυτό ό,τι μπορούν. Πότε πρόλαβε και μπήκε έτσι ο διάολος μέσα τους μυστήριο! Και μήπως αποκλείεται πως πάντοτε ήτανε σα χαφιέδες στις γραμμές μας; Με συνόδεψαν μέχρι την ασφάλεια και αμέσως εξαφανίστηκαν με τα τελευταία τους λόγια «Ε, Μάρκο, τώρα θα το δούμε...»!

Μπορεί να 'τανε κατά τις 8 η ώρα όταν φτάσαμε στην ασφάλεια και αμέσως με ρίξανε σ' ένα κελί απαγορεύοντάς με να καθίσω. 'Ητανε ένα μικρό κελί που μπορούσες να κάνεις 3 - 4 βήματα μπρος - πίσω. 'Ητανε ισόγειο με ένα φεγγίτη, προς μια αυλή. Εκεί βάλανε ένοπλο σκοπό και με προειδοποίησαν πως «θα στέκεσαι όρθιος, απαγορεύεται να καθίσεις και σε περίπτωση που θα καθίσεις θα 'χεις να κάνεις με το σκοπό» κλπ. δηλαδή απειλές και κάτι τέτοια τι έχω να πάθω σαν καθίσω. Εδώ βέβαια, το πρόβλημα ήτανε ότι αρχίζει τώρα μια μάχη στην ασφάλεια —με την ασφάλεια. Μάχη σπασίματος και το δικό μου καθήκον —όπως και του κάθε κομμουνιστή— ήταν να κερδίσω αυτή τη μάχη. Η σκέψη που επικράτησε σε μένα ήτανε ότι, με τις ίδιες μέθοδες που αυτοί χρησιμοποιούνε να οργανώσω τη δικιά μου απάντηση, πάνω στην ίδια βάση. 'Ετσι δεν επεδίωξα να καθίσω. Δεν κάθισα. Ακουμπούσα λιγάκι στον τοίχο, ο σκοπός αμέσως: «δεν επιτρέπεται». Εντάξει, στεκόμουνα όρθιος, κινιόμουνα δω - κει. Πέρασε η βραδιά, ξημερώσαμε. Βραδιάσαμε την Κυριακή, ξημερώσαμε Δευτέρα όρθιος και τίποτα ούτε φαγί, ούτε τσιγάρο, ούτε τίποτα. Και τη Δευτέρα προς Τρίτη, κατά τις 2 η ώρα μετά τα μεσάνυχτα, ήρθαν και με πήρανε πάνω, οπόταν άρχισαν τα βασανιστήρια που σε σύγκριση με τα προηγούμενα, τις φάλαγγες κλπ. ήταν πραγματικά πιο απάνθρωπα, βασανιστήρια με τα «ούλα» τους όπως λέμε γιατί, με τη φάλαγγα ενώ πραγματικά υποφέρεις, πονάς, χάνεις τις αισθήσεις σου και σε επαναφέρνουν με το νερό κλπ. αλλά δεν αφήνουν να σου πρηστούν τα πόδια, δεν αφήνουν σημάδια και ύστερα κάπως πιο λαφριά αισθάνεσαι. Και σα να μην έχει —συγκριτικά— την αγριότητα άλλων βασανιστηρίων κι ας είναι και τα δύο και όλα τα άλλα του ίδιου φυράματος «φρούτο»!

'Οταν με πιάσανε στον Πειραιά, επικεφαλής της ομάδας ήταν ένας ανθυπομοίραρχος, γνωστός σ' εμένα από το Βόλο στα 1932. 'Ηταν τότες νωμοτάρχης και υποδιοικητής της Ειδικής ασφάλειας Βόλου και στο συλλαλητήριο με τις συγκρούσεις είχε τραυματιστεί κι αυτός κι ήταν ένας από τους μάρτυρες κατηγορίας όταν με δικάζανε. Τώρα είχε προβιβαστεί σε ανθυπομοίραρχο και ήταν υποδιοικητής της Ειδικής ασφάλειας της Αθήνας. Ονομάζονταν Μπιλίτσης.

Το λοιπόν, μόλις με ανέβασαν, βρέθηκα μπροστά σ' αυτόν, σ'

ένα γραφείο, κι αυτός με ένα μαστίγιο, χωρίς να μου λέγει κουβέντα όπως εγώ στάθηκα σε συνηθισμένη στάση με τα χέρια κάτω, με πλησίασε και άρχισε να με χτυπάγει ρυθμικά στα καπούλια, ας πούμε, στα μπούτια. 'Οπως χτύπαγε, το μαστίγιο έπαιρνε το χέρι και τα μπούτια και όταν χτύπαγε κάμποσο από τη μια πλευρά, άρχιζε στην άλλη. Αυτή η ιστορία βάσταξε περί τις 2½ ώρες, φυσικά μπορεί να 'τανε λιγότερο μπορεί και περισσότερο, γιατί σε τέτοιες στιγμές και κάθε λεπτό μπορεί να σου φανεί και περισσότερο, το γεγονός όμως είναι, ότι, όταν με κατεβάσανε στο κελί ήταν πια πρωί —χαράματα. Το αποτέλεσμα είναι ότι μαζί με τα μαστιγώματα, εγώ έμεινα ακίνητος, δεν έκανα ούτε την παραμικρή κίνηση για να αποφύγω το χτύπημα ήταν και η μορφή αντίστασης - πάλης που θα 'πρεπε να 'ναι, δηλαδή, να σπάσουν, να καταλάβουν ότι κάθε είδος βασανιστήρια δεν πρόκειται να σπάσει τον απέναντί του κομμουνιστή, τον επαναστάτη. Ακίνητος τελείως, ούτε μια τσιμουδιά, ούτε ένα αχ, εν πάση περιπτώσει, για ικανοποίησή του. Χτύπαγε αυτός κι άρχισε πια ύστερα από μια - μιάμιση ώρα να λυσσάει, να λυσσομανάει: βρε θα πεις μια κουβέντα, βρίσε με βρε παλιότουρκε, βρίσε με βρε τουρκόσπορε (με το τουρκόσπορε είπα: γι' αυτό σφάζανε τους γονείς μας οι Τούρκοι) και άρχισε να χτυπάγει με τη λαβή του μαστιγίου το σιαγόνι και να λέει: δεν έχεις στόμα, δεν έχεις γλώσσα; Τίποτα. 'Αρχισε να χτυπάγει με τις μπότες στα καλάμια, να χτυπάγει συνεχώς στο ίδιο μέρος, στο τέλος πια ύστερα από πολλή ώρα άνοιξε η πόρτα και μπαίνει ένας άλλος, Γιαννακόπουλος ονομαζόμενος, ανθυπομοίραρχος κι αυτός, συνεργάτης του —ο οποίος και με ανέκρινε αργότερα— και λέγει: «μωρε άσ' τον το μπαγάσα εγώ θα τον κανονίσω» και σταμάτησε ο βασανιστής, οπόταν και με κατέβασαν κάτω, στο κελί. Εκεί εγώ αμέσως έπεσα αναίσθητος, ξέρω γω μπορεί να 'τανε λιποθυμιά, μπορεί να 'ταν ύπνος και ξύπνησα κατά το βράδυ, σηκώθηκα. Δε με ενόχλησαν σ' όλο αυτό το διάστημα. 'Οταν σηκώθηκα είδα ότι ήταν κατάμαυρα τα χέρια, αίματα και πονούσαν, φοβερούς πόνους στα καπούλια, στις καλάμες όπου ήταν χτυπημένα και πληγές από τις μπότες. 'Ομως απ' εκεί και πέρα λίγες μόνον ενοχλήσεις είχα από τη μεριά τους. Πρέπει να προστέσω πως, στο διάστημα αυτό της ορθοστασίας, όταν πέρασε ένα 24ωρο, αυτοί άρχισαν να ανησυχούν φαίνεται και από το παράθυρο συνεχώς ρώταγαν το φρουρό. Εκεί το σχήμα του κτιρίου ήτανε τέτοιο, το κελί που ήμουνα, ο φεγγίτης κοίταζε σε αυλή, και απέναντι ήταν γραφεία και διαρκώς ρωτούσαν το σκοπό τι γίνεται, στέκεται; Τι γίνεται, στέκεται, κάθε λίγο και λιγάκι αυτή η δουλιά γινότανε. 'Οπως φαίνεται, αυτοί περίμεναν να πέσω και θεωρώντας αυτό σαν το όριο αντοχής και εξάντλησης ταυτόχρονα και πάνω σ' αυτό να στρώ-

σουν και το πώς παραπέρα θα φερθούν μαζί μου. Τα βασανιστήρια όμως αρχίζουν από την ορθοστασία που εγώ δεν πέφτω πράγμα που δείχνει πως αυτοί χάσανε την υπομονή τους. Μόλις με κατέβασαν στο υπόγειο και με σπρώξαν στο κελί, βλέπω να 'χω συγκάτοικο και όπως ήμουνα στα αίματα του λέγω δείχνοντάς τα: «τα κέρατά τους, να τι είναι σε θέση να κάνουν» και αμέσως έπεσα χάμω. 'Οταν ξύπνησα, ο συγκάτοικος - συγκρατούμενός μου που παρουσιάστηκε σα δημοσιογράφος, δήθεν, από την Κρήτη και ότι τον πιάσανε για παράβαση του νόμου περί Τύπου ξέρω γω, αλλά αμέσως ήτανε φανερό ότι ήτανε βαλτός για ψάρεμα γιατί όλα αυτά που διηγούνταν για την Κρήτη κλπ. δείχναν ότι, είναι το συμπέρασμα που έχω καταλήξει, είχαν μάθει, ήξεραν ότι εγώ ήμουνα στην Κρήτη. Και όλες οι «συζητήσεις» γιατί όλο αυτός μίλαγε, γύρω απ' την Κρήτη γίνονταν με την ελπίδα πως μπορεί κάτι να μου ξεφύγει με τις πολλές του φλυαρίες. 'Οταν είδαν ότι δε βγαίνει τίποτα —μου φαίνεται κάθισε μια μέρα μαζί μου — την άλλη μέρα τον πήραν. Αυτά ήτανε στις πρώτες μέρες της σύλληψης. Μετά από κάμποσες μέρες μου έδωσαν εφημερίδες, άρχισαν να μου δίνουν τσιγάρα, κανονικό φαγί κλπ. Και μια μέρα μου φέρνουν εφημερίδες και στην πρώτη σελίδα όλες είχαν τις δηλώσεις του Σκλάβαινα και των άλλων. Στο μεταξύ με είχαν φωνάξει κάμποσες φορές για ανάκριση και ζήταγαν δύο πράγματα να τους πω: 1) πού βρισκόμουνα μετά που έφυγα από την εξορία, 2) πώς έφυγα από τον 'Αι-Στράτη. Στην πρώτη απάνταγα: βρισκόμουνα στην Αθήνα. Πού έμενες. Στον αδερφό μου. Αυτά ήτανε ειπωμένα από μένα από την πρώτη στιγμή. Ο αδερφός μου ο Σάββας ήτανε φυματικός και ζούσε στην Πεντέλη και τον επιδοτούσε το ΤΑΚ σαν καπνεργάτη. Εγώ προτού πάγω στον Πειραιά, είχα πάγει στον αδερφό μου και συνεννοηθήκαμε ότι σε περίπτωση που κάτι θα συμβεί μαζί μου, θα έλεγα ότι μέναμε μαζί για να πει κι εκείνος τα ίδια αν ρωτηθεί. Εκεί στην Πεντέλη στο δάσος πολλές παράγκες στημένες ήταν σα μια κατασκήνωση φυματικών και ανάμεσα στους φυματικούς ήτανε και γνωστοί μας καπνεργάτες και απ' τη Θεσσαλονίκη και μάλιστα πρώην στελέχη της νεολαίας όπως ο Πανουσόπουλος. 'Ετσι, παρ' όλη την επιμονή τους και τα «ρωτήσαμε στον αδερφό σου που σε διαψεύδει» και τέτοια, έμεινα στον αδερφό μου και τέλος. 'Ημουνα βέβαιος στο μεταξύ πως ο αδερφός μου θα πει τα ίδια όπως και έγινε. Η δεύτερη ερώτηση ήτανε πώς έφυγα από τον 'Αι-Στράτη. Λέγω έφυγα, δε σας ενδιαφέρει. Μα πώς έφυγες, νησί είναι, πέταξες; 'Εφυγα, βρήκα τρόπο κι έφυγα. Από τα πολλά αρχίζουν να μου εξιστορούν όλα με το νι και με το σίγμα. Πώς φύγαμε, πού βγήκαμε, ότι δηλαδή φύγαμε με καΐκι, στην αρχή βγήκαμε στην Καβάλα, πως πήγαμε ύστερα στη Θεσσαλονίκη. 'Ολα τα ξέ-

ραν με λεπτομέρειες. Και επιμένανε και λέγανε: να μωρέ, μας τα είπαν οι προηγούμενοι. Στο μεταξύ είχαν πιαστεί όλοι που είχαν φύγει μαζί μου. Μάλιστα ο Φίτσος και ο Λουλές τις πρώτες μέρες πιάστηκαν, μόλις πήγαν στην Αθήνα. 'Ημουνα ο τελευταίος και έμεινα έξω - λεύτερος και στην κομματική δουλιά από το Σεπτέμβρη του 1936 μέχρι το Νοέμβρη του 1938. Και σ' αυτό το διάστημα στην 'Ηπειρο στην αρχή, ύστερα στην Αθήνα μετά τη σύλληψη ολόκληρης της Ε.Π. Αθήνας με επικεφαλής το Σ. Αναστασιάδη και σε συνέχεια στάλθηκα στην Κρήτη. Η ασφάλεια, το λοιπόν, επέμενε πολύ, ήθελε να με εξαναγκάσει να τους τα πω έστω για το πώς φύγαμε από το νησί. Είδε παραείδε και άρχισαν να μου διηγούνται, οι ίδιοι, ότι «να, αυτός μας είπε, εκείνος μας είπε, ο άλλος μας είπε τα ξέρουμε όλα». Ο σκοπός ήτανε, έστω και μια επιβεβαίωση, μια απάντηση «ναι έτσι έχουν τα πράγματα» θέλαν να 'χουν έστω και για γνωστά πια ζητήματα σα μια χαραμάδα, σα μια υποχώρηση. Αυτός που 'καμνε τις ανακρίσεις όλο και σούβλιζε με τις καρφίτσες σε κάτι που 'χε πάνω στο τραπέζι του, έκαμνε πως δήθεν καθαρίζει τα νύχια του και όλο κοίταζε στα μάτια μου για να δει αν δίνω προσοχή, αν καταλαβαίνω ότι έχουν σκοπό να με βασανίσουν με καρφίτσες κλπ. Επειδή υπήρχαν και τέτοιες φήμες ότι στην ασφάλεια βασανίζουν με καρφίτσες κλπ., έκανε επιδείξεις, ερωτήσεις με τέτοιο νόημα. Εγώ τα δικά μου. Είδαν και παραείδαν, σταμάτησαν τις ερωτήσεις. 'Οταν όμως έγιναν αυτές οι δηλώσεις πάλι άρχισαν να με φωνάζουν «ε, τι λες τώρα, να οι αρχηγοί σας κάναν δηλώσεις μετανοίας, άιντε κι εσύ πάψε να τραβιέσαι» και κάτι τέτοια. Τους απάντησα: ο καθένας όπως ο ίδιος καταλαβαίνει. Ο ένας λέγεται Σκλάβαινας, ο άλλος Βαφειάδης, ο άλλος Αυγενίδης, ο άλλος Κωνσταντινίδης, είμαστε χωριστοί άνθρωποι ο καθένας». «Μα δε σου κάνει εντύπωση που αρχηγοί σας κάνουν δηλώσεις;». «Αυτοί πρόδωσαν, είναι προδότες του κόμματος. Τι εντύπωση να μου κάνει. Να, γίναν άνθρωποί σας, να τους καμαρώσετε». Εδώ τέλειωσε. Με κράτησαν στην ασφάλεια περί τις 45 μέρες και κάθε μέρα εκατοντάδες ανθρώπους φέρνανε, δηλαδή πιάνανε αράδα κόσμο για να πάρουν δηλώσεις και όσο περισσότερες δηλώσεις παίρναν τόσο πετυχημένη θεωρούσε την πολιτική της η διχτατορία που 'θελε να δικαιώσει την ύπαρξή της με τον αντικομμουνισμό της και η ασφάλεια φυσικά τη δική της τη δουλιά έκαμνε. Βασανιστήρια, φωνές και κακό και μετά τις δηλώσεις απ' αυτούς που μέναν μονάδες. Και οι περισσότεροι βάζαν την υπογραφή αμέσως και τους άφηναν, γεγονός που δείχνει, πως είχαν πια αρχίσει να κουβαλούν τους ανθρώπους στην ασφάλεια μόνο για την υπογραφή τους. Τις τελευταίες μέρες πριν να με στείλουν από την ασφάλεια στο μεταγωγών, με βάλανε μαζί με καμιά σαρανταριά συν-

τρόφους που 'χαν αρνηθεί να κάνουν δήλωση και τους είχαν σ' ένα κρατητήριο. Μερικές μέρες με είχαν μ' αυτούς τους συντρόφους οι οποίοι όμως, άν και κράτησαν καλά στην ασφάλεια, άντεξαν τα βασανιστήρια, αλλά μόλις τους πήγαν στο καράβι για την εξορία μείναν 5 - 6. Οι υπόλοιποι κάναν δηλώσεις και τους άφησαν ελεύθερους, δεν πήγαν μέχρι τέλος, δεν άντεξαν. Εκεί καλά στεκόντανε (στην ασφάλεια). Την τελευταία μέρα, ή την προτελευταία ήτανε, φαίνεται είχε πια τελειώσει ο χρόνος κράτησής μου στην ασφάλεια και είχε αποφασιστεί τι θα με κάνουν, με ανέβασαν πάλι απάνω, στο γραφείο του Μπιλίτση, όπου ήτανε μαζωμένοι κάπου 8 - 10 αξιωματικοί όλοι νέοι, ήτανε φαίνεται της σχολής, ανθυπομοίραρχοι όλοι της χωροφυλακής και ο Μπιλίτσης, επίδειξη φαίνεται ήθελε να κάνει, πήρε ένα στρογγυλό χάρακα που 'ταν πάνω στο γραφείο του και άρχισε να με χτυπάγει. «Θα πεις στο κάτω - κάτω πού έμενες κλπ. και κοίταζε σ' αυτούς, ποιος ξέρει, φαίνεται ήθελε να τους πει νά, κοιτάχτε τι σκυλί είναι!». Στο μεταξύ εγώ έβλεπα τα νοήματα μερικών απ' αυτούς που θέλαν να μη συνεχίσει τα χτυπήματα, να με αφήσει. Φαίνεται δεν τους ήρθε καλά η μεταχείριση ενός κρατουμένου μπροστά τους που 'ταν 10, θα δημιουργούσε φαίνεται μέσα τους αίσθημα κατωτερότητας. Μια άλλη «συνάντηση» πάλι το ίδιο ινκόγνιτο ας πούμε, μου «οργάνωσαν» με το Δημητράτο, τον υπουργό Εργασίας. Με ανέβασαν πάνω, δεν κάθισα στην πολυθρόνα που μου 'δειξε και άρχισε: «Βρε Βαφειάδη, είσαι συνδικαλιστής, εμείς και σε κείνους ακόμα τους συνδικαλιστές που δεν θέλουν να δουλέψουν μαζί μας τους δίνουμε μεγάλες συντάξεις ανάλογα με τα χρόνια υπηρεσίας, εσύ έχεις πολλά χρόνια στο συνδικαλιστικό κίνημα, τέλος πάντων γιατί να τραβιέσαι» και τέτοια. 'Εφυγε φυσικά χωρίς αποτέλεσμα. Την τελευταία μέρα ένας ανθυπομοίραρχος ήρθε στα κρατητήρια, έφερε και μου 'δωσε μερικά πράγματα που μου είχαν πάρει μόλις με κλείσανε στο κελί: είχαν πάρει τη γραβάτα μου, το ζωστήρα μου, ένα ψαλιδάκι για τα νύχια, το πορτοφόλι που το 'χα χωρίς λεφτά. Μου τα έφερε όλα αυτά και μου τα έδωσε. Μου 'κανε όμως εντύπωση το εξής πράγμα: μου λέγει, βρε Βαφειάδη δώσε μου το χέρι σου. Του λέγω: και γιατί πρέπει να σου το δώσω; Δώσ' μου το, βρε αδερφέ, έτσι για να σε συγχαρώ. Λέγω γιατί, τι συγχαρίκια είναι αυτά, ασυνήθιστα πράγματα τέλος πάντων, εδώ στην ασφάλεια. Δεν έχεις δίκιο, μου λέγει. Κι εμείς εκτιμούμε τα παλικάρια! Του το 'δωσα. 'Ενα τοτινό μου συμπέρασμα που το λέγω σήμερα: είτε γιατί πραγματικά υποχωρούσε ο δήμιος - βασανιστής ασφαλίτης μπροστά στον εαυτό του - τον άνθρωπο ασφαλίτη και ύστερα από την αποτυχία του άρχιζε να δοκιμάζει τύψεις και ταπείνωση ανάκατα με θαυμασμό, είτε και γιατί πολλοί απ' αυτούς και οι ίδιοι δε χώνευαν τη

διχτατορία, είτε και γιατί αντιμέτωποι βρίσκονταν με τίμιο επαναστάτη και από φυσικού τους σαν επαγγελματίες οι ίδιοι «αγαπούσαν το χαφιεδισμό αλλά όχι και τον προδότη - χαφιέ», κείνο που μου 'κανε εντύπωση ήτανε, μετά την ορθοστασία και τα βασανιστήρια της βραδιάς, όλες τις άλλες μέρες που με κράτησαν στην ασφάλεια είχε αλλάξει η συμπεριφορά τους και όλες τους οι ενέργειες μαζί και οι ανακρίσεις, με την περίπτωση των δηλωσιών της Κέρκυρας κλπ. ήτανε σα σε ανθρώπων που να 'χουν βαριεστήσει, σα να μη νοιαζόντουσαν να ξεκινήσει για παραπέρα η επιδίωξή τους, σα να μην τους ενδιέφερε κάποιο άλλο αποτέλεσμα. Ακόμα πιο καταπληχτικό: σα να μη θέλαν ο αντίπαλός τους να υποχωρήσει, να σπάσει, να ρεζιλευτεί! Σα να 'χουν κάποιο κρυφό σεβασμό απέναντί σου έβλεπες. Πάντως για το Μπιλίτση που τον «τράκαρα» στην Αθήνα το Σεπτέμβρη του 1941, θα μιλήσω παραπέρα που μου ενίσχυσε τις παραπάνω σκέψεις μου. Από την ασφάλεια με στείλανε στο τμήμα μεταγωγών Αθήνας. Στο μεταγωγών με κράτησαν κάμποσες μέρες, εκεί ήρθε και ο αδερφός μου και όπως μου είπε, ερχότανε στην ασφάλεια αλλά δεν τον άφηναν. Με τα ρούχα που έφερε άλλαξα, γιατί είχα ψειριάσει στο τμήμα μεταγωγών, που 'ταν γιομάτο ψείρες, και, μαζί με άλλους συντρόφους που βρήκα και άλλους που φέρανε μετά από μένα, ζητήσαμε και περάσαμε σε ξεχωριστό δωμάτιο, το καθαρίσαμε καλά, καθαριστήκαμε και οι ίδιοι από τις ψείρες όσο ήταν δυνατό σ' εκείνες τις συνθήκες. Μια απ' αυτές τις μέρες φέρανε από την Κέρκυρα τους δηλωσίες Σκλάβαινα, Νικολιτσάκο και άλλους. Διοικητής του τμήματος μεταγωγών ήτανε ένας Βαρδουλάκης, ο οποίος αργότερα έφτασε μέχρι στρατηγός, δημοκρατικός ταγματάρχης τότες της χωροφυλακής και υπό δυσμένεια. 'Ητανε Κρητικός, τον είχαν ρίξει εκεί στο μεταγωγών και φέρνονταν πολύ καλά στους δικούς μας. Αυτός οργάνωσε, όπως φάνηκε επίτηδες, μια τράκα με τους δηλωσίες. 'Εκανε έτσι: μια μέρα εμένα με φώναξε πάνω στο γραφείο του και χαμογελώντας με νόημα άρχισε να μου λέγει «γιατί εσύ τραβιέσαι, γιατί δεν κάνεις δήλωση, γιατί να πας στην εξορία, να εδώ είναι και οι αρχηγοί σας» και ανοίγει μια άλλη πόρτα και να τους τους δηλωσίες τους παρουσιάζει μπροστά μου. Τους έφτυσα κατάμουτρα, παλιοτόμαρα είστε τους λέγω, προδότες είστε κλπ. Αυτοί με κατεβασμένο το κεφάλι, δεν είπαν λέξη. Ο Βαρδουλάκης γέλαγε ευχαριστημένος, το ίδιο και ο δικηγόρος Παλληκάρης από τα Χανιά. Ο Παλληκάρης είχε πάρει δραστήριο μέρος στην ένοπλη εξέγερση σε συνεργασία μαζί μας, δε δέχτηκε να φύγει στο εξωτερικό, πιάστηκε και καταδικάστηκε σε 20 χρόνια φυλακή. 'Ηταν αγροτιστής. Γνωριζόμασταν από την Κρήτη, αλλά ούτε αυτός ούτε εγώ δώσαμε γνωριμία μπροστά στο Βαρδουλάκη, η εντύπωσή μου

όμως είναι ότι, αυτός του 'πε του Βαρδουλάκη σαν πατριώτες και δημοκρατικοί και οι δύο τους. 'Ισως να 'τανε και γνώριμοι από παλιά και μαζί να 'χανε οργανώσει αυτή την τράκα με τους δηλωσίες. 'Οταν με κατέβασαν στο κρατητήριο, ύστερα από λίγο βλέπω να 'ρχεται ο Νικολιτσάκος και «σε συγχαίρω που άντεξες και πηγαίνεις στην εξορία, εμείς κάναμε ασυγχώρητο έγκλημα μπροστά στο κόμμα» και τέτοια. Του λέγω «άι σιχτίρ, τα σκάτωσες και τώρα μου λές...» και τον έδιωξα. Μαζί μας ήτανε και ένας σύντροφος, Ανδρέου τον λέγανε, από την Αθήνα, είχε πέτρα στην κύστη και δε μπορούσε να κατουρήσει, τον είχαν στείλει για εγχειριση από το νησι που ήταν εξόριστος και τον κράταγαν εκεί πέρα, δεν τον στέλναν στο νοσοκομείο παρά τους φοβερούς πόνους που είχε και με σταγόνες του 'βγαινε το κάτουρο. Κάναμε φασαρίες, έρχεται ο Βαρδουλάκης και του λέγω: ντροπή σου εσένα , κάνεις και το δημοκράτη και να κρατάτε τον άνθρωπο αυτόν εδώ πέρα, 10 - 12 μέρες καί βασανίζεται. Αφού τον στείλανε για εγχείριση, ποιο δικαίωμα εσείς έχετε για να τον κρατάτε και δεν τον στέλνετε στο νοσοκομείο; Απαντάει: «γιατί μου τα λες εμένα, μήπως εγώ τον κρατώ, δεν καταλαβαίνεις πως εγώ δεν είμαι τίποτα; Τέτοια είναι η εντολή, δεν τον δέχονται, νομίζεις εγώ δε συγκινούμαι που υποφέρει ο άνθρωπος, αλλά δεν τον παίρνουν, τι να σας κάνω εγώ;». Από το σ. Ανδρέου για να τον στείλουν στο νοσοκομείο για εγχείριση ζητούσαν να κάνει δήλωση. Τον άφησα εκεί —στο τμήμα— όταν εμένα με πήραν για την Ακροναυπλία και στις 9 του Γενάρη του 1939 ανέβαινα τις σκάλες της Ακροναυπλίας με τα παρτάλια μου στον ώμο όπως ήμασταν νέοι και γεροί. Βρέθηκα στην Ακροναυπλία, όπου ήτανε φυλακισμένοι πάνω από 600 σύντροφοι, κομμουνιστές, στελέχη οι περισσότεροι. Ζούσαν σε 4 θαλάμους και το συσσίτιο, εκτός από το επίδομα το κρατικό, ενισχύονταν και από ατομικές εισφορές των συντρόφων. Ο κανονισμός της ομάδας ήταν: όσοι παίρναν λεφτά, δίναν τα 50% στην ομάδα. 'Οσοι παίρναν δέματα τα κράταγαν 100% για τον εαυτό τους. Τώρα υπήρχαν δέματα και δέματα. 'Ενας έπαιρνε κανένα δέμα κάπου - κάπου, στους 6 μήνες μια φορά, άλλος σε τρεις με τίποτα φαγώσιμα, με τίποτα ρούχα, ή με λίγη σταφίδα, καρύδια ό,τι δηλαδή είχε το σπίτι. 'Ομως οι περισσότεροι, κυρίως εργάτες και ξεχωριστά κείνοι που 'χαν οικογένειες με παιδιά και πεινούσαν, δεν παίρναν τίποτα —ούτε σε δέμα, ούτε σε χρήμα. Σε κάποια πλεονεχτική θέση βρισκόντουσαν οι αγρότες και από ορισμένα χωριά, ιδιαίτερα του Κιλκίς, εκτός από τα ατομικά, στέλναν και δέματα από εισφορά όλου του χωριού για τους φυλακισμένους συγχωριανούς τους. Χαρακτηριστικό όμως ήταν, εκτός από ελάχιστες εξαιρέσεις, ότι όλοι οι άλλοι διακρίνονταν για τη συντροφική τους αλληλεγγύη, είτε μέσω της ομά-

δας, είτε με συνάντηση —συνεστίαση— όπως λέμε σήμερα, που οργάνωναν της «παροικίας» τους, δηλαδή Μακεδόνες, Θεσσαλοί κλπ. Η πλειοψηφία των συντρόφων ήταν απ' αυτούς που δεν παίρνανε καθόλου, ούτε λεφτά ούτε δέματα και ουσιαστικά πέρναγαν μ' αυτά που 'δινε η ομάδα. Και το πρώτο τους βάσανο ήτανε το τσιγάρο. Η ομάδα παραχωρούσε ένα τσιγάρο, καμιά φορά ενάμιση και πολύ σπάνια στις γιορτές δύο τσιγάρα την ημέρα, ανάλογα, δηλαδή, με τα οικονομικά που 'χε. Για να σου φτάσουν όλη τη μέρα το κόβαμε το τσιγάρο σε 8 κομμάτια —οι λεγόμενοι «οχταδάκηδες». Το 1/8 το κόλαγαν σε κερασένια πίπα εκεί πέρα, μια - δυο ρουφηξιές και έτοιμο. 'Ετσι σου 'φτανε όλη μέρα το ένα τσιγάρο. Ε, καμιά φορά σου κέρναγε και κάποιος σύντροφος οπόταν μπόραγες και κάπνιζες και μισαδάκι ακόμα. Και ένα από τα καλαμπούρια που 'χε ο οχταδάκιας ήταν: μόλις βγω έξω θα ανάψω ένα τσιγάρο τρία μέτρα! 'Ομως είχε γίνει σαν κανονικό μερίδιο, σα να σε ικανοποιούσε το οχταδάκι και δε σου πέρναγε από το νου να το παρατήσεις το κάπνισμα. Είναι αλήθεια πως μερικοί το παράτησαν. 'Ηταν όμως και τέτοιοι —λίγοι ήτανε— οι οποίοι είχαν ειδοποιήσει τους δικούς τους και δεν τους στέλναν ποτές χρήματα, αλλά δέματα, για να μη δώσουν στην ομάδα το 50%. Αυτή ήταν η κατηγορία των λεγόμενων τσιγκούνηδων, ας πούμε, των πλούσιων τσιγκούνηδων. Αυτοί φέρνανε από λίγα και πιο συχνά για τον εαυτό τους και ποτές χρήματα. Ανάμεσα σ' αυτούς ήτανε και ο φίλος μας ο Μαυρομάτης με τα γνωστά του τα «καλάθια του Αρκούδιου». Αυτουνού, η γυναίκα του που ζούσε στην Αθήνα, κάθε βδομάδα του 'στελνε δύο φορές κοφίνι με έτοιμα φαγητά και φρούτα. Κανένας από τους συντρόφους του δεν έβλεπε κάτι απ' αυτά. Σύμφωνα με τον κανονισμό της ομάδας, του ανήκανε, βέβαια. Αλλά πολύ χαρακτηριστικά τον είχανε βαφτίσει με το «αρχοντόσημο», «ο Αρκούδιος με τα καλάθια του»! Οι σύντροφοι δε δίναν σημασία, δική του υπόθεση ήτανε, αλλά η εντύπωση που έκαμνε ήταν πολύ - πολύ αρνητική. Κι επειδή πια πολύν καιρό αυτό το πράγμα άρχισε να σουσουρεύεται και φτάναν και στα δικά του τ' αυτιά κι άλλοι σύντροφοι, όπως ο μακαρίτης Γρηγοράτος που τον εκτέλεσαν οι Ιταλοί φασίστες με τους 100 στο Κούρνοβο, το κρεβάτι του του 'χε δίπλα στου Μαυρομάτη και δεν τον άφηνε ήσυχο, αλλά και μερικοί άλλοι σύντροφοι του τα λέγανε «βρε Αρκούδιε ντιπ αρκούδι έγινες, πάχυνες» κλπ., τελευταία είχε αρχίσει και έπαιρνε ένα συνφάγο του, το μεσημέρι που του έπαιρνε και το φαγητό, του έπλενε τα πιάτα κλπ. έναν από τους πιο αδύνατους και μικρούς, ένα νεαρό εβραιόπουλο που τον είχαμε στην Ακροναυπλία, Ραχέλ τον λέγανε, για να τρώνε μαζί. Δηλαδή διάλεξε έναν τέτοιο για να μην τρώγει πολύ και το καταλάβαινε όλος ο κόσμος και γελά-

γανε και τον κοροϊδεύανε. Αυτή ήτανε μια περίπτωση μ' ένα στέλεχος αν και ο Μαυρομάτης, πριν τη διχτατορία δούλευε μόνο στο «Ριζοσπάστη» σα συντάχτης. 'Οσο για τα έσοδά του, λέγονταν ότι αυτός έχει πλούσια οικογένεια στην Κωνσταντινούπολη κι ότι απ' εκεί του στέλναν κάθε μήνα 5 χιλιάδες δραχμές μέσω της γυναίκας του που τα 'παιρνε και έστελνε και σ' αυτόν. Αλλά, από πού ήτανε, στην πραγματικότητα, αυτές οι 5 χιλιάδες δραχμές από γνωστούς του, από την οικογένειά του από την Κωνσταντινούπολη, δε μπορούσε κανένας να ξέρει τότες. Αργότερα μαθεύτηκε πως αυτός, όταν ήτανε φοιτητής στη Γερμανία, δούλεψε σα γραφιάς στο ελληνικό τμήμα της Κομ. Διεθνούς Νέων που ήταν στη Γερμανία. Και απ' εκεί του στέλνανε αυτό το ποσό κάθε μήνα, μέσω της Κωνσταντινούπολης. 'Ενας δεύτερος — αλλά πρώτος στην ιεραρχία— απ' αυτούς τους πλουτοκράτες που έκαμνε τη χωριστή εντύπωση ήτανε ο Ιωαννίδης, ο οποίος το ίδιο έπαιρνε μισθό 5 χιλιάδες ταχτικά κάθε μήνα, μισθό κομματικό, όπως φαίνεται, πάλι μέσω της Κωνσταντινούπολης που είναι η γυναίκα του απ' εκεί, όπως λέγανε, δήθεν ότι έχει περιουσία και της στέλνανε κι αυτή τα 'στελνε στον άνδρα της. Η διαφορά ανάμεσα στους Μαυρομάτη - Ιωαννίδη ήτανε ότι, ο δεύτερος τα 'φερνε τα λεφτά και τα μισά — το 50%— που ήτανε το ποσοστό για την κολλεχτίβα το έδινε —έτσι λέγαν— και τα μισά τα διέθετε για τον εαυτό του. Κείνο που έκαμνε εξαιρετικά κακή εντύπωση ήτανε, ότι, είχε ειδικό μάγειρα και του ετοίμαζε φαγητά, δεν έτρωγε από το καζάνι, ούτε από δίαιτα που έδινε η ομάδα στους αρρώστους, δικαιολογώντας πως είναι άρρωστος - φυματικός. Φυσικά, φυματικοί και διαβητικοί σαν κι αυτόν ήτανε κι άλλοι στην Ακροναυπλία. Στην αρχή έτρωγε μόνος του, αργότερα, όμως, όταν φαίνεται άρχισε να γίνεται σούσουρο και γι' αυτόν, πήρε μαζί του τον Κ. Θέο.

Η αναφορά μου στα παραπάνω παραδείγματα γίνεται για λόγους αρχιακούς. Αυτά που παίρναν ήτανε χρήματα κομματικά κι έπρεπε, κατ' αρχή, να κατατεθούν στο ταμείο της ομάδας, για το σύνολο. Υστερα, σ' ένα τέτοιο περιβάλλον ομαδικής ζωής εκατοντάδων στελεχών, εργαζομένων στην παραγωγή και εξ επαγγέλματος, που τους είχε τραβήξει το κόμμα από την παραγωγή, που όμως ποτές τους δεν είχαν μισθοδοτηθεί από το κόμμα και ούτε τέτοια αξίωση είχαν ποτές τους, πιστεύοντας πως το κόμμα δεν έχει τα μέσα κι εκτελούσαν την κομματική τους αποστολή με αφάνταστες στερήσεις, πρώην μέλη Π. Γ. φυλακισμένοι πια, να συνεχίζουν να παίρνουν μισθό κομματικό και τον κράταγαν για ατομική τους χρήση, ήτανε πρόκληση για όλους τους κομμουνιστές και μάλιστα με τέτοια προκλητική ζωή. Αλλά και από άποψη καθοδήγησης ήτανε έντονα αρνητικός ο απολογισμός και

σε στιγμές δοκιμασίας που πέρασε η Ακροναυπλία με το αρχίνεμα του πολέμου, έδειξε φανερή ανεπάρκεια, αυταπάτες και μέχρι δειλίας. Και οι τεράστιες ευθύνες της ούτε καν απασχόλησαν τις μετέπειτα ηγεσίες του κόμματος. 'Οπως είπα κιόλας, αργά βρέθηκα στην Ακροναυπλία και στο λίγο διάστημα που έμεινα εκεί πήρα μέρος στα μαθήματα που γίνονταν, χωρίς, βέβαια, να 'χουμε αρκετό υλικό, αλλά από την πείρα κυρίως, διαλέξεις γίνονταν και αρκετή εκπολιτιστική δραστηριότητα είχαν οι θάλαμοι με βραδιές, παραστάσεις κλπ. 'Ενας απ' αυτούς που 'καμναν μαθήματα και διαλέξεις ήμουνα κι εγώ, έκαμνα δηλαδή το «δάσκαλο» και, όπως είπα, κυρίως, με βάση την πείρα από το επαναστατικό κίνημα. Και μια από τις διαλέξεις, ήτανε κείνη που κάναμε με αφορμή το Γερμανοσοβιετικό σύμφωνο, που είχε δημιουργήσει πολλά ερωτήματα αυτή την περίοδο. Τη γράψαμε δύο (2) ο Μ. Βαφειάδης και ο Μαυρομάτης. 'Ο Τσίπας που 'ταν και γραμματέας της ομάδας και μέλος της Κεντρικής Επιτροπής του Κ.Κ.Ε. είχε την «επίβλεψη». ('Οχι ο Αν. Τζίμας, αλλά ο Ανδρέας Τσίπας, ο Μακεδόνας και μου φαίνεται πως βρίσκεται τώρα στη Γιουγκοσλαβία, όταν γράφονταν τα παραπάνω δεν ήξερα πως ο Τσίπας είχε πεθάνει). Κι εκεί, στην Ακροναυπλία η διαγωγή του δεν ήταν εντάξει. 'Εκαμνε μια ζωή ακατάσταση, συνεχώς κάπνιζε χωρίς να 'χει επιταγές. Ο Ιωαννίδης του 'δινε —λέγαν— επίδομα σα γραμματέας της ομάδας, κάμποσους καφέδες τη μέρα, συμπεριφορά όχι καλή με τους συντρόφους κλπ. Η ομάδα με το κρατικό επίδομα και τις ατομικές εισφορές ενισχύονταν και την περίοδο που 'μουνα εγώ εκεί, τα 'φερνε βόλτα καλούτσικα. Στην Ακροναυπλία με στείλαν στις αρχές του 1939. Και σε προηγούμενα γεγονότα όπως η δολοφονία από τη φρουρά του δάσκαλου σ. Σταυρίδη από τη Φλώρινα δεν ήμουνα εκεί. Αλλά ήμουνα στα γεγονότα με τους λεγόμενους φραξιονιστές με το Γάκη επικεφαλής.

Αυτή η φραξιονιστική πάλη έγινε με επίκεντρο το Ζαχαριάδη και τον Παπαρήγα, τον Κώστα το Βοτάνη και τη Στέλλα, τη γυναίκα του. 'Ο Κώστας ο Βοτάνης —πρόσφυγας Μικρασιάτης— αν και αγράμματος, ήτανε στέλεχος του κόμματος συνδικαλιστικό, πολύ αφοσιωμένος και δραστήριος σύντροφος. 'Ενα διάστημα, πριν τη διχτατορία, ήτανε και γραμματέας της Καπνεργατικής 'Ενωσης Καβάλας. 'Ητανε παντρεμένος με τη Στέλλα, το ίδιο προσφυγοπούλα, κοπέλα όμορφη, έξυπνη και σεμνή και αγαπούσε πολύ και τον άντρα της και τους συντρόφους. 'Οταν τους γνώρισα —απ' όσα θυμάμαι— η Στέλλα δε δούλευε στην παραγωγή. 'Ητανε ένα από τα λίγα ζευγάρια - οικογένειες που το σπίτι τους ήτανε ανοιχτό για τους συντρόφους που περνούσαν από την Καβάλα. 'Ετσι, κατά το 1931 - 1932 πέρασε από την Καβάλα κάποιος του Π.Γ. και εκτιμώντας τα προσόν-

τα της Στέλλας, αποφάσισαν να τη στείλουν για σπουδές. Ανάμεσα στους γνωστούς μου συντρόφους που βρήκα στην Ακροναυπλία ήτανε και ο Βοτάνης. Μου 'χε πει για τη Στέλλα ότι είναι έξω και δουλεύει κομματικά και με καμάρι μου 'δειχνε το χρυσό μενταγιόν με τη φωτογραφία της που το φορούσε στο λαιμό του. 'Οταν όμως δημιουργήθηκε η κατάσταση με το λεγόμενο φραξιονισμό κι ένα από τα ζητήματα που άρχισε να συζητιέται αφορούσε και τη Στέλλα, ο Κώστας μου διηγήθηκε την παραπάνω ιστορία, ότι δηλαδή το πώς στάλθηκε η γυναίκα του για σπουδές κλπ. Αλληλογραφία μαζί της δεν είχε και πραγματικά πίστευε ότι αυτή βρίσκεται σε κομματική δουλιά. Ο Γ ά κ η ς που θεωρούνταν ο αρχηγός της φραξιονιστικής κίνησης, ήτανε το ίδιο γνωστός μου και σαν καλός και δραστήριος νεολαίος και σα γαμπρός απ' αδερφή του Παντελή Καρακίτση - Σίμου. 'Εκανα αρκετές συζητήσεις μαζί του για τις ενέργειές του, χωρίς να μπορέσω να τον πείσω πως είναι επιζήμια η δουλιά που κάνει γιατί, κι αν ακόμα είχε δίκιο σε πολλά είτε λίγα απ' αυτά, δεν πρόκειται να μπουν σαν πρόβλημα για κομματική συζήτηση, η καθοδήγηση θα επιδιώξει να τα φέρει σαν κατηγορία εναντίον τους με αποτέλεσμα την καταδίκη τους. Ο Γάκης όμως επέμενε ότι είναι αποφασισμένος να τραβήξει μέχρι το τέλος. Τα ζητήματα που βάζαν ο Γάκης και οι σύντροφοί του οι κοντινοί συνεργάτες του, αφορούσαν κυρίως το πρόσωπο του Ζαχαριάδη και ήταν και πολιτικού και ηθικού χαρακτήρα —προσωπικής ακεραιότητας του Ζαχαριάδη, ότι δηλαδή πρόκειται για ένα ραδιούργο, τυχοδιώκτη, ανήθικο και πολιτικά ανίκανο και αποτυχημένο σα γραμματέα του κόμματος. Και ανάμεσα σ' όλα αυτά, άρχισε να ξεχωρίζει ένα που ήτανε και από τα αποδειχτικά που είχαν σχέση με συντρόφους που βρίσκονταν στην Ακροναυπλία με πρώτο ρόλο που 'χε παίξει ο Ζαχαριάδης και αφορούσε την ηθική του υπόσταση. Μέσα στις συνθήκες της φυλακής τράβηξε την προσοχή των συντρόφων και πολλά εξαρτιόνταν από τους δύο συντρόφους που βρίσκονταν στην Ακρό. Αυτοί ήτανε ο Κ. Βοτάνης και ο Παπαρήγας. Τι έλεγε ο Γάκης: ότι ο Ζαχαριάδης αφού πρώτα έκανε ερωμένη του τη Στέλλα, έπειτα την πάντρεψε με τον Παπαρήγα. Πρέπει όμως να σημειωθεί μαζί με το Ζαχαριάδη έπαιξε το ίδιο σοβαρό ρόλο στη δημιουργία της κατάστασης και η συμπεριφορά, ο τρόπος της ζωής του Ιωαννίδη και στην ίδια την Ακροναυπλία. Ο Γάκης και οι άλλοι θέλαν να πείσουν το Βοτάνη ότι δεν είναι έτσι όπως αυτός νομίζει, ότι δηλαδή η γυναίκα του δουλεύει σε κομματική δουλιά, αλλά ότι η γυναίκα του τον άφησε και παντρεύτηκε άλλον, τον Παπαρήγα. Ο Παπαρήγας όμως αρνούνταν να πάρει θέση με τη δικαιολογία ότι είναι υπόθεση του κόμματος αυτά που αφορούν τη Στέλλα και δε μπορεί να μιλήσει. 'Αρχισε σού-

σουρο σ' όλη την Ακροναυπλία κι έφτασε σε τέτοιο σημείο αυτό το πρόβλημα, ιδιαίτερα σ' αυτόν, στον κάτω 4 θάλαμο, μου φαίνεται, έτσι που, από τη θέση που θα 'παιρνε ο Βοτάνης να εξαρτηθεί και η στάση των 150 περίπου συντρόφων του 4ου θαλάμου αλλά, ουσιαστικά και όλης της Ακροναυπλίας. Καθημερινά βρισκόμουνα κοντά στο Βοτάνη που 'ταν κυριολεχτικά αναστατωμένος και βρίσκονταν σε αδιέξοδο. Η προσπάθεια η δική μου ήτανε, ο Κ. Βοτάνης να μείνει σ' αυτό που πίστευε κι εγώ προσπαθούσα να του ενισχύσω την πεποίθηση ότι πράγματι η Στέλλα βρίσκεται σε κομματική αποστολή εκεί που την έστειλε το κόμμα, ότι δεν είναι και δε μπορεί να είναι αλήθεια αυτά που λένε οι φραξιονιστές, ότι δεν είναι σωστά αυτά τα πράγματα. Μόνο μ' αυτόν τον τρόπο οι αμφιταλαντεύσεις και οι κλονισμοί του Βοτάνη υπερπηδήθηκαν και επί παρουσία μου σηκώθηκε από το κρεβάτι του και πήγε στη συνέλευση και μπροστά σ' όλους διαμαρτυρήθηκε ότι γίνεται διασυρμός της υπόληψης της γυναίκας του και της δικής του, ότι αυτοί είναι εχθροί του κόμματος γιατί με τις ενέργειές τους φέρνουν ζημιά. Καταδίκασε με άλλα λόγια και διέψευσε όλα όσα λέγονταν, διαδίδονταν. Αυτό ήταν και το αποφασιστικό, πώς να το πούμε, από την κατάσταση δηλαδή της αβεβαιότητας και της ατμόσφαιρας των αμφιβολιών που είχε δημιουργηθεί στο πρόσωπο της ίδιας της ηγεσίας του κόμματος. Μεγάλη εντύπωση είχαν κάνει όσα λέγονταν για το Ζαχαριάδη. Σου λέγει, γραμματέας του κόμματος και να κάνει τέτοια πράγματα. Και ο Βοτάνης έδωσε τη χαριστική βολή γιατί, αν δεν κάνω λάθος, την άλλη μέρα απ' αυτή τη συνέλευση ειδοποιημένοι οι θάλαμοι, οργανώθηκε το διώξιμό τους από την Ακροναυπλία, έτσι που να αναγκαστούν να κάνουν δηλώσεις και να φύγουν. Δηλαδή τους μπρογκαρίσαμε από τις σκάλες να φτάσουν μέχρι τα κάγκελα για να επέμβει η διοίκηση, να ανοίξει την καγκελόπορτα και να τους πάρει για προστασία, για δηλώσεις. Κι εδώ πια σταμάτησε, έκλεισε αυτό το ζήτημα αυτή την περίοδο. Αλλά, παρά τον παραπάνω δικό μου ρόλο, επειδή είχα τη γνώμη «να λυθεί με κομματικό δρόμο το όλο πρόβλημα» και να μη χαρακτηριστεί σα «φραξιονισμός οργανωμένος από την ασφάλεια», ο Μπαρτζιώτας - Ιωαννίδης μια από τις κατηγορίες που θέλησαν να σκαρώσουν εναντίον μου ήταν, ότι, εγώ στην Ακροναυπλία ήμουνα ένας από τους αμφιταλαντευόμενους αν όχι με τους φραξιονιστές. Τώρα, η ουσία του ζητήματος ήτανε ότι, δεν ήταν αν λέγανε σωστά πράγματα είτε όχι αυτοί οι άνθρωποι. Για τον Καπένη και για το Γάκη ειπώθηκε ότι ήτανε πράκτορες της ασφάλειας. 'Ηταν, βέβαια, κατηγορίες χωρίς αποδείξεις. Και το πρόβλημα δεν ήτανε αν έχουν υπόσταση αυτά που λένε, είχαν δίκιο ή όχι, κυρίως για τα πολιτικά προβλήματα. Το πρόβλημα ήτανε —όπως νό-

μιζα τότες— ότι εδώ παίζονταν κορώνα - γράμματα η υπόσταση της Ακροναυπλίας πράγμα που μπορούσε να κοστίσει ακριβούς συντρόφους και γι' αυτό η καταδίκη τους ήταν επιβεβλημένη παρόλα που αποδείχτηκε ότι είχαν δίκιο κι αυτά που λέγαν ήτανε η ξερή αλήθεια. Διότι πράγματι, ο Ζαχαριάδης έκανε ερωμένη τη Στέλλα, πράγματι ο Παπαρήγας παντρεύτηκε με τη Στέλλα. Αποδείχτηκε ακόμα πως ο Γάκης είχε δίκιο και σ' άλλα βασικά ζητήματα που 'βαλε και ήξερε την προσωπικότητα του Ζαχαριάδη. Ο Καπένης δεν ξέρω τι έγινε. 'Ομως ο Γάκης στην κατοχή βγήκε στο βουνό σαν αντάρτης. Μόλις τό 'μαθε ο Ιωαννίδης, έδωσε εντολή, τον πιάσανε και τον σφάξανε. Εγώ είχα κατακρίνει τότες τις ενέργειες του Γάκη και των άλλων συντρόφων που δεν έπρεπε να βάλει ανοιχτά τέτοια προβλήματα στην Ακροναυπλία, από την άλλη όμως είχα αντιδράσει και στο χαρακτηρισμό της ενέργειάς του σα «φραξιονιστική πάλη οργανωμένη από την ασφάλεια με τους πράκτορές της Γάκη και άλλους» και να μη φτάσει η υπόθεση μέχρι το διώξιμό τους από την Ακροναυπλία, γιατί το όλο ζήτημα μπορούσε να λυθεί χωρίς περιπλοκές, με κομματικό τρόπο. Αλλά, η καθοδήγηση —Ιωαννίδη - Τσίπα— περιβαλλόμενη και από τους αυλοκόλακες —τύπου Μπαρτζιώτηδες— αρνούνταν κάθε συμβουλή και κομματική συζήτηση και, κείνο που τότες δεν το καταλάβαινα κι εγώ και πολλοί άλλοι σύντροφοι, αποδείχτηκε ότι ήτανε όχι ο πόνος, το ενδιαφέρον της καθοδήγησης Ιωαννίδη να διατηρηθεί η ενότητα της Ακροναυπλίας, αλλά να εμποδίσει η καθοδήγηση με τη συμπαράσταση και των υποταχτικών της, κάθε συζήτηση κομματικής ουσίας, να κλείσει όσο γρήγορα μπορεί το θέμα και μπορούσε να το πετύχει μόνο με την εξόντωση των στελεχών που βάζαν αυτά τα προβλήματα κι αυτό κατάφερε να κάνει και με τα δικά μας τα χέρια! Γιατί, αλλιώτικα, αν εφαρμόζονταν το καταστατικό του κόμματος, αν γίνονταν συζήτηση κομματική και υπήρχαν όλες οι δυνατότητες γι' αυτή, υπήρχε κίνδυνος να βγούνε στην επιφάνεια όχι πια και τόσο οι προβληματισμοί - αργόσχολων αρχιτεκτόνων καλλιστείων υψηλού επιπέδου, αλλά αμφισβήτηση των «αλάνθαστων» και «αναντικατάστατων» της αποτυχημένης ηγεσίας του Κ.Κ.Ε. —του εαυτού τους! Και η θύμηση όσων επακολούθησαν στην ίδια την Ακροναυπλία ζητάγει απάντηση από μας, αν ήτανε προτιμότερο να γίνονταν πραγματικότητα η «διάσπαση» που με την απειλή της τρέφονταν η καθοδήγηση και πέρναγε την καταστροφική γραμμή της, είτε αυτό που 'γινε: η αποπομπή και τελικά και η φυσική εξόντωση των συντρόφων που αποδείχτηκε μάλιστα πως είχαν και δίκιο. Σήμερα, αδίσταχτα μπορώ να πω, ότι ήτανε προτιμότερο το πρώτο, η διάσπαση. Π ρ ώ τ ο, γιατί θα 'φερνε την απαλλαγή του κόμματος από υποκείμενα - καθοδηγητές που είχαν

διαφθαρεί ταξικά. Και η «διάσπαση» θα 'χε γίνει με την καταπληχτική πλειοψηφία της Ακροναυπλίας από τη μια, και μετρημένων στα δάχτυλα των δύο χεριών υπευθύνων μιας γραμμής, ασύμφορης για το κόμμα και το κίνημα, κι αν ακόμα ανάμεσά τους θα βρίσκονταν και μερικοί σύντροφοι που θα τους ακολουθούσαν. Δ ε ύ τ ε ρ ο, κατά πάσα πιθανότητα η Ακροναυπλία θα 'χε αποφύγει τις τεράστιες απώλειες με τη σφαγή εκατοντάδων συντρόφων στα διάφορα στρατόπεδα των καταχτητών και τ ρ ί τ ο, μπορούσε χωρίς αυτούς τους κακούς δαίμονες του κόμματος που αποδείχτηκε ότι ήτανε, άλλη να 'ναι η τύχη της αξεπέραστης Εθνικής μας Αντίστασης! Πίστευα και πιστεύω ότι ο Γάκης ήτανε τίμιος, δεν ήτανε εχθρός του κόμματος. Και από τη στιγμή που βγήκε στο βουνό, κάλλιστα μπορούσε να μην του δοθεί πόστο, αλλά να πολεμήσει σαν απλός αντάρτης έστω. Αλλά εκτελέστηκε.

Θεώρησα υποχρέωσή μου να γράψω το παρακάτω γράμμα σχετικά μ' εκείνα τα γεγονότα στην Ακροναυπλία.

Αγαπητέ σύντροφε Λευτέρη, Γ ε ι α - χ α ρ ά σ ο υ!

Το γράμμα σου που δημοσιεύτηκε στην Κυριακάτικη «Ελευθεροτυπία» της 18 Νοέμβρη 1979, το διάβασα. Ανεξάρτητα από μερικά του σημεία που θα χρειάζονταν συζήτηση, έχεις δίκιο και είμαι σύμφωνος μαζί σου, για το κύριο ζήτημα που βάζεις, ότι δηλαδή ήτανε συκοφαντική πλεκτάνη η καταγγελία των σ. Γάκη και Καπένη σαν πράκτορες. Η τέτοια δική μου κατάληξη ήτανε καρπός της αποκάλυψης της πραγματικής φυσιογνωμίας - υπόστασης των πρωτεργατών κι αυτής της βρωμιάς που σκαρώθηκε στην Ακροναυπλία σε βάρος τίμιων αγωνιστών με αποτέλεσμα τη δολοφονία τους. Ομολογώ πως, μέχρι την 5η Ολομέλεια του 1949, παρά τις απανωτές ραδιουργίες και προβοκάτσιες με αποκορύφωμα τη συνεδρίαση του «Π.Γ.» της 15 του Νοέμβρη του 1948 και, στην ίδια την 5η Ολομέλεια που ανοιχτά ομολογούσαν πως σκοπός τους είναι η πολιτική και η φυσική εξόντωση του «προβοκάτορα» Μάρκου Βαφειάδη, αλλά και για αρκετό χρονικό διάστημα μετά απ' αυτή, δεν είχα κατορθώσει να καταλήξω σε κάποιο τελικό συμπέρασμα και, μέχρι την τελευταία στιγμή, πίστευα πως έχω να κάνω με κομμουνιστές και συντρόφους που θα συνέλθουν. Και στην ολομέλεια η δική μου η προσπάθεια ήτανε να συμβάλω όσο περισσότερο μπορώ, να στραφεί η προσοχή της Κεντρικής Επιτροπής στο κύριο πρόβλημα που ήτανε η παραπέρα μας πορεία...

Συγκεκριμένα, για την περίπτωση της Ακροναυπλίας: παρά τις αμφιβολίες και αντιρρήσεις μου και στην Ακροναυπλία να χαρακτηριστεί η όλη υπόθεση σα «φραξιονισμός οργανωμένος από την

ασφάλεια» γιατί γνώριζα το Γάκη σαν κομμουνιστή, δεν είχα την ίδια βεβαιότητα για τον Καπένη —ίσως γιατί δεν τον γνώριζα— πράγμα που θα βοηθούσε, μαζί με την τυφλή πειθαρχία, στην παραδοχή της θέσης της ηγεσίας. Ύστερα, σ' αυτή την υπόθεση που δεν ήτανε τόσο ζήτημα ανάμεσα στον Κ. Βοτάνη - Παπαρήγα αλλά, πριν απ' όλα του ηγετικού πυρήνα της καθοδήγησης του κόμματος και του ίδιου του Ζαχαριάδη, εγώ δεν πίστευα, ότι, πίσω από τα είδωλά μας βρισκόντουσαν αδίσταχτοι τυχοδιώχτες, ταξικά διεφθαρμένοι και διαμορφωμένοι σε κλίκα που κάλυπτε την υπόστασή της με πράξεις αντικομματικές - αντεπαναστατικές πραγματικά ακατανόμαστες, ασυμβίβαστες με την ιδιότητα του μέλους του κόμματος, αρχηγού του κόμματος. Επίσης, στην 5η Ολομέλεια του 1949, εγώ δεν ήξερα ότι ο Γάκης και ο Καπένης έχουν εκτελεστεί. Και η δική μου η ευθύνη και στο ζήτημα αυτό είναι όχι μόνο γιατί δεν επέμενα στην Ακροναυπλία μέχρι τέλος να πάρει άλλο δρόμο αυτή η υπόθεση και δέχτηκα τη θέση της καθοδήγησης και, όταν έγινα μέλος της Κ.Ε. του κόμματος δεν έβαλα κι αυτό το ζήτημα για έρευνα και στην 5η Ολομέλεια στα 1949 παρουσίασα τη γνωστή θέση, αλλά και μετά την 6η Ολομέλεια του 1956 που με δική μου κυρίως επιμονή εξετάστηκαν περιπτώσεις και τέτοιου χαρακτήρα —ανεξάρτητα από την τύχη που είχαν τα πορίσματα των επιτροπών που τα εξέτασαν— παρέλειψα να βάλω και την περίπτωση αυτή γιά εξέταση και αποκατάσταση κι αυτών των συντρόφων...

2.4.1980

Στην Αίγινα

Στο διάστημα που έμεινα στην Ακροναυπλία, με στείλανε στις φυλακές της Αίγινας με μια ερήμην καταδίκη 2 μήνες φυλακή γιά παράβαση αστυνομικής επιτήρησης επειδή είχαμε φύγει από την εξορία (στον Άγιο Ευστράτιο) στα 1936. Αλλά έκατσα φυλακή ακόμα 2 μήνες για τα δικαστικά έξοδα. Εκεί βρίσκω το Ζεύγο, το Ρούσσο και άλλους συντρ., τους οποίους τότε, ή λίγο αργότερα, τους στείλανε στην Κέρκυρα. Γύρισα πάλι στην Ακροναυπλία μετά το τετράμηνο αυτό. Δε θυμάμαι πότε ακριβώς γύρισα από την Αίγινα στην Ακροναυπλία, αλλά η προκλητική χιτλεροφασιστική επιθετικότητα, με ανοχή, ίσως και με υπόδειξη των ιμπεριαλιστικών δυνάμεων, που 'χε αρχίσει ακόμα από το 1938, συνεχίζονταν... Παρόλα που, η κήρυξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου με βρίσκει στην Ακροναυπλία απ' όπου μετεξορίστηκα στη Γαύδο τον Οχτώβριο του 1940, κλείνω τον πρώτο τόμο των γραφτών μου κυρίως γιατί από το Σεπτέμβρη του 1939 κι

εδώθε, μπαίνουμε σε μια νέα ιστορική περίοδο γενικά και για τη χώρα μας αλλά και για καθαρά πρακτικούς λόγους, όπως η περιοδοποίηση, εμφάνιση του πρώτου τόμου κλπ.

Αλλά μια που ο λόγος για πολέμους και η θέση της χώρας μας σ' αυτούς, νόμισα πως θα βοηθούσε μία σύντομη αναφορά στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο κυρίως από τη σκοπιά της δικής μας, της Ελληνικής παρουσίας σ' αυτόν και τις μεταπτώσεις του.

'Η Μικρασιατική καταστροφή επισφράγισε το τέλος μιας ζωής αιώνων πάνω από 1½ εκατομμύριο 'Ελληνες που 'χαν υποδουλωθεί με την κατάχτηση της πατρίδας τους από ξένους επιδρομείς και, παρά τα σκληρά εξοντωτικά μέτρα εναντίον τους και την εθνική τους συνείδηση και θρησκεία και τα ήθη και έθιμα και παραδόσεις τους μπόρεσαν να διαφυλάξουν. Ο αναγκαστικός ξεριζωμός από τις εστίες τους από τον τόπο που γεννήθηκαν και μετανάστευσή τους σε καινούργιους στην Πατρίδα Ελλάδα, σα να 'ναι καινούργιες σελίδες στη ζωή τους. Γι' αυτό προτού αρχίσω να διηγιέμαι γι' αυτήν την καινούργια περίοδο αγώνα ζωής που αρχίζει από το 1922, κάνω μια διακοπή για μια μικρή, συνοπτική εικόνα της «νεότερης» Τουρκίας αρχίζοντας από το 18ο αιώνα. (Η ιστορική αυτή αναδρομή για την Τουρκία είχε γραφτεί — όπως το σημειώνω κιόλας— πριν αρχίσω την αυτοβιογραφική μου παρουσίαση από το 1922 και πέρα. Επειδή όμως ήταν σα να κόβει τη συνέχεια και συνοχή της αφήγησης γι' αυτό αποφάσισα να τη δώσω στο τέλος του πρώτου μέρους της αυτοβιογραφίας μου). Είναι από ιστορικούς παρμένα μερικά τους, δικές μου σκέψεις και συμπεράσματα...

Στο 18ο αιώνα η Τουρκία αποτελείται από τρία διαφορετικά και σχεδόν ασύνδετα αναμεταξύ τους τμήματα α) Αφρική —Αίγυπτος, Τρίπολη, Τύνιδα, Αλγέρι, β) Ασία —Μικρασία, Συρία, Παλαιστίνη, Ιράκ, Αραβία, Κουρδιστάν και μέρος του Καυκάσου, γ) Ευρώπη —Ελλάδα, Αλβανία, Μαυροβούνι, Βοσνία, Γερτσεγοβίνη, Σερβία, Βουλγαρία, Μολδαβία, Βλαχία (Ρουμανία), Βεσσαραβία, Κριμαία και εδάφη ανάμεσα στους ποταμούς Πούγη και Δον με το φρούριο Αζόβ. Επίσης και μερικά νησιά στη Μεσόγειο.

Και το ιδιαίτερο χαραχτηριστικό της Τουρκικής αυτοκρατορίας ήταν ότι, δεν μπόρεσε να μετατραπεί σε ενιαίο —κεντροποιημένο— κράτος να ξεπεράσει τη φεουδαλική διασπορά. Οι Τούρκοι σα μειοψηφία ανάμεσα στους κατεχόμενους λαούς της αυτοκρατορίας, κράταγαν για τον εαυτό τους το διοικητικό, πολεμικό, πολιτικό, και δικαστικό μηχανισμό. Σα μέσο πλουτισμού εφάρμοζαν την αρπαγή και βαριά εκμετάλλευση με τη διατήρηση των φεουδαρχικών σχέσεων και την κατάχτηση νέων εδαφών.

Οι κυριότεροι εχθροί της Τουρκικής Αυτοκρατορίας ήταν η Αυστράα, η Πολωνία και η Ρωσία. Και μια σειρά από πολέμους καταχτητικούς και όχι, αλλά και κυρίως από εσωτερικούς αγώνες υποδουλωμένων λαών και η αδυναμία της να ανταπεξέλθει στην αντιμετώπισή τους, κυρίως λόγω οργανικής της αδυναμίας σα διασπαρμένο φεουδαρχικό κράτος, προκλήθηκε ζήτημα γενικότερο Τουρκίας, για να αρχίσει η λύση του από την Ευρωπαϊκή διπλωματία με το γνωστό «Ανατολικό ζήτημα». Αλλά στην ίδια περίοδο οι αντιθέσεις ανάμεσα στην Αυστρία και Ρωσία από τη μια και η υποστήριξη των Τούρκων από μέρος της Γαλλίας και αργότερα και της Αγγλίας εξασφάλισαν, κείνη την περίοδο την κυριαρχία των Τούρκων και στα Βαλκάνια (1780 - 1800), Παράλληλα όμως την ίδια περίοδο, είχε αρχίσει σοβαρά να υπονομεύεται η δύναμη που διέθετε προηγούμενα και από την εσωτερική της διάρθρωση. Οι παραγωγικές της δυνάμεις μέναν σε χαμηλό επίπεδο ανάπτυξης. Στην οικονομία της κυριαρχούσε το τοκογλυφικό κεφάλαιο που ενώ υπονόμευε τον παλιό φεουδαρχικό τρόπο παραγωγής ταυτόχρονα εμπόδιζε την κατάργησή του.

Οι αγώνες των υποδουλωμένων - υποταγμένων λαών, η αδυναμία της κατάπνιξής τους λόγω των εκδηλώσεων μη υποταγής των γενιτσάρων στο Σουλτάνο, ο κλονισμός της και έτσι αδύνατης κεντρικής διοικητικής μηχανής κλπ. υπόθαλψαν και πρόβαλαν μπροστά στην αυτοκρατορία κινήματα χωριστικά στα επαρχιακά διαμερίσματα με επικεφαλής πασάδες σχεδόν ανεξάρτητους από το σουλτάνο με θύματά τους, βέβαια, τους ίδιους τους λαούς της Βαλκανικής που μεγάλωσε ακόμα πιότερο η εκμετάλλευσή τους.

Την εσωτερική της κρίση η αυτοκρατορία η Τουρκική επιδίωξε να την ξεπεράσει με πολέμους και ύστερα από την επίθεσή της ενάντια στη Γεωργία με σκοπό να καταχτήσει τον Καύκασο, με τελεσίγραφό της προς τη Ρωσία ζητούσε την Κριμαία και έλεγχο στα ρωσικά καράβια με το έβγα της από τη Μαύρη Θάλασσα. 'Οταν το τελεσίγραφο απορρίφτηκε, κήρυξε τον πόλεμο (1787 - 1791) τον οποίο και έχασε. 'Ετσι κλείστηκε ειρήνη στα 1792 μεταξύ Ρωσίας και Τουρκίας η οποία βγήκε από τον πόλεμο ακόμη πιότερο αδυνατισμένη. Και ο κύριος συντελεστής της αδυναμίας της που ήτανε, όπως τονίσαμε, η εσωτερική της κατάσταση, δυνάμωσε ακόμα πιο πολύ το προτσές της αποσύνθεσής της σαν αυτοκρατορίας με εξεγέρσεις των λαών που την αποτελούσαν. Με τη σειρά της η Γαλλική επανάσταση είχε τέτοια επίδραση που σ' ολόκληρη την Οθωμανική Αυτοκρατορία άρχισαν ορμητικοί εθνικοαπελευθερωτικοί αγώνες των λαών που την αποτελούσαν. Στη Σερβία και Μαυροβούνι, Αρμενία και Βουλγαρία και Ρουμανία, Συρία και Αίγυπτο με κορυφαίο γεγονός την Ελληνική Επανάσταση

του 1821 που το νικηφόρο τέλος της, ύστερα από σκληρούς αγώνες γιομάτους θυσίες και ηρωισμούς, είχε σαν έπαθλο τη δημιουργία του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους.

Ο ρόλος των Μεγάλων Δυνάμεων στην Ελληνική Επανάσταση

Στις 4 Απρίλη του 1826 υπογράφτηκε πρωτόκολλο στην Πετρούπολη ανάμεσα στη Ρωσία - Αγγλία που θα μεσολαβούσαν στην Τουρκία να αποσύρει το στρατό της από την Ελλάδα. Τα σύνορα θα καθορίζονταν με διαπραγματεύσεις και η Ελλάδα θα παρέμενε υποτελής στην Τουρκία με χρονιάτικο φόρο στο Σουλτάνο.

Συνθήκη Λονδίνου: Στις 6 Ιούλη 1827 υπογράφτηκε πρωτόκολλο μεταξύ Ρωσσίας - Αγγλίας - Γαλλίας γιά «Ελεύθερο Ελληνικό Κράτος» (κάτω από την υψηλή επικυριαρχία της Πύλης με επιμονή της Αγγλίας). Η Πύλη απέρριψε το πρωτόκολλο που οδήγησε στη ναυμαχία του Ναυαρίνου στις 20 του Οχτώβρη 1827. Για την επιβολή της παραπάνω συμφωνίας είχε υπογραφτεί και μυστική συμφωνία.

Κείνο όμως που τελικά έκανε αναπότρεπτη την αναγνώριση της Ελληνικής ανεξαρτησίας ήτανε ο Ρωσοτουρκικός πόλεμος που κηρύχτηκε στις 26 Απρίλη του 1928 οπόταν ο Ρουσικός στρατός μπήκε στα Βαλκάνια, στην πεδιάδα του 'Εβρου (αρχιστράτηγος Ντίμπιτς) και η Τουρκία αναγκάστηκε να υπογράψει τη συνθήκη της Αδριανούπολης στις 14.9.1829 όπου αναγνωρίζει επίσημα πια και την αυτονομία στην Ελλάδα.

Ο Ένγκελς για την Τουρκία και Ελλάδα

«...Και πραγματικά, ο Τουρκικός όπως και κάθε άλλος ανατολικός δεσποτισμός, είναι ασυμβίβαστος με το καπιταλιστικό καθεστώς. Η απομυζούμενη υπεραξία δεν εξασφαλίζεται με κανένα τρόπο από τα ληστρικά χέρια των σατράπηδων και των πασάδων. Δεν υπάρχει ο πρώτος βασικός όρος της αστικής ιδιοποίησης —η εξασφάλιση της προσωπικότητας του εμπόρου και της ιδιοχτησίας του. Δεν είναι γι' αυτό περίεργο, ότι οι 'Ελληνες που το 1774 έκαναν κιόλας δύο απόπειρες εξέγερσης, ξεσηκώθηκαν τώρα ακόμα μια φορά».

Ο Μαρξ για την Ελληνική Επανάσταση

«Τι ήταν εκείνο που έκρινε την έκβαση στην Ελληνική εξέγερση; Δεν την έκριναν ούτε οι συνωμοσίες και οι στάσεις του Αλή Πασά στα

Γιάννενα, ούτε η ναυμαχία του Ναυαρίνου, ούτε ο γαλλικός στρατός στο Μωριά, ούτε οι συνδιασκέψεις και τα πρωτόκολλα του Λονδίνου, αλλά ο Ντίμπιτς που μπήκε επικεφαλής του ρωσικού στρατού μέσα στα Βαλκάνια, στην πεδιάδα του 'Εβρου και στις 20 του Ιούλη του 1829 κατέλαβε την Αδριανούπολη με απειλή και της Πόλης».

Αυτό το προτσές της αποσύνθεσης, κατά τα τέλη του 18ου αρχές του 19ου αιώνα επωφελήθηκαν τα ευρωπαϊκά κράτη και άρχισαν να προσανατολίζονται για το μοίρασμα των κτήσεων της Οθωμ. Αυτοκρατορίας (Ανατολικό Ζήτημα). Κι αυτές οι επιδιώξεις των ιμπεριαλιστικών δυνάμεων Ρωσίας, Αγγλίας, Γαλλίας και Ιταλίας για διαμελισμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας βρήκαν τη διπλωματική και υλική σε συνέχεια έκφρασή τους ύστερα από τους Βαλκανικούς πολέμους, στη διάρκεια του Πρώτου Παγκόσμιου ιμπεριαλιστικού πολέμου. Με μυστική συμφωνία του Μάη του 1916 οι αγγλογάλλοι είχαν καθορίσει τη διανομή των Μικρασιατικών εδαφών της Τουρκίας (Συρία, Παλαιστίνη, Μεσοποταμία όπως και τις πετρελαιοπηγές). Τον ίδιο χρόνο σ' αυτή ενώθηκε και η Ρωσία (ο Λένιν μιλώντας για την εξωτερική πολιτική της Τσαρικής Ρωσίας καταγγέλνει ότι «...θέλει να καταχτήσει το Βόσπορο, την Τουρκική Αρμενία, την Περσία, τη Μογγολία...» τόμ. 21 σελ. 387 - 1912) και της παραχωρείται το Ερζερούμη, η Τραπεζούντα και η περιοχή του Κουρδιστάν. Και, παρόλα που η Ιταλία είχε μείνει έξω απ' αυτή τη συμφωνία, γιατί δεν είχε κληθεί ούτε και ενημερωθεί για την υπογραφή μιας τέτοιας συμφωνίας, αναγνωρίζονται σ' αυτήν εκτός από την περιοχή της Ατταλείας και η περιοχή της Σμύρνης και άλλα εδάφη (μέρος απ' αυτά δόθηκαν αργότερα στην Ελλάδα με τη συνθήκη των Σεβρών). Και στη διάσκεψη του Σαν - Ρεμύ του Απρίλη - Μάη του 1920 έγινε το μοίρασμα ανάμεσα στους συμμάχους της Αντάντ των ασιατικών εδαφών της Τουρκίας και των γερμανικών αποικιών. 'Ετσι η Γαλλία πήρε τη Συρία και μέρος της γερμανικής αποικίας Τόγο (Αφρικής). Η Αγγλία πήρε την Παλαιστίνη και τη Μεσοποταμία (Ιράκ), τη γερμανική Ανατολική Αφρική και το άλλο κομμάτι του Τόγο.

Βαλκανικοί πόλεμοι

Στις παραμονές του Πρώτου Παγκόσμιου Πολέμου, όταν πια οι αντιθέσεις των ιμπεριαλιστικών δυνάμεων για το ξαναμοίρασμα του κόσμου είχαν φτάσει στο απροχώρητο και είχαν σχηματιστεί τα δύο αντίπαλα ιμπεριαλιστικά στρατόπεδα με την Αγγλία, Ρωσία, Γαλλία

από τη μια και Γερμανία - Αυστροουγγαρία (και Ιταλία) από την άλλη. Μετά την προσάρτηση της Βοσνίας και Ερζεγοβίνης από την Αυστροουγγαρία στα 1908 - 1909 και τον Ιταλοτουρκικό πόλεμο στα 1911 που είχαν αδυνατίσει την Οθωμ. Αυτοκρατορία, ξέσπασε τον Οχτώβρη 1912 ο Πρώτος Βαλκανικός πόλεμος. Στο μεταξύ είχε διαμορφωθεί μια μεσοβαλκανική συμμαχία ανάμεσα στη Σερβία - Βουλγαρία πρώτα, ύστερα ανάμεσα στην Ελλάδα - Βουλγαρία όπως και τη Σερβία - Μαυροβούνι, ενάντια στην Τουρκική κυριαρχία που, αν και είχαν δημιουργηθεί τα ανεξάρτητα Βαλκανικά κράτη (Ελλάδα, Σερβία, Βουλγαρία, Ρουμανία, Μαυροβούνι) συνέχιζε να έχει υπό την κατοχή της πολλές περιοχές της Βαλκανικής Χερσονήσου όπως στη Μακεδονία και Θράκη, της Ηπείρου, της Γιουγκοσλαβίας και της Αλβανίας την Κρήτη και τα νησιά του Αιγαίου (εκτός από τις Κυκλάδες και τις βόρειες Σποράδες με εκατομμύρια κατοίκους, Έλληνες, Σλάβους, Αλβανούς).

Οι τοτινές μεγάλες δυνάμεις, η καθεμιά για δικό της, αλλά και για κοινούς, ανάμεσά τους, λόγους όπως π.χ. η Γερμανία που ενδιαφερόταν για τα πετρέλαια της Μοσούλης και είχε επιβάλει την πολιτική και οικονομική της κυριαρχία στην Τουρκία και τη Μ. Ανατολή εκτοπίζοντας τη Γαλλική επιρροή, επιδίωκε να διατηρηθεί ακέραια η Τουρκική Αυτοκρατορία, όπως και η Αγγλία που το ίδιο ενδιαφέρονταν για τα πετρέλαια της Μοσούλης και μαζί με τη Γαλλία αντιδρούσαν στην εθνική ολοκλήρωση των Βαλκανικών κρατών —ιδιαίτερα των Σλάβων— για να εμποδίσουν το δυνάμωμα της Ρωσικής επιρροής και η Αυστρουγγαρία να επιβάλει τη δική της κυριαρχία στα Βαλκάνια και προσαρτήσει εδάφη της. Έτσι, η πολιτική των Μεγάλων Δυνάμεων ως προς τη στάση τους απέναντι στην Τουρκική αυτοκρατορία συμπλήρωσε η μια την άλλη, υπέρ της αυτοκρατορίας της Τουρκικής και σε βάρος του αγώνα των Βαλκανικών λαών για την απελευθέρωσή τους από τον Τουρκικό ζυγό. Και παρόλα που, σειρά από χώρες της Βαλκανικής βρίσκονται κάτω από την επιρροή και εξάρτηση των αντιτιθέμενων ιμπεριαλιστικών δυνάμεων όπως π.χ. η Ελλάδα στην εγγλέζικη, η Βουλγαρία στη γερμανική, ο μεγάλος και αιώνιος πόθος των υπόδουλων λαών έκανε δυνατή τη συμμαχία των Βαλκανικών χωρών και παρά την αντίδρασή τους, ο πόλεμος που κήρυξε στις 4 του Οχτώβρη 1912 η Τουρκία ενάντια στη Σερβία και Βουλγαρία σαν απάντηση στη διακοίνωση των συμμάχων (30 Σεπτ. 1912) και την κήρυξη του πολέμου από μέρος της Ελλάδας ενάντια στην Τουρκία (παρά την υπόσχεσή της ότι θα της δοθεί η Κρήτη) ο Τουρκικός στρατός νικήθηκε. Έτσι 1) Ο Ελληνικός στρατός νίκησε στη Θεσσαλία και Ήπειρο και μπήκε στη Θεσσαλονίκη (26 Οχτ.). 2) Ο Σερβι-

κός στρατός στο Κουμάνοβο και Μοναστήρι βγήκε στην Αδριατική και ελευθέρωσε το Δυρράχιο. 3) Ο Βουλγαρικός στρατός την Ανατολική Θράκη. Έτσι στα τέλη του χρόνου απελευθερώθηκαν όλες οι περιοχές στα Βαλκάνια που βρίσκονταν υπό Τουρκική κατοχή, γεγονός που εξανάγκασε την Τουρκία να ζητήσει ανακωχή και άρχισαν, με μεσολάβηση των μεγάλων δυνάμεων συνομιλίες για συνθήκη ειρήνης, στο Λονδίνο, ανάμεσα στην Τουρκία, και τους Βαλκανικούς συμμάχους. Από την άλλη μεριά οι πρεσβευτές των μεγάλων δυνάμεων Ρωσίας, Γαλλίας, Γερμανίας, Ιταλίας και Αυστροουγγαρίας μαζί με τον υπουργό των Εξωτερικών της Αγγλίας αποφάσισαν τη δημιουργία ανεξάρτητου Αλβανικού κράτους που, ενώ ικανοποιούσε τον πόθο του Αλβανικού λαού, ήταν στην πραγματικότητα υποχώρηση μπροστά στις αξιώσεις της Ιταλίας, Γερμανίας και Αυστρουγγαρίας που θέλαν, με την επιβολή τους στο νέο Αλβανικό κράτος να ελέγχουν την Αδριατική και να τη μετατρέψουν σε βάση ενάντια στους Βαλκανικούς λαούς. Τους όρους της συνθήκης τους απόρριψαν οι Νεότουρκοι που βρίσκονταν στην εξουσία (είχαν ξανάρθει στην εξουσία κείνη την περίοδο) και το Δεκέμβρη του 1912 ξανάρχισαν οι εχθροπραξίες ανάμεσα στα Τουρκικά και συμμαχικά στρατεύματα. Αλλά ο Τουρκικός στρατός πάλι νικήθηκε χάνοντας μάλιστα και τα Γιάννενα που τα κατέλαβε ο Ελληνικός στρατός και την Αδριανούπολη ο Βουλγαρικός. Ύστερα απ' αυτά η Τουρκία ζήτησε ειρήνη και το Μάη του 1913 υπογράφτηκε η συνθήκη ειρήνης στο Λονδίνο. Μ' αυτή τη συνθήκη η Τουρκική Αυτοκρατορία έχανε όλα τα εδάφη που είχε στην Ήπειρο, τη Μακεδονία και Θράκη, επίσης και κείνα στο Ευρωπαϊκό τμήμα εκτός από την Κωνσταντινούπολη και τα στενά.

Ο Λένιν χαραχτηρίζει τον Α' Βαλκανικό Πόλεμο σαν προοδευτικό γιατί «παρά το γεγονός ότι στα Βαλκάνια σχηματίστηκε συμμαχία μοναρχικών και όχι δημοκρατικών, παρά το γεγονός ότι αυτή η συμμαχία έγινε χάρη στον πόλεμο και όχι την επανάσταση, παρόλα αυτά έγινε μεγάλο βήμα προς τα μπρος για την εξάλειψη των υπολειμμάτων του μεσαίωνα σ' όλη την ανατολική Ευρώπη,..» (Λένιν τ. 18, 4η Ρωσ. έκδοση, σελ. 340 - 341). Σε συνέχεια, ο Λένιν καθορίζοντας την κοινωνική σημασία των γεγονότων στα Βαλκάνια με άλλο του άρθρο στην Πράβντα 7 Νοέμβρη 1912 και με τον τίτλο «Η κοινωνική σημασία της Σερβοβουλγαρικής νίκης», γράφει: «Για τη Μακεδονία, η κατάχτησή της από τη Βουλγαρία και τη Σερβία, σημαίνει αστική επανάσταση περίπου σαν εκείνες του 1789 είτε 1848, αυτά τα λόγια ανήκουν στον Αυστριακό Όττο Πάουερ αποκαλύπτουν την πρωταρχική ουσία των γεγονότων που διαδραματίζονται στα Βαλκάνια». Και ύστερα από σύντομη ανάλυση των συνθηκών που έκαμαν δυνατές τις

αστικές επαναστάσεις στις χώρες της Δ. Ευρώπης σε αντίθεση με τη Μακεδονία (Βαλκάνια) που απελευθερώθηκαν με πόλεμο, ο Λένιν λέγει: «Έτσι, η νίκη των Σέρβων και Βουλγάρων (αλλού μιλάει για «νίκη της Τετραμερούς Βαλκανικής Συμμαχίας») σημαίνει υπόσκαψη της κυριαρχίας του φεουδαλισμού στη Μακεδονία, σημαίνει τη δημιουργία λίγο ή πολύ ελεύθερης τάξης αγροτών - γαιοκτημόνων, σημαίνει εξασφάλιση συνολικής κοινωνικής εξέλιξης στις χώρες της Βαλκανικής που την εμπόδιζε η απολυταρχία, και το καθεστώς της δουλοπαροικίας». Παρ' όλα αυτά, ο Λένιν υπογραμμίζει το γεγονός πως, εφόσον θα εξακολουθεί να υπάρχει ο ζυγός των τσιφλικάδων και τα μοναρχικά καθεστώτα, στα Βαλκάνια δε μπορεί να γίνει ούτε οικονομική ούτε εθνική απελευθέρωση ολοκληρωτική των λαών της. Και με τις φωνές τους κι αυτή ακόμα η φιλελεύθερη μπουρζουαζία και οι καπέτοι γιά «εθνική απελευθέρωση των Σλάβων», όχι μόνο διαστρεβλώνουν το περιεχόμενο των ιστορικών γεγονότων που ξετυλίγονται στα Βαλκάνια «αλλά και δυσκολεύουν την πραγματική απελευθέρωση των λαών της Βαλκανικής γιατί κατ' αυτόν τον τρόπο υποστηρίζουν στον έναν ή στον άλλο βαθμό τα προνόμια των τσιφλικάδων, τον πολιτικό δεσποτισμό, την εθνική καταπίεση. Και μόνο η εργατική δημοκρατία μπορεί να εξασφαλίσει την πλήρη οικονομική, πολιτική, εθνική απελευθέρωση των λαών της Βαλκανικής».

Όμως, τον Α' Βαλκανικό πόλεμο που ήταν πόλεμος απελευθερωτικός - προοδευτικός πολύ σύντομα τον διαδέχτηκε ο Β' Βαλκανικός πόλεμος —αντιδραστικός— καταχτητικός και με εξαιρετικές συνέπειες για τα Βαλκάνια και γενικότερα, την περίοδο του Α' Παγκόσμιου πολέμου αλλά και στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.

[Το πρόβλημα της προφύλαξής του —συνωμοτικά μέτρα— για ένα παράνομο κομματικό στέλεχος, είναι ένα από τα πρωταρχικά προβλήματα και η σωστή λύση του, κομματικό καθήκον. Δεν θα 'τανε μια αυτοεκτίμηση κείνο που χρειάζεται για την περίπτωσή μου. Επιβάλλεται όμως να ειπωθεί σαν μια εμπειρία και, ας ευχηθούμε να μη μας χρειαστεί στο μέλλον. Σειρά, το λοιπόν, περιστατικά δείχνουν πως, βασικά σωστή λύση δόθηκε σ' αυτό το πρόβλημα σε περιόδους «παράνομής» μου κομματικής δραστηριότητας. Κι επειδή τα συστατικά μέρη της κονσπράτσιας είναι αρκετά σύνθετα στην ανάλυσή τους, γι' αυτό θα αναφερθώ σ' ένα απ' αυτά: στην αξιοποίηση του εξωκομματικού παράγοντα. Και στην περίπτωσή μας ο λόγος για τους πιο κοντινούς συγγενείς που οι περισσότεροί τους, χωρίς να 'ναι ούτε καν συμπαθούντες ή κομμουνιστικής ιδεολογίας αλλά λόγω των στενών συγγενικών δεσμών και αγάπης τους, μπορούσες να εμπιστευτείς τον εαυ-

τό σου με σιγουράδα πως ποτές τους δεν πρόκειται να σου προξενήσουν κακό. Και δεν ήτανε μονάχα το σίγουρο άσυλο που σου δίναν, ξέροντας βέβαια τις συνέπειες που θα 'χαν αλλά και η συγκινητική τους φροντίδα να σε ταΐσουν, να σε πλένουν και να σε μπαλώσουν, να σε χαρτζιλικώνουν. Τέτοια π.χ. ήτανε η πολυμελής οικογένεια της αδελφής της μητέρας μου, της θείας Ελισάβετ Παπαδοπούλου στην Αθήνα, την περίοδο της βασιλομεταξικής διχτατορίας που όταν πήγαινα στο σπίτι τους, στην οδό Σόλωνος, μικροί - μεγάλοι σαν να με παίρναν υπό την προστασία τους. Ιδιαίτερη αγάπη και στοργή έδειχνε η ξαδέλφη μου Κλειώ που ήτανε και η μεγαλύτερη από τις κοπέλες της οικογένειας. Και ήτανε μια οικογένεια μικροαστική και, όπως είπα, δεν είχε ιδεολογική συγγένεια μαζί μας. Σήμερα ζούνε ελάχιστα μέλη της τότε πολυμελούς οικογένειας. Και ένας απ' αυτούς είναι ο Χαράλαμπος Μιχαηλίδης, με τον οποίο πουλούσαμε τα πορτοκάλια στα Σκαλάκια στην Κωνσταντινούπολη. 'Αλλη οικογένεια, αλλά στον Πειραιά, ήτανε του γαμπρού μου Πρόδρομου Κοσμίδη, άνδρα της μεγαλύτερης αδελφής μου, της Βικτόριας, που πέθανε στα 1926 σε ηλικία 30 χρόνων και άφησε 5 παιδιά —3 κορίτσια και 2 αγόρια. Τεχνίτες μικροεπαγγελματίες, εργατική στην πραγματικότητα οικογένεια, οπαδοί του κόμματός μας τα 4 παιδιά της οικογένειας με δράση στη γειτονιά τους, στη Δραπετσώνα που ζούσαν σε στημένη από τους ίδιους ξυλοπαράγκα.

Και γινόταν τούτο δω: όταν εγώ πήγαινα να μείνω για ορισμένο χρονικό διάστημα, σαν να το 'παιρνε χαμπάρι όλη η γειτονιά ότι «ο θείος βρίσκεται στ' ανέψια του», στήναν τις τσίλιες οι γειτόνοι και μόλις βλέπαν τίποτα το ύποπτο είτε ξεμύταγε κανένας χωρ/κας, βέβαια τυχαία, δούλευε ο «ασύρματος» και είχες όλο τον καιρό να πάρεις τα μέτρα σου. Πάντως, τέτοια ανάγκη δεν παρουσιάστηκε και τέτοια στέκια συμπαραστάθηκαν σε κρίσιμες στιγμές που 'ταν αν όχι αδύνατο αλλά πρόβλημα να βρεις σπίτι και για μια συνάντηση ακόμα, σε εποχή που ο χαφιεδισμός έκαμνε «θραύση».

Σήμερα ζούνε τα ανέψια Νίκος και Κοσμάς Κοσμίδης, η ανεψιά μου Δέσποινα Σεφεριάδου, τα παιδιά και τα 'γγόνια του.]

Ο Β' Βαλκανικός πόλεμος

Μετά τη νίκη της τετραμερούς συμμαχίας βγαίνουν στην επιφάνεια με μεγαλύτερη οξύτητα οι αντιθέσεις ανάμεσα στις κυρίαρχες τάξεις στα ίδια τα βαλκανικά κράτη με κύριο πρόβλημα τη διανομή των εδαφών που απελευθερώθηκαν από την Οθωμ. Αυτοκρατορία. 'Ετσι, η ελληνική αστική τάξη και η μοναρχία που τρεφόντουσαν με τη

Μεγάλη Ιδέα (με την κατάχτηση και μέχρι της Κωνσταντινούπολης και άλλων εδαφών της Μικρασίας) κρατάει τα εδάφη που απελευθέρωσε ο ελληνικός στρατός, η Σερβία και η Βουλγαρία διεκδικούσαν έξοδο στο Αιγαίο και μέχρι Θεσσαλονίκη και την Αδριατική. Οι ιμπεριαλιστικές δυνάμεις που καραδοκούσαν, ιδιαίτερα η Γερμανία και η Αυστρία που η ήττα της Τουρκίας εξασθένιζε τις θέσεις τους, στην προσπάθειά τους να διασπάσουν τη Βαλκανική Συμμαχία κατάφεραν να αποσπάσουν απ' αυτή τη Βουλγαρία που, σε συνέχεια ήρθε σε σύγκρουση με τους πρώην συμμάχους της. 'Ετσι άρχισε ο Β' Βαλκανικός πόλεμος με χωρίς προσχήματα επίθεση της Βουλγαρίας τον Ιούνη του 1913, αλλά μπροστά στις συνασπισμένες δυνάμεις των συμμάχων — που είχε προσχωρήσει και η Ρουμανία στο μεταξύ, ο Βουλγαρικός στρατός νικήθηκε. Η εξαιρετική σημασία αυτού του πολέμου δεν είναι τόσο στο πολεμικό αποτέλεσμα, αλλά το γεγονός πως ύστερα από ένα νικηφόρο - απελευθερωτικό πόλεμο με όργανο τη συμμαχία των τεσσάρων Βαλκανικών κρατών που κατάφεραν να γονατίσουν την Οθωμ. Αυτοκρατορία, η συμμαχία αυτή σχεδόν διαλύονταν και ένα από τα πρώην μέλη της, η Βουλγαρία, όλο και περισσότερο έμπαινε σε υποταγή και εξάρτηση από το γερμανικό ιμπεριαλισμό που τα συμφέροντά του στην Τουρκία έρχονταν σε πλήρη σύγκρουση με τα συμφέροντα των Βαλκανικών λαών. 'Οτι ο γερμανικός ιμπεριαλισμός έπαιξε πρωτεύοντα ρόλο στη Βουλγαρο - συμμαχική σύγκρουση με το παραπάνω αποτέλεσμα, καθόλου δε σημαίνει ότι η διατήρηση της Βαλκανικής συμμαχίας συνέφερε και στις άλλες μεγάλες ιμπεριαλιστικές δυνάμεις όπως την Αγγλία, Γαλλία, Ιταλία που με πρώτη την Αγγλία αντιπάλευαν τη Ρωσική επιρροή στα Βαλκάνια που η διατήρησή της μείωνε την ικανότητα αντιπαράθεσης της Τουρκίας κατά της Ρωσίας αλλά και των ίδιων των Βαλκανικών κρατών.

Από το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, στην Τουρκία εμφανίζεται το κίνημα των Νεότουρκων. Πρόκειται για εκπρόσωπους της τουρκικής μπουρζουαζίας που ήταν υπέρ της συνταγματικής μοναρχίας. Αρχηγοί του κινήματος ήτανε ο Μιτχάτ Πασάς, ο Ναμίκ Κεμάλ και ο Ζία Μπέης. Και στα 1908, σαν αποτέλεσμα της αστικής επανάστασης ήρθαν στην εξουσία. Παρά τα σκαμπανεβάσματα, στα 1913 στην εξουσία βρίσκονται η τριανδρία με τους Εμβέρ Πασά, τον Ταλαάτ και τον Τζεμάλ.

Στην Τουρκία από το 1898 αρχίζει να επικρατεί η επιρροή της Γερμανίας σε βάρος της γαλλικής επιρροής που χάνει σχεδόν όλες της τις θέσεις. Στα 1899 η Γερμανία παίρνει το προνόμιο να στρώσει

τη σιδηροδρομική γραμμή της Βαγδάτης και με τον ερχομό στην εξουσία των Νεότουρκων η Τουρκία επίσημα πια ακολουθεί τη γερμανική πολιτική. Και στα χρόνια του Παγκόσμιου Πολέμου οι Νεότουρκοι είναι πέρα για πέρα υποταγμένοι στο γερμανικό ιμπεριαλισμό και οδηγούν την Τουρκία εξωτερικά στο διαμελισμό με τη γερμανική και τη δική τους συνθηκολόγηση στα 1918 και, εσωτερικά, στην εξαθλίωση και την καταστροφή. 'Υστερα από την Κεμαλική επανάσταση το κόμμα των Νεότουρκων διαλύθηκε.

Ξεχωριστά τους Νεότουρκους, κάτω από την καθοδήγηση των Γερμανών τους βαρύνουν ο εξοντωτικός διωγμός του ελληνισμού της Βόρειας και Δυτικής Τουρκίας και η αιώνια κατάρα των 1.500.000 Αρμεναίων της Τουρκίας που σφάχτηκαν στα 1915. 'Οπως και αργότερα, την Κεμαλική Τουρκία, τον ελληνικό ιμπεριαλισμό όλων των αποχρώσεων με τη Μεγάλη Ιδέα και τους ξένους ιμπεριαλιστές Αγγλογάλλους και Αμερικάνους, η αιώνια κατάρα εκατομμυρίων Ελλήνων της Μικρασίας που τους ξερίζωσαν από την προγονική γη τους με τους εκατοντάδες χιλιάδες σφαγμένους της Σμύρνης και όλης της Μικρασίας από τους Τσέτες του Κεμάλ και τον Τουρκικό στρατό. Χωρίς βέβαια να δικαιωθεί και η συμπεριφορά των πατέρων της Μεγάλης Ιδέας που, στέλνοντας τον ελληνικό στρατό στη Μικρασία κατ' επιταγή των ιμπεριαλιστών της Αντάντ, προκάλεσαν στο διάβα τους ανείπωτες καταστροφές και βάσανα στον Τουρκικό πληθυσμό.

Οι τέσσαρες μεγάλοι και η Ελλάδα στον Α΄ Παγκόσμιο ιμπεριαλιστικό πόλεμο

Η Ελλάδα σα χώρα «ουδέτερη» τότες, έγινε αντικείμενο σκληρών «αγώνων» ανάμεσα στους δύο αντίπαλους συνασπισμούς ακόμα από την αρχή του πολέμου. Οι πιέσεις εναντίον της που έφτασαν και μέχρι αποκλεισμού με πείνα από τη μεριά των Αγγλογάλλων, δυνάμωσαν πιότερο όταν ο Σερβικός στρατός νικήθηκε από το Βουλγαροαυστριακό. Αυτή η πάλη τελικά κατέληξε προς όφελος της Αντάντ που, στηριγμένη στη δραστηριότητα και την πρόσκληση του βενιζελισμού που ήτανε υπέρ της συμμετοχής της Ελλάδας στον πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ, η Γαλλία και η Αγγλία κάναν απόβαση στη Σαλονίκη στα 1915. Οι παρακάτω μαρτυρίες από Γάλλους και Ιταλούς διπλωμάτες - αυτόπτες που πήραν μέρος στις διαβουλεύσεις των μεγάλων αλλά και σοβαρό ρόλο παίξανε και οι ίδιοι στα αφορώντα την Ελλάδα (και την Ιταλία) είναι, βέβαια πράγματα γνωστά σε ιστορικούς και βιβλιογράφους —αν δεν τα ξέχασαν κιόλας— όμως όχι και στον πολύ τον κόσμο και ξεχωριστά στη νεολαία μας σήμερα. Και γι' αυτό θα φέρουν

κάποιο όφελος. Μ' αυτή την πρόθεση, εξάλλου, αναφέρθηκα και στα προηγούμενα για την Οθωμ. Αυτοκρατορία.

Ο Γάλλος Ταρτιέ στο βιβλίο του «Ειρήνη», τυπωμένο στα 1921, ύστερα από αναφορά του στο γεγονός ότι η Τουρκία από τα τέλη ακόμα του XIX αιώνα είχε περάσει ολοκληρωτικά στη γερμανική επιρροή, συνεχίζει: «Την ίδια μέρα που η Γερμανία μας κήρυξε τον πόλεμο, η Τουρκία στάθηκε στο πλευρό της και η δήθεν δική μας επιρροή δεν κατάφερε να μας εγγυηθεί ούτε ουδετερότητα της Τουρκίας. Μ' αυτόν τον τρόπο η Τουρκία προκαθόρισε και τα ατυχήματα που βρήκαν την απομονωμένη Ρωσία και τη Βουλγαρική επέμβαση και τις επιτυχίες των μπολσεβίκων. Κατ' αυτόν τον τρόπο εκείνη φέρνει ευθύνη για τους εκατοντάδες χιλιάδες σκοτωμένους, σ' όλα τα μέτωπα. Κατ' αυτόν τον τρόπο εκείνη απόδειξε, ότι, ο σκοπός του πολέμου είναι σωστός όπως τον καθόρισε ο Αρ. Μπριάν από μέρος των συμμάχων, με τη διακήρυξή του από 10 Γενάρη 1917: "Απελευθέρωση των λαών που είναι υποταγμένοι στην αιματηρή τυραννία των Τούρκων, διώξιμο από την Ευρώπη της Οθωμ. Αυτοκρατορίας που είναι πέρα για πέρα ξένη προς το Δυτικό πολιτισμό". 'Οσον αφορά την Ελλάδα του Βενιζέλου πάλι ο πόλεμος προκαθόρισε κείνα τα οφέλη που της είχαν αναγνωριστεί στα 1919. Σε συνθήκες εχθρότητας που 'χε δημιουργήσει η Τουρκία, η Ελλάδα άρχισε να παίζει σοβαρό ρόλο. Η Ελλάδα του 1915 και του 1916, η Ελλάδα του βασιλιά Κωνσταντίνου ήταν για τα στρατεύματα της Αντάντ μόνιμη απειλή. Η Ελλάδα του Βενιζέλου έγινε σύμμαχος... Στα 1918 τα ελληνικά συντάγματα διακρίθηκαν με λαμπρότητα στις επιχειρήσεις της Σαλονίκης. Ποτές ο στρατηγός Ντεσπερέ δε θα μπορούσε να οργανώσει μεγάλες επιχειρήσεις αν στο δρόμο του στέκονταν η γερμανική Ελλάδα, γι' αυτό, η αποζημίωση που υποσχέθηκαν στην Ελλάδα στα 1919 (λίγο περισσότερα απ' ό,τι είχαν προταθεί στα 1915 στο βασιλιά Κωνσταντίνο) ήταν πολύ δικαιολογημένη». Και μετά τη βεβαίωσή του ότι η Γαλλία σα δίκαιη, υποστήριζε να μείνει η Κωνσταντινούπολη στην Τουρκία, συνεχίζει: «Ούτε σε ένα από τα λάθη που έκανε η Ελλάδα στα 1920 (εξαιρετικά μεγάλο το μήκος των συνόρων στη Θράκη, έρμαιο της τύχης που άφησαν τη γαλλική διοίκηση στην Κωνσταντινούπολη, τα υπερβολικά καθήκοντα που έβαλε μπροστά στον ελληνικό στρατό στην Ανατολή) δεν είναι συνένοχη η Γαλλική κυβέρνηση του 1919». Στη διάσκεψη του Παρισιού ο Βενιζέλος απαίτησε να δοθούν στην Ελλάδα η Κωνσταντινούπολη, όλη η Θράκη, όλη η 'Ηπειρος και τμήμα της Μικρασίας με τη Σμύρνη, την Κύπρο και τα Δωδεκάνησα. Με τη Συνθήκη των Σεβρών —10 Αυγούστου 1920— η Ελλάδα πήρε από την Τουρκία τη Δυτική και Ανατολική Θράκη, το ευρωπαϊκό τμήμα των Δαρδανελ-

λίων, την Καλλίπολη, τη Σμύρνη με έδαφος 100 χλμ. σε βάθος προς Μικρασία... Αλλά με τον ελληνοτουρκικό πόλεμο 1919 - 1922 η Ελλάδα έχασε τον πόλεμο και τα περισσότερα εδάφη της Συνθήκης των Σεβρών. Με τη Συμφωνία της Λωζάνης (24 Ιούλη 1924) γύρισε στην Τουρκία την Ανατολική Θράκη και τη Σμύρνη.

Και ο Ιταλός διπλωμάτης Λ. Αλντροβάντ-Μαρεσκότι, στο βιβλίο του (Ημερολόγιό του) «Διπλωματικός πόλεμος», τυπωμένο στα 1937, μας μεταφέρνει κοντά στους τέσσαρους μεγάλους όταν συζητούν για την Ελλάδα (και την Ιταλία) και τη Μικρασία, αρχίζοντας από τις 2 του Μάη 1919:

«Στις 7 του Μάη... όταν τέλειωσε η σύσκεψη με τους Γερμανούς... συνήλθε η τετράδα και η Αγγλία με τη Γαλλία μοίρασαν ανάμεσά τους την πλούσια αποικιακή λεία που τους έμεινε από τη Γερμανία... Κείνο που περισσότερο απ' όλα ενδιέφερε τη Γαλλία, Αγγλία και Αμερική στη Συνδιάσκεψη της Ειρήνης το είχανε πια πάρει. Και ο Ουίλσων και ο Λ. Τζωρτζ ήθελαν να φύγουν από το Παρίσι όσο μπορούσε πιο γρήγορα, αλλά κρατιόντουσαν για το ενδεχόμενο μήπως και δημιουργηθούν νέα προβλήματα σε περίπτωση που μπορούσαν οι Γερμανοί να αρνηθούν να υπογράψουν τους όρους που τους υπαγόρευαν... η κατάσταση που είχε δημιουργηθεί στην Τουρκία και στη Ρωσία εξετάζονταν με προχειρότητα και περιπτωσιακά».

«...Οι συνομιλίες που γίνονταν ανάμεσα στους τέσσαρους για τη Μικρασία ήτανε οι τραγικότερες. Αυτό το πρόβλημα για μας είναι συνδεμένο με τις δικές μας γενικές αξιώσεις, συμπεριλαμβανομένης και της Αδριατικής. Οι συζητήσεις και οι δραστηριότητες που είχαν σχέση με το πρόβλημα της Μικρασίας, όπως φαίνονταν είχαν κάνει πιο εκδικητικό τον Ουΐλσων και βάθαιναν τη διπλωματική τέχνη του Λόυδ Τζωρτζ. Εκείνοι κατά τη γνώμη του τίμιου 'Αγγλου στρατιώτη - στρατάρχη Χένρυ Ουΐλσων φαίνονταν σαν "ανόητοι, άμυαλοι, σιχαμεροί". Και ο πιο αρμόδιος και αφοσιωμένος στον Πρόεδρο Ουΐλσων, Αμερικανός ιστορικός Ρ. Στέναρντ Μπέκερ τις χαρακτηρίζει "βρώμικη υπόθεση" και σαν την "αισχρότερη ραδιουργία της συνδιάσκεψης"». (Ο συγγραφέας μας παρουσιάζει τη συμπεριφορά των τριών μεγάλων απέναντι στις διεκδικήσεις της Ιταλίας στη Μικρασία. Μήπως δεν κάναν τρισχειρότερα με την Ελλάδα;).

Κυριακή, 11 του Μάη 1919

— Κλεμανσώ: «Τώρα μένει μόνο το ελληνικό ζήτημα που θα πρέπει να εξηγηθούμε. 'Οταν οι Ιταλοί αντιπρόσωποι έλειπαν, οι 'Ελληνες ζήτησαν να τους επιτρέψουμε να κάνουν απόβαση στη Σμύρ-

νη κι εμείς τους την επιτρέψαμε. Αυτό το γεγονός είχε σαν αποτέλεσμα συγκέντρωση καραβιών στην Καβάλα. Το ζήτημα δεν ήταν να παρθεί κάποια απόφαση σχετικά με τη Σμύρνη, αλλά εμείς θέλαμε οι Έλληνες με την απόβασή τους να ματαιώσουν τη σφαγή των συμπατριωτών τους που 'χαν γίνει αρκετές φορές τον τελευταίο καιρό... Οι Έλληνες θα καταλάβουν τη Σμύρνη, όμως επαναλαμβάνω, εμείς δε σκεπτόμαστε να δώσουμε καμιά εντολή για διανομή εδαφών».

— Λ ό υ δ Τ ζ ω ρ τ ζ: «Εμείς προτείναμε να γίνει η κατοχή από Έλληνες με σκοπό να ματαιωθούν οι παραπέρα σφαγές Ελλήνων πολιτών».

— Κ λ ε μ α ν σ ώ: «Επαναλαμβάνω, ότι οι Έλληνες ζήτησαν την άδεια να κάνουν αυτή την απόβαση».

— Ο υ ΐ λ σ ω ν (απότομα διακόπτει και σε αυστηρό τόνο): «Αυτό το πράγμα εμείς συμβουλέψαμε στους Έλληνες. Η πρωταρχική (αίτηση) παράκληση δεν προήλθε από τους Έλληνες. Το συμβούλιο σύστησε στους Έλληνες να κάνουν απόβαση του στρατού τους για τη ματαίωση των παραπέρα σφαγών».

— Κ λ ε μ α ν σ ώ: «Σωστά, έτσι έχει το ζήτημα... Εμείς θέλαμε, ταυτόχρονα με την ελληνική κατοχή πρέπει να πραγματοποιηθεί και απόβαση Ιταλών, Γάλλων και Άγγλων και μετά η Πόλη πρέπει να παραμείνει κάτω από την προστασία των Ελλήνων».

— Λ ό υ δ Τ ζ ω ρ τ ζ: «Εμείς θα καταλάβουμε τα λιμάνια μέχρι τη στιγμή που οι Έλληνες θα μας αντικαταστήσουν. Τότες εμείς θα πρέπει να φορτωθούμε στα καράβια. Φυσικά είναι σε χωριστά σημεία, δεν πρέπει να βρίσκονται μαζί διάφορες διοικήσεις. Η διοίκηση της Σμύρνης πρέπει να αποτελεστεί από Έλληνες. (Απευθυνόμενος στο Χένκι): Η Τουρκία ειδοποιήθηκε γι' αυτό το πράγμα!».

— Λ ό υ δ Τ ζ ω ρ τ ζ: «Ο σερ Τουρτζ Ρίντελ πήρε από ένα Άγγλο, κάτοικο της Σμύρνης —πρόκειται για πρόσωπο αρκετά αξιότιμο και αξιόπιστο— γράμμα που περιγράφει τις τουρκικές αγριότητες ενάντια στους Έλληνες που συνοδεύονται με βασανιστήρια».

— Κ λ ε μ α ν σ ώ: «Πότε θα γίνει η απόβαση;».

— Λ ό υ δ Τ ζ ω ρ τ ζ: «Χρειάζεται να ειδοποιήσουμε τους Τούρκους για την απόβαση; Τι πρέπει να τους πούμε;».

— Κ λ ε μ α ν σ ώ: «Την αλήθεια».

— Ο υ ΐ λ σ ω ν: «Εμείς τους προειδοποιούμε 12 ώρες πριν την απόβαση».

— Λ ό υ δ Τ ζ ω ρ τ ζ: «Οι Έλληνες είναι έτοιμοι να ενεργήσουν».

— Ο υ ΐ λ σ ω ν: «Ας αναχωρήσουν αμέσως».

— Λ ό υ δ Τ ζ ω ρ τ ζ: «Μπορούν. Η Καβάλα βρίσκεται σε 24 ώρες απόσταση από τη Σμύρνη».

— Σ ο υ ν ί ν ο: «Είναι συγκεντρωμένα τα πλοία;».

— Ο υ ΐ λ σ ω ν: «Ναι. Τα πλοία συγκεντρώθηκαν όταν εσείς λείπατε».

— Λ ό υ δ Τ ζ ω ρ τ ζ: «Μάλιστα. Η απόφαση είχε παρθεί περισσότερο ακόμα πριν από μια βδομάδα».

Τρίτη, 13 του Μάη (ώρα 10 και 30 λεπτά)

Ο Ορλάντο και ο Σουνίνο πηγαίνουν στο Λ. Τζωρτζ. Ο λόγος για τα σχέδια διανομής της Τουρκικής Αυτοκρατορίας. Εάν οι Η.Π.Α. δεν πάρουν την Αρμενία μπορεί να δοθεί στη Γαλλία. Η Ιταλία πρέπει να πάρει την Ανατολή χωρίς τη Σμύρνη η οποία θα μείνει για την Τουρκική κυβέρνηση. Ο Λ. Τζωρτζ συμβουλεύει να ετοιμαστεί σχέδιο για πληρεξούσιο μ' αυτό το πνεύμα.

Τετάρτη, 14 του Μάη

'Ωρα 11. Συνεδρίαση των τεσσάρων στου Ουΐλσων.

Ο Κλεμανσώ λέγει στον Ορλάντο, αναφερόμενος στη χθεσινή συνεδρίαση: «Τα πράγματα πήγαν καλύτερα, ήρθε καιρός να ενεργήσουμε μαζί».

Ο Ορλάντο ρωτάει τον Κλεμανσώ, πότε μπορούν να συζητήσουν οι δυο τους.

— Κ λ ε μ α ν σ ώ: «Αύριο το πρωί, στις 10. Ναι, απαραίτητα να συναντηθούμε. Τώρα περνάμε αχάριστες και επικίνδυνες στιγμές. Ο ιταλικός τύπος μιλάει για συμμαχία της Ιταλίας με τη Γερμανία».

— Ο ρ λ ά ν τ ο: «'Ολος ο ιταλικός τύπος είναι εναντίον μου».

Και ο συγγραφέας συνεχίζει: «Ο Χένκι μου λέγει, ότι χθες γίναν ευνοϊκές αλλαγές για μας. Και ο Λόυδ Τζωρτζ με παρακαλεί να πω στον Ορλάντο ότι χθες συζητήθηκαν όλα τα ιταλικά ζητήματα. Για το ζήτημα της Μικρασίας, ακόμα δε φτάσαν στο σημείο που θέλει ο Σουνίνο αλλά πλησίασαν στις δικές μας επιθυμίες. Τώρα παρατηρείται ευνοϊκή ατμόσφαιρα για την Ιταλία. 'Οτι ο Λ. Τζωρτζ στη χθεσινή συνάντηση των τριών είπε: "Μετανάστες από την Ιταλία θα μπορούσαν να αποικίσουν την Ανατολή. Εγώ δεν απαιτώ ώστε να της έχει δοθεί εξουσιοδότηση για όλη την Ανατολή αλλά να περιοριστεί σε σοβαρά (ουσιαστικά) τμήματα της Ανατολής...". Μου λέγει ακόμα ο

Χένκι: "Η Γαλλία δε θέλει την Αρμενία. Είναι ζήτημα αν θα δοθεί στην Αμερική. Μήπως θα θέλατε να την πάρετε εσείς; Σ' αυτή την περίπτωση θα χρειαστεί να παραχωρηθούν στην Ελλάδα τα Δωδεκάνησα". Δεν κρύβω από τον Χένκι την αγανάκτησή μου. Του λέγω: "Αυτή ήταν η ευνοϊκή ατμόσφαιρα για την οποία μου μίλησε σήμερα το πρωί ο Λ. Τζωρτζ;... Προσθέτω πως αν ο κόσμος ήξερε με ακρίβεια τι μας είπε η Αγγλία...". 'Υστερα από λίγη ώρα ο Ουΐλσων πάλι αρχίζει να μιλάει, δηλώνοντας πως θα πρέπει να περάσουνε στο απάνω πάτωμα όπου τους περιμένει ινδική αντιπροσωπία και διηγιέται, ότι, σύμφωνα με πληροφορίες που ήρθαν, ο στρατηγός Ντενίκιν κέρδισε μεγάλη νίκη ενάντια στους μπολσεβίκους με 10 χιλιάδες αιχμαλώτους... Οι τέσσαρες περνάνε στο πάνω πάτωμα όπου βρίσκεται η αντιπροσωπία των Ινδιών. Εκτός από μας βρίσκεται εκεί ο 'Αγγλος κρατικός γραμματέας για τις υποθέσεις των Ινδιών Μοντεγιού, ο μαχαραγιάς Μπικανίρα - Λόρδος Σιγχ, Αγά Χαν, Αφτάπ Ανάντ, Γιουσούφ Αλή. 'Ολοι εκθέτουν τις δηλώσεις τους σα μάθημα που το αποστήθισαν με την καθοδήγηση του 'Αγγλου κρατικού γραμματέα (υπουργού). 'Ολοι αυτοί δηλώνουν, ότι έχουν ακούσει, δήθεν ότι η Κωνσταντινούπολη θα αφαιρεθεί από την Τουρκία και το Χαλιφάτο και εκφράζουν τη λύπη τους για το γεγονός, γιατί δεν καταλαβαίνουν για ποιο λόγο δε θα πρέπει να μείνει η Κωνσταντινούπολη στους Τούρκους τη στιγμή που και άλλα κράτη που έχασαν τον πόλεμο κρατάνε τις πρωτεύουσές τους... "Οι μουσουλμάνοι πολέμησαν με πολλές θυσίες σε αίμα και χρήμα ενάντια στους Τούρκους που πέσανε θύματα κακών συμβουλών, αλλά ταυτόχρονα σ' όλη τη διάρκεια του πολέμου καθημερινά προσευχήθηκαν υπέρ του Σουλτάνου ο οποίος είναι και δικός τους χαλίφης...". Αναφέρονταν ακόμα και σ' αυτά που 'χε πει ο Λ. Τζωρτζ που υπόσχονταν ότι δε θα αφαιρέσουν από τους Τούρκους την πρωτεύουσά τους, τη Θράκη, τη Μικρασία που κατοικούνται κυρίως από Τούρκους. Η ινδική αντιπροσωπία βγήκε.

Ο Λ. Τζωρτζ δεν είχε φέρει αντιρρήσεις όταν πριν από λίγες μέρες, ο Πρόεδρος Ουΐλσων μίλησε για δυνατότητα να πάρει εξουσιοδότηση η Αμερική για την Κωνσταντινούπολη και τη Θράκη. Σήμερα όμως όπως φαίνονταν, με πολύ ενδιαφέρον άκουγε τους λόγους που μόλις είχαν βγάλει (οι Ινδοί) με το περιεχόμενό τους, εννοείται, από πρωτύτερα ήταν γνώριμος... 'Οταν η αντιπροσωπία έφυγε, ο Λόυδ Τζωρτζ βεβαιώνει, ότι οι δηλώσεις τους του 'καναν δυνατή εντύπωση κι ότι αυτός, από την πλευρά του είναι πεπεισμένος για την ανάγκη να διατηρηθεί το Χαλιφάτο στην Κωνσταντινούπολη. Λέγει: "Είμαι δεσμευμένος με δηλώσεις που έχω κάνει προς την Τουρκική κυβέρνη-

ση. Ο Κλεμανσώ με τηλεγράφημά του μου έδωσε τη συμφωνία του στη δήλωσή μου αυτή".

— *Κ λ ε μ α ν σ ώ, με δυσαρέσκεια: "Δε θυμάμαι".*

— *Λ. Τ ζ ω ρ τ ζ: "Θα σας στείλω αντίγραφο... παρακαλώ τους συναδέλφους μου να αποφασίσουν αν είναι επιθυμητό να διατηρηθεί το Χαλιφάτο στην Κωνσταντινούπολη"».*

Συνάντηση Ιταλού αντιπροσώπου με Λ. Τζωρτζ

«Ο Λ. Τζωρτζ μας είπε πως ελπίζει στη δυνατότητα να λυθεί το ζήτημα της Αδριατικής. Μιλώντας ύστερα για την Ανατολή, δήλωσε ότι η λύση παρουσιάζει αρκετές δυσκολίες επειδή η Γαλλία δε θέλει τίποτα να παραχωρήσει, εκτός από το βόρειο τμήμα... Ο Λ. Τζωρτζ δήλωσε πως του έχει δημιουργηθεί η εντύπωση ότι η Γαλλία καταβρόχθισε πάρα πολλά και γι' αυτό με δυσκολία θα καταφέρει να τα χωνέψει κείνα που αποκτάει σ' αυτόν τον πόλεμο. Μετά, ο Λ. Τζωρτζ δήλωσε ότι τον ανησυχεί το ζήτημα των μωαμεθανών και ότι στην Ανατολή μπορεί μεν να γίνει λόγος για σφαίρες επιρροής, αλλά όχι για στέρηση στο Σουλτάνο κάθε δικαιώματος».

Δευτέρα, 19 του Μάη 1919

— *Β ε ν ι ζ έ λ ο ς: «Εκτός από τη μια ελληνική μεραρχία που έστειλα στη Σμύρνη, έστειλα ακόμα δύο (2) συντάγματα και 500 χωροφύλακες. Ενήργησα κατ' αυτόν τον τρόπο γιατί οι Τούρκοι αποπειράθηκαν να κάνουν κάτι σαν απεργία με αφορμή την απόβαση στη Σμύρνη ελληνικού τμήματος και στη Σμύρνη δε βρέθηκαν οργανωμένες δυνάμεις για να τηρήσουν την τάξη. Στη διάθεση του διοικητή υπάρχουν τώρα αρκετοί άνθρωποι που μπορεί να τους στείλει ακόμα και στο εσωτερικό της χώρας. 'Οταν εγώ αναχώρησα για τη συνεδρίαση του Συμβουλίου, αποκρυπτογράφησαν τηλεγράφημα που έλεγε ότι οι Τούρκοι σήκωσαν ελληνική σημαία και ζητάνε να στείλουμε ελληνικά στρατεύματα στο εσωτερικό της χώρας. Δε θέλω μ' αυτό να πω ότι οι Τούρκοι είναι ενθουσιασμένοι για την ελληνική κατοχή».*

Σε συνέχεια, ο Βενιζέλος δηλώνει ότι είναι έτοιμος να δώσει διαταγή να μην κινηθεί ο ελληνικός στρατός πέρα από τα σημεία που βρίσκεται τώρα, παρά μόνο με εντολή του διοικητή των συμμαχικών δυνάμεων της περιοχής, όταν θα υπάρχει ανάγκη, στον οποίο καλά θα 'ναι να δοθεί τέτοια εξουσιοδότηση. Επίσης ζητάει να γυρίσουν πίσω όλοι οι 'Ελληνες της Μικρασίας που πέρασαν στην Ελλάδα και νησιά για να μπορούν να καλλιεργήσουν τη γη τους κάτω από την προστασία

του ελληνικού στρατού. Και ο συγγραφέας προσθέτει: «Πρέπει να αναγνωρίσουμε ότι ο Βενιζέλος έδειξε μεγάλη καπατσοσύνη. Με τη μετριοπάθειά του μπόρεσε με το πρόσχημα βοήθειας στους φυγάδες να πετύχει την επέκταση της ζώνης των ελληνικών αποβάσεων που σύμφωνα με άλλη του πρόταση, μπορούν να γίνουν χωρίς την προκαταβολική έγκριση του συμβουλίου».

Τρίτη, 20 του Μάη

«...Ζήτημα Σμύρνης: Ο Λ. Τζωρτζ διαβάζει τηλεγράφημα παρμένο από αγγλική πηγή που αφορά μάχες ανάμεσα στους Τούρκους και 'Ελληνες την ώρα της απόβασης του ελληνικού στρατού: "Οι 'Ελληνες σκοτώνουν τους Τούρκους στρατιώτες που συναντούν, σκοτώνουν τους τραυματίες και τους ρίχνουν στη θάλασσα".

Γίνεται λόγος για τη Μικρασία. Ο Ουΐλσων λέγει, πως δεν πρέπει να αποφασίσουμε προτού ερευνηθεί το ζήτημα επί τόπου... Υπάρχει η πληροφορία ότι ο ανώτερος διοικητής των ελληνικών δυνάμεων δήλωσε ότι πήρε διαταγή να καταλάβει τα Σόκια... επίσης και τη Μαγνησία. (Διαταγή από το διοικητή των συμμαχικών δυνάμεων).

— Κ λ ε μ α ν σ ώ: "Είναι ανάγκη να δώσουμε να καταλάβουν οι 'Ελληνες ώστε να μην κινηθούν πέρα από τη Μαγνησία... Πήρα γράμμα από τον Τούρκο μεγάλο Βεζύρη που ζητάγει να του επιτραπεί να 'ρθει στο Παρίσι για να δώσει εξηγήσεις στη διάσκεψη".

— Λ. Τ ζ ω ρ τ ζ: "Εγώ δε νομίζω ότι είναι απαραίτητο να συμπεριφερθούμε στους Τούρκους όπως στους Γερμανούς. Μπορούσαμε να τους επιτρέψουμε να 'ρθουν...".

— Ο υ ΐ λ σ ω ν: "Πριν απ' όλα οι Τούρκοι θα διαμαρτυρηθούν για ό,τι κάναμε στη Σμύρνη".

— Κ λ ε μ α ν σ ώ: "Και γιατί όχι, ας διαμαρτυρηθούν".

— Λ. Τ ζ ω ρ τ ζ: "Ας διαμαρτυρηθούν. Αλλά εγώ ήθελα η συνεδρίαση να γίνονταν στη θαλαμηγό γιατί εδώ σύντομα θα 'χουμε ζέστη".

(Στη διάρκεια της συνεδρίασης ο Λ. Τζωρτζ και ο Βενιζέλος μπλέκονται σε μακρινή συζήτηση. 'Ισως να γίνονταν λόγος για τις ελληνικές κατοχές στη Μικρασία όπως ανακοινώνονταν από τις εφημερίδες... Στο γεύμα κάθομαι κοντά στον Κορομηλά ('Ελληνας απεσταλμένος στη Ρώμη). Μου λέγει, ότι την Ελλάδα αρκετές φορές την κάλεσαν να καταλάβει τη Σμύρνη. Υποθέτει ότι οι 'Ελληνες στα Δωδεκάνησα επιθυμούν δημοψήφισμα. Τον ρωτώ για το Αϊδίνι. Μου απαντάει: Ο Κάλτορπ μας επέτρεψε χωρίς καθυστέρηση να καταλάβουμε το Αϊδίνι)».

Η Μικρασιατική εκστρατεία (15.5.1919 - 18.9.1922)

Βενιζέλος Ι
15.5.1919 - 14.11.1920

Γούναρης ΙΙ
Νοέμβρης 1920 - Σεπτέμβρης 1922

Είναι δύο διαδοχικές «περίοδοι» της Μικρασιατικής εκστρατείας. Με εντολή της Αντάντ, την άρχισε ο Βενιζέλος με απόβαση ελληνικών στρατευμάτων στη Σμύρνη για να εφαρμόσουν —επιβάλουν— τους σκληρούς όρους της συνθήκης ανακωχής που την είχαν υπογράψει η κυβέρνηση της Πύλης στις 30 Οχτώβρη του 1918, στη Λήμνο. 'Ηταν συνθήκη που αφορούσε το ευρωπαϊκό και μέρος του μικρασιατικού εδαφικού τμήματος της Τουρκίας. Η συνθήκη προκάλεσε την ενεργητική αντίδραση της αστικής τάξης, τμήματα της διανόησης και μέσα στον ίδιο το στρατό που διαμορφώθηκε σαν πατριωτικό κίνημα μ' επικεφαλής το Μουσταφά Κεμάλ που κατάφερε και τα αρχικά άτακτα τοπικά κινήματα αντίστασης (Τσέτες) να τα εντάξει σε μεγαλύτερους σχηματισμούς κατά περιοχές με πορεία τους στόχους του κινήματος και σε συνέχεια, να τα διαμορφώσει σε μονάδες ταχτικού στρατού.

Με πρωτοβουλία του κεμαλικού κινήματος στις 23.4.20 συνήλθε η Τουρκική Εθνοσυνέλευση στην 'Αγκυρα που εξέλεξε πρόεδρό της το Μ. Κεμάλ.

'Ετσι, στην Τουρκία δημιουργήθηκαν δύο κυβερνήσεις:

1) Κυβέρνηση της Πύλης (Κωνσταντινούπολη) που υπόγραψε τη συνθήκη ανακωχής (30.10.18).

2) Κυβέρνηση 'Αγκυρας που δεν αναγνώριζε τη συνθήκη ανακωχής.

Η επίσημη αντίδραση της Αντάντ και των πρακτόρων της (μαζί και της κυβέρνησης της Πύλης) εκδηλώνεται με τη συμφωνία του Ιούνη 1920 που την υπογράφει ο Βενιζέλος και στα ελληνικά στρατεύματα δίνεται η εντολή ν' αρχίσουν επιχειρήσεις κυρίως γιά την κατάπνιξη του κεμαλικού κινήματος και επιβολή των βαριών όρων της συνθήκης ανακωχής. Οπόταν σαν αντάλλαγμα, στις 10 Αυγούστου 1920 υπογράφεται η συνθήκη των Σεβρών με την οποία παραχωρείται στην Ελλάδα: η Δυτική και Ανατολική Θράκη, το ευρωπαϊκό τμήμα των Δαρδανελλίων, η Καλλίπολη κλπ. Η Σμύρνη και η περιοχή της με έδαφος 100 χιλιόμετρα βάθος (Μικρασία).

'Οταν ο Βενιζέλος, με την κυβέρνηση που είχε σχηματίσει στη Σαλονίκη γύρισε στην Αθήνα στα 1917, αντί να κάνει εκλογές όπως υπόσχονταν, επανέφερε τη Βουλή που είχε εκλεγεί στα 1915 και είχε διαλυθεί από το βασιλιά. Και, χωρίς να πάψει να υπόσχεται σύντομα

...ρνέρα 5, 106 ...
Τηλ: 8610.427 - 3640.061

εκλογές, τις έκανε μόνο ύστερα από τρία χρόνια, το Νοέμβρη του 1920, τις οποίες και τις έχασε γιατί ο λαός ψήφισε τη μοναρχική παράταξη που υπόσχονταν ειρήνη, αποστράτευση κλπ. Αλλά το Λαϊκό Κόμμα παρά τη γερμανοφιλία του και την υπόσχεσή του στις εκλογές για ειρήνη κλπ. συνέχισε τον πόλεμο με μεγαλύτερη ένταση και έκταση για να κερδίσει —όπως υποτίθεται— την εύνοια της Αντάντ μια που, ο γερμανικός ιμπεριαλισμός είχε χάσει τον πόλεμο και είχε συνθηκολογήσει πια και, θεωρώντας κατάλληλη τη στιγμή να μονοπωλήσει και «πραγματοποιήσει» τη Μεγάλη Ιδέα για δάφνες νίκης... συνέχισε τον πόλεμο και μάλιστα και πέραν του Σεπτέμβρη του 1921 που η Μικρασιατική εκστρατεία είχε πια κριθεί με τη νίκη του τουρκικού στρατού στο Σαγγάριο ποταμό. Ωστόσο το νόημα της συνέχισης της Μικρασιατικής εκστρατείας, παρά τις καταστροφές που απειλούσαν την ίδια την Ελλάδα, δεν εξαντλείται με τις παραπάνω ανομολόγητες επιδιώξεις της κυρίαρχης τάξης με εκφραστή τους παραταξιακούς της εκπροσώπους.

Υπάρχει η άποψη ότι ο Βενιζέλος πήγε για εκλογές όταν πια ήτανε σίγουρος ότι θα τις χάσει, πεποίθησή του που δε μπορούσε να είναι άσχετη με την πορεία του ίδιου του πολέμου που τον θεωρούσε το ίδιο χαμένο, χωρίς όμως και να τολμήσει ούτε και την εκστρατεία να σταματήσει, με πρόταση ειρήνης είτε ανακωχής, με την Τουρκία που θα μπορούσε να εξασφαλίσει και τη διπλωματική ενίσχυση της Σοβ. Ρωσίας με μεσολάβησή της ανάμεσα στην Ελλάδα και Τουρκία. Ότι υπήρχε μια τέτοια δυνατότητα αποδείχνεται και από το εξής γεγονός που το αναφέρει ο ιστορικός Γιάννης Κορδάτος. Λίγο πριν από τη Μικρασιατική Καταστροφή ήρθε στην Ελλάδα απεσταλμένος της Σοβιετικής κυβέρνησης και μέσω του Κορδάτου, που ήτανε τότε γραμματέας του «Σοσιαλιστικού Εργατικού Κόμματος Ελλάδας», ζήτησε να 'ρθει σ' επαφή με την ελληνική κυβέρνηση για να μεταβιβάσει πρόταση της κυβέρνησής του να μεσολαβήσει για τη λύση της διαφοράς τους ανάμεσα στην Ελλάδα - Τουρκία. Οπόταν δε θα 'χε γίνει η Μικρασιατική Καταστροφή απ' όλες τις απόψεις. Μοναδικό τίμημα αυτής της μεσολάβησης θα 'ταν η αναγνώριση της Σοβιετικής κυβέρνησης από την ελληνική. Όμως, η ελληνική κυβέρνηση αδιαφόρησε για την πρόταση αυτή με αποτέλεσμα τη Μικρασιατική Καταστροφή με τις τόσες τραγικές της συνέπειες.

Και τον θεωρούσε χαμένο τον πόλεμο γιατί:

1) Είχε αρχίσει να φουντώνει το αντιπολεμικό πνεύμα και στην Ελλάδα και στο μέτωπο, ανάμικτο με επαναστατικές εκδηλώσεις κάτω

από την επίδραση της Οχτωβριανής Επανάστασης και της Ουκρανικής εκστρατείας.

2) 'Οτι θα αντιμετώπιζε (πιο σωστά είχε αρχίσει πια να αντιμετωπίζει) τον οργανωμένο πια από το κεμαλικό κίνημα —κυβέρνηση— ταχτικό τουρκικό στρατό.

3) Γιατί οι αντιθέσεις ανάμεσα στους συμμάχους (Αντάντ) με αφορμή το «Ανατολικό Ζήτημα» άρχιζαν να ατονίζουν και, παρά τη συνθήκη των Σεβρών, μοναδική σφήνα υπόσκαψης της Σοβιετο - Τουρκικής φιλίας ήταν η διατήρηση της τουρκικής ακεραιότητας. Αλλιώτικα η κυριότερη από τις απρόβλεφτες συνέπειες της γραμμής διαμελισμού της Τουρκίας ήταν ο κίνδυνος άμεσων επαναστατικών αλλαγών και μέχρι συμμαχία με τη Σοβ. Ρωσία με απώλεια κάθε δυτικής επιρροής και μέχρι τη Μ. Ανατολή κλπ. Και πράγματι, οι σύμμαχοι (Αντάντ) που ο Βενιζέλος εκτελούσε εντολές τους και με τη Μικρασιατική εκστρατεία, με το πρόσχημα ότι, οι μοναρχικοί κέρδισαν στις εκλογές, εγκατάλειψαν τον ελληνικό στρατό με αποτέλεσμα τις γνωστές συνέπειες της Μικρασιατικής εκστρατείας. 'Οχι μόνο τον εγκατάλειψαν, αλλά ουσιαστικά πέρασαν με το μέρος της Τουρκίας που ενάντιά της είχαν στείλει τον ελληνικό στρατό. Και όχι μόνο πέρασαν αλλά και με ιμπεριαλιστικό κυνισμό, για να εξευμενίσουν την κεμαλική Τουρκία, ακολουθώντας το παράδειγμα της Γερμανίας, ενθάρρυναν - υποδαύλισαν ένα από τα πιο αποκρουστικά εγκληματικά ένστικτα - παραδόσεις του οσμανισμού μέχρι τον Χαμίτ και τους προκεμαλικούς νεότουρκους που είχαν εξοντώσει δεκάδες χιλιάδες 'Ελληνες ιδιαίτερα στη Δυτική και Βόρεια Τουρκία (παράλια) στα 1911 - 1918, με τα «Αμελέ Ταμπουρού» απ' όλη την Τουρκία, που είχαν κατασφάξει στα 1915 τους 1.500.000 Αρμεναίους.

Και πρέπει να τους αναγνωρίσει κανείς τη μεγάλη τους επιτυχία, γιατί, με τις σφαγές των εκατοντάδων χιλιάδων Ελλήνων της Μικρασίας στα 1920 - 1922 —παρόμοια με τη γενοκτονία των Αρμεναίων στα 1915— και το καταστροφικό ξερίζωμα ολόκληρου του Μικρασιατικού ελληνισμού. Χωρίς αυτό να σημαίνει πως παύουν να είναι οι κύριοι πρωτεργάτες και υπεύθυνοι της Μικρασιατικής τραγωδίας η ελληνική ιμπεριαλιστική μπουρζουαζία όλων των αποχρώσεων με τη Μεγάλη Ιδέα —το κεμαλικό κίνημα «κουκούλωσε» την απελευθερωτική - δημοκρατική της επανάσταση με τα κουρέλια του σοβινισμού που είναι και το σάβανο και της αστικής δημοκρατικής επανάστασης και τα οδηγεί στην άρνηση και τον εκφυλισμό της.



ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ ΣΤΗΝ ΤΟΣΙΑ

Η μόνη φωτογραφία από την οικογενειακή ζωή στη Θεοδόσια (Τόσια) της Μικράς Ασίας. Είναι του 1900, έξι χρόνια πριν από τη γέννηση του Μάρκου, πέμπτου στη σειρά από τα έξι παιδιά των γονιών του. Πρώτη από δεξιά, όρθια, η μητέρα του Κυριακή, έγκυος τότε. Δίπλα της, καθιστός με το φέσι, ο πατέρας Ιωάννης Βαφειάδης, κρατάει τα δύο μεγαλύτερα αδέλφια του Μάρκου, την Βικτωρία (αριστερά) και τον Σάββα (δεξιά). Ο πατέρας, δάσκαλος και μικρέμπορος, πέθανε το 1917 και η μητέρα το 1920. Καθιστή στο κέντρο της φωτογραφίας η γιαγιά Χατζη-Βαρβάρα Βαφειάδου, που μαζί με τους θείους και τις θείες ανάθρεψαν τον ορφανό Μάρκο και τ' αδέλφια του.
Όρθιοι από αριστερά: ο Χατζηπέτρος Βαφειάδης, η Βηθλεέμ Βαφειάδη και με το φέσι ο Χατζηαναστάσιος Βαφειάδης, αδέλφια του δάσκαλου. Τέταρτη από αριστερά η νύφη τους Όλγα, σύζυγος του Χατζηαναστάση.



ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ ΣΤΗΝ ΤΟΣΙΑ (ΠΑΣΧΑΛΙΔΗ)

Η φιλική οικογένεια του Γιάννη Πασχαλίδη στη Θεοδόσια, που πολύ συμπαραστάθηκε στο Μάρκο και τ' αδέλφια του στα 1923-1924, όταν όλοι βρέθηκαν πρόσφυγες στη Θεσσαλονίκη.
Αριστερά, καθιστός, ο τότε ιδιοκτήτης υφαντουργείου Γιάννης Πασχαλίδης, ο οποίος στα 1921 έφυγε από τη γενέτειρα και πήγε με την οικογένειά του στην Σμύρνη. Έμειναν εκεί ως την Καταστροφή. Στη φωτογραφία, δίπλα του η γυναίκα του Ιουλία και τρίτη στη σειρά, καθιστή, η μητέρα του Γιάννη Πασχαλίδη. Όρθιες, δεύτερη και τρίτη από αριστερά, οι κόρες του ανδρόγυνου Μαριάνθη (αργότερα σύζυγος Παρλιάρου) και Βικτωρία.



ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΩΝ (ΠΟΛΗ)

Η μεγάλη φαμίλια των θείων και ξαδελφιών Παπαδόπουλων, που βόηθησαν τον Μάρκο και τ' αδέλφια του τόσο στην Κωνσταντινούπολη όσο και στη Θεσσαλονίκη. Ο μικρός εγγονός της φωτογραφίας (στην άκρη δεξιά)-είναι ο Χαράλαμπος Μιχαηλίδης, μαζί με τον οποίο ο Μάρκος πουλούσε στα 1922 πορτοκάλια στα Σκαλάκια της Πόλης. Πίσω από τον μικρό Χαράλαμπο, όρθια, η αδελφή του Μάρκου Ευτέρπη και δίπλα της ο εξάδελφος Άγγελος Παπαδόπουλος (με το παπιγιόν). Γιατρός και κλινικάρχης στη Θεσσαλονίκη ο Άγγ. Παπαδόπουλος εγκαταστάθηκε αργότερα στην Αδδίς Αμπέμπα, όπου έγινε γιατρός του τότε αυτοκράτορα Χαϊλέ Σελασιέ.
Ανάμεσα σε άλλους συγγενείς της φωτογραφίας, στην πρώτη σειρά (μπροστά από τον μικρό Πρόδρομο) η καλόψυχη θεία Ελισάβετ, μαμή το επάγγελμα. Στη δεύτερη σειρά (τρίτος από αριστερά) ο άντρας της Γεώργιος Παπαδόπουλος (με το μούσι) δάσκαλος και γιατρός παλιότερα στην Τόσια.



ΟΙ ΔΥΟ ΑΔΕΛΦΕΣ

Φωτογραφία του 1928 στη Θεσσαλονίκη. Οι δύο αδελφές του Μάρκου, που δεν ζουν πια. Η Ευτέρπη, κατοπινά σύζυγος Κων. Εμμανουηλίδη, και η μικρή Βαρβάρα, που πέθανε στα 1933, όταν ο Μάρκος ήταν φυλακισμένος στο Επταπύργιο.



ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ ΚΥΡ. ΚΑΤΟΥ

Τσαγγάρης από την Καβάλα και μέλος του ΚΚΕ από τα 1925 ο Κυριάκος Κάτος ήταν από τους πρώτους συντρόφους και φίλους του Μάρκου Βαφειάδη. Στα 1931 ο Κάτος. ο Βαφειάδης και ο Εβραίος Λέων αποτελούσαν την τριμελή κομματική επιτροπή της Δράμας.

Ο Κάτος ήταν υπεύθυνος για τη νεολαία και ο Μάρκος για τις οργανώσεις του ΚΚΕ. Ύστερα από πολύχρονη παράνομη και «νόμιμη» κομματική δραστηριότητα (Ακροναυπλία. Εθνική Αντίσταση κλπ.). ο Κυρ. Κάτος ξαναπιάστηκε μετά τον εμφύλιο πόλεμο με την κατηγορία της κομμουνιστικής δράσης και «κατασκοπίας». Στα 1952. σε μεταγωγή του από τις φυλακές Αβέρωφ στο στρατοδικείο. δολοφονήθηκε σε περίεργο αυτοκινητιστικό «δυστύχημα». Η φωτογραφία είναι του 1928.



ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ ΜΑΡΚΟΥ

Η μοναδική φωτογραφία του Μάρκου Βαφειάδη από την περίοδο του Μεσοπολέμου. Προέρχεται από τα αρχεία της Ασφάλειας. Ο Μάρκος λέει ότι η φωτογραφία αυτή έχει βγει τον Νοέμβριο του 1939, όταν πιάστηκε στον Πειραιά από όργανα της μεταξικής δικτατορίας. Τον είχαν καταδώσει τα παλιά κομματικά στελέχη Κ. Παπούλιας και Γκανής.



ΦΥΛΑΚΙΣΜΕΝΟΙ ΑΚΡΟΝΑΥΠΛΙΑΣ ΚΑΤΑΔΙΚΟΣ 1936

Φυλακισμένοι στην Ακροναυπλία κομμουνιστές-συνδικαλιστές κατάδικοι για τα αιματηρά γεγονότα του Μαΐου του 1936 στη Θεσσαλονίκη. Στην πρώτη σειρά από αριστερά ο τραμβαγιέρης Κωνσταντινίδης, ο τσαγγάρης Ζαφείρης, ο κουρέας Μαλαφινίδης, ο ράφτης Σαββόπουλος και ο σωφέρ Μανίκας. Στη δεύτερη σειρά όρθιοι δύο καπνεργάτες, τους οποίους θα συναντήσει το 1938 στην Ακροναυπλία ο Μάρκος Βαφειάδης. Την εποχή των γεγονότων του Μαΐου του 1936 στη Θεσσαλονίκη ο Μάρκος Βαφειάδης ήταν ανώτερο καθοδηγητικό στέλεχος της Δυτ. Μακεδονίας.

Μάρω Νικ
Σταυνάρα 5, 100 83 ΑΘΗΝΑ
Τηλ. 3610.427 - 3640.061

ΑΠΟΤΥΧΟΥΣΑ ΣΤΑΣΙΣ ΕΙΣ ΤΑ ΧΑΝΙΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

ΕΙΣ ΤΗΝ ΛΟΙΠΗΝ ΝΗΣΟΝ ΩΣ ΚΑΙ ΕΙΣ ΟΛΗΝ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙ ΑΠΟΛΥΤΟΣ ΗΣΥΧΙΑ ΚΑΙ ΤΑΞΙΣ.-Η ΓΕΝ. ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ ΕΙΣ ΤΟ ΗΡΑΚΛΕΙΟΝ ΠΡΟΚΗΡΥΞΙΣ ΤΟΥ κ. ΠΡΩΘΥΠΟΥΡΓΟΥ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΛΑΟΝ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

Χθὲς τὴν νύκτα ὁμὰς τετρακοσίων περίπου ἐνόπλων ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τῶν Μητσοτάκη, Μουντάκη καὶ Χαντζηαγγελὴ εἰσῆλθον εἰς τὴν πόλιν τῶν Χανίων καὶ ἐπωφελούμενοι τῆς ἐλλείψεως στρατιωτικῆς δυνάμεως, ἥτις εἶχεν ἀποσταλῆ εἰς βόρειον Ἑλλάδα διὰ τὴν συνήθη κατὰ τὸ θέρος ἐνίσχυσιν τῶν φρουρῶν, κατέλαβε τὴν πόλιν. Τὰ αἴτια καὶ οἱ σκοποὶ τοῦ ἀπονενοημένου τούτου κινήματος παραμένουσιν μέχρι στιγμῆς ἄγνωστα.

Ὁ πρόεδρος τῆς κυβερνήσεως εἰδοποιηθεὶς ἀμέσως, διέταξεν ἐν τῷ ἅμα ἀποστολὴν ἰσχυρᾶς στρατιωτικῆς, ναυτικῆς καὶ ἀεροπορικῆς δυνάμεως.

Εἰς τὴν λοιπὴν Κρήτην ἐπικρατεῖ ἀπόλυτος ἡσυχία. Καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα ἐπίσης ἐπικρατεῖ ἀπόλυτος τάξις.

ΠΡΟΚΗΡΥΞΙΣ ΤΟΥ κ. ΜΕΤΑΞΑ

Ὁ κ. πρόεδρος τῆς κυβερνήσεως ἀπέστειλε πρὸς τὸν κρητικὸν λαὸν τὴν κάτωθι προκήρυξιν:

ΠΡΟΚΗΡΥΞΙΣ

«Πρὸς τὸν λαὸν τῆς Κρήτης,

Καθ' ἣν στιγμὴν ἡτοιμαζόμην νὰ ἀναχωρήσω ἐξ Ἀθηνῶν πρὸς ὑπογραφὴν ἐξωτερικῆς συμφωνίας μεγίστου ἐθνικοῦ συμφέροντος, ἔνοπλοι στασιασταὶ εἰσῆλθον εἰς Χανιὰ καὶ κατέλαβον τὴν πόλιν. Εἶμαι ἀποφασισμένος νὰ πατάξω τοὺς στασιαστὰς διὰ παντὸς μέσου, ἵνα ἐπιβάλω τὸ κράτος τοῦ νόμου καὶ νὰ ἐξασφαλίσω εἰς τὸν κρητικὸν λαὸν ἡσυχίαν καὶ τάξιν.

Στηριζόμενος εἰς τὰ πατριωτικὰ αἰσθήματα τοῦ κρητικοῦ λαοῦ καθὼς καὶ εἰς τὰ δείγματα τῆς ἐμπιστοσύνης τὰ ὁποῖα μοῦ ἐπέδειξεν

Π ρ ο σ κ α λ ῶ

Ὁλόκληρον τὸν κρητικὸν λαὸν νὰ ἀπογυμνώσῃ παντὸς ἐρείσματος τοὺς στασιαστὰς καὶ καταδείξῃ εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαὸν ὅτι ἡ Κρήτη ἵσταται παράπλευρος καὶ ἀλληλέγγυος πρὸς τὸ ἐθνικὸν σύνολον.

Παντοῦ τῆς Ἑλλάδος ἐπικρατεῖ ἀπόλυτος τάξις καὶ ἡσυχία καὶ ὁ λαὸς εὑρίσκεται παρὰ τὸ πλευρὸν τῆς κυβερνήσεως.

Ὁ Πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως
ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΕΤΑΞΑΣ»

Κατὰ τὴν ἔναρξιν τοῦ σημερινοῦ τακτικοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου, ὁ κ. πρόεδρος τῆς κυβερνήσεως κατέστησεν ἐνημέρους τοὺς κ. κ. ὑπουργοὺς τῶν χθεσινῶν γεγονότων τῆς Κρήτης, ἐν τῷ πνεύματι τῶν γενομένων πρὸς τὸν τύπον ὡς ἄνω ἀνακοινώσεων.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου ὁ κ. Μεταξᾶς ἔσχεν ἐπανειλημμένας συνεργασίας μετὰ τοῦ ὑφυπουργοῦ τῆς Ἀσφαλείας κ. Μανιαδάκη ἐν σχέσει μὲ τὴν λῆψιν διαφόρων μέτρων.

ΑΝΑΦΟΡΑ ΕΙΣ ΤΟΝ ΒΑΣΙΛΕΑ

Τὴν 9ην π. μ. ὁ κ. πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως ἐπεκοινώνησε τηλεφωνικῶς μετὰ τῆς Α. Μ. τοῦ Βασιλέως ἐν Κερκύρᾳ τὸν ὁποῖον κατέστησε ἐνήμερον τῆς στάσεως καὶ τῶν ληφθέντων μέτρων.

Ἡ Α. Μ. ὁ Βασιλεὺς ἐνέκρινε κατὰ τὴν τηλεφωνικὴν ἐπικοινωνίαν ὅλα τὰ ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως ληφθέντα μέτρα, ἐπίσης δὲ ἐνέκρινε τὸν διορισμὸν τοῦ κ. Μάρκελου ὡς Γενικοῦ Διοικητοῦ Κρήτης.

Κατόπιν τούτου ἡ κυβέρνησις διέταξε τηλεγραφικῶς καὶ μετεφέρθη ἡ ἕδρα τῆς Διοικήσεως Κρήτης εἰς Ἡράκλειον καὶ ἀνετέθη προσωρινῶς εἰς τὸν νομάρχην κ. Μάρκελον.

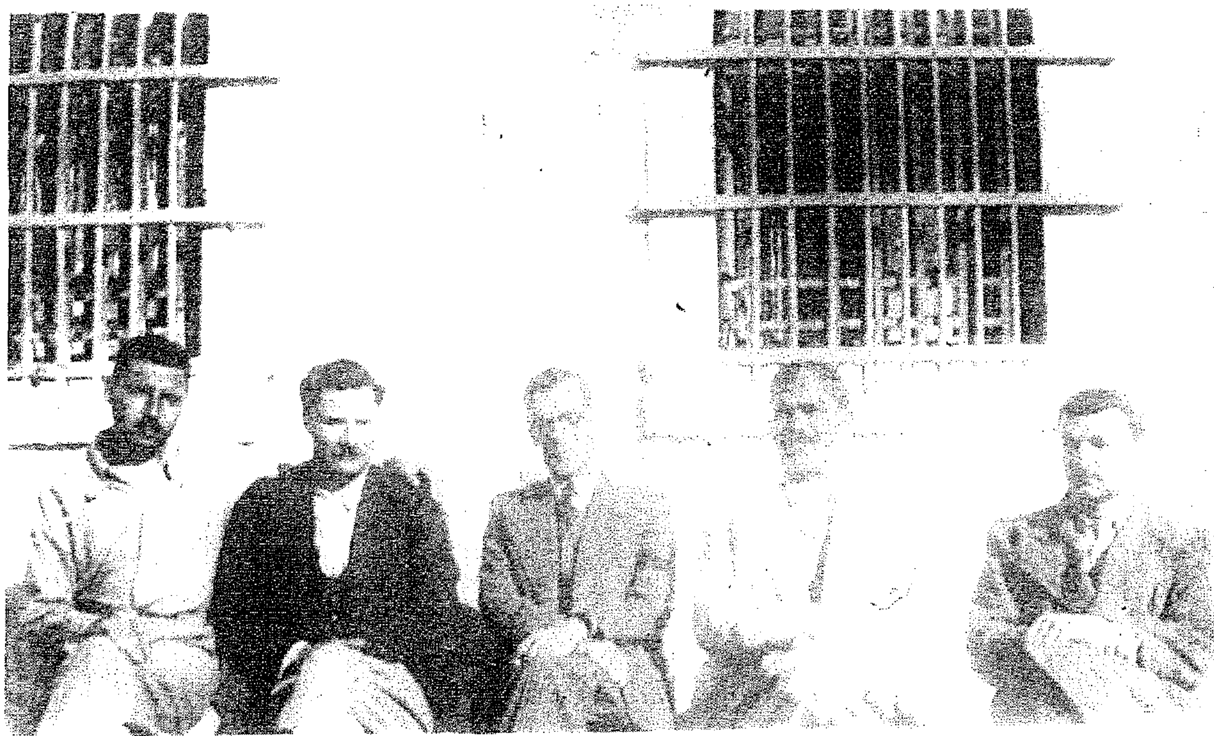
ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΗ ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑΣ ΓΙΑ ΤΟ ΚΙΝΗΜΑ ΚΡΗΤΗΣ

Η πρώτη από τις ανακοινώσεις του καθεστώτος της 4ης Αυγούστου την επομένη της λαϊκής εξέγερσης των Χανίων στις 28 Ιουλίου 1938.
Στην εξέγερση αυτή με την τόσο άδοξη κατάληξη, μετά την υπονόμευση «εκ των έσω», ο Μάρκος Βαφειάδης έπαιξε αποφασιστικό ρόλο ως επικεφαλής της Κομματικής Οργάνωσης Κρήτης.
Η προπαγάνδα της δικτατορίας απέδιδε την «αποτυχούσα στάση» σε ορισμένα παλαιοκομματικά στοιχεία, εκμηδένιζε την συμμετοχή του λαϊκού παράγοντα και απέκρυπτε το ρόλο και την συμβολή των κομμουνιστών.



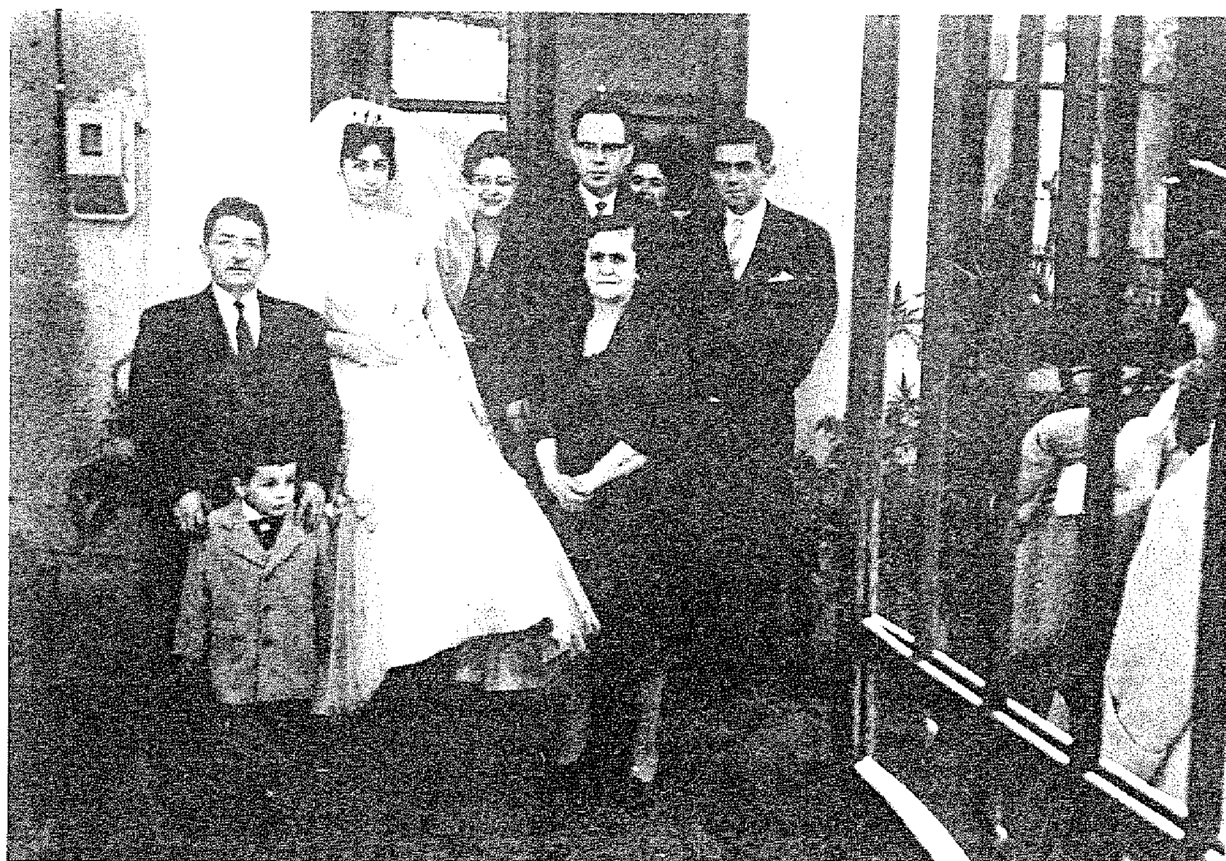
ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ ΜΑΡΙΑΚΑΚΗ

Ο Ευθύμιος Μαριακάκης (στη φωτογραφία εξόριστος στη Φολέγανδρο το Μάιο του 1939), μέλος του ΚΚΕ από το 1935. Ως τον Μάιο του 1938 ο Ευθ. Μαριακάκης ήταν γραμματέας της Κομματικής Οργάνωσης Χανίων και μέλος της καθοδήγησης της Κομματικής Οργάνωσης Κρήτης. Από τους πρωτεργάτες της αντιδικτατορικής ζύμωσης, που κορυφώθηκε στην λαϊκή εξέγερση του Ιουλίου.



ΚΡΑΤΟΥΜΕΝΟΙ ΚΙΝΗΜΑΤΟΣ ΚΡΗΤΗΣ

Κομμουνιστές και άλλοι αντιδικτατορικοί τον Μάρτιο του 1939 στις φυλακές του Ιντζεδίν, μετά τις καταδίκες τους για το «κίνημα της Κρήτης».
Από αριστερά Γιώργος Αλευράκης (15 χρόνια), Σήφης Σπαντιδάκης (18 χρόνια), στρατηγός Σόλων Καφάτος (ισόβια), Σπύρος Γερογιάννης (20 χρόνια) και Μανώλης Ζεβελάκης (8 χρόνια).
Μέλος του ΚΚΕ από το 1934 και στα 1938 γραμματέας της Κ.Ο. Χανίων και οργανωτικός γραμματέας της Κ.Ο. Κρήτης ο Μανώλης Ζεβελάκης έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην οργάνωση και καθοδήγηση της ένοπλης λαϊκής εξέγερσης των Χανίων.
Με εντολή της καθοδήγησης της Κ.Ο.Κ. και του γραμματέα της Μάρκου Βαφειάδη αρνήθηκε να διαφύγει στο εξωτερικό μαζί με την ομάδα Αριστ. Μητσοτάκη. Καταδικάστηκε ερήμην τον Αύγουστο του 1938 και λίγον καιρό αργότερα πιάστηκε.



ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΤΣΟΠΟΥΡΙΔΗ

Οικογένεια Τσοπουρίδη. Αριστερά πρώτος ο εξάδελφος του Μάρκου έμπορος Κοζάνης Σωκράτης Τσοπουρίδης (πέθανε το 1975), φιλελεύθερος δημοκράτης. Το σπίτι του και το μαγαζί του ήταν σίγουρο καταφύγιο και κάποτε «γιάφκα», όταν ο Μάρκος πήγαινε «παράνομος» για κομματική δουλιά στην Κοζάνη, ιδιαίτερα την περίοδο 1934-1935. «Όλο το τσοπουραίικο σόι -λέει ο Μάρκος- μου συμπαραστάθηκε και τώρα από τότε που γύρισα στην πατρίδα» (Μάρτιος του 1983).



ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛΙΔΗ

Η αδελφή του Μάρκου Ευτέρπη με τον άντρα της Κώστα Εμμανουηλίδη, καπνεργάτη και κουρέα. Το σπίτι τους στην Καβάλα ήταν συχνά κρησφύγετο του Μάρκου τα μεσοπολεμικά χρόνια των αλλεπάλληλων συλλήψεων, φυλακίσεων και εκτοπίσεων.



ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΒΙΚΤΩΡΙΑΣ

Η οικογένεια της τρίτης αδελφής του Μάρκου, της Βικτωρίας, που πέθανε στα 1926 στη Δραπετσώνα. Στη φωτογραφία αυτή του 1952 διακρίνεται ο γέρος πια γαμπρός του Μάρκου, ο Πρόδρομος Κοσμίδης και ο ανιψιός του Νίκος Κοσμίδης με τη γυναίκα του και τα παιδιά του.

Αυτοί και άλλοι συγγενείς φιλοξένησαν πολλές φορές τον καταζητούμενο Μάρκο Βαφειάδη από τα χρόνια της μεταξικής δικτατορίας και κάποτε με την επαγρύπνηση ολόκληρης της γειτονιάς.





ΔΕΣΠΟΙΝΑ και ΚΑΛΛΙΟΠΗ ΚΟΣΜΙΔΟΥ

Οι ανιψιές του Μάρκου Δέσποινα και Καλλιόπη Κοσμίδου, σε προπολεμικές φωτογραφίες. Τόσο η Καλλιόπη (που πέθανε το 1938 από φυματίωση) όσο και η Δέσποινα που ζει σήμερα με την οικογένεια του γιου της στον Πειραιά ήταν ιδιαίτερα συνδεδεμένες με το θείο τους Μάρκο και τον συνέδραμαν σε κάθε περίπτωση. Η Δέσποινα ως μέλος του ΚΚΕ και η Καλλιόπη ως «συμπαθούσα».